

SCHLIEMANN EN NEDERLAND

EEN LEVEN VOL VERHALEN

Wout Arentzen

SCHLIEMANN EN NEDERLAND

SCHLIEMANN EN NEDERLAND

EEN LEVEN VOL VERHALEN

Wout Arentzen

© 2012 W. Arentzen

Uitgegeven door Sidestone Press, Leiden

www.sidestone.com

Sidestone bestelnummer: SSP65400002

ISBN 978-90-8890-091-4

Vormgeving omslag: K. Wentink, Sidestone Press

Vormgeving binnenwerk: P.C. van Woerdekom / F. Stevens, Sidestone Press

Omslagfoto: “zum Andenken an Henry Schliemann St. Petersburg 11 August 1861”

Collectie: Gennadios Library Athens

Inhoudsopgave

<i>Inleiding</i>	9
Schliemann en Nederland	13
1. Een arme kindertijd?	15
2. Een besluit voor het leven?	19
3. Een kleine intellectueel in een kruidenierswinkel	23
4. Hamburg	26
5. Een mogelijkheid in Zuid Amerika	32
6. Avontuur op open zee	37
7. De stranding voor Texel en de redding	50
8. Amsterdam	61
9. Met een beetje hulp	65
10. Zware tijden	76
11. Leren, leren, leren	83
12. Dat ik ooit het geluk mag smaken om Grieks te leren	94
13. B.H. Schröder & Co.	97
14. Ludwig Schliemann	105
15. Op zoek naar zijn eigen benen	112
16. Het eerste jaar	119
17. Over Bimas Sapan en Cochineal	124
18. De ander heeft het altijd fout	129
19. Wat Schliemann in 1846 verdiende	132
20. De eerste grote reis	137
21. Een Vrouw?	148
22. Amerika 1850-1852	150
23. Zaken zijn zaken	156
24. De verlokkingen der wetenschap	162
25. Naar de Oriënt	165
26. Een profijtelijk tussenspel	169
27. De wereldreis	173
28. Geld moet je altijd in de gaten houden	184
29. Een tweede bezoek aan Texel	188

Nederland en Schliemann

193

1. Een variatie op de Grand Tour	195
2. Een eerste kennismaking	207
3. Een heel nieuw begin	211
4. Een eerste aanzet	215
5. De Frans-Duitse oorlog	220
6. Een Nederlander bezoekt de Trojaanse vlakte	225
7. Het Goud van Troje	236
8. Het proces van Turkije tegen Schliemann	241
9. Nestor	243
10. P.M. Keller van Hoorn	244
11. Een eerste poging in Mykene	259
12. De Museumreis	263
13. Een Italiaans intermezzo	275
14. De verhinderde opgraving	279
15. Mykene	283
16. Bericht over <i>Mykenae</i>	291
17. Don Pedro II	298
18. Spata	301
19. South-Kensington Museum	303
20. Dr. E. O. Houtsma	309
21. En nu Odysseus nog	319
22. De vierde Troje-campagne	321
23. Het Internationaal congres van geneeskundigen	327
24. Schliemann en de humor	332
25. Waren er contacten tussen Troje en China?	334
26. Willem Jacob Manssen	337
27. Orchomenos	349
28. De held van Berlijn	354

29. <i>Ilios</i>	358
30. Nieuwe contacten tussen Troje en China	369
31. Iliou Mélathron	371
32. A.E.J. Holwerda	372
33. Troje kan nooit zo klein geweest zijn	384
34. Een reis ontmoeting	391
35. Opzoek naar Antropologisch materiaal	393
36. Van een Koning die geen doctor werd	396
37. <i>Troja</i>	398
38. De tweede grote burcht	406
39. <i>Tiryns</i>	409
40. Cuba	417
41. Het orakel van Trophonia	419
42. Scheveningen	420
43. Kreta	424
44. Toeristisch Egypte	429
45. Een overwinning voor Mykene	433
46. Prehistorisch Egypte	437
47. Een badinrichting op Texel	444
48. Bötticher	452
49. De Troje conferenties	457
50. Een operatie aan de oren	464
Hoe het verder ging	474
 <i>Bibliografie</i>	 481
 <i>Foto's</i>	 497
 <i>Index</i>	 501

Inleiding

*Du fragst ob Du mir meine Bücher schicken sollst? - Lieber, ich bitte
Dich um Gottes willen, laß mir sie vom Halse! Ich will nicht mehr
geleitet, ermuntert, angefeuert seyn; braust dieses Herz doch genug aus
sich selbst; ich brauche Wiegengesang, und den habe ich in seiner Fülle
gefunden in meinem Homer.*

Johann Wolfgang von Goethe
Die Leiden des Jungen Werthers - 1787.

De definitieve biografie van Heinrich Schliemann is tot nu toe niet geschreven en omdat zijn papieren nalatenschap nog steeds niet geheel ontsloten is kan het ook nog wel een tijdje duren voor dat gebeurt. Alle tot nu toe verschenen biografieën hebben, ook al wordt dat vaak niet aangegeven, een thema. Als voorbeeld verwijs ik hier even naar de belangrijkste biografieën. Emile Ludwig werd geïntrigeerd door de grootverdiener Schliemann en zag hem daardoor als een schatgraver. Ernst Meyer wilde een voorbeeld voor de Duitse jeugd en gaf ons daarom Schliemann als de perfecte Duitser. David Traill is ervan overtuigd dat Schliemann een fraudeur is en gebruikt zijn biografie om die stelling te onderbouwen. Biografen als Tom Crepon en Wilfried Bölke en Wolfgang Richter gaven extra aandacht aan de Mecklenburger periode van zijn leven. Robert Payne en Caroline Moorhead schreven met het oog op een goede verkoop van hun eigen werk. Heinrich Alexander Stoll, Irving Stone en Lynn & Gray Poole veranderden Schliemann in een romanfiguur. Deze lijst zou gemakkelijk met nog een groot aantal voorbeelden uitgebreid kunnen worden. De gemeenschappelijke eigenschap van al deze biografieën is dat geen van de auteurs opgeeft vanuit welk perspectief hij naar Schliemann kijkt.

Dit kan in sommige gevallen tot merkwaardige vertekeningen leiden. Het sterkste voorbeeld hiervan vinden we bij Hans Einsle. Deze schreef een *Biographischer Roman* over Sophia Schliemann. Wanneer men dit boek leest blijkt al snel dat niet Sophia, maar haar man de hoofdfiguur van deze roman is. Wanneer Schliemann sterft is Sophia 38. Ze sterft uiteindelijk in 1932 op 80-jarige leeftijd. Voor deze 42 jaar heeft Einsle precies 5 pagina's nodig.

Om te voorkomen dat de lezer aan het eind van dit boek met niet waargemaakte verwachtingen achterblijft wil ik er hier expliciet op wijzen dat ook dit niet de definitieve Schliemannbiografie is. Hoewel dit boek over Schliemann gaat is niet hij, maar Nederland de werkelijke hoofdpersoon. Ik kijk in dit boek naar de relatie die Schliemann met

Nederland had en hoe er vanuit Nederland naar hem gekeken werd. Tijdens het werken aan dit boek bleek al snel dat de bronnen een zeer versnipperd beeld van Schliemann opleveren. Om dit beeld voor de moderne lezer begrijpelijk te maken heb ik het aangevuld met materiaal uit andere Schliemannbronnen. Hierdoor ontstaat een min of meer complete biografie vanuit Nederlands perspectief.

Het eerste gedeelte van dit boek centreert zich rond Schliemanns aankomst en verblijf in Nederland en de zakelijke relaties waarmee hij vanuit Amsterdam in aanraking kwam. In het tweede gedeelte van het boek zien we hoe Schliemanns archeologisch werk hier te lande besproken werd en hoe dit werk nieuwe verbindingen met Nederland tot stand bracht.

Omdat Schliemann de gewoonte had om in een groot aantal talen te schrijven en lang niet iedereen deze talen allemaal machtig is heb ik alle teksten, voor zover dat zinnig is, naar het Nederlands vertaald. Omdat de lezer, wat betreft het leven van Schliemann, het verhaal krijgt zoals ik dat vanuit de bronnen ontwikkeld heb, ontstaat er hierdoor geen extra subjectieve laag en leek mij dit geen bezwaar. Ik heb in de voetnoten mijn bronnen aangegeven zodat iedereen die dat wil kan controleren of ik mij niet te veel vrijheden gepermitteerd heb. In een klein aantal gevallen, waarin dat als versterking werkte, heb ik een citaat in de oorspronkelijk door Schliemann gebruikte taal opgenomen. De Nederlandse bronnen heb ik, zij het hier wat ingekort, om te veel overlappingen te voorkomen waar dat niet zinnig is, in hun originele vorm opgenomen.

Ook heb ik in de voetnoten, voor zo ver mij bekend, verwezen naar andere auteurs die vaak uitgebreider over het door mij behandelde geschreven hebben, of die daar een afwijkende mening over hebben. Hierdoor heb ik gepoogd om een inzicht en toegang te geven tot de bestaande Schliemannliteratuur.

Het dagelijks leven van een mens is te complex om in zijn totaliteit vast te leggen. Omdat mensen toch hun waarnemingen en ervaringen met andere mensen willen delen doen zij dit doormiddel van verhalen waarin de essentie van dat wat ze willen mededelen wordt vastgelegd. Ik ben in het kader van dit boek niet geïnteresseerd in “de waarheid” of “de leugen”. In tegenstelling tot een aantal andere Schliemannonderzoekers leg ik Schliemann niet langs een morele meetlat. Ik vergelijk de verhalen die hij over zichzelf vertelde met dat wat er uit andere bronnen over deze gebeurtenissen bekend is en vervolgens met de verhalen die er tijdens zijn leven in Nederland over hem verteld werden. Dit boek toont ons dat alles wat wij over Schliemann denken te weten uiteindelijk niet meer is dan een opeenstapeling van verhalen. Dit is een verhaal over verhalen.

Ik heb tijdens het schrijven van dit boek van zeer veel mensen hulp gekregen. In het bijzonder wil ik hier bedanken: Dr. Natalia Vogeikoff-Brogan en Dr. Eleftheria Daleziou van de Gennadius Library

in Athene, Dr. W. Bölke en G. Pohlen van het Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen en S.W.R.J. van Bladel Erfgoedcentrum DiEP in Dordrecht. Mijn grootste dank gaat uiteindelijk uit naar mijn redacteur, Willem Geijssen. Zonder hem was dit boek beslist een stuk minder leesbaar geweest.

Wout Arentzen

Schliemann
en
Nederland

1. Een arme kindertijd?

In de jaren 1850-1851 verbleef Heinrich Schliemann in Amerika. Gedurende deze reis hield hij een reisverslag bij. Waarom hij dit reisverslag precies schreef is niet bekend, maar het was hoogstwaarschijnlijk bedoeld om aan anderen te laten lezen. Hij begon dit verslag namelijk met een autobiografische schets.

Hij vertelt zijn lezers dat hij op 25 december 1821/6 januari 1822¹ geboren was in Ankershagen, een klein plaatsje in Mecklenburg, Duitsland, waar zijn vader dominee was. Zoals nagenoeg alle dominees had zijn vader negen kinderen en geen geld en omdat zijn tijd sterk in beslag genomen werd door zijn werk had hij geen tijd of mogelijkheid om de jonge Schliemann enig onderwijs te geven.²

In 1869 schreef Schliemann zijn eerste archeologische boek, *Ithaka, der Peloponnes und Troja, Archäologische Forschungen*. Hij begint dit boek met een kleine autobiografische schets. Toen hij in 1880, op het hoogtepunt van zijn roem *The City and Country of the Trojans* publiceerde liet hij dit vooraf gaan door een verdere uitwerking van deze autobiografische schets. Deze versie is veel uitgebreider, maar wijkt in de overeenkomstige gedeelten niet af van die uit 1869. De in *Ilios* gepubliceerde biografie werd in 1892, na Schliemanns dood, door Sophia Schliemann (1852-1932) gebruikt als het begin van de door haar uitgegeven biografie van haar man. Dit was het beeld dat Schliemann wilde dat de wereld van hem had.

In deze officiële biografie bleek hij niet alleen ergens anders geboren te zijn, maar was ook het kernthema van zijn jeugd veranderd. Dit keer was hij op 6 januari 1822 in Neu-Buckow, een klein plaatsje in Mecklenburg-Schwerin geboren. Zijn vader, Ernst Schliemann was hier dominee en werd in deze zelfde functie in 1823 in Ankershagen beroepen. In dit oord bracht Schliemann de eerste acht jaren van zijn leven door. Hij neigde, naar eigen zeggen, van nature tot het geheimzinnige en wonderbaarlijke en deze neiging veranderde door de wonderen die er in dit plaatsje te vinden waren in een ware passie.³

1 Weber 1942 gaat er van uit dat het autobiografische gedeelte van dit reisjournaal na terugkomst in Rusland geschreven is. In Rusland gebruikte men de Juliaanse kalender terwijl men in West-Europa de Gregoriaanse kalender gebruikte. Pas in 1918 ging Rusland ook op de Gregoriaanse kalender over.

2 Weber 1942, 3.

3 Schliemann 1892, 2.

En daarmee zijn we dan direct bij het grote probleem van het schrijven van een Schliemannbiografie beland. Schliemann heeft gedurende zijn leven een groot aantal autobiografische uitspraken gedaan. Hij schreef zijn autobiografische schetsen niet voor ons, het nageslacht, maar voor zijn tijdgenoten. Hij schreef deze autobiografische schetsen niet met het doel dat men in de toekomst precies zou weten wie hij was, maar om er voor te zorgen dat zijn tijdgenoten precies dat beeld van hem kregen dat hij wilde dat ze van hem hadden.

In de eerste beschrijving uit 1850-1851 zien we de zakenman Schliemann. Een jeugd zonder geld en opleiding. Wat hij bezit heeft hij geheel op eigen kracht verworven. Van krantenjongen tot miljonair; kan een geslaagd zakenman zich een betere cv wensen? In het tweede verslag uit 1880 zien we de archeoloog, die vanaf zijn vroege jeugd geïnteresseerd was in de raadselen uit zijn omgeving. Deze biografie gaat vervolgens verder met een aantal sagen en legenden uit Ankershagen zodat elke lezer meteen weet dat zijn zoektocht naar Troje zijn wortels in de jeugd van de onderzoeker heeft.

Waar biografie één de zakenman verkoopt, verkoopt biografie twee de archeoloog. Beide verslagen hebben uiteindelijk hun eigen problemen wanneer men ze onderzoekt.

In de Amerikaanse autobiografie begint hij met de foute geboorteplaats. Schliemann is, zoals de tweede autobiografie meldt, op 6 januari 1822 in Neu Buckow geboren. Hij was het vijfde kind van Ernst Johann Adolf Schliemann (1780-1870) en Louise Theresa Sophia Bürger (1793-1831). De Schliemanns waren een typische *Biedermeier* middenklasse familie, de vader een despotische huistiran en de moeder de draagster en verzorgster van de kinderen. Op 11 mei 1823 verhuisde de familie naar Ankershagen. Vader Schliemann had er, met behulp van wat steekpenningen, voor gezorgd dat hij in deze welvarender gemeente een aanstelling kreeg.⁴ De jonge Heinrich was net een jaar toen hij in deze plaats kwam wonen en het is van daaruit te begrijpen dat dit plaatsje meer voor hem betekende dan zijn werkelijke geboorteplaats. De Amerikaanse autobiografie is ook niet het enige stuk waarin hij Ankershagen als geboorteplaats liet opnemen. In zowel 1843 als 1846 schreef de consul van Mecklenburg in Amsterdam een paspoort voor hem uit en op beiden staat als geboorteplaats Ankershagen vermeld.⁵

4 Crepon & Bölke 1990, 12 “Von 153 abgegebenen, im Wahlprotokoll namentlich aufgeführten Stimmen entscheiden sich 150 für den Vater Heinrich Schliemanns ... Ernst Schliemann [hatte] dem Revierjäger Müller 200 Reichstaler gegeben ... ‘daß er die Leute habe bereden und gut bewirthen müssen, um ihn zum Prediger zu wählen’.”

5 Gennadius Library Serie D, Box 1/1.

Heinrich Schliemann Museum Ankershagen.

Ankershagen was en is een klein dorp, maar gelijktijdig een grote gemeente. Vader Schliemann had de bewoners van deze gemeente niet voor niets getrakteerd. Dat was een goede investering. De kerk van Ankershagen had veel grond in bezit en de revenuen daarvan waren voor de dominee en zijn gezin bedoeld.⁶

Helaas voor Heinrich had vader Schliemann een probleem met het gebod van de kuisheid dat hij als dominee preekte. Al tijdens de negende zwangerschap van zijn vrouw ging er in Ankershagen het gerucht dat hij wel erg vrij met een van de diensmaagden om ging. Toen zijn vrouw na de geboorte van dit negende kind overleed en vader Schliemann er alleen voorstond bleek al snel dat de geruchten waar waren. Hij nam nu heel openlijk de dienstmaagd, Sophie Schwarz, als maîtresse. Dit was teveel voor zijn gemeente. Dergelijk immoreel gedrag kon men niet tolereren. Er ontstond een rel en zijn gemeente wilde niet meer bij hem kerken. Het is te begrijpen dat men in de hogere echelons van vaders

6 Richter 1992, 32 “Das Attraktive dieses Umzugs lag indes weniger im Wechsel des landschaftlichen Milieus als vielmehr in der Aussicht auf die von den umliegenden Gütern und Domänen zu entrichtenden Geld- und Naturralleistungen, die weitaus günstigere Existenzbedingungen versprachen. Hinzu kam ein nicht unbedeutender Kirchenacker von einigen hundert Morgen Land ...”

kerk daar niet gelukkig mee was. Vader Schliemann liet zijn minnares verdwijnen en stuurde, om zijn handen vrij te hebben voor het gevecht met zijn meerderen, zijn zoon naar zijn broer, Friedrich Schliemann, in Kalkhorst. Hier werd hij door een huisleraar voorbereid op het toelatingsexamen van het gymnasium. In deze tijd zou hij voor het eerst met de basisregels van het Grieks en Latijn in aanraking gekomen zijn en zou hij voor het eerst stukken uit de Ilias gelezen hebben. Hij slaagde voor zijn toelatingsexamen en ging in 1833 naar het gymnasium in Neustrelitz. Hij begon in de herfst, maar al snel bleek dat zijn vader zich met zijn escapades verder in de schulden gewerkt had dan goed was voor zijn familie. In zijn officiële biografie vertelt Schliemann zijn lezers dat juist op het moment dat hij naar het gymnasium ging zijn familie door een zwaar ongeluk getroffen werd. Omdat hij vreesde dat zijn vader niet over voldoende middelen zou beschikken om hem een groot aantal jaren op het gymnasium en de Universiteit te onderhouden verliet hij deze instelling na drie maanden en ging hij naar de middelbare school.⁷ Of de jonge Schliemann werkelijk bewust een universitaire toekomst opgegeven heeft of dat er door gebrek aan middelen geen andere mogelijkheid was zullen we hier in het midden laten.⁸

Wanneer we naar het gedrag van zijn vader kijken kunnen we ons afvragen of Schliemann de eigenschap om teksten voor een gewenst doel aan te passen niet van hem geleerd heeft. Wanneer hij in Hamburg is bezoekt hij de vroegere minnares van zijn vader. “Ach Heinrich”, zegt ze, “ik was een arm dorpsmeisje, een knecht had mijn eer geroofd, mijn huwelijksjaren lagen achter mij en toen bood mij een geleerd en geacht man, iemand waar duizenden aandachtig naar luisterden als hij het woord Gods verkondigde, een dominee, mij zijn liefde aan. Hij zwoer bij alle heiligen dat hij met mij zou trouwen”.⁹

Dat Ernst en Heinrich Schliemann niet de enigen waren die hun teksten aanpasten kunnen we duidelijk zien aan de laatste regel van bovenstaand citaat. In haar verdediging klinkt Sophie Schwarz onschuldiger dan ze geweest kan zijn. De bewoners van Ankershagen waren er immers van overtuigd dat deze affaire al begonnen was toen Schliemanns moeder nog leefde en de dominee dus nog getrouwd was.

7 Schliemann 1892, 8-9.

8 Zie voor de geschiedenis van Ernst Schliemann en Sophie Schwarz en de daarbij komende kosten Bölke 1988. Zie voor Schliemanns schoolopleiding Meyer 1934.

9 Bölke 1988, 55.

2. Een besluit voor het leven?

Zoals we gezien hebben is het vaak moeilijk na te gaan wat er van de verhalen die Schliemann in zijn diverse biografieën schreef waar is en wat niet. Toen hij in 1869 als inleiding op zijn *Ithaka, der Peloponnes und Troja* zichzelf aan zijn publiek voorstelde voelde hij zich geroepen om uit te leggen waarom hij deze Archeologische reis ondernomen had. Het ging allemaal terug tot zijn jeugd, tot 1832 toen hij bij zijn oom in Kalkhorst woonde. Hij was tien jaar en hij gaf zijn vader als kerstcadeau een in slecht Latijn geschreven opstel over de Trojaanse oorlog en de avonturen van Odysseus. Hij had er toen geen idee van dat hij 36 jaar later de wereld een geschrift zou aanbieden waarin het zelfde onderwerp behandeld werd en dat nadat hij de locatie waar deze oorlog zich had afgespeeld en het vaderland van de door Homerus onsterfelijk gemaakte helden gezien had.¹⁰

Het eerste wat opvalt is dat Schliemann dit keer Ankerhagen uit beeld geschoven heeft. Dit is opvallend wanneer we kijken naar hoe hij deze geschiedenis in zijn officiële biografie weergeeft. Hier begint hij met uitgebreid uit te leggen hoe hij als kind geïntrigeerd werd door de sagen en legenden die in de omgeving van Ankershagen speelden. Achter het huis waar hij woonde was een meertje waaruit rond middernacht een jonkvrouw met een zilveren schaal opdook en even buiten het dorp was een grafheuvel waarin een roofridder zijn lievelingskind in een gouden wieg begraven zou hebben. De jonge Schliemann geloofde onvoorwaardelijk in deze sagen en verbaasde zich erover dat zijn vader, als hij geldzorgen had, deze zilveren schaal of gouden wieg niet opgroef. Waar het dorp hem in contact bracht met de geheimen van het lokale verleden zorgde zijn vader ervoor dat hij in contact kwam met de antieke cultuur. Zijn vader was weliswaar geen filoloog of archeoloog, maar hij was wel zeer geïnteresseerd in de oudheid. Hij vertelde vaak hartstochtelijk over de ondergang van Herculaneum en Pompeji. Voor hem waren de mensen die de tijd en de middelen hadden om deze opgravingen te gaan zien de gelukkigsten. Hij vertelde ook vaak met bewondering over de daden van de homerische helden en de gebeurtenissen uit de Trojaanse oorlog. Schliemann werd hierdoor een groot liefhebber van de Trojaanse geschiedenis. Hij was dan ook zeer bedroefd toen zijn vader hem vertelde dat Troje geheel vernietigd was, dat het zonder het geringste spoor na te laten van de aardbodem verdwenen was. In 1829 kreeg

¹⁰ Schliemann, 1869, x.

de toen acht jaar oude Heinrich van zijn vader, voor kerst, een exemplaar van Dr. Georg Ludwig Jerrer's (Johann Heinrich Meynier 1764-1825) *Weltgeschichte für Kinder*. Daarin stond een plaatje van het brandende Troje met zijn hoge muren. Aeneas vluchtte de Skäische poort uit met zijn vader Anchises op de rug en de kleine Askanois aan de hand. "Kijk vader", riep de jonge Schliemann, "je moet je vergist hebben. Jerrer moet Troje gezien hebben, anders had hij er toch geen tekening van kunnen maken?" "Nee mijn zoon", antwoordde de vader, "dat is een fantasieplaatje." Toen de jonge Schliemann vervolgens zijn vader vroeg of de muren van Troje werkelijk zo hoog geweest waren als ze op het plaatje stonden bevestigde de vader dat. "Maar vader", ging de jongen verder, "als er ooit zulke muren geweest zijn, dan kunnen die toch niet geheel vernietigd en verdwenen zijn, dan moeten ze toch nog onder het stof en puin van eeuwen verborgen liggen." Nu beweerde zijn vader wel dat dit niet zo was, maar de jonge Schliemann bleef vast van zijn idee overtuigd. Hij besloot daarop dat hij ooit Troje zou gaan opgraven.¹¹ En zo was de archeoloog geboren nog voor hij Latijn geleerd had.

Het is een prachtig verhaal, maar zoals bij veel van Schliemanns verhalen kunnen ook hier weer de nodige vragen gesteld worden. Wanneer we lezen wat Jerrer over de locatie van Troje zegt kunnen we ons afvragen of de jonge Schliemann het boek al gelezen had toen hij er van uitging dat Jerrer deze stad gezien moest hebben toen hij de afbeelding voor zijn boek tekende. Jerrer vertelt zijn lezers namelijk dat Troje tegenover Griekenland aan de kust van Klein Azië lag. Ergens in de omgeving van de huidige versterking aan de Dardanellen, Çanakkale. Jerrer is het echter wel met Schliemanns vader eens. Alle sporen van deze beroemde stad zijn verdwenen. Daardoor kan niemand met zekerheid zeggen waar hij ooit precies gelegen heeft.¹²

De kleine Schliemann kende toen hij Jerrer las nog geen Latijn en/of Grieks. Zijn vader had, om dominee te worden, Latijn moeten leren. In tegenstelling tot wat Schliemann de lezers van zijn Amerikaanse autobiografie vertelde, deed zijn vader, volgens de officiële versie zijn uiterste best om deze kennis op zijn zoon over te dragen. Dit werd nog beter toen Schliemann bij zijn vaders broer in huis les kreeg van een privéleraar, de filoloog Carl Andreß (1808-1885). Deze zorgde er voor dat Schliemann, in 1832, het al genoemde opstel voor zijn vader kon schrijven.¹³

Kan een archeoloog die beroemd is geworden met de opgraving van Troje zich een betere jeugd wensen?

11 Schliemann 1892, 4-5. Een verkorte versie van deze geschiedenis is te vinden in een brief van Schliemann aan zijn uitgever Brockhaus van 17 Aug. 1878. Meyer 1936, 152-154.

12 Gesiteerd bij Irmischer 1980, 665.

13 Schliemann 1892, 8.

*Aeneas, Anchises en Askanios vluchten uit het brandende Troje.
Jerrers Weltgeschichte für Kinder.*

Ook Sigmund Freud (1856-1939) raakte onder de indruk van dit verhaal. In 1899 schreef hij erover in een brief aan zijn vriend Wilhelm Fliess (1858-1928). Volgens Freud werd Schliemann gelukkig toen hij de schat van Priamus vond omdat alleen het vervullen van een verlangen uit de kindertijd iemand gelukkig kan maken.¹⁴

Nu zijn verhalen die bijna te mooi zijn om waar te zijn meestal niet waar en het heeft er alle schijn van dat dit voor Schliemanns beschrijving van zijn jeugd ook het geval is.

Er is in geen van de door Schliemann nagelaten aantekeningen of brieven van voor hij archeoloog werd ook maar iets te vinden dat er op duidt dat hij een groter doel had dan handeldrijven en geld verdienen. Of hij Jerrers *Weltgeschichte für kinder* werkelijk als kind in zijn bezit

¹⁴ Geciteerd in Duchêne 1996, 20.

gehad heeft is onduidelijk. Er bestaat een exemplaar met zijn handtekening op de titelpagina, maar dat is de handtekening van een volwassen man.¹⁵ Het is goed mogelijk dat hij dit exemplaar pas op latere leeftijd gekocht heeft, maar dat kan evenmin met zekerheid vastgesteld worden als dat hij het als kerstgeschenk gekregen heeft.¹⁶

15 Zie voor een afbeelding van deze titelpagina met handtekening Nederland 1967, 204, Korres 1974, Pl.2 of Irmscher 1980, 661. Meyer 1969, 13 “Noch heute liegt das schmale Büchlein im Nachlaß und trägt von noch ungelenkter Hand den Namenszug des Jungen.” Traill 1985-86, 24 en Traill 1993, 39 “Distrusting my own impression that the signature was that of an adult I requested David C. Crowe of Sacramento, a handwriting expert, to examine it. He reported: ‘The skill, dexterity and apparent practiced good writing quality would seem to be beyond the writing ability of a boy of eight.’”

16 Irmscher 1980, 665 “So sehr man füglich die ungebrochene, kontinuierliche, jahrzehntelang anhaltende Nachwirkung von Schliemanns erstem Trojaerlebnis wird in Zweifel ziehen müssen, die Realität dieses Erlebnisses kann nach dem Vorgetragenen wohl kaum noch bestritten werden.” Traill, 1985-86, 23 and Traill 1993, 39 “The reality of the Jerrer incident as described in *Ilios* may be confidently dismissed.”

3. Een kleine intellectueel in een kruidenierswinkel

Nadat Schliemann zijn opleiding voltooid had werd hij leerling in de kruidenierswinkel van Hans Theodor Hückstädt (1812-1872) in Fürstenberg. Dit was een kleinere zaak waar hij alleen met de doorsnee burger van zijn tijd in contact kwam. Naar eigen zeggen vergat hij hier wat hij geleerd had, maar zijn liefde voor de wetenschap behield hij wel.¹⁷ Een kleine, onwetende intellectueel in een kruidenierswinkel. Aangezien zijn baas later een aanbevelingsbrief voor hem schreef moet hij in deze tijd toch het een en ander over het kruideniersvak geleerd hebben. Over hoe deze periode aan zijn eind kwam bestaat enige verwarring, omdat we ook hier weer twee tegenstrijdige versies van Schliemanns hand hebben. Volgens zijn officiële autobiografie uit 1880 tilde hij een te zwaar vat op waardoor hij een beschadiging in zijn borst opliep. Hij spuugde bloed en kon niet meer werken. Geheel vertwijfeld liep hij naar Hamburg. Daar vond hij een baan met een jaarsalaris van 180 Mark.¹⁸

Alsof dit al niet dramatisch genoeg is wordt het in zijn Amerikaanse autobiografie nog net een tandje erger. We krijgen hetzelfde verhaal, maar nu wordt er uitdrukkelijk bij gezegd dat hij ontslagen werd omdat hij niet meer van nut kon zijn voor zijn baas.¹⁹

Naast deze twee versies is er nog een derde. Op 20 februari 1842 schreef Schliemann vanuit Amsterdam een brief aan zijn zusters waarin hij verslag deed over alles wat hem in het laatste jaar was overkomen.²⁰ Uit deze brief blijkt dat hij zijn zusters al eerder uit Fürstenberg geschreven had dat hij met de heer Amtmann Türke van Türkshof bij Lychen had afgesproken om met hem en zijn zoon, een oude schoolvriend, op

17 Schliemann 1892, 10.

18 Schliemann 1892, 10-11.

19 Weber 1942, 4.

20 Meyer 1953, 303 noot 2. "Schliemanns Tochter, Frau Andromache Melas-Arhen, hält ihn möglicherweise für einen Übungsaufsatz." Schliemann had inderdaad de gewoonte om, als hij een taal aan het leren was, als oefening opstellen te schrijven. Deze brief is echter in het Duits geschreven, een taal die Schliemann van huis uit beheerste, een taal waarin hij zich niet behoefde te oefenen. Ook zitten er in deze brief, in tegenstelling tot de bekende oefen opstellen, geen grote hoeveelheid correcties. Ook kennen we geen oefen opstellen in de vorm van een brief. Het blijft echter mogelijk dat Andromache Melas gelijk heeft omdat deze brief in Schliemanns nalatenschap is gevonden wat niet in de lijn der verwachtingen ligt wanneer hij werkelijk aan de zusters gestuurd is.

25 juli met het Hamburger Paket schip van kapitein P.N. Paulsen naar New York in Noord Amerika te reizen. Dat werd echter niets omdat Schliemanns vader geen toestemming wilde geven.²¹

En zo zitten we dan nu met de vraag wat er nu echt gebeurd is. Gelukkig heeft Schliemann heel veel van de brieven die hij ontving bewaard en zo zijn er nog meer bronnen die ons informatie over deze periode kunnen geven. Op 30 april 1841 schreef zijn vader hem van uit Gehlsdorf waar hij nu woonde. Vader is duidelijk ontstemd door zijn ondankbare zoon. Hij heeft al veel moeite gedaan om een kantoorbaan in Rostock voor zijn zoon te vinden. Hij heeft contact met gerenommeerde zaken en hoopt spoedig een goed bericht te kunnen sturen, zeker omdat hij beloofd heeft hem behoorlijk te zullen onderhouden. Of deze baan al voor *Johannis*, 24 juni, rond is valt echter te betwijfelen. Vader is dan ook zeer ontstemd dat Schliemann zijn huidige baan per *Johannis* opgezegd heeft. Ook is pa er niet gelukkig mee dat Schliemann zelf ook wat handelshuizen in Rostock benaderd heeft. Dat kan nergens toe leiden en alleen maar geld kosten.²²

Volgens deze brief van Heinrichs vader is er geen sprake van een ongeluk of ontslag. Schliemann heeft zelf, tegen de zin van zijn vader, ontslag genomen. De jonge Schliemann had overigens niet alleen over zijn verlangen naar een baan in Rostock aan zijn vader geschreven. Hij had ook iets over Hamburg gezegd en dat beviel vader Schliemann nog minder. “Ga niet naar Hamburg mijn zoon. Wanneer je dat doet ga je je ongeluk tegemoet. Je vind er geen baan, je geld raakt op en je komt in de grootste problemen”. Vader kende Hamburg nog beter dan Rostock en hij kende veel voorbeelden van jongelieden die daar geen aanstelling hadden kunnen vinden. Die werden er door list of onder dwang toe gebracht om een contract te tekenen waarbij ze voor vijf jaar als soldaat of slaaf naar Amerika gingen. “Als je tegen mijn wil toch naar Hamburg gaat dan zul je zien dat ik gelijk heb”.²³

Wat Schliemann ook over Hamburg aan zijn vader geschreven mag hebben, het is duidelijk dat hij niet om toestemming voor een reis naar Amerika gevraagd had. Wanneer hij dat wel gedaan had zou de waarschuwing van zijn vader nergens op slaan. In dat geval had hij geen baan in Hamburg nodig gehad en dus ook niet bang hebben hoeven te zijn dat hij die niet vond. Wanneer we de brief aan de zusters mogen geloven luisterde Schliemann niet naar zijn vader en nam hij ontslag in Fürstenberg. Het is duidelijk dat hij er weg wilde, maar of hij ook al precies wist wat hij daarna ging doen is de vraag. Ene heer Lint uit Gansee zocht een bediende in zijn zaak. Hij had gehoord dat Schliemann uit Fürstenberg weg wilde en stuurde hem een brief met de vraag of

21 Meyer 1953, 9.

22 Gennadius Library Serie E, Box1/2.

23 Gennadiua Library Serie E, Box 1/2.

Schliemann bij hem wilde komen werken.²⁴ Ook hier weer geen teken dat Schliemann ongeschikt was om zijn werk te doen. Wanneer we deze brief lezen krijgen we de indruk dat de heer Lint Schliemann graag wilde. Hij biedt Schliemann een salaris van 60 Thaler.²⁵ Bij de omwisseling van de Thaler in de Mark op 31 december 1871 gold een koers van 100 staat tot 175 met de Gulden. Één Thaler was dus f 1,75. Dit zou betekenen dat Schliemann een jaarloon van f 105 aangeboden werd.

Omdat er verder niets bekend is over deze baan moeten we er van uitgaan dat Schliemann niet op het aanbod ingegaan is.

Volgens de brief aan de zusters ging hij naar Rostock om daar les te gaan nemen in boekhouden en Engels op het Heinrich Schwanbeck Handlungs-Institut.²⁶ Schliemann is nooit een bescheiden mens geweest en als we hem geloven mogen was hij daar beter dan welke leerling ook. Voor zijn mededeling dat hij de cursus in de helft van de tijd die er voor stond voltooide is tot nu toe geen bevestiging gevonden. Zeker is echter dat hij in september 1841 naar Hamburg reisde.

24 Gennadius Library Serie E, Box 1/3.

25 Of het hier werkelijk om Thaler gaat is niet geheel zeker omdat de munt aanduiding in deze brief niet echt goed te lezen is. Aangezien de Thaler pas op 31-12-1871 door de Mark vervangen werd is het aannemelijk dat men in Mecklenburg de Preußische Thaler gebruikte.

26 Richter 1992, 73. "Heinrich Schwabeck hatte 1825 sein Handlungs-Institut zur Ausbildung des kaufmännischen Nachwuchses der Hansestadt begründet und es schon nach zehn Jahren gründlich reformiert, um es den ständig wachsenden Ansprüchen dieser sich so lebhaft fortentwickelnden Branche in allen seinen Teilbereichen anzupassen." Zie ook Richter 1984.

4. Hamburg

De Mecklenburgers leefden al eeuwen in hoofdzaak van de landbouw. In Schliemanns jeugd was het nog een semifeodale samenleving. Het lijfeigenschap was er pas een jaar voor Schliemanns geboorte, in 1820, afgeschaft.²⁷ Dit lijkt aardig, maar in de praktijk had dit de voormalige lijfeigenen niet veel goeds gebracht. Ze waren vrije mensen geworden, maar hadden geen land gekregen. Waar vroeger de landadel voor hun onderhoud had moeten zorgen stonden ze er nu alleen voor. Van lijfeigenen waren ze landarbeiders geworden die alleen betaald kregen wanneer er werk voor ze was. Doordat iedereen nu voor zich zelf moest zorgen ontstond er onmiddellijk een overvloed aan werkwillige landarbeiders wanneer er ergens behoefte aan hun diensten was. Deze overvloed zorgde er op zijn beurt voor dat de landadel de lonen naar een absoluut minimum kon terugbrengen. Men had immers geen enkel probleem om aan personeel te komen. Met hun vrijheid was ook de honger een veel geziene gast aan hun tafel geworden. Dit alles zorgde ervoor dat veel van deze landarbeiders hun heil in Amerika en Australië gingen zoeken.²⁸ Uit de brief aan zijn zusters uit 1842 lijkt het of Schliemann zich bij deze emigratiegolf wilde aansluiten, maar door wat hij nog meer aan zijn zusters schreef kunnen we daar toch een duidelijk vraagteken bij plaatsen en ontstaat het beeld dat Hamburg in eerste instantie zijn einddoel was.

Hij maakte de reis van Rostock naar Hamburg grotendeels per koets.²⁹ Onderweg bezocht hij Neu-Buckow en Kalkhorst waar hij afscheid nam van zijn nichtje Sophie.³⁰ Wanneer we zien hoe hij zijn aankomst in Hamburg beschrijft krijgt men onmiddellijk het gevoel dat dit het doel van zijn reis was en niet slechts een haven van waaruit hij zou vertrekken. De koets hield twee mijl voor Hamburg halt voor de nacht. Toen Schliemann de volgende ochtend uit het raam keek zag hij in de verte de vijf hoge torens van Hamburg. Door de onderlinge afstand van deze torens kon hij zien hoe groot deze stad wel niet was. Onbeschrijfelijke

27 In West Europa was het lijfeigenschap aan het eind van de middeleeuwen van zelf over gegaan in pacht, omdat landeigenaren liever geld dan goederen hadden.

28 Richter 1990, 243 "Die Absicht Schliemanns, seine wirtschaftliche Existenz auf amerikanischen Boden zu begründen, entsprach einem Trend, der zu Beginn der vierziger Jahre des 19. Jh. unter seinen Landsleuten sich schon allgemein abzeichnend, im Laufe des Jahrzehntes sich derart ausweitete, daß gerade von einer ersten Welle der mecklenburgischen Auswandererbewegung gesprochen werden kann.

29 Meyer 1953, 10.

30 Meyer 1953, 12 "Hier geschah ein rührender Abschied, ich drückte ein paar glühende Küsse auf Cousinchens Mund, stieg in den Wagen, der Kk. knallte die Pferde an, und fort ging es ..."

gevoelens maakten zich van hem meester toen hij het doel van zijn reis voor ogen zag. Dit was de stad waar hij zolang van gedroomd had, dit was de stad die in de zakenwereld bovenaan stond. Meer dan een uur stond hij naakt voor het raam. Door het zien van Hamburg voelde hij zich in de hemel, door het zien van Hamburg was hij in een dromer veranderd.³¹

Zoals wel vaker overdreef Schliemann in al zijn enthousiasme, Hamburg was niet het centrum van de zakenwereld. Dat was Londen op dit moment. Hamburg was echter wel ruimschoots de grootste haven van Duitsland. Toen Schliemann er in 1841 aankwam had het nog hoofdzakelijk zijn middeleeuwse structuur met zijn hoge houten huizen en zijn smalle straten.³² Voor Schliemann die nog nooit eerder zo'n grote stad gezien had was alles nieuw en overweldigend. Om elf uur 's ochtends reden ze onder de stadspoort door Hamburg binnen. Ze stopten bij de paardenmarkt, voor het *Weissen Roß*. Het eerste wat hem opviel was de hoeveelheid mensen die hier op en neer liepen in de straten. Iedereen liep hier, nee iedereen rende hier. Het was een gedrang van jewelste, een geweldige chaos. Onophoudelijk hoorde je verkopers schreeuwen die probeerden om hun waren aan de man te brengen. Met een korf op hun hoofd renden ze door de straten, tussen de ratelende rijtuigen door die in een nagenoeg ononderbroken rij door de straten reden. De lieflijke klanken van de klokkenspielen op de poorten verdoofden de oren zodat men zijn eigen woorden niet kon verstaan.³³

De brief aan zijn zusters uit 1842 is het enige verslag dat we over Schliemanns periode in Hamburg hebben. We hebben al gezien en we zullen het later opnieuw zien, dat deze brief niet altijd even betrouwbaar is. Schliemann schreef geen feitelijk verslag voor zijn zusters, maar ving de gebeurtenissen in een verhaal waarmee hij in eerste instantie het beeld van een succesvolle en wereldwijze broer wilde overbrengen. Volgens deze brief begon Schliemann nog de zelfde dag met de jacht op een baan en dat is een duidelijke indicatie dat hij niet direct deze stad weer wilde verlaten. Wanneer hij werkelijk tot de groep Mecklenburgsche emigranten behoord had zou hij geen baan, maar een schip gezocht hebben. Nadat hij een simpel middagmaal genuttigd had ging hij enige aanbevelingsbrieven, die hij van Hückstädt gekregen had, wegbrengen.³⁴ In een aanbevelingsbrief geeft de schrijver zijn mening over diegene waarvoor hij de aanbevelingsbrief geschreven heeft. Omdat hij garant staat voor de inhoud van de brief kan hij zich niet teveel overdrijving veroorloven. Degene die aanbevolen wordt moet per slot van rekening de inhoud

31 Meyer 1953, 12.

32 Deze middeleeuwse structuur ging in februari 1842 bij de grote stadsbrand grotendeels verloren. Zie bv. Kruseman 1842.

33 Meyer 1953, 13.

34 Meyer 1953, 13.

waar kunnen maken. Nu heeft een aanbevelingsbrief alleen zin wanneer hij positief van toon is, anders kan men hem beter weggooien en zijn geluk zonder die brief beproeven. Aan het feit dat Schliemann enige aanbevelingsbrieven van Hückstädt gekregen had kunnen we dus zien dat hij niet ontslagen is omdat hij niet langer is staat was om zijn werk te doen. Hückstädt moet zo tevreden over hem geweest zijn dat hij hem bij mensen die hij kende durfde aan te bevelen. Deze brieven zijn ook een indicatie dat Schliemann naar Hamburg gekomen was om daar een baan te zoeken, dat wil zeggen voor langere tijd te blijven. Wanneer hij had willen emigreren zou hij wel op zoek gegaan zijn naar aanbevelingsbrieven voor zijn nieuwe “vaderland”.

De aanbevelingsbrieven werken en al de volgende dag krijgt Schliemann een baan bij de firma S.H. Lindemann jr. in Hamburgs zusterstad Althona. Helaas schijnt dit niet de baan geweest te zijn die Schliemann graag wilde en waar hij zich in Rostock op voorbereid had. Volgens zijn Amerikaanse biografie was hij te zwaar en kreeg hij meteen weer problemen met zijn gezondheid. Zijn gezondheid ging meteen weer achteruit en hij kon zich daardoor niet nuttig maken voor zijn nieuwe baas. Na veertien dagen werd hij weer ontslagen. Hij kreeg een Pruisische dollar mee³⁵ en moest weer opnieuw op zoek naar een baan.³⁶ Min of meer dit zelfde verhaal vinden we ook in zijn officiële biografie uit 1880, met als enig verschil dat hij nu zijn baan maar een week weet te houden.³⁷

Ook in de brief aan zijn zusters spreekt Schliemann over een problematische gezondheid. Hij vertelt hier dat hij een kantoorbaan bij een zaak in koloniale waren had. Hier was echter zo weinig te doen dat hij ook het vervoer en de opslag in het pakhuis voor zijn rekening moest nemen. Het werk aan de hijskraan was echter te zwaar voor zijn lichaam en hij vreesde dat hij opnieuw borstklachten zou krijgen wanneer hij hiermee door ging. Daarom nam hij al na drie dagen ontslag.³⁸

Aan het eind van de brief aan zijn zusters uit 1842 komt Schliemann terug op zijn gezondheid. In de vorige winter had hij voortdurend twee wollen onderbroeken, een kattenvel en twee hemden gedragen. Hij had voortdurend bloed gespuwd en was er, als hij maar even hoestte, van overtuigd geweest dat hij tuberculose had. Nu was hij echter kernge-

35 Waarom Schliemann hier over “Prussian dollars” spreekt is onduidelijk. In 1841 lag Altona in Schleswig-Holstein. Pas in 1866 werd het onderdeel van Pruisen. “Prussian dollars” hebben bovendien nooit bestaan, in beide gebieden betaalde men met Reichsmarken.

36 Webber 1942, 4.

37 Schliemann 1892, 11.

38 Meyer 1953, 17.

zond. Een ding was zeker, de waterkuur die hij in Rostock gedaan had en de koude baden waarmee hij in Hamburg tot 24 november doorgegaan was, hadden hem gehard.³⁹

Het is duidelijk dat Schliemann ziek uit Fürstenberg naar Rostock gekomen was en dat hij daar een waterkuur gedaan had om beter te worden. Doordat hij bloed opgaf ontstaat al gauw het idee dat hij tuberculose had. Dit is echter niet aannemelijk. Wanneer een tuberculosepatiënt eenmaal het stadium van bloedspuwen bereikt heeft is de ziekte, zonder antibiotica, over het algemeen fataal. Ook werkt de door Schliemann gevolgde behandeling, koude baden, bij tuberculose eerder negatief dan bevorderlijk. Welke aandoening Schliemann werkelijk in Fürstenberg gehad heeft is onduidelijk, het had hem echter van de heilzaamheid van de baden overtuigd en hij bleef dit de rest van zijn leven doen wanneer het maar even kon.

Wanneer Schliemanns vreesde voor zijn gezondheid was dat uiteraard vervelend, maar volgens zijn Amerikaanse biografie had hij gelukkig snel weer een nieuwe baan. Dit keer bij E.L. Deycke Jr. Hier begreep men dat Schliemann geen zwaar werk kon doen en dus gaven ze hem een baan als boekhouder. Helaas, de arme Schliemann kon deze functie niet waarmaken omdat hij nauwelijks kon schrijven en zo werd hij ook hier na veertien dagen weer ontslagen.⁴⁰ We zullen hier maar niet te veel woorden aan besteden: een jongen die zijn middelbare school voltooid had en nauwelijks in staat was om zijn naam te schrijven. Het is maar goed dat zijn Amerikaanse biografie pas in 1942 gepubliceerd is en dat Schliemanns leraren hem dus nooit hebben kunnen lezen. In zijn officiële biografie spreekt Schliemann niet over een tweede baan, maar in de brief aan zijn zusters wordt die wel genoemd. Ook volgens deze brief krijgt hij een baan bij E.L. Deycke Jr., deze baan heeft echter een behoorlijk nadelige kant, hij is zonder salaris.⁴¹

Een baan zonder salaris klinkt tegenwoordig wonderlijk, maar was in die tijd niet ongebruikelijk. In ieder handelshuis in Europa werkten toen mensen voor niets. Ze werden daar door hun vaders naartoe gestuurd om het vak te leren en kontakten voor de toekomst te leggen. We zien ditzelfde fenomeen ook in Multatuli's *Max Havelaar* uit 1860. Batavus Droogstoppel zoekt iemand voor de Duitse correspondentie. Hij wil niet een willekeurige, al in Amsterdam aanwezige, Duitser aannemen. Het moet een beetje een nette, betrouwbare jongen zijn. Hij schrijft nu aan Ludwig Stern, een zakenrelatie uit Hamburg, en biedt de baan aan diens zoon aan:

39 Meyer 1953, 32.

40 Webber 1942, 5.

41 Meyer 1953, 17.

... dat ik de eer had gehad van den heer Saffeler te vernemen - Saffeler reist voor Stern - dat de geachte chef der firma, de heer Ludwig Stern, een zoon had, den heer Ernest Stern, die ter volmaking zijner commerciële kennis, enigen tijd in een Hollands huis wenste geëmployeerd te zijn ... dat ik ... niets liever wenste dan den heer Ernest Stern belast te zien met de Duitse correspondentie van ons huis.

Uit kiesheid vermeed ik alle toespeling op honorarium of salaris. Maar ik voegde er bij:

*Dat, indien de heer Ernest Stern het verblijf ten onzen huize - Lauriergracht no. 37 - wilde voor liefnemen, mijn vrouw zich bereid verklaarde als een moeder voor hem te zorgen ...*⁴²

Helaas had Schliemann geen kost en inwoning en moest hij voor zijn eigen onderhoud zorgen. Het beeld van een niet geheel gezonde jongen op zoek naar een baan mag wat treurig klinken, maar dat wil niet zeggen dat Schliemanns verblijf in Hamburg ook werkelijk treurig was. Wanneer we de brief aan de zusters mogen geloven was Hamburg een stad waar men zich uitstekend vermaken kon. Al meteen op de eerste avond maakte de waard van zijn herberg hem attent op een heel beroemde dansgelegenheid. Schliemann at snel zijn eten op en ging er heen. Hij was nog maar net in de bewuste straat aangekomen of luide muziek vertelde hem al in welk gebouw hij zijn moest. Hij ging naar binnen, men vroeg 8s aan entree, maar hij vertelde hen dat hij een vreemdeling was die het achtste wereldwonder wenste te zien. Hij kwam niet om te dansen, maar wilde alleen de zaal bekijken. Men voelde zich, zoals hij zijn zusters schreef, vereerd en hij mocht gratis naar binnen. Het was er werkelijk prachtig, de zaal was wel twee keer zo groot als de Apollozaal in Rostock. De wanden waren geheel bedekt met spiegels die eindeloos de 120 van gaslicht voorziene kroonluchters vermenigvuldigden. De vloer bestond uit Mahoniehout en rustte op veren. In het midden van de zaal staan de heren, die allemaal hun hoofd bedekt hebben, niemand denkt er aan om zijn hoed af te nemen. Langs de muur zitten op mooie stoelen de dames te wachten tot ze ten dans gevraagd worden. Wanneer men al niet betoverd is door de pracht en praal van de zaal of door de van de balkons komende muziek, dan wordt men dat wel door de aanblik van deze dames. Het is werkelijk alsof men de oude feeënwereld voor zich ziet. Ze betoveren de vreemdeling op de eerste blik met kleding van louter zijde en satijn waarvoor een keizerin zich niet zou hoeven te schamen. En dan is er hun gezicht en hals van warme sneeuw met wangen die met karmijnrode schmink wat roder gemaakt zijn, gloeiende lippen, wenkbrau-

42 Multatuli 1860-1969, 23.

wen die er uitzien als met Oost-Indische inkt geschilderde halve bogen en boven op die prachtige hoofdjes een wirwar van lokken die zo zwart zijn als de Egyptische nacht.⁴³

We kunnen ons afvragen wat de zusters, die nog nooit buiten Mecklenburg geweest waren, van deze beschrijving gemaakt hebben en of Schliemann werkelijk nooit is wezen dansen. Hoe dan ook, Schliemanns middelen waren van het begin af aan beperkt en of hij nu ging dansen of niet, zijn geld raakte op. Hij probeerde wat geld van zijn oom in Kalkhorst te lenen, maar die voelde er niets voor om zijn neef in leven te houden.

43 Meyer 1953, 15.

5. Een mogelijkheid in Zuid Amerika

Wanneer we de brief aan de zusters mogen geloven zat het Schliemann mee. Hij kwam een makelaar tegen en die vroeg hem of hij al een baan had. Schliemann zei ja en de makelaar betreurde het dat hij te laat was. Hij had Schliemann anders aan een goede baan in La-Guayra in Colombia kunnen helpen. Het is niet helemaal duidelijk op welke baan Schliemann met zijn ja duidt. Het is mogelijk dat hij hier op de baan zonder salaris doelt, maar dat is niet geheel aannemelijk, omdat hij wist dat hij geld moest verdienen en het zich niet kon veroorloven daarvoor een betaalde baan te laten schieten. Toen hij het woord Colombia hoorde was hij verkocht. Al zijn oude reis- en scheepsfantasieën kwamen, nadat ze vier jaar gesluimerd hadden, weer boven. Hij antwoordde de makelaar dat hij weliswaar een baan had, maar dat hij meteen ontslag zou nemen wanneer hij er een in Colombia kon krijgen.⁴⁴ Het avontuur riep. Aangezien het onduidelijk is wat Schliemanns vooruitzichten op dat moment waren is het ook onduidelijk welk risico hij nam.

De geografische kennis van Schliemann en zijn Hamburgse bekenden schijnt wat achterhaald te zijn geweest. La Guayra is de haven van Caracas. Caracas werd in 1821, nadat het onafhankelijk was geworden van Spanje, een onderdeel van de vrijstaat Colombia. Deze situatie veranderde toen in 1831 de republiek Venezuela gesticht werd. In 1841 lag La Guayra in Venezuela en niet in Colombia. Het was maar een heel klein plaatsje. In 1891 had Caracas bijna 72.000 inwoners en woonden er in La Guayra 1.500 mensen. Vijftig jaar eerder zullen dat er ongetwijfeld nog veel minder geweest zijn.

Schliemann vertelde zijn zusters dat hij door deze agent naar de reder Krogmann & Wachsmuth gestuurd was. Die vertelden hem dat ze al vier weken eerder aan twintig makelaars opdracht gegeven hadden om een jongeman voor hun vrienden in La Guayra, de heren Declisur & Böving, te zoeken. Van de zeshonderd jongelingen die op dit moment, vanwege het slechte jaargetijde, zonder werk zaten had er echter niet een gewild. Schliemann moest enige zakenbrieven in het Duits, Frans en Engels schrijven en toen die goed bleken te zijn zeiden ze dat hij zich uit moest rusten. Hun schip, de Dorothea onder gezag van kapitein Siemonsen was klaar om te vertrekken. Schliemann kon aan boord

44 Meyer 1953, 18.

gaan wanneer hij dat wilde, hij had een vrije overtocht, maar over het salaris konden ze niets zeggen. Hun vrienden hadden hen geschreven dat ze naar prestatie beloonden. De volgende dag kreeg Schliemann een aanbevelingsbrief van deze reders en toen kon hij zijn geluk niet meer op.⁴⁵ Volgens de brief aan de zusters had Schliemann dus een baan in La Guayra voor hij uit Hamburg vertrok.

In zijn Amerikaanse biografie komt Schliemann met een totaal ander verhaal. Toen hij geheel aan het eind van zijn Latijn was herinnerde hij zich dat een leerling van zijn vader, de heer Wendt, scheepsmakelaar was in Hamburg. Hij zocht deze man op en vroeg of die er niet voor kon zorgen dat hij een baan kreeg als scheepsjongen op een boot naar Amerika. De heer Wendt ontving hem vriendelijk en vertelde hem dat iemand die bloed spuwde geen scheepsjongen kon worden, maar dat hij zijn best zou doen om er voor te zorgen dat Schliemann als passagier mee zou kunnen met de bark “Dorothea”, die de volgende dag onder commando van kapitein Simonsen naar Laguayra in Venezuela, Zuid Amerika, zou vertrekken. De heer Wendt sprak nog dezelfde dag met de eigenaren van deze boot, de heren Wachsmuth & Krogmann en haalde hen over om Schliemann als passagier mee te laten varen op hun schip voor 20 Pruisische dollars.⁴⁶

Volgens deze autobiografie was er dus geen ontmoeting met een agent en geen baan in Zuid Amerika. Dit keer was het Schliemann zelf die hulp zocht om uit zijn benarde financiële situatie te komen.

Wanneer we naar zijn officiële biografie kijken verandert de geschiedenis opnieuw. Dit keer lukt het hem om met behulp van de scheepsmakelaar J.F. Wendt om een baan als scheepsjongen aan boord van de Dorothea te krijgen. Dit schip zou naar La Guayra in Venezuela varen.⁴⁷

In de nu volgende discussie zullen we zien wat er van deze versies nu waar is en wat niet. Een ding is echter zeker, in november 1841 werd er in Hamburg een aanbevelingsbrief voor hem geschreven voor de heren Delclisur & Böving in La Guayra. In deze brief vertelt de firma Hoefwert & Co. aan hun vrienden dat de heer Schliemann naar La Guayra reist

45 Meyer 1953, 18-19.

46 Webber 1942, 5.

47 Schliemann 1892, 11.

om daar een baan te vinden. Of hun vrienden de heer Schliemann willen helpen. Het spreekt voor zich dat zij hetzelfde voor de heren Delclisur & Böving zouden doen wanneer dat nodig mocht blijken.⁴⁸

Uit deze aanbevelingsbrief wordt duidelijk dat Schliemann geen baan in La Guayra of in enige andere plaats in Zuid Amerika had toen hij Hamburg verliet. Het is niet meer dan een standaardbrief die Schliemann bij deze firma introduceert. Dit is niet de enige aanbevelingsbrief die Schliemann had. Er bestaan nog drie andere brieven. De heer Lud Steenfast schrijft bijvoorbeeld op 19 november 1841 uit naam van zijn vriend Wendt aan de heer Ad Wappans in Puerto Cabello. Hij zou zich zeer verplicht voelen wanneer men de heer J.H. Schliemann behulpzaam zou willen zijn bij het vinden van een baan in La Guayra of Puerto Cabello.⁴⁹

Dit is de enige brief waarin de naam van Wendt genoemd wordt. Deze man is een wat raadselachtig figuur. We zullen hem later nog een keer tegenkomen. Hij heeft duidelijk een belangrijke rol gespeeld in Schliemanns leven, maar we weten eigenlijk niets over hem. Het is daardoor ook onduidelijk waarom Wendt Schliemann keer op keer hielp. Volgens de Amerikaanse autobiografie liep de verbinding van Schliemann met Wendt via Schliemanns vader. Wendt zou een leerling van Schliemanns vader geweest zijn toen deze in Sternberg woonde, nog voor hij dominee werd.⁵⁰ In de brief waarin Schliemanns vader zijn zoon voor de gevaren van Hamburg waarschuwt wordt de naam van Wendt echter niet genoemd. Wanneer Wendt werkelijk een leerling van Ernst Schliemann geweest is moeten we ons afvragen wat zijn leraar wel niet voor hem gedaan had dat hij zich zoveel jaren later zo voor diens zoon inzette. Volgens de brief aan de zusters liep de verbinding via Schliemanns moeder.⁵¹ Louise Theresa Sophia Bürger was in Sternberg geboren. Ze had daar Ernst Schliemann ontmoet en was in 1813, toen ze twintig was, met hem getrouwd en naar Neu Buckow verhuist. Het is mogelijk dat zij in haar jeugd in Sternberg contact heeft gehad met Wendt, maar het is niet aannemelijk dat ze hem na haar huwelijk nog

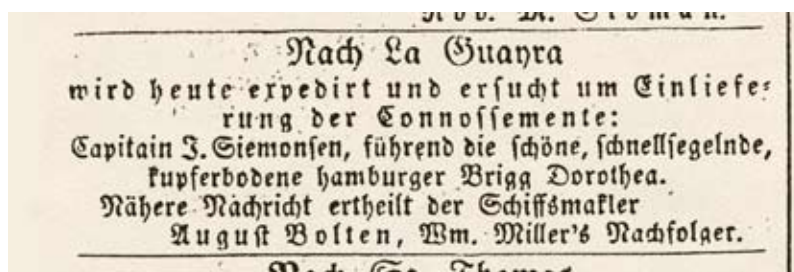
48 Gennadius Library, Serie E, Box 1/4. In het totaal kennen we vier aanbevelingsbrieven voor deze periode. Drie worden er in de Gennadius Library bewaard en één in het Heinrich Schliemann Museum in Ankershagen. Stoll 1958, 305. (Neustrelitzer Zeitung 1884, Nr. 10-13, nach der neugriechische Zeitschrift Hestia): "Er zeigte uns auch einige Briefe ...einen dritten von einem Kaufmann (vermutlich in La Guaira), der ihm in seiner Jugend einen jährlichen Lohn von fünfundvierzig Pfund zusagte. Dieser Brief hat bei einem Schiffbruch gelitten und ist vom Seewasser zitronengelb geworden, aber Schliemann bewahrt ihn sorgfältig auf und zeigt ihn jedem Besucher mit Stolz als Beweis des geringen Anfangs." Deze door Stoll genoemde brief is tot nu toe niet terug gevonden en geen van de nog bestaande aanbevelingsbrieven heeft waterschade.

49 Gennadius Library, Serie E, Box 1/4.

50 Webber 1942, 5.

51 Meyer 1953, 33.

ontmoet heeft. In 1841 was Schliemanns moeder al tien jaar dood. De laatste ontmoeting met Wendt moet op dat moment, dus op zijn minst 28 jaar eerder hebben plaats gevonden. Wat Schliemanns moeder betreft krijgen we dus min of meer dezelfde vraag als bij Schliemanns vader, of moeten we er vanuit gaan dat Wendt hetzelfde gedaan zou hebben voor alle kinderen van zijn jeugdvrienden?

Privilegirte wöchentliche gemeinnützige Nachrichten von und für Hamburg.

Hoe de verbinding tussen Schliemann en Wendt ook precies zat, via hem had Schliemann een verbinding met de Hamburger reders en we zullen verderop zien hoe belangrijk dat voor het verdere verloop van zijn leven was.

Dat er werkelijk een schip bestaan heeft dat de “Dorothea” heette wordt duidelijk uit Walter Kresses *Seeschiffs-Verzeichnis der Hamburger Reedereien 1824-1888*.⁵²

Op 20 november 1841 plaatste een scheepsmakelaar een advertentie in de *Privilegirte wöchentliche gemeinnützige Nachrichten von und für Hamburg*. Hierin deelde hij mee dat alles wat naar La Guayra vervoerd moest worden bij hem ingeleverd kon worden, zodat het door kapitein J. Siemonsen in de mooie, snelzeilende, van een met koper beslagen bodem voorziene brik de Dorothea vervoerd kon worden.

Op 30 november 1841 meldde de *Staats und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unpartheiischen Correspondenten* dat de Dorothea op 28 november vertrokken was:⁵³

52 Teil 2, S.261. Es werden folgende Angaben gemacht: Eigner: Wachsmuth & Krogmann. Tragfähigkeit: ca. 100 CL (Commerslasten, die Hamburger CL ist ein Gewichtsmaß und entspricht 60000 Pfund). Erbaut 1841 von Burmester in Blankenese. Bielbrief (Übernahme eines Neubaus) am 11.2.1841. Der Zielhafen ihrer ersten Reise unter Kapitän J. Simonsen war Laguayra (Südamerika). Verloren 1842. De Dorothea wordt ook vermeld in de *Registre Veritas* van 1841 (gepubliceerd in 1842). Ze had een vergunning voor de Atlantische vaart en de kusten van Noord-Amerika, Zuid-Amerika en West Afrika.

53 Aangezien er in deze periode nog geen passagierslijsten gebruikt werden is het onmogelijk om vast te stellen of Schliemann al dan niet aan boord was.

Vanuit Amsterdam vertelde Schliemann zijn zussen dat hij op de 23ste van iedereen die hij in Hamburg kende afscheid genomen had en aan boord was gegaan. De bemanning was op dat moment al aan boord en men wachtte op een gunstige wind om uit te varen. In eerste instantie bleef de wind tegen zitten, maar op de 27ste draaide hij en de kapitein besloot dat ze op de 28ste zouden vertrekken.⁵⁴

⁵⁴ Meyer 1953, 19.

6. Avontuur op open zee

Schliemann had geen geluk met zijn eerste zeereis. Het was een groot avontuur. We hoeven er ons dan ook niet over te verbazen dat hij in Schliemanns latere leven een belangrijke plaats ging innemen en voor kleurrijke verhalen zorgde. Hij heeft deze reis drie keer beschreven. De eerste en meest uitgebreide versie vinden we in de brief aan de zusters uit 1842, de tweede in zijn Amerikaanse autobiografie uit 1850-1851 en de derde in zijn officiële biografie uit 1880.

Al meteen in de brief aan de zusters wordt duidelijk dat Schliemann een meer dan gemiddeld talent voor vertellen had. Het verslag dat hij in deze brief van zijn reis geeft is geheel in de traditie van de romantische reisverslagen uit de late achttiende en vroege negentiende eeuw. Men denke bijvoorbeeld aan J.R. Wyss' *Der Schweizerische Robinson oder der schiffbrüchige Schweizer-Prediger und seine Familie*⁵⁵ uit 1812 of de beschrijving van de stranding op Ameland van de Deense huurling Friderik Schaldemose zoals deze die in 1826 in zijn *Reiser og Eventur i fremmede Lande* beschreef. Het eerste een roman, het tweede een verslag van een avontuurlijk leven, in beiden een dramatisch beschreven schipbreuk.

Het is, uit alles wat Schliemann ons nagelaten heeft, duidelijk dat hij een goed geheugen voor details had, maar zoals we al gezien hebben vulde hij die details met enige regelmaat aan met onderdelen die hij zelf bedacht. Hierdoor ontstond, om het zacht te zeggen, een vaak boeiend maar niet geheel betrouwbaar verhaal. Het is uit alles duidelijk dat het Schliemann in eerste instantie om het verhaal ging. Zijn zusters moesten weten hoe goed hun broer het deed. Aan het eind van deze brief gebruikt hij zelfs de standaardoplossing om fictie werkelijkheid te laten lijken. Hij stuurt een brief van de firma Kleiwort Gebrüder en de rekening van een Amsterdams ziekenhuis mee.⁵⁶

Toen Schliemann deze gebeurtenis in zijn Amerikaanse biografie opnieuw beschreef had hij vermoedelijk de brief aan de zusters niet bij de hand om na te kijken wat hij toen geschreven had. Dit zou enige van de afwijkingen in deze versie kunnen verklaren. Schliemann kon zich de details niet meer zo duidelijk herinneren. Dit argument kan, zoals we zullen zien, echter niet gebruikt worden om de afwijkingen in het verslag van deze reis in zijn officiële biografie te verklaren.

55 Dit boek is beter bekend onder zijn Franse titel: *Le Robinson suisse ou Journal d'un père de famille naufragé avec ses enfants*.

56 Meyer 1953, 33. Helaas zijn deze bewijzen tot op heden niet terug gevonden.

In de nu volgende discussie zal blijken dat in alle drie de versies tegenstrijdigheden zitten. In alle drie de versies heeft Schliemann feiten en fictie vermengd.⁵⁷

We beginnen met Schliemanns officiële biografie uit 1880. Zo wilde hij dat de wereld het verhaal van zijn reis met de “Dorothea” kende.

De reis begint hier op 28 november 1841 met gunstige wind. Deze sloeg echter na een paar uur om en daardoor moesten ze, bij Blankenese, drie dagen op de Elbe blijven liggen. Op 1 december sloeg de wind opnieuw om. Bij Cuxhaven bereikten ze de open zee. Ter hoogte van Helgoland draaide de wind naar het westen en dat bleef zo tot 12 december. Men moest voortdurend laveren, maar kwam nauwelijks vooruit. In de nacht van de 11de op de 12de december liepen ze ter hoogte van Texel op een zandbank in “de Eilandsche Grond”. Na talloze gevaren en nadat ze uren in een kleine open boot op de woeste golven rondgedreven hadden, werd de gehele, uit negen personen bestaande bemanning, gered. Schliemann beloofde zijn zusters dat hij god eeuwig zou danken bij de herinnering aan het moment waarop de kleine boot door de branding op een zandbank net voor de kust van Texel geworpen werd en eindelijk alle gevaar achter de rug was. Op welke kust ze geworpen waren wisten ze niet, maar het was duidelijk een vreemd land. Hij had het gevoel dat de vloed hem op die zandbank vertelde dat het tij voor hem gekeerd was. Nog diezelfde dag werd deze overtuiging bevestigd. De kapitein en de rest van de bemanning verloren alles wat ze bezaten, maar Schliemann vond zijn koffer met kleding en aanbevelingsbrieven onbeschadigd terug. Door dit toeval kreeg hij, zolang ze op Texel verbleven, de naam Jonas. Ze werden allervriendelijkst ontvangen door de consuls Sonderdorp en Ram. Toen die echter voorstelden dat Schliemann, samen met de rest van de bemanning via Harlingen naar Hamburg terug zou reizen, wees hij dit van de hand. Hij wilde niet terug naar Duitsland waar hij zo ongelukkig was geweest. Hij geloofde dat Nederland zijn bestemming was en hij wilde naar Amsterdam.⁵⁸

Ditselfde verhaal klonk dertig jaar eerder in zijn Amerikaanse biografie net iets anders. Dit keer vertrokken ze op de 24ste november en lagen ze wegens slechte wind vier dagen stil op de Elbe voor Blankenese. Op de 28ste november draaide de wind en vertrokken ze. Om tien uur ‘s ochtends passeerden ze Cuxhaven en om twee uur zagen ze het Engelse

57 Calder and Traill 1986, 37. “But Schliemann was ill, like an alcoholic, a child molester, or a dope-fiend. He did not know the difference between right and wrong. We must be thankful for his illness. It made him great.” Het is zeer de vraag of de getoonde verdraaiingen in de diverse varianten genoeg zijn om deze stelling staande te houden.

58 Schliemann 1892, 11-12.

eiland Helgoland.⁵⁹ Toen ze om vier uur Helgoland bereikten draaide de wind plotseling van het zuidoosten naar het noordwesten, waardoor ze laveren moesten. Tegen de avond stak er een zware storm op waardoor het schip sterk rolde en schudde. Deze storm hield ononderbroken aan tot vijf december. Al die tijd lag Schliemann zeeziek op zijn matras en kon hij niets eten. De vijfde december was een kalme dag waarop hij voor het eerst weer wat tot zich kon nemen. Op de zesde stak de storm echter weer op en die hield aan tot de elfde. Op de elfde had de storm zich tot een orkaan ontwikkeld en rolde en stampte het schip verschrikkelijk. Gedurende deze hele reis was de zon niet te zien en kon men zijn positie niet bepalen. Op de elfde braken om vier uur 's middags in het westen de wolken een beetje en straalde de zon in al haar schoonheid alsof ze afscheid wilde nemen.

De zon was nog niet verdwenen of het werd zo donker als de nacht. "Ik ging naar mijn kooi om te rusten. Ik had sinds Cuxhafen nog niet zo goed geslapen als die avond". Rond middernacht werd hij plotseling gewekt door het kraken van het schip en de kapitein die riep dat ze verloren waren. "Red jezelf!" Rillend van schrik sprong hij uit zijn kooi in een cabine die half onder water stond. Met veel moeite bereikte hij de trap en kroop hij het dek op waar hij door een machtige golf, die van de rechterkant van het schip kwam, naar de linkerkant gespoeld werd. Hij zou overboord gespoeld zijn als hij zich niet aan de tuigage had kunnen vasthouden. Hij kroop weer naar de andere kant van het schip waar hij zich met een touw dat daar hing vastbond. Hij had alleen een wollen nachthemd aan. De golven spoelden voortdurend over hem heen en hij verwachtte elk moment te sterven. Het schip begon meer en meer te kraken en zonk dieper bij elke volgende golf. De kapitein had geen controle meer over de bemanning. Het was een en al verwarring en verschrikking. De ene hilde, de andere bad, weer een ander vloekte of probeerde zich moed in te drinken. Sommige bemanningsleden probeerden de grote boot te water te laten, maar de verwarring was zo groot dat ze de boot loodrecht neer lieten, zodat hij meteen door de golven verzwolgen werd toen hij het water raakte. De tweede boot probeerde men aan de kant van de wind te water te laten, maar die werd meteen tegen het schip kapot geslagen. En dus bleef alleen de kleine boot die aan de achtersteven hing over. Doordat het schip constant rolde hoorde men voortdurend de scheepsbel luiden die een zeemansgraf scheen te voorspellen. Dit zal zo'n twee uur geduurd hebben en toen klommen de kapitein en de bemanning in de masten. Het was een donkere koude nacht en de sneeuw viel in kleine vlokjes. Plotseling liep het schip vast op een zandbank en het volgende ogenblik sloeg het in duizenden

59 Van 1814 tot 1890 was Helgoland een onderdeel van Groot Brittannië. Cultureel behoorde het echter al die tijd tot het Duitse taalgebied. In 1841 schreef Hoffmann von Fallersleben tijdens zijn verblijf op dit eiland het *Deutschlandlied*.

stukken uiteen. De bemanning zag dit moment aankomen en sprong in de kleine boot. Schliemann zelf viel in het water, maar werd door de tweede stuurman in de boot gehesen. De touwen waarmee deze boot vastzat werden gekapt en een geweldige golf voerde ze weg. Ze dreven als een kurk op de golven terwijl ze met hun handen het water uit de boot schepten. Twee bemanningsleden waren verdronken. Ze zaten met zijn veertien in de kleine boot en het was een wonder dat die niet zonk, want hij stak nog maar nauwelijks een hand boven het water uit. Ze hadden geen roeispanten en waren overgeleverd aan de grillen van de zee en de wind. Bij iedere golf vreesden ze opnieuw dat de boot om zou slaan. Het duurde zeven uren voor er aan deze verschrikkelijke omstandigheden een eind kwam doordat ze op het strand van Texel geworpen werden. De bewoners van het eiland waren daar bezig om alles wat aanspoelde te stelen. In een kleine wagen werden ze naar het huis van een Nederlander, Jan Brans, gebracht. Daar brandde een vuur en kregen ze koffie en bruin brood. Van de eigenaar van het huis kreeg Schliemann een paar klompen, een gescheurde linnen broek en een slaapmuts. Ze bleven drie dagen in dit huis. Schliemann voelde zich niet ziek, hoewel hij drie tanden verloren had. Op 15 december liepen ze naar een andere plaats, "Burg-Texel", waar de consuls Sonderdorp & Ram woonden. Die vertelden hem dat hij de volgende dag via Harlingen en Hage⁶⁰ naar Hamburg terug zou keren. Schliemann stond er echter op om door te reizen naar Amsterdam. Ze gaven hem daarop een brief voor de consul van Mecklenburg in Amsterdam, de heer Quack. De volgende dag reisde Schliemann met een kleine boot naar Amsterdam.⁶¹

Het meest uitgebreide verslag van deze reis schreef hij op 20 februari 1842 in de brief aan zijn zusters. De hele geschiedenis had zich nog niet zo lang daarvoor afgespeeld en moest dus nog heel vers in zijn geheugen liggen. Hij begint met zijn zusters te vertellen hoe goed de "Dorothea" was. Het was een gloednieuwe driemaster met een met koper beslagen bodem. Het schip was speciaal gebouwd om snel mee te zeilen en was volgens kapitein Simonsen mooier dan welk Hamburgs schip dan ook.⁶²

Een Brigg heeft normaal gesproken maar twee masten. Omdat Schliemann ons hier vertelt dat de "Dorothea" drie masten had kan het niet anders dan dat dit schip Polacre getuigd was.⁶³ Deze manier van

60 "Hage" ligt in Oostfriesland, Noord-Duitsland. De bemanning reisde dus over land terug naar Hamburg.

61 Weber 1942, 5-8.

62 Meyer 1953, 19.

63 Culver 1936, 209. "The Polacre ... This rig is of Mediterranean origin and still exists. It was employed in England as late as fifty years ago (ca. 1880). Its peculiarities were that usually it carried three pole masts without caps or crosstrees and a bowsprit consisting of one piece."

tuigen werd gebruikt om het schip sneller te maken. Dit sluit uitstekend aan bij de advertentie waarin de eigenaar van dit schip “Schnellsegeln” als haar sterke kant noemde.

Het schip heette “Dorothea” naar de zuster van Wachsmuth, de vrouw van Krogmann. De kajuit was rond en de wanden, de vloer en de meubelen waren uit mahoniehout gemaakt. Het had een bemanning van achttien man en drie passagiers, de Hamburger meubelmaker Albrecht, diens zoon en Schlieman. De passagiers hadden hun slaappleatsen (Koi⁶⁴) in de kajuit, net als de kapitein en de beide stuurliu. De wind was ongunstig en ze konden niet vertrekken tot hij op de 27ste draaide en ze de 28ste wegvoeren. ‘s Morgens om vier uur kwamen er twee loodsen aan boord. Het schip werd los gemaakt en tussen de er omheen liggende schepen door naar open water gebracht. De kannonnen van de haven donderden ten afscheid en hun eigen kanonnen beantwoordden deze groet. De reis begon. Het schip zweefde met door de wind geblazen zeilen over de donkere golven van de Elbe. Het ging zo hard dat het mooie Hamburg spoedig in het morgengrauw verdween. Al om tien uur waren ze ter hoogte van Glückstadt waar ze op aanraden van de loodsen het anker lieten vallen omdat er te weinig water in de Elbe was om over de hier aanwezige ondiepten te komen.⁶⁵

Hier zien we een heel duidelijk voorbeeld van hoe Schliemann clichés gebruikte om zijn verslag te verfraaien. In de 19de eeuw had een commerciële Brik geen kanonnen aan boord. Zelfs al had men in Hamburg de gewoonte gehad om alle schepen die hier dagelijks vertrokken als afscheidsgroet een saluut te geven, dan nog had de “Dorothea” dat niet kunnen beantwoorden. Kanonnen kwamen in deze periode alleen nog voor op Marine Briggs, maar het is zeer de vraag of die ooit een saluut kregen. Die werden namelijk alleen voor opleidingsdoeleinden gebruikt.

‘s Avonds kregen ze tegen wind, die ook op de 28ste en 29ste aanhield en pas op de 30ste in een voor hen gunstige hoek draaide. ‘s Ochtends om acht uur werd het anker gelicht en het zeil gehesen. Er woei een gunstige oostenwind en het schip schoot pijlsnel voor uit. Al om kwart over tien passeerden ze het vriendelijke dorp Cuxhaven met de mooie, hoge

64 Kojé, Schliemann gebruikt hier de Noord Duitse uitspraak.

65 Meyer 1953, 19.

vuurtoren. Om half elf passeerde men het eiland Neuwerder.⁶⁶ Het was prachtig weer, de hemel was helder en de zon scheen. Het belooft een voorspoedige reis te worden. Schliemann vond het een prachtig gezicht om het kleine schip als een speelbal op de uitgestrekte chaotisch bewegende zee onder de hoge hemel te zien. Het gaf hem een duidelijk gevoel van de nietigheid van de mens ten opzichte van Gods almacht. De wind werd heftiger en het schip ging steeds sneller. Het deed elf mijlen in vier uren. Spoedig passeerden ze ook Neuwerk en pas om twaalf uur zagen ze weer een vast punt toen ze de loods op een lichtschip afzetten. Om vier uur 's middags zagen ze Helgoland en dat bleef twee uur lang zo. Ze kwamen tot op twee mijl van dit eiland en konden goed zien dat het niet meer dan een rots is waarop een paar huizen staan. De wind bleef ook 's nachts uit de goede hoek waaien. Schliemann voelde zich een beetje duizelig, maar had nog geen last van zeeziekte. Dat kwam pas op de tweede dag toen de wind draaide en uit het N.N.W. ging blazen. Het schip moest hierdoor laveren en lag het ene moment op de ene en het andere moment op de andere zijde. Zeeziekte is een verschrikkelijke ziekte die ervoor zorgt dat je voortdurend moet braken, zelfs als er niets meer in je maag zit en je alleen nog maar gal kunt opgeven. De wind werd uur naar uur heftiger en 's avonds stormde het. De golven waren huizenhoog. Schliemann was al die tijd aan dek geweest maar nu werd hij zo ziek dat hij zich met een emmer in zijn kooi terug trok. De storm duurde acht dagen en al die tijd was Schliemann zeeziek. Acht dagen at hij niets en verliet hij alleen zijn kooi om zijn behoeften te doen. Met de andere passagiers ging het net zo, die kreunden net als hij. Toen werd het eindelijk windstil en bewoog het schip minder. De zeeziekte ging daardoor over. Schliemann kon eindelijk wat eten en bracht de hele dag op het voordek door. Het was zeven december, het was ijskoud, maar de lucht was helder en de zee werd glad. De kapitein had met deze tegenwind uit voorzorg voortdurend naar open zee gestuurd. Ze waren op dit moment op 100 mijl van Cuxhaven en op 60 mijl van Hull.⁶⁷ Tegen de avond stak er een gunstige oostenwind op, alle zeilen werden gehesen en terwijl de bemanning juichte vloog het schip voorwaarts. Vol verlangen wachtte men tot ze door het kanaal zouden zijn, daarna was er geen gevaar meer. Met gunstige wind kon men dat vanuit Hamburg in drie dagen bereiken,

66 Ik heb het eiland Neuwerder niet kunnen lokaliseren. Volgens de "*Uebersichts Karte der Jade, Weser & Elb Mündungen*" van de Königlich Preussischen Admiralität (1859) is het eerste eiland voor Cuxhaven Neuwerk en de tweede Scharhör. Op moderne kaarten ligt Scharhör op het Neu Werder Watt. Vermoedelijk ging Schliemann er van uit dat Scharhör Neuwerder hete omdat het op het Neu Werder Watt ligt. Einige mijlen voorbij Scharhör lag het Lichtschip waar de loods van boord ging. Het is echter ook mogelijk dat de loods een lichtschip tussen Neuwerk en Scharhör gebruikte, in dat geval moet Schliemann een drooggevalen stuk van het Duhner Watt voor het eiland Neuwerder aangezien hebben.

67 Dit is een positie op de Doggersbank.

maar zij waren, ondanks alle dagen die ze al onderweg waren, nog steeds dichter bij Hamburg dan bij het kanaal. De kapitein liet daarom, in de hoop dat de wind goed zou blijven, Z.W. sturen. Helaas stak er 's avonds storm op die uit het noorden kwam. Alle zeilen werden gestreken en ze moesten, omdat ze niet terug konden, zo hoog mogelijk N.W. houden. Op de 9de werd de storm nog heftiger, de golven gingen voortdurend over het dek. Het schip maakte veel water en men moest voortdurend pompen. Schliemann voelde zich niet zeeziek, maar had daarentegen een geweldige honger, die hij met scheepsbeschuit stilde. Hij zat de hele dag in de hoek van de kajuit, waar hij een stoel vastgebonden had, en leerde Spaanse handelsbrieven te schrijven. Helaas had hij de pech om regelmatig om te vallen waarbij hij zich flink bezeerde. De andere passagiers lagen prettig in hun kooien.

Op de 10de woei de storm nog steeds vanuit het noorden. Omdat ze het bramzeil voerden kwamen ze maar langzaam vooruit en werden ze door de storm meer en meer naar het zuiden geduwd. Dit ging door tot op de middag van de 11de. Toen zagen ze een ongewone hoeveelheid zeemeeuwen vliegen, wat ze als een slecht voorteken beschouwden. Ook zagen ze zeehonden. De wind kwam uit de verkeerde hoek, het was ijskoud en het sneeuwde voortdurend. Het pompen ging dag en nacht door en de zee ging vreselijk te keer. Tegen vijf uur veranderde de storm in een orkaan. De golven waren torenhoog en het schip werd als een veertje omhoog gegooid om vervolgens weer naar beneden te vallen. Om zes uur scheurde het bramzeil en iedereen vreesde voor de nacht want het schip kwam steeds meer op z'n kant te liggen. De Gittau⁶⁸ H & B werden gespannen. Deze scheurden echter onmiddellijk waardoor ze weinig nut hadden en het schip aan de golven overgelaten moest worden. De passagiers lagen in hun kooien te slapen. Ze wisten niet wat er op het dek gebeurde en waren zich van geen gevaar bewust.⁶⁹

Nu komen we aan een opvallend stuk in deze brief. Hoe kon Schliemann weten wat er gebeurde terwijl hij sliep en zich van geen gevaar bewust was?

De bemanning was al sinds de middag voortdurend aan dek geweest. Om zeven uur bracht de scheepsjongen hen thee en scheepsbeschuit. Hij huilde omdat hij dacht dat dit het laatste was dat hij hen ooit zou brengen. Om tien uur kwamen de kapitein en de tweede stuurman naar de kajuit. Ze haalden de kaarten te voorschijn en de kapitein toonde de tweede stuurman waar ze volgens hem waren. Aan zijn blik kon men zien dat hij zich zorgen maakte. Plotseling kwam de eerste stuurman binnen om te zeggen dat hij in de verte licht zag. De kapitein rende naar boven en liet de beide ankers uitwerpen. De ankerkettingen braken ech-

68 Gittau = Geitau of Geitouw. Touw waarmede het zeil van de ra gehaald wordt wanneer men het zeil wil hijsen.

69 Meyer 1953, 20-22.

ter alsof ze van garen waren en het schip ging pijlsnel verder. Schliemann droomde naar eigen zeggen van de Colombiaanse velden en was zich van geen gevaar bewust.

Rond middernacht kwam de kapitein naar de kajuit en riep dat de passagiers snel naar boven moesten komen omdat er groot gevaar dreigde. Hij had dit nog maar net gezegd of een verschrikkelijke schok onderstreepte zijn woorden. Alle ramen in de kajuit braken. Schliemann sprong zo snel hij kon uit zijn kooi, maar toen hij zich aan wilde kleden stroomde het water al van alle kanten naar binnen. Slechts met gevaar voor eigen leven kon hij naakt het dek bereiken. Hij werd daar door een grote golf getroffen die hem van bakboord naar stuurboord spoelde. Hij raakte daarbij gewond, maar wist zich aan stuurboordzijde vast te binden. Het zelfde gebeurde ook met de andere passagiers, maar die waren zo verstandig geweest om hun kleren niet uit te doen. Ook die bonden zich met naar beneden hangende touwen vast. De kapitein en de bemanning waren bezig om de midden op het dek liggende grote boot te water te laten. De verwarring en de angst waren echter zo groot dat men niet wist wat men deed. De eerste boot werd aan stuurboord neergelaten, maar de storm zorgde er voor dat hij al vol water zat voor hij de zee raakte. De tweede, veel grotere boot liet men aan bakboord neer. Hij kwam goed beneden, maar liep daar ook meteen vol.

Elke hoop op redding was toen verloren omdat er niets meer over was waarmee men zich zou kunnen redden. Schliemann werd door een verschrikkelijke angst bevangen. Vroeger had hij, als het niet goed met hem ging, wel eens naar de dood verlangd, maar nu begreep hij dat zoiets onzin was. Hij begreep dat men pas weet hoe zoet het leven is als de dood verschijnt. Hij vertelde zijn zusters dat wanneer men hem op dat moment voor de keuze gesteld had om zijn gehele leven geketend in een gevangenis door te brengen of om te sterven hij voor het eerste gekozen had. De zusters moeten op dat moment van hem gedroomd hebben, want hij heeft aan niemand anders gedacht. In gedachten had hij van hen afscheid genomen, zijn ziel aan god aanbevolen en zijn lichaam aan de haaien vermaakt.

Voor zijn gevoel lag hij zo wel een uur op het dek terwijl de golven over hem heen spoelden, maar toen werd hij weer helder. Hij schudde de sombere gedachten van zich af en besloot de dood te trotseren. De meubelmaker, die katholiek was, riep voortdurend om Maria en alle heiligen, maar die verschenen niet en het gevaar werd met de tweede groter.

De bemanning was tot op dat moment rustig gebleven en had de bevelen van de kapitein opgevolgd. Toen ze echter geen redding meer zagen begonnen ze vreselijk te vloeken en anderen huilden en riepen om hun familie. Het schip kraakte verschrikkelijk en dat zorgde er vermoedelijk voor dat de scheepsklok, als door een onzichtbare hand bediend, onophoudelijk luidde.

De nacht was koud, niet meer dan zeven à acht graden en de hemel was een zwarte wolk waaruit gestadig de sneeuw in fijne vlokken viel.

Het schip zonk verder en verder en bij iedere golf die er overheen sloeg verwachtte Schliemann de dood. De bemanning klom in de masten om daar op de ochtend te wachten. Ook Schliemann geloofde dat hij daar veiliger zou zijn en maakte zich los om ook in een mast te kunnen klimmen. Op dat moment werd hij door een enorme golf overboord gespoeld. Hij verdween in de diepte, maar kwam spoedig weer boven. Het lukte hem om een lege drijvende ton te pakken te krijgen. Daarmee dreef hij op de golven. Dan weer ging hij om hoog en dan weer naar beneden. Dit duurde zo'n vier uur en toen werd hij op een zandbank geworpen. Hij was volslagen uitgeput en besloot hier op de dood te wachten, maar die kwam niet. Toen het eindelijk ochtend werd zag hij land. Hij wilde er heen gaan, maar het ging niet. Hij wilde roepen, maar hij had geen stem. Toen zagen de mensen op het strand hem en er kwamen mannen met een boot die hem van de zandplaat haalden.

Ze vroegen hem van alles, maar hij verstond ze niet en kon ze dus niet antwoorden. De aangedreven planken en tonnen spraken echter voor zich zelf. Hij werd naar het Eilandshuis (Inselhaus) gebracht. Ze trokken hem zijn hemd uit en legden hem in bed. Ze gaven hem koffie

Het Eierlandshuis ca. 1920. Toen Schliemann hier was bestond de vuurtoren nog niet.

en hij viel in slaap. 's Middags om vier uur werd hij weer wakker, maar hij had verschrikkelijke pijn en schreeuwde het uit. Zijn beide voortanden waren afgebroken en hij was overal gewond. Hij voelde zich of hij verlamd was en zijn voeten waren opgezwollen. Toen de herbergier kwam vroeg Schliemann hem in het Engels waar hij was en of er verder niemand gered was. Gelukkig verstond de man deze taal en kon hij Schliemann vertellen dat die op de Eilandsgrond, een drie mijlen (zes uur) vandaar liggende klip, gestrand was. Hij was nu, samen met een matroos en de kapitein, die zich op balken in veiligheid gebracht hadden, in het Eilandhuis op het Eiland Texel. Van de lading had men niets kunnen bergen, omdat alles 's middags alweer naar zee was gedreven.

Schliemann toonde zijn wonden en vroeg om verband. De herbergier kwam met warm water, waste en verbond de wonden en gaf hem opnieuw koffie. Schliemann viel daarna opnieuw in slaap en dit keer werd hij pas de volgende ochtend wakker. De rust had hem goed gedaan, maar hij had nog steeds verschrikkelijke pijn. Dit keer bracht de waard hem warme rum en zeep. Hij waste Schliemanns gezwollen voeten en verbond opnieuw zijn wonden. Ook gaf hij Schliemann wat te eten. Toen verscheen ook de kapitein. Deze gaf hem de hand en feliciteerde hem met zijn wonderbaarlijke redding.

Hij vertelde Schliemann dat hij de reders Krogmann & Wachsmuth over het gebeurde zou schrijven en ook voor hem zou hij graag een brief schrijven wanneer hij dat wilde. Schliemann bedankte hem vriendelijk en dicteerde een brief aan Wendt in Hamburg. Hij vroeg deze of hij niet aan Krogmann & Wachsmuth kon vragen of die hem als schadeloosstelling twee Louisdor⁷⁰ konden uitbetalen. Wanneer deze daartoe bereid waren moest het geld gestuurd worden aan H. Schliemann per adres H. Johannes Brans in het Eilandhuis op het Hollandsche eiland Texel.

Om verschillende redenen deed de waard zijn best om te zorgen dat Schliemann spoedig herstelde. Omdat hij er van overtuigd was dat zweten de oplossing was gaf hij hem meerdere dekens en schonk hij Schliemann warme wijn en dergelijke. Schliemann lag de hele dag te zweten en ja hoor, samen met de rust deed dit zijn zegenrijke werk. De zwelling van zijn voeten was minder geworden en het gevoel van verlamming verdween. Ook de pijn van zijn wonden en afgebroken tanden werd minder. Het zweten werd met goed gevolg ook de volgende dag nog volgehouden. Hij knapte zienderogen op en al na vier dagen kon hij wat door de kamer lopen. Toen vertelde de waard hem echter dat hij niet langer kon blijven omdat hij van de consul de opdracht gekregen had dat hij Schliemann naar den Burg moest sturen zo gauw als dat kon. Daar zou men verder beslissen wat er met hem moest gebeuren. Omdat hij behalve zijn hemd geen kleding had kreeg hij, na veel aandringen van

70 Louis d'or, een Franse gouden munt van 0.2254 troy oz. goud.

de waard een oude onderbroek, een gescheurde jas en een paar klompen. De volgende ochtend werd hij op een wagen gezet en vertrok hij met de matroos naar Den Burg. De kapitein bleef nog omdat hij op bericht uit Hamburg wachtte. Schliemann vroeg aan de waard of die, wanneer er een brief voor hem uit Hamburg kwam, deze door wilde sturen naar de consul van Mecklenburg in Amsterdam, want hij had besloten om daar naartoe te gaan. In Den Burg ging Schliemann naar de consuls Sonderburg & Ram en vertelde hun dat hij naar Amsterdam wilde. Schliemann en Ram konden uitstekend met elkaar in het Frans spreken en Schliemann kreeg dan ook zonder moeite een aanbevelingsbrief voor de Mecklenburgse consul in Amsterdam van hem.⁷¹

Schliemann vertelt dat hij, net voor de schipbreuk, een droom had. De inhoud van die droom vertelt hij niet in deze brief. Er bestaat echter een notitieboek dat hij in Amsterdam gebruikte om Italiaans te leren. Daarin vertelt hij deze droom met veel doorhalingen en correcties.

Het verhaal begint weer in de storm waardoor ze in de omgeving van de Nederlandse kust gekomen zijn. Het was de nacht van de 11de op de 12de december 1841. Schliemann was op tijd naar bed gegaan en had nog nooit zo diep geslapen als die nacht. In zijn droom was hij in het

Schliemann's reis naar Texel

71 Meyer 1953, 22-26.

land van bestemming aangekomen. Het schip lag nog niet in de haven of hij dook overboord en midden tussen de haaien zwom hij naar de kust. Hij vluchtte en kwam in de binnenlanden terecht waar hij als slaaf op een plantage werk vond. Hij droomde dat de vrouw van de eigenaar van de plantage verliefd op hem werd en dat ze gezamenlijk besloten om de eigenaar te vergiften. Dat deden ze dan ook, koelbloedig en handig. Na zijn dood trouwden ze en leefden ze samen. Hij droomde echter dat hij naast zijn vrouw ook nog een relatie had met een zwarte slavin. Terwijl hij dit droomde werd hij door een verschrikkelijke schok gewekt en vloog hij het bed uit. Het schip was op een klip gelopen en het water stroomde meteen naar binnen. “Ik rende, alleen in een katoenen hemd gekleed, het dek op, waar ik door een verschrikkelijke golf omver gespoeld werd”.⁷² De rest van het verhaal loopt dan weer parallel aan wat we al kennen.

Wanneer we naar de inhoud van deze droom kijken is het begrijpelijk dat hij die niet in de brief aan zijn zusters opnam. Het feit dat hij deze droom, een paar jaar later, gebruikte om zijn Italiaans te oefenen laat zien dat de ondergang van de “Dorothea” nog lang in zijn fantasie nagewerkt heeft. In het verslag van deze droom, dat Schliemann uitsluitend voor zichzelf schreef, zien we dat hij op zijn minst één keer een duidelijk cliché gebruikte om de gebeurtenis te beschrijven. De “Dorothea” is, zoals een goed schip dat ten onder gaat doet, op de klippen gelopen. Schepen lopen nu eenmaal op de klippen, ook al zijn deze nergens aan de Nederlandse kust te vinden en is de “Dorothea” op een zandbank gelopen.

In de brief aan de zusters gebruikt Schliemann zoveel nautische termen, dat men bijna het gevoel krijgt dat hij een echte zeeman was. Zeker op de zusters, die nog nooit op zee geweest waren, zullen deze details het geheel een extra gevoel van authenticiteit gegeven hebben. Wanneer we

72 Nederland 1964/65, 577. “Der gleiche Traum erscheint an einer anderen Stelle und in abgewandelter Fassung in lateinischer Sprache. In dieser wird die Beschreibung des ödipalen Verbrechens vermieden, jedoch ein anderes Detail hinzugefügt: “... nox tenebrosa erat, nullumque signum coeli visu erat ... Quasi tracta manu invisibili campana navis usque ad ultimum momentum sonabat - souit - quasi vollet plusare ad funus nostrum - exsequiae nostrae.” In Nederland 1969, 214 lezen we als laatste zin: “I pulled myself up and fastened myself with ropes (to a barrel)...I expected to die with every new wave.”
 Lehrer & Turner 1989, 225 noot 16 “Niederland could date this group of language exercises no more precisely than between 1858 and 1862. A more specific date of late 1861 and early 1862 for these exercises was made possible through the painstaking cataloguing of Schliemann’s incoming correspondence completed after patient work over several years by the Schliemann archivist at the Gennadeion, Mrs Christina Vardas. In the cited language exercises, Schliemann drafts a letter to his friend Count Carlo Bassi in which he refers to letters received from Bologna of the 27th of the previous month and from Vienna of the 29th of the current month; these extant letters are dated 27 November 1861 and 29 December 1861, respectively.”

echter nauwkeurig lezen wat hij schreef wordt het moeilijk te geloven dat hij iemand die kennis van zaken heeft hiermee zou kunnen overtuigen. Later vertelde hij aan een loods dat hij in zijn jeugd scheepsjongen geweest was, maar dat werd niet geloofd.⁷³

De brief aan de zusters wekt de indruk dat hij uit dagboekanteekeningen samengesteld is die ter plaatse opgeschreven zijn. In werkelijkheid gaat het hier echter om een brief die in alle rust in Amsterdamse kamer geschreven is.⁷⁴

Vanuit dit perspectief moeten we ons afvragen welke gegevens er nu echt uit zijn geheugen kwamen en welke hij eraan toegevoegd heeft om er een mooi en avontuurlijk verhaal van te maken.

73 Meyer 1969, 54. “ Mit Verlōw, Herr, dor warden Se woll nicht to dōcht hewwn, dor hewwn Se ken Knaken to; Se sünd man vōr de Schriwstuw god.”

74 Ludwig 1932, 59. “... er analysiert mit der Schärfe eines Seelenarztes seine eignen Empfindungen, und dann ist er zwei Monate nachher ... imstande, eine Schilderung zu geben wie ein großer Autor, unmittelbar, farbig und doch vollkommen überlegen, als erzählte er eine Geschichte nach, die einem Fremden passiert war.”

7. De stranding voor Texel en de redding

Wanneer we naar de diverse versies van dit verhaal kijken valt het op dat de latere versies geen verkorte herhaling van het verhaal voor de zusters zijn. Het thema is weliswaar overal het zelfde, dat zou ook niet anders kunnen, maar de details verschillen zoveel van elkaar, dat het lijkt alsof het verschillende verhalen zijn. Deze verschillen zijn zo groot dat men ze onmogelijk aan een met de jaren vervagende herinnering kan wijten.

Om het heel duidelijk te krijgen kijken we naar het aantal personen dat aan boord was en wat daarmee is gebeurd.

Volgens de brief aan de zusters waren er achttien zeelieden en drie passagiers. Schliemann, de kapitein en één matroos overleven deze catastrofe, de anderen gaan met het schip ten onder. In het totaal waren er dus negentien slachtoffers.

In de Amerikaanse biografie spreekt Schliemann over een bemanning van zestien koppen. Tijdens de ondergang van de “Dorothea” verdrinken er twee en bereiken er veertien de kust.

In zijn officiële biografie is het aantal bemanningsleden terug gebracht tot negen. In deze versie overleeft iedereen de stranding.

Het zal voor iedereen duidelijk zijn dat het niet mogelijk is om aan de hand van Schliemanns gegevens vast te stellen wat er nu werkelijk gebeurd is.⁷⁵ Gelukkig zijn we niet afhankelijk van wat Schliemann heeft opgeschreven wanneer we willen weten wat er precies met de “Dorothea” gebeurd is. Het bouwen, uitrusten en onderhouden van een schip kost veel geld en als zo’n schip verloren gaat verliest de reder zijn investering. Het valt te begrijpen dat hij dan weten wil wat er precies gebeurd is. Daarbij komt dat ook toen al schepen verzekerd waren en een verzekeringsmaatschappij wil altijd graag weten of er niet iets gebeurd is

75 Ludwig 1932, 52-53. “Was dann geschah, ist in jenem langen Briefe des Zwanzigjährigen zuverlässiger geschildert als in dem entfernten Rückblick des Achtundfünfzigjährigen, denn auch ein so hervorragendes Gedächtnis muß nach einem langen, wechsellvollen Leben einen offiziellen Bericht stärker stilisieren als nach wenigen Monaten einen intimen an die Schwestern.” Richter 1992, 97. “Auch in dem Brief an die Schwestern erscheint der Zwanzigjährige bisweilen als Großsprecher und Aufschneider, doch haben wir weitaus weniger Ursache, den Wahrheitsgehalt seiner dort den Familienangehörigen mitgeteilten Erlebnisse in Zweifel zu ziehen, als dies bei einigen Passagen der vier Jahrzehnte später für ein breites Lesepublikum zurechtgemachten Memoiren der Fall ist.” Calder 1972, 345 Note 52. “The existence of numerous discrepancies in the varied accounts encourages doubt of the whole.”

Notaris Johannis Ludovicus Kikkert.

waardoor ze niet hoeven te betalen. En dan is er nog de kapitein, die wil liever niet de schuld krijgen van zo'n ondergang. Er zijn dus meerdere mensen die er belang bij hebben dat zo'n gebeurtenis goed vastgelegd wordt. Onafhankelijk hier van is er ook nog de staat. Als men op het strand iets vindt dat waarde heeft dan wil de staat daar graag ook zijn deel van hebben. En dan zijn er ook nog de kranten die hun lezers informeren over van alles en nog wat dat interessant voor ze zou kunnen zijn. In een land dat aan de zee ligt valt een schipbreuk daar altijd onder.

We beginnen met twee documenten die de kapitein door notaris Johannis Ludovicus Kikkert (1810-1878)⁷⁶ op Texel liet opstellen.

Op 13 december 1841 ging de kapitein alleen naar Den Burg waar deze notaris woonde:

76 Kikkert werd geboren op Texel op 17 januari 1810 en overleed in Maarssen op 19 februari 1878. Hij nam als officier deel aan de Tiendaagse Veldtocht tegen België in augustus 1831. Later was hij notaris, wethouder, griffier van het kantongerecht, lid van Provinciale Staten van Noord-Holland, viceconsul van België en consul van Sardinië. Hij schreef de brochure 'Kust in gevaar'. In 1863 gaf hij een oude landkaart van Texel opnieuw uit en noteerde daarop alle scheepsstrandingen tussen 1848 en 1860. Hij beijverde zich voor de veiligheid bij het bevaren van de Eierlandse Gronden. Door zijn inspanningen kwam de realisering van de Cocksdorper vuurtoren tot stand. Hij ontstak het licht op 1 november 1864. Zie verder Kikkert 1996.

Dit eiland is 5 uren lang en 2 uren breed, 18.763 bunders groot en bevat ruim 6000 inwoners, die in het vlek⁷⁷ Den Burg, en de dorpen Den Hoorn, De Koog, Oostereind, Oude Schild, De Waal en De Cocksdoorp en eenige kleine gehuchten verdeeld zijn, en grootendeels van landbouw, vee fokkerij, visscherij en scheepvaart leven; zij onderscheiden zich door eenen aanmerkelijken trap van beschaving, en onder hen zijn zeer vele welgestelde lieden. De hoofdplaats Den Burg is een zeer fraai, bevallig gelegen, goed beplant en bestraat vlek, in den vorm van eenen cirkel aangelegd, waarvan de hervormde kerk het middelpunt uitmaakt, en met 4 pleinen, 10 straten en ruim 1400 Notarisinwoners. Het dorp heeft verscheidene liefdadige gestichten en alleraangenaamste wandelingen.⁷⁸

Kapitein Jürgen Simonsen liet op deze dag hier het gebruikelijke officiële Zeeprotest opmaken:

Heden den dertienden December Achttien honderd een en veertig compareerde voor Johannis Ludovicus Kikkert openbaar Notaris residende op het Eiland Texel, arrondissement Alkmaar, provincie Noord Holland, ter presentie van de na tenoemen getuigen

Captein Jurgen Simonsen

wonende te Hamburg, gevoerd hebbende het Hamburger Brikschip Dorothea, met differente goederen, van Hamburg naar Laguara gedestineerd.

Te kennen gevende dat hij met het gedachte Brikschip, inhebbende eene party differente goederen, den Vier en twintigsten November laatstleden van Hamburg naar zee gestevend, en in den morgen van den Twaalfden December daaraanvolgende in de Eyerlandsche gronden is komen te vervallen en door de elementen der zee het schip met des zelfs inhebbende lading als nog in gemelde gronden is zittende en dat hij Comparanteerend is nader met behoorlijke bewijzen te proberen, dat zulks buiten zijne schuld is veroorzaakt.

En verklaarde hij Comparant voor ons Notaris en getuigen te protesteren zooals hij protesteerd bij deze tegen de emolumenten [kosten] der Zee Ontvangers [de dienst die de belasting ontving over alles wat met de zee te maken had], afladers [de mensen die het schip leeg moesten halen] en alle anderen, welke hieraan eenig deel mogten hebben of verkrijgen, wegens alle schaden, op die wijze aangekomen wegens alle kosten, schaden en interessen daaruit ontstaan of verder te vollen en generalijk van en over alles waarvan of over maar eenigzinds naar regelen of praktijken kan of behoort te worden geprotesteerd, deser noemde de verhaling daar van daar en waar zulks zal behoren.

77 plaatsje.

78 Terwen 1855, 89-90.

Waarvan Acte

Gemaakt en gepasseerd binnen de gemeente van Texel, ten huize en kantore van ons Notaris aan den Burg, ten tijde in het hoefe gemeld [bij het gerechtshof ingeschreven] in tegenwoordigheid van den heer Klaas Kaan burgerman, wonende te Wieringerwaard en Willem Krap sjouwerman, wonende aan den Burg alhier, als getuigen hiertoe verzocht.

En is deze minute [de oorspronkelijke akte van de notaris] nagedane voorlezing ondertekend door den Comparant, de getuigen en ons Notaris.

K. Kaan Jürgen Simonsen Willem Krap

Joh. Luv. Kikker

*Notaris*⁷⁹

Met dit Zeeprotest beschermde de kapitein zichzelf tegen welke financiële aanspraken dan ook, daarvoor moest men bij de reder zijn. Het schip was ten gevolge van een ongeluk verloren gegaan en dat zou hij bewijzen. Hem viel niets te verwijten.

Door dit Zeeprotest weten we nu zeker dat de “Dorothea” werkelijk op de Eierlandse gronden voor de kust van Texel gestrand is. Schliemann had de naam van deze gronden fout verstaan of geschreven, maar dat is te begrijpen. Voor iemand die geen of slechts zeer weinig Nederlands verstaat lijken de woorden Eierland en Eiland sprekend op elkaar. Schliemann schreef deze brief, zoals al eerder gezegd, in Amsterdam en toen was hij net begonnen met het leren van Nederlands. Wanneer hij er net achter gekomen was dat het woord Eiland “Insel” betekende moet Eilandsegronden heel logisch geklonken hebben. In werkelijkheid waren deze gronden echter genoemd naar het noordelijkste stuk van Texel, het Eierland. Eierland was van de 13de tot de 16de eeuw een eiland geweest. In 1629-1630 werd het op bevel van de Staten doormiddel van een zanddijk verbonden met Texel. Door aanstuiving ontstond er in de loop der jaren aan de westzijde van deze dijk een duinenrij en een breed strand. Aan de oostkant ontstonden schorren die spoedig zo hoog waren dat men er wat vee kon weiden. In 1835 werden deze schorren door de naar Nederland verhuisde Belg Nicolas Josephus de Cock (1829-1869) ingepolderd waardoor drieduizend hectare nieuw land ontstond. Dit werd in de daarop volgende jaren vergroot door de polders De Eendragt en De Volharding. Hier ontstond in die periode een nieuw

79 Rijksarchief voor de Provincie Noord Holland. Archief Notaris Kikkert N. 735.

dorp, Cocksdorp.⁸⁰ Door deze inpolderingen werd Eierland een integraal onderdeel van Texel. Dit gebied ontleende zijn naam aan de jaarlijks terugkerende grote broedkolonies van zeevogels. Deze waren economisch van belang omdat men er eieren raapte, die in Amsterdam werden verkocht. In het seizoen 1826 werden er bijvoorbeeld tussen de 5000 en 6000 eieren geraapt. Deze werden in Amsterdam per 50 voor één gulden verkocht.⁸¹ Dit verzamelen gebeurde van uit de laatste boerderij van Texel, het Eierlandse huis. Dit was een schapenboerderij waarvan de huurder het recht had om de eieren te verzamelen, maar als tegenprestatie op stormachtige nachten een vuur op het laatste duin brandende moest houden.⁸² De bewoner van het eerste huis op het volgende eiland, Vlieland, deed het zelfde. Dit waren waarschijnlijk de twee vuren waarover Schliemann in de brief aan de zusters spreekt.

Op 16 december 1841 ging de kapitein opnieuw naar Den Burg. Dit keer nam hij de gehele bemanning en waarschijnlijk ook de passagiers mee. Nu liet hij door de notaris de bewijzen voor zijn onschuld noteren:

Heden den zestienden December achttien honderd een en veertig, compareerden voor Johannis Ludovicus Kikkert, openbaar Notaris, residurende op het eiland Texel, Arrondissement Alkmaar, provincie Noord Holland, in tegenwoordigheid van de na te noemen getuigen:

1. Jürgen Simonsen, scheepskapitein
2. Pieter Johan Nomens, opperstuurman
3. Joachim Meyer, tweede stuurman
4. Frederik Lange, timmerman wonende alle te Hamburg
5. Marten Meyer, kok, wonende te Brunsbittel
6. Thomas Lassen, matroos, wonende te Sijlt
7. Hans Christiaan Matzen, matroos, mede wonende te Sijlt
8. Cornelis Fredericke, matroos, wonende te Blankeneze
9. Carel Christian Ludwig, matroos, wonende te Buzen, alle vijf laatst genoemden aan de Deensche kust
10. George Fremén, lichtmatroos, wonende te Fehmern aan de Oostzee
11. Carel Schatt, lichtmatroos, wonende te Ludwigslijn boven Berlijn
12. Julius Jancovius, lichtmatroos, wonende te Lausette, mede boven Berlijn
13. Louis Willem Andreas Petersen, lichtmatroos, wonende te Hamburg

⁸⁰ Zie Kikkert 1996, 17.

⁸¹ Ook konijnen vormden een goede bijverdienste. Ackerdijck 1830, 117 “De konijnen zijn hier zonder tal, men ziet ze bij schaaren lopen. Men vangt er op Eierland twee tot drie duizend jaarlijks.”

⁸² Ackerdijck 1830, 118 [Texel, 3 Sept. 1826] “In den tijd der eijeren gaart men er dikwijls 1000 tot 1500 daags ... De tijd is van half Mei tot 21 Junij; als men later voortging zouden ze niet meer goed zijn, en zouden de vogels afnemen.” Zie ook Fey 1993/12994, 23-25.

welke komparanten⁸³ na alvorens op den zestienden November laatstleden te Hamburg gemonsterd te zijn, uitmaakten de gezamenlijke ekwipage [equipage]⁸⁴ van het Hamburger Brikschip, genaamd Dorethea, te huis behoorende te Hamburg gemeld, en aldaar met eene lading differente Goederen beladen, naar de Laguajira [La Guaira] aan de Colombiaansche Kust gedestineerd.

Te kennen gevende:

Dat des eersten Komparants Brikschip, Dorethea, waarover aan hem het bevel was opgedragen en welke bodem geheel nieuw, goed digt en wel gecalfaat⁸⁵ was, masten en pompen met goede dubbele kragen⁸⁶ voorzien, en voorts van al het geen naar wetten en gebruiken verder en meerder tot waterkering noodzakelijk en dienstig was om koopmans goederen over zee te voeren, te Hamburg met eene lading differente goederen, van den twintigsten October tot den vierentwintigsten November dezes Jaars werd beladen en gedestineerd naar Laguayra.

Dat zij Komparanten, na dat alles was ingeladen en gestuwd zoo als zulks behoort en nadat men alles had gedekt met presenningen⁸⁷ en digt had toegeschalmd,⁸⁸ den daar op volgenden dag, zijnde den vijftentwintigsten November, met eene gunstige gelegenheid, en eenen loods aan boord, Hamburg verlieten, en aangezien de wind tegen en er geen water genoeg op de rivier was, niet verder avanceerden dan tot Blankeneze.

Dat aangezien het weder en de gelegenheid het zelfde bleef, zij, Komparanten, verplicht werden tot den achtentwintigsten November aldaar te blijven liggen, wanneer zij vaart maakten, passerende Statental des namiddags twee uren van dien dag en latende des avonds circa acht ure het anker vallen voor het dorp Oost.

Dat in dien nacht de wind naar het Noord Oosten liep en zij, Komparanten, des morgens van den negenentwintigsten zeil maakten, en reeds om twaalf ure van dien dag het vuurschip op de Elve [Elbe] passeerden, wanneer de Loods het boord verliet. Circa vier ure peile men Helgoland NoordnoordOost op anderhalve mijl afstands en zette den koers West Noordwest, berekende daarop dadelijk hun bestek.

83 De gene die dit stuk schreef, de notaris zelf?, was niet altijd even vast in zijn spelling.

84 bemanning.

85 gekalfaat, gebreewd, de naden dicht gemaakt met teer.

86 kraag: een omgebogen rand van een buis, waarmee deze aan een andere buis vast gemaakt wordt.

87 geteerd zeildock dat men over de luiken vast zet.

88 schalmen: het waterdicht sluiten van het ruim.

Den dertigsten November hadden zij, Komparanten, den wind uit het Zuidwesten, welke steeds in hevigheid toe nam, zoodat alle dereven⁸⁹ in de Marszeilen⁹⁰ werden gestoken,⁹¹ liggende als toen Westwaarts over en loodende gedurende twee en twintig à drie en twintig vadem⁹² water, eenige tijd daarna 14, 13, 12 vadem water, waardoor zij bevonden op de Doggersbank te zijn en zonder eenige merkwaardige bijzonderheden te ontmoeten bleef het weder en de wind steeds uit het West Noordwest en Zuid West tot den negenden December jongstleden, als wanneer de zelve tot hevigen Storm toenam uit het Noorden, waarop de Zeilen werden digt gereefd.⁹³

Dat de eerste Komparant met zijne Officieren op dien dag observatie heeft kunnen nemen en bevonden uit een en ander dat hun bestek in de volmaakste orde was, zettende daarna koers Zuid West ten Westen. Dat daarop des nachts de storm in hevigheid toe nam, met eene hooge onstuimige Zee, waardoor zij, Komparanten, bevreemd werden alles overboord te zullen zeilen. Zij resolveerden deshalve het schip west waarts voorgericht Brickzeil bij te leggen, ten einde daardoor zooveel mogelijk van de Hollandsche Kust af te houden, het schip dreef echter hard weg, hetgeen bij het looden, dat telkens om de twee glazen⁹⁴ werd verrigt, werd geobserveerd.

Dat op den Tienden December het onstuimige weder aanhield met zware buyen uit het Noordwest en Noord Noordwest, loodende gedurende op drie en twintig en vier en twintig vadem diepte slikgrond, en liggende als toen West en west ten Zuiden.

Den elfden December daaraan bleef het onstuimig weder even als den vorigen dag voort woeden, met hevige Stormvlagen, zoodat men met geene mogelijkheid zeil konde voeren, het welk in den nacht op die dag nog aannam, loodende daarna van tijd tot tijd minder diepte als van vijftien tot dertien vadem, zoodat zij, komparanten, daardoor ontwaarden de Hollandsche kust te naderen, waarop al dadelijk werd geresolveerd,⁹⁵ niet tegenstaande het onstuimige weder, met kracht van Zeilen van de Kust af te houden, het welk dan ook met al meer en meer Zeilen bij te zetten, al dadelijk werd uitgevoerd, zoodat het schip door den vreeselijke wind geheel op zijde lag, doch niet tegenstaande deze aangewende pogingen bleven zij, Komparanten, steeds verliezen, en loodden al minder en minder diepte - In dezen aller onaangenaamsten toestand loodden zij omstreeks vier ure tien vadem water en slechts een kwartier uurs daarna rolde eene zware grondzee over het schip, ter-

-
- 89 openingen in het zeil waarmee de oppervlakte groter of kleiner gemaakt kan worden.
 - 90 de bovenste zeilen.
 - 91 los gemaakt.
 - 92 Vadem = 1,828 meter.
 - 93 opgerold.
 - 94 één glas is een half uur.
 - 95 besloten.

wijl het zelve op dat oogenblik aller vreesselijks stootte, en al stootende eindelijk vast bleef zitten, zoodanig, dat zij, Komparanten beducht werden, dat de masten en alles op het dek zouden overboord slaan. De zéén rolden over het schip en bedekten het zelve geheel, zoodat in dien toestand met het grootste gevaar en met de grootste inspanning, de groote boot werd overboord gezet, welke boot meer dan eens op het dek vol water, en dikwijls geheel werd omgeslagen -

Dat daarop de eerste stuurman met eenige manschappen zich tusschen deks begaven om de riemen der groote boot te halen, welke, van daar terug komende, de tijding bragten dat reeds het water op de lading was, en de watervaten drijvende waren, weshalve alle hoop tot behoud van schip en lading geheel verloren was.

Dat daarop de Equipagie in de boot vlugte en de Comparant Kapitein welke niet genegen was, of liever zeer ongaarne zijnen aan hem vertrouwden bodem dan in den hoogsten nood, niet wilde verlaten, door dezelve Equipagie dringend werd aangezocht zich mede in de boot te begeven, waar aan dan ook eindelijk, terwijl alle zich bereids in de zelve bevonden, door hem werd voldaan.

Dat daarna zij, Komparanten, nadat de boot dikwijls bijna vol water was geslagen, na zeer veel gevaar en niet zonder de grootste inspanning van krachten, eindelijk in den morgen van den Twaalfden December laatst leden, om ca half zeven Ure, op het vaste strand aan kwamen, waarop zij ontdekten aan het Eyerlandsche Strand op het eiland Texel te zijn,⁹⁶ en aldaar zijnde de Heeren Zunderdorp en Ran, scheeps Agenten te Texel, zich bij den Komparant Kapitein vervoegden, welke Heeren hij, Komparant, tot zijne asistentie heeft genomen, zoo mede, om redenen dat het schip bereids aan stukken was, de Agenten van de Strandvonderij, ten einde door hunne tusschen komst al het mogelijke tot berging der Lading en Tuigagie zoude worden aangewend.

Dat hij Komparant Kapitein zich op den dertienden dezer heeft begeven naar het dorp den Burg en aldaar het gewoone Zeeprotest heeft gepasseerd, en bij zijne terugkomst nabij de strandigsplaats op den Veertienden daar aan ontdekte, dat het schip reeds omgeslagen was, en eenige planken uit den boeg aldaar verspreid lagen, en bij nader onderzoek hem, komparant, is gebleken, dat er van het schip niets meer gered of geborgen konde worden, alzoo alles onder het zand gestort of verloren is.

Dat hij Komparant op heden met zijne Equipagie van Eyerland is vertrokken naar het dorp den Burg gemeld, om aldaar al het gebeurde

96 Ackerdijck 1830, 118-119 “ Wanneer er schepen in deze streek verongelukken, worden de menschen en goederen in het Eijerlandshuis opgenomen; de bewoner heeft opzettelijk paarden, om bij die gelegenheid te gebruiken. Op elk gedeelte der kust is bepaald, waar de menschen en goederen worden verzorgd, wanneer schepen stranden. Wij zagen bij dit huis nog stukken van vergane schepen liggen.”

in verklaring te passeren, en daarna de Equipage te doen vertrekken, eindigende de Comparanten hiermede hunne verklaring, zwerende, voor redenen van wetenschap al het vorenstaande te hebben gezien, ondervonden en bijgewoond en alles als nog in goed geheugen te hebben, terwijl zij verder verklaren alles, zoo weltezamen, als ieder afzonderlijk, in alle opzigten hunnen pligt te hebben betracht, en tevens hunne uiterste poging te hebben aangewend tot behoud van schip en lading, terwijl het ongeluk hun overgekomen, alleen aan de gedurige onophoudelijke stormen, en zware stroomen, en al zoo niet aan verkeerde berekening of plicht verzuim is toe teschrijven, bereid zijnde de deugdelijk daarvan ten allen tijde solemneel⁹⁷ te bevestigen.

Waarvan Acte

Gemaakt en gepasseerd, ten raadhuijze van Texel, aan den Burg meer gemeld, in tegenwoordigheid van Cornelis Moojen eilandsbode en Maarten Daalder agent van de Justitie, beide wonende aan den Burg meer gemeld, als getuigen ten deze expresselijk verzocht.

En is deze minute na gedane voorlezing ondertekend door de kompananten, de getuigen en ons notaris, verklarende echter de vijfde kompanant, niet te kunnen schrijven of naamteekenen.⁹⁸

Het geheel wordt door de aan het begin genoemde zeelieden ondertekend. Aangezien de naam van Schliemann hier ontbreekt kunnen we met zekerheid zeggen dat hij niet als scheepsjongen aan boord was. Verder is het duidelijk dat alle zeelieden deze reis overleefd hebben. De handtekeningen van eventuele passagiers ontbreken en we kunnen dan ook niet met zekerheid via dit document vaststellen dat Schliemann aan boord was.

Wat betreft de nautische gegevens uit dit stuk kunnen we er gerust van uitgaan dat ze juist zijn. Dit stuk was bestemd voor mensen die wisten waar het over ging en foutieve gegevens zouden onmiddellijk opvallen en ervoor zorgen dat de kapitein in een kwaad daglicht kwam te staan. Of de bemanning werkelijk zo'n moeite moest doen om hem van boord te krijgen laten we in het midden. Een goede kapitein gaat nu eenmaal met zijn schip ten onder en geen enkele kapitein zal ook maar de indruk willen wekken dat hij zijn schip te vroeg verlaten heeft.

Naast deze verslagen is er nog een derde verslag opgemaakt op Texel. Dit stamt van de Strandvoogd, de heer Bok:

97 Plechtig.

98 Rijksarchief voor de Provincie Noord Holland. Archief Notaris Kikkert N. 738.

Onderwerp Stranding Schip Dorothea

Texel 12 December 1841

Ik geef mij de Eer uwe Excellentie te rapporteren dat heden morgen in de Eyerlandsche banken is vervallen⁹⁹ het Hamburger Brikschip Dorothea van Hamburg naar Layaina; met stukgoederen, Kapitein J. Simonsen; de laatste is met de Equipage en 3 passagiers, ten getale van 16 Man behouden aan het Eyerlandsche Huis gekomen en heeft de Hulp der Strandvondery in geroepen, ofschoon het zeer twijfelachtig is, of van het Kostbare Schip en Lading iets zal te redden zijn.

De opperstrandvonder van het Ressort van Texel

Bok¹⁰⁰

En zo weten we dat er drie passagiers aan boord waren en dat ook die de reis overleefd hebben. Schliemann's naam wordt niet genoemd, honderd procent zekerheid hebben we dus niet.

Ook via de kranten komen we er niet achter of Schliemann nu aan boord was of niet. De eerste vermelding van de ondergang van de "Dorothea" vinden we in *De Zeepost* van 14 december 1841:

Texel 13 December. De Hamburger Brik Dorothea, Kapt. Simonsen, van Hamburg met Stukgoed naar Laguayra, is gisteren nacht, na hevige stormen doorstaan te hebben, in de Eijerlandsche Gronden gestrand, hetzelfde zit zeer gevaarlijk en zal geheel weg zijn, de Equipage is gered en op Eijerland aangekomen, van de lading zal men zoo veel mogelijk trachten te bergen.¹⁰¹

Op de vijftiende december werd dit bericht woordelijk overgenomen door zowel de *Amsterdamse Courant* als de *Nieuwe Amsterdamse Courant*.

99 Vast komen te zitten.

100 Rijksarchief voor de Provincie Noord Holland. Archief Provincie Bestuur Noord Holland 1841, stuk 1996 N58. Kikkert 1996, 61-62 "Bij het napraten [bij een vergadering van de blauwe knoop] vertelde Kikkert dat Willem Bok [de zoon van onze Bok] ... enige dagen daarvóór in kennelijke staat van dronkenschap had zitten opsnijden over zijn galante avontuur met een getrouwde vrouw op Vlieland. [Domine] Huizinga beslot Bok senior te onderhouden over het gedrag van zijn zoon en hem duidelijk te maken dat de Bokken de doopsgezinde gemeente ... te schande hadden gemaakt. Dat viel niet in goede aarde. Bok betoogde dat het verhaal een volstrekt foute weergave van de werkelijkheid bood. En waar bemoeide dominee zich eigenlijk mee? Voortaan woonde de familie Bok de dienst bij in de grote (hervormde) kerk van Den Burg."

101 In Schliemanns archief zoals dat in de Gennadius Library bewaard wordt bevindt zich een exemplaar van deze krant.

TEXEL, 13 Dec. De Hamb. Brik Dorothea, Kapt. Simonsen, v. Hamburg met Stahgoederen n. Laguyra, is gisteren nacht, na hevige stormen doorgestaan te hebben, in de Eijerlandsche Gronden gestrand; hetzelfde zit zeer gevaarlijk en zal geheel weg zijn; de Equipage is gered en op Eijerland aangekomen; van de Lading zal men zoo veel mogelijk trachten te bergen.

Amsterdamse Courant 15-12-1841.

Op de zestiende verscheen het in de Rotterdamse Courant en op de zeventiende in het Frans in de *Journal de la La Haye*:

Dans la nuit du 12 au 13 de ce mois, le brick hambourgeois Dorothea, capitaine Simonsen, allant de Hambourg a La-guayra, a échoué sur les bas fonds de l'Eyerland. Il sera probablement perdu. L'équipage est parvenu à se sauver et a attéri à Eyerland.

In de brief aan zijn zusters vertelde Schliemann dat de kapitein voor hem een brief aan Wendt in Hamburg geschreven had. Deze brief is tot op heden niet teruggevonden, maar het antwoord van Wendt aan Schliemann bestaat nog wel. Schliemann ontving deze brief in Amsterdam, maar aan de adreszijde is duidelijk te lezen dat hij oorspronkelijk naar “Herrn Johannis Bran” op “Texel Eierland Holland” gestuurd was. Hij was op 17 december 1841 in Hamburg geschreven. Wendt heeft Schliemanns brief ontvangen en betreurt dat diens reis zo ongelukkig geëindigd is. Schliemann kan zichzelf echter gelukwensen dat hij het overleefd heeft.¹⁰²

Via deze brief weten we nu zeker dat Schliemann aan boord van de “Dorothea” was toen deze voor Texel verging. Volgens de brief aan de zusters verliet Schliemann op 17 december met het beurtschip van schipper Deyckmann het eiland. Hij voer over de Zuiderzee naar Amsterdam. Ram had de reis voor hem betaald.¹⁰³

Dat er inderdaad maar heel weinig van de “Dorothea” gered kon worden wordt duidelijk uit de advertentie die Scheeps Agenten Sonderdorp & Ram op 23 december 1841 in het *Algemeen Handelsblad* lieten plaatsen. Onder leiding van notaris Kikkert zou er op 28 december om elf uur ‘s ochtends aan de haven een “nieuwe groote Boot en een klein partijtje zwaar beschadigd Linnen en Katoen” afkomstig “van het in de Eijerlandsche gronden gestrande en verbrijzelde Brikschip Dorothea, Kapitein J. Simonsen, van Hamburg naar Laguyra gedestineerd” geveild worden.

102 Gennadius Library Serie E, Box 1/7.

103 Meyer 1953, 26.

8. Amsterdam

In de zeventiende eeuw was Amsterdam het economische hart van de wereld. Via de VOC en de Baltische handel verdienden de Amsterdamse handelaren fortuinen. Met dit geld bouwden ze luxe huizen langs de grachten en gaven ze Amsterdam het uiterlijk waar het nu nog beroemd om is. Zoals bijna alle bezoekers van deze stad raakte ook Schliemann onder de indruk van deze grandeur. Vol enthousiasme schrijft hij erover aan zijn zusters. “Jullie hebben werkelijk geen idee van de pracht en praal van de gebouwen die hier staan, noch van de elegantie van hun inrichting. Het huis van Hoyack, waarin ons kantoor is, is een van de mooiste op de Keizersgracht. De hoge trap naar de deur, de hal en alle andere trappen zijn van marmer”.¹⁰⁴

Dat deze gebouwen de glorie van een verloren verleden vertegenwoordigden schijnt Schliemann ontgaan te zijn. In de achttiende eeuw was de achteruitgang ingetreden. Nederland bleek te klein te zijn om alles wat ze in de vorige eeuw in handen gekregen hadden te behouden. Het land kon zich het enorme leger, dat nodig was om hun bezittingen in Azië en Amerika te beschermen, niet veroorloven. Groot Brittannië stond er wat dat betreft beter voor. Hun marine heerste over de wereld zeeën:

*Rule, Britannia! Britannia, rule the waves;
Britons never shall be slaves.
The nations not so blest as thee,
Shall in their turns to tyrants fall;
While thou shalt flourish great and free,
The dread and envy of them all.*¹⁰⁵

Het centrum van de handel verschoof van Amsterdam naar Londen. Gedurende de Napoleontische oorlogen en het daarbij behorende continentale stelsel, van 1806 tot 1814, kreeg Amsterdam vervolgens de genadeklap. In het begin van de negentiende eeuw was Amsterdam een stad in verval. De partijhandel was verloren gegaan en de vele scheepswerven, eens de trots van de haven, waren nagenoeg allemaal verdwenen. Tengevolge van de economische achteruitgang heerste er een chronische werkeloosheid en moest een groot gedeelte van de bevolking leven van

104 Meyer 1953, 31.

105 James Thomson (1700-1748).

de bedeling.¹⁰⁶ In de brief aan de zusters krijgen we een duidelijk beeld van deze kant van Amsterdam. Schliemann zelf schijnt het niet zo opgevallen te zijn, maar wij kunnen het meteen zien aan wat hij zijn zusters over zijn eerste ontmoetingen in Amsterdam schrijft. Op de “Texelschen Cajen”¹⁰⁷ verliet hij het beurtschip. Meteen op de kade ontmoette hij de eerste schoenpoetsers. Daarvan waren er, zoals hij zijn zusters vertelt, zeer veel in Amsterdam. Behalve schoenen poetsen deden deze mensen allerlei klusjes. Over het algemeen werd er met deze mensen gespot omdat ze op de bruggen stonden en tegen iedereen riepen “Mijn heer schoe maken?” Doordat Schliemann er in zijn in Texel gekregen kleding alles behalve florissant uitzag dachten ze dat hij een toekomstige collega was en waren ze bang voor concurrentie.¹⁰⁸

Werkeloosheid en de daaruit voortvloeiende armoede waren niet het enige probleem waarmee Amsterdam in deze tijd had te kampen. De stad werd geteisterd door alcoholisme en de daarbij behorende problemen. Tussen 1809 en 1815 dronk de gemiddelde Amsterdammer 34,7 liter jenever, 17 liter bier en 6,8 liter wijn per jaar.¹⁰⁹ Men dronk in Amsterdam echter niet alleen om de treurnis van het bestaan te verdrijven, men deed het ook om gezond te blijven. De enige bron van water die men in Amsterdam had waren de grachten en aangezien die ook gebruikt werden als afvoer voor alles wat er in zo’n stad al niet afgevoerd moet worden kan men nagaan hoe ongezond dit water was. Water drinken deed men in deze stad dan ook niet. Naast het al genoemde grachtwater ving men ook water op via de daken. Dit was echter door het vele lood dat in dakgoten en pijpen gebruikt werd zwaar giftig en kostte jaarlijks een aantal mensen het leven.¹¹⁰ Het zou wel eens kunnen dat het gebruik van alcohol in deze periode van de Amsterdamse geschiedenis meer levens verlengd dan verkort heeft. Alleen zeer welvarende mensen konden het zich veroorloven om water te drinken. Die kochten namelijk water dat per boot aangevoerd was vanuit Utrecht. In die stad had men

106 Jonker 1996, 77. “The bulk trade flows had moved away for good, and the large export-oriented sector of processing industries, shipyards and manufacturing firms withered to a handful of firms sufficient to meet local and regional needs. As a result, employment remained low and haphazard, consigning a desperately large part of the population to a life of chronic poverty.” Jonker 1996, 54. “... if describing the Amsterdam economy during the first half of the 19th century in terms of stagnation and decline, one must bear in mind the thriving industrial activities going on in several sectors at the same time.”

107 Ludwig 1932, 58-59 raakte in zijn beschrijving van de stranding van de “Dorothea” in de war door de naam van deze kade. “Hier, nahe der Küste von Texel, wird Schliemann, ungewiß, wo er sich befindet, von helfenden Armen weggetragen ... Wir hatten an der Brücke der Texelschen Lager angelegt. So verließ ich das Schiff und beschrift die Brücke. Mehrere auf der Brücke stehende Stiefelputzer ...” En zo komt Schliemann bij Ludwig rechtstreeks van de “Dorothea” in Amsterdam.

108 Meyer 1953, 26-27.

109 De Miranda 1922, 141.

110 Meyer 1953, 31.

een overvloed aan goed water, maar door de kosten van het transport werd dit, wanneer het in Amsterdam aangekomen was, een luxe product, dat maar door weinigen gekocht kon worden.¹¹¹

In het tweede gedeelte van de negentiende eeuw, de periode waarin Schliemann in Amsterdam woonde, begon men langzaam weer uit het dal op te krabbelen. Langzaam begon men aansluiting te krijgen bij de industriële revolutie, die in Engeland al minstens een halve eeuw voor een welvarende klasse van zakenlieden zorgde. Een van de eerste tekenen dat Nederland aansluiting kreeg bij de moderne wereld was de bouw van de spoorlijn van Amsterdam naar Haarlem. Men was hier in 1839 mee begonnen en alles was dus nog gloednieuw toen Schliemann eind 1841, begin 1842 naar de stoomlocomotief ging kijken.¹¹² Sinds 1618 had hier een poort gestaan, maar omdat die te bouwvallig werd had men die in 1837 gesloopt en was men met de bouw van een nieuwe poort begonnen. Deze was op 27 november 1840, een dag voor de inhuldiging van koning Willem II, geopend. Om de nieuwe koning vast te eren noemde men hem de Willemspoort, maar in de volksmond bleef het de Haarlemmerpoort. Toen Schliemann hier voor het eerst naar het vertrek der treinen ging kijken was men nog bezig met de bouw van het station. Dit kwam in de loop van 1842 gereed.¹¹³

Wanneer we de brief aan de zusters mogen geloven viel het Schliemann niet op dat Amsterdams glorie-dagen al ver achter haar lagen. Als we hem mogen geloven was alles er prachtig. We moeten ons hier bedenken dat Hamburg de grootste stad was die Schliemann tot op dit moment gezien had. Hamburg had in tegenstelling tot Amsterdam zijn Middeleeuwse infrastructuur behouden en het in aanleg zeventiende eeuwse Amsterdam, met zijn veel bredere straten, moet daarbij vergeleken er in Schliemanns ogen heel modern uitgezien hebben. Daarnaast moeten we natuurlijk ook bedenken dat Schliemann zijn zusters een zeer positief beeld van zichzelf wilde geven en daar hoorde ook een geweldige achtergrond bij. Ook wat het werk betrof was alles in Amsterdam geweldig en Hoyack en Co., waar hij volgens de brief aan de zusters werkte, was het allerbeste. Qua grootte kon geen van de handelsfirma's in Amsterdam, ja, geen van de handelsfirma's in de wereld tegen hen op. Er was namelijk geen tweede zaak die zoveel medewerkers had en zoveel omzet draaide als deze. Dagelijks gingen er vele honderdduizenden guldens door. "Ah, wat een verschil met Fürstenberg, waar ze al blij geweest waren als er op een dag 30 Rt¹¹⁴ binnen kwam".¹¹⁵

111 Pas met de oprichting van de Amsterdamse Duinwater Maatschappij in 1853 kreeg Amsterdam betrouwbaar water.

112 Meyer 1853, 32.

113 Pas in 1878 trok men deze lijn door naar het punt waar in 1889 het Centraal Station gebouwd werd.

114 Reichstaler

115 Meyer 1953, 32.

Schliemann is nog maar nauwelijks in Amsterdam aangekomen of hij vereenzelvigd zich er al totaal mee. Amsterdam heeft de grootste handelshuizen ter wereld en Schliemann is daar een onderdeel van. Ik kom verderop nog op dit en andere Amsterdamse handelshuizen, die een rol in Schliemanns leven gespeeld hebben, terug en wijs er hier alleen ten overvloede nogmaals op dat de rol van Amsterdam door Londen was overgenomen. Voor Schliemann was Amsterdam echter de mooiste stad die hij zich voorstellen kon. Hier had men alles. Als hij 's avonds klaar was op kantoor ging hij door de stad wandelen. Dat vond hij prachtig, want alle straten en alle huizen, tot en met de winkel van de eierhandelaar werden met gas verlicht.¹¹⁶

Als we Schliemann hier mogen geloven was de hele stad 's avonds verlicht, maar dat kan nauwelijks het geval geweest zijn. Tussen 1795 en 1850 was het aantal bewoonde huizen teruggelopen van 26.400 naar 25.877. Er moeten dus een groot aantal leegstaande en onverlichte huizen geweest zijn die Schliemann erop hadden kunnen wijzen dat niet alles voorspoed was in deze stad. Schliemann toonde zijn zusters echter niets dan welvaart en wonder. Bij de kapper stonden vier tot zes prachtige vrouwelijke automaten met mooie kapsels in de etalage die de hele dag door rond draaiden. De zusters hadden geen idee hoe mooi dat er 's avonds bij gaslicht uitzag.¹¹⁷

116 Meyer 1953, 32.

117 Meyer 1953, 32. Waar Schliemann hier op doelt heb ik niet kunnen achterhalen.

9. Met een beetje hulp

Op 19 december 1841 kwam Schliemann in Amsterdam aan. Hij was niet de eerste en zeker niet de enige jonge Duitser die naar Amsterdam gekomen was om er zijn geluk te zoeken. We hoeven maar in de *Max Havelaar* bij het al eerder genoemde verhaal van Droogstoppel en diens zoektocht naar iemand voor de correspondentie met Duitsland te kijken om te zien in wat voor wereld Schliemann terecht kwam:

Dat vooral zich de behoefte deed gevoelen aan fatsoenlijke, welopgevoede jongelieden, voor de correspondentie in het Duits. Dat weliswaar veel Duitse jongelingen, in Amsterdam aanwezig, hiertoe de vereiste bekwaamheden bezaten, maar dat een huis dat zich respecteert ...

't Is de zuivere waarheid!

... bij de toenemende lichtzinnigheid en onzedelijkheid onder de jeugd, bij het dagelijks aangroeien van het getal fortuinzoekers, en met het oog op de noodzakelijkheid om soliditeit van gedrag, hand aan hand te doen gaan met soliditeit in de uitvoering van de gegeven orders ...

't Is, waarachtig, alles de zuivere waarheid!

... dat zulk een huis - ik bedoel Last & Co., makelaars in koffie, Lauriergracht no. 37 - niet omzichtig genoeg wezen kon met het engageren van sujetten.

Dat alles is de zuivere waarheid, lezer! Weet ge wel, dat de jonge Duitser, die op de beurs bij pilaar 17 stond, weggelopen is met de dochter van Busselinck & Waterman?¹¹⁸

Zoals we al gezien hebben maakte Droogstoppel geen gebruik van het al aanwezige aanbod maar nam hij de zoon van een Duitse collega in dienst die zonder salaris voor hem kwam werken. Het is tegen deze achtergrond dat Schliemann in Amsterdam op zoek moest naar een baan. Zo te zien een bijna onmogelijke zaak.

Voor Schliemann bleef Amsterdam altijd een bijzondere stad, maar voor Amsterdam was Schliemann niet meer dan één van de velen die passeerden en we hoeven ons er dan ook niet over te verbazen dat hij er geen sporen in de gemeentelijke archieven heeft nagelaten. Kritisch lezen van wat Schliemann zelf over deze periode heeft opgeschreven is al-

118 Multatuli 1860-1969, 22-23.

les wat we kunnen doen. Volgens zijn officiële autobiografie had hij een duidelijke reden om niet met de bemanning mee terug naar Hamburg te gaan maar van Texel naar Amsterdam te reizen, hij wilde daar soldaat worden.¹¹⁹

Het is de vraag hoe reëel dit verlangen was. De laatste keer dat Nederland soldaten nodig had was gedurende de Belgische Revolutie en de daarbij behorende veldtocht van 1830. Na deze veldtocht raakte het Nederlandse leger in verval en pas na 1870 werd begonnen met de vernieuwing. Toen Schliemann in Nederland aankwam zocht men bij het Nederlandse leger beslist geen Duitse jongens om soldaat te worden. Meer kans zou Schliemann gehad hebben bij het Koninklijk Nederlandsch-Indies Leger (KNIL). Dit was in 1830 opgericht. Vanwege de hoge sterfte door o.a. tropische ziekten was dit leger alles behalve in trek bij de Nederlanders en daarom wierf men actief in België, Duitsland en Zwitserland. In de periode tussen 1815 en 1909 dienden er 24.000 Duitsers via dit leger in Nederlands Indië. Het is alleen de vraag of Schliemann werkelijk aan dit leger dacht toen hij naar Amsterdam kwam. Als hij zich werkelijk bij het KNIL had willen aanmelden had hij door moeten varen naar Harderwijk, want alleen daar kon men zich er voor aanmelden. Naast deze opmerking zijn er geen aanwijzingen dat hij werkelijk met de gedachte gespeeld heeft om het leger in te gaan. In de brief aan de zusters wordt deze mogelijkheid niet genoemd. Hij wil, volgens deze brief, zes jaar in Amsterdam blijven om een grondige kennis van het zaken doen te verkrijgen. Daarna wil hij via Batavia naar Japan reizen om daar zijn fortuin te maken.¹²⁰ Dit is een duidelijke indicatie dat hij de mogelijkheden van het KNIL niet kende. Wanneer Schliemann werkelijk op de hoogte geweest was van die mogelijkheden, dat had hij geweten dat hij alleen behoefde te tekenen om in Batavia te komen. Na zes jaar was hij dan vrij geweest om te doen en te laten wat hij wilde. Als aankomende Duitse zakenman zou het waarschijnlijk moeilijker voor hem worden om voet aan de grond te krijgen in Batavia dan als voormalig KNIL soldaat. Het Nederlandse monopolie voor de handel op Nederlands Indië bestond weliswaar niet meer, maar de Nederlandse Regering deed toch zijn uiterste best om buitenlandse handelaren buiten de deur te houden. Dat gold niet voor ex-KNIL soldaten. Wat Japan betreft waren de zaken zelfs nog complexer. Het is duidelijk dat Schliemann niet precies wist hoe de handel met Japan verliep toen hij aan zijn zusters schreef. Tussen 1650 en 1854 was er maar één Japanse haven open voor handel met de rest van de wereld en in die

119 Schliemann 1982, 12.

120 Meyer 1953, 32. Schliemann voerde een groot gedeelte van dit plan uit in 1863-1864. Zie Mühlenbruch 2008, 18-21. Zijn fortuin had hij toen echter al gemaakt. Een gedeelte van deze reis beschreef Schliemann in 1867 in zijn *La Chine et le Japon au temps présent*. Zie bv. Stol 1958, 127-184 of Brustgi 1984.

haven, Deshima, werden alleen Nederlandse schepen toegelaten. Pas in 1854 was de Westerse druk op Japan zo groot geworden dat men zich gedwongen voelde om ook schepen uit andere landen toe te laten. Als Schliemann inderdaad na zes Nederlandse jaren, in 1848, naar Japan had gewild, had hij er voor moeten zorgen dat de Nederlandse regering hem er heen zond. De oorsprong van het in de brief uitgedrukte verlangen van Schliemann komt waarschijnlijk voort uit zijn idee dat een groot gedeelte van de Nederlandse welvaart te danken was aan de handel op het Oosten.

In zijn Amerikaanse autobiografie geeft Schliemann een meer realistisch beeld van zijn verwachtingen. Volgens deze biografie had hij meteen na zijn stranding op Texel aan Wendt geschreven om te zien of die hem aan een aanbevelingsbrief voor een handelshuis in Amsterdam kon helpen.¹²¹ Schliemann begreep dat hij, met al die andere jonge Duitsers die ook een baan zochten, best wat hulp zou kunnen gebruiken.

Wanneer het op zijn eerste dagen in Amsterdam aankomt schetst hij in zijn officiële biografie een somber beeld van zichzelf en zijn omstandigheden. Zijn aankomst in deze stad was alles behalve veelbelovend. Het was winter en de kleren die hij in Texel gekregen had boden nauwelijks beschutting tegen de kou. Op Texel en onderweg in Enkhuizen had hij een paar gulden bij elkaar gebedeld. Van de Mecklenburgsche consul in Amsterdam, de heer Quack, had hij ook nog eens twee gulden gekregen. Dit geld was echter direct verteerd in de herberg van mevrouw Graalman in de Ramskoy, waar hij onderdak had gevonden.¹²²

Volgens zijn Amerikaanse autobiografie was het zelfs nog dramatischer. Door tegenwind kostte het hem drie dagen om van Texel naar Amsterdam te komen. Op de 17de stopten ze in Enkhuizen en pas op de 19de kwamen ze in Amsterdam aan. Al die tijd leed hij kou. Eenmaal in Amsterdam ging hij onmiddellijk met zijn aanbevelingsbrief naar de consul van Mecklenburg. Daar belde hij aan, maar de bediende die opendeed dacht dat hij een bedelaar was en deed meteen de deur weer dicht. Hij belde opnieuw en zo gauw als de bediende de deur open deed wierp hij zijn aanbevelingsbrief naar binnen en riep dat ze die aan de consul moest geven. Ze deed dit. De consul gaf hem twee gulden en liet hem zeggen dat hij nooit meer terug mocht komen. Hij ging terug naar de beurtschipper en die stuurde hem naar de Raamkooy waar hij onderdak vond voor een gulden per dag. Na twee dagen raakte hij in de problemen toen de waardin, de weduwe Graalman, ontdekte dat zijn geld op was. Ze wilde hem op straat zetten en Schliemann wist niet wat hij doen moest.¹²³

121 Webber 1942, 9-10.

122 Schliemann 1892, 12-13.

123 Weber 1942, 8-9.

In beide versies wordt Schliemann nogal slecht behandeld door de heer Quack. Toch schijnt dit idee pas in zijn latere leven bij hem opgekomen te zijn. In de brief aan de zusters is er niets dan lof voor deze man. Dit keer ging hij op aanwijzing van de schipper eerst naar een logement in de Ramskoy. Hij beschreef zijn situatie aan de waard en vroeg om schrijfmateriaal. Hij kreeg papier en pen en Schliemann schreef in het Frans een brief aan de consul van Mecklenburg. Hij schilderde de akelige situatie waarin hij zich bevond en vroeg om hulp. De aanbevelingsbrief van Sonderdorp & Ram deed hij erbij. Vervolgens ging hij naar de consul die in een paleisachtig huis aan de Amstel woonde. Zonder verder iets te zeggen gaf hij zijn brief aan de consul. Deze las hem, gaf hem tien gulden, wees hem een goed logement en beloofde ook verder voor hem te zullen zorgen. Schliemann kon hem altijd op de beurs opzoeken, hij stond op nr. 34. Vervolgens ging Schliemann naar een handelaar in tweedehands kleding en kocht een jas, een broek, een vest, kousen, schoenen en een hoed. Netjes gekleed ging hij naar het hem door de consul gewezen logement om zich daar te verfrissen.¹²⁴ Als dat geen vriendelijke consul is? Wat meer kan een arme schipbreukeling in den vreemde van zijn consul verlangen?

Van het begin af aan zag Schliemann mogelijkheden voor zichzelf in Amsterddam en toen hij op 20 februari 1842 aan zijn zusters schreef vroeg hij hen om hun broer Louis er op te wijzen dat er voor hem ook mogelijkheden in Amsterdam waren. Schliemann kon hem wel helpen bij het vinden van een baan, maar dan moest zijn broer hem wel twee in het Engels gestelde en een Duitse zakenbrief sturen. Of hij dit echter al voor Pasen rond kon krijgen wist hij niet zeker.¹²⁵

Dit lijkt mij een gewaagde uitspraak voor iemand die nog maar net in Amsterdam aangekomen is en zelf nog maar nauwelijks vaste grond onder zijn voeten heeft. Het schijnt dat hij bij het waarmaken van deze uitspraak op de hulp van de heer Quack rekende. In het Schliemannarchief zoals dat in de Gennadius Library in Athene¹²⁶ bewaard wordt bevindt zich een zwaar beschadigd, ongedateerd kladje van een brief aan de heer Quack. Het is in het handschrift van Schliemann en zou ergens uit 1842 of 1843 kunnen dateren. Hij is hierin erkentelijk voor alle hulp die hij ontvangen heeft en vraagt of de heer Quack ook iets voor zijn broer kan doen. Deze heeft bij enige belangrijke zaken in Mecklenburg

124 Meyer 1953, 27.

125 Meyer 1953, 33.

126 Voor de geschiedenis van de Schliemann collectie in de Gennadius Library zie Kennel 2007.

gewerkt en wil nu naar Amsterdam komen.¹²⁷ Hierdoor kunnen we er vanuit gaan dat Schliemann zich goed behandeld voelde door Quack anders zou hij toch nooit diens hulp voor zijn broer vragen.

Ook met betrekking tot de herberg waar Schliemann na aankomst in Amsterdam verbleef is er een onduidelijkheid. Volgens de brief aan de zusters ging hij eerst naar een herberg in de Raamskooi en vervolgens naar een naamloze herberg die hem door de consul gewezen was. In deze versie spreekt Schliemann met een naamloze herbergier in de Raamskooi en met een naamloze herbergierster in de tweede herberg. In de andere twee versies spreekt hij respectievelijk met de Weduwe Graalman of met Mevrouw Graalman. Hier lopen we tegen een merkwaardig probleem aan. In het Amsterdamse bevolkingsregister komt inderdaad een Catrina Margareta Graalman voor. Zij was de dochter van Jan Graalman en Anna Catrina Heiken en ze woonde op de Raamskooi no. 10. Het lijkt er dus op dat Schliemanns verhaal klopt, maar er is een probleem. Catrina Margareta Graalman was ongetrouwd en stierf op 23 mei 1837 om drie uur s' middags. Ze was dus al vijf jaar dood toen Schliemann in Amsterdam aankwam. Hoe Schliemann aan haar naam kwam en waarom hij die gebruikte is een raadsel.¹²⁸ Opvallend is ook dat Schliemann deze naam in de brief aan de zusters niet noemt.

Nu Schliemann zijn eerste problemen overwonnen had werden de gevolgen van de schipbreuk duidelijk. Volgens zijn officiële biografie fingeerde hij, toen zijn geld op was, dat hij ziek was, en werd hij daarop naar het ziekenhuis afgevoerd.¹²⁹ Het is niet helemaal duidelijk wat Schliemann hier aan zijn lezers probeert uit te leggen, maar het lijkt er op dat hij probeerde om de waardin op te lichten door te doen alsof hij ziek was en dat zij zich uit de situatie redde door hem naar het ziekenhuis te laten brengen. Op deze manier klinkt het niet echt overtuigend. Naast de gewone armen waren er in Amsterdam altijd wel een aantal bui-

127 Gennadius Library Serie A, Folder 5,1/44(a). Deze notitie is aan de linkerkant zwaar beschadigd. De Gennadius schrijft hem toe aan Louis Schliemann, maar afgezien dat dit in verband met de inhoud onlogisch zou zijn is het handschrift onmiskenbaar dat van Heinrich Schliemann.

128 Volgens het overleidescertificaat dat bewaard wordt in het Gemeente Archief van Amsterdam was Catrina Margareta Graalman 23 jaar oud en zonder beroep toen ze overleed. Het is ook de vraag of de Raamskooi 10 wel een herberg was. Volgens de stadsbeschrijving van 1837 werd de Raamskooi van 1 tot 6 en van 7 tot 15 genummerd. De huizen 9 en 10 waren samengevoegd.

No. 2 was het logement van Dirk Albers Tolken.

No. 3 was de herberg van Hendrik Draayer.

No. 8 was het logement van Lambertus Peys.

No. 11 was het logement van Hein Deesfentrant.

No. 13 was de herberg en logement van Cornelia Simonne Traksen.

129 Schliemann 1892, 13.

tenlandse zeelieden het is dus hoogst onwaarschijnlijk dat het ziekenhuis mensen opnam waarvan men wist dat ze niet konden of wilden betalen. Zouden ze dat wel doen dan waren ze gegarandeerd altijd overvol.

De versie uit de Amerikaanse autobiografie is wat dat betreft overtuigender. Ook hier doet hij, wanneer zijn geld op is, alsof hij ziek is. In dit geval vroeg hij echter aan de waardin om aan de consul te vragen of die ervoor kon zorgen dat hij in het ziekenhuis (gasthuis op de Oudezydsachterburgwal) opgenomen zou worden. De waardin die bang was dat de politie haar zou dwingen om de arme Schliemann in huis te houden deed wat hij haar vroeg. Ze zorgde ervoor dat hij nog dezelfde dag een attest van de consul kreeg en 's avonds werd Schliemann opgenomen in bed no. 66.¹³⁰

Het ziekenhuis op de Oudezijds Achterburgwal is het Binnen Gasthuis en er is in hun archief niets te vinden over speciale voorzieningen voor niet betalende patiënten. In versie twee is dit probleem echter uit de wereld geholpen. We zitten hier alleen nog met het gegeven dat Schliemann aangeeft dat zijn ziekte gefingeerd was. Zou een ziekenhuis daar echt in trappen? Dat klinkt niet echt geloofwaardig. Aangezien Schliemann, sinds de "Dorothea" open zee had bereikt, wegens zeeziekte nauwelijks had gegeten en vervolgens een schipbreuk had meegemaakt is het niet onaannemelijk dat hij uitgeput was geraakt en dat de gevolgen daarvan voelbaar werden toen zijn eerste problemen overwonnen waren en hij de tijd kreeg om rust te nemen. Wanneer tijdens zijn stranding inderdaad zijn voortanden afgebroken waren is het meer dan aannemelijk dat deze gingen ontsteken. Op Texel zal er weinig aandacht voor de medische problemen van de drenkelingen geweest zijn. Pas in 1874 vestigde zich voor het eerst een dokter op dit eiland.¹³¹ Het idee dat hij zijn ziekte fingeerde lijkt mij niet houdbaar en daardoor extra interessant. Deze versies waren geschreven voor een publiek van welgestelde mensen met interesse in de klassieken en voor (Russische)zakenlieden. Met dit publiek voor ogen is het opvallend dat hij in beide autobiografieën vertelt dat hij zijn toevlucht tot oplichterij zocht. Dat is toch een merkwaardige aanbeveling voor zowel een archeoloog als een zakenman.

In de brief aan zijn zusters vinden we een totaal ander verhaal. Daar krijgt hij last van wondkoorts en verschrikkelijke tandpijn meteen nadat hij in Amsterdam tot rust kwam. Toen hij eenmaal in bed lag kon hij er niet meer uit komen. Op de derde dag kreeg zijn bezorgde waardin het gevoel dat het wel eens een langdurige ziekte zou kunnen worden. Ze was daarom van mening dat hij niet kon blijven. Hij moest naar het ziekenhuis (Gasthuis of Siekenhuis), waarvoor hij toestemming van de consul nodig had. Ze ging naar de consul en die gaf toestem-

130 Webber 1942, 9.

131 Kikkert 1996, 50.

ming om Schliemann naar het ziekenhuis te laten brengen. Hij schreef Schliemann een vriendelijk briefje en gaf hem nog eens tien gulden. Deze betaalde daarop de waardin en die liet hem vervolgens met een slee naar het ziekenhuis brengen. Daar bracht hij de kerstdagen door terwijl hij verschrikkelijke pijn leed. Op kerstavond werden de wortels van zijn afgebroken tanden uit zijn mond gehakt. De pijn was zo erg dat hij het uitschreeuwde.¹³²

Dat Schliemann niets tegen zijn pijn kreeg was niets bijzonders in dit ziekenhuis. De toestanden waren er in die tijd niet al te prettig. De zieken lagen in onverwarmde zalen in kribben langs de wand. Boven hen hing het linnengoed te drogen. Operaties werden op de zaal in aanwezigheid van andere patiënten en nieuwsgierigen uitgevoerd. De arts C.B. Tilanus¹³³ stond er om bekend dat hij een keizersnee met één haal van het mes kon uitvoeren. Helaas overleefde slechts één op de tien vrouwen waarbij hij deze operatie toepaste de ingreep. Het verplegend personeel had de gewoonte om patiënten te slaan als ze geen fooien kregen. Ze aten het eten voor de patiënten op en sliepen tijdens hun wacht. Ze gaven de voorgeschreven medicijnen niet, maar de patiënten konden wel morfine kopen.¹³⁴

Het is duidelijk dat de versie uit de brief aan de zusters heel wat geloofwaardiger klinkt dan die uit de twee andere autobiografieën. Omdat hij aan het eind van deze brief schrijft dat hij, om te bewijzen dat hij de waarheid spreekt, de rekening van het ziekenhuis meestuurt¹³⁵ kunnen we er ook zeker van zijn dat hij niet gratis in dit ziekenhuis kon verblijven.

Maar juist nu het er uit begint te zien alsof het niet slechter kan begint het geluk Schliemann toe te lachen en verandert het geheel in een klassiek kerstverhaal. Hij kreeg opnieuw een brief van Wendt. Toen deze Schliemanns brief uit Texel ontving nuttigde deze net met een aantal vrienden een feestelijke maaltijd. Iedereen leefde mee met Schliemanns ongeluk. Er werd een inzameling gehouden die 240 gulden opbracht. Dit bedrag werd nu via consul Quack aan Schliemann gestuurd.¹³⁶

132 Meyer 1953, 27.

133 Christiaan Bernhard Tilanus (1795-1883) Hij was opgeleid aan de Utrechtse Hogeschool waar hij in 1818 gepromoveerd was. In 1828 werd hij aangesteld als hoogleraar heel- en verloskunde op het Amsterdamse Atheneum Illustre, waar hij tot 1873 bleef. Het verblijf in het Binnen-Gasthuis was in die jaren niet geheel zonder risico. Tilanus 1865, 18. "... van 1841-1863 zijn in het Binnen-Gasthuis op 95.617 lijdens 11.854 overleden = 1:7,9" Dit kwam omdat men pas bij de uiterste nood naar dit ziekenhuis ging.

134 Mathysen 2002, 125.

135 Meyer 1953, 33.

136 Schliemann 1892, 13.

In de Amerikaanse autobiografie krijgen we min of meer hetzelfde verhaal, alleen de manier waarop het geld wordt overgemaakt is daar anders. Hier kreeg Schliemann een kredietbrief van de gebroeders Kleinworth uit Hamburg op de firma Hoyack & Co. in Amsterdam. Deze laatsten hoorden van consul Quack dat Schliemann in het ziekenhuis lag. Ze stuurden hem meteen een bericht met het goede nieuws. Schliemann had op dat moment een week in het ziekenhuis gelegen.¹³⁷

Ook in de brief aan de zusters vinden we min of meer hetzelfde verhaal, maar dit keer krijgen we veel meer details. Nu komt consul Quack op de eerste kerstdag om Schliemann een brief te brengen. Deze brief was van Wendt. Die had Schliemanns brief uit Texel ontvangen en er met de heren Krogmann & Wachmuth over gesproken. Hij had hun gevraagd om Schliemann voor zijn rekening via hun agent op Texel voorlopig dertig gulden uit te betalen. Ze wilden dat graag doen en zouden daarover meteen aan hun kapitein schrijven. Daarnaast had Wendt een rondschrijven doen uitgaan en hoopte op die manier met behulp van wat vrienden enige honderden guldens bij elkaar te brengen. Schliemann moest hem schrijven wat hij van plan was. Volgens hem was het het beste wanneer Schliemann naar Amsterdam ging.¹³⁸

Met deze laatste opmerking loog Schliemann tegen zijn zusters. Wendt had namelijk geschreven dat het hem het beste leek wanneer Schliemann met de bemanning mee terug naar Hamburg kwam. Mocht het echter zo zijn dat zich in Nederland een mogelijkheid voor Schliemann voordeed, dan moest hij Wendt daarover schrijven. Dan kon die zien wat er verder gedaan moest worden. Tegen die tijd zou hij dan ook weten hoeveel geld hij met zijn circulaire bij elkaar gekregen had.¹³⁹ Wendt's raad kwam te laat. Schliemann had al besloten om in Amsterdam te blijven en de bemanning was al onderweg naar Hamburg. Op de tweede kerstdag ontving Schliemann opnieuw een brief via de consul. Dit keer een die hij via de heer L. Hoyack ontvangen had. Dit was het antwoord van de gebroeders Kleinworth op de brief die hij aan Wendt gestuurd had. Deze heren deelden hem mee dat ze een krediet voor 100 gulden voor hem bij L. Hoyack & Co. geopend hadden. Hij kon daarover beschikken en ze raden hem aan om er voorzichtig mee om te gaan.¹⁴⁰

Een klein eindje verder in de brief aan de zusters vinden we de eindopbrengst van Wendts inzamelactie. Een paar dagen voor hij zijn brief aan hen schreef had Schliemann opnieuw een brief van Wendt ontvangen. Deze had samen met de gebroeders Kleinworth zijn Amsterdamse baas, de heer W. Hepner, gesproken toen die in Hamburg was. Deze had hem verteld dat men absoluut tevreden was met Schliemann. Wendt

137 Webber 1942, 10.

138 Meyer 1953, 28.

139 Gennadius Library Serie E, Box 1/7.

140 Meyer 1953, 28.

zowel als de gebroeders Kleinwort waren voor Schliemann blijven collecteren. Dit had, met de 100 gulden, die Schliemann al ontvangen had, in het totaal Fl. 250,50 opgebracht.¹⁴¹

Aangezien de twee autobiografieën en de brief aan de zusters min of meer hetzelfde verhaal vertellen is het zeer aannemelijk dat Schliemann na zijn aankomst in Amsterdam via Wendt financiële hulp ontving. Verderop zal ik proberen uit te vinden hoe groot deze hulp precies was, maar voor het ogenblik kunnen we er wel vanuit gaan dat Schliemann na kerst 1841 geen directe financiële nood had. Deze financiële ondersteuning zal echter niet zo groot geweest zijn dat hij niet zo snel mogelijk een baan moest zoeken. Dat zal echter niet zo eenvoudig geweest zijn. Waar het normaalgesproken door de grote werkeloosheid al moeilijk geweest zal zijn was het nu extra moeilijk omdat het hartje winter was. De haven en de grachten waren dichtgevroren zodat er geen transport over water meer mogelijk was.¹⁴² Effectief lag de handel in deze tijd van het jaar stil.

Gelukkig had Schliemann enige goede vrienden. De Co. van Hoyak & Co. was de Pruisische consul in Amsterdam, de heer W. Hepner. Deze zorgde ervoor dat Schliemann een baan kreeg op het kantoor van de firma F.C. Quien.¹⁴³

Volgens zijn Amerikaanse autobiografie was het niet de firma F.C. Quien, maar de firma Schröder & Co.¹⁴⁴

Hoewel de twee berichten elkaar, wat de naam van de firma waar Schliemann een baan vond, tegenspreken is het duidelijk dat de firma Hoyak & Co., waar Schliemann door Wendt geïntroduceerd was, een baan voor hem vond. Volgens de brief aan de zusters echter stelden ze hem zelfs op hun eigen kantoor aan. Op verzoek van de gebroeders Kleinwort namen ze de zorg voor Schliemann op zich. Helaas konden ze hem niet meteen een baan geven, omdat hun zaak stillag, vanwege de gestremde scheepvaart. Hij mocht echter bij hun op kantoor komen tot ze wat anders voor hem gevonden hadden. Wanneer hij aan hun verwachtingen voldeed dan zouden ze hem echter ook met plezier houden.¹⁴⁵

141 Meyer 1953, 30.

142 *Nederlandsche Staatscourant* 28-01-1842 "Bij Eck en Wiel gaan rijtuigen en paarden over het ijs der rivier." *Nederlandsche Staatscourant* 04-02-1842 "Op de Nederlandsche riviertakken gaat de opruiming of vernietiging van het ijs langzaam benedenwaarts voort ..."

143 Schliemann 1892, 13. In zijn overlijdensbericht van 15 november 1869 staat: F.W. Hepner, Consul Generaal van de Noord- Duitschen Bond." De Norddeutscher Bund was in 1866 ontstaan en omvatte de 22 Duitse staten ten noorden van de Main. De koning van Pruisen was de president van deze bond zodat in de praktijk Pruisen het voor het zeggen had in deze bond.

144 Webber 1942, 10.

145 Meyer 1953, 29.

Hoyack & Co - Heerengracht 286. In tegenstelling tot wat er op het herinneringsbord staat heeft Schliemann hier nooit gewoond.

De handel lag stil omdat de haven dicht gevrozen is.¹⁴⁶ Hierdoor was het kantoor van Hoyack & Co. gedurende de winter gesloten. Toch gaven ze Schliemann een baan en als hij die naar behoren vervulde mocht hij blijven. Hoe is dat mogelijk? Hoe moet Schliemann laten zien wat hij kan als er niets te doen is omdat er geen handelswaar binnen kan komen?

Helaas hebben we geen onafhankelijke bronnen voor deze periode in Schliemanns leven en zo blijft het onduidelijk wat er nu precies in deze periode met hem gebeurde. Van een latere datum, 1862, bestaat er een brief waarin Schliemann de Italiaanse graaf Bassi iets over zijn leven in Amsterdam vertelt. Volgens deze versie had de heer W. Hepner medelijden met hem en zorgde hij er voor dat Schliemann een baan kreeg bij de firma F.C. Quien. Toen Schliemann dit in 1872 schreef was hij er van overtuigd dat hij zich door zijn werk voor deze firma Hepners voorpraak waardig had getoond.¹⁴⁷

¹⁴⁶ De laatste Carga-Lijst voor 1841 waarop Hoyack voorkomt werd op 29 november gepubliceerd in het *Algemeen Handelsblad* en de eerste voor 1842 verscheen op 26 maart in die zelfde krant.

¹⁴⁷ Meyer 1953, 113. In 1858 reisde Schliemann samen met de gebroeders Bassi van Cairo naar Jeruzalem.

De kans dat Schliemann werkelijk een baan gehad heeft bij de firma Hoyack & Co. is betrekkelijk klein. Naast de brief aan de zusters wordt deze firma nergens genoemd. Wel is duidelijk dat W. Hepner¹⁴⁸ een belangrijke rol gespeeld heeft in de eerste maanden van Schliemanns verblijf in Amsterdam. Schliemann heeft dit in meerdere brieven bevestigd en hield contact met Hepner tot diens dood in 1869. Uit een brief die Schliemann in 1853 van Hepner ontving krijgen we een glimp van deze periode in zijn leven te zien. Hepner bedankt Schliemann voor de interesse die deze in hem en zijn vrouw heeft. Hij is blij dat hij Schliemann indertijd geholpen heeft en als hij ziet wat er van Schliemann geworden is dan is het duidelijk dat die zijn hulp waard is gebleken.¹⁴⁹

Het is niet helemaal zeker of Schliemanns eerste Amsterdamse baan inderdaad bij de F.C. Quien was, maar het is hoogst waarschijnlijk. Het wordt aangehaald in de geschiedenis van het huis Quien zoals die voor de familie gepubliceerd werd in 1939. Hierbij moeten we ons natuurlijk wel bedenken dat Schliemanns roem toen al lang en breed gevestigd was en dat hijzelf had verteld dat hij bij deze firma gewerkt had. Een onafhankelijke bron kunnen we dit in geen geval noemen:

*Notons que le grand archéologue Schliemann (Henry) (archéologue et helléniste allemand, né à Neu-Buckow, célèbre par ses découvertes des ruines de l'ancienne Troie et de Mycènes 1822-1890), rentra comme employé vers 1840, dans la Maison, F.C. Quien. Nous possédons plusieurs lettres de lui écrites vers 1856 au moment qu'il se trouvait à Pétersbourg et faisait de grandes transactions avec F.C. Quien dans l'indigo.*¹⁵⁰

Hierbij moet aangetekend worden dat Schliemann het enige niet-familielid is dat enige aandacht krijgt in dit boek. Het is duidelijk dat men zich graag met zo'n beroemde man verbonden zag.

Op deze manier startte Schliemann, met de hulp van Wendt en Hepner, zonder al te veel moeite zijn carrière als zakenman in Amsterdam. Er zullen ongetwijfeld Duitse jongens in deze stad geweest zijn die dezelfde of zelfs betere kwaliteiten hadden, maar Schliemann had iets wat zij niet hadden, vrienden met invloed.

148 Van uit het zelfde adres werkte W. Hepner ook als agent voor de Keizerlijk en Koninklijk geprivilegieerde Adriatische Verzekerings-Compagnie (Reunione Adriatica Di Sicurtà) te Triëst. Zie *Algemeen Handelsblad* van 24-12-1842.

149 Meyer 1953, 51.

150 Quien 1939, 80. Ik dank het Heinrich Schliemann Museum Ankershagen dat ze mij aan kopieën van de Quien brieven uit 1856-1857, uit het bezit van Erich Schliemann, hebben gegeven. Er wordt in deze brieven zeker zoveel over Meekrap als over Indigo geschreven, de grootste handel schijnt echter in wissels geweest te zijn.

10. Zware tijden

In de negentiende eeuw werkte men lang en waren de inkomsten betrekkelijk laag. Bij het berekenen van gemiddelde lonen ging men uit van werkweken van 100 uren. Het aantal uren dat men werkte verschilde overigens per bedrijfstak. In Amsterdam werkten de diamantslijpers gemiddeld 12 à 15 uur per dag. In de Zaanstreek werkte men in de diverse molens gemiddeld 14 à 16 uur per dag. In Hilversum stonden kinderen gemiddeld 17 uur per dag in de spinnerijen. Daarin tegen werkten de Amsterdamse bakkers slechts 12 à 14 uur per dag.¹⁵¹ Men werkte niet elke week het zelfde aantal uren. Door weersinvloeden wilden hier nog wel eens verschillen in ontstaan. In de winter werden er over het algemeen, door het mindere licht, minder uren gewerkt dan in de zomer. Landarbeiders hadden hier het meeste last van, die hadden over het algemeen 's winters helemaal geen werk en dat betekende ook geen inkomen. Aangezien Schliemann de gewoonte had om zijn inkomen per jaar op te geven moet er wat gerekend worden om vergelijkbare bedragen voor andere beroepen te vinden. Alle hier genoemde bedragen zijn globaal.

In 1853 verdiende een arbeider in een papierfabriek in Noord Holland fl. 3,50 per week, dat is ca. 182 per jaar. Een touwslager verdiende in datzelfde jaar fl. 4,50 per week, dat is ca. fl. 234 per jaar. Iemand die op een oliemolen werkte ging met 8 gulden per week naar huis, dat is ca. 416 gulden per jaar. Timmerlieden verdienden per week fl. 1,08, wat op ca. fl. 106 per jaar neer komt. Dit bedrag kan een stuk lager uitkomen wanneer het een strenge winter was waarin niet gewerkt kon worden. Het inkomen van een landarbeider varieerde tussen de 50 cent per dag in Utrecht en 70 cent per dag in Friesland, dat wordt met zeven maanden werk in het jaar iets tussen de 90 en 125 gulden per jaar.¹⁵²

Om enig inzicht te krijgen in wat deze salarissen betekenen kijken we hier even naar de gemiddelde uitgaven van een arbeider in Amsterdam.¹⁵³ Deze had gemiddelde 27 cent per week nodig voor huur, 57 cent voor brood, 32 cent voor aardappelen en 56 cent voor andere levensmiddelen. In het totaal had hij dus ca. 89 gulden per jaar nodig om te wonen en te eten. Deze bedragen zijn erg globaal omdat ze afgeleid zijn van de bedragen die men voor een gezin nodig had, waarbij de kinderen vaak minder gegeten zullen hebben dan de volwassenen. Het bedrag dat een

151 Brugmans 1958, 106.

152 Brugmans 1958 124-132.

153 Deze bedragen zijn afgeleid van de bedragen die Brugmann 1958, 160 noemt voor 4 gezinnen van in totaal met in totaal 8 volwassene en 15 kinderen.

volwassene nodig had om met een dak boven het hoofd en zonder honger door het leven te komen zal ergens tussen de 90 en 100 gulden per jaar gelegen hebben.

Aan de al eerder genoemde graaf Bassi melde Schliemann dat hij in zijn vier Amsterdamse jaren keihard gewerkt had ondanks de moeilijke situatie waarin hij verkeerde. Van de 400 gulden die hij de eerste twee jaar verdiende gaf hij de helft uit aan taallessen en van de rest leefde hij als een hond.¹⁵⁴ In 1862 beschreef hij zijn Amsterdamse periode als pure armoede.

Volgens zijn officiële autobiografie uit 1880 blijkt dat het zelfs nog erger was. Volgens deze bron had hij een jaarinkomen van 800 Frank. Ook hier vertelt hij dat hij de helft nodig had om zijn studie te betalen. Van de andere helft kon hij maar nauwelijks leven. Zijn ellendige zolderkamer, waar het 's winters binnen even hard vroor als buiten en waar het 's zomers bloedheet was, kostte hem 8 Frank per maand. Zijn ontbijt bestond uit pap van roggemeel en voor zijn middagmaal betaalde hij nooit meer dan 16 Pfennig.¹⁵⁵ Het was een zwaar leven, maar niets zet zo aan tot studeren als de wetenschap dat men op die manier uit de ellende kan komen.¹⁵⁶

Schliemann was niet vanzelf een rijk zakenman en een beroemd archeoloog geworden. Hij had er hard voor gewerkt, hij had er alles voor gedaan wat men mogelijkerwijze kon doen en zelfs had hij nog iets meer gegeven. Dat is een verhaal waarmee je niet alleen een archeoloog aan de man kunt brengen, maar ook een zakenman. Toch vinden we niets over deze armoede in zijn Amerikaanse autobiografie.

Na zijn aankomst in Amsterdam had Schliemann niet alleen het noodfonds dat Wendt in Hamburg voor hem verzameld had, maar ook nog ondersteuning van Hepner. Die gaf hem een warme winterjas en nodigde hem twee maal in de week uit om mee te eten. De andere dagen beperkte Schliemann zich tot brood.¹⁵⁷ Hij moest voorzichtig zijn met zijn geld. Amsterdam was een dure stad. Voor een kleine gemeubileerde kamer op de vijfde verdieping, zonder kachel, moest hij acht gulden per maand betalen. Een kleine gietijzeren kachel, die hij bij een smid huurde, kostte hem 5 gulden voor de winter.¹⁵⁸

Dat hij over de duurte van het bestaan in Amsterdam klaagt is, op dit moment in zijn leven, overigens opvallender dan men in eerste instantie zou denken. Hij had, zoals hij zijn zusters vertelde, een baan bij Hoyack & Co. en had net via de hulp van Wendt 240 gulden ontvangen. Hij

154 Meyer 1953, 113.

155 Schliemann 1892, 13-14.

156 Schliemann 1892, 14.

157 Meyer 1953, 29.

158 Meyer 1953, 31.

Cornelis Springer (1817-1891) - Nieuwezijds Voorburgwal. Schliemann woonde in het tweede huis van rechts.

had een baan en daarnaast had hij hetzelfde bedrag als een touwslager in een jaar verdiende. Hij meldt zijn zusters dat hij bij Hoyack & Co. mag blijven werken en dat hij naar prestatie betaald zal worden.¹⁵⁹

Omdat Schliemann twee keer in de week door de heer Hepner voor het eten uitgenodigd wordt en van hem een warme jas kreeg, kunnen we ons afvragen of Schliemann zijn levensomstandigheden, voor de zusters, niet mooier beschreef dan ze waren? Was Hepner zo vriendelijk voor hem omdat hij nog niet kon bewijzen wat hij waard was? Kon hij nog helemaal niets verdienen omdat de zaken wegens de winter nog steeds stil lagen? Het verhaal voor de zusters kon, waar hij het over zijn werk heeft, wel eens meer hoop dan realiteit verwoorden. Het zou wel eens zo kunnen zijn dat Schliemann op dit moment geheel van het geld dat hij uit Hamburg ontvangen had moest leven.

Dat hij niet echt aan de grond zat blijkt ook uit het adres van zijn kamer: Nieuwezijds-Voorburgwal Nr. 60 op de vijfde verdieping.¹⁶⁰ Dit was een middenklasse locatie. Schliemann woonde naast het Notarishuis. Een paar jaar later verhuisde hij zelfs naar een eersteklas locatie, de Vijgendam.

¹⁵⁹ Meyer 1953, 29.

¹⁶⁰ Meyer 1953, 29.

Laten we nu eens kijken of we ons een idee kunnen vormen over hoe Schliemanns financiële situatie werkelijk was. De bedragen die Schliemann her en der noemt zijn niet al te eenvoudig te begrijpen, maar we gaan een poging doen.

Hij vertelde graaf Bassi dat hij 400 gulden verdiende in de eerste twee jaar, dat is 200 gulden per jaar. In zijn officiële autobiografie vertelt hij zijn lezers dat hij een jaarinkomen had van 800 frank. Betekent dit dat 200 gulden het zelfde is als 800 frank, of zijn deze twee bedragen niet hetzelfde? In de Engelstalige versie van zijn autobiografie geeft hij twee keer een bedrag met daarachter het equivalent in ponden. De inzameling brengt hier 240 gulden, dat is 80£ op en zijn jaarsalaris bedroeg 800 frank of te wel 32£.¹⁶¹ 1£ is dus 12 gulden of 25 franken, 1 gulden is dus min of meer het zelfde als 2 franken. Hieruit zou dan blijken dat de twee boven genoemde getallen niet hetzelfde zijn. De 200 gulden die hij in de brief aan graaf Bassi noemt staat nu tegenover de ca. 400 gulden in zijn officiële autobiografie. Vermoedelijk formuleerde Schliemann wat slordig toen hij graaf Bassi sprak en was zijn jaarinkomen 400 gulden.

Gelukkig is er nog een tweede manier om erachter te komen of deze omrekening klopt. Men werkte in die tijd met de gouden standaard. Omdat in dit systeem elke munt aan een vast gewicht in goud gekoppeld was lagen de wisselkoersen vast. In Meyers *Große Konversations-Lexikon* uit 1909 vinden we de volgende lijst:

1 roebel	= 01,30 gulden
1 pond	= 12,24 gulden
1 frank	= 00,50 gulden
1 mark	= 00,60 gulden

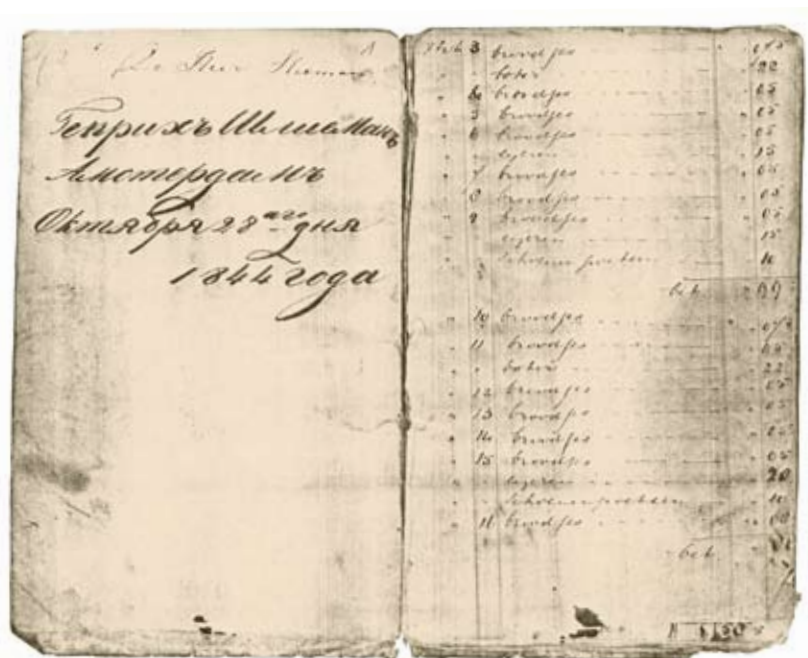
De verhouding die we tussen de frank en de gulden gevonden hadden blijkt dus te kloppen.

Op 1 maart 1844 wisselde Schliemann van baan. Hij werd nu correspondent en boekhouder op het kantoor van de B.H. Schröder & Co. Hij werd hier aangenomen voor een salaris van 1200 frank per jaar. Toen men zag wat Schliemann kon en hoe hard hij werkte kreeg hij een salaris verhoging van 800 frank.¹⁶²

Hij begon hier dus met een salaris van 600 gulden per jaar. In het geval hij bij de F.C. Quien 200 gulden verdiende was dit een opslag van 300% in het geval hij 400 gulden verdiende wordt dit een verhoging van 150%. Aangezien dit tweede bedrag wat geloofwaardiger overkomt denk ik dat we er van uit kunnen gaan dat Schliemann bij de F.C. Quien 400 gulden per jaar verdiende. Uiteindelijk verdiende Schliemann aan het

¹⁶¹ Schliemann 1881b, 9.

¹⁶² Schliemann 1892, 15.

eind van zijn Amsterdamse periode dus 1000 gulden per jaar. Zoals we aan het begin van deze paragraaf gezien hebben waren er gezinnen met vier of vijf kinderen die het met heel wat minder moesten doen.

Vanaf 1 maar 1844, toen hij bij de B.H. Schröder in dienst trad verdiende hij 600 gulden. Dit bedrag werd niet lang daarna verhoogd tot 1000 gulden. Hij ging nu op de Vijgendam wonen en omdat dit een duidelijk betere locatie was zal zijn huur daar hoger geweest zijn. Schliemann geeft voor deze periode geen informatie over zijn uitgaven in zijn autobiografieën of brieven, maar we hebben wel een andere bron die ons enig inzicht kan geven. Er bestaat een klein notitieboekje van Schliemann waarin hij de bedragen genoteerd heeft die hij in 1844-1845 aan zijn huisbaas voor diverse zaken moest betalen. Op pagina 1 vinden we de volgende lijst:

3 Maart	3 broodjes	0,075
	boter	0,22
4	2 broodjes	0,05
5	2 broodjes	0,05
6	2 broodjes	0,05
	eyeren	0,15
7	2 broodjes	0,05
8	2 broodjes	0,05
9	2 broodjes	0,05
	eyeren	0,15
	schoenpoetser	<u>0,10</u>
	bet.	0,99 ¹⁶³

Er zijn een aantal dingen in dit notitieboekje die opvallen. Het valt al snel op dat Schliemann, die in Rostock boekhouden geleerd had, nogal slecht was in optellen. Wanneer we bovenstaande lijst hertellen komen we tot 0,995 cent. In het merendeel van de weeklijstjes komen we een verschil van tussen de halve en de ander halve cent tegen. De pap die hij als ontbijt gegeten zou hebben ontbreekt in alle lijstjes en in plaats daarvan zien we twee of meer broodjes.

Gemiddeld gaf hij per week via zijn huisbaas één gulden uit. Vanaf begin april stijgt dit gemiddelde tot 1,50 gulden. Op grond van deze stijging is het aannemelijk dat dit het moment was waarop hij zijn salarisverhoging van 200 gulden kreeg. Naast zijn ontbijtbenodigdheden vinden we jenever, fruit, kaarsen, turf, een naald en draad. Twee keer in de week liet hij voor een dubbeltje zijn schoenen poetsen. Op 30 oktober 1845 kocht hij zelfs voor 1 gulden een hele fles wijn.

De uitgaven in dit notitieboekje kunnen echter niet meer dan een gedeelte van zijn uitgaven zijn. Voor middag- en avondeten is er nergens iets opgenomen. Dat nam hij vermoedelijk buitenshuis en betaalde hij direct. In het totaal gaf Schliemann van maart 1844 tot maart 1845 92 gulden en 67 cent uit via zijn huisbaas. Daar zal ongetwijfeld buiten de deur nog eenzelfde bedrag bijgekomen zijn, zodat we er vanuit kunnen

163 Gennadius Library Serie D, Box 1/2. Op de binnenkant van het omslag staat: De Heer Sliemann. Daaronder in het Russisch: Heinrich Schliemann Amsterdam October 28, 1844.

In Ludwig 1932, 65 vinden we een lijstje waarop voor de dagen 11 en 12 mei uitgaven genoteerd staan. Dit lijstje is over overgenomen in Crepon & Bölke 1990 en Vandenberg 1995. Dit lijstje is echter niet terug te vinden in het boven genoemde notitie boekje. Het moet door Ludwig samengesteld zijn uit de gegevens van meerdere verschillende dagen. Afgezien hiervan is het mij ook een raadsel waarom Ludwig een lijstje dat uit twee dagen bestaat afsluit met “macht in der Woche die Summe von”.

gaan dat Schliemann in dit jaar zo'n 200 gulden aan zichzelf besteed zal hebben. Op een jaarinkomen van 1000 gulden hield hij nog zo'n 800 gulden voor studie over. Wat hij werkelijk aan studiekosten uitgegeven heeft valt niet vast te stellen. Op 8 augustus gaf hij 30 cent uit aan het innaaien van een boek en op 12 september liet hij voor 20 cent een boek innaaien. Dit zijn de enige posten die naar een studie zouden kunnen verwijzen.

Aan het schrift in dit notieboekje kunnen we zien dat Schliemann van 19 januari tot 16 februari 1845 ziek was. Het schrift is groter en bibberiger en ziet er uit alsof hij koorts had. Wie weet had hij een zware griep.

Tot nu toe heb ik Schliemanns Amerikaanse autobiografie buiten de analyse gehouden. Hierin vinden we weer andere bedragen en een andere reden voor zijn armoede. Volgens deze biografie verdiende hij aan het begin van zijn Amsterdamse periode 300 gulden per jaar. Dit zou hetzelfde zijn als 155 Zilver Roebels. Van dit bedrag moest hij alles betalen, eten, onderdak, kleding en lessen. Door alle kosten die hij had at hij het eerste jaar zelden iets anders dan bruin brood en dronk hij water. Hij woonde dat jaar in een gemeubileerde kamer waarvoor hij 4 gulden per maand moest betalen, maar toen later zijn salaris steeg nam hij een mooiere kamer van 10 gulden per maand. Toch bleef hij, ook toen zijn salaris steeg, spaarzaam en gaf hij nooit meer uit dan 20 cent voor zijn diner. Al het geld dat hij spaarde stuurde hij aan zijn arme familie in Duitsland, die hij sinds eind 1842 onderhield.¹⁶⁴

Ik zie hier verder af van een analyse van deze cijfers, maar wijs er wel op dat Schliemann hier bevestigt dat hij naar een duurdere kamer verhuisde.

Dat Schliemann niet werkelijk arm was gedurende zijn Amsterdamse periode kunnen we ook eenvoudig afleiden uit het feit dat hij zijn best deed om in deze stad ook een baan voor zijn broer Ludwig te vinden. Het idee om zijn broer over te laten komen moet, zoals al eerder gezegd, ergens eind 1842 of 1843 opgekomen zijn en kwam tot voltooiing met diens komst in 1845.

164 Webber 1942, 11. Meyer 1969, 48 "Im Jahre 1850 hat er ihm [zijn vader] die erste geldliche Unterstützung geschickt, der dann später noch gar manche gefolgt ist".

11. Leren, leren, leren

De negentiende-eeuwse wetenschapper had een grote liefde voor talen. We kunnen dit duidelijk zien aan de hoofdfiguur in Jules Vernes *Voyage au centre de la terre* uit 1864:

*... professor Lindenbrock moest het wel weten, want men hield hem voor een groot taalkenner. Wel sprak hij de 2000 talen en 4000 tongvallen, die op de oppervlakte der aarde in gebruik zijn, niet vloeiend, maar hij wist er toch aardig wat van.*¹⁶⁵

Aan de top van de rangorde stonden de klassieke filologen, tenminste dat vonden die zelf. Dit was een langdurige en dure studie waarbij men opgeleid werd voor een functie met veel prestige en over het algemeen niet al te hoge verdiensten. Kortom dit was een vakgebied waarvoor men van huis uit welvarend moest zijn. Omdat dit het terrein van de elite was kregen Latijn en Grieks vanzelf ook een extra waarde. Het werden elite talen waar gewone stervelingen zich niet mee moesten bemoeien. Ze zorgden er ook voor dat de wetenschappen hun exclusiviteit behielden. Zonder een goede beheersing van het Grieks en Latijn kon er geen wetenschap bedreven worden. Zo weigerde Schliemanns vriend Rudolf Virchow (1821-1902)¹⁶⁶ Robert Koch (1843-1910) als student omdat deze onvoldoende het Grieks en Latijn beheerste.¹⁶⁷ Dat Koch ondanks dat toch beroemd werd als de ontdekker van de bacteriën die miltvuur (1877), tuberculose (1882) en cholera (1883) veroorzaakten is een teken dat de tijden aan het veranderen waren.

In de zakenwereld liet men zich minder door prestige dan door praktische overwegingen leiden, maar ook daar stond de kennis van talen op de eerste plaats. Al op zijn middelbare school, die zijn leerlingen opleidde voor een burgerlijk beroep, leerde Schliemann Engels en Frans. Zijn herfstrapport uit 1835 bestaat nog steeds:

Von Ostern bis Michaelis 1835

Aufführung : gut.
Religion : bemerkt.
Geometrie Arithmetik : bemerk, doch wird er bei größerer Anstrengung schneller und leichter auffassen.

¹⁶⁵ Verne 1919, 8.

¹⁶⁶ Zie Ottaway 1973. Voor Virchow en Schliemann zie Meyer 1955.

¹⁶⁷ Unger 1943.

<i>Physik u. Chemie</i>	: <i>fehlen meist, doch auch hier muß er selbst denken.</i>
<i>Naturgeschichte</i>	: <i>zufrieden, zeigt Theilnahme.</i>
<i>Geographie</i>	: <i>geht an.</i>
<i>Geschichte</i>	: <i>zufrieden.</i>
<i>Deutsche Sprache</i>	: <i>Die Aufsätze waren meist fleißig gearbeitet.</i>
<i>Französische Sprache</i>	: <i>zufrieden.</i>
<i>Lateinische Sprache</i>	: <i>befriedigte nicht; die Übersetzung flüchtig und schwülstig.</i>
<i>Englische Sprache</i>	: <i>geht an.</i>
<i>Zeichnen</i>	: <i>langsam.</i>
<i>Lesen</i>	: <i>unbedeutend.</i>
<i>Kalligraphie</i>	: <i>erfreuliche Fortschritte.</i>

*Versäumt: 22 Stunden.*¹⁶⁸

Dit rapport toont duidelijk dat Schliemann een doorsnee leerling was en de opmerking in zijn Amerikaanse biografie dat hij min of meer analabeet was hoeven we dan ook niet serieus te nemen. Daarnaast is het duidelijk dat hij zijn eerste kennis van het Engels en Frans al op zijn middelbare school had opgedaan.

Op school had Schliemann hoog Duits geleerd, maar hij sprak ook het lokale Mecklenburger - Noordduitse dialect. Toen hij allang als archeoloog roem had geoogst gebruikte hij dit dialect nog wanneer hij aan doorsnee Mecklenburgers schreef. Dit dialect staat dicht bij het Nederlands dan het hoog Duits en hij zal er vermoedelijk veel plezier aan beleefd hebben in zijn eerste dagen op Texel. In de brief aan de zusters schrijft hij dat hij Engels sprak met de bewoner van het Eierlandsehuys. Dit was een boer die deze boerderij huurde en het is dus zeer de vraag hoeveel Engels deze sprak. Het is goed mogelijk dat Schliemanns schoolengels beter was.

Er waren, zoals we al gezien hebben, veel Duitsers in Amsterdam en Schliemann zal zich hier uitstekend met zijn Duits hebben kunnen red- den. Dat Duits vrij algemeen gesproken werd in deze stad wordt ook duidelijk uit het feit dat Schliemann in 1845 in het Duits aan zijn huis- baas schreef. Wanneer Schliemann echter wilde laten zien dat hij meer te bieden had dan de gemiddelde Duitse jongen op zoek naar een baan, dan moest hij Nederlands leren. In een niet door zelfonderschatting ge- plaagd gedeelte van de brief aan de zusters schrijft hij dat hij de firma Hoyack & Co. verteld heeft dat hij de dubbele boekhouding en de han- delscorrespondentie in vier talen beheerst, en dat hij de vijfde taal, het Nederlands, spoedig ook zal beheersen.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Meyer 1934, 210-214. Ook in Stoll 1958, 36-37 en Crepon & Bölke 1990, 43.

¹⁶⁹ Meyer 1953, 29.

Dat Schliemann inderdaad begonnen was met het leren van Nederlands is duidelijk in de brief aan de zusters te zien. Hij gebruikt hierin een aantal keren Nederlands om zijn verhaal “couleur locale” te geven. In de anekdote van de schoenpoetsers die in hem een concurrent zagen gebruikte hij de enigszins kreupele Nederlandse regel “Mijn heer schoen maken”. Opmerkelijker nog dan dit is een bijna woordelijk gekopieerde advertentie die hij in zijn brief overnam:

*Een Jongeman, wonende in een aangenaam dorp in Zuid-Holland, oud 79 jaren, van de R.C. Godsdienst, wenscht in kennis te komen met een Meisje van 14 tot 16 jaren, en zoo het zijn kan, zich met haar in het Huwelijk te begeven. Op geld zal niet gezien worden, (terwijl hij een kapitaal van 20/m bezitt) maar alleen op een goed humeur, zedelijk gedrag en van een fatsoenlijke afkomst. Van de stiptste geheim houding kan men zich verzekerd houden.*¹⁷⁰

Deze advertentie stamt uit het *Algemeen Handelsblad* van 12 februari 1842. Omdat er enige merkwaardige en voor mij onverklaarbare veranderingen in Schliemanns versie van deze advertentie zitten geef ik nu de originele tekst:

*EEN JONGMAN, wonende op een aangenaam Dorp in Zuid Holland, oud 29 jaren, van de R.C Godsdienst, wenscht in kennis te komen met een MEISJE van 18 tot 24 jaren, en zoo het zijn kan, zich met haar in het Huwelijk te begeven. Op geld zal niet gezien worden (terwijl hij een kapitaal van 20/m. bezit) maar alleen op een goed humeur, zedelijk gedrag en van eene fatsoenlijke afkomst. Van de stiptste geheimhouding kan men zich verzekerd houden. Brieven franco onder lett A.B., Bureau Handelsblad.*¹⁷¹

Waarom Schliemann deze advertentie, met de daarin opgenomen veranderingen, in de brief aan de zusters opnam is mij een raadsel. Probeerde hij hen over te halen om ook naar Nederland te komen? Maar waarom dan een 29-jarige in een 79-jarige veranderd? En waarom de leeftijd van

170 Gennadius Library Serie BB, Box 1/1. Meyer heeft dit gedeelte niet opgenomen in zijn publicatie. Ik dank Dr. W. Bölke dat hij mij op dit gedeelte attent gemaakt heeft.

171 *Algemeen Handelsblad* 12-02-1842.

de meisjes omlaag gehaald? Zuster Dorothea was in 1842 24 jaar oud en zuster Wilhelmina 23. Ze voldeden aan de eisen van de oorspronkelijke tekst, maar niet aan de tekst die Schliemann hen stuurde.¹⁷²

In zijn officiële autobiografie is Schliemann iets minder zelfverzekerd over zijn kennis dan in de brief aan de zusters. Dat kan ook niet anders want hierin probeert hij het idee over te brengen dat honger naar kennis altijd zijn leven bestuurd had. Hij deed dit door uit te leggen hoe de talenstudie zijn leven in Amsterdam beheerst had. Schliemann had naast een grote fascinatie voor talen ook duidelijk een groot talent om ze te leren. Aan het eind van zijn leven beheerste hij 12 talen goed tot zeer goed en had hij een basisvaardigheid in nog 9 andere.¹⁷³ Het bewijs hiervoor is eenvoudig in zijn brieven en reisjournaals te vinden. We kunnen ons echter afvragen of alles wat hij ons over zijn talenstudies in Amsterdam vertelt wel echt zo heeft plaatsgevonden. Schliemann begon met het verbeteren van zijn handschrift. Hij nam 20 lessen bij een beroemde kalligraaf uit Brussel, Magné.¹⁷⁴

Min of meer hetzelfde vertelt hij ook in zijn Amerikaanse autobiografie. Het basisverschil is dat Schliemann hier geen beter handschrift moet ontwikkelen, maar werkelijk moet leren schrijven. Hij is perslot nagenoeg als analfabeet naar Amsterdam gekomen in deze autobiografie. Zijn baas, de heer Schröder, biedt aan om de lessen voor Schliemann te betalen. Schliemann nam dit aanbod met beide handen aan en in twintig lessen leerde hij zo goed schrijven dat hij zich voortaan als kopieerklert nuttig kon gaan maken.¹⁷⁵

Dat hij op dat moment niet bij B.H. Schröder & Co. maar bij de F.C. Quien werkte weten we al en het idee dat iemand die een middelbare school heeft voltooid niet zou kunnen schrijven is niet geheel geloofwaardig.

In het in Amsterdam uitgegeven *Algemeen Handelsblad* verscheen op 9 maart 1842 voor het eerst een bericht over deze beroemde kalligraaf:

172 Schindler 1990, 166-167. "Am Ende diese 64 Seiten zählenden Briefes fügt Schliemann eine Heiratsofferte für seine Schwestern an. Die acht betreffende Zeilen sind in Höllandisch verfaßt und so im Brief wiedergegeben. Sollen wir annehmen, daß die Schwestern seinen Sprachenenthusiasmus teilten und schnell holländisch lernten, um das Angebot vollinhaltlich zur Kenntnis zu nehmen? Oder ist das ein weiterer Anhaltspunkt für die Vermutung, die Schliemanns Tochter, Andromache Melas, gegenüber Ernst Meyer geäußert hat, nämlich, daß es sich bei diesem Brief möglicherweise um einen "Übungsaufsatz" handeln könnte?"

173 Duits, Nederlands, Engels, Frans, Italiaans, Spaans, Portugees, Russisch, Zweeds, Pools, Oud en Nieuw Grieks. Zijn kennis van het Turks was matig, maar genoeg om zonder problemen met zijn werknemers te kunnen praten. Er is enige onduidelijkheid over de talen die hij goed tot uitstekend beheerste. Ik kom tot 12, maar mogelijk waren het er meer. Toen hij in 1890 in Halle in het ziekenhuis lag vroeg hij zijn uitgever of die hem aan een Arabische editie van *Duizend en één nacht* kon helpen.

174 Schliemann 1892, 13.

175 Weber 1942, 10.

ROTTERDAM, 7 Maart. Het is met eene ware belangstelling dat wij kunnen berigten, dat den Heer de Magnée, schoonschrijver van Z.M. den Koning, in onze stad is aangekomen ...¹⁷⁶

Na Rotterdam ging Magnée naar Den Haag en op 23 april kondigt hij in het *Algemeen Handelsblad* zijn komst naar Amsterdam aan:

Tegen het einde van April wordt hier ter stede verwacht de Heer de Magnée, Calligraaf des Konings, die, na in Frankrijk, België en in een gedeelte van Holland het schitterendste succes te hebben behaald, thans ook hier eenen cursus van calligraphie zal openen. Wij hebben de uitkomsten gezien, welke deze bekwame schoonschrijver op élèves van 10 en 12 jaren erlangt; zij zijn waarlijk bewonderenswaardig; in 15 of 20 uren werk, geeft hij aan het kind, hetwelk nog nimmer eene pen in handen heeft gehad, eene wonderschoone hand, en in 20 lessen van een uur verandert hij geheel en al die van den volwassen persoon, welke de onleesbaarste hand schreef. Er is geene hand, zelfs de weerspanningste, die niet in weinige uren door zijne methode die zekerheid en buigzaamheid verkrijgt, welke tot de regelmatigheid der lettertekens zoo noodzakelijk zijn.

*Men heeft zich vooraf in te laten schrijven bij de Heeren Frans Fuffa & Zoon, alwaar Prospectus en Voorwaarden ter inzage liggen.*¹⁷⁷

Voor alle zekerheid, dit is een advertentie, geen redactioneel stuk, degene die de uitkomst gezien heeft is Malgrée zelf. Op 7 mei komt hij werkelijk in Amsterdam aan. Dat het hier niet zomaar om iemand gaat, maar om de kalligraaf des Konings kan men duidelijk aan de advertentie zien. Deze is in het Frans gesteld:

*C'est avec un véritable plaisir que nous nous empressons d'annoncer l'arrivée en cette Ville de Mr. DE MAGNÉE, Calligraphe de S. M. Guillaume II; il ouvrira à commercer le 6 Mai, trois cours de Calligraphie de 7 à 9 heures du matin pour les Messieurs et de midi à une heure pour les Dames; il se rendra en Ville pour une reunion de 4 à 6 Personnes. Les progrès étonnans et rapides qu'il fait faire à ses élèves nous dispensent de tout éloges. C'est une bonne fortune pour les Personnes, qui voudront réformer leur écriture, pour les Peres de Familles, et pour les Instituteurs que le voyage de cet excellent Calligraphe dans nos murs. Nous espérons que son séjour s'y prolongera et qu'il ne manquera pas d'occasion d'y répandre son beau talent. On s'inscrit d'avance chez l'Auteur, Hotel d'Utrecht, où on peut prendre connaissance du prospectus et des conditions.*¹⁷⁸

176 *Algemeen Handelsblad* 09-03-1842.

177 *Algemeen Handelsblad* 23-04-1842.

178 *Algemeen Handelsblad* 07-05-1842.

De cursussen worden een succes. Op 8 augustus kondigt hij aan dat hij zich gedwongen ziet om een nieuwe serie lessen op te starten en op 4 oktober geeft hij de Amsterdammers nog een laatste kans om zijn cursus te volgen. Op “herhaald en dringend aanzoek” moet hij ook “aan de ingezetenen van andere voorname steden” les gaan geven:

*... Het is dan ook slechts voor even zeer beperkten tijd dat belangheb-
benden zich nog zijn verblijf kunnen ten nutte maken in onze hoofd-
stad, van waar hij de tevredenheid en den dank zal met zich dragen
van een getal van reeds nu meer dan anderhalf honderd, zoo Dames
als Heeren, die allen uit éénen mond in het getuigenis instemmen,
dat de uitkomsten van zijne even zeker als snel werkende leerwijze de
hoogstgespannen verwachtingen overtreffen.*¹⁷⁹

Schliemann zal dus ergens tussen maart en oktober de twintig lessen van Malgrée gevolgd hebben. Het mag in eerste instantie merkwaardig lijken dat iemand die “erfreuliche Fortschritte” in schrijven gemaakt had in Amsterdam begon met het opknappen van zijn handschrift, maar dat wordt wat minder merkwaardig wanneer men bedenkt dat Schliemann op school nog het oude Duitse, Gotische schrift geleerd had. Dit schrift gebruikt hij ook in de brief aan de zusters. Het is dus goed mogelijk dat Schliemann bij Malgrée geheel opnieuw heeft moeten leren schrijven omdat het schrift dat hij geleerd had niet in Amsterdam gebruikt werd.

Bij de kalligrafie die Malgrée onderwees moeten we overigens, afgaande op Schliemanns handschrift, niet te veel aan de letterlijke betekenis van het woord denken. Schliemann is nooit een schoonschrijver geworden.

Wanneer wij zijn Amerikaanse autobiografie mogen geloven ging Schliemann pas echt aan de gang nadat hij had leren schrijven. Om te beginnen leerde hij correct Duits spreken en schrijven. Vervolgens leerde hij Nederlands en daarna Frans, Engels, Spaans, Italiaans en Portugees.¹⁸⁰ Over hoe Schliemann in Amsterdam Duits leerde zullen we hier verder maar geen woorden vuil maken.

In zijn officiële biografie krijgen we een wat uitgebreider verslag van zijn talenstudies. Hier begint hij met Engels. Hij ontwikkelde daarvoor zelf een methode die hij vervolgens de rest van zijn leven zou gebruiken. Om te beginnen moet men veel hardop lezen. Men moet geen vertalingen maken en dagelijks een uur les nemen. Men moet steeds opstellen schrijven over interessante onderwerpen en die onder leiding van een leraar verbeteren. Die opstellen moet men vervolgens uit het hoofd leren. Om snel een goede uitspraak te ontwikkelen ging Schliemann ‘s zondags twee keer naar de kerkdienst in de Engelse kerk. Terwijl hij naar de preek luisterde sprak hij elk woord zachtjes na. Wanneer hij voor zijn

179 *Algemeen Handelsblad* 04-10-1842.

180 Weber 1942, 10.

baas bootenschappen moest doen liep hij altijd met een studieboek in de hand waaruit hij iets leerde, zelfs als het regende. Hij wachtte nooit op het postkantoor zonder iets te lezen. Op deze manier verbeterde hij zijn geheugen zo sterk dat hij na drie maanden, op iedere les die hij bij zijn leraren, de heren Taylor en Thompson, nam, twintig gedrukte pagina's Engels proza uit zijn hoofd kon opzeggen, wanneer hij die driemaal oplettend had doorgelezen.¹⁸¹

Het gaat hier om de heren Edward Taylor¹⁸² en James Thompson.¹⁸³ Voor zover ik na heb kunnen gaan gaven deze heren onafhankelijk van elkaar les. Taylor plaatste in zowel januari als oktober en december 1842 advertenties in het *Algemeen Handelsblad*:

ENGELSCHE TAAL

TAYLORS LEERWIJZE

Het origineel van den volgende Brief bevindt zich in het bezit van E. Taylor, O.Z. Achterburgwal, bij de Hoogstraat, No. 193.

“Sir. - I cannot refrain from expressing my thanks for your excellent method of teaching, which has, in a few month, enabled me to speak the English Language with tolerable fluency, and to write with facility on any subject, to the astonishment of all those who know, that six months ago, I did not understand a word of English”

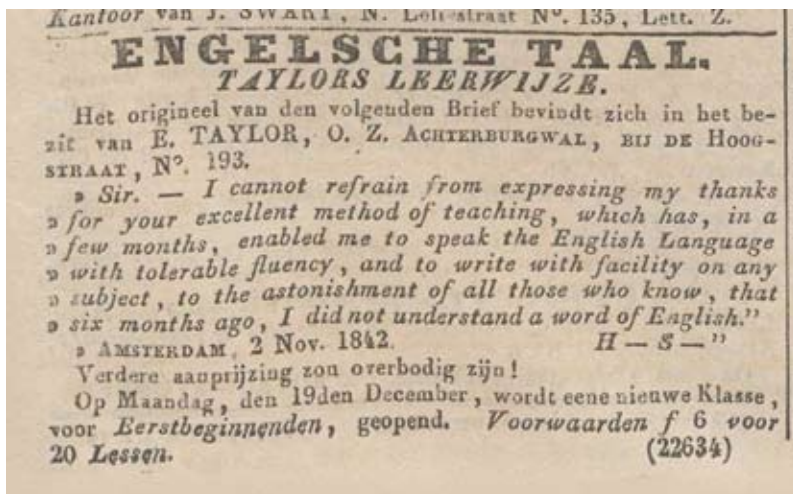
Amsterdam, 2 Nov. 1842

H-S-

Verdere aanprijzing zou overbodig zijn!

Op Maandag, den 19den December, wordt eene nieuwe Klasse, voor Eerstbeginnenden, geopend. Voorwaarden f6 voor 20 Lessen.¹⁸⁴

-
- 181 Schliemann 1892, 14. In Schliemann 1881, 10 wordt alleen Taylor vermeld. *Meyers Großes Konversations-Lexikon* 1909 “... die ebenfalls sehr gute, überhaupt der natürlichen Spracherlernung etwas mehr angelegene Methode Schliemann (für Englisch, Französisch, Italienisch, Spanisch), die besonders auch in dialogischer Form die Hauptgebiete des modernen Lebens, wie Familie und Haus, Stadt und Land, Schule und Militär, Telegraph und Telephon etc., systematisch erörtert, durch möglichste Variierung der Fragen und Antworten schriftliche übungen entbehrlich zu machen sucht und neuerdings durch Beigabe von Grammophonplatten auch die richtige Aussprache in bisher ungeahnter Weise fördert.”
- 182 *Algemeen Handelsblad* 12-08-1863. “Heden overleed na een kort doch hevige ongesteldheid in den ouderdom van 60 jaren, mijn geliefde Echtgenoot, de Heer Edward Taylor Parkins, diep betreurd door mij, zijne eenige Dochter en verdere Betrekkingen
Amsterdam, 8 Augustus 1863. E.M. Garcia - Wed. E. Taylor.”
- 183 *Algemeen Handelsblad* 19-07-1889. “Heden overleed te Brummen, tot onze diepe droefheid, onze geliefde Vader, Behuwd- en Grootvader James Thomson, oud-Leeraar in de Engelsche taal te Amsterdam.
Uit aller naam THOs. G. Thomson - Amsterdam, 17 Juli 1889.”
- 184 *Algemeen Handelsblad* 14-12-1842.

Dit is vermoedelijk de eerste gepubliceerde tekst van Schliemann.

Er zijn uiteraard een groot aantal namen die de initialen H.S. vormen, maar het is niet onaannemelijk dat ze hier voor Heinrich Schliemann staan. Wanneer dit waar is en het Engels in deze advertentie van hem is, dan heeft hij inderdaad in een half jaar opvallend goed Engels geleerd. Wanneer we naar de advertentie kijken die Taylor op 26 september in het *Algemeen Handelsblad* plaatste dan zien we dat hij twee keer per jaar een cursus startte, in mei en in oktober.¹⁸⁵ Waarschijnlijk is Schliemann dus in mei 1842 met zijn cursus Engels bij Taylor begonnen. Wat “Taylors leerwijze” precies inhoudt en in hoeverre die met de methode Schliemann te vergelijken is heb ik helaas niet kunnen ontdekken.

De eerste advertentie die ik van James Thomson gevonden heb is van 6 april 1838. Informatiever is voor ons een advertentie van 25 oktober 1841:

AVOND CURSUS - ENGELSCH TAAI

De Ondergeteekende berigt het geëerde Publiek dezer Stad, dat hij voornemens is zijn WINTER CURSUS ten zijnen huize te openen, met primo November, en wel voor JONGE HEEREN iedere Maandag en Donderdag, van 8 tot 10 ure, en voor JONGE JUFVROUWEN iederen Dinsdag en Vrijdag, van 6 tot 8 ure; voor elke Cursus f5 per maand
Driekoningsstraat, No. 17. JAMES THOMSON
*Onderwijzer der Engelsche Diakonie School.*¹⁸⁶

185 *Algemeen Handelsblad* 26-09-1842.

186 *Algemeen Handelsblad* 25-10-1841.

In 1843 heeft hij niet geadverteerd, maar er zijn geen aanwijzingen dat hij toen geen les gaf.

Ik laat hier even de chronologie van Schliemanns leven los om te zien wat de heer Ruyter uit Woerden in 1922 over bovengenoemde gebeurtenis te vertellen had:

Ter aanvulling van uw mededeeling betreffende het verblijf van Heinrich Schliemann in Amsterdam, deel ik u het volgende mede, dat ik ongeveer 50 jaar geleden persoonlijk van den heer James Thomson, leeraar in de Engelsche taal en letterkunde te Amsterdam, heb vernomen.

Nadat Schliemann bij Texel schipbreuk had geleden, vervoegde hij zich te Amsterdam bij den consul van Pruisen, die hem als loopjongen in dienst nam. Zoo spoedig mogelijk begon hij zich op de kennis van vreemde talen toe te leggen en wendde zich tot den heer Thomson om leiding bij de studie in het Engelsch. Hij voegde er echter bij, dat hij niet veel betalen kon. De heer Thomson was toen leeraar aan de Handelschool te Amsterdam, welke destijds de eenige inrichting van dien aard in ons land was en even als later in de handelskringen van de hoofdstad zeer gunstig stond aangeschreven. Het is dus te begrijpen, dat de heer Thomson, van wiens naam als docent een goeden roep uitging, niet licht een uur voor een nieuwen leerling beschikbaar kon stellen en dat hij den jongen Schliemann met een "I've no time!" poogde af te wijzen. Maar Schliemann liet zich niet uit het veld slaan. Hij kon wel komen op uren, waarop anderen geen les wilden nemen.

Op zijn aandringen zei de heer Thomson ten laatste: "Kon dan morgenochtend om 6 uur." 't Was in 't hartje van December en bitter koud en Amsterdam is op dat uur gewoonlijk nog in diepe rust. Ook meende de heer Thomson, dat Schliemann wel niet op den afgesproken tijd aanwezig zou zijn. Het tegendeel was echter het geval. Om 5 minuten voor 6 liep Schliemann reeds heen en weer op den Nieuwezijds Voorburgwal bij de Pijlsteeg, in de buurt, waar de bureelen van het "Handelsblad" en later die van het "Nieuws van den Dag" gevestigd waren, en toen de klok van het Koninklijk Paleis op den Dam den eersten slag van 6 deed hooren, belde Schliemann bij zijn leermeester aan ...¹⁸⁷

In eerste instantie lijkt het alsof dit verslag van een verhaal dat de schrijver uit de eerste hand vernomen heeft als bevestiging voor Schliemanns verhaal zou kunnen dienen. Er zitten echter een groot aantal merkwaardigheden in. Waarom wachtte Schliemann op de Nieuwezijds Voorburgwal terwijl Thomson op de Oudezijds Achterburgwal woonde? De twee straten lijken qua naam op elkaar, maar liggen toch ver genoeg uit elkaar dat men zich niet moet vergissen als men op tijd moet zijn.

187 *Het Centrum* 17-01-1922. Overgenomen uit de N[ieuwe] R[otterdamse] C[ourant]. Ik heb het oorspronkelijke artikel niet kunnen vinden.

Vermoedelijk was het verhaal over Schliemann in de vijftig jaar dat het in het geheugen van heer Ruyter zat een eigen leven gaan leiden, zodat feit en fictie door elkaar zijn gaan lopen en er geen enkele zekerheid bestaat over welk onderdeel juist en welk niet juist is.

Bij zijn studie van het Engels maakte Schliemann gebruik van twee boeken, Oliver Goldsmith's (1730-1774) *The Vicar of Wakefield* en Sir Walter Scott's (1771-1832) *Ivanhoe*. Een gedeelte uit dit eerste boek moet Schliemann bekend voorgekomen zijn:

Take my advice. My ship sails to-morrow for Amsterdam; Wat if you go in her as a passenger? The moment you land all you have to do is to teach the Dutchmen English, and I'll warrant you'll get pupils and money enough. I suppose you understand English, added he, by this time, or the deuce is in it. I confidently assured him of that; but expressed a doubt whether the Dutch would be willing to learn English. He affirmed with an oath that they were fond of it to distraction; and upon that affirmation I agreed with his proposal, and embarked the next day to teach the Dutch English in Holland. The wind was fair, our voyage short, and after having paid my passage with half my moveables, I found myself, fallen as from the skies, a stranger in one of the principal streets of Amsterdam. In this situation I was unwilling to let any time pass unemployed in teaching. I addressed myself therefore to two or three of those I met, whose appearance seemed most promising; but it was impossible to make ourselves mutually understood. It was not till this very moment I recollected, that in order to teach Dutchmen English, it was necessary that they should first teach me Dutch.¹⁸⁸

Het is voorstelbaar dat het uit het hoofd leren van deze zinnen bijdraagt aan de kennis die een zakenman nodig heeft om met een Engelsman van gedachten te wisselen over iets wat hij wil kopen of verkopen. Met een aantal gedeelten uit *Ivanhoe* ligt dat echter geheel anders. Om zijn historische vertelling wat overtuigender te maken liet Scott zijn figuren met enige regelmaat een soort Elizabethan English¹⁸⁹ spreken:

I hope, Sir Knight, 'said the hermit, thou hast given no good reason for thy surname of the Sluggard. I do promise thee I suspect thee grievously. Nevertheless, thou art my guest, and I will not put thy manhood to the proof without thine own free will.¹⁹⁰

188 Goldsmith 1815, 139.

189 Queen Elizabeth I (1533-1603).

190 [Schott] 1844, 83.

Toen Schliemann na een half jaar het Engels voldoende beheerste ging hij over op de studie van het Frans. Toen hij ook deze taal onder de knie had volgden Spaans, Italiaans, Portugees en uiteindelijk Russisch. Naarmate hij meer talen leerde ging het steeds sneller.¹⁹¹

191 Robinson 2002, 17-18. "Very soon, it was obvious that Michael [Ventris] had an unusual flair for languages. In adult life, he would learn European languages in a matter of weeks and month; the more languages he spoke, he once told a friend, the easier it became to pick up a new one."

12. Dat ik ooit het geluk mag smaken om Grieks te leren

Het hoofdthema van Schliemanns officiële autobiografie is zijn nooit aflatende liefde voor Homerus en diens helden. Dit was niet alleen het thema van zijn jeugd, maar ook in zijn zwartste dagen in Fürstenberg hield het hem, als we zijn autobiografie mogen geloven, op de been. Schliemann geeft ons hier de prachtige metafoor van de dronken molenaarsleerling. Deze had, net als Schliemann, zijn gymnasium niet kunnen voltooien. Dat had hem verbitterd gemaakt en daardoor was hij aan de drank geraakt. Ondanks dit alles had hij Homerus echter niet vergeten. Op een avond kwam hij bij Schliemann in de winkel om een glas brandewijn te drinken. Of hij er al eerder wat gedronken had vertelt Schliemann niet, maar de voormalige gymnasiast scandeerde met alle pathos die mogelijk is een honderdtal regels van de grote dichter. Hoewel hij er niets van verstond maakten deze melodische zinnen een grote indruk op Schliemann. Hij hilde hete tranen om de ongelukkige situatie waarin hij zich bevond en besteedde de paar “Pfennige”, die zijn hele bezit uitmaakten, aan glazen brandewijn voor deze molenaarsleerling, op voorwaarde dat hij deze zinnen nog eens declameerde. Vanaf dat ogenblik af deed Schliemann niets anders dan tot god bidden met het verzoek om ooit de genade te mogen smaken om deze taal te leren.¹⁹²

Het is met dit verhaal net als met de meeste mooie verhalen, het zou waar kunnen zijn, maar de kans is groter dat het niet waar is. Het feit dat Schliemann de molenaarsleerling bij naam noemt is geen enkele garantie. Hij zou beslist niet de eerste zijn die een werkelijk bestaand persoon in een fictieve gebeurtenis opneemt. Waar we wel wat meer over kunnen zeggen is zijn liefde voor Homerus en diens helden. Hebben deze hem echt sinds zijn vroegste jeugd terzijde gestaan? Waren ze bij hem toen hij in Amsterdam zijn talen leerde? In het gedeelte dat hij in zijn officiële autobiografie aan Amsterdam wijdt wordt met geen woord over Grieks gesproken. Maar ja wat zou een aankomend zakenman ook met oud Grieks moeten, nieuw Grieks zou nog een functie kunnen hebben, al was dit land toentertijd nog één van de meer achtergebleven gebieden van Europa.¹⁹³

192 Schliemann 1892, 10.

193 Dit land was pas in 1829 onafhankelijk geworden.

We hebben echter een aanwijzing dat Schliemann in deze dagen helemaal niet aan de Homerische helden dacht. Een van de boeken die hij gebruikte om Frans te leren was van Francois de Salignac de la Mothe Fénélon's (1651-1715) *Aventures de Télémaque* uit 1699.¹⁹⁴ Fénélon hield zich gedurende zijn leven hoofdzakelijk bezig met het onderdrukken van hugenoten, maar hij schijnt een minder groot royalist geweest te zijn dan men op grond van deze bezigheid zou verwachten. Zijn avonturen van Telemagos waren een verborgen kritiek op Lodewijk de XIV. Pas na zijn dood, in 1717, verscheen het boek voor het eerst integraal. Ongeacht zijn politieke boodschap werd het een internationale bestseller en vertaald in nagenoeg alle Europese talen. Het hoeft ons dan ook niet te verbazen dat Schliemann hetzelfde boek in Russische vertaling gebruikte toen hij Russische leerde.

Telemachos was de zoon van Odysseus en is als zodanig bekend bij iedereen die de Odyssee een warm hart toedraagt. Om te kijken hoe duidelijk de homerische verbinding ligt kijken we even naar het begin van dit boek:

Calypso ne pouvait se consoler du départ d'Ulysse. Dans sa douleur, elle se trouvait malheureuse d'être immortelle. Sa grotte ne résonnait plus du doux son de sa voix. Les nymphes qui la servaient n'osaient lui parler. Elle se promenait souvent seule sur les gazons fleuris, dont un printemps éternel bordait son île. Mais ces beaux lieux, loin de modeérer sa

194 Schliemann 1892, 15.

*douleur, ne faisaient que lui rappeler le triste souvenir d'Ulysse, qu'elle y avait vu tant de fois auprès d'elle. Souvent elle demeurait immobile sur le rivage de la mer, qu'elle arrosait de ses larmes, et elle était sans cesse tournée vers la côte où le vaisseau d'Ulysse, fendant les ondes, avait disparu à ses yeux.*¹⁹⁵

En zo begint het boek met Calypso die treurt om het vertrek van Odysseus. Een niet te missen verwijzing naar een van zijn helden en toch zegt Schliemann er niets over. Dit is extra opvallend omdat het Schliemann zelfs met terugwerkende kracht niet opgevallen is dat hij hier de ideale mogelijkheid had om ook in de beschrijving van zijn leven in Amsterdam een verbinding met de homerische helden te leggen. Omdat hij deze verbinding in 1880 over het hoofd zag kunnen we er wel vanuit gaan dat hij deze verbinding in 1842 en 1843 ook niet gezien heeft.

Van een verlangen om Grieks te kunnen leren schijnt hij in Amsterdam geen last gehad te hebben.

195 Fénélon ?, 5-6.

13. B.H. Schröder & Co.

Het eerste Amsterdamse handelshuis dat Schliemann te zien kreeg was de firma Hoyack & Co. Dit was een middelgrote firma. Het beeld dat Schliemann van deze firma aan zijn zusters gaf was duidelijk vertekend. Hij stelde de zaken aanzienlijk groter voor dan ze waren. Ondanks dat geeft hij echter wel een aardig beeld van hoe er in deze handelshuizen gewerkt werd. Men begon 's ochtends om tien uur. De bazen verschenen echter pas om elf uur. Vervolgens schreef men tot drie uur waarna men naar de beurs ging. Deze sloot om vier uur. Om vijf uur ging men middagen en om half zes was men dan weer op kantoor waar men doorwerkte tot acht uur. 's Woensdag en 's Zondags wordt het kantoor 's middags, dat is van half zes tot acht, gesloten. Men handelt bij Hoyack & Co. in graan en doet bankzaken, maar als de markt gunstig is handelt men ook in koloniale waren, in het bijzonder indigo.¹⁹⁶

De volgende firma die Schliemann noemt, de eerste firma waar hij werkelijk werkte, is F.C. Quien. Volgens zijn officiële biografie moest hij voor hen in de stad wissels laten stempelen en incasseren of brieven naar de post brengen of ophalen.¹⁹⁷

Frederic Charles Quien was in 1780 in Amsterdam geboren. Zijn vader bezat een aantal schepen en maakte zijn fortuin met de handel op Indië. In 1798 kreeg F.C. Quien een baan bij de Firma Schroeder. In 1804 werd hij de manager van deze firma en in 1811 de eigenaar. Vanaf dit moment heet deze firma naar hem, F.C. Quien. In 1840 kwamen ook zijn zoon Carl Fredric en zijn broer Georg bij deze firma werken. Enige jaren later werden beiden partners. Men handelde in zo ongeveer alles waarin maar gehandeld kon worden. In een prijslijst uit 1839 worden de volgende producten gemeld: katoen, indigo, verfhout, hars, metaal, koffie, suiker, rijst, kruiden, nootmuskaat, peper, tin rozijnen, amandelen, vijgen, visolie, as, leer, huiden, tabak, cacao en zaden.¹⁹⁸ Het ging hen voor de wind. In 1840 hadden ze een kapitaal van 400.000 gulden. In 1853 was dit aangegroeid tot 800.000 gulden. Naar het zich aan laat zien was Schliemanns kennis van de familiebetrekkingen binnen de familie Quien niet meer dan oppervlakkig. In een noot bij zijn officiële autobio-

196 Meyer 1953, 30-31.

197 Schliemann 1892, 13.

198 Quien 1939, 79.

grafie merkte hij op dat F.C. Quien niet meer leeft maar dat diens twee zonen, Charles en George Quien, die in 1842 toen Schliemann er kwam al partners waren, nog steeds leven.¹⁹⁹

Schliemann wekt de indruk dat hij loopjongen was bij deze firma. Dit is niet geheel geloofwaardig, zijn salaris was er, om maar iets te zeggen, veel te hoog voor. Bovendien was hij ook al te oud voor een dergelijke betrekking. Loopjongen waren in die tijd werkelijk jongens. Bovendien nam men ze slechts hoogstzelden in dienst. Over het algemeen pikte men ze van de straat wanneer men ze nodig had en betaalde men ze zolang men werk voor ze had. Het werk dat Schliemann opnoemt, wissels innen en naar de post gaan was ook meer het werk van de leerlingen. Hier kunnen we opnieuw zien dat Schliemann goede vrienden had. Het is nauwelijks aannemelijk dat welk handelshuis in Amsterdam dan ook een totaal onbekende Duitse jongen op zou dragen om wissels voor hen te innen. Dit liet men normaalgesproken doen door mensen die hun loyaliteit aan de zaak bewezen hadden, mensen waarvan men zeker wist dat ze er niet met het door hen geïnde geld vandoor zouden gaan. Schliemanns referenties moeten dus zo goed geweest zijn dat de firma F.C. Quien ervan uitging dat er niets mis kon gaan. Helaas ontbreken ook hier de bronnen om met zekerheid te kunnen zeggen wat Schliemann precies deed bij deze firma. Naar eigen zeggen wilde hij echter meer en kon hij zijn bazen er niet van overtuigen dat ze hem dat moesten laten doen. Die vonden dat hij zijn werk als kantoorbediende niet naar behoren verrichtte en voor een hogere functie dus helemaal niet zou deugen.²⁰⁰

Of hij werkelijk zijn werk niet naar behoren deed is de vraag wanneer men ziet dat hij bij zijn volgende baas onmiddellijk met een hoger salaris kan beginnen. Schliemann schreef zelf zijn “mislukken” toe aan het feit dat hij constant aan het studeren was en zelfs altijd lezend op het postkantoor in de wachtrij stond. Dit kwam voort uit het gegeven dat alles in dit gedeelte van zijn officiële autobiografie in het teken van leren staat. Het is daardoor, bij gebrek aan andere bronnen, moeilijk vast te stellen of hij werkelijk een slechte kantoorbediende was of dat dit opgevoerd wordt om het thema van dit gedeelte van zijn verhaal te versterken. Aangezien hij dit keer hulp kreeg van een zakenman uit Bremen, J.H. Ballauf, en een bankdirecteur uit Mannheim, Louis Stoll,²⁰¹ is het aannemelijker dat hij goed was in zijn werk dan dat hij er een potje van maakte. Door van baan te wisselen stijgt zijn salaris van 400 naar 600 gulden. En daar hebben we dan het prachtige verhaal van één baas die denkt dat Schliemann er de kantjes vanaf loopt en een ander die blij is dat hij hem kan krijgen.

199 Schliemann 1881, 9, noot 9.

200 Schliemann 1892, 15.

201 Schliemann 1892, 15 en Stoll 1958, 315 en 317.

B.H. Schröder & Co – Heerengracht 286 .

De firma B.H. Schröder en Co. was veel groter dan de Firma's van Hoyack & Co. en de F.C. Quien. Schröder was onderdeel van wat we nu een multinational zouden noemen. Het Schröder-imperium was in 1730 gesticht door Anton Schröder in Quakenbrück. De zaak bloeide en hij werd een belangrijk man in dit plaatsje. Hij had vijf zonen en drie dochters. De meerderheid van de zonen stapte in vaders voetstappen, maar ze deden dat allemaal in een andere plaats. Omdat we hier niet de geschiedenis van de Schröders bespreken kijken we hier alleen vluchtig naar Christian Matthias Schröder. Deze begon in 1762 samen met zijn broer Johan Friedrich de firma Matthias Schröder & Co. in Hamburg. Hij had acht kinderen waarvan vier zonen ook de handel in gingen:

- Christian Matthias II werd partner in zijn vaders zaak in Hamburg.
- Anthon Diedrich werd ook een partner in zijn vaders zaak in Hamburg.

- Johan Friedrich stichtte de J.F. Schröder & Co. in Londen.
- Hermann Engelbert stichtte H.E. Schröder & Co. in St. Petersburg. Dit werd later Alex Mahs & Co.
- Johan Heinrich (John Henry) werd partner bij J.F. Schröder in Londen. In 1818 stichtte hij de J. Henry Schröder & Co. in Londen, in 1819 de J.H. Schröder & Co. in Hamburg en in 1839 de J.H. Schröder & Co. in Liverpool. In 1826 associeerde hij zich in zijn Hamburgse firma met de broer van zijn vrouw. Deze firma heet vanaf dit moment Schröder, Mahs & Co. In 1842 werd jongere broer van zijn zwager, Nikolaus Mahs, een partner in J.H. Schröder & Co. in Liverpool.
- Georg Wilhelm stichtte de G.W. Schröder & Co. in Riga.²⁰²

En dit is dan nog maar een tak van deze familie. B.H. Schröder in Amsterdam behoorde tot een andere tak. Ik heb vooral bovenstaande tak als voorbeeld genomen om duidelijk te maken dat de firma Schröder/Mahs, in tegenstelling tot wat Schliemann later vertelde, ook in Rusland aanwezig was. Als de B.H. Schröder & Co. zaken met Rusland wilde doen dan kon men eenvoudig contact opnemen met Alex Mahs & Co.

In zijn officiële autobiografie vertelt Schliemann niets over zijn carrière bij de firma B.H. Schröder & Co. In de Amerikaanse autobiografie daarentegen krijgen we een glorieus verhaal. Zo glorieus dat we ons kunnen afvragen of het wel waar is. Hij kwam als iemand die nog moest leren schrijven, maar toen hij dat eenmaal kon bleek hij geweldig te zijn. Hij maakte ongeveer iedere maand promotie en was binnen twee jaar eerste klerk met vijftien klerken onder zich.²⁰³

Om een indruk te krijgen van wat Schliemanns functie bij deze firma was kijken we weer naar zijn salaris. Hij begon met 1200 frank en kreeg al snel een verhoging van 800 frank. Aan het eind van 1844 had hij dus een inkomen van 2000 frank oftewel 1000 gulden per jaar. Helaas kennen we de salarisstructuur van de firma B.H. Schröder & Co. in Amsterdam niet, maar het is aannemelijk dat hun kantoor min of meer het zelfde georganiseerd was als dat van J. Henry Schröder & Co. in Londen. Hiervan is de salarisstructuur wel bekend. Wanneer we nu Schliemanns Amsterdamse salaris omrekenen, dan zou hij £81 verdiend hebben. In 1851 verdiende men het volgende in Londen:

- juniors £73
- ledger clerks £124
- correspondence clerks £193²⁰⁴

202 Roberts 1992, 13. Zie ook Schröder 1990, 217-228.

203 Webber 1942, 10.

204 Roberts 1992, 78.

Voor een “middle class” bestaan in Londen had men minimaal £60 per jaar nodig, wat wil zeggen dat alle medewerkers van J. Henry Schröder & Co. zich een net huisje en een gezinnetje konden veroorloven, kortom dat er niets op het personeel aan te merken was. Schliemann begon met £49 pond dus als aankomend “junior” en was aan het eind van het jaar een volwaardig “junior” of zelfs een aankomend “ledger clerk”.

Er is weinig bewaard gebleven van Schliemanns eerste dagen bij de firma B.H. Schröder, maar er zijn een paar aanwijzingen dat hij werkelijk helemaal onderaan begonnen is. Er zijn vijf identieke brieven in het handschrift van Schliemann waarop de naam van de cliënt en het bedrag ontbreekt.²⁰⁵ Deze brieven waren bedoeld om klanten over de stand van hun rekening te informeren. Het zijn standaardbrieven waarvan men er ongetwijfeld altijd een aantal in voorraad had en waar men alleen naam en bedrag op hoefde in te vullen wanneer men een klant wilde informeren. Deze brieven zullen door leerlingen, in dit geval Schliemann, vervaardigd zijn op het moment dat er niets anders te doen was. Verder bestaat er ook nog een prijscourant in het handschrift van Schliemann.²⁰⁶ Dit is niets anders dan kopieerwerk. Elk Amsterdams Handelshuis stuurde met enige regelmaat zijn klanten een prijslijst. Grotere prijslijsten werden gedrukt, kleinere werden met de hand gekopieerd. Deze prijslijsten alleen zorgden er al voor dat er in Amsterdam een klein legertje van schrijvers aan het werk bleef.

Bij Schröder ontdekte Schliemann het gat in de markt dat hem uiteindelijk rijk zou maken. Volgens zijn Amerikaanse autobiografie leerde hij in het derde jaar dat hij bij hen was Russisch. Dit was de moeilijkste van alle talen die hij tot op dat moment geleerd had. Russisch leren was extra moeilijk omdat er in Amsterdam niemand te vinden was die deze taal kende en hij dus geheel op boeken aangewezen was.²⁰⁷ Door veel hardop te lezen raakte hij echter snel vertrouwd met deze taal en na zes weken studie was hij in staat een handelsbrief in het Russisch te schrijven.²⁰⁸

Volgens Schliemanns Amerikaanse autobiografie was hij direct in 1842 bij Schröder begonnen te werken, het derde jaar is dus 1845. Aangezien hij in maart 1844 bij Schröder in dienst was gekomen werkte hij daar dus ongeveer een jaar voordat hij met zijn studie Russisch begon.

205 Gennadius Library Serie B, Box 1/14-302.

206 Gennadius Library Serie B, Box 1/16-303.

207 Cuy-Na-Gael 1908, 22 -24. “There was a penholder in the room, so what I needed was only nibs. Having already with much pain made my selection among the have you’s, I now looked up nib in the dictionary. Nib was represented by five words, three of which seemed likely enough to be right, i.e. neb, punt, and snavel ... Wat wou Mijnheer? Mijnheer, I returned, confident ... Mag ik U beleefd verzoeken mij mede te delen, verkoopt jullie nebben - of nebs?”

208 Webber 1942, 11.

Volgens zijn officiële autobiografie kon hij in Amsterdam maar drie Russische boeken vinden; een oude Grammatica, een woordenboek en een slechte vertaling van *Aventures de Télémaque*. Ook nu weer kan hij niemand vinden die hem les wil geven. Behalve de viceconsul, de heer Tannenberg, die geen les wilde geven, was er niemand in Amsterdam te vinden die ook maar een woord Russisch sprak. Hij deed het dus zonder leraar en leerde met behulp van zijn grammatica, in een paar dagen, de prachtige Russische letters en hun uitspraak. Vervolgens ging hij weer volgens zijn eigen, beproefde methode aan de slag. Alleen had hij nu niemand om zijn opstellen te corrigeren. De fouten die hierbij ontstonden corrigeerde hij door de hele Russische vertaling van *Télémaque* uit zijn hoofd te leren. Omdat hij het idee had dat het sneller zou gaan als er iemand was die naar hem luisterde huurde hij voor 4 Frank per avond een oude jood die er niets van verstond maar toch luisteren moest. Omdat de plafonds in de meeste huizen uit niet meer dan een laag planken bestonden veroorzaakte hij met zijn eindeloze declamaties veel overlast voor de andere huurders. Die beklagden zich dan weer bij de huisbaas en daardoor moest hij tijdens zijn studie Russisch twee keer verhuizen. Ondanks al deze problemen was hij echter na zes weken zo ver gevorderd dat hij een Russische brief kon schrijven aan Wassili Plotnikoff, de Londense agent van de in indigo handelende gebroeders Malutin uit Moskou. Ook was hij al zover gevorderd dat hij met de Russische handelaren Matwejew en Frolow in hun moedertaal kon praten toen die naar de indigoveilingen in Amsterdam kwamen.²⁰⁹

Helaas heeft de arme jood geen herinneringen nagelaten en hebben ook de diverse huisgenoten niets op schrift gesteld. We moeten het hier dus met Schliemanns versie van de gebeurtenissen doen. Twee keer verhuizen in zes weken is wat veel, maar wie weet.

Over een ding zijn de Amerikaanse zowel als de officiële autobiografie het eens, er was in Amsterdam niemand te vinden die Schliemann kon helpen bij zijn studie van het Russisch. Dit is opvallend omdat hij in 1842 aan zijn zusters geschreven had dat de Nederlanders van nature lui waren. Men had daarom in Amsterdam een voorkeur voor buitenlanders als personeel. Op alle kantoren werkten daar Duitsers, Russen, Zweden

209 Schliemann 1892, 16-17. Cuy-Na-Gael 1908, 12-13 “*Have you?* Well; that is not so simple as it looks. I consulted the Grammar, and was appalled to see the amazing variety of choice afforded to any one in Holland who contemplated asking this innocent question.

hebt gij, hebt U, hebt gij(lieden)

hebt ge, heeft U

heb je, heeft UEdele

heb jij heeft Ue

heeft Ués

I looked carefully at this curious form. Yes, wherever it occurred, there were marks of parenthesis tied round the (lieden). How was I to pronounce those brackets?”

en Spanjaarden.²¹⁰ Wat was er gebeurd met die Russen die in 1842 nog overall in Amsterdam werkten? Waren ze allemaal naar huis gegaan? En hoe ging dat voordat Schliemann Russisch leerde bij Schröder? Men werkte al sinds jaar en dag voor de Russische markt. Bovendien onderhielden ze contacten met de Russische handelaren die voor de diverse veilingen naar Amsterdam kwamen.

De eerste Russische brief die Schliemann bewaarde is van 8 april 1845:

Aan de heren B.H. Schröder & Co. in Amsterdam

Geachte heer

Ik heb uw brief van 4 april ontvangen, waarvoor ik u hartelijk dank. Ik hoop dat ik u het rapport deze maand kan sturen. Ik ben bang dat ik, tengevolge van de Londense veilingen, niet in staat zal zijn om de start van uw veilingen bij te wonen. Ik vraag u daarom vriendelijk of u voor mijn huis, G.G. en voor dat van de gebroeders Malutin, dertig kisten indigo wilt kopen.

W. Plotnikoff²¹¹

Deze brief is in het Russische geschreven en er staat, zoals we zien kunnen, niets in waaruit blijkt dat de schrijver verbaasd of verheugd is dat hij deze taal gebruiken kan. De schrijver, W. Plotnikoff, was duidelijk gewend om in het Russisch aan de firma B.H. Schröder & Co. te schrijven. Er moet dus, voordat Schliemann deze taal geleerd had, minstens één iemand bij Schröder geweest zijn die Russisch kon lezen en schrijven. Dat Schliemann werkelijk Russische leerde in dit jaar is overigens ook duidelijk. Op 12 september 1845 ontvangt hij een brief van Serge Givago die expliciet aan hem gericht is. Monsieur B.H. Schreder & Co Amsterdam - Monsieur Schlimman.²¹² Hiermee wordt tevens aangetoond dat Schliemann carrière gemaakt had en eind 1845 over eigen klanten beschikte. Aangezien er in Schliemanns archief een aantal Russische brieven bewaard worden is het aannemelijk dat hij zijn pro-

210 Meyer 1953, 29.

211 Gennadius Library Serie B, Box 1/18-89. Ik dank Igor Bogdanov voor het vertalen van de Russische brieven. *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 29-12-1845. "Java Indigo. Dit artikel verkeerde bij het begin des jaars in eene lusteloze stemming, zodat men eenen ongunstige afloop der voorjaars-veilingen wachtte; doch de onvoorziene wilige afloop der engelsche veiling had eenen gunstigen invloed op onze javasorten, waardoor vooral de middelkwaliteit in de April-veilingen veel kooplust ondervonden, en 10 à 20 c. hooger dan in September 1844 betaald werden; gedurende den zomer bleef dit voortduren, doordien men eenen kleinen oogst in Bengalen wachtende was; hierdoor bleven de prijzen in de Najaars-veilingen staande, en door ingekomene orders werden de soorten die voor Rusland geschikt zijn, ook weder met eene verhooging van 10 à 30 c. tegen die van April, genomen."

212 Gennadius Library Serie B, Box 1/26-37.

motie inderdaad aan het leren van deze taal te danken had. Er is echter te weinig van de firma Schröder bewaard gebleven om na te gaan hoe belangrijk de Russische markt voor hen was. We hebben geen idee hoeveel brieven er in welke taal gedurende één jaar bij Schröder binnenkwamen en uitgingen. Zelfs het aantal Russische brieven dat Schliemann bewaard heeft kan niet meer dan een fractie zijn van wat er in dat jaar door zijn handen gegaan moet zijn.

14. Ludwig Schliemann

Zoals we al gezien hebben deed Schliemann al in 1842 zijn best om zijn broer naar Amsterdam te laten komen. Dit maakt onmiddellijk duidelijk dat de omstandigheden waaronder Schliemann in Amsterdam moest leven beter waren dan die in Mecklenburg. Vermoedelijk was broer Ludwig net als Heinrich in Mecklenburg bij een kleine middenstander in de leer. Wanneer het idee dat hij naar Amsterdam zou komen werkelijk serieus werd is onduidelijk, maar op 1 april 1845 is alles rond. Ludwig volgt zijn broer naar Amsterdam. Met een gedicht neemt hij afscheid van zijn oudere zuster Karoline Luise *Elise* Auguste (1816-1890).

*Es nahet bad die Trennungsstunde
Die uns vielleicht auf immer scheidend sich erklärt
...
Nach Amsterdam ziehst mich, ich kann nicht säumen
Es treibt mich fort, ich weiß nicht wie,
Nach jener Stadt, wo durch handel alle Volcker sich vereinen
Da muß ich hin, da werd ich weilen.
Der Bruder wohnt inmitten jener Mauern
Er sucht mit Sehnsucht meiner Ankunft Ziel
...²¹³*

Het is niet echt een gedicht om te onthouden, maar het maakt wel duidelijk dat Ludwig Schliemann geen analfabeet was. Wat voor scholing hij genoten had is echter, net als de rest van zijn jeugd, een raadsel.

Waar Ludwig in Amsterdam gaat werken is niet duidelijk. Volgens broer Heinrich waren talen de sleutel tot het koopmanschap. Wie meer dan kruidenier wilde worden moest met buitenlandse klanten en leveranciers kunnen spreken. Het ligt voor de hand dat Ludwig de zelfde techniek gebruikt als zijn broer. We hebben hier zelfs een redelijk sterke aanwijzing voor. Er bestaat nog steeds een in redelijk slecht Engels geschreven briefje aan zijn broer. Het is geschreven op briefpapier van Verkoophuis Vijgendam No. #1:

213 Gennadius Library Serie E, Box 1/2, 55. Dit gedicht staat duidelijk in de zelfde traditie als Ludwig Pfau's (1821-1894) *Der Auswanderer*.

Dort schaut hinein in's Abendroth,
Drin ist versunken unsre Noth;
Dort glänzt im Morgenlicht ein Strand,
Da blüht ein neues Vaterland.

Dear Brother!

11 Decbr 1845

Last night, when I was sitting upon my chambr, and heard the dreadfully storm, I recluted my with great felings on the horrible houres and dreadfully storm, which You hadet just nouw this night, four years ago, and which brought You in such a horrible situation to Amsterdam.

Surely this night will always remain in Your and my memory particulary as Your coming hither, has ousched to your greatest advantage and fortun.

What do You say to the letters of our dear sisters? They will have made You certainly much joy and awakend the sinceret feelings, to see them all again?

Of this and other things on sonday more, when I shall come to You at half past five

With sincerely love

Your affectioned

L. Schliemann²¹⁴

Vijgendam 1890 - foto Jacob Olie.

214 Gennadius Library Serie B, Box 1/50-305 -161.

Ludwig is van mening dat zijn broer zijn fortuin reeds gemaakt had. Maar die denkt daar zelf toch heel anders over. Amsterdam was goed voor een opleiding, maar om werkelijk verder te komen moest men er niet blijven. In het zelfde jaar waarin Schliemann zijn broer naar Amsterdam heeft laten komen begint hij zelf te kijken hoe hij die stad weer uit komt. In januari 1846 vertrekt Heinrich dan inderdaad naar St. Petersburg. Ludwig blijft in Amsterdam.

De twee broers schrijven elkaar en aan het feit dat Ludwig op 28 maart 1846 van uit Amsterdam een brief in het Nederlands schrijft kunnen we zien dat hij net als Heinrich makkelijk talen kon leren:

Waarde broeder!

Sedert drie weken verwachtte ik van dag tot dag Uwen²¹⁵ twe[e]den brief in

welke gij mij over alles heel nauwkeurig schrijven wildet, maar vergeefs, en ik moet mij daarom tot heden met Uwen Eersten van 14 Februarij en het mij door den Heer van Kempen van tijd tot tijd van U medegedeelde vergenoegen. Ik kan U met geene woorden betuigen hoe ik van vreugde doordrongen ben dat gij eene zoo gelukkige reize gedaan hebt en zich voor U eene zoo glori[e]rijke loopbaan te openen schijnt. Hoe gaarne en met hoeveel belangstelling zou ik meer van U vernemen, wat gij aan de Heeren Schröder schrijft, maar dit gaat niet, en ik durf mij slechts iedere acht dagen veroorloven bij hen van U te vragen.

Zonder vlijerij [vleierij] wat ook in[']t geheel niet mijne gewoonte is, moet ik U openlijk bekennen dat men nu eerst veel, maar altijd met de grootste achting, ja dikwijls [met] bewondering van U spreken hoort en het voor mij ook een groot voordeel is en veel ter mijner recommandatie in iedere zaak bijdra[a]gt. Juist dit heb ik nog korten tijd geleden gezien, terwijl ik zonder plaats was en door medewerking van den Heer Schröder dadelijk verder gepla[at]st werd. Ook de Heren Hoyack & Co. had ik hierom verzocht, mij op U beroepende, en die [hebben] mij ook de vriendelijksten toezeggingen deden [gedaan].

Zoude Uwe tweede brief bij ontvangst dezer nog niet afgegaan zijn zoo verzoek [ik] U vrienddelijk [vriendelijk] mij dadelijk maar zeer uitvoerig te schrijven, ook Portener mijn eenige beste Vriend hier van wiens welgemeenden goeden raad ik in alles profiteer verzoekt dringends daarom.

Sedert onze scheiding heeft zich ook mijne Carriere zeer ten mijnen gunste en voordeel verandert. Den 26 Februarij, juist twee dagen na-

215 In de Duitse brieven aan zijn broer gebruikt Ludwig consequent de Du vorm, we moeten er dan ook van uit gaan dat hij in het Nederlands alleen de U vorm gebruikte omdat hij de Je vorm niet kende.

dat ik Uwen brief ontving, had ik over eene niets beduidende zaak in tegenwoordigheid van den Heer Kerckhoff eene woorden wisseling met Gabriel, waarin de eerste zich mengde en waarbij ik niet nalaten kon hem nog mijne meening over Gabriel en andere zaken uit te spreken, waarbij ik ook op de mij voor eenige maanden beloofde verhooging van Salarij [Salaris] terug kwam, het welk mij ook nu geweigerd werd, [w]aarop ik mijne drift niet matigen kon & hun dadelijk den dienst opzeide. Den zelfden dag pakte ik mijn valies en den anderen ochtend na dat ik een goed getuigscrift en mijn geld ontvangen had, verliet ik het Verkoophuis. De Heer Kerckhoff [sic] sloeg mij zelfs tot twee keer toe voor zoo lang tot ik eene aandere [andere] plaats had in mijn betrekking te blijven maar ik kon mij ingevolge zijner meening, aangaande het Salariment [Salaris] niet daartoe verstaan, zoo nadelig mij mijne spoedige verandering, zonder eenig vooruitzicht voor mij zou kunnen zijn.

Ik huurde mij bij Ulbrich (Warmoes[s]traat) een kamertje tot 1. April, waarvoor ik f 5.- p[e]r Maand beta[a]l en was dadelijk op alle mogelijke wijze bedacht, spoedig eene plaats op een goed kantoor te vinden. Ik begaf mij naar Frenzel, stelde hem mijne positie voor en verzocht op het vriendelijkste den Heer Schröder in mijnen belang te spreken, schreef aan Hoyack & Co., Consul Tannenberg²¹⁶ en meer anderen. Bij toeval hoorde ik van Krochmann, dat twee dagen geleden eene plaats bij den Heer G. Fikenscher, Beijersche Consu^l²¹⁷ open gekomen was, die wel voor mij zoude passen. Spoedig schreef ik aan den Heer Fikenscher eenen brief en beriep mij op de Heeren B.H. S.&Co & H. Kerckhoff, en ontving nadat deze zich nader bij de Heeren Schröder geïnformeerd had deze plaats, waar ik sedert den 3 Maart werkzaam ben en hoogstwaarschijnlijk f 500.- verdienen zal. Maandag dezer ontvang ik hierover bepaald antwoord en twijfel niet aan een goeden uitslag.

Onze handel bestaat meest in Reistgranen [reist en granen ?] en dito artikel[e]n, di[e] wij van onze huizen in Archangel [Archangelsk] (Gribanoff Fontaines & Leekers) S. Petersburg (Louis Boissonnet) Riga, Ustjega [?] (Jacoff Grebanoff Sohne) Odessa (Ernest Mahs & Co.) mee[s]t zonder lemiète [limieten] ontvangen. Evenzoo is het met onze huizen in Danzig [Gdańsk], Stettin [Szczecin], Anclam [?], Rostock (Martin Koester) Wismar, Neustadt enz; met welke wij grootendeels in granen doen. Mijne bezigheid is meest onze vrienden over onze markt te onderhouden, Facturen in en uit te schrijven, Orders te noteeren, de kleine schrijverijen en het Consulaat te bezorgen, enz. Ook ga ik drie

216 Tannenberg was hoofdbeampte op het Russische consulaat in Amsterdam.

217 Gottlieb Christian Carl Christoph Fikenscher (1800-1872). *Algemeen Handelsblad* 07-06-1843 "De Ondergeteekende heeft de eer ter kennis van den Handel te brengen, dat de Vaart op het Lydwig-Kanaal van Bamberg tot Nurenberg, sedert 5 Mei a.c. met het meest gewenscht succes is geopend ... Amsterdam, 6 Juny 1843 De Kon. Beyersche Consul Fikenscher."

*keer p[e]r week met mijnen Principaal op de Ko[o]rnbeurs en dagelijks op de Nieuwe beurs.*²¹⁸

Gij gelooft niet met hoeveel plezier ik in mijne nieuwe, mij [voor] 4 weken nog geheel onbekende betrekking werk, en hoe zeer ik inzie, hoe nuttig mij deze in vergelijking met mijn eenvoudige bezigheid in het Verkoopshuis zijn kan. Ik geloof dat gij mij dit ook zult toestemmen en mij met deze ommekeer veel geluk zult wenschen, daar zij mij het uitzigt [uitzicht] geeft U in[']t vervolg met voordeel in Uwe eegene [eigene] affaire te gemoet te komen.

De vele tijd di[e] ik thans in vergelijking met mijne vroegere betrekking over heb gebruik ik met den grootsten ijver tot mijne studien in de Hollandsche & Fransche talen (Convert [Conversatie?]), als ook tot aanleering van verdere Koopmans wetenschappen en geloof op deze wijze spoedig verder te komen.

Zoude het niet mogelijk zijn, dat ik misschien al na een half jaar, wanneer ik met onze zaken geheel bekend zal zijn, in de zaken der Heeren Schröder te komen? Ik geloof zeker, wanneer gij in eenen privaat brief na verloop van eenige weken deze Heeren hierom vriendelijk verzocht. Ik hoorde voor eenige weken van hunnen huisknecht, dat de Heer Schröder tegen van Kempen gezegd had, hij wilde mij gaarne plaatsen, ma[a]r het was hem in de [op het] ogenblik onmogelijk. Van Kempen geloof ik verlaat hun huis dezen zomer en zoude het op Uw vriendelijk aanzoek zeer goed aangaan, dat ik alsdan voor eene door zijn vertrek openvallende plaats geengageerd werd. Ik verwacht hierover Uwe meening en zoude gelukkig zijn mijne wenschen vervuld te zien, maar schrijf volstrekt niet, dat ik U hierom verzocht heb.

Van onzen goeden Vader ontving ik weinige dagen na Uwen brief een lang schrijven, waarin hij mij voornaamlijk zijne vreugde over U uitsprekt, maar zeer bedenkelijk over Uwe verbinding met Givago schreef, welke gij hem zeker niet genoeg verklaard hebt. Gij zult hem bij zijn groot verdriet eene groote dienst bewijzen, wanneer gij hem spoedig schrijft.

Hoe was het gedrag van onzen Paul?

Uwe oude taalmeester Ter Reehorst, D'Esekeneke, Meranier, a[l]s ook Marchand, informeerden zich zeer dikwijls naar U, Ter Reehorst & Marchand schijnten [schijnen] sich [zich] zeer te verwonderen nog geene tijding van U ontvangen te hebben. Maandag 30 dezer trek ik in een Logis [aan de] Heerengracht [tegen]over de Huidenstraat No. 127 waar ik een zeer mooie [mooie] kamer met vensters waarvan 2 vooruit [aan de voorkant?] heb, en slechts f 6¹/₂ p[e]r maand betaal.

218 Wat Ludwig hier precies bedoelt is onduidelijk. De “Nieuwe Beurs” is de Beurs van Berlage en de Kooren Beurs stond op de plaats waar men de Beurs van Berlage gebouwd heeft.

Kent gij misschien den Heer Mulder, Makelaar, zwager van mijnen Chef en kunt gij wen [als] het zoo is iets tot zijn voordeel in scheepsbevrachtingen doen? Hij is altijd zeer vriendelijk jegens mij en zeide met U in Schevening[en] bekend geworden te zijn. Jansen is sedert 6 weken in Hamburg geëengeerd [geëngageerd], en moet een zeer voordeelige ruil gemaakt hebben.

Ik rekene zeker op omgaande uitvoerige mededeelingen, wensche U het beste geluk in alle Uwe ondernemingen en verblijf altijd Uw

*opregte vriend en broeder
Louis Schliemann
Adres den Heer G. Fikenscher
Kongl Beijersch Consu^{P19}*

Over welke verbinding tussen Heinrich en Givago Ludwig hier spreekt is onduidelijk. Men zou hieruit het vermoeden krijgen dat deze twee toch samenwerkten, maar daar is verder geen enkele aanwijzing voor. Vermoedelijk doelt Ludwig hier op het samenwerkingsverband Givage-Schliemann-Schröder dat niet tot stand is gekomen.

We krijgen in deze brief een hele rij “taalmeesters”, maar helaas heb ik niet vast kunnen stellen in welke taal wie les gaf. Van al deze namen heb ik alleen K.P. ter Reehorst kunnen terug vinden. Deze heeft een groot aantal taalgidsen geschreven. In 1849 publiceerde hij: *Gids of Handboek voor Kooplieden, Reizigers, Zeelieden, Landverhuizers, Goudzoekers, Scholen, Gymnasiums, Instituten, Taalminnaars, enz., in zes Talen: Hollandsch, Engelsch, Duitsch, Fransch, Italiaansch en Spaansch, met Uitspraak, Geldkoersen, en een Portugeesch Bijvoegsel voor Scheepbreukelingen*, à f1,25. Of deze mensen naast Schliemann ook anderen les gaven is onduidelijk, ze hebben in ieder geval geen advertenties geplaatst om aan leerlingen te komen.

In 1847 wordt het tijd dat broer Paul met zijn opleiding tot zakenman begint. De zusters informeren bij Heinrich wat het beste voor hem is. Deze is van mening dat ook Paul naar Amsterdam moet gaan. Dat is de plaats om zakenman te worden. Hij vertelt Paul precies wat die allemaal zal moeten doen om het daar te maken, maar dat schrikt hem nog al af. Hij gaat niet naar Amsterdam omdat hij zich niet in staat voelt om aan de eisen van zijn broer te voldoen. Met broer Paul komt het uiteindelijk niet goed. Hij loopt tegen een ongelukkige liefde op en pleegt in 1852 zelfmoord.²²⁰

Eind 1847 keert Ludwigs geluk. Amsterdam lacht niet naar hem zoals het dat naar zijn broer gedaan heeft. Hij verliest zijn baan. In St. Petersburg gaan de zaken ondertussen goed en dus vraagt hij zijn broer

219 Gennadius Library Serie B, Box 1/50, 306 - 118 - 418.

220 Bölke 2011, 195.

of die geen werk voor hem heeft. Deze ziet dat echter niet zitten. Ludwig heeft volgens hem niet voldoende talent voor het leren van talen. “Ik zou niets aan Ludwig hebben”, schrijft Heinrich aan zijn vader, “het zou zeker drie jaar duren voor hij Russisch geleerd had en al die tijd zou hij niet van nut kunnen zijn”.²²¹

In 1848 verschijnen er overal in Europa heel aanlokkelijke berichten in de kranten. Berichten die veel jonge Europese jongens al snel in hun ban krijgen:

Het nieuwe land van Belofte

*Een berigt uit Londen, van den 13. December, deelt het volgende mede: “Te Mazatlan is een schip van San Francisco aangekomen, waarmede de meest fabelachtige berigten zijn aangebracht, betreffende de zoogenaamde goudstreek in Californië; er zou namelijk een hoeveelheid goud ter waarde van S 60,000 à S 100.000 dagelijks (?) gegraven worden. Over het algemeen rekende men, dat een man een ons daags vond; het is van ongeveer 23 karaat. Genoemd schip bracht er 75 ponden van mede. In die streken lag een 16tal schepen, welke equipages waren gedeserteerd en de weg hadden ingeslagen naar de goudstreek. Aldaar betaalt men aan machinisten en landlieden, die er zeer schaars zijn S 5 à S 6 per dag, aan zeelieden S 90 per maand en aan koks S 100 per maand. Er zijn 400 blanken en slechts weinige Indianen in de mijnen werkzaam.”*²²²

Ook Ludwig besluit om naar Amerika te gaan. Aan zijn vader en zusters schrijft hij dat hij van plan is om in Californië een zaak te beginnen. Omdat hij geen startkapitaal heeft vraagt hij zijn vader of hij zijn moederlijk erfdeel kan krijgen. Zijn vader weigert. Hij vertrekt zonder startkapitaal naar Amerika. Het duurt lang voor de zusters iets van hun broer uit Amerika horen. Pas in oktober 1849 schrijft hij hen over zijn avonturen. Hij werkt met een aantal vrienden in de goudvelden. Het is zwaar werk en ze zijn al een aantal keren overvallen. Bovendien is het klimaat er zeer ongezond en heerst overal gele koorts.²²³ In maart 1850 krijgt Schliemann, zoals we verderop nog zullen zien, bericht dat zijn broer in Sacramento aan tyfus is overleden.

221 Bölke 2011, 191.

222 *De Nederlander* 29-12-1848.

223 gele koorts is een infectie van een van de leden flavivirus groep. Ludwig Schliemann vergiste zich vermoedelijk in de naam van de ziekte die er heerste. Dit virus komt niet in de omgeving van Sacramento voor.

15. Op zoek naar zijn eigen benen

*Im Januar 1846 schickten mich meine vortrefflichen Principale als ihren Agenten nach St. Petersburg ...*²²⁴

Het hiervoorгаande is het officiële verhaal. Wat dat betreft zijn zijn Amerikaanse en zijn officiële autobiografie het absoluut met elkaar eens. Schliemann werd door de B.H. Schröder & Co. uit Amsterdam naar St. Petersburg gestuurd om daar voor hen als agent te werken. Dit klinkt logisch, Schliemann sprak vloeiend Russisch, wie zou men anders moeten nemen. Dat wil zeggen, als ze een eigen agent in St. Petersburg wilden. Zoals we gezien hebben waren er al een aantal “Schröders” in St. Petersburg die vloeiend Russisch spraken. De structuur van de familie Schröder was zo dat de Amsterdamse firma helemaal geen agent in St. Petersburg nodig had omdat daar al een aan Schröder verwante firma, Alex Mahs & Co., zat. Wanneer we naar de adressen van de eerste brieven kijken die men in 1846 vanuit Amsterdam aan Schliemann in St. Petersburg stuurde, dan zien we dat die via Alex Mahs & Co. gingen. Het is waarschijnlijk dat de B.H. Schröder in Amsterdam met iedereen in Rusland werkte die hen opdrachten stuurde en daarom ook met Schliemann wilde werken, maar het is niet echt aannemelijk dat ze een eigen agent in Rusland wilden en Schliemann overhaalden om daar voor hen naartoe te gaan. Laten we dus nu proberen uit te vinden hoe Schliemann dan wel in Rusland kwam.

Zoals we gezien hebben ontving Schliemann op 20 september 1845 een brief van de Russische zakenman Sergy Givago (Zhivago).

Deze eerste nog bestaande brief van Givago is een gewone zakenbrief. Givago zit op dat moment in Den Haag en hij geeft Schliemann de opdracht om voor zijn rekening voor vierduizend zilveren roebels aan indigo te kopen en die naar St. Petersburg te verschepen. De rekening moet aan Givago gestuurd worden en er wordt betaald via een kredietbrief op Schröder Mahs in Hamburg. Mochten er problemen opduiken dan kon Schliemann Givago in Hotel de Nieuwe Doelen in Den Haag bereiken.²²⁵

Het gaat hier om een doodgewone zakenbrief zoals Schliemann er in de loop der jaren honderden ontvangen moet hebben. Uit deze brief wordt duidelijk dat Schliemann tot op zekere hoogte onafhankelijk func-

²²⁴ Schliemann 1892, 17.

²²⁵ Gennadius Library Serie B, Box 1/29-40.

tioneerde binnen de firma B.H. Schröder & Co. Givago was zijn klant. Helemaal onafhankelijk in zijn doen en laten was hij waarschijnlijk niet. De brief van Givago was in het Russisch en Schliemann maakte er een nette Duitse vertaling van. Deze en andere vertalingen uit het Russisch waren waarschijnlijk bedoeld voor zijn meerderen, die wilden weten wat voor zaken hij afsloot.

Waarom Schliemann Givago in Den Haag opzocht is onbekend. Het is alleen duidelijk dat hij het deed en dat hij met Givago praatte. Givago stuurt hem vervolgens een brief waarin dit gesprek bevestigd wordt. Schliemann heeft Givago verteld dat hij als agent van de B.H. Schröder & Co. naar Moskou wil. Hij is er echter ook erg huiverig voor omdat hij er niemand kent. Dan is het moeilijk zaken doen, want je hebt geen idee wie is gerespecteerd en wie niet, wie kan je krediet geven en wie niet? Givago komt uit Moskou, die kent de stad en de mensen. Hij komt nu met een voorstel aan Schliemann. Waarom beginnen ze niet samen een zaak in Moskou, de firma Givago & Schliemann. Givago zal een vermogen van vijftig tot zestig duizend zilveren roebels inbrengen en Schliemann zal verder al het werk doen. Voorwaarde is wel dat Schliemann het agentschap voor de B.H. Schröder & Co. en eventuele andere firma's krijgt. Givago drukt hem op het hart om er goed over na te denken en het vervolgens aan zijn baas voor te leggen. Alleen als de heer Schröder het goedkeurt kan het wat worden. Neem de raad van je baas als leidraad raadt Givago Schliemann aan, alleen op die manier kan het wat worden.²²⁶

Het is een voor Schliemann zeer vleierende brief.²²⁷ Hij bewaarde ook het origineel en als we dat ernaast leggen blijkt dat hij voor Schröder een nagenoeg woordelijke vertaling maakte. Er is echter een opvallend verschil. In de originele brief²²⁸ spreekt Givago over een bedrag van veertig à vijftig duizend en dit is in de vertaling plotseling gegroeid tot vijftig à zestig duizend. Had Schliemann moeite met de Russische getallen of dacht hij op deze manier net iets meer indruk op Schröder te maken? Wanneer we deze brief lezen krijgen we de indruk dat het Givago werkelijk om een partnerschap met Schliemann ging, maar het is de vraag of dat waar was. Op 6 oktober schreef hij opnieuw aan Schliemann. Givago is nu in Brussel. Hij bedankt Schliemann voor alle hulp die hij van hem gehad heeft gedurende zijn verblijf in Den Haag. Het schijnt dat Schliemann nog niet geantwoord had. Givago komt er in een paar zin-

226 Gennadius Library Serie B, Box 1/31-43.

227 Traill and Bogdanov 1999, 34. "Sergey Zhivago was not only adept at tying his tie and running his bank [een verwijzing naar Pasternak's *Dr. Zhivago*]; he was also good at sizing up people. During his few days in Amsterdam [sic] he saw in young Schliemann (then only 23) a man of extraordinary ambition, ready and eager for a challenge ... Zhivago tried to persuade Schliemann to go to Russia, promising him moral and financial support."

228 Gennadius Library Serie B, Box 1/30-42.

nen op terug. Het zou prettig zijn wanneer de heer Schröder, in een brief naar Moskou, zou bevestigen dat Givago daar zijn zaken kan behartigen. Schliemann moet vragen of Schröder Givago als partner wil. Wanneer hij ziet dat Schröder daar niet in geïnteresseerd is moet hij hem er verder niet mee storen, maar dat aan Givago laten weten.²²⁹ Uit deze tweede brief ontstaat een heel ander beeld dan uit de eerste. Hieruit wordt duidelijk dat het Givago in eerste instantie om een partnerschap met Schröder ging en dat Schliemann misschien een onderdeel van de zaak, maar zeker niet het doel was. Nu wordt de zaak toch heel wat minder vleierend voor Schliemann dan hij oorspronkelijk leek. Deze ontmoeting met Givago lijkt, als we nu terug kijken, van doorslaggevend belang geweest te zijn in Schliemanns leven. Het blijft echter de vraag. Wanneer we de brieven uit deze periode lezen die Schliemann bewaard heeft ontstaat het beeld dat het idee om Amsterdam te verlaten al eerder bij Schliemann ontstaan was.

Op 13 oktober 1845 ontving hij een brief van een kennis uit Parijs, Franz Hüllman. Het schijnt dat Schliemann al enige tijd eerder geschreven had, want Hüllman begint zijn brief met zich te verontschuldigen voor zijn verlate antwoord. Vervolgens vertelt hij Schliemann hoe gelukkig hij met zijn huidige baan is, het is niet de moeite waard om naar iets anders uit te kijken. Hij sluit dit gedeelte van zijn brief af met uit te leggen hoe moeilijk het is om in Parijs een baan te vinden. Zeker wanneer het een goede baan betreft. Die zijn werkelijk heel moeilijk te vinden. Hij kent mensen die al meer dan twee maanden naar zo'n baan op zoek zijn.²³⁰

Uit deze brief ontstaat de indruk dat Schliemann bij Hüllman naar een baan in Parijs geïnformeerd had en dat deze hem er nu op wees dat dit geen optie was. We weten niet wanneer Schliemann aan Hüllman schreef, maar we kunnen er zo ongeveer zeker van zijn dat dit plan al min of meer losgelaten was voor Schliemann deze brief uit Parijs ontving. Op 7 oktober had Schliemann een brief geschreven aan WST Schröder in Triëst. Hierin had hij uitgelegd dat hij naar St. Petersburg wilde gaan en had hij zich zelf aanbevolen om daar als hun agent op te treden. Hij vroeg zich af of de heren met hem wilden werken. Vanaf deze datum is het duidelijk, Schliemann heeft besloten om naar Rusland te gaan. Op 23 oktober kreeg hij antwoord uit Triëst. Men deed er weinig zaken met St. Petersburg. Het bleef min of meer bij gedroogde Schmack²³¹. Ze wilden echter graag met Schliemann samenwerken en vanaf januari zouden ze hem maandelijks hun prijscourant sturen. Op alle opdrachten die hij

229 Gennadius Library Serie B, Box 1/34-45. Ik dank Igor Bogdanov voor de vertaling van deze brief.

230 Gennadius Library Serie B, Box 1/18-35.

231 Schmack = sumak. De bladeren van de *Rhus coriaria* of de *Rhus glabra*. Deze bladeren werden gebruikt bij het rood verven van dun leer.

aanbracht zouden ze hem 1% provisie betalen. De brief sluit af met het verzoek om iedereen in Amsterdam de groeten te doen.²³² Hoewel de brief ondertekend is met WST Matt Schröder weten we niet wie hem precies geschreven heeft. Deze “handtekening” is niet meer dan de bedrijfsnaam. Schliemann moet echter, aan de laatste regels te oordelen, wel geweten hebben wie de werkelijke schrijver was. Deze laatste regels laten ook onmiddellijk zien hoe internationaal de handel in het algemeen en de Schröder-groep in het bijzonder opereerde. De schrijver in Triëst had eerder in Amsterdam gewerkt.

Schliemann beperkte zich in zijn zoektocht naar toekomstige klanten niet tot leden van de Schröder-groep. In de zelfde periode stuurde hij ook een brief aan Van Lennep & Co. in Smyrna.²³³ Dit was een van oorsprong Amsterdamse firma en Schliemann schreef hun een brief in het Nederlands:

Amsterdam 23 October 1845

*De Heren Jacob van Lennep & Co.
Smyrna*

Mijne Heren

Na een veeljarig verblijf in het Handelshuis van de Heren B.H. Schröder & Co. alhier, heb ik thans het voornemen opgevat mij in de maand January aanstaande te St. Petersburg als Agent van genoemde firma te vestigen.

Aangemoedigt door de vlijende recommandatie bij Uwe van mijne Chefs neem ik de vrijheit Uwe mijne diensten in bovenstaande hoedanigheid vriendelijk aan te bieden, hartelijk wensende ook Uw hoogstaande firma te mogen rekenen onder diegene met wie instemming ik mij reeds vereerd zie.

Grondige kennis der handelzaken gevoegd bij toereikende middelen en den grooten ijver voor de belangen van de huizen, welke ik op de plaats mijner bestemming zal vertegenwoordigen, zijn de waarborgen, welke ik mij vlijde dat voldoende zullen zijn om mij ook uw voornoemd ondernemen te vergeven.

Mogt u genegen zijn aan mijn vurige wensch om voor Uwe werkzaam te zijn te beantwoorden, dan zal mij gaarne omgaande bericht ont-

232 Gennadius Library Serie B, Box 1/36-328.

233 Gedurende de zestiende en zeventiende eeuw ontwikkelden Smyrna en Constantinopel zich tot de belangrijkste havens voor de handel op de Levant. In Smyrna bevond zich een redelijk grote colonie West Europeanen met hun eigen handelshuizen. David George van Lennep werd hier in 1737 geregistreerd als onafhankelijk handelaar. Voor de geschiedenis van de van Lenneps in Smyrna zie Van Lennep, Hendrik 2007 Genealogie van de familie Van Lennep. *Volume 16 van Werken uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde.*

vangen met opgave meiner condities, benevens enige informatie over den in & verkoop van de artikelen met welke denselve Uwe plaats in St. Petersburg gehandeld wordt, hoogst aangenaam zijn en gloof ik te kunnen verzekeren, dat mijne vriendschappelijke relaties met enige der grootste Russische huizen niet weinig zullen bij dragen om mij in staat te stellen goede en voordelige zaken voor Uwe te kunnen inleiden en cultiveren.

Mogt het Uet beter convenieeren in een andere dan de hollandsche taal met mij te corresponderen, zoo ben ik daartoe volkomen tot uw dienst aangezien ik in het Engels, Fransch, Hoogduits en Italiaansch gelijkelijk bedreven ben.

Uwe waarde letteren met verlangen te gemoed ziende, neem ik afscheid met de volmaakte Hoogachting

*Uwe Dw Dienaar
Hy Schliemann²³⁴*

Het mag zijn dat Schliemann's Nederlands hier en daar wat vreemd klinkt, maar alles bij elkaar bewijst deze brief toch wel dat hij deze taal heel aardig beheerste. Opvallend is dat in het rijtje alternatieve talen het Spaans en het Portugees ontbreken.

Het ziet er naar uit dat B.H. Schröder wist dat Schliemann naar Rusland wilde gaan, maar pas op 27 oktober 1845 reageerde hij officieel:

Amsterdam 27 October 1845.

Herrn Hy Schliemann

Allhier

Bezugnehmend an unsere mündliche Unterhaltung, bestätigen wir Ihnen hiermit der Ordnung halber, daß wir gerne geneigt sind Ihnen unsere Geschäfte für St. Petersburg und Moskau zu übertragen, insoferne Sie Sich daselbst bemühen wollen uns Consignationen u[nd] Ordres von respectablen Häusern zuzuwenden, und, daß wir durchaus nichts dagegen einzuwenden haben, wenn Sie vereint mit herrn Sergey Giwago aufgedachte Weise für unser Intresse wirken.-

Von allen Aufträgen u[nd] Consignationen, die Sie uns zuwenden u[nd] wobey uns zwei procent Commision bleibt, vergüten wir Ihnen ein procent.-

*Mit Achtung
B.H. Schröder & Co.²³⁵*

234 Gennadius Library Serie BBB, Volume 1/11.

235 Gennadius Library Serie B, Box 1/37-202.

Schliemann werd dus niet door de firma B.H. Schröder & Co. naar St. Petersburg gestuurd, maar ze wilden wel met hem werken wanneer hij daar naartoe ging. Ik heb niet kunnen ontdekken wat er precies met het voorstel van Givago gebeurd is, maar het is duidelijk dat er geen partnerschap Givago & Schliemann of Givago & Schröder ontstaan is. Hoewel het plan niet doorgegaan schijnt te zijn bleven Givago en Schliemann vrienden. In 1855 noemde Schliemann zelfs zijn eerste zoon naar hem, Serge.

Op 15 november ontving Schliemann brieven van zowel Anth. Schröder & Co. in Le Havre als van Van Lennep in Smyrna. Beiden namen Schliemanns voorstel aan, hij mocht hun zaken in St. Petersburg behartigen. Of nu alles rond was en hij zijn reis naar Rusland plande of dat hij toch nog enige aarzeling had en zich afvroeg of hij niet beter terug kon gaan naar Mecklenburg is niet helemaal duidelijk. Hij schreef een brief aan een oude vriend in Rostock. We weten niet wat Schliemann schreef, maar het antwoord van deze vriend, H. Friedrichsen, is bewaard gebleven. Hij is blij dat hij wat van Schliemann hoort. Hij had vroeger vaak bij zijn broer naar hem geïnformeerd en hij had steeds weer goede berichten over Schliemann ontvangen. Daar was hij heel blij om want bij Schliemanns vertrek naar Hamburg had hij weinig hoop voor hem gekoesterd. Hijzelf was nog steeds de algemene kracht bij Burchhardtsch Suikerfabriek en woog met een goed gemoed snoep en stroop. Het beviel hem uitstekend. Wat zaken betreft was alles in Rostock een stuk kleiner dan Schliemann ongetwijfeld gewend was. Bovendien was de markt in Mecklenburg al verzadigd met agenten voor Amsterdamse firma's. Die concurreerden zo heftig met elkaar dat er in koloniale waren eigenlijk niets meer te verdienen viel. Het grootste gedeelte van deze brief wordt gevuld met prijzen die gemaakt zijn voor koffie, rijst, kruiden en huiden. Friedrichsen is helaas niet in Rostock wanneer Schliemann komt, maar hij belooft om adressen en aanbevelingsbrieven voor gerenommeerde firma's klaar te leggen.²³⁶

Het is duidelijk dat de handel in Rostock in verhouding tot Amsterdam maar zeer beperkt is. Wanneer Schliemann er werkelijk over gedacht heeft om naar zijn vaderland terug te keren dan moet deze brief voldoende geweest zijn om hem daarvan te weerhouden. Rostock was veel te klein voor Schliemanns ambitie.

Het begon nu langzaam algemeen bekend te raken dat Schliemann naar Rusland zou gaan om daar voor zichzelf te beginnen. François Hüllman is blij voor zijn vriend. In een brief van 27 november feliciteert hij Schliemann met diens toekomst. Hij is blij voor zijn vriend dat al diens werk en die uren waarin hij zichzelf al studerende van de nodige

236 Gennadius Library Serie B, Box 1/46-256. Een nog verder ingekorte versie is te vinden in Meyer 1953, 34.

slaap beroofd heeft nu uitbetalen. Binnenkort is hij eigen baas en zal hij personeel in dienst hebben. Dan heeft hij een mooie zaak en kan hij zich een mooie vrouw veroorloven.²³⁷

Voor Hüllman is het geen vraag, Schliemann wordt geen werknemer van Schröder in St. Petersburg, Schliemann begint zijn eigen handels-huis. Schliemann maakt de sprong van bediende naar baas.

Op 11 december 1845 schrijft Schliemann zijn huisbaas en zegt hij zijn kamer op. Hij zal ergens tussen de 16 en de 18de van de volgende maand, januari 1846, naar St. Petersburg vertrekken. Tot die tijd zou hij graag willen blijven, maar dan wil hij wel per dag betalen.²³⁸

Ondertussen is het nieuws ook tot de familie doorgedrongen. Op dertien december schrijven zowel vader als broer Paul een brief aan Heinrich en Ludwig in Amsterdam. Broer Paul is blij dat Heinrich op zijn reis naar Moskou en St. Petersburg ook bij hen op bezoek zal komen.²³⁹ Vader Schliemann wordt zelfs geheel sentimenteel van geluk. In het bijzonder omdat hij er van overtuigd schijnt te zijn dat zijn zoon rond de kerst komt. Hij verzoekt hem alleen om er voor te zorgen dat zijn zusters ook meekomen. Ach wat een vreugde zou het hem schenken om nog een keer al zijn kinderen rond zich verzameld te zien.²⁴⁰

Het is duidelijk dat Schliemann van plan was om via Mecklenburg naar West Preußen, waar zijn vader op dat moment woonde, en van daar door naar Rusland te reizen. Onderweg wilde hij dan eerst zijn zusters en vervolgens zijn vader bezoeken. Hoe het komt dat zijn vader denkt dat hij er al met de kerst zal zijn terwijl Schliemann al wist dat hij pas in januari zou vertrekken is onduidelijk.

Het is ook onduidelijk wat er uiteindelijk mis ging, maar zeker is dat Schliemann zijn zusters, vader en broer Paul dit jaar niet bezocht.

Op 15 januari schreef men twee aanbevelingsbrieven voor hem bij Schröder in Amsterdam.²⁴¹ Niet lang daarna moet hij Amsterdam verlaten hebben want op 20 januari ontving hij, terwijl hij bij de gebroeders Schröder in Hamburg was, een brief van L.C. Münch uit Bremen.²⁴² Gedurende zijn verblijf in Hamburg ging hij ook bij Wendt langs, maar nu had hij geen hulp meer nodig. Op 30 januari schrijft men vanuit Amsterdam voor het eerst aan Schliemann in St. Petersburg. Zijn nieuwe carrière is begonnen.

237 Gennadius Library Serie B, Box 1/47-19.

238 Gennadius Library Serie BBB, Volume 1/16.

239 Gennadius Library Serie B, Box 1/51-362.

240 Gennadius Library Serie B, Box 1/52-261.

241 Gennadius Library Serie B, Box 1/62 en 63-1(a) Voor de Gebrüder Rapp en Stephany & Co. beide in Riga.

242 Gennadius Library Serie B, Box 1/65-78.

16. Het eerste jaar

Er is nauwelijks onderzoek gedaan naar Schliemann de zakenman. Volgens zijn Amerikaanse autobiografie kwam hij op 30 januari 1846 in St. Petersburg aan. Zeven dagen later reisde hij door naar Moskou. In beide plaatsen had hij succes en zodoende kon hij zich enige maanden later als zelfstandig groothandelaar, die voor eigen rekening werkte, vestigen in St. Petersburg. In 1846 reisde hij vier keer naar Moskou.²⁴³ In zijn officiële autobiografie krijgen we nog iets meer informatie. Hier vertelt hij zijn lezers dat hij in zijn eerste jaar zo succesvol was dat hij zich al begin 1847 bij het gilde van zelfstandige groothandelaren in kon laten schrijven. Hij werkte niet alleen voor zijn eigen rekening, maar was daarnaast, de eerste elf jaar, agent voor B.H. Schröder in Amsterdam. Omdat hij in Amsterdam een grondige kennis opgedaan had van de handel in indigo beperkte hij zich tot dit product.²⁴⁴

In principe waren er twee manieren waarop men in de handel geld kon verdienen.

- A. Men kon optreden als Agent. In dit geval ging men op zoek naar klanten voor iemand anders en kreeg men een percentage van de winst.

De Neva in St. Petersburg 1841.

²⁴³ Webber 1942, 12.

²⁴⁴ Schliemann 1892, 18.

- B. Men kon voor eigen rekening werken. Men kocht met eigen geld en kreeg bij verkoop de hele winst of het hele verlies.

Over het algemeen gebruikten handelshuizen beide opties:

Amsterdam d. 30 Jan 1846

Krappe waren seit vorigen Woche etwas mehr gefragt und brächten bei anhaltenden Begehe einer baldigen Besserung entgegen gehend, da die im glücklichsten Fall 5000 Fässer betragende Ernte schnell vergriffen seyn möchte. Zu den Preisen wie Sie Anstellung haben, hoffen wir bei baldigen Orders noch zu kaufen, auf einige gute Partheien haben bereits geboten, worüber in den nächsten Tagen Antwort erwarten. Sobald wir nur wissen, daß dort etwas zu machen, werden uns noch Einiges sicheren und sehen deshalb Ihren Nachrichten verlangend entgegen. 1844es Beraubte besten f43 à 46, Kleine feine f39 à 42, Unberaubte f34 à 37.²⁴⁵

In dit voorbeeld zien we hoe deze manier van werken in de praktijk uitpakte. Schliemann heeft Schröder in Amsterdam geschreven dat hij voor één of meerdere Russische klanten meekrap (*Rubia tinctorum*) zoekt. Hij kan daarbij tot een bepaalde prijs gaan. Bij Schröder zien ze wel wat in deze order en ze beloven dat ze op zoek gaan om iets voor die prijs te kopen. Ze treden hier dus, samen met Schliemann, als agent op en kopen voor rekening van een of meerdere Russische firma's.

Omdat ze verwachten dat de prijs van meekrap zal gaan stijgen hebben ze alvast wat voor eigen rekening gekocht. Ze sturen Schliemann een overzicht van de prijzen waarvoor hij klanten kan gaan zoeken. In dit geval is Schröder de eigenaar en treedt Schliemann als agent op.

Wat Schliemann betreft werkt het systeem van agent naar twee kanten. Hij zoekt meekrap voor Russische klanten en hij zoekt Russische klanten voor de meekrap van Schröder. Men moet bij Schröder verwacht hebben dat hun eigen meekrap meer zou gaan opbrengen dan de prijs die Schliemann te bieden had, anders hadden ze hun partij wel gebruikt om in Schliemanns vraag te voorzien. Het is ook mogelijk dat Schliemann een andere kwaliteit zocht dan men bij Schröder had.

Voor Schliemann waren er bij deze manier van handelen echter twee problemen. Wanneer men bij Schröder het product niet had, wist Schliemann nooit zeker of ze in Amsterdam het door hem gezochte voor de door hem geboden prijs konden kopen. Schliemann moest dus met meerdere handelshuizen werken in de hoop dat er altijd één bij zat die de door hem gevonden opdrachten kon leveren. Vandaar dat Schliemann voor zijn vertrek al met een aantal handelshuizen in verschillende plaatsen contact gelegd had.

245 Gennadius Library Serie B, Box 1/67-203.

Het tweede probleem was de kwaliteit. Wanneer een handelshuis voor eigen rekening werkte stuurde men Schliemann monsters van wat men in de aanbidding had. Daarmee kon Schliemann in Rusland zijn klanten laten zien wat er in Amsterdam te krijgen was. Deze monsters konden echter ook tegen hem gaan werken, omdat het regelmatig de vraag was of men, tegen de tijd dat men de order binnen had, die kwaliteit nog steeds had of dat die ondertussen al aan een ander verkocht was. Die monsters moesten perslot per schip van Amsterdam naar Petersburg gestuurd worden en dat kostte veel tijd. Alle orders moesten dus vrijblijvend zijn omdat men, of de gezochte kwaliteit niet kon kopen, of al verkocht had. Het schijnt dat Schliemann zich daar in het begin wel eens in vergist heeft. Op 26 maart 1846 verzocht de B.H. Schröder in Amsterdam Schliemann dringend om geen vaste verkoopcontracten af te sluiten. Ze zouden in de problemen kunnen komen als de koper precies de kwaliteit van de monsters wilde.²⁴⁶ Monsters waren een richtlijn, niet meer dan dat.

Zoals we al eerder gezien hebben vormden de Schröder firma's samen met de daaraan verwante firma's een netwerk. Wanneer men in Amsterdam niet kon leveren ging men kijken of een van de verwante firma's deze opdracht uit kon voeren. Dit begint al meteen nadat Schliemann voor het eerst naar Moskou is gereisd. Op 10 maart 1846 schrijft men vanuit Amsterdam aan hem dat men van de opdracht van 200 pond Pud²⁴⁷ Bimas Sapan hout voor de gebroeders Malutin een kwart voor Fl. $8\frac{3}{8}$ kan kopen. De rest willen ze, voor dezelfde prijs, nemen uit een partij die bij Schröder in Hamburg ligt. Dat wil zeggen als die partij er nog is. Hoe dan ook, Schliemann moet de gebroeders Malutin maar vertellen dat men hun opdracht met zorg zal uitvoeren.²⁴⁸ Schliemann heeft B.H. Schröder en Co. een order aangeboden. Men wil deze in Amsterdam graag aannemen, maar men heeft het gevraagde product niet. Men hoopt echter een deel er van te kunnen kopen, maar er schijnt niet voldoende op de markt te zijn voor de hele opdracht. Men weet echter dat er in Hamburg nog een partij te koop is en hoopt nu dat die nog niet verkocht is. Door een tweede firma bij deze zaak te betrekken hoopt men dat wat Schliemann zoekt te kunnen leveren. Omdat die tweede firma onderdeel van de Schröder groep is weet men zeker dat er geen problemen over de betaling zullen ontstaan omdat alle Schröder firma's elkaar krediet geven.

246 Gennadius Library Serie B, Box 1/112-234.

247 De Pud of Pood is een oude Russische Maat. 1 Pud is gelijk aan 40 Funt (Russische ponden) is gelijk aan 16, 38 Kilo.

248 Gennadius Library Serie B, Box 1/81-210.

Soms is het echter niet mogelijk om het ontbrekende gedeelte bij een collega aan te kopen. In dat geval wordt een totale opdracht aan een ander over gedaan. Zo heeft Schliemann bij Alexejeff²⁴⁹ een grote opdracht voor verfhout los gekregen. Men wil hem daar graag bij helpen, maar er is een probleem. Ze kunnen het gevraagde Campeche blauwhout, de Bimas Sapan en de Kurkuma leveren. Het St. Maartenhout en het Domingo blauwhout hebben ze echter niet, maar ze stellen voor om dat gedeelte van deze order door te geven aan de Anth. Schröder & Co. in Le Havre.²⁵⁰

Op deze wijze krijgt ook de firma B.H. Schröder in Amsterdam opdrachten van andere (Schröder) firma's. Op 28 maart 1846 plaatste Schliemann een opdracht bij Anth. Schröder & Co. in Le Havre.²⁵¹ Men kan deze order in Le Havre niet uitvoeren, maar in plaats van hem aan Schliemann terug te geven stuurt men hem door naar Amsterdam waar men het wel kan. Vanuit Amsterdam schrijft men 18 april aan Schliemann dat ze de door Le Havre gezochte 5000 pud Cuba en net zoveel Tempico geelhout die Schliemann voor Aleksejeff zoekt, kan leveren.²⁵²

Op deze manier konden Schliemann en de diverse firma's waarmee hij werkte het risico's dat ze niet konden leveren laag houden en gelijktijdig bij hun klanten de indruk wekken dat ze altijd alles hadden.

Omdat de klanten alleen niet bindende orders konden plaatsen speelden ze hetzelfde spel. Ze plaatsten hun orders bij verschillende agenten of verschillende handelshuizen en namen uiteindelijk dat wat hun qua kwaliteit en prijs het beste uitkwam. Dit kon ervoor zorgen dat verschillende huizen op veilingen voor dezelfde klant tegen elkaar opboden. In Amsterdam vond men dat Schliemann de gebroeders Malutin moest uitleggen dat het in hun eigen belang was als ze hun orders alleen bij hem plaatsten. Op die manier kon hij voorkomen dat de prijs extra opgedreven werd.²⁵³

In een enkel geval kwam het echter ook voor dat men ondanks alles een opdracht niet uitvoeren kon. Op 23 maart wilde P.S. Alexejeff 10 kisten zilvergrijze Java Cochenille à 365 kopen en 50 blokken Banda Tin voor Fl. 53 a 54. Dat laatste hoopte men in Amsterdam voor Fl. 53 te kunnen kopen, maar zilvergrijze Java Cochenille was voor de geboden prijs niet te koop. Als Alexejeff dat wilde moest hij echt zijn bod verhoogen. Of Schliemann daar maar voor zorgen wilde.²⁵⁴

249 He schijnt dat men bij de diverse Schröder firmas een probleem had met de transcriptie van deze naam. In de brieven van B.H. Schröder vinden we Alexejeff en Alexejeff. In de brieven uit Le Havre vinden we Aléaceff en in die uit Hamburg Aleksejeff. In zijn reisjournaal uit 1846 schreef Schliemann Alexejeff.

250 Gennadius Library Serie B, Box 1/112-234.

251 Gennadius Library Serie B, Box 1/117-314.

252 Gennadius Library Serie B, Box 1/147-242.

253 Gennadius Library Serie B, Box 1/95-229.

254 Gennadius Library Serie B, Box 1/100-231.

Via de brieven die Schliemann uit Amsterdam ontving werd hij op de hoogte gehouden van wat er op de markt was en hoe het met de uitvoering van zijn opdrachten stond. Het waren absolute zakenbrieven. Er is maar een brief in alle nog bestaande brieven uit Amsterdam waaruit we kunnen zien dat Schliemann zijn correspondenten persoonlijk kende. Op 5 februari 1846 sluit A. Preazel zijn brief met een persoonlijke noot af:

*Nachbar von Kempen so wie das ganze Personal lassen Sie herzlich grüßen so wie ich ...*²⁵⁵

255 Gennadius Library Serie B, Box 1/68a-204.

17. Over Bimas Sapan en Cochineal

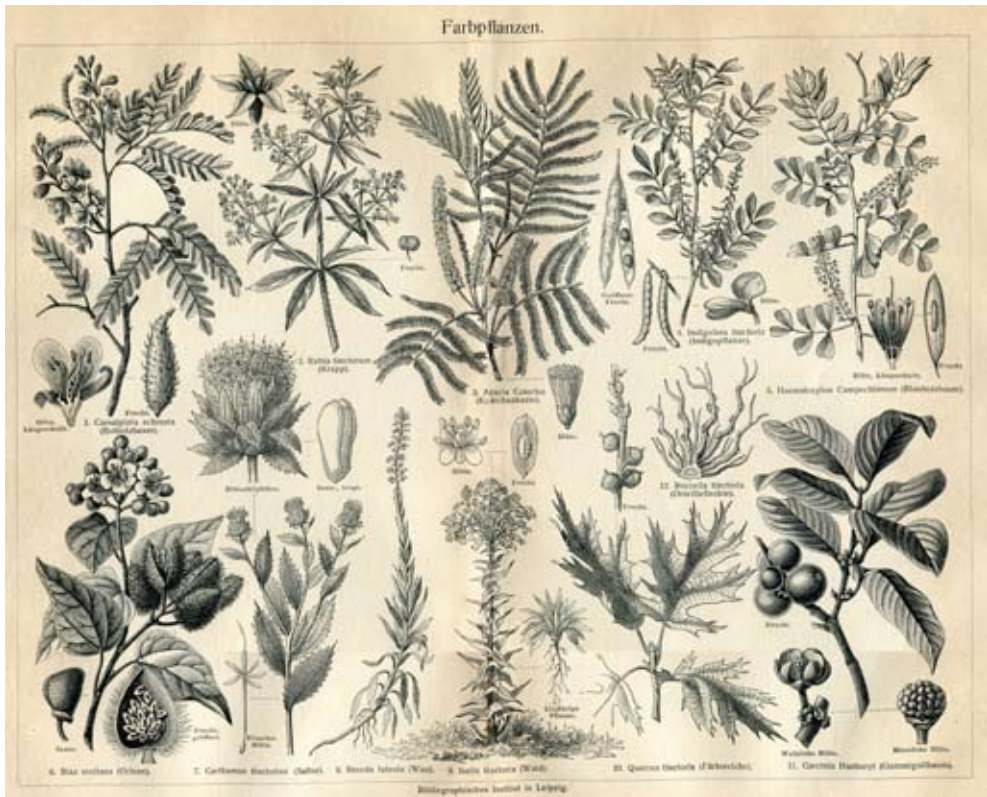
Volgens zijn officiële autobiografie beperkte Schliemann zich wat de producten waarin hij handelde tot indigo omdat hij daar in Amsterdam een grote kennis over had vergaard.²⁵⁶ Door deze opmerking schiep Schliemann voor zich zelf het imago dat hij een handelaar in indigo was.²⁵⁷ Waarom Schliemann wilde dat de wereld hem zo zag is onduidelijk. Er is tot op heden nog maar heel weinig aandacht aan Schliemann als handelaar besteed. Ik heb alleen de nog bestaande handelsbrieven uit 1846 gelezen. Het is mogelijk dat zich in latere jaren een ander patroon in Schliemanns werk ontwikkeld heeft, maar in het eerste jaar beperkte Schliemann zich beslist niet tot een enkel product. Indigo was in 1846 niet meer dan één van de producten waarin hij handelde. De ervaring die hij bij de firma Schröder in Amsterdam opdeed moet ook veel ruimer geweest zijn. Men handelde daar, wanneer we de marktberichten die ze aan hun klanten stuurden mogen geloven, in een groot aantal producten. Op 31 december 1844 stuurde men een twee pagina's groot bericht rond. Het exemplaar in het Schliemann archief is beschadigd en daardoor is het moeilijk om te achterhalen over hoeveel producten er precies gesproken wordt. Duidelijk leesbaar zijn nog steeds 17 productgroepen die in het totaal 46 producten vertegenwoordigen.²⁵⁸ Het aantal producten waarin men handelde was ook toen vermoedelijk al veel groter. Op 27 April 1846 liet men in Amsterdam een "Price-Current" drukken. Uit deze lijst blijkt dat men samenwerkte met 27 andere firma's en gezamenlijk brachten deze firma's 540 verschillende artikelen onder de aandacht van hun klanten.²⁵⁹ Schliemann kon dus in Rusland klanten zoeken voor al deze producten en B.H. Schröder & Co. in Amsterdam kon die opdrachten dan bij de diverse bedrijven, waarmee ze samen de prijscourant uitgegeven hadden, onderbrengen.

256 Schliemann 1892, 18.

257 Moorehead 1994, 26 "What drew Schliemann to Russia was indigo, the dark blue natural dye imported from Java and India in which Schröder & Co. had cornered the market." Traill 1995, 23 "Relying on the expertise and contacts in the indigo trade that he had developed in Amsterdam, Schliemann built up his own business steadily by restricting himself initially to transactions in that commodity".

258 Gennadius Library Serie B, Box 1/16a-303.

259 Gennadius Library Serie B, Box 1/157-247.

Eenige van de planten waarin Schliemann handelde.

Wanneer we naar de nu nog bestaande correspondentie voor 1846 kijken zien we dat Schliemann in hoofdzakelijk een tiental producten handelde. Ik geef ze hier in een staatje met het aantal keren dat erover geschreven wordt:

Meekrap	51 keer
Cochineal	39
Indigo	37
Katoen	34
Koffie	34
Bimas Sapan	32
Suiker	32
Banka Tin	18
St. Maarten hout	18
Tabak	14

Daarnaast zijn er nog een aantal producten die maar een of twee keer genoemd worden.

Uit dit staatje wordt onmiddellijk duidelijk dat men bij Schröder in Amsterdam in 1846 liever klanten voor meekrap en Cochineal dan voor indigo had. Wanneer we naar de afrekeningen voor dit jaar kijken blijkt dat Schliemann in dit jaar het meeste verdiende met meekrap. Hierbij moet ik echter een slag om de arm houden omdat het duidelijk is dat niet alle rekeningen bewaard gebleven zijn en het daardoor onmogelijk is om vast te stellen hoeveel er precies van welk product in dit jaar verhandeld werd.

Wanneer we naar bovenstaand lijstje kijken zien we dat zes van de producten die erop staan te maken hebben met de kleurstofproductie. Schliemanns handel bestond voor een groot gedeelte uit grondstoffen voor natuurlijke kleurstoffen. Omdat William Henry Perkin (1838-1907) in 1856 de anilineverf uitvond en deze sinds 1897 commercieel op de markt gebracht is, kennen we het merendeel van de door Schliemann verhandelde producten nu niet meer.

Meekrap (*Rubia tinctorum*) wordt gekweekt voor de wortels. Uit deze wortels werd een rode kleurstof gewonnen. Dit product werd verhandeld in meerdere kwaliteiten. Wanneer men de wortels maalde heette dit “unberaubten Krapp”. Wanneer de wortels eerst geschild werden en daarna gemalen sprak men over “beraubten Krapp”. Wanneer men meekrap liet rusten werd de intensiteit van de kleur hoger. Men verhandelde Meekrap zodoende op jaar.²⁶⁰

Cochineal zijn gedroogde luizen van de familie Coccidae. Deze luis leefde oorspronkelijk in Mexico op de *Opuntia coccinellifera* maar werd later ook gekweekt in geheel Midden- en Zuid Amerika, op de Westindische eilanden, op Java, in Zuid Afrika, in Algerije en in Spanje. Uit de gedroogde luis vervaardigde men karmijn. De eerste oogst van het jaar was het beste. Deze werd Zakkadille genoemd. In de brieven aan Schliemann is alleen sprake van Java Cochineal, maar dit dan wel weer in meerdere kwaliteiten.

Cochinille ... angekomene 25 K[isten] bestehen aus:

1 Kiste Zaccatille à	425/30
1 Kiste großkörnige silbergraue à	395/400
17 Kisten kleinkörnige à	340/345
6 Kisten sehr kleinkörnige und staub à	290/310 ²⁶¹

In verband met deze Cochineal handelde men ook in Banka Tin. Wanneer men namelijk tin aan de Cochineal toevoegt ontstaat een diepere rode kleur.

260 Zie bv. Gennadius Library Serie B, Box 1/239-267 waarin zowel meekrap uit 1842 als uit 1843 wordt aangeboden.

261 Gennadius Library Serie B, Box 1/213-261.

Bimas Sapan en St. Maartenhout behoren met een grote groep andere houtsoorten die in de brieven genoemd worden tot de rode verfhouten. Het gaat hier om soorten van de Caesalpina familie die zowel in Indië als in Zuid Amerika en op de Caribische eilanden voorkomen. Uit het hout van nagenoeg alle leden van deze familie kan met een rode kleurstof winnen, het verschil in kwaliteit is echter aanzienlijk tussen de diverse soorten, maar ook binnen de zelfde soort. De Sapan soorten kwamen uit Indië en Zuid- Amerikaanse soorten kregen een landaanduiding, Braziliaans hout, Jamaica hout, St. Maarten hout, etc. Doordat de kwaliteit moeilijk te garanderen was waren deze verfhouten een moeilijk product. In de Amsterdamse brieven worden de verschillende soorten vaak als een product genoemd. In een aantal brieven wordt zelfs Campechehout in deze groep opgenomen. Het schijnt dat men er van uitging dat de kwaliteit zo moeilijk te garanderen was dat een onderverdeling de handel alleen maar moeilijker zou maken.

Campechehout komt van de *Haematoxylon Campechianum* uit Mexico. Dit hout levert een blauwe kleurstof op.

En dan hebben we nog Schliemann's favoriete indigo. Dit product komt van planten van de *Indigofera* familie. Deze plant leverde het beroemde donkerblauw dat we nu nog van de spijkerbroek kennen. Afhankelijk van welk familielid men kweekte kreeg men een grotere of kleinere opbrengst. Bengal-indigo, dat hoofdzakelijk in Londen op de markt kwam had de hoogste opbrengst. In Amsterdam handelde men hoofdzakelijk in Java-indigo dat ook van hoge kwaliteit was.

Aangezien al deze producten in eerste instantie kleurstoffen voor de textielindustrie leverden is het niet meer dan logisch dat men in West Europa ook in katoen handelde. Opvallend genoeg wordt er op de nog bestaande prijslijsten en in de nog bestaande brieven nergens over wol gesproken. Vermoedelijk was dit product geheel in Engelse handen.

Koffie, suiker en tabak zijn niet gerelateerde producten, die echter wel aan dezelfde Russische relaties verkocht werden. Of deze hier in handelden of het voor eigen gebruik kochten is niet duidelijk. Het is goed mogelijk dat Russische klanten ook voor eigen gebruik via Schliemann en Schröder producten aanschafte:

*Von den Cigarren wie h[errn] Givago erhielt haben wir nichts mehr am Lager und werden auch schwerlich hier etwas finden.*²⁶²

In de brieven wordt daarnaast ook over kamfer,²⁶³ bloembollen,²⁶⁴ kaas,²⁶⁵ haring,²⁶⁶ en zelfs diamanten²⁶⁷ gesproken.

Los van al deze producten handelde men ook in geld. De in deze periode opkomende fabrieken waren voor de verkoop van hun producten afhankelijk van handelaren. Deze handelaren ontvingen hun geld over het algemeen eerst nadat de gehele transactie afgerond was en dus konden ze ook hun leveranciers pas aan het eind van de rit betalen. Dit leverde voor de producenten het probleem op dat ze lang op hun geld moesten wachten en daardoor problemen kregen met de financiering van grondstoffen voor hun volgende productie. Om dit probleem op te lossen gaven de handelshuizen wissels. Hiermee garandeerde een handelaar dat hij op een bepaalde datum, meestal negentig dagen na de uitgifte, een bepaald bedrag voor deze wissel zou betalen. Deze wissel was een waardepapier en kon daarom verkocht worden. Het bepalen van de waarde was eenvoudig. Hoe langer de koper op zijn geld moest wachten, hoe minder hij ervoor betaalde. Men kon dus geld verdienen door deze brieven te kopen en vervolgens te wachten tot ze uitbetaalden. Een tweede mogelijkheid was betalen in het buitenland. Wanneer een Russische firma Schröder moest betalen was het een heel werk om al het benodigde geld naar Nederland te krijgen. Wanneer hij echter over een wissel op een Nederlands bedrijf beschikte hoefde hij die alleen aan Schröder te sturen en kon men in Amsterdam zonder al te veel moeite het geld bij die Nederlandse firma halen wanneer die wissel uitbetaald werd. Dit werkte zo goed dat sommige handelshuizen alleen voor dit doel wissels uitgaven. Het grootste probleem met dit systeem was dat het niet door een regering gegarandeerd werd zoals munten. Een groot gedeelte van de waarde van deze wissels hing daardoor af van de betrouwbaarheid van het handelshuis dat ze uitgegeven had. Het hele systeem was gebaseerd op vertrouwen. In Amsterdam was men alleen dan bereid om een Russische wissel te accepteren wanneer deze door Alexejeff gegarandeerd werd. In andere firma's had men geen vertrouwen.²⁶⁸ Voor sommige handelshuizen, zoals J. Hy Schröder & Co in London, werd de handel in wissels zo belangrijk dat ze uiteindelijk een handelsbank werden.

263 o.a. Gennadius Library Serie B, Box 1/201-257.

264 Gennadius Library Serie B, Box 1/304-289.

265 Gennadius Library Serie B, Box 1/240-268.

266 Gennadius Library Serie B, Box 1/240-268.

267 Gennadius Library Serie B, Box 1/266-278.

268 Gennadius Library Serie B, Box 1/274-282.

18. De ander heeft het altijd fout

Doordat Schliemanns autobiografische geschriften, zoals we gezien hebben, lang niet altijd als absolute historische bronnen te gebruiken zijn is er al heel wat gediscussieerd over Schliemanns moraal. In deze paragraaf zullen we eens kijken wat er over de moraal van Schliemann en Schröder te zeggen valt wanneer het over zaken doen gaat.

Op 5 februari 1846 geeft men Schliemann vanuit Amsterdam advies over hoe hij een partij meekrap moet verkopen. Het gaat hier om 15 vaten fijne, klein gemalen meekrap die men als van de hoogste kwaliteit kan verkopen. Het kost fl. 36.-, maar het mag niet onder de fl. 37.- verkocht worden. Wanneer hij voor dit bedrag geen klanten kan vinden, dan mag hij wat omlaag gaan met de prijs. Hij moet er dan echter voor zorgen dat de klant het idee krijgt dat hij op dat moment een andere, goedkopere en kwalitatief mindere partij in de aanbieding heeft.²⁶⁹

Men is er zich in Amsterdam bewust van dat deze partij niet van de hoogste kwaliteit is, maar Schliemann moet doen alsof dat wel het geval is. Mochten de klanten daar niet intrappen dan kan hij het rustig een paar dagen later voor een lagere prijs aanbieden. Hij moet er dan echter wel voor zorgen dat ze denken dat het om een andere partij gaat. Ze mogen namelijk niet weten dat de prijs omlaag gegaan is. Het idee achter dit advies is duidelijk. Om te beginnen mag de klant niet weten dat er marge voor onderhandeling is. In dat geval zou hij wel eens kunnen gaan denken dat de kwaliteit van deze partij minder is dan men hen wil doen geloven. Wanneer hij dus zegt dat het aangeboden te duur is ga je naar huis. Een paar dagen later kom je dan terug met een lagere prijs voor een “nieuwe” partij. De klant denkt dat jij voor hem op zoek gegaan bent naar iets dat voordeliger is en heeft het gevoel dat je goed voor zijn zaken bent. Ondertussen heb jij gewoon je partij verkocht. Deze zelfde moraal paste men steeds weer toe:

*Mit morgener Steamer erhalten Sie eine Durchschnitts Probe von 36 Fahs 1842, 1843er Beraubte welcher à f44 zu kaufen sind, ferner von 8 Fahs 1843 Beraubter à f44 & 12 Fahs rothe 1844 Unberaubte à f30,9 erhältlich. Da diese etwas billiger sind wie früheren Parteien, so wollen Sie bei Malutins vorsichtig seyn und denselben nur denn vorlegen, wenn diese nach dem Empfang der 40 Fahs noch Kauflust haben.*²⁷⁰

269 Gennadius Library Serie B, Box 1/68a-204.

270 Gennadius Library Serie B, Box 1/239-267.

Schröders motto is duidelijk: maak de klant niet wijzer dan hij is. Zoals al eerder gezegd is de briefwisseling, zoals we die nu nog hebben, zeer eenzijdig en incompleet. We kennen alleen de brieven die men van uit de diverse firma's aan Schliemann stuurde, Schliemanns kant van de correspondentie is tot op heden niet teruggevonden. Het is daardoor onmogelijk om precies vast te stellen wat er wanneer gebeurd is. Werd men bij de Malutins toch wijzer of was er iets anders mis met deze partij meekrap. Duidelijk is dat Schliemann, niet lang nadat hij bovenstaande brief ontving, in moeilijkheden geraakte met deze firma. Naar het zich aan laat zien loste Schliemann dit probleem op door ze korting te geven zonder dat hij dat eerst met Amsterdam overlegd had. Bij B.H. Schröder waren ze daar niet blij mee. Daar was men van mening dat de gebroeders Malutin hun te grazen genomen hadden. Dat wil zeggen wanneer Schliemann niet beloofd had om het verkochte terug te nemen wanneer ze het uiteindelijk toch niet wilden. Wanneer Schliemann dat niet gedaan heeft begrijpen ze niet waarom hij een korting van 5% toegestaan heeft. Ze hebben zelf de monsters van de meekrap genomen, die men bij Malutin geaccepteerd heeft. Ze weten dus zeker dat de kwaliteit van het geleverde goed is. Dat ze bij Malutin korting willen kan alleen komen doordat er een teruggang in de conjunctuur is of omdat Schliemann te veel beloofd heeft.²⁷¹ Met een teruggang in de conjunctuur bedoelt men in Amsterdam dat ze er bij Malutin achter gekomen zijn dat men dezelfde kwaliteit meekrap ook voor een lagere prijs kan krijgen. Volgens de B.H. Schröder zijn er maar twee mogelijkheden, de Malutins willen onder de koop uit omdat ze ontdekt hebben dat ze hetzelfde voor een lager bedrag kunnen krijgen of Schliemann heeft meer beloofd dan hij mocht. Men is in Amsterdam erg boos. Als alle zaken daar zo liepen dan zouden ze nooit meer iets met wie dan ook in Rusland doen. Schliemann moet contact opnemen met het hoofd van het gilde van zelfstandige handelaars in St. Petersburg en pas als die het met de Malutins eens is mag Schliemann korting geven.²⁷² Uit deze laatste opmerking wordt duidelijk dat ze in Amsterdam misschien wel hopen dat het hoofd van het gilde aan hun kant zal staan, maar dat ze er al rekening mee houden dat dit niet het geval zal zijn. Opvallend is dat ze deze partij onder geen beding terug willen. We kunnen ons afvragen of er niet toch iets met deze partij mis is. Ze schijnen zeker te weten dat Schliemann er geen nieuwe klant voor zal kunnen vinden. Uiteindelijk schijnen de Malutins toch gelijk gehad te hebben of misschien hadden ze gewoon meer macht in St. Petersburg. Bij Schröder in Amsterdam keuren ze uiteindelijk de korting goed. Ze kunnen niet anders.²⁷³

271 Gennadius Library Serie B, Box 1/265-276.

272 Gennadius Library Serie B, Box 1/265-276.

273 Gennadius Library Serie B, Box 1/266-278.

Omdat we Schliemanns gedeelte van de correspondentie niet kennen weten we niet wat zijn antwoord geweest is. Oorspronkelijk hielden ze, zoals we gezien hebben, de mogelijkheid open dat het zijn schuld was omdat hij te veel beloofd had, maar dat beeld schijnt hij weggenomen te hebben. Al spoedig komt de zwarte piet geheel bij de Malutins te liggen. Het schijnt dat deze, ook na de korting die ze gekregen hebben, nog niet tevreden zijn, maar nu hebben ze er in Amsterdam genoeg van. Ze hebben de door Schliemann aangeboden korting gekregen en meer is niet mogelijk. Dat ze tweede kwaliteit meekrap gestuurd hebben terwijl ze eerste kwaliteit verkocht hebben is onzin, dat is een grote leugen. Als ze dit niet terugnemen hoeft Plottnikoff, hun inkoper, in het voorjaar of wanneer dan ook niet meer naar Nederland te komen. Zou hij dat wel doen dan zouden ze hem wel eens door de Nederlandse wet kunnen laten vervolgen. Dan zouden ze hem net zolang vast laten zetten tot hij betaald had.²⁷⁴

Het is duidelijk dat men bij Malutin van mening was dat men niet ontvangen had wat men gekocht had. Daarin hadden ze vermoedelijk gelijk als we er vanuit gaan dat het hoofd van het handelarengilde hun kant koos. Ook het gegeven dat men bij Schröder deze partij onder geen beding terug wilde geeft een aanwijzing dat er iets mee mis was. Of Schliemann uiteindelijk de bedreiging uit Amsterdam overgebracht heeft is onbekend. Hierna komt men in de nog bestaande brieven niet meer op deze zaak terug.

Doordat we deze zaak hier in alle details bekeken hebben lijkt het alsof het hier om een groot conflict gaat, maar dat is niet waar. In de context van deze brieven is het niet meer dan een kleine schermutseling zoals die wel vaker voorkwam. Het ziet er naar uit dat dit een vast onderdeel van het zaken doen was en dat iedereen dat wist. De contacten tussen de firma B.H. Schröder & Co. en de gebroeders Malutin leden er niet zichtbaar onder. Ook werden er dit jaar, van uit Amsterdam, meerdere onterechte aanvallen op Schliemann gedaan, maar ook dat beïnvloede de relatie tussen die twee niet zichtbaar.

Één ding wordt glashelder wanneer men deze brieven leest. Wat het probleem dat er ontstaat ook is, de oorzaak ligt nooit bij de B.H. Schröder & Co. uit Amsterdam.

274 Gennadius Library Serie B, Box 1/325-297.

19. Wat Schliemann in 1846 verdiende

Volgens zijn officiële autobiografie was Schliemann een voorzichtig mens. Zolang zijn fortuin onder de 200.000 Frank, dat is £ 8.000 was gaf hij alleen krediet aan kooplieden met de allerbeste reputatie. Daardoor moest hij tevreden zijn met slechts een zeer kleine winst, maar waren zijn zaken geheel zeker.²⁷⁵

Wanneer biografen over Schliemanns Russische jaren spreken hebben ze het hoofdzakelijk over St. Petersburg. Schliemann beperkte zich echter niet tot de handelshuizen in deze stad. Veel van zijn klanten zaten in Moskou. Meteen in zijn eerste jaar, 1846, reisde hij daar al vier keer heen om klanten te vinden.²⁷⁶

Ook uit de brieven die hij uit Amsterdam ontving blijkt dat Schliemann veel klanten in Moskou had. Uit de adressering van deze brieven blijkt dat hij op 21 februari, 26 maart en 4 mei in Moskou was. Daarna is hij er vermoedelijk enige tijd niet geweest, maar het is zeker dat hij er in september 1846 weer was. Wanneer we vervolgens een lijstje opmaken van Schliemanns grootste klanten samen met de plaats waar ze woonden wordt al gauw duidelijk dat in zijn eerste Russische jaar Moskou waarschijnlijk belangrijker voor hem was dan St. Petersburg:

Wladimir Alexejeff	St. Petersburg
Gebroeders Malutin	Moskou
Serge Givago	Moskou
P.S. Alexejeff	Moskou

Voor de duidelijkheid moet hierbij opgemerkt worden dat al deze firma's vestigingen in beide steden hadden en dat de hier genoemde plaatsnamen de hoofdvestigingen waren. St. Petersburg was logischerwijs ook Schliemanns uitvalbasis voor de handel op Moskou omdat alles waarin hij handelde via deze haven Rusland binnenkwam. Dat Schliemann het grootste gedeelte van zijn klanten in Moskou vond wordt ook begrijpelijk wanneer we bedenken dat de aan Schröder verwante firma Alex Mahs & Co. al jaren in St. Petersburg aan het werk was. Deze zal de markt daar wel zo ongeveer in handen gehad hebben en om zijn relaties met de diverse Schröder firma's goed te houden zal Schliemann hen niet

²⁷⁵ Schliemann 1881b, 12. Deze zin ontbreekt in Schliemann 1892.

²⁷⁶ Webber 1942, 11-12.

te veel onder hun duiven hebben willen schieten. Moskou wordt zo vaak genoemd in de zakenbrieven dat men zou vermoeden dat Schliemann daar woonde wanneer het merendeel van deze brieven niet naar St. Petersburg was gestuurd.

Reizen is nooit echt goedkoop geweest en Moskou en St. Petersburg liggen 628 kilometer uit elkaar. Uit het feit dat Schliemann steeds weer naar Moskou reisde wordt onmiddellijk duidelijk dat dit grote klanten waren en dat hij via hun het geld voor deze reizen terugverdiende. Het was duidelijk de moeite waard om een dergelijke lange reis te ondernemen. Wanneer we ons daarnaast realiseren dat Schliemann in de winter van 1846 een grote reis door West Europa maakte ontstaat de indruk dat hij dit eerste jaar al meteen goed verdiende.

Helaas hebben we Schliemanns kasboek voor dit jaar niet en is het daardoor niet mogelijk om te zien hoeveel hij precies verdiende. We kunnen echter wel proberen om via de informatie uit de Amsterdamse brieven een idee te krijgen. Het merendeel van de brieven die Schliemann van de B.H. Schröder & Co. ontving spreken over mogelijke prijzen en maar zelden wordt er gesproken over gerealiseerde prijzen. Er bestaan echter een paar brieven waarin de rekening opgemaakt wordt. Met veel omslachtigheid en vraagtekens kunnen we hier een globaal beeld uit genereren. In het totaal bestaan er nog negen brieven waarin de afrekeningen voor verschillende firma's staan. Het gaat hier om kopieën en gedeeltelijke kopieën van rekeningen die vanuit Schröder aan de klanten gestuurd zijn. Het is duidelijk dat veel van de zaken die we in de brieven vinden niet in deze rekeningen terugkomen. Hoewel het niet duidelijk is of alle in de brieven behandelde bestellingen ook werkelijk uitgevoerd zijn, is het wel duidelijk dat de nog bestaande afrekeningen slechts een gedeelte van alle transacties beslaan. Omdat dit de enige bedragen zijn waarvan ik absoluut zeker ben beperk ik mij hier tot deze afrekeningen:

datum	aantal afrekeningen	kommissie	totaal
26-03-1846 ²⁷⁷	4	34,39 121,14 234,25 40,30	430,08
15-05-1846 ²⁷⁸	4	182,12 18,30 389,60 72,14	642,16
29-05-1846 ²⁷⁹	6	140,98 128,73 72,25 88,05 226,34 40,03	696,38
03-06-1846 ²⁸⁰	2	49,46 48,60	98,06
09-06-1846 ²⁸¹	1	40,89	
16-06-1846 ²⁸²	1	101,70	
10-07-1846 ²⁸³	1	259,61	
21-07-1846 ²⁸⁴	1	113,35	
		Totaal:	2382,23

-
- 277 Gennadius Library Serie B, Box 1/112a-225. Kommissie is volgens opgave 2%.
- 278 Gennadius Library Serie B, Box 1/181b-169. Kommissie is volgens opgave 2%.
- 279 Gennadius Library Serie B, Box 1/205-259. Uitgaande van een kommissie van 1%.
- 280 Gennadius Library Serie B, Box 1/210-260. Uitgaande van een kommissie van 1%.
- 281 Gennadius Library Serie B, Box 1/218-262. Uitgaande van een kommissie van 1%.
- 282 Gennadius Library Serie B, Box 1/229a-264. Uitgaande van een kommissie van 1%.
- 283 Gennadius Library Serie B, Box 1/261-277. Kommissie volgens opgave 2%.
- 284 Gennadius Library Serie B, Box 1/270-280. Kommissie volgens opgave 2%.

Bij de rekeningen 3, 4, 5 en 6 wordt niet opgegeven wat Schliemanns commissie was. Ik heb hier 1% gerekend. Zelfs wanneer we heel voorzichtig zijn en de mogelijkheid in calculeren dat deze commissie lager was, kunnen we er, afgaande op deze getallen, zeker van zijn dat Schliemann in 1846 met zijn handel via de B.H. Schröder & Co. in Amsterdam op minstens 2000 gulden verdiende.

Nu was dit niet de enige firma waar Schliemann mee werkte. Ik heb de nog bestaande correspondentie met andere firma's niet in detail bestudeerd, maar ik heb het merendeel van de nog bestaande brieven uit 1846 toch wel gelezen. Om enige indruk te geven over wat voor bedragen het bij deze andere firma's ging kijk ik hier even naar Anth. Schröder & Co. in Le Havre en de Schröder Gebrüder in Hamburg.

We beginnen met Schröder in Le Havre:

... les factures pour M. Pieter Aléaceff	
20 sacs de Gomme du Sénégal bas du fleuve, montant à	f 3973,75
13 Fûts Poivre de cayenne	f 2657,70
746 buches bois de Campûhe coup d'Espagne	f 5417,70
	f 12047,15 ²⁸⁵

We moeten hier wel bedenken dat deze rekening in Franse franken is in tegenstelling tot de rekeningen uit Amsterdam die in guldens zijn. Wanneer we er van uit gaan dat Schliemann 1% commissie kreeg dan ontving hij voor deze orders 120,47 Franse franken. Zoals we gezien hebben was 1 frank ongeveer 50 cent. Schliemann kreeg hier dus 60 gulden en 23 cent voor.

Nu kijken we even naar een afrekening van de Schröder Gebrüder uit Hamburg:

Facture für herrn Pieter Semenowitsch Alekseyeff	9642,80
554 Säcke Chili Salpeter	
Facture für herrn Malutin Gebrüder Moscau	28742,12
673 Säcke Chili Salpeter	
Facture für herrn W. Alekseyeff in Moscau	30282,10 ²⁸⁶
2 Fahser enthaltend 9 Barren Silber	
	68667,02 Mark

285 Gennadius Library Serie B, Box 1/184-318.

286 Gennadius Library Serie B, Box 1/174.

Uitgaande van 1% is de provisie op dit bedrag 686,67 Mark. Één Mark is zoals we gezien hebben zestig cent. Schliemann ontving hier dus 412 gulden voor.

Er zijn te weinig brieven van deze firma's bewaard gebleven om ook maar een idee te krijgen van de totale omvang van de orders die Schliemann bij hen plaatste. Ik ga er hier voor het gemak vanuit dat Schliemann via alle andere firma's waarmee hij werkte in 1846 evenveel verdiende als via de B.H. Schröder & Co. Ik denk dat we er, op grond van bovenstaande cijfers, gerust vanuit kunnen gaan dat Schliemann in 1846 in het totaal 4000 gulden verdiende.²⁸⁷ Dit lijkt mij een heel voorzichtige schatting en ik acht het hoogst waarschijnlijk dat het in werkelijkheid meer geweest is.

Dat Schliemann werkelijk heel behoorlijk verdiend moet hebben kunnen we ook zien aan een wissel die men in Amsterdam voor hem uitschreef:

Amsterdam 27 Octd 1846

*... wir [haben] das Vergnügen ... Ihnen beigesand eine Accredittir Brief von £ 100 Sterl (hunderd Pfund Sterling) zu Ihrem Gunsten auf h[errn] J. Henry Schröder & Co in London zu behändigen ...*²⁸⁸

Omgerekend gaf men Schliemann in Amsterdam dus een wissel voor 1224 gulden wat men toch zeker niet gedaan zou hebben wanneer men niet zeker geweten zou hebben dat hij er goed voor was.

287 Ludwig 1932, 75 “... bereits im ersten russischen Jahre allein [verdient er] bei Schroeder und nur bei 1/2% schon 7500 Gulden ...”, also einen Umsatz von 1 1/2 Millionen ...” Waar Ludwig deze cijfers gevonden heeft is mij onduidelijk.

288 Gennadius Library Serie B, Box 1/336-303.

20. De eerste grote reis

Volgens zijn Amerikaanse autobiografie vertrok Schliemann op 1 oktober 1846 voor een reis door Europa om zijn zakelijke contacten te versterken. Hij reisde via Lübeck, Hamburg, Bremen, Amsterdam en Rotterdam naar Londen. Vervolgens bezocht hij Liverpool, Le Havre, Parijs, Brussel, Keulen, Düsseldorf en Krefeld. Via Amsterdam, Hamburg en Berlijn keerde hij naar St. Petersburg terug. Op 14 december 1846 was hij weer terug.²⁸⁹

Schliemann kon deze reis ondernemen omdat 's winters in heel Noord Europa, net als in Amsterdam, vanwege de dichtgevroren havens, de handel stil lag. Gedurende deze reis hield hij een reisjournaal bij. Ik kijk hier in eerste instantie naar wat hij over zijn hernieuwde kennismaking met Nederland schrijft. Schliemann kwam vanuit Bremen, op 13 oktober, met de postkoets naar Arnhem aan. Hij ging meteen door naar het station. Arnhem was, zo noteerde hij, een mooie plaats die omringd werd door de buitenplaatsen van de locale rijken. Arnhem was het eerste stukje Nederland dat hij sinds hij in januari vertrokken was, zag. Hij raakte zeer onder de indruk van alle mooie huizen, die er van buiten zo goed onderhouden uitzagen, met vers geschilderde deuren en schone ramen. Hij nam er een verfrissing en vertrok toen naar Amsterdam. Hoe snel de trein ook ging, hij had de indruk dat het langzaam was omdat hij zo ongeduldig was. Na een rit van twee en een half uur bereikte hij de poort van de hoofdstad. Hij huurde een koetsje en liet zichzelf naar de modieuze herberg "City Elberfeld" brengen. Hij vond het heerlijk om de Amsterdamse straten en grachten weer te zien. Ze herinnerden hem aan alle vreugde en verdriet die voorbij gegaan waren. Het leek alsof de huizen kleiner geworden waren, dat kwam omdat hij nu uit de veel belangrijkere plaatsen St. Petersburg en Moskou kwam. Vooral aan de Vijgendam, waar hij bij een boekhandelaar gewoond had, dacht hij om verschillende redenen met plezier terug. Na die verschillende redenen blijft het echter gissen, hij vertelt er verder niets over. Hij nam een kleine kamer in de herberg, verkleedde zich en ging dineren. Daarna ging hij naar het oude kantoor van Schröder & Co. Die waren net naar een nieuw gebouw aan een andere gracht verhuisd. Toen hij dit ontdekte ging hij naar het nieuwe gebouw en daar sprak hij met zijn oude baas. Hij vertelde hem over alle grote plannen die hij had en zijn vroegere baas beloofde hem bijstand waar dat mogelijk was bij het ontwikkelen van

289 Webber 1942, 12.

een goede relatie met W. Alexceff.²⁹⁰ Hij stelde Schliemann voor aan zijn vrouw, een mooie, niet al te grote jongedame van 18 jaar. Ze vertelden Schliemann over de reis die ze de vorige zomer naar Constantinopel gemaakt hadden en over hoe slecht de wegen geweest waren. Schliemann bleef een half uur bij de heer Schröder en ging toen op zoek naar zijn vroegere collega's. Hij vond ze in een café terwijl ze dineerden. Ze waren verbaasd hem te zien omdat ze hem pas de volgende dag verwachtten. Samen gingen ze naar een theater om een ballet te zien, maar Schliemann was te moe om er echt van te kunnen genieten. Een van de bedienden van Schröders kantoor had hem uitgenodigd om in hotel American²⁹¹ met hen te dineren. Na afloop gingen ze naar koffiehuis "Frascati" waar een prachtig concert gegeven werd.

Frascati ca. 1860.

290 Schliemann meende dat hij samen met Alexceff een eigen zaak in Moskou zou beginnen. Bij terugkeer in Moskou bleek al snel dat hier niets van zou komen.

291 Naar welk hotel American Schliemann hier verwijst is onduidelijk. Hotel American op het Leidseplein werd pas in 1881 gebouwd. Het werd in 1902 gesloopt en door het huidige hotel American vervangen.

Op 27 oktober vertrok Schliemann uit Amsterdam om naar Rotterdam te gaan. Hij wilde daar een nacht blijven om de volgende dag met de “Rainbow” naar Londen te varen. In Amsterdam was hij maar net op tijd voor de trein. Hij kon niet meer zelf voor het transport van zijn bagage zorgen en gaf dit aan iemand van de spoorwegen die beloofde dat het met de postkoets van “Koens” gestuurd zou worden die om middernacht in Rotterdam aan zou komen. Schliemann zelf reisde met de trein en wachtte in Rotterdam op de postkoets die zijn koffer zou brengen. Toen die koets kwam bleek Schliemanns bagage vergeten te zijn. Dat was uiterst vervelend omdat alles wat hij nodig had in die koffer zat en hij de volgende ochtend met de stoomboot mee moest. Hij had geen idee wat hij moest doen. Wanneer de nood echter het hoogst is, is de redding nabij. Om zeven uur ‘s ochtends kwam zijn koffer met de nacht postkoets aan. Deze had hem per ongeluk bij het spoorwegstation ingeladen. Toen hij zijn koffer ontvangen had ging Schliemann onmiddellijk naar de stoomboot, daar kwam hij echter ruimschoots op tijd aan omdat deze door de mist niet vertrekken kon. Voor één guinea en zeven shillings (Fl. 64,20) nam hij een eersteklas cabine. Toen deze boot eindelijk vertrok ging het heel langzaam, het duurde een paar uur voor ze de Maas uit waren.²⁹²

In verhouding tot alles wat Schliemann over Londen, Parijs of Brussel schreef is het gedeelte over Amsterdam maar heel klein. Schliemann kende deze stad en waar er in al die andere steden allerlei toeristische attracties waren om te bezoeken, kende hij hier alles.

Voor iemand die in zijn officiële autobiografie beweerde dat zijn hele leven in het teken van Troje gestaan had is het opvallend dat er bij zijn ontmoeting met Schröder en diens verhaal over zijn reis naar Constantinopel niets staat. Nu is Constantinopel weliswaar niet het zelfde als Troje, maar het is er toch dicht genoeg bij om een vermelding te verwachten. Maar nee, Constantinopel schijnt op dit moment niet meer dan een willekeurig plaats te zijn.

Gedurende zijn reis door Engeland bekijkt Schliemann de moderne wereld. Nergens zijn de productiemethoden zo vooruitstrevend als hier. Hoewel het niets te maken heeft met de producten waarin hij en zijn klanten handelen zorgt Schliemann er voor dat hij een introductie krijgt om een fabriek waar men stoomlocomotieven bouwt te kunnen bekijken. Hij kreeg een arbeider mee die hem rondleidde. Deze arbeider bracht Schliemann eerst naar de benedenverdieping waar de machines uit de verschillende onderdelen werden opgebouwd. De verschillende platen en schroeven en wielen werden in verschillende afdelingen van de fabriek gemaakt. Toen Schliemann een grote hoeveelheid treinen zag staan die gereed gemaakt werden voor Duitsland werd het hem in een

292 Thanos & Arentzen 2012

keer duidelijk hoeveel vooruitgang er in de afgelopen 25 jaar in de wereld gemaakt was. Vroeger had de handel geleden onder het trage transport van goederen en brieven. Nu waren er eigenlijk geen afstanden meer. Men kon van het meest zuidelijke punt van Engeland in een dag naar het meest noordelijke punt, terwijl de telegraaf het nieuws met de snelheid van de bliksem verstuurt. Nadat hij alles in dit gedeelte van de fabriek gezien had werd hij naar de afdeling gebracht waar men de schroeven en staven die nodig waren voor een stoommachine gemaakt werden. Het was een wonder om te zien hoe het ijzer hier gesneden werd of het boter was en op die manier gereed gemaakt werd voor allerlei doelen. Zijn gids vertelde hem dat elke arbeider zijn eigen werk had. De een maakte niets anders dan kleine wielen van een bepaald soort, een ander van een ander soort en zo maar door. Wanneer men van zijn jeugd af een soort werk doet wordt men daar heel goed in en dus hoeft het niemand te verbazen dat alles hier perfect gemaakt wordt met de grootste nauwkeurigheid.²⁹³

Dit laatste klinkt bijna als het eerste hoofdstuk van Adam Smith (1723-1790) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* uit 1776 in werking. De mens als een goed afgesteld productiemiddel. In dezelfde stad zag Schliemann de gevolgen van deze manier van werken. Hij had nog nooit zoveel losbandigheid en moreel verval gezien als hier in Manchester. Nagenoeg elke dame die hij zag lopen of voor haar huis of in een kraam staan toonde de schokkende kenmerken van losbandigheid en het daarbij behorende verlies aan krachten.²⁹⁴ En daar hebben we dan wat Friedrich Engels (1820-1895) in zijn *The Conditions of the Working Class in England* uit 1845 het “lumpenproletariaat” noemde.

Vanuit het al eerder aangehaalde thema van Schliemanns officiële autobiografie kijken we hier wat uitgebreider naar zijn bezoek aan het British Museum. Dit Museum is ontstaan van uit de verzameling van Sir Hans Sloane (1660-1753). Zoals alle verzamelingen uit deze periode was dit in wezen een rariteitenkabinet, dat opgedeeld kon worden in vier groepen; boeken, etnologische objecten, natuurhistorische objecten en klassieke kunst. Na de dood van Sloane was deze verzameling gekocht door de Britse regering. Men was doorgestaan met verzamelen en al snel werd het oorspronkelijke gebouw te klein. Het werd tussen 1823 en 1847 vervangen door het huidige neoclassicistische gebouw. Toen Schliemann dit in 1846 bezocht zat men dus nog in de verbouwing. Het is daardoor niet helemaal duidelijk wat hij zien kon en wat niet. Bij binnenkomst schreef hij zijn naam in Russische letters in het gasten-

293 Thanos & Arentzen 2012

294 Thanos & Arentzen 2012

boek.²⁹⁵ Vervolgens mocht hij gratis naar binnen. De eerste kamer waar hij kwam, stond vol met wat hij Chinese voorwerpen noemde. Men had daar Chinese wapens, boten, kleding en voorwerpen voor huishoudelijk gebruik.²⁹⁶ Het is opvallend dat Schliemann die aan zijn zusters geschreven had dat hij na zijn verblijf in Nederland naar het verre Oosten wilde geen idee gehad schijnt te hebben over hoe de uit deze omgeving afkomstige voorwerpen er uit zagen. Hij noemt hier alle etnologische objecten Chinees. Deze objecten waren echter meegebracht door James Cook (1728-1779) van zijn reizen door de Stille Zuidzee en ze stamden van Alaska in het noorden tot Australië in het zuiden.²⁹⁷ Ze waren afkomstig van een groot aantal verschillende culturen, maar uit China zat er niets bij.

Vervolgens kwam hij in een kamer met alle vogels die er in deze wereld bestonden.²⁹⁸ Hij geeft toe dat dit een prachtige collectie is waar iedereen met bewondering naar kijkt, hij echter was er niet van onder de indruk en dacht aan Moskou. Hij was alleen naar dit museum gekomen om te kunnen zeggen dat hij er geweest was, dat hij zijn tijd nuttig besteed had. Vervolgens kwam hij in een kamer met duizenden vissen, van de kleinste tot de grootste. Toen in de kamer met die viervoeters, ook hier hadden ze weer alles, van de muis tot de olifant. Allemaal met zeer veel zorgvuldigheid opgesteld. Op de bovenste gedeelten van de muur zaten mooie schilderijen.²⁹⁹ Het is duidelijk dat biologie niet echt Schliemanns belangstelling had; dit veranderde echter toen hij bij de paleontologische collectie aankwam. Hier zag hij gigantische beenderen die in steen veranderd waren terwijl ze vele eeuwen in de aarde zaten. Aan de ontzaglijke grootte van sommige van deze beenderen kon je zien dat ze aan dieren uit een tijd van voor de schepping toebehoord hadden.³⁰⁰

295 [Leigh's] 1830, 288: "Persons who wish to see the Museum, must inscribe their names and places of abode in a book kept for that purpose; upon which they will be shown into the apartments." Corri, Stephen, Archives Assistant of the British Museum in een brief van 03-03-1997 aan de auteur: "It should be noted that at the end of 1845 Montagu House (het oorspronkelijke museum gebouw) was demolished to make way for the current building, and the Visitors book was withdrawn from use, I would suspect due to the rapid increase in visitor numbers making such a system of recording admission impossible to operate. Unfortunately the Visitors book has not survived, although I doubt very much that it would have been in place during 1846 as in fact the Museum although still open, would have been in a rather transient state due to the extensive remodelling of the galleries."

296 Thanos & Arentzen 2012, 98

297 Synopsis 1838, 3-7.

298 Miller 1973, 239-240: "... 'there now stands, more or less crowded, a part only of the collection of birds, the rest being preserved, as unstuffed skins, in boxes or draws.' The collection, fine as it was represented only about half of the known species of birds."

299 Thanos & Arentzen 2012, 99

300 Thanos & Arentzen 2012, 30

Boudewijn Casper Goudsmit's
(1849-1915) bewerking van
Nicolas Camille Flammarin's
*Le Monde avant la création de
l'homme* uit 1886.

Voor ons mag het merkwaardig klinken, dieren van voor de huidige schepping, maar in Schliemanns tijd was dit een heel gangbare verklaring. Volgens de *Bijbel* had God alles in zes dagen geschapen en was er sinds die tijd niets meer bijgekomen of afgegaan. Dit leverde een aantal problemen op. Als er niets bij gekomen was en Eva dus de enige vrouw op de aarde was, waar had Kaïn dan zijn vrouw gevonden? In 1655 kwam Isaac La Peyère (1596-1676) met het idee van een Pre-Adamitische wereld. Er moest een schepping geweest zijn voor de schepping die in de *Bijbel* beschreven wordt. De vrouw van Kaïn moest uit een vroegere schepping stammen. Hoewel de paus dit idee niet zag zitten en La Peyère gedwongen werd het te herroepen bleek het goed met de veranderende omstandigheden mee te kunnen groeien en kon het steeds opnieuw als verklaring voor het onverklaarbare gebruikt worden. Omdat God onfeilbaar was kon men over het algemeen fossiele botten van onbekende dieren niet door het uitsterven van deze soorten verklaren. Uitsterven zou betekenen dat God zijn werk niet goed gedaan had. Verwoesten via een zondvloed of andere catastrofe ging daarentegen wel. Op deze wijze wist de Franse paleontoloog George Cuvier (1769-1832) het idee van een pre-Adamitische wereld te hervormen tot een reeks van catastrofes die steeds weer een geologisch tijdperk afsloten.

Na deze zaal kwam Schliemann bij wat ons het meest interesseert, de zalen met Egyptische, Griekse en Romeinse oudheden. Vooral de Egyptische voorwerpen trokken zijn aandacht. Ze toonden een gro-

te hoeveelheid Egyptische grafkisten die gevonden waren in de oude piramiden en catacomben. In deze kisten zaten de resten van oude Egyptische koningen. Dankzij de balsem en de kruiden waarmee men de lijken geparfumeerd had voor ze begraven werden waren ze bewaard gebleven. Door de tijd en de grote hitte in Egypte waren ze zo hard als steen geworden. Deze mummies, zoals men ze noemde, waren gehuld in een lijkgewaad en zagen er uit alsof ze begraven waren. De buitenkanten van hun kisten waren overdekt met hiërogliefen die de avonturen en de reis van de ziel na de dood beschreven. De muren van deze kamer waren bedekt met Egyptische scènes die men in de piramiden gevonden had. Deze scènes, die in steen gebeiteld waren, toonden veldslagen zoals die in het verleden gevoerd waren. Op planken aan de muren van deze kamer toonde men een grote hoeveelheid juwelen die door de oude Egyptenaren gedragen werden en die gevonden waren in de piramiden die ze gebouwd hadden.³⁰¹

Het is duidelijk dat Schliemanns kennis van de Egyptische oudheid beperkt was. Wanneer we echter in de *Synopsis of the Contents of the British Museum* kijken, die hij bij aankomst in het Museum gekocht had, dan zien we dat deze alleen lijsten met voorwerpen geeft. De techniek van mummificeren zoals hij die in zijn journaal beschrijft moet hij dus ergens anders gevonden hebben. Het is uit deze en zijn opmerking over de fossiele beenderen dat duidelijk wordt dat hij, hoe oppervlakkig ook, geïnteresseerd was in onderwerpen die niets met zijn werk te maken hadden.

Nadat hij een kwartier in de Egyptische kamer geweest was ging hij naar de kamer met de Griekse en Romeinse vazen. Al deze vazen hadden een nummer en dankzij de gids die hij bij binnenkomst gekocht had, kon hij zien hoe oud ze waren. Wanneer hij ze met deze kennis bekeek kon hij zien hoe de verschillende grote landen in de loop der tijd beetje bij beetje vooruit gegaan waren.³⁰²

Hier is het de moeite waard om de door Schliemann aangehaalde *Synopsis* er eens bij te halen om te zien wat hij hier zag. Het heeft geen zin om de hele lijst hier over te nemen, maar er zijn een aantal voorwerpen die hij gezien moet hebben, maar waarover hij niet schrijft:

No. 13 Head of Paris and Helen, in alto-relieve.

No. 47 A head of one of the Homeric heroes. It is highly animated, and is looking upwards, apparently in great agitation.

No. 54 A bas-relief, representing Priam in the act of supplicating Achilles to deliver to him the body of his son Hector.³⁰³

301 Thanos & Arentzen 2012, 99.

302 Thanos & Arentzen 2012, 100

303 *Synopsis* 1838³⁶, 155.

The British Museum ca. 1890.

Als er ergens een mogelijkheid was gedurende deze reis om aan de passie uit zijn jeugd te denken dan was het hier wel.

Toen hij verder ging kwam hij opnieuw bij een aantal Egyptische voorwerpen die met hiëroglfen overdekt waren. Naast deze voorwerpen hadden geleerden vertalingen in het Grieks en het Hebreeuws opgehangen, maar dat hielp Schliemann niets bij het begrijpen van deze eeuwen oude inscripties. Het is duidelijk, ook het verlangen om ooit Grieks te mogen leren schijnt hem op deze reis verlaten te hebben.

Uiteindelijk is het allemaal niet zo geweldig interessant wat hij hier ziet. Veel van wat hij ziet is beschadigd. En de sfinxen die hij ziet zijn niets nieuws die staan in St. Petersburg gewoon aan de oever van de Neva.³⁰⁴ En zo zie je maar weer, eigenlijk hoeft je Rusland helemaal niet te verlaten.

³⁰⁴ Thanos & Arentzen 2012, 100.

Het is duidelijk dat Schliemann niet wist dat *Les Descriptions de L’Egypte* uit 1809 een Egyptische rage in Europa had losgemaakt die ervoor had gezorgd dat er ook in St. Petersburg sfinxen kwamen. Ook het verschil tussen origineel en reproductie schijnt hem niets te zeggen.

Opvallend is dat Schliemann op z’n minst een drietal iconen van het British Museum niet noemt; de Baberini of Portland Vase, de Elgin Marbles en de Rosetta Stone. Doordat het museum verbouwd werd is het niet duidelijk of hij deze objecten wel of niet zien kon. Wat de Elgin Marbles betrof was er echter een tweede mogelijkheid, deze stonden in gipskopies opgesteld in The London Panorama. Schliemann bezocht dit panorama en was er laaiend enthousiast over. Nergens kon men London zo mooi zien als daar. De Elgin Marbles verdwijnen hier echter in de mededeling dat er ook nog een tuin was met de overblijfselen van antieke tempels.³⁰⁵

Dat Schliemanns interesse in de overblijfselen van de Egyptische en Antieke cultuur slechts heel beperkt was blijkt ook uit zijn beschrijving van wat hij in het Louvre ziet. Wat ze daar hebben is volgens Schliemann mooier dan dat wat ze in Londen hebben, en daarmee is zijn beschrijving voltooid. Over wat hij er precies zag vertelt hij niets in zijn verslag.

Terug in Rusland wacht hem een teleurstelling. Het partnerschap met Alexceff gaat niet door. Schliemann meldt dit o.a. aan Schröder in Hamburg. Daar zijn ze niet verbaasd. Eigenlijk hadden ze het wel verwacht, zoals Schliemann gemerkt zou moeten hebben toen hij bij hun was. Ze vinden dat Schliemann absoluut geen mensenkennis heeft. Hij praat veel, hij belooft veel en valt steeds weer voor allerlei fantasieën, die in werkelijkheid nooit te bereiken zijn. Wanneer hij denkt dat hij zijn doel bereikt heeft wordt hij grof en arrogant tegen zijn vrienden, terwijl die alleen het beste met hem voor hebben.³⁰⁶ De brieven schrijver gaat nog een tijdje verder in de zelfde trant en hoopt vervolgens dat Schliemann ooit een goed zakenman en lid van de maatschappij wordt. Ondanks deze kritiek, waaruit men af zou kunnen leiden dat Schliemann geen al te beste zakenman was, bleef het hem voor de wind gaan.

305 Ludwig 1932, 78-79: “Als er vom British Museum spricht, ist sein Interesse sofort auf die Ausgrabungen gerichtet; dort sah ich die ägyptischen Dinge, die mich mehr interessierten als alles, was ich bisher gesehen habe. Es sind viele ägyptische Särge darunter, die man in den alten Pyramiden und Katakomben fand’. Folgt ausführliche Beschreibung der Mumien und Sarkophage, sodann der griechischen und römischen Vasen und Skulpturen. Die Genauigkeit seiner Notizen zeigt, daß ihn hier keine Gedanken an Moskauer Geschäfte abziehen; er scheint entrückt, denn er ist ganz gefesselt.”

306 Meyer 1953, 35. Volgens Meyer is deze brief van J.W. Schröder uit Hamburg. Wie deze W.J. is weet ik niet. Schliemann was in Hamburg bij Schröder Gebruder & Co. Deze bestond uit de heren, Berhard Hirich, Christian en Johann Rudolph Schröder.

Op 18 februari 1850 reisde hij voor de zesde keer naar Moskou en op 4 maart vertrok hij van daar via Kovno, Gumbingen, Königsberg en Berlijn naar Amsterdam. Nadat hij hier een week geweest was reisde hij verder via Londen naar Edinburg in Schotland. Hij bracht een bezoek aan Glasgow en reisde per stoomboot via Greenock naar Liverpool. Vandaar ging het via Chester naar Bangor om de Britannia bridge te zien. Vervolgens ging het via Londen, Le Havre, Parijs, Amsterdam. Hamburg en Lübeck terug naar St. Petersburg.³⁰⁷

In zijn reisverslag schreef Schliemann over alles wat hij zag en deed. Wanneer we echter wat nauwkeuriger naar de inhoud kijken ontstaat de indruk dat hij in de aan deze reis voorafgaande periode afgewezen is door een Russische vrouw. Afgewezen omdat hij geen Rus was. Voortdurend herhaalt Schliemann in dit reisverslag dat in Rusland alles beter is en meerdere keren doet hij zich, als hij met vrouwen spreekt, voor als een Rus. Aan een Franse vrouw die hij in de trein naar Antwerpen ontmoet vertelt hij dat Russische mannen heel anders zijn dan de Franse. Russische mannen houden van een huiselijk bestaan. Het doel van het leven van een Russische man is ervoor te zorgen dat zijn vrouw gelukkig wordt. Wanneer hij een diner in Liverpool bezoekt vertelt hij de daar aanwezige vrouwen dat ze eigenlijk maar domme gansjes zijn in vergelijking tot de Russische vrouwen. Russische vrouwen spreken op zijn minst drie talen vloeiend en spelen daarnaast ook nog uitstekend piano.³⁰⁸

307 Weber 1942, 12.

308 Arentzen 2011, 170-171.

Jean- Léon Gérôme (1824-1904).

21. Een Vrouw?

Volgens zijn reisverslag van 1846 stak Schliemann in Liverpool, tijdens een diner, de loftrumpet voor de Russische vrouw. Ze was niet alleen mooi, maar ook zeer intelligent. Ze sprak minstens drie talen vloeiend en kon daarnaast ook nog eens uitstekend piano spelen. De Russische vrouw had maar een nadeel, ze hield niet van buitenlandse mannen. Wanneer we dit gegeven koppelen aan Schliemanns pogingen om voor een Rus door te gaan krijgt men al snel het idee dat hij een niet geheel gelukkige ervaring met een Russische vrouw achter de rug had. Wanneer we vervolgens lezen hoe hij tegen een Franse vrouw in de trein naar Antwerpen een geheel onrealistisch beeld van de Russische man schetst dan ontstaat het gevoel dat hij nog niet alle hoop opgegeven heeft. Volgens Schliemann is het doel van het leven voor de Russische man om ervoor te zorgen dat zijn vrouw de hemel op aarde krijgt. Het huiselijk bestaan is volgens Schliemann het hoogste geluk dat een mens bereiken kan. Of hij werkelijk op dit moment al een vrouw op het oog had of alleen maar droomde is onduidelijk. Eind 1847 begint zijn streven naar huiselijk geluk echter duidelijk vastere vormen aan te nemen. Tenminste als het gerucht dat broer Ludwig gehoord heeft juist is:

Heden hoorde ik tot mijne grootste verwondering van zelfden Heer dat Cupido U gevangen genomen en U werkelijk van plan waart om trouwen te gaan. - Jonge, jonge, zij wat voorzichtig en overleg in ieder opzigt den grooten stap, die U door eene zulke verbinding doet. Zoove[e]l als ik mij tot dezen oogenblik hiervan verbeelden kan moet ik geloven dat Uwe bruid rijk is en U misschien door haar den grond tot Uwe nieuwe zaken legd, maar bedenk mijn goede broeder dat de rijkdom niet het aardsgeluk uitma[a]kt en U den unpardonnablesten [Engels: unpardonable?] misstap begaat indien U eene Echtgenoten neemt voor welke U niet "les sentiments les plus noble" voelt. Maar bemind gij haar werkelijk en zijt met haar Character en gevoelens accoord, nu zoo zij is het een geluk indien zij Vermogen mede brengt. Maar zult U ook wel eenen goeden echtgenoot uitmaken! en genoegzame vereischtheden bezit[t]en om de verlangen[s] van een jonge vrouw te vervullen! Schrijf mij eens in vertrouwen hierover - Jonge wat zullen onze zusters zeggen indien zij spoedig eene jonge en rijke Russin tot schoonzuster krijgen, stuur hen en mij ma[a]r niet te vroeg verlovingskaartjes toe. Hopende hierover spoedig iets naders van U te horen wil ik voor heden hiervan zwijgen, daar ik nog zoo zeer in het duister ben.³⁰⁹

309 Gennadius Library Serie B, Box 1/50, 330 - 329 - 2270.

Hoe deze geschiedenis precies verloopt is niet helemaal duidelijk. Ergens in 1848 schrijft hij aan zijn zusters dat hij een vrouw op het oog heeft. Hij heeft nu, naar eigen zeggen, het toppunt van geluk bereikt. De vrouw van zijn dromen speelt prachtig piano en spreekt vloeiend drie talen. Bovendien is ze spaarzaam zodat Schliemann verwacht dat hij met haar rijk kan worden.³¹⁰ Wanneer we deze uitspraak met Schliemanns schoffering van de dames in Liverpool vergelijken kunnen we ons afvragen hoe lang hij al achter deze juffrouw aanzat. Tegen het eind van het jaar schijnt alles rond te zijn. Op 28 oktober 1848 schrijft Schliemann aan zijn vader dat hij verloofd is. Hij heeft in St. Petersburg een Duits-Russisch meisje gevonden, Sopia Hecker.

In dezelfde tijd wordt hij door Givago aan diens nicht Jekaterina Petrowna Lyshina (1826-1896) voorgesteld. Het schijnt dat Givago op een huwelijk tussen zijn vriend en zijn nicht aangestuurd heeft. Schliemann weet niet wat hij moet doen. Hij schrijft zijn zusters of er niet een over kan komen om hem bij zijn keuze te helpen.³¹¹ Uiteindelijk schijnt hij voor Sophie Hecker gekozen te hebben, maar dat werd niets omdat zij nogal op een officier gesteld was. Voor Schliemann was dit een teken dat ze lichtzinnig was en hij verbrak de verloving.³¹² Een ander gerucht zegt overigens dat het de vader van de verloofde was die zijn dochter weerhield om met Schliemann te trouwen, omdat hij een rijke schoonzoon wenste.³¹³

310 Ludwig 1932, 82-83, dateert deze gebeurtenis in 1847. Meyer 1969, 140-141 geeft het zelfde verhaal zonder datering.

311 Payne 1959, 40-41.

312 Ludwig 1932, 86-87, Meyer 1969, 140-141.

313 Traill 1995, 23.

22. Amerika 1850-1852

Volgens zijn officiële autobiografie reisde Schliemann in het voorjaar van 1850 naar Amerika omdat hij gehoord had dat zijn broer Ludwig, die daar in 1849 naartoe gegaan was, gestorven was.³¹⁴

Wanneer we naar de datum, begin februari 1850, kijken wordt onmiddellijk duidelijk dat deze mededeling niet kan kloppen. In het reisjournaal, dat hij gedurende zijn Amerika reis bijhield schrijft hij dat hij in februari 1850 voor de tweede keer door West Europa reisde. Volgens dit reis journaal vertrok hij pas op 10 december 1850 uit St. Petersburg. Als reden voor zijn reis geeft hij hier zijn onweerstaanbare verlangen om te reizen op³¹⁵ wat ongetwijfeld slechts een gedeelte van de reden was.

Wanneer Ludwig Schliemann werkelijk iets met Schliemanns vertrek uit Rusland te maken heeft is deze datum aannemelijker. Op 20 Juli 1850 schrijft Schliemann aan een neef opdat deze zijn zusters het bericht van het overlijden van hun broer voorzichtig overbrengt. Hij heeft gehoord dat Ludwig op 21 mei in Sacramento in Californië aan tyfus overleden is. Een zakenrelatie uit New York, C.D. Behrens, heeft hem een krant gestuurd waarin Schliemann de volgende zin vond: “On the 21st died in Sacramento City, of Typhoid fever, Mr. Louis Schliemann, formerly of Germany, late of New York City, aged 25 years.”³¹⁶ In deze brief meldt Schliemann dat zijn broer in korte tijd een vermogen van 7000 Thaler³¹⁷ opgebouwd zou hebben. Hij heeft al aan een ander familie lid geschreven om de nodige papieren te regelen. Het is de bedoeling dat de zusters via B.H. Schröder & Co. in Amsterdam proberen om de erfenis van Ludwig in handen te krijgen. De meeste biografen gaan er vanuit dat Schliemanns reis naar Californië een rechtstreeks gevolg van Ludwigs dood was,³¹⁸ maar ik heb daar geen aanwijzingen voor kunnen vinden.

314 Schliemann 1892, 18

315 Weber 1942, 12.

316 Meyer 1953, 47-48.

317 1 Thaler was 3 Mark was Fl. 1,80.

318 Ludwig 1932, 89-90: “Drei Monate nach ... [dem] letzten Brief erhält Schliemann eine Zeitungsnotiz über den Tod des Bruders ... Wenige Monate später schiffte sich Schliemann ein, um das Grab des Bruders zu suchen und das Gold von Kalifornien.” Meyer 1969, 114: “Der Verstorbene zog den überlebenden Bruder nach in die Fremde.” Moorehead 1994, 32: “It was Louis who was responsible for the next chapter in Schliemann’s life ... Declaring that he was intending to investigate what had happened to Louis’s fortune [after his death], in order to bring back what he could salvage for his sisters, he made plans to sail for New York ...”

Op 19 oktober 1850 schreef Schliemann een wat cryptische brief aan een bekende in New York. Hij vraagt deze om per kerende post informatie te verschaffen over de mogelijkheden die er voor een kapitalist in Californië aan het ontstaan zijn. Een vriend van hem, die ongeveer \$ 30.000 bezit wil in het volgende voorjaar naar San Francisco gaan om daar dat bedrag zo goed mogelijk te beleggen. Het is een jonge man met veel energie en grote kennis van het koopmansberoep. Is het mogelijk om daar zijn geld volkomen zeker te beleggen? “Geef u mij alstublieft alle informatie die u heeft over de mogelijkheden voor een handelaar in San Francisco”.³¹⁹

Over wie die vriend is hoeven we het hier niet verder te hebben. Schliemann is van plan om naar Californië te gaan, niet zozeer omdat zijn broer daar overleden is, maar omdat hij daar de omstandigheden hoopt te vinden om zijn mogelijkheden als handelaar verder te ontwikkelen.

Waarom hij weg wil uit St. Petersburg is niet duidelijk. Het zou wel eens kunnen dat de verbroken verloving met Sophie Hecker er meer toe heeft bijgedragen dan de dood van zijn broer. Volgens een brief aan zijn zusters van 10 november is hij gereed om St. Petersburg voorgoed te verlaten. Hij heeft alles van waarde verkocht zodat er niets meer is wat hem aan St. Petersburg bindt. Hij hoopt binnen veertien dagen al het geld dat hij nog moet krijgen binnen te hebben zodat hij 24 november vertrekken kan. Of de zusters hun antwoord per brief aan B.H. Schröder & Co. in Amsterdam willen sturen.³²⁰

Wat ook de oorzaak is waarom Schliemann St. Petersburg verlaat, zijn banden met de B.H. Schröder & Co. uit Amsterdam hebben er duidelijk niet onder geleden, hoewel hij nu niet meer in staat zal zijn om voor hun orders op de Russische markt te vinden. Schliemann reist in een keer van St. Petersburg naar Amsterdam. Hij vertrok op 10 december en bereikte op 18 december om half tien ‘s avonds Berlijn. Omdat hij wist dat de trein naar Keulen om 10 uur vertrok ging hij daar onmiddellijk naar toe. Hij was op tijd en passeerde om 11 uur Potsdam. Om vier uur ‘s nachts passeerde hij Maagdenburg, vervolgens kwam hij langs Braunschweig, Hannover, Minden en arriveerde om 6 uur ‘s ochtends in Oberhausen. Hier pakte hij de postkoets van 7 uur die via Wezel en Emmerich naar Arnhem reed. Hij arriveerde hier de volgende ochtend om 7 uur en nam onmiddellijk de trein naar Amsterdam. Hij kwam daar om 11 uur aan en nam “zoals gebruikelijk” een kamer in hotel “des Pays-Bas”.³²¹ Pas in Amsterdam aangekomen nam Schliemann eindelijk wat rust. Vervuld van goede herinneringen wandelde hij door de schone straten en langs de prachtige grachten. Schliemann raakt vervuld van mooie gedachten.

319 Meyer 1953, 49.

320 Meyer 1953, 50.

321 Weber 1942, 14.

“Het kan zijn dat men in het verleden gekweld is door duizenden problemen, wanneer men later terugkijkt ziet alles er zo prachtig uit dat het is of alles door een roze sluier overdekt wordt.” Hij werd nu ontroerd door de kerkklokken die in Amsterdam elk kwartier luiden. Het is waar dat St. Petersburg vanuit architectonisch oogpunt gezien alle steden in de wereld overtreft, maar Amsterdam biedt een veel aangenamer en comfortabeler leven dan die grote kolos van het noorden.³²² Het is duidelijk dat Schliemann afstand aan het nemen is van St. Petersburg.

Hij rust in Amsterdam wat uit en regelt via de B.H. Schröder & Co. een aantal aanbevelingsbrieven voor Amerika. Op 21 december vertrok hij per trein naar Rotterdam. Daar verbleef hij in hotel “Bath”. Op 22 december reisde hij met de “Oceanic” naar Londen.³²³ In Londen brengt hij zijn financiële zaken op orde en dan kan de grote reis beginnen. Schliemann reist met een radarstoomschip. Halverwege de oceaan raakte dit schip in een storm verzeild. Een van de raderen viel uit en het schip kon met de weinige zeilen die het had alleen voor de wind zeilen en dat betekende in dit geval terugkeren. Het schip legt aan in Cork in Ierland. Schliemann reist onmiddellijk terug naar Engeland. In Londen hoort hij dat een van zijn zaken in Amsterdam nog niet afgerond is.

Hij besluit meteen weer naar Amsterdam terug te keren. Omdat de directe stoomboot naar Rotterdam al vertrokken was nam hij de trein naar Dover. Op 25 januari vertrekt hij ‘s avonds naar Oostende. De zee was die avond hoog en onstuimig en de boot lag ver uit de kust. Schliemann werd kletsnat voor hij eindelijk aan boord was. Op 26 januari ‘s ochtends arriveerde de boot in Oostende. Schliemann reisde onmiddellijk via Gent naar Antwerpen waar hij ‘s middags om drie uur de postkoets van Van Gend & Loos naar Rotterdam nam. Om negen uur ‘s avonds bereikte hij Breda. Hier nam hij een hotelkamer voor de nacht. De volgende ochtend om vijf uur vertrok de postkoets weer en via Delft bereikten ze om twaalf uur ‘s ochtends Rotterdam. Hier stapte hij onmiddellijk over op de trein en zo was hij om half drie in Amsterdam waar hij een kamer nam in het “Rheinische Hof”.³²⁴

Hij regelt zijn zaken en reist de volgende dag via Rotterdam naar Londen en van daar door naar Liverpool. Hier voegde hij zich weer bij zijn medereizigers. De daaropvolgende dag vertrok het gezelschap op nieuw naar Amerika. Dit keer verloopt de reis voorspoedig en komen ze zonder vertraging in New York aan. Hij is nu geheel in reisstemming gekomen. Op 23 februari 1851 schrijft hij van uit Washington aan zijn vader. Hij vertelt over alles wat hij gedaan heeft en wat hij nog gaat doen. Het schijnt dat hij het idee om geld in Californië te gaan verdienen nu opgegeven heeft. Volgens deze brief wil hij er niet langer dan

322 Weber 1942, 15.

323 Weber 1942, 15.

324 Weber 1942, 20.

een paar weken blijven om vervolgens een schip naar Canton in China te nemen. Van daar wil hij via Indië, Arabië en Egypte weer naar Europa terug keren. Het is een reis die veel kost, maar de ervaringen die hij er bij opdoet zijn onbetaalbaar.³²⁵

Na een uitgebreid bezoek aan New York en Washington reist Schliemann via Panama naar Californië. Het is een moeizame tocht door de jungle, maar ook hier blijft Schliemann zijn toeristische nieuwsgierigheid volgen. Eenmaal in Panama besluit hij de ruïnes van oud Panama te gaan bekijken. Hij huurt voor 3 dollar een ezel en vertrekt samen met een andere reiziger die ook een ezel gehuurd heeft naar de plaats waar Panama oorspronkelijk lag. Het was heet en het pad niet meer dan een ezelspoor dat door het bos liep. Na anderhalf uur zagen ze de kust niet ver van de ruïnes van het oude Panama. Toen ze er eindelijk aan kwamen werden ze teleurgesteld omdat er nagenoeg niets te zien was. Deze stad was tweehonderd jaar eerder geheel door de boekaniers verwoest. “In de grote hitte die hier heerst gaat het verval even snel als de groei van de planten en daardoor is er nagenoeg niets meer te zien van de oude stad”.³²⁶ Dit is een van de eerste tekenen dat Schliemann belangstelling voor overblijfselen uit het verleden heeft.

In Californië aangekomen reist Schliemann onmiddellijk naar Sacramento om het graf van zijn broer te bezoeken. Na veel moeite vindt hij het. Hij geeft 50 dollar aan een begrafenisondernemer om er een marmeren grafsteen op te laten zetten.³²⁷

Sacramento bevalt Schliemann, bij besluit om zich hier te vestigen.³²⁸ Van hieruit maakt hij een reis langs de goudvelden om zich op de hoogte te stellen van hoe er hier gewerkt wordt.³²⁹ Hij ziet grote mogelijkheden en besluit een bank te beginnen.³³⁰ Hij huurt een pand en plaatst een advertentie in de krant:

Sir:

We are now ready to purchase any quantity of Gold Dust, at the highest prices, for which we pay principally in American Coin, and Drafts drawn at par on San Francisco.

We will sell Messrs. Rothschild's Bills of Exchange on the United States and Europe.

325 Deze brief is op 23/24 mei 2005 bij Ketter Kunst - Auktion 294, Lot 1331 verkocht. Zie ook Meyer 1969, 115.

326 Webber 1942, 42.

327 Webber 1942, 55.

328 Webber 1942, 58. Schliemann schrijft “Having determined to settle down permanently in Sacramento City.” Bölke melde in een persoonlijk gesprek met de schrijver dat hij van mening is dat dit betekend dat Schliemann voor goed in Californië wilde blijven.

329 Zie Traill 1990 en Traill 2008.

330 Webber 1942, 65.

*When you visit the City of Sacramento,
we would respectfully solicit your call.*

*Your Obedient Servants,
H. Schliemann & Co.
Bankers, in the Brick Building Cor. J
and Front Streets.³³¹*

Goudmijn in Californië, William Henry Jackson ca. 1872.

Schliemanns beschrijving van zijn verblijf in Californië is niet zonder problemen. Een van de opvallendste gedeelten is een uitgebreide beschrijving van de stadsbrand die San Francisco op 4 juni 1851 trof.³³² Het hele verhaal klinkt zeer authentiek, maar er is een probleem, er was geen stadsbrand op 4 juni, deze brand was op 4 mei. De conclusie dat Schliemann zich hier een maand vergiste zal hebben is niet logisch. Het journaal is chronologisch opgebouwd en het hier voorstaande stuk is op 31 mei gedateerd is. Het verslag over de brand werd dus na 31 mei geschreven. Het ziet er naar uit dat Schliemann zich hier heeft laten inspireren door een verslag uit de *Sacramento Daily Union* van 6 mei.³³³

Het gaat Schliemann in Californië voor de wind, maar het bevalt hem uiteindelijk niet. Het werk in de bank verveelt hem, de hitte is verschrikkelijk en het gezelschap bestaat uit niets anders dan avonturiers die niets anders willen dan rijk worden. Gelukkig is er Prof. F. G. Reeger die veel van de wereld gezien heeft en vloeiend Engels, Frans, Duits, Portugees, Spaans en Nederlands spreekt. Schliemann is er zeker van dat deze man ook Grieks en Latijn spreekt, maar spreekt niet over zijn eigen wens om deze talen ook te leren.³³⁴ Waar hij aan het begin van zijn reis het idee vestigde dat hij St. Petersburg voor goed verlaten had, begint hij in mei 1851 tekenen van heimwee naar deze stad te krijgen. Hij hoopt aan het eind van het jaar terug te keren, maar niet zonder de rest van zijn geplande wereldreis. De notitie in zijn journaal met betrekking tot het tweede deel van zijn reis is echter nog al merkwaardig. Omdat de reis naar Californië zoveel gekost heeft wil hij terug reizen via China om op die manier iets van zijn kosten terug te verdienen. Van uit China wil hij dan via Indië, Egypte en Italië naar Duitsland terug keren. Daarna wil hij zich in St. Petersburg vestigen omdat dit de mooiste stad ter wereld is. Gedurende deze reis wil hij ook Jeruzalem bezoeken, niet uit religieuze overtuiging, maar om zijn nieuwsgierigheid te bevredigen.³³⁵

331 Ludwig 1932 tegenover 92.

332 Webber 1942, 63.

333 Traill 1978, 350 ook Traill 1993, 43.

334 Webber 1942, 61-62 in het Spaans, 99-100 in Engelse vertaling.

335 Webber 1942, 62/63 in het Spaans, 100 in Engelse vertaling.

Ondertussen gaan de zaken geweldig. Hij maakt winst op een geweldige schaal. Als hij vroeger geweten had dat er ooit een dag zou komen waarop hij een kwart zou verdienen van wat hij nu verdient zou hij zich de gelukkigste man ter wereld gevoeld hebben. Maar helaas hij is 18.000 verst³³⁶ verwijderd van St. Petersburg waar al zijn hoop en al zijn verlangens zich bevinden.³³⁷

Californië gaat Schliemann meer en meer tegen staan. Het klimaat is er ook niet goed voor hem, hij krijgt steeds weer koortsaanvallen. Hij haalt uiteindelijk het eind van het jaar niet. Op 7 April 1852 doet hij zijn bank van de hand en begint hij aan zijn terugreis naar Rusland.³³⁸ Het idee om via China te reizen heeft hij opgegeven. Via een oponthoud in New York en een bezoek aan zijn familie in Mecklenburg reist hij direct naar St. Petersburg. Op 24 juli 1852 noteert hij de vermoedelijke reden voor de tot dit moment in zijn Amerikaanse journaal getoonde gevoelens voor St. Petersburg. Al zijn oude vrienden hebben hem hartelijk ontvangen, zelfs juffrouw Catherine Lyschin, die hem vroeger niet zag staan, heeft hem nu vriendelijk ontvangen. Dat belooft veel goeds voor de toekomst.³³⁹

Deze mededeling maakt het hoogst waarschijnlijk dat Schliemann St. Petersburg met liefdesverdriet verlaten had en er nu weer nieuwe mogelijkheden ziet.

Jekaterina Petrowna Lyshina ziet er nu plotseling een stuk aantrekkelijker uit. Dat ze uit een rijke familie met verbindingen naar de Tsarenfamilie stamt zal voor Schliemann ook niet onbelangrijk geweest zijn. Ook de aantrekkingskracht van Schliemann op Jekaterina en haar ouders schijnt, door het in Californië verworven fortuin, sterk toegenomen te zijn.³⁴⁰

Op 31 december 1852 schrijft hij zijn zusters om hen te vertellen dat er zich een grote verandering in zijn leven heeft voorgedaan. Op 12 oktober is hij de echtgenoot van juffrouw Catherine Lyschin, een Russische dame met zowel een prachtig lichaam als een goed verstand geworden. Hij geniet nu van alle voordelen van een huiselijk leven.³⁴¹

336 1 verst of werst is 1,07 km. Sacramento is dus volgens Schliemann 19.260 km van St. Petersburg verwijderd. In een rechte lijn is de afstand tussen deze twee plaatsen 8.782 km.

337 Webber 1942, 67.

338 Traill 1979, 353-354 en Traill 1993, 47-48 is van mening dat Schliemann gedwongen werd zijn bank te verkopen omdat hij op bedrog bij het wegen van goudstof betrapt was. Zijn bewijsvoering is echter zo dun dat zijn theorie nauwelijks geloofwaardig is.

339 Webber 1942, 89.

340 Einsle & Bölke 1996, 89.

341 Weber 1942, 89.

23. Zaken zijn zaken

Terug in Rusland nam hij zijn oude zaken weer op en het ging meteen weer goed. Hij beschikte nu over een groter vermogen en dus werden de zaken ook groter. Tegen het eind van 1852 stichtte hij een filiaal in Moskou voor de groothandel in indigo. Dit kwam onderleiding van Alexei Matwejew te staan en na diens overlijden onder dat van diens bediende Jutschenko.³⁴²

Schliemann is zijn verleden niet vergeten en houdt nog steeds contact met Hepner. Deze schrijft hem op 8 februari 1853 uit Amsterdam om hem met zijn huwelijk te feliciteren. Hij raadt Schliemann aan wat voorzichtiger te worden. Vrouwe Fortuna is een niet al te trouwe geliefde en ook al heeft ze tot nu toe aan Schliemanns zijde gestaan, ze kan hem zo weer verlaten. Misschien zou Schliemann iets anders moeten gaan doen. Het is, zo schrijft Hepner, eigenlijk jammer dat Schliemann geen schrijver is. Er zijn maar weinig mensen die zoveel meegemaakt hebben als hij en dus zijn er ook maar weinig mensen die in staat zijn net zulke interessante memoires te schrijven als hij. Mocht Schliemann er ooit toe over gaan om zijn autobiografie te schrijven dan wil Hepner daar graag een exemplaar van hebben.³⁴³

Het schijnt dat Hepner Schliemanns gevoelens goed ingeschat heeft en dat deze het gevoel heeft dat er iets veranderen moet. Het schijnt dat hij genoeg begint te krijgen van het handeldrijven en geld verdienen. Hij informeert naar de mogelijkheden om een landgoed in Mecklenburg te kopen.³⁴⁴

Tsaar Nicolaas I (1796-1855) had alle langere tijd een oogje op het Ottomaanse Rijk. Het bezit van Constantinopel zou betekenen dat Rusland een verzekerde toegang tot de Middellandse Zee zou hebben en daardoor meer invloed in deze omgeving. De Engelsen en Fransen begrepen dat dit hun invloed in dit gebied ernstig zou aantasten en zagen niets in dit soort plannen. Zij gingen een samenwerkingsverband aan om het Ottomaanse Rijk te steunen tegen Rusland. Later sloot ook het koninkrijk Sardinië zich hier bij aan. In oktober 1853 brak de al lang dreigende Krimoorlog uit. Al snel worden de effecten van deze oorlog door Schliemann en andere handelshuizen gevoeld. Op 2 januari 1854 brengt Schliemann verslag uit van de situatie aan B.H. Schröder & Co. in Amsterdam. De dag ervoor is van uit Constantinopel via Sebastopol

³⁴² Schliemann 1892, 18.

³⁴³ Meyer 1953, 51.

³⁴⁴ Meyer 1953, 54-55.

het bericht gekomen dat de verenigde vloot in de Zwarte Zee is aangekomen. Hierdoor is het zeker geworden dat er een Europese oorlog zal uitbreken. Voor het volgende voorjaar zal het geen zin meer hebben om iets te ondernemen.³⁴⁵

Omdat we gewoon zijn om over de Krimoorlog te spreken lijkt het een lokaal conflict, maar Schliemann had gelijk, het was een totale Europese oorlog en de strijd werd niet alleen in de Zwarte Zee en op de Krim gevoerd. Op 18 februari 1854 wijst Schliemann een voorstel van A. Frenzel uit Amsterdam van de hand omdat het te gevaarlijk wordt om op de gewone manier zaken te doen. Goederen versturen via Lübeck heeft ongekende risico's omdat men de Engelse vloot al in begin maart in de Oostzee verwacht. Als die er is zullen alle Russische havens geblokkeerd worden en is alle normale handel op Rusland uitgesloten.³⁴⁶

Wanneer zakendoen moeilijk is betekent dat ook dat er veel te verdienen is voor diegene die deze moeilijkheden weet te overwinnen. Schliemann ziet zijn kansen. Het is meteen gedaan met zijn idee om zich op een landgoed in Mecklenburg terug te trekken.³⁴⁷ Schliemann neemt zulke risico's dat de gevaren voor een financiële ondergang zelfs zonder oorlog niet denkbeeldig zijn. Zo zullen de gebeurtenissen van 4 oktober 1854 voorgoed in zijn geheugen blijven. Omdat de Russische havens geblokkeerd waren moest alles wat voor St. Petersburg bestemd was via de havens van Königsberg (Kaliningrad) en Memel (Klaipėda) vervoerd worden. Vandaar ging het dan over land verder. Schliemann had in Amsterdam een grote partij indigo en andere zaken gekocht die via Meyer & Co. in Memel verstuurd werden. Schliemann had zelf in Amsterdam de indigoveilingen bijgewoond en was op weg naar Memel toen hij onderweg hoorde dat deze stad de vorige dag door een verschrikkelijke brand getroffen was. Toen hij in Memel aankwam werd dit bericht op treurige wijze bevestigd. De stad zag er uit als een kerkhof waarop de zwart geblakerde muren en schoorstenen de grafzerken vormden. Ze stonden daar als teken dat alles op aarde vergankelijk is. Vertwijfeld zocht Schliemann tussen de nog rokende puinhopen naar de heer Meyer. Na enige tijd vond hij hem, maar op de vraag hoe het met zijn goederen stond wees de heer Meyer op zijn nog smeulende pakhuizen en zei: "Daar ligt alles begraven." De slag was zeer hard, door keihard te werken had Schliemann in acht en een half jaar 150.000 Thalern bij elkaar verdiend en die zouden nu plotseling allemaal verloren zijn. Het duurde echter niet lang of hij was aan dit idee gewend. Het idee dat hij niemand iets schuldig was stemde hem gerust. De Krimoorlog was nog maar net begonnen en omdat de handelsmogelijkheden daardoor zeer onduidelijk waren had hij alleen met eigen geld gekocht. Hij had een

345 Meyer 1953, 57.

346 Meyer 1953, 57.

347 Meyer 1953, 60.

goede naam en hij zou zeker van Schröder krediet kunnen krijgen om opnieuw te beginnen. Hij wilde net op de postkoets naar St. Petersburg stappen toen plotseling een van de omstanders zijn naam riep. Het was een personeelslid van Meyer & Co. en deze vertelde Schliemann dat hij de enige was die bij de brand niets verloren had. Hun pakhuis was vol geweest toen de stoomboot met Schliemanns goederen aankwam. Om ze toch op te slaan hadden ze snel een houten schuur op de kade gebouwd en daarin lag nu zijn hele bezit onbeschadigd op hem te wachten.³⁴⁸

Deze brand was zo omvangrijk dat hij zelfs de Nederlandse kranten haalde:

Memel, 5 October. Gisteren avond tusschen 6 en 7 ure ontstond alhier brand in een vaspakhuis, zeer nabij het oude Ballastplein, die door een hevigen noordwestenwind aangewakkerd, zich weldra aan een 300 schreden van daar verwijderden molen en van daar aan houtmagazijnen mededeelde. Weldra stond ook het huis van den eigenaar van het vaspakhuis, den koopman Muttray in brand, van waar de vlammen zich nu verder door de stad verspreidden. De Altstadt is bijna geheel afgebrand, en met haar het Kreisgericht, de bank, het tolkantoor met de bergplaatsen, de hoofdwacht, de schouwburg, de vlaswaag, de Luthersche, Litauwsche en Gereformeerde kerken, alle scholen en de koninklijke zoutmagazijnen. De brand kwam zoo onverwacht en verspreidde zich met zulk eene snelheid, dat vele familien niets als het

Memel voor de Stadsbrand van 1854.

348 Schliemann 1892, 19-20. Dit verhaal wordt bevestigd in een brief van zijn vader van 9 oktober 1854. Meyer 1953, 60-61. Zie ook de brief van Meyer aan Schliemann van 23 oktober 1854. Meyer 1953, 64-65.

*leven gered hebben. De plaats van den brand is ruim een vierde mijl lang; zij strekt zich uit van het Oude Ballastplein door de geheele stad tot buiten de Steenpoort. De schade bedraagt millioenen. Over de oorzaak is nog niets bekend geworden. (Zoo als men door middel van de telegraaf weet, is men den brand eindelijk meester geworden.)*³⁴⁹

Schliemanns verhaal toont duidelijk aan dat hij de risico's, die aan het omzeilen van de blokkade van Rusland verbonden waren, voor lief wenste te nemen.³⁵⁰ Er was gewoon te veel geld mee te verdienen. In deze periode deed hij grote zaken met indigo en andere verfhoutsoorten. Daarnaast importeerde hij voor het leger salpeter, zwavel en lood. Omdat andere handelaren voorzichtig waren werden zijn zaken steeds

James Robertson - Russische batterij in het fort Redan bij Sebastopol.

349 *Nieuwe Rotterdamsche courant* 10-10-1854. *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* 11-10-1854 "Berlijn 8 October. Een telegraphisch berigt uit Berlijn houdt in, dat men eindelijk den vreeslijken brand te Memel is meester geworden, en dat thans alle verder gevaar voor de overige gespaard gebleven wijken dier stad geweken is." *Nieuwe Rotterdamsche courant* 16-10-1854 "Frankfort, 13 October. Te Memel is algemeen het gerucht in omloop, dat de jongste brand aan kwaadwiligheid moet worden toegeschreven. Men wil namelijk, op verscheidene plaatsen, zekere brandbare stoffen gevonden hebben, die bij de geringste drukking in een lichte laaije vlam moesten uitbreken. Er is eene belooning van 1000 daalders toegezegd voor het ontdekken dergenen, die dezen brand gesticht zouden hebben."

350 Keyser 1990, 226 "Schliemann made a vast fortune as a war profiteer in the Crimean War (1853-6) and American Civil War (his involvement 1861-4) dealing in salpetre and cotton ..."

groter. Hierdoor verdubbelde hij in een jaar zijn totale vermogen.³⁵¹ Het idee dat er steeds meer verdiend kan worden krijgt Schliemann nu geheel in zijn macht. De contracten met het leger worden steeds groter. Alleen al in Dirschau aan de Wechsel (Dörszewò) heeft hij in 1850 voor een miljoen pond aan waren liggen.³⁵²

Vrede is echter een gevaar voor zijn handel. Op dat moment zouden de prijzen van verfhout, salpeter en lood waarschijnlijk wel met 30% omlaag gaan. Om zich daar tegen in te dekken kocht hij op de veilingen in Londen en Amsterdam zo'n 550 kisten indigo. Omdat de oogst in Azië tegengevallen is zal dit product zijn waarde wel behouden of zelfs met 1 shilling het pond Sterling stijgen. Naar eigen zeggen hebben gierigheid en hebzucht hem nu zo in de macht dat er aan een landgoed in Mecklenburg niet meer te denken valt. Zolang de oorlog voort duurt ziet Schliemann geen mogelijkheid om zich van de Mammon los te rukken.³⁵³

In oktober 1855 beschrijft Schliemann de situatie aan Wendt:

*Jetzt ... wo uns all und jeder Credit abgeschnitten und das Geschäft außerdem durch den langwierigen und kostspieligen Landtransport so sehr erschwer ist, findet die Importation in kleinen Maaßstabe statt, und wenn man jetzt mit großer Energie, Vorsicht und etwas Glück operirt, dann kann man viel Geld zusammenschlagen ... Wie geht es Ihnen denn, mein lieber Herr Wendt? Was macht Ihre liebe Frau? u. wie geht es mit Ihren lieben Kindern? ... So gern möchte ich Sie besuchen, kann aber leider nicht abkommen. Komme ich nicht eher, dann komme ich jedenfalls bei eintretendem Frieden und dann womöglich mit Catherine.*³⁵⁴

Aan het begin van de winter van 1854 bereiken de Engelsen en Fransen Sebastopol. Ze besluiten zich in te graven en de stad te belegeren. De soldaten leiden onder de Russische winterkou en tot overmaat van ramp worden ze ook nog geteisterd door besmettelijke ziekten. Duizenden soldaten sterven in de loopgraven. Ook aan de Russische kant tieren de ziekten welig. Tsaar Nicolaas I loopt een longontsteking op en sterft. Hij wordt opgevolgd door Tsaar Alexander II (1818-1881). Na een beleg van tien maanden valt Sebastopol. De Britten willen nog wel doorvechten, maar de Fransen hebben er genoeg van en zo komt deze oorlog met de vrede van Parijs aan zijn eind. In het totaal heeft de Krimoorlog aan 650.000 mannen het leven gekost. Het resultaat is

351 Schliemann 1892, 21.

352 Meyer 1953, 66.

353 Meyer 1953, 66-67.

354 Meyer 1953, 69-70.

dat de Zwarte Zee neutraal gebied wordt. Er mogen geen Russische of Turkse oorlogsschepen meer varen en zo heeft Rusland geen toegang meer tot de Middellandse Zee.

Het is afgelopen met de oorlogswinsten en de handel keert terug naar normale omstandigheden. Schliemann begint er opnieuw genoeg van te krijgen. Zijn vader vraagt hem of hij toch geen zin heeft om een landgoed in Mecklenburg te kopen. “Ja”, antwoordt zijn zoon; nu de slechte tijden komen is deze interesse weer terug. Misschien is zijn verlangen naar een landgoed nog wel sterker dan ooit te voren. Om wat uit te rusten gaat hij in de herfst eerst op reis. Mocht hij onderweg in het buitenland ergens een landgoed vinden waar hij zich thuis voelt dan zal hij dat kopen en zijn vrouw laten overkomen. Hij heeft het allemaal zo geregeld dat hij zelfs niet terug hoeft te komen naar St. Petersburg om zijn zaak op te heffen. Dat kan dan gebeuren door zijn zaakwaarnemer. Die vertrouwt hij volkomen.³⁵⁵

355 Meyer 1953, 80.

24. De verlokkingen der wetenschap

Talen waren voor Schliemann altijd een hulpmiddel geweest. Het talent om ze snel te leren was één van de pijlers van zijn vermogen. Gedurende de Krimoorlog had hij, om zijn werk nog beter te kunnen doen, ook nog Zweeds en Pools geleerd.³⁵⁶

In zijn autobiografie vertelt Schliemann de wereld dat hij altijd al Grieks wilde leren, maar het nooit gedaan had omdat hij bang was dat het hem teveel van zijn werk zou houden. Nu is echter de tijd aangebroken om het wel te doen. Schliemann zoekt twee leraren en leest de Nieuw Griekse vertaling van *Paul et Virginie*. Zes weken later beheerst hij het Nieuw Grieks.³⁵⁷ Nu was Griekenland in die periode een achtergebleven gebied dat niets produceerde waarvoor een handelaar als Schliemann zich interesseerde, maar in de vele grote plaatsen zaten kolonies Grieken die zich met handel bezighielden. Schliemanns verlangen om Nieuw Grieks te leren hoeft dan ook niet verklaard te worden uit een verlangen naar de klassieken. Het kan gewoon voortgekomen zijn uit zijn verlangen om zijn mogelijkheden als zakenman te vergroten. We krijgen nu voor het eerst een kleine aanwijzing dat Schliemanns inderdaad Homerus kende. Op 17 maart 1856 schrijft hij vanuit St. Petersburg aan zijn vader. Hij vertelt uitgebreid over zijn successen als zakenman en zijn verlangen om zich op een landgoed te vestigen. Eerst wil hij echter nog wat anders doen:

*... ehe ich mich ankaufe, mögte ich so gerne die Länder des südlichen Europas, besonders das Vaterland meines Lieblings Homer besuchen, besonders da ich die neugriechische Sprache wie deutsch spreche. Auch Italien, Spanien, Portugal, sowie Calcutta mögte ich gerne sehen.*³⁵⁸

Een bewijs dat hij in zijn jeugd al vertrouwd geraakt was met Homerus is dit niet. Zeker niet omdat we hier geen enkele aanwijzing voor zijn jeugdige afspraak met zijn vader vinden. Over het opgraven van Troje spreekt hij hier niet. Sterker nog, Griekenland wordt hier op een lijn gesteld met de andere landen aan de Middellandse Zee.

356 Meyer 1953, 82.

357 Schliemann 1892, 21-22.

358 Meyer 1953, 81.

Op 11 juni 1856 schrijft Schliemann een brief in het Nieuw Grieks aan een van zijn leraren. Hij bedient zich hier van de zelfde Schliemannmythe die we ook in de Amerikaanse autobiografie gelezen hebben. Hij vertelt hen dat hij in zijn leven altijd geluk gehad heeft. Vijftien jaar eerder was hij een scheepsjongen zonder enige opleiding. Hij kon nauwelijks lezen en schrijven toen hij tengevolge van een schipbreuk aan het eind van 1841 in Amsterdam aankwam.³⁵⁹ Opnieuw gebruikt hij het beeld van de ongeletterde die zichzelf omhoog gewerkt heeft. In deze mythe is er geen plaats voor Homerus of Troje en dat terwijl dit toch een ideale plaats geweest zou zijn om daarover te beginnen, z'n Griekse leraren zouden dat toch zeker op prijs gesteld hebben.

Schliemanns ideeën om te verhuizen zijn ook weer tot leven gekomen. Een buiten in Mecklenburg viel nu echter af. Door de emigratiegolf, die daar opnieuw op gang gekomen was, liep het aantal mensen dat op een landgoed konden werken zo terug dat het te duur werd. Daar was geen winst meer te halen. Schliemann informeert naar de mogelijkheden in Brazilië. Hoe waren de prijzen van landerijen daar? Was daar nog een beetje goed personeel te krijgen nu de slavernij was afgeschaft? En bovenal, was er noch een beetje gecultiveerd gezelschap te vinden om het leven te veraangename? Of was het misschien beter om iets in Turkije, Griekenland of Egypte te kopen? De talen waren geen probleem. Turks of Arabisch kon hij ook in een paar weken leren.³⁶⁰ Een paar werken later denkt hij erover om een landgoed aan de Rijn te kopen om zich daar de rest van zijn leven aan de wetenschap te wijden. Hij is nu bezig met het verkopen van zijn bedrijf. Daarna wil hij een reis door de Oriënt maken om vervolgens in mei 1857 zich in Baden-Baden weer bij zijn vrouw te voegen.³⁶¹ Er wordt in de brieven die gepubliceerd zijn niet over gesproken, maar tussen de regels door is het duidelijk dat het tussen Schliemann en zijn vrouw niet helemaal goed zat.

Na dat hij het Nieuw Grieks geleerd heeft leert Schliemann voor het eerst een taal waar hij als zakenman niets aan heeft, Oud Grieks. Nu moeten we ons bedenken dat het Nieuw Grieks dat Schliemann leerde niet het zelfde was als wat we nu Nieuw Grieks noemen. Schliemann leerde geen *dimotiki* (δημοτική γλώσσα), de volkstaal, maar *katharevousa* (καθαρεύουσα γλώσσα), de zuivere taal. Dit was een academische constructie die weliswaar moderner was dan het Oud- of het Byzantijns Grieks, maar in vergelijking tot de gesproken taal toch nog zeer archaisch. Deze taal is nog vrij lang als “stadhuistaal” gebruikt, maar uiteindelijk gewoon uitgestorven. Vanuit dit *katharevousa* was het, zeker voor Schliemann, relatief eenvoudig om Oud Grieks te leren. Al spoedig kan hij de Ilias en Odyssee vanuit het Oud- in het Nieuw Grieks vertalen.

359 Meyer 1953, 82.

360 Meyer 1953, 81-82.

361 Meyer 1953, 84-85.

Daarnaast leest hij met veel genoegen Sophocles (496-406 v.Chr.) en de Peloponnesische oorlog van Thucydides (460-400 v.Chr.).³⁶² En daar blijft het dan bij. Geen verwijzing naar de afspraak die hij met zijn vader gemaakt had. Geen verlangen om Troje op te gaan graven.

Of het door het Oud Grieks kwam of doordat de handel begon tegen te vallen nu het vrede was is onduidelijk, maar er begint zich een verandering in Schliemann te voltrekken. Hij laat zich nu wat zijn talenstudies betreft door niets meer tegenhouden. Hij leert nu ook nog even Slavisch en Deens. Ook poetst hij zijn Latijn weer op. Vol trots meldt hij dat hij nu 15 talen spreekt. Hij is nu vastbesloten om zich voorgoed uit de handel terug te trekken om in Bonn te gaan wonen. Daar wil hij zich dan met geleerden omgeven om zich geheel aan de wetenschap te wijden.³⁶³ Of het Schliemann werkelijk om de wetenschap te doen is, of om de roem die daar bij hoort, is onduidelijk. Door zijn geld en huwelijk is hij vooruit gekomen in de wereld en nu wil hij zich helemaal bij die nieuwe wereld, met zijn hogere status, aansluiten. 's Zondags houdt hij open huis voor die vrienden die een neiging voor wetenschap hebben. Een van zijn intiemste vrienden is, zoals hij trots meldt, Prof. Dr. Lorentz.³⁶⁴ Deze is al zestien jaar president van het Keizerlijk Pedagogisch Instituut in St. Petersburg en is door zijn boeken een autoriteit in heel Europa. Deze gaat in begin Juni terug naar Bonn om zich daar aan niets anders dan de wetenschap te wijden.³⁶⁵

Het mag in eerste instantie, vanuit de zakenman, lijken als of Oud Grieks en Latijn talen zonder functie voor Schliemann waren, maar in dit soort gezelschap zullen ze zeker meegeteld hebben. Waar Russisch voor hem de toegang tot de zaken wereld was gebleken is het mogelijk dat hij nu hoopte dat Oud Grieks en Latijn hem op de volgende trede van de maatschappelijke ladder, de wetenschap, met al haar aanzien, zouden brengen.

362 Meyer 1953, 86.

363 Meyer 1953, 86-87.

364 Friedrich Lorentz (1803-1861) Professor in de Geschiedenis en de Pedagogiek.

365 Meyer 1953, 87.

25. Naar de Oriënt

In 1858 was Schliemann ervan overtuigd dat zijn vermogen groot genoeg was om zijn bedrijf op te heffen. Hij reisde via Zweden, Denemarken, Duitsland en Italië naar Egypte. Daar voer hij over de Nijl tot aan de tweede Cataract (waterval) in Nubië. Omdat er aan boord van de boot waarmee hij reisde niets anders te doen was leerde hij Arabisch. Hij reisde door de woestijn terug naar Cairo en vandaar naar Jeruzalem. Hij bezocht Petra en reisde door Syrië terwijl hij voortdurend Arabisch sprak. Terug in St. Petersburg ging hij verder met zijn studie Arabisch. Of hij het volgende jaar, 1859, weer naar de Oriënt wilde is onduidelijk. Hij reisde die zomer om te beginnen naar Smyrna en ging van daar via de Cycladen naar Athene. Eenmaal daar kreeg hij een zeer zware koorts-aanval en moest hij zijn reis afbreken.³⁶⁶

Zo beschrijft Schliemann zijn eerste niet op financiële winst gerichte grote reis in zijn officiële autobiografie. Het reisverslag dat hij op deze reis bijhield is nog niet gepubliceerd³⁶⁷ en het is dan ook niet eenvoudig om een goed beeld van deze reis te krijgen. In Rome schijnt hij voor het eerst met de archeologie in aanraking gekomen te zijn. Iemand bood hem aan om een antiek paleis op te graven, maar omdat hij niet wist waar hij met het puin naar toe moest wees hij dit voorstel van de hand.³⁶⁸ Hij bezocht

Edward Lear - Athene 1848-1849.

³⁶⁶ Schliemann 1892, 23.

³⁶⁷ Zie voor een beschrijving Meyer 1969, 165-174.

³⁶⁸ Meyer 1969, 165.

Pompeji en beklom de Vesuvius.³⁶⁹ Meer dan toeristische interesse schijnen deze bezoeken niet bij hem opgewekt te hebben. In een brief aan een zakenpartner in St. Petersburg, waarin hij zijn reis beschrijft, worden deze zaken niet genoemd. Wel geeft hij daarin een wat ruimer beeld van hoe deze reis verliep. Hij reist volgens deze beschrijving via Stockholm, Kopenhagen, Berlijn, Frankfurt, Baden-Baden, Rome en Napels naar Syracuse. Van daar wil hij door reizen naar Malta, Alexandrië en Cairo om vervolgens via Jeruzalem en Syrië naar Athene te reizen. Deze reis is precies wat hij nodig heeft na alle onaangenaamheden van de Crisis³⁷⁰ Helaas is het voor hem niet mogelijk om zijn hele leven te reizen of met nietsdoen door te brengen in Rome, Parijs of Athene. Hij is er teveel aan gewend om van de vroege morgen tot de late avond te werken. Helaas is het ook te laat voor hem om nog een carrière in de Wetenschappen op te bouwen, daarvoor is hij te lang handelaar geweest. Hij houdt wel veel van de wetenschap, maar omdat alleen te doen zou hem uit eindelijk toch gaan vervelen. Bovendien zou zijn vrouw nooit in een andere stad dan St. Petersburg gelukkig kunnen zijn.³⁷¹

Ook hier weer spreekt Schliemann over de wetenschap zonder daarbij te differentiëren en zodoende is het onmogelijk om vast te stellen wat hij daar op dit moment onder verstond.

Hoewel Schliemann van plan was om naar Athene te reizen spreekt hij niet over Troje of de Trojaanse vlakte.

In 1855 was Schliemanns eerste zoon, Sergej, geboren. Schliemann was duidelijk een trotse vader, maar deze geboorte schijnt de band tussen de ouders niet sterker gemaakt te hebben. Terwijl de vader in Egypte was werd zijn tweede dochter, Natalia, geboren. Schliemann meldt deze gebeurtenis aan Hepner, maar begeeft zich niet op weg naar huis. Hepner voelt zich geroepen om zijn oude protegé een vaderlijke raad te geven. Hij begint met Schliemann te feliciteren met de geboorte van zijn dochter; dat ze door op te groeien Schliemanns huiselijke geluk mag vergroten. Zorg er echter voor, zo raadt hij Schliemann aan, dat u zo snel mogelijk dit geschenk te zien krijgt en dat er een eind komt aan het lange groene weduweschap van zijn vrouw. Hij moet toch echt eens denken aan de ontberingen die zijn vrouw moet doorstaan doordat hij zo lang weg is.³⁷²

Schliemann trekt zich echter niets van de eventuele ontberingen van zijn vrouw aan en schijnt geen haast te hebben om zijn dochter te zien. We zullen verderop zien dat de verwekking van zijn twee dochters ver-

369 Meyer 1969, 166.

370 Wat Schliemann hier precies met "Crisis" bedoelt is voor mij niet geheel duidelijk. Meyer 1953, 95 gaat er van uit dat dit op de nasleep van de Krimoorlog slaat, maar ik houd het voor niet onmogelijk dat we het begrip groter moeten zien en dat ook Schliemanns huwelijk er onder valt.

371 Meyer 1953, 95.

372 Meyer 1953, 96.

moedelijk niet al te aangenaam was verlopen en dat zou dan de reden kunnen zijn dat de jonge vader geen behoefte voelde om op dit moment zijn vrouw te zien. Schliemann reist gewoon door. Vanuit Cairo reisde hij met twee Italiaanse graven, drie paarden, twaalf kamelen voor de bagage en tien bedienden in negentien dagen door de woestijn naar Jeruzalem. De paasdagen bleef hij in de eeuwige stad. Vervolgens reisde hij met drie Engelsen, vier paarden en twaalf kamelen door de Romeinse provincie Arabia Petraea (Jordanië, de Sinaï en Noord Saoedi-Arabië). Op de terugweg volgden ze de kust van de Dode Zee. Opnieuw verbleef hij acht dagen in Jeruzalem om vervolgens alleen met drie bedienden, twee paarden en achttien ezels via Nazareth, het meer van Galilea, Tyrus, Sidon, Beirut en de Libanon naar Damascus te reizen. Daarna bezoekt hij Klein Azië, Griekenland, Turkije, Oostenrijk.³⁷³

Zoals we hierboven kunnen zien krijgen we geen uitleg bij de genoemde landen. Hij spreekt hier niet over Troje of Mykene en we kunnen er wel vanuit gaan dat hij die plaatsen niet bezocht heeft, dat hij niet aan deze plaatsen gedacht heeft. Homerus schijnt hem ook dit keer niet vergezeld te hebben.

De Italiaanse graven waarmee Schliemann van Cairo naar Jeruzalem reisde waren de gebroeders Giulio en Carlo Bassi.³⁷⁴ Schliemann hield nog jaren lang contact met hen. Wanneer een van deze twee broers in 1862 naar Amsterdam gaat schrijft Schliemann hem over de tijd die hij daar heeft doorgebracht:

... Ich bin auch sehr neugierig zu erfahren, welchen Eindruck Amsterdam auf Sie gemacht hat; ebenso seine hübschen Mädchen. Wenn Sie auf den Deichen am Hafen spazierengehen werden, dann erinnern Sie sich, daß auch Ihr Freund dort 4 Jahre zu jeder Zeit spazierengegangen ist; des Morgens beim Lernen der Sprachen, mit denen er den Grundstein zu seiner Karriere legte. Ich studierte damals zum Broterwerb, denn ich kam nach Amsterdam völlig unwissend im Alter von 20 Jahren. Ich war seinerzeit an Bord eines Schiffes, das nach Lagwayra in Südamerika bestimmt war und das in der Nähe der Insel Texel Schiffbruch erlitt. Durch ein Wunder wurde ich gerettet und ich begab mich nach Amsterdam, um Soldat zu werden. Herr W. Hepner von der Firma Hoyack & Co. hatte Mitleid mit mir und verhalf mir zu einer Anstellung im Büro der Firma F.C. Quien, und ich glaube, ich habe seiner Fürsprache Ehre gemacht; zum mindesten kann ich Sie versichern, daß ich mich während der 4 Jahre in Amsterdam mit eiserner Energie abgemüht habe, der Not zum Trotz, in der ich mich befand ... Amsterdam hat mich mit offenen Armen aufgenommen, als ich dort nackend ankam, am 19. Dezember 1841, ein armer unwissender Schiffbrüchiger; Amsterdam verstand es, meine Fähigkeiten zu

373 Meyer 1953, 102.

374 Carlo Bassi (1807-1856) werd bekend als entomologist.

*würdigen. Amsterdam hat mich auf den Weg zu meiner glänzender Karriere gebracht; Amsterdam schulde ich alles was ich weiß und was ich habe und deshalb bin ich Amsterdam eng gefühlsverbunden und rufe voller Begeisterung: Hoch Amsterdam!*³⁷⁵

Schliemann schrijft deze biografische schets nadat hij Griekenland bezocht heeft, maar het thema is nog steeds hetzelfde. De arme onwetende knaap die zich op eigen krachten omhoog gewerkt heeft. Over enig verlangen naar Troje is nog geen sprake. Ik loop nu echter op de geschiedenis vooruit.

Van uit het Heilige Land stuurt hij brieven en souvenirs aan zijn vader en zusters. Een gedroogde bloem uit de tuin van Gethsemane³⁷⁶, een stuk van de vrouw van Lot, dat wil zeggen van de zoutzuil waarin ze veranderd is.³⁷⁷ Schliemann meldt zijn familie dat hij door wil reizen naar Odessa om daar wat landgoederen te bekijken. Misschien dat hij daar wat wil kopen.³⁷⁸

In Athene aangekomen wordt Schliemann, zoals we al gezien hebben, ziek. Zes dagen ligt hij met hevige koorts in bed en vreest dat hij het niet zal overleven. Dan ontvangt hij drie brieven van Sterky, zijn zaakwaarnemer, die hem vertelt dat Solovieff zijn rekening van 20.000 zilveren roebels niet wil voldoen. Hij heeft dit geld bij het gerecht gedeponeerd en wil nu zijn hele schuld van 82.000 zilveren roebels aanvechten. Hij beweert dat hij Schliemanns goederen niet als agent ontvangen heeft, maar voor eigen rekening gekocht. Schliemanns rekeningen zouden niets meer of minder dan bedrog en oplichting zijn. Schliemann liet zich na het lezen van deze brieven in een koets naar een stoomschip in Piraeus brengen. De verandering van lucht deed hem goed en toen hij in Constantinopel was voelde hij zich al weer wat beter. Vandaar reisde hij over de Donau naar Pest en verder via Praag en Stettin naar St. Petersburg.³⁷⁹

375 Meyer 1953, 112-113.

376 Meyer 1936, 107.

377 Meyer 1936, 110.

378 Meyer 1936, 109.

379 Meyer 1953, 97.

26. Een profijtelijk tussenspel

Begin juli 1859 voelde Schliemann zich, zoals we gezien hebben, gedwongen om terug te keren naar St. Petersburg. Er moest orde op zaken gesteld worden. De koopman Stepan Solovieff was failliet gegaan. Hij had met Schliemann afgesproken dat hij een beduidend bedrag wat deze nog van hem kreeg in termijnen in vier jaar zou terugbetalen. Nu had hij niet alleen de eerste termijn niet betaald, maar hij was ook nog naar het handelsgerecht gegaan en had daar een procedure tegen Schliemann aangespannen. Dit proces werd binnen de kortste keren door Schliemann gewonnen.³⁸⁰

De zaken zijn geregeld en het leven kan weer verder gaan. Wat zijn huiselijke omstandigheden betreft schijnt alles niet zo geweest te zijn als men zou verwachten. Ook nu weet zijn nieuwe dochter hem niet in St. Petersburg te houden. Van 27 augustus tot 6 oktober 1859 reist Schliemann door Spanje. Hij doet dit in eerste instantie om zich te informeren over de mogelijkheid om hier een landgoed te kopen. Ook van deze reis is het reisverslag nog niet gepubliceerd,³⁸¹ maar het is wel duidelijk dat Schliemann ook dit keer weer alles bekeek wat er te bekijken viel. Alleen in het begin van dit reisverslag, wanneer Schliemann in Parijs is spreekt hij indirect over zijn vrouw. Hij zou graag de winter in Parijs doorbrengen om daar de wetenschappelijke salons te kunnen bezoeken. Ach, als hij toch een vrouw had die met hem mee wilde, dan zou hij gelukkig zijn.³⁸²

In St. Petersburg verliep het proces ondertussen niet zo snel als Schliemann gehoopt had. Zijn opponent ging bij de Senaat in hoger beroep. Een dergelijk beroep nam minimaal drie tot vier jaar in beslag. Schliemann kon nu niet op reis omdat hij bij dit proces aanwezig moest zijn. Om zich in de tussentijd niet te vervelen bracht hij zijn zaak weer tot leven. Dit keer waren zijn zaken nog groter dan ooit tevoren. De waarde van alle goederen die hij tussen mei en oktober 1860 importeerde overtrof de tien miljoen mark.³⁸³

In de Verenigde Staten bestond er een duidelijk verschil tussen de zuidelijke en noordelijke staten. In het zuiden hield men zich hoofdzakelijk bezig met de verbouw van katoen terwijl men in het noorden verder geïndustrialiseerd was. De algemene welvaart was hierdoor in het

380 Schliemann 1892, 23-24.

381 Zie voor een beschrijving Meyer 1969, 175-182.

382 Meyer 1969, 182.

383 Schliemann 1892, 24.

zuiden achtergebleven ten opzichte van het noorden. Er was daardoor in het zuiden het gevoel ontstaan dat men vanuit het noorden overheerst werd. Abraham Lincoln (1809-1865) streven om de slavernij af te schaffen, waardoor in het zuiden de verbouw van katoen in gevaar zou komen, was de druppel. In 1861 besloten de zuidelijke staten zich af te scheiden. De noordelijke staten wensten deze afscheiding niet te accepteren en de Amerikaanse Burgeroorlog was een feit en zou tot 1865 voortduren. In 1862 stelden de noordelijke staten een blokkade van de zuidelijke havens in om zodoende de economie van de zuidelijke staten tot stilstand te brengen. Hierdoor ontstond er met betrekking tot de zuidelijke staten een situatie die Schliemann gedurende de Krimoorlog zo goed voor eigen gewin had weten te benutten. De prijzen van katoen liepen op en Schliemann wist er aan te komen door de blokkade te omzeilen. Hierdoor kon hij in 1861 en 1862 grote zaken in katoen doen en daarmee grote winsten maken.³⁸⁴

Het door Solovieff tegen Schliemann aangespannen proces wil ondertussen nog niet echt vloten en hoewel de winsten goed zijn schijnt het werken Schliemann toch tegen te staan. Het proces sleepte zich voort. Het gaat nu om een bedrag van 80.000 zilveren roebels en Schliemann begint spijt te krijgen dat hij niet het bemiddelingsvoorstel van zijn tegenstander aangenomen heeft. Dit proces heeft hem al zeker voor 80.000 zilveren roebels ellende bezorgd.³⁸⁵

Hoewel het doorbreken van de Noord-Amerikaanse blokkade en het proces veel van Schliemanns tijd vergen vindt hij toch nog ruimte om zijn Italiaans op te halen. Ook nu weer doet hij dat via het schrijven van opstellen. Het is in een van deze opstellen dat hij voor het eerst over het belang van opgravingen spreekt.

De gebouwen die de ouden bouwden waren sterker dan de moderne huizen. Men hoeft maar naar Claudius te kijken. Omdat deze de herinnering aan Nero geheel wilde uitwissen liet hij de bovenverdiepingen van het gouden huis slopen en de eerste verdieping vullen met aarde en stenen. Daaroverheen liet hij een laag aarde van tien voet dikte storten. Daar op nu bouwde hij wat we nu het baden van Titus noemen. Nu zijn daar alleen nog maar ruïnes van over, maar het gouden huis is goed bewaard gebleven, ook al ligt het geheel onder de aarde. Een tuinman had zich er met behulp van een touw in laten zakken. Hij zag grote kamers met prachtige fresco's op de muren en vol oude meubelen. Men zou daar zeker goede spullen kunnen vinden. Een gewone tafel uit Nero's tijd zou

384 Schliemann 1892, 24.

385 Meyer 1953, 105.

nu in Engeland zijn gewicht in goud waard zijn. Schliemann vervloekt de slechte Romeinse overheid die het individuen verbiedt om opgravingen te doen.³⁸⁶

Omdat Schliemann later een van de grondleggers van de archeologie werd is het aantrekkelijk om te zeggen dat hij reeds in 1861 interesse in deze richting had. Het is echter de vraag of dat waar is of dat hij hier alleen over een mogelijkheid spreekt om geld te verdienen die door de Romeinse overheid afgesloten is. Het lijkt er op dat Schliemanns interesse in de overblijfselen uit de oudheid op dit moment nog hoofdzakelijk financieel was.

Aan alles komt echter ooit een eind en zo kan Schliemann op 15 juni 1861 aan graaf Bassi melden dat er een definitieve uitspraak is. De Senaat heeft hem van alle schuld vrij gesproken en heeft zijn tegenstander een lasteraar genoemd. Ze hebben hem veroordeeld om de 80.000 zilveren roebel aan Schliemann te betalen en daarbovenop, omdat hij een valse aanklacht heeft ingediend, ook nog eens 25% van dit bedrag aan de stad.³⁸⁷

In dit zelfde jaar wordt Schliemanns derde dochter, Nadeshda, geboren.

Het schijnt dat hij de smaak van het zakendoen toch weer te pakken gekregen heeft. Wanneer er in de katoen niet voldoende meer te verdienen valt werpt hij zich op de thee.

Als gevolg van het Congres van Wenen in 1815 was het grootste gedeelte van Polen een Russisch protectoraat geworden. Het had weliswaar een eigen grondwet en een eigen parlement, maar de uiteindelijke macht lag bij de broer van Tsaar Alexander I (1777-1825), de onderkoning Constantijn Pavlovitsj (1779-1831). In 1830 kwamen de Polen in opstand en zetten hun parlement en de Tsaar af. De Russen stuurden een leger en de Polen werden tot de orde geroepen. In januari 1863 kwamen ze opnieuw in opstand en ook deze keer bleek het Russische leger te sterk. Gedurende deze revolte stortte voor Schliemann de handel in. De Poolse Joden gebruikten de mogelijkheden die door de onrust ontstonden om grote hoeveelheden thee belastingvrij Rusland binnen te smokkelen. Schliemann moest bij zijn importen echter wel de hoge importbelasting betalen. Deze concurrentie was niet te winnen en Schliemann trok zich min of meer gedwongen terug uit de thee. Hij had nog 6000

386 Lehrer & Turner 1989, 224. In 1862 was Rome nog geen onderdeel van Italië, maar behoorde het toe aan het Vaticaan. Pas in 1870 werd het bij Italië ingelijfd. Dyson 2006, 95 "On September 20, 1870, the soldiers of the king of Italy stormed through Porta Pia on the eastern edge of the city, ending centuries of papal rule. Rome ... now became the capital of a fully united Italian state ... the Italians set about the creation of a centralized bureaucratic state that would control many aspects of government and society, including the administration of archaeological resources."

387 Meyer 1953, 108.

kisten in zijn pakhuis en het kostte veel tijd om die met slechts geringe winst te verkopen. In december 1863 ontving hij de laatste betaling van Solovieff. Meteen daarna begon hij opnieuw zijn zaak op te heffen.³⁸⁸

Of de Poolse joden werkelijk de aanleiding waren, zoals Schliemann in zijn officiële autobiografie meldt, is de vraag. In heel Europa was er politieke onrust en dat beloofde niet veel goeds voor de handel, zoals we kunnen lezen in een brief die Schliemann op 9 april 1863 aan Schröder in Londen schreef. Er zijn geruchten over een oorlog tussen Zweden, Frankrijk en Rusland. Als dat gebeurt zal de Russische economie het niet overleven. Schliemann hoopt dat deze geruchten alleen in de wereld gebracht zijn om de schandelijke en ruïneuze Mexicaanse oorlog van Lodewijk Napoleon Bonaparte (keizer Napoleon III 1808-1873) aan het oog te onttrekken. De houding van Frankrijk zal wel veranderen wanneer de stad Mexico valt. Dit gebeurde al snel nadat Schliemann deze brief schreef. Zweden wil Finland, maar ze kunnen, volgens Schliemann, niets tegen Rusland doen wanneer Frankrijk en Engeland niet meedoen. Finland is bovendien altijd goed behandeld door Rusland en heeft de meest liberale grondwet in de wereld. De Finnen willen dus helemaal geen andere regering en zullen daarom nooit de wapens tegen Rusland opnemen. Het probleem is Polen. Een samensmelting van verschillende staatjes, zoals in Pruisisch Polen, zal nooit in het Russisch gedeelte van dat land plaatsvinden. Daar haten ze elkaar allemaal. Schliemann weet zeker dat de Russische keizer de Polen een zeer liberale grondwet wil geven en persvrijheid, maar de Polen willen een onafhankelijk koninkrijk en de annexatie van Litouwen en dat kan Pruisen nooit toestaan.³⁸⁹

Het zijn onzekere tijden en dat is altijd slecht voor de handel. In dit soort omstandigheden liggen de verliezen op de loer.

388 Schliemann 1892, 24-25

389 Meyer 1953, 121-122.

27. De wereldreis

Volgens zijn officiële autobiografie wilde Schliemann eerst nog wat van de wereld zien voor hij zich geheel aan zijn jeugddroom ging wijden.³⁹⁰ Nu kennen we Schliemanns officiële autobiografie zo langzamerhand en zo zal het niemand verbazen dat de zaken ook hier net iets anders liggen dan hij later deed voorkomen.

Aan zaken doen viel in 1864 niet te denken. De kans op verlies is te groot. Schliemann begint met een kuur in Aken. In een brief die hij van daaruit aan Schröder in Hamburg schrijft vertelt hij dat hij zich nu geheel uit de handel heeft teruggetrokken, omdat hij niet in staat is om zijn honger naar kennis nog langer te onderdrukken. Wanneer hij zijn kuur voltooid heeft is hij van plan om via Genua naar Tunis te reizen. Daar wil hij zich een beeld vormen van de mogelijkheden in dit land en haar regering. Hij wil weten hoe groot de welvaart en de ellende van het volk is en hoe het kennisniveau is en of ze hun staatsschuld kunnen betalen. Hij belooft dat hij Schröder een uitgebreid rapport zal sturen. Omdat hij vloeiend Arabisch spreekt en als Arabier gekleed in het binnenland reist is hij niet bang voor de onlusten die er keer op keer de kop op steken.³⁹¹ Van uit Tunis wil Schliemann via Egypte, Oostindië, China, Japan en Mexico naar Cuba en Zuid Amerika reizen. Van daar wil hij dan weer terugkeren naar St. Petersburg om daar, wanneer de omstandigheden zich verbeterd hebben, zijn zaken weer op te nemen.³⁹²

Deze reis is alleen een methode om prettig de slechte tijd door te komen en gelijktijdig informatie in te winnen die handig kan zijn wanneer hij zijn zaak weer opstart. Over archeologie of het vinden van Troje wordt in deze brief niet gesproken.

Dat Schliemann gedurende deze reis nog met zijn zaken bezig was wordt duidelijk geïllustreerd door zijn bezoek aan een indigoplantage en veiling in Bengalen.³⁹³

Hij hield gewoontegetrouw ook dit keer weer een zeer uitgebreid reisverslag bij. Omdat Indië/Indonesië in die tijd een onderdeel van Nederland was kijk ik hier wat langer naar wat hij over Batavia noteerde. Schliemann begon zijn aantekeningen in het Russisch, maar tijdens zijn

390 Schliemann 1892, 25.

391 Tunesië was sinds 1574 een onderdeel van het Ottomaansrijk. Nadat in het begin van de negentiende eeuw slavenhandel en piraterij verboden werden verarmde het land en ontstond er een bijna voortdurende situatie van onrust. Hieraan kwam in 1881 met de bezetting door Frankrijk een eind.

392 Meyer 1953, 124.

393 Meyer 1969, 198.

beschrijving van een feestelijke bijeenkomst op het Konings-Plein stapt hij, zonder zichtbare aanleiding, over op het Nederlands. Hij heeft een beetje een moeilijke start, maar vervolgens loopt het uitstekend:

Da[a]r spe[e]lde[n] n[atu]rlijk de militair[en] en onder acht of tien tenten of veldhut[t]en van palmboombladeren zaten javaners en malaayer en gaven met hunne ruwen instrumenten onbeschaafde concerten. De een had voor zich [e]en lang[e] aan [e]en vat gelijkend[e] trommel op welke hij onophoudelijk (aanhoudent) met eenen hamer slo[e]g, de andere slo[e]g 2 chinesische gongen welke aan het dak opgehangen waren, een derde klopte aanhoudent met eenen hamer op een instrument van hout in [de] form van een aanbeeld in het welk boven eene met 6 koperplaten overlegde verdieping was; een vierde slo[e]g met eenen hamer op een zoodanig instrument welk met 10 of 11 platen overspannen was en zij ma[a]kten een zoo verschrikkelijk katten muziek dat mijne niet daaraan gewende ooren het niet konden uithouden en ik mij verwijderen moest. Daar waren vier cocagne masten³⁹⁴ opgeplant, ieder van 50 voet hoogte; zij waren enkelt betal-palmboom³⁹⁵ stammen van hun bast en schors beroofd gladgemaakt en buitendien nog met smeer of vet gemeerd, aan welke boven mits dwars over bevestigde roeden en houten band aan gebragt waren en daaraan waren spijkers, waaraan met lintgaren bonte gordels van katoen of zijde gebonden waren, terwijl in pasgepelde boombladeren welke in den top (in het toppunt) der masten gestoken waren [e]en lang en zeer mooi zijden gordel bevestigd was. Een groot getal- aantal jongens verzocht onophoudelijk op de 4 masten te klimmen maar het gelukte slechts diegenen welke met hulp van een koord (touw) opstegen; zij bonden het touw om den mast zoo dat een strikknop nederhing en sta[a]kken den voet daarin, bonden vervolgens het andere einde van den touw om den boom en aanstonds (zoo draa als) zij den voet daarin gezet ha[d]den trokken zij den touw tot zich den strikking oplossende en voeren zoo voort tot zij de 2 stokjes bereikten welke beneden de doekjes waren aangebragt en rustten daarop uit en koosen zich de doeken uit welke zij hebben wilden. Menigte [menigeen] ra[a]kte ook boven met hulp van een touwtje metwelke zij de voeten bijna tezamen bonden, zoodat zij daarin meer kracht hadden. Menigte [menigeen] zonder touw klo[m]men meer dan drie vierde van de hoogte maar toenma[a]ls hunne krachten verlieten hen en zij gleeden weder neer. De Malaayer hebben mooi zwart hoofdhaar, zij zijn van oliven-kleur met breed gedrukt[e] neus, breede lippen, groote oogen en breede voorhoofden; zij zijn van middelmatig lichaamsgestalte en eer daaronder dan daarboven; zij zien [er] zeer krachtig en sterk uit en het schijnt dat het klimaat hun toezegt [?]. Hunne gelaatsrekken zijn in het algemeen regelmatig en man vindt er zoo wel tuschen de vrouwen als tuschen de mannen zeer mooie menschen. Maar nog veel mooiere, beminnelijkere

394 klim masten

395 Areca catechu

*en behagelijkere menschen vindt men tusschen de metis, of nakomelingen van europeanen en malayers, want de natuur is hier als overal zeer prachtig in de vermengeling van het bloed, en in 't bijzonder ziet men hier metis-vrouwen van groote schoonheid; het enkel wat men hun zoudt kunnen verwijten (berispen) is dat zij alle bijna zonder uitneming (uitzondering) te zwaarlijvig worden.*³⁹⁶

Schliemanns opmerking dat “de vermengeling van het bloed” hier, zoals overal, voor mooie mensen gezorgd heeft is opvallend. Veel blanken waren dit absoluut niet met hem eens. De discussie over polygenisme, het idee dat alle rassen afzonderlijk van elkaar geschapen waren, was op dit moment weliswaar in zijn nadagen, maar toch nog niet verdwenen. Het merendeel van de blanken, die als kolonialeen te midden van inheemse volkeren woonden, waren het nog steeds met de Amerikaan Charles Caldwell (1772-1853) eens. Deze had in zijn *Thoughts on the Original Unity of the Human Race* uit 1830 aangevoerd dat kruisingen tussen verschillende mensen rassen niets behoorlijks konden opleveren en dat deze uiteindelijk moesten uitsterven. Hij vergeleek dit soort kruisingen met die van paarden en ezels. Deze kruising leverde weliswaar het muilpaard of een muilezel op, maar die waren niet vruchtbaar. Dat dit idee ruim verbreid was kan men ook zien aan de term die men gebruikte om de nakomelingen van blanken en zwarten aan te duiden met *mulattos*.³⁹⁷

Daar de inlanders niet getyranizeerd worden door den despotismus van kasten zoo zijn ze in 't algemeen vlijtig en daar de natuur hier in dat rijk gezegend land in overvloed aanbied al wat tot hun voedsel en onderhoud noodzakelijk is, zoo heerscht hier tusschen hun [e]en welstand als men bij geen ander indiaansch volk vindt en een bedelaar is hier een onbekend voorwerp. De malayer zijn zeer zindelijk en zuiver vermits zij zich ieder[e] dag het ligchaam baden alhoewel hunne religion hen geene dagelijksche wasschingen voorschrijft. Onder den druk van de brandende zon gaan zij natuurlijk zeer eenvoudig gekleed; de vrouwen dragen (aanhebben) een kort[e] onderrok van donker bont[e] katoenen stof, welke gewoonlijk ontwerpen van afgrijselijke leelijke wanschepsel[s], ondieren en misgeboorten voorstellen en hebben buitendien een wit jakje aan, maar dat is hun[ne] geheele kleeding, want zij dragen noch hemden, noch schoeisel, noch hoed, noch kap; heen en weder ziet men oog [ook] vrouwen welke verder een katoenen halsdoek dragen. De mannen gaan evenzoo - eveneens barbevoets, dragen bonte katoenen broeken die tot de knie reiken, [e]en kort bont katoenen jakje, [e]en groot breed bont katoenen gordel welken zij zoo ombinden dat hij bijna tot aan de knieën neerhangt. Om het hoofd binden zij gewoonlijk [e]en donker bont katoenen doek in [de] form van [e]en

396 Gennadios Library Diary 1864-1865 (SCH MN 001.5), 180-182.

397 mulatto - muilderman.

turban, maar veele dragen gevlochtene bambou-hoeden die de form eener cupola van een grieksche kerktoeren en of verguld, of rood en in het midden zwart, of rood, geel, blaauw e.z.w. geschildert zijn. Deze hoeden moeten zeer gezond zijn om dat zij zoo ingericht zijn dat de lucht in den hoed om het hoofd heen gaat. De werklieden gaan natuurlijk bij het werk geheel naakt - ontbloot en hebben alleenlijk (maar) eenen gordel om de schaamdeelen. De kleeding der militairs schijnt mij niet bijzonder aan de vereischten van het klimaat te voldoen want een kort blaauw laken jas, broeken van den zelfden stof, natuurlijk laarzen en [e]n pet van blauw laken zoo dat zij altijd [aan] een zonslag blootgesteld zijn. Het militair bestaat hier uitsluitend uit hollanders en de malayer en javanesen worden alleenlijk voor de schutterij bestemt - gebruikt, welke baarevoets gaan & korte blaauwe broeken en witte jakjes aan hebben; zij dragen eenen rooden gordel die breed nederhangt en eene blaauwen doek in [de] form van eenen turban om het hoofd; zij zien er zeer belagchelijk uit. Tusschen de verzamelde meenigte op het plein hebben honderde[n] vrucht[en]verkoopers hunne waar ten toon gesteld, de meesten op tafeltjes, andere[n] op de bloote aarde, en kokosnooten, pisangs, ananas en alle mogelijke lekkernijen van het zuidelijke luchtstreek kan men bijna voor niets verkrijgen. De Ananas verkopen zij hier voor 4 centen het stuk, maar deze vrucht is hier lang zoo lekker niet als in Singapore, waarschijnlijk omdat de bodem hier te nat en vet is.

Het zuidelijke kruis gaat hier om 7 $\frac{1}{2}$ uur avonds op; man ziet hier oog [ook] zeer duidelijk den eene van de magellaansche nebulus. Zeer belagchelijke personaliteiten zijn hier de dienaaren der inlandsche vorsten; zij gaan baarvoets en dragen in plaats van broeken bonte doeken die voor en achter breed tot aan de dijen neer hangen, geen hempt, witte borstrok[k]en die tot aan den hals toegeknoopt zijn, korte bonte ja[k]ken, bonte katoenen gordels, en boven deze [een] lederen gordel, geene halsdoeken maar uitermate groote spitse kraagen die vadermoordenaars genoemd worden; achter den lederen gordel ste[e]kt een lang do[l]kmes in een houten koker van zeldzaame vorm. Heden avond is groot vuurwerk op het plein. Man ziet hier dikwijls bruggen van bambou-gevecht. Groote europesche paarden ziet man hier zelden; de gewoone paarden hier zijn ponies die onmatig langzaam loopen en niettemin (niettegenstaande) zijn de rijtuigen hier verschrijklijk duur en voor minder dan f 3,50 kan man niet de minste toertje maken; maar het is volstrekt onverschillig of man het rijtuig [e]n kwartier uurs of 6 uur gebruikt, man betaald altijd net het zelfde. Man hade mij zoo veele overdrijving over het ziekelijke klimaat van Batavia verha[a]lt dat ik geloovde hier niet te kunnen aan de wal gaan zonder koorts en roode loop (bloetgang) te krijgen, maar in tegendeel ofschoon wij hier thans in den he[e]tsten jaargetijd zijn en de zon om middag zijne stralen loodrecht op Batavia stuurt zoo is het hier toch minder warm als in Singapore waar ik dikwijls 90° in mijne kamer zag terwijl ik hier het kwikzilver nog niet boven 88° heb gezien. Maar zeker

de tegenwoordige mansoon of regen-jaargetij (saizoen) dra[a]gt veel daartoe bij (doet veel daar toe) de lucht te verkoelen en te ververschen, want indien het ook hier niet regent zoo regent het toch in het binnen land. Bijna alle europeanen die ik hier zie zien [er] versch en gezond uit en dus geloof ik dat diegene die zich hier met spijs (eten) en drank op zijne hoede is hier juist zoo gezond kan zijn als in Holland. Maar voor de schoone kunne (het schoone geslacht) schijnt de groote warmte minder goed te passen, want met schaarsche (raare) uitzondering verslonsen (verwelken) de vrouwen hier zeer schielijk (snel - gewind) en men ziet hier alleenlijk bleeke vrouwelijke gelaatstrekken. Der zijn hier duizende[n] van Chinesen, welke hier, als het schijnt, voorspoed hebben en bloeijen; maar sedert zij in 18.. [e]n staatsomwenteling verzoekten is een verder[e] landverhuizing van China hiernatoe verboden.³⁹⁸ God zij dank man vind hier geen spoor van de in engelsch Indië bestaande razende zucht en woede voor sierraden, men ziet hier geen Malayische vrouw [met sieraden] om voeten ofteenen en in de neus, en alleenlijk de rijke inlandsche vrouwen dragen een paar oorringen en halsketen (halsketting) en eenen of twee vingerringen.

Kruipegwassen en orchyde[ē]n groeien hier bijna aan alle boomen en kan men de laatsten selfs op eenen koord laten groeien indien men slechts een blad daaraf plukt, het op het koord legt en het iedere dag een keer met water bevochtigt. De kleine dier[en]wereld is hier voor den vreemden echt onaangenaam, want op alle muuren (wanden) in de kamers ziet men haag[e]dis[en], welke in spijt van het musquitennet dikwijls des nachts op het bed kruipen en den slapende op het gelaat loopen en bijten indien hij de minste beweging maakt, maar hun bijt is noch giftig noch gevaarlijk. Buitendien is er een onmatig[e] menigte van groote schalbyters³⁹⁹ of kevers, die zoo groot zijn als [een] muis, verder een [af]grijslig[e] hoev[e]lheid van mieren, mугen en vliegen.⁴⁰⁰

In dit reisverslag horen we, voor zo ver ik weet, voor het eerst dat Schliemann problemen had met zijn oren. Wanneer dit probleem ontstaan is wordt hier niet duidelijk, maar het heeft hem verder zijn leven lang achtervolgd:

Batavia 22 February. Reeds zedert den 18de January, waar ik uit trotsch de papieren glastruiken in het logement in Benares inslo[e]g, en mij in de koude nevel (mist) der nacht verkoelde (verkoude) heb ik

398 Tjiook-Liem 2009, 301 “De onlusten te Krawang in 1832 werden toegeschreven aan de nieuwelingen die ‘tot het uitschot der Chinese nati’ zouden behoren en ‘gevaarlijk waren voor de publieke rust.’” Tjiook-Liem 2009, 304 “Door het Europese bestuur werd de Chinees van hoog tot laag, of hij pachter, kredierverschaffer, koopman of ambachtsman was, beschouwd als een oneerlijk en onbetrouwbaar individu, dat uit een ‘meedogenloos eigenbelang’ de inheemse bevolking misbruikte ... Men ergerde zich buitengewoon aan de levensstijl van enkele vermogende Chinezen die zich tegenover hun koloniale overheersers onvoldoende onderworpen gedroegen.”

399 Schallebijters - Carabus, kever uit de familie der Carabidae.

400 Gennadios Library Diary 1864-1865 (SCH MN 001.5), 182-184.

weder aan het oor geleden, want zedert dien tijd word ik weder zwaarhoorig, maar het is wonderlijk dat ik een uur tamelijk goed hoor en het andere (volgende) uur geheel doof ben; na dat ik drie weeken lang tevergeefs geho[o]pt en verwacht heb dat het kwaad zoude verdwijnen, dacht ik eindelijk (ten laatste) daaraan de geneesmiddel (artseny) aante wenden wier recepten de oorengeneesmeester te Wurzburg mij op den weg heeft gegeven; derhalve vulde ik het oor met laauwwater aan en spuitte het daarna uit, en daar [kwam] een onmatg[e] hoeveelheid smuts en materie uit, ook 2 doode mieren, welke slecht rooken. Ik was dus zeker dat daar een zweer of etterbuil in het oor was en hield [deed] ten gevolge twee keer des da[a]gs een oplossing van zwavelzuur zink- of speauter⁴⁰¹ in het oor, maar het middel het welk mij in Wurzburg zoo snel de zweer (etterbuil) uitdroogde en het gezwel in den oorweg verminderde veroorzaakte hier in het hete klimaat juist het tegende[e]l en de opswelling vermeerderde zich ieder[e]dag en ik vreezde reeds de etterbuil (zweer) zoude het trommelvlies vernielen en wende mij dus hier aan een bekwaam geneesheer, welke mij voorschreef[e]n oplossing van lood aantehouden en zoodraa als de zweer uitgeheeld is wil Z. mij met een werktuig lucht door de neus in het oor blazen.⁴⁰²

Buiten Nieuwpoortstraat te Batavia - Wodbury & Page ca. 1865.

401 Mengsel van tin en lood, soms met toevoeging van nog andere metalen.

402 Gennadios Library Diary 1864-1865 (SCH MN 001.5), 184.

Als het op de gezondheid aankomt kan het echter nog veel erger, maar daar moet een mens zich niet door laten afleiden:

20 Maart Heden vroeg kwamen wij in den port aan Singapore. Ik was ongesteld toen wij Batavia verlieten en mijne ongesteldheid nam onderweg beduidend toe; ik was gepijnigt door eene verschrikkelijke koorts en mangel aan eetlust zoo dat ik ten laatste niets meer kunde genieten. Buitendien had ik een vreeslijk[e] buikloop. Ik heb van daag 6 poeders ingenomen om den buikloop te stoppen. Met het zieke oor gaat het nu veel beter en ik hoor zeer goed; ook het geruis heeft zich zeer vermindert. Wij ha[d]den omtrent 20 passagieren 1 Classe waar niet alle plaatsen bezet waren. Onder hun teekent zich uit Doctor Heyn, die zich in mijn ziek toestand vriendelijk mijner aannam; hij is bezitter eener groote Suikerfabriek te Kadiri op Java maar woont thans in 's Gravenhage in Holland. Ook is tusschen de passagieren Mr. Melbourn Chef van Morgan Melbourn & Co te Batavia⁴⁰³ welk zich van de active medewerking in de zaken terugtrekt en zijn schoonvader en een zeker[e] Lichtenberg van [uit] Bremen tot associés heeft genomen; hij reist nu met zijn familie naar Europa. There is besides amongst the passengers an englishman of the name of Haulton who has been for many years merchant at Batavia and retires now from active mercantile pursuits. This Haulton is the most disagreeable travelling companion it was ever my misfortune to find in any country ...

Deze Haulon blijkt wat te veel te drinken. Samen zijn met iemand die teveel drinkt en zichzelf als een idioot gedraagt schijnt, wanneer we Schliemann mogen geloven, veel erger te zijn dan buikloop. Toch schijnt zijn ziekte met terugwerkende kracht zijn beeld van Batavia wat veranderd te hebben zoals we kunnen zien in een brief die hij op 1 mei 1865 van uit Peking aan zijn vader en zusters stuurde. Hij vertelt hun dat het, afgezien van de Rode Zee, nergens zo heet is als in Batavia. De hitte in Batavia is zelfs ondragelijker dan die in de Rode Zee omdat deze stad midden in een moeras ligt. De lucht is er daardoor zo vochtig dat schoenen, die men een dag in zijn kamer laat staan, bedekt worden door een laag schimmel. Hij had helaas zijn grote koffer een paar dagen op de grond laten staan. Het gevolg was dat alle foto's en boeken met een laag schimmel bedekt waren en dat het hem veel moeite kostte om ze weer droog te krijgen. Door de verschrikkelijke hitte ziet men er overdag geen blanken, die gaan pas na zonsondergang wandelen. Dysenterie, diarree, cholera en de verschrikkelijke bataviakoorts heersen hier voortdurend, maar de flora is er zo prachtig dat men er, ongeacht de gevaren, graag een tijdje blijft.⁴⁰⁴

403 Het schijnt dat het vertrek van de chef deze firma geen goed gedaan heeft. Morgan, Melbourn & Co. uit Batavia ging in 1869 failliet. Nederlandsch Economisch-Historisch Archief, Bijzondere Collecties 759.

404 Meyer 1958, 23-24.

Men moest er wat voor over hebben wanneer men de wereld wilde zien. Schliemann reisde verder naar China, Japan en vervolgens naar Californië. Van Japan naar San Francisco was een bootreis van 50 dagen. Wat moet de reiziger doen met zoveel tijd? Je kunt je natuurlijk met zeebiologie bezig gaan houden. Schliemann werd geïntrigeerd door een purperkleurige laag van ongeveer twee voet dikte op het water, waar ze tussen de 152° en de 180° voortdurend doorheen voeren. De kapitein en de officieren meenden dat het visbroedsel was. Schliemann hield dit voor onmogelijk omdat de hele oceaan er mee bedekt scheen te zijn. Met behulp van een emmer aan een touw viste hij er wat van op. Hij was uiterst verbaasd toen hij, dat wat hij voor een vormeloze laag gehouden had, een grote hoeveelheid op visjes lijkende insecten waren van de grootte van een vlo. Omdat hij geen alcohol bij zich had kon hij ze alleen maar drogen. Hij viste een grote hoeveelheid van deze diertjes op om aan het museum in St. Petersburg te geven.⁴⁰⁵

Niet iedereen kan echter een Darwin zijn en biologie was niets voor Schliemann. Dan maar, om niet aan de verveling ten gronde te gaan, de aantekeningen met betrekking tot China en Japan tot een boek omwerken. En zo kwam *La Chine et le Japon au temps présent* tot stand.

Schliemann reisde in een tijd door China en Japan waarin deze landen onder invloed van het westen grote veranderingen ondergingen. Aangezien Schliemann zich hier niet bewust van was heeft hij er geen bijzondere aandacht voor en zijn de gevolgen van deze gebeurtenissen slechts onbewust in zijn tekst terecht gekomen. Ik laat ze hier verder buiten beschouwing. Omdat we Schliemann nu alleen nog kennen door zijn archeologische ontdekkingen kijk ik hier alleen naar zijn bezoek aan de Chinese muur. Hij begint zijn verslag over zijn bezoek aan dit wonder op 3 mei 1865. Hij is dan in Kou-Pa-Kou. Hij had zoveel tegenstrijdige berichten over deze grote muur gehoord dat hij besloot om er heen te gaan toen hij in Sjanghai was.⁴⁰⁶ Hij was nu toch in de buurt. Reizen in China was echter een moeizame gebeurtenis en wanneer we lezen wat Schliemann op weg naar de Chinese muur allemaal moest doorstaan is het duidelijk dat hij hem echt wilde zien. Gelukkig valt het niet tegen. Schliemann geeft een uitgebreide beschrijving over hoe deze

405 Schliemann 1867, 218. Voor een Duitse vertaling zie Stoll 1958, 183 of Brustigi 1984, 131-132.

406 Schliemann 1867, 3. Voor een Duitse vertaling zie Stoll 1958, 133 of Brustigi 1984, 13. Keyser 1990, 228 "Koupakou I have not found on modern maps - but a large city on the frontier with Manchuria in a valley surrounded by high mountains near which is the Wall is found: Zhang-jia-kou" Uitgaande van deze identificatie claimt Keyser dat Schliemann nooit aan de muur geweest is omdat de tijd die hij voor de reis opgeeft niet klopt. Dit bezoek is niets anders dan "the first published fraud". Dit idee wordt overgenomen in Flügge 2001, 123. Hilse 2002, 47 wijst er echter terecht op dat het hier niet om de stad Zhang-jia-kou, maar om Gubeikou gaat. Deze plaats ligt op 128 km van Beijing en dat maakt Schliemanns verhaal geheel plausibel.

muur gebouwd is en over hoe vervallen hij is. Moeizaam klimt hij naar boven en volgt hij hem tot hij op een hoog gedeelte is. Van daar kijkt hij uit over het land. Met behulp van zijn verrekijker kan hij, de bochten niet meegerekend, wel zestig kilometer van de muur zien. Hoewel hij toegeeft dat hij grote stukken niet kan zien, schat hij dat deze muur wel 250 kilometer naar het oosten doorloopt. Naar het westen gaat hij via allerlei bochten over een bergketen; hij kan hier echter maar acht en twintig kilometer van zien. Schliemann heeft prachtige uitzichten gezien van de top van een vulkaan op Java en van de toppen van de Siërra Nevada in Californië of de bergreuzen van de Himalaya in India of op de hoogvlakte van de Cordilleras in Zuid Amerika. Dit alles valt echter in het niet bij het prachtige uitzicht dat hij vanaf de grote muur heeft. Al van af zijn vroegste jeugd hadden de verhalen over deze muur hem nieuwsgierig gemaakt en nu bleek hij honderd keer mooier te zijn dan hij ooit gedacht had.⁴⁰⁷

We zien hier Schliemann de wereldreiziger. Hij heeft zo ongeveer alles gezien wat er te zien is, maar het uitzicht van de Chinese muur is mooier. Door wat hij erover vertelt wordt ook duidelijk dat het niet alleen Troje was dat Schliemann vanaf zijn vroegste jeugd geïntregeerd had. Ook over de Chinese muur schijnt zijn vader hem al jong verteld te hebben. Schliemann is zo onder de indruk van deze muur dat die iets mythisch krijgt. Hoe langer hij er naar kijkt des te meer het op het werk van reuzen uit de oertijd (géants antédiluviens) gaat lijken. Hij weet dat deze muur in 220 v.Chr. gebouwd is, maar hij begrijpt niet hoe

De grote muur - John Thomson 1868.

407 Schliemann 1867, 51-52. Voor een Duitse vertaling zie Stoll 1958, 147-148 of Brustigi 1984, 40-41.

mensenhanden dit hebben kunnen doen. Hij vraagt zich af waarom de toenmalige generatie van reuzen een dergelijke verschrikkelijke barrière over de bergen hebben moeten bouwen. Waren de lichamen van dit ras van Herculeessen niet sterk genoeg om de vijanden uit het noorden tegen te houden?⁴⁰⁸

Hij staat voor zijn gevoel uren te kijken, maar wordt uiteindelijk door dorst gedwongen de muur weer af te gaan. De terugweg was moeilijk. Op veel plaatsen was het pad zo steil dat hij zich op zijn buik naar beneden moest laten glijden. Ondanks dat lukte het hem toch om zijn verrekijker en een 67 centimeter lange steen uit de muur naar beneden te brengen.⁴⁰⁹ Het perfecte souvenir, een steen uit de Chinese muur.

Aan het eind van zijn reis gaat Schliemann naar Parijs. Op 10 februari 1866 schrijft hij aan zuster Doris dat er voor iemand die de wereld gezien heeft nog maar weinig te zien is in Parijs. Wat hem er echter vasthoudt zijn de lezingen over literatuur, filosofie, hiërogliefen, etc. van beroemde professoren die hier aan de universiteit gegeven worden. En dan zijn er natuurlijk nog de musea en de theaters.⁴¹⁰

Parijs beviel Schliemann zo goed dat hij er met zijn gezin wilde leven. Hij reisde naar St. Petersburg om zijn vrouw over te halen om met hem mee te gaan, maar ze weigerde categorisch. Op 10 juli 1866 vertrok Schliemann opnieuw. Hij reisde naar Samara, zo'n 1000 km oostelijk van Moskou aan de Wolga om daar een Kumys-Kuur te ondergaan. Kumys is paardenmelk en men was ervan overtuigd dat er niets beters voor een mens te vinden was. Wat Schliemann betrof was de heilzame werking minder dan verwacht. Hij werd er zo ziek van dat hij z'n geplande reis moest afbreken en naar Dresden ging om weer bij te komen.⁴¹¹ Van hieruit schrijft hij op 28 september 1866 over zijn nieuwste plannen aan zuster Doris. Hij heeft zijn plan om via de Kaukasus naar Perzië te reizen opgegeven en gaat nu naar Parijs. Van daar wil hij via Tunis en Constantinopel naar St. Petersburg terugkeren. In Dresden heeft hij naar scholen voor zijn kinderen gekeken en hij wil hier nu gaan wonen, maar zijn vrouw hoeft dat nu nog niet te weten, schrijft hij aan zijn zuster.⁴¹²

408 Schliemann 1867, 52. Voor een Duitse vertaling zie Stoll 1958, 148 of Brustigi 1984, 41.

409 Schliemann 1867, 55. Schliemann 1867, 52. Voor een Duitse vertaling zie Stoll 1958, 149 of Brustigi 1984, 42. Meyer 1958, 26. Volgens een brief aan zijn vader van 1 mei 1865 had hij 2 stenen meegenomen. Vermoedelijk was het er echter maar één. Meyer 1958 413 noot 18 "Einen davon hat der Hrsg. noch 1938 bei S.s Tochter, Frau Andromache Mela, in Athen gesehen."

410 Meyer 1936, 110.

411 Bogdanow 1997. Zie ook Meyer 1969, 227-228.

412 Meyer 1953, 128.

Opnieuw horen we niets voor zijn eeuwige droom, opnieuw horen we niets over Troje.

Schliemann reisde door naar Parijs. Hier publiceert hij *La Chine et le Japon au temps présent* bij een kleine uitgeverij, Librarie Central. Hoewel deze uitgave een zeer beperkte oplage had en grotendeels onopgemerkt bleef kwam er toch een exemplaar in handen van Koning Willem III.⁴¹³

413 Aangezien dit exemplaar in Den Haag ingebonden is moet het voor waarschijnlijk gehouden worden dat het door Willem III zelf aangeschaft is. Persoonlijke mededeling van H.A. Robaard, Bibliothecaris Koninklijk Huisarchief.

28. Geld moet je altijd in de gaten houden

Schliemann koopt in Parijs een aantal woonhuizen, 5 Boulevard St. Michel, 33 Rue de l'Arcade, 6 en 8 Rue de Calais, en 7, 9 en 17 Rue des Blancs Moutons. Dit alles voor het bedrag van 1.736.400 Franc. Om zelf in te wonen koopt hij Place St. Michel no. 6.⁴¹⁴ Het oorspronkelijke plan was om die huizen zelf te gaan beheren, maar al na een paar maanden droeg hij die taak over aan een agent. Op 1 februari 1867 schreef hij zich in bij de Sorbonne, waar hij colleges in verschillende onderwerpen gaat volgen:

1. Franse dichtkunst uit de zesde eeuw.
2. Arabische taalkunde en poëzie.
3. Griekse Filologie.
4. Griekse Literatuur met een bespreking van Sophokles' Aias (Ajax).
5. Petrarca en zijn reizen.
6. Vergelijkende taalwetenschappen.
7. Egyptische filologie en archeologie.
8. Moderne Franse taal en letterkunde.⁴¹⁵

Het is aantrekkelijk met terugwerkende kracht naar het woord archeologie te gaan kijken, maar in werkelijkheid is dit het vakkenpakket van iemand die in talen geïnteresseerd is. Het lijstje wekt de indruk dat Schliemann nu eindelijk eens naar de inhoud van al die talen die hij geleerd heeft wil gaan kijken.

Er is echter een aanwijzing dat hij ook toen al in Troje geïnteresseerd was. Op 7 mei 1867 bezocht hij een lezing over het nieuwste boek van de Griekse wetenschapper G. Nikolaïdès: *Topographie et plan stratégique de l'Iliade*. In 1799 had de Fransman Jean Baptiste Lechevalier (1753-1836) in zijn *Voyage dans la Troade, ou tableau de la plaine de Troie dans son état actuel* bepaald dat Troje op de heuvel van Burnabaschi gelegen had. In 1822 kwam de Schot Charles Maclaren (1782-1866) in zijn *A dissertation on the topography of the plain of Troy* echter tot de conclusie dat Troje op de heuvel van Hissarlik gezocht moest worden. In 1864 deed de Oostenrijkse consul in Syros Johann Georg von Hahn (1811-

⁴¹⁴ Masson1995, 28.

⁴¹⁵ Meyer 1969, 226.

1869)⁴¹⁶ opgravingen op Burnabaschi die hem er van overtuigden dat dit toch echt de locatie van Troje was. Ik kom later nog op Von Hahn terug. Nikolaïdēs sloot zich in zijn boek bij de Burnabaschi theorie aan. Tijdens deze lezing werd er echter ook even aandacht besteed aan het Hissarik idee. Schliemann moet er zich daardoor tijdens deze lezing van bewust geworden zijn dat de locatie van Troje niet geheel onomstreden was. Het onderwerp schijnt hem geïntrigeerd te hebben want hij kocht Nikolaïdēs boek.⁴¹⁷

De relatie tussen Schliemann en zijn vrouw is nu tot een dieptepunt gezakt:

Vielgeliebte Frau.

*Ich bin nicht mehr imstande, ohne Dich und die Kinder zu leben; darum will ich mich mit Dir zum Frieden einigen, Weinend schreibe ich Dir diesen Brief. Vor zwei Jahren bin ich um die Welt gereist. Leider konnte ich damals das Leben noch nicht philosophisch nehmen, und ich hielt es für das größte Lebensglück, viele fremde Sprachen zu beherrschen, darum lernte ich auch Persisch. Dann gingen die Geschäfte schlecht. Außerdem quälte mich das eine: Du liebst mich nicht mehr. Warum liebst Du Madame R. so sehr? Hätte ich damals schon philosophisch gedacht, so wäre mir eine solche Freundschaft natürlich erschienen, und ich wäre nicht so eifersüchtig gewesen. Zudem war ich vom Persischen ganz erfüllt. Hättest Du mich besser gekannt, Du hättest mich mit einem zärfilichen Worte beruhigt, aber Du warst hart gegen mich. Du hast mir vorgeworfen, ich hätte Deinem Vater in schwierigen Augenblicken nicht genug Geld gegeben. Mein Herz! Was mich hinderte, war nichts als der furchtbare Brief, den ich in jenem September in Amsterdam vorgefunden und den ich Dir zurückschickte ... dennoch kann ich mir nie verzeihen, nicht mehr getan zu haben ... Du konntest den Philologen in mir nicht leiden; willst Du nun nicht den Philosophen leben? Im Wachen und im Träumen und immer während meiner langen Reisen habe ich an das Heimkommen und an ein Wiedersehen mit meiner Familie gedacht ... Lebe wohl, meine teure Freundin. Ich küsse Dich. Ich schicke Dir 1000 Rubel für Kleider und Hütte. Kaufe auch Spielzeug für die Kinder. Sage ihnen, der Vater hat es geschickt.*⁴¹⁸

416 Von Hahn werd in 1847 consul in Ioannina, in 1854 in Syros en in 1869 in Athene.

417 Traill 1995, 32. Voor het vroege onderzoek naar Troje zie Easton 2006.

418 Ludwig 1932, 134-135.

De parvenu Schliemann heeft onvoldoende geld in de kas van de nobele Lyshin gestort.⁴¹⁹ Aan graaf Fehleisen in St. Petersburg gaf Schliemann een verslag van zijn niet echt glorieuze huwelijk. Zijn vrouw omschreef hem bij wie het maar horen wilde als een verschrikkelijke tiran, een despoot en een wellusteling. Maar dat was hij helemaal niet, dat lag aan haarzelf. Na haar eerste zwangerschap wilde ze niet meer dat hij haar aanraakte. Iedere keer dat hij bij haar kwam schreeuwde ze dat hij haar vermoorden wilde. Omdat ze hem niet in haar bed wil toelaten heeft hij zijn laatste twee kinderen van haar moeten stelen.⁴²⁰

Door de aankoop van een groot aantal huizen in Parijs heeft hij een groot gedeelte van zijn fortuin uit St. Petersburg weggehaald. Buiten St. Petersburg kan zijn vrouw er tenminste niet aankomen. Ook neemt hij een advocaat in de arm die ervoor moet zorgen dat hij zijn Russische staatsburgerschap kwijtraakt. Het huwelijk is niet geworden wat de twee echtelieden er zich van voorgesteld hadden. Scheiden is de logische stap, maar dat is niet zo eenvoudig. Schliemann is Russisch-orthodox getrouwd en volgens de regels van deze kerk is scheiden onmogelijk.⁴²¹

Wie weet is er echter een simpele oplossing: een Amerikaanse scheiding. Hij moet toch naar Amerika. Daar dreigt een financiële hervorming en hij moet weten wat dat voor zijn geld te betekenen heeft. Uit een brief die hij op 7 oktober 1867 aan J.H. Schröder in Londen schrijft blijkt dat een Amerikaanse scheiding misschien nog niet eens zo ingewikkeld is. Volgens de Amerikaanse ambassadeur in Parijs heeft hij het Amerikaanse staatsburgerschap omdat hij dat in februari 1851 aangevraagd heeft. Hij is nu van plan om zijn papieren in New York op te gaan halen. Van daar gaat hij dan verder over Chicago, Cincinnati, de Mississippi af naar New Orleans en van daar naar Havana. Hij wil informatie vergaren over de wederopbouw van de zuidelijke staten, hoe het er met de arbeidskrachten staat en met de verbouw van suiker en katoen. Op Cuba wil hij informatie inwinnen over de spoorlijnen die men er bouwen wil.⁴²²

Hier beweert hij dat hij in 1851 zijn Amerikaanse staatsburgerschap aangevraagd en gekregen heeft. Waar dat op gebaseerd is blijft hier onduidelijk. In zijn officiële autobiografie vertelt hij zijn lezers dat hij in Californië was toen dit gebied op 4 juli 1850 een staat werd. Iedereen die op die dag op het grondgebied van de nieuwe staat was werd automatisch tot Amerikaan genaturaliseerd.⁴²³ Dit kan niet kloppen. Californië

419 Andrusová-Vlčeková [de achterkleindochter van Schliemann] 1999, 43 "Die Vermögensverhältnisse der Familie Lyshin sind mir unbekannt; aber ich möchte betonen, daß im damaligen Rußland die gesellschaftliche Stellung und die engeren Beziehungen zu dem Hofstaat mehr Bedeutung hatten."

420 Traill 1995, 31.

421 Wölffling 1999.

422 Meyer 1953, 129.

423 Schliemann 1892, 18.

werd op 9 september 1850 een onderdeel van de Verenigde Staten en Schliemann kwam daar pas in maart 1851 aan.⁴²⁴ Waarom Schliemann deze mededeling in de brief aan J.H. Schröder in Londen deed is duister. Had Schliemann de hoop dat hij eenvoudig Amerikaan kon worden omdat hij in Californië geweest was?

Schliemann vertrok op 17 oktober uit Parijs en nam op 20 oktober in Liverpool de "Russia". Hij kwam negen dagen later in New York aan. Hij bezocht hier de beurs en reisde vervolgens naar het westen. Hij reist met de New York-Central, Toledo-Cleveland, Michigan-Central, Illinois-Central, Chicago-Burlington-Quincy, Pittsburg-Fort Waine en Chicago spoorlijnen omdat hij daar aandelen van heeft. Hij is zeer tevreden met deze lijnen, ze geven een rendement van 10% en hij heeft er niet te veel geld in geïnvesteerd. Naast deze spoorlijnen heeft hij echter niets gevonden dat de moeite van een investering loont.⁴²⁵ Over zijn Amerikaanse staatsburgerschap horen we niets meer. Het is ook de vraag of het wel interessant is om Amerikaan te zijn? Het gaat daar helemaal niet goed. Hij heeft in Washington met president Andrew Jonhson (1808-1875), minister van financiën Hugh McCulloch (1808-1895), secretaris van de schatkist General Francis Elias Spinner (1802-1880) en de beroemde General Ulysses S. Grant (1822-1885) gesproken. Ze hebben hem allemaal gerust proberen te stellen met betrekking tot de financiële toestand van het land. Met zijn eigen ogen heeft hij echter wat anders gezien. Er is stagnatie bij de fabricage van van alles en nog wat, de scheepsbouw gaat geheel ten gronde, de zuidelijke staten zijn geheel geruïneerd. Alleen al uit New York wordt jaarlijks voor \$ 50.000.000 aan goud geëxporteerd. De import uit Europa is veel groter dan de export daar naartoe. Ze belasten er alles kapot. Schliemanns is zijn geloof in Amerikaanse aandelen geheel verloren en heeft zijn bank in Londen opdracht gegeven om zijn bezit van \$ 300.000 die hij hier in belegd heeft vrij te maken. Daarnaast moeten ze voor £11.000 aan Amerikaanse spoorweg obligaties kopen.⁴²⁶

424 Traill 1981-82, 337.

425 Meyer 1953, 131-132.

426 Meyer 1953, 133.

29. Een tweede bezoek aan Texel

In 1867 bezocht Schliemann Texel voor de tweede keer. Hij wilde de mensen die hem bij de stranding van de “Dorothea” geholpen hadden opnieuw ontmoeten, maar dat schijnt tegengevallen te zijn. Uiteindelijk schijnt hij alleen Bok getroffen te hebben. Deze schreef op 2 oktober 1867 van af Texel een brief aan Schliemann in Parijs:

*De heer Henry Schliemann
Parijs*

Texel 2 oktober 1867

Mijn beste heer,

*Ik kan onmogelijk uitdrukking geven aan de aangename verrassing die de ontvangst van uw boek, *La Chine et le Japon*, vorige zaterdag, voor mij was. Niet dat ik aan uw woord twijfelde. De hand die u mij gaf tijdens uw verblijf in Alkmaar was de garantie van uw oprechte bedoelingen.*

Sta mij de zoete gedachte toe, mijn waarde heer, die gelooft dat het aangenaam zal zijn voor u om een exacte kopie van het proces-verbaal, door mij in 1841 opgemaakt als rechter in dit canton, met betrekking tot de ondergang van de Dorothea, aan boord waarvan u zich bevond, te ontvangen. De opmerkelijke gebeurtenis op onze kust, die zeker door de voorzienigheid was opgezet en die u zoveel voordeel gebracht heeft. Dit document zal ongetwijfeld zijn waarde bewijzen wanneer u ooit uw biografie zult schrijven.

De heer Cordes is de zoon van het hoofd van het belangrijke Amsterdamse handelshuis Staphont Lauz [?]. Hij staat bekend om zijn intelligentie en is zeer respectabel. Hij is totaal te vertrouwen en ik denk dat hij goed is voor het bedrag waarover u spreekt. Ik denk dat u zich geen zorgen hoeft te maken.

Voor ik deze brief besluit wil ik u nog vertellen hoe aangenaam en interessant ik het lezen van uw boek vond. Ik heb het voortdurend met plezier gelezen. Zowel het onderwerp als de eenvoudige stijl zijn onvergetelijk

*Moge de goede God u nog vele jaren geven ter zege van de samenleving.
Mocht u dit eiland ooit weer bezoeken, weest u er dan verzekerd van
dat wij u altijd als een vriend zullen ontvangen.*

*Uw toegewijde vriend,
Bok⁴²⁷*

Bijgesloten bij deze brief is een kopie waarin het door Kapitein Simonsen bij notaris Kikkert opgestelde Zeeprotest en de Scheepsverklaring samengevoegd zijn. Opmerkelijk genoeg is deze kopie op niet essentiële plaatsen wat bijgewerkt. Het oorspronkelijke Zeeprotest begint, zoals we gezien hebben, als volgt:

Heden den dertienden December Achttien honderd een en veertig compareerde voor Johannis Ludovicus Kikkert openbaar Notaris resident op het Eiland Texel, arrondissement Alkmaar, provincie Noord Holland, ter presentie van de na tenoemen getuigen.⁴²⁸

De kopieën die Bok aan Schliemann stuurde begint echter met een iets andere tekst:

In het Jaar Achttien honderd een en veertig den zestienden dag van den maand December, compareerden voor ons Mr. Willem Bok, regter plaatsvervanger in het kanton Helder, residerende op Texel, arrondissement Alkmaar, provincie Noord Holland, geassisteerd met den substituuut Griffier.⁴²⁹

Deze verandering in de tekst van Mr. Bok is extra opvallend omdat op het moment dat het zeeprotest overgaat in de Scheepsverklaring de naam van Kikkert wel genoemd wordt. De inhoud van deze kopie is, wat de essentiële onderdelen betreft, echter identiek aan het origineel. Toen Schliemann dertien jaar later, in 1880, zijn autobiografie schreef kon hij dus over het originele verhaal van de stranding van de “Dorothea” beschikken. Toen hij zichzelf in deze autobiografie als scheepsjongen opvoerde wist hij dat dit niet klopte en dat er documenten waren die dat aantoonde. Hij nam dus doelbewust het risico dat iemand zijn verhaal zou natrekken.

Een paar maanden later ontving Schliemann nog een brief uit Texel:

427 Gennadius Library Nr. 56838, Box: Folder 61:6.

428 Rijksarchief voor de Provincie Noord Holland. Archief Notaris Kikkert N. 735.

429 Gennadius Library Nr. 56838, Box: Folder 61:6.

WelEdelGeborenHeer!

Het is mij niet onbekent gebleven dat UwEdGeb eenige tijd geleden ons eiland bezocht ten einde alhier nog eens de plek te aanschouwen alwaar UedGeboren in het jaar 1841 nu 26 jaren geleden Uw schip verloor in de Eijerlandsche gronden, zijnde een Hamburgerschip genaamd Dorethea capitein Jurgen Simonssen van Hamburg naar Laguijra. Die plek het UedGeboren kunnen vinden en aldaar nog eens gebaad, maar niet hebt gij kunnen vinden uwe verzorgers en weldoeners ten tijde uwer stranding.

UedGeboren noemde Jacob Brans diens vrouw of de dienstbode - de twee eersten waren reeds overleden terwijl laatst genoemde (de dienstbode) U niettegenstaande alle nasporingen onbekend bleef.

Uwe komst alhier en UedGeb belangrijk gemaakt fortuin na de stranding bleef alhier niet onbekend en zoo het meermalen plaats heeft op kleine plaatsen wordt zulks algemeen besproken. Die gesprekken en onderzoekingen hebben mogen leiden tot het vinden van de dienstmeid welke tijdens uwe stranding ten huize van Brans op het Eijerlandsche huis dienstbaar was en welke dan door UEdGeb als uw weldoenster dier dagen is genoemd. De naam dezer vrouw is

Maartje Cornelis Kuiper

weduwe Cornelis Vonk wonende aan het Oosterend op Texel. Thans weduwe met vier kinderen verkerende in hulp behoevende staat.

- 1. dat zij tijdens Uwe stranding de ouderdom had van 18 jaren en thans 44 jaren oud is en reeds op die jeugdige leeftijd van 18 jaar goed ontwikkelt.*
- 2. dat zij de goederen van U en anderen heeft gewasschen en verder in UedGeb behoefte voorzag, dat zij nog daarvoor heeft cadeau ontvangen van een der schepelingen een zeemanskist nog in haar bezit en aan mij gewezen en*
- 3. dat korte tijd na de stranding de equipage is vertrokken met uitzondering van den Capitein, Stuurman en Bootsman welke laatste halve broers waren enz.*

Ik heb gemeend UedGeb van een en ander te moeten kennisgeven te meer daar de bedoelde dienstbode thans in haar weduwstaat met hare 4 kinderen in hulp behoevende staat verkeert en waarom ik deze dan ook in UedGeb menschlievende zeer beleefdelyk aanbeveel.

Met de meeste gevoelens van hoogachting heb ik de eer te zijn

UedDwDienaar

P. Koning⁴³⁰

Schliemann had de gewoonte om op de bewaarde brieven aan te tekenen wanneer hij ze ontvangen en wanneer hij ze beantwoord had. Op deze brief staat alleen aangetekend dat hij hem in 1868 ontving. We moeten er dus van uitgaan dat hij hem nooit beantwoord heeft.

430 Gennadius Library Nr. 57037, Box: Folder 61:6.

Nederland
en
Schliemann

1. Een variatie op de Grand Tour

Eind April 1868 ging Schliemann opnieuw op reis. Dit keer naar Italië. Hoewel hij later zijn lezers vertelde dat hij vertrok om onderzoek te gaan doen⁴³¹ was dat in werkelijkheid niet het geval. Hij had dit misschien wel graag gewild, maar het zat er niet in. Hij begreep dat hij een gewone toerist was die zich met wat hij aan de oppervlakte zag tevreden moest stellen. In het reisverslag van 1868 noteerde hij dat hem de kennis voor werkelijk wetenschappelijk onderzoek ontbrak.⁴³²

Wanneer we de beschrijving van Rome lezen zien we duidelijk dat hij hier als een typische negentiende-eeuwse toerist rond liep. Met grote naïeve ogen kijkt hij rond en ziet wonderlijke zaken. Hij ziet de resten van de tempel van Castor en Pollux en die van Marcus Curtius, waar Curtius in de afgrond sprong.⁴³³ Daar staat ook de vijgenboom waar Romulus en Remus zijn achtergelaten.⁴³⁴ Het is niet precies duidelijk wanneer het verhaal van Romulus en Remus zich afgespeeld heeft, circa 300 jaar na de val van Troje, maar het moet een knap oude boom geweest zijn toen Schliemann hem zag.

Toen Schliemann in Rome was bezocht hij er een aantal archeologische opgravingen. Hij was echter niet extra of specifiek in deze plaatsen geïnteresseerd, maar ze maakten nu eenmaal deel uit van alle toeristische attracties die Rome te bieden had. Schliemann bezocht zeker zo veel of misschien zelfs nog wel meer Christelijke kerken. Schliemann had de gewoonte om beroemde en belangrijke mensen op te zoeken en omdat hij een rijk man was werd hij over het algemeen ook met open armen ontvangen. In Rome bezoekt hij Pietro Rosa (1810-1891),⁴³⁵ het hoofd van de opgravingen in Rome en omgeving. Deze raadde Schliemann aan om Vergilius te lezen.

Schliemann brengt voor de tweede keer in zijn leven een bezoek aan Pompeji. Het werk gaat er nu wat beter dan de vorige keer dat hij een bezoek aan deze stad bracht. Men heeft er nu een spoorlijn aangelegd

431 Schliemann 1892, 26.

432 Lehrer & Turner 1989, 223 noot 7.

433 In 362 v.Chr. opende zich een onmetelijk diepe spleet in het Forum Romanum. De priesters verklaarden dat hij zich weer zou sluiten wanneer men er dat in gooide wat het meeste waard was voor de Romeinen. Marcus Curtius begreep dat er voor een Romein niets belangrijker was dan wapens en moed. Hij sprong vervolgens in volle wapenrusting met zijn paard in de spleet, die zich daarop sloot.

434 Lehrer & Turner 1989, 225.

435 Rosa, Pietro 1873 *Sulle scoperte archeologiche della città e provincia di Roma negli anni 1871-72*. Rome.

waarmee het afval afgevoerd kan worden. Vervolgens bezoekt hij het museum in Napels waar hij twee zalen vol beelden en muurschilderingen uit Pompeji ziet. Hij stelt vast dat de schilderijen haastig gemaakt zijn, maar toch zo'n duidelijke elegantie en lichtheid van penseelvoering hebben dat de kunstenaar werkelijk de natuur gevangen heeft. Het ziet er nergens geforceerd uit, het is overal heel natuurlijk. Wanneer men de meesterwerken uit de oudheid met die van Rafael vergelijkt, dan ziet het werk van de laatste er geknutseld uit en ontbreekt daarin alle leven.⁴³⁶ Het is duidelijk dat Schliemann enige colleges kunstgeschiedenis gevolgd heeft. Dit zijn niet de uitspraken van een zakenman.

Na het museum brengt Schliemann een bezoek aan de archeoloog die de opgravingen van Pompeji leidde, Giuseppe Fiorelli (1823-1896).⁴³⁷ Al in de zeventiende eeuw was er voor het eerst in Pompeji gegraven. In de achttiende eeuw groeide dit uit tot een ware industrie om aan de vraag naar antieke kunstschaten te voldoen. Toen Fiorelli in 1860 directeur van de opgravingen werd ging het roer om. Meer nog dan Schliemann is Fiorelli één van de vaders van de archeologie. Waar men tot die tijd alleen naar voorwerpen gezocht had ontwikkelde Fiorelli een opgravingstechniek waarbij de gevonden huizen bewaard bleven en men een beeld kon krijgen van hoe deze stad er uitgezien had. Het belang van deze methode van werken schijnt echter aan Schliemann voorbij gegaan te zijn. Tijdens zijn bezoek aan Pompeji stelt hij vast dat de opgravingen maar langzaam vorderen. In twee weken kunnen ze nog maar net één huis uitgraven. Schliemann is wel onder de indruk van de manier waarop Fiorelli met behulp van gips de vormen van bij de uitbarsting omgekomen mensen weet vast te leggen. En het zijn niet alleen mensen die op deze manier gevonden worden. Fiorelli heeft op die manier ook een deur en een schuifdeur zichtbaar gemaakt.⁴³⁸

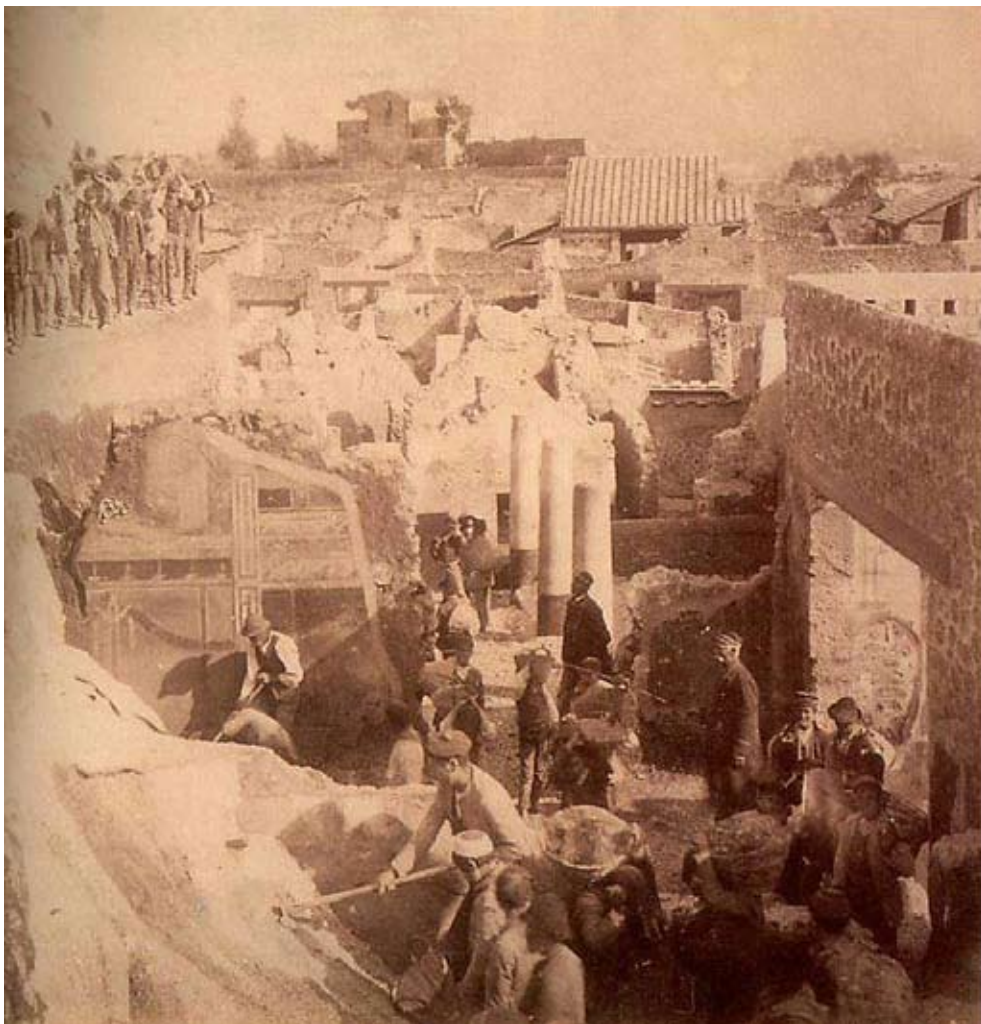
Terug in Napels zoekt Schliemann de conservator van het museum op, Pasquale Scognamiglio wiens grootvader in 1748 met opgraven in Pompeji begonnen was. Schliemann bezoekt vervolgens

Herculaneum en luistert naar de colleges van een aantal professoren aan de universiteit van Napels. Gedurende dit gedeelte van zijn reis raakt hij steeds meer in de ban van de nog zichtbare overblijfselen van de oudheid.

436 Lehrer & Turner 1989, 228.

437 Dyson 2006, 48-49 "... Giuseppe Fiorelli, [was] the founding father of modern Pompeian archaeology and a central figure in the early national period of Italian archaeology ... He was largely self-taught in archaeology, although he was a beneficiary of the rich Neapolitan antiquarian tradition ... His special passion was numismatics ... and coins remained a centerpiece of Fiorelli's research throughout his life."

438 Lehrer & Turner 1989, 228.

Opraving in Pompeji midden negentiende eeuw.

Hij reist door naar Corfu waar hij de plaats bezoekt waar Nausicaa Odysseus ontvangen heeft. Ook bezoekt hij de locatie van de oude stad, de beide havens en de plaats waar het paleis van Alkinoös gestaan heeft. En tot slot kijkt hij naar de rots die overbleef van Odysseus' schip nadat Poseidon het in steen veranderd had. Hij bezoekt Kefalonia en bleef negen dagen op Ithaca waar hij elke bron, elke berg en elke haven bezocht waarover Homerus geschreven had. Hij bekeek de uit cyclopische stenen gebouwde varkensstallen van Eumaeus en de bron van Arethusa. Het kasteel van Odysseus lag op de berg Aëtos waar men allerlei puin vindt. Waar er maar aarde te vinden is op de top van deze berg laat Schliemann

graven. Op één plaats ontdekte men een kleine begraafplaats met twintig urnen met antieke vormen, met daarin de as van mensen, en daarnaast twee zwaarden en een mes.⁴³⁹

En zo verandert op Ithaca de in de oudheid geïnteresseerde toerist in een “archeoloog”. Aan de hand van John Murrays’ *A Handbook for Travellers in Greece* uit 1854 bekijkt hij alles wat er te zien is op dit eiland. De Homerische verhalen zijn voor Schliemann absolute geschiedenis. Het paleis van Odysseus is net zo reëel als dat van Nero en dus even goed terug te vinden. Hij is zo opgetogen over zijn vondsten en beschouwt ze als zo belangrijk dat hij besluit ze te publiceren.

Hij reist vervolgens naar Athene waar hij acht dagen blijft. Hij brengt hier een bezoek aan Achilles Postolaccas, de directeur van het numismatisch museum. Deze bekijkt de volgende dag de door Schliemann op deze reis verzamelde munten en de door hem opgegraven potjes. Hij voelt zich echter niet in staat om de op Ithaca gevonden potjes te dateren.⁴⁴⁰

Ithaka - E. Dodwell 1819.

439 Meyer 1958, 32.

440 Lehrer & Turner 1989, 236-237.

Op 25 juli ontmoette Schliemann in Athene de Duitse architect Ernst Ziller (1837-1923).⁴⁴¹ Deze had in 1864 Von Hahn bijgestaan bij diens opgravingen in Burnabashi, het Homerische Troje. Schliemann kreeg van hem niet alleen Von Hahns boek, maar ongetwijfeld ook zijn persoonlijke indrukken.

Ziller was hier op 29 mei 1864 samen met Von Hahn aan een onderzoek begonnen. Hij was er bij toen daar een aantal grote stenen van een muur opgegraven werden. Voor Von Hahn was het daarna geen vraag meer: dit was de pergamos van Troje. Hoewel men dertig dagen lang met tussen de tweeëntwintig en zesendertig man groef waren de vondsten niet overweldigend.⁴⁴² Dit was echter geen probleem voor de heren. Men wist het zeker, Burnabaschi is Troje en het was die informatie die Ziller aan Schliemann gaf.

Volgens zijn reisverslag besloot Schliemann om meteen naar Troje, dat is Burnabaschi, te reizen, maar dat viel niet mee. Een Franse stoomboot, die de goede kant uitging, kon hem niet beloven dat hij aan de Dardanellen het schip verlaten kon. Hij besloot om op een Oostenrijkse stoomboot te wachten, die hem wel op de juiste plaats kon afzetten. Het duurde echter nog even voor dit schip aan zou komen en om deze wachttijd goed te besteden besloot Schliemann ondertussen naar Mykene en Argos te gaan.⁴⁴³ Zijn bezoek aan de Pelopponesos was dus niet van te voren gepland en zou vermoedelijk op dit moment niet plaatsgevonden hebben wanneer hij onmiddellijk een boot had kunnen pakken om naar Troje te gaan.

Nu bezocht hij Korinthe, Oud Korinthe, Mykene, Argos en de oudste vesting ter wereld, Tyrins. Hij is zeer onder de indruk van de cyclopische muren van de laatste. Ook Mykene boeide hem. Dit was al geheel vervallen toen Thucydides (460-400 v.Chr.) het bezocht. Hij vond twee van de schatkamers van Agamemnon in geheel verwoeste staat, maar één was er nog heel. Schliemann is zeer opgetogen over deze "schatkamer". Hij is van prachtig gepolijste steen gebouwd, zonder cement of kalk, waarin men nog steeds kleine gaten met overblijfselen van bronzen spijkers kan zien. Aan deze spijkers hebben bronzen platen gehangen waarmee de hele binnenkant bekleed was. Ook de acropolis van Agamemnon is nog goed te zien en dan is er natuurlijk nog de grote poort met daarop de twee leeuwen die tegen een zuil aan staan. Dit is waarschijnlijk het oudste reliëf beeldhouwwerk uit Europa.⁴⁴⁴

Of de Oostenrijkse stoomboot ooit gekomen is of niet is onbekend. Op 5 augustus 1868 vertrekt Schliemann uit Athene met een Frans stoomschip naar de Dardanellen. Helaas kan hij daar niet van boord

441 Traill 1985-'86, 14.

442 Von Hahn, 1865, 5.

443 Lehrer & Turner 1989, 237.

444 Meyer 1958, 32.

gaan en moet hij doorreizen naar Constantinopel. Van daar vaart hij nog dezelfde dag terug naar de Dardanellen en dit keer kan hij wel aan land gaan.

De Trojaanse vlakte was een moeilijk te bereiken gebied,⁴⁴⁵ maar de lezers van het *Nederlandsch Museum* hadden zich er een beeld van kunnen vormen. In 1854 had dit tijdschrift een verslag van een bezoek aan de bouwvallen van Troje door Heriberto Garcia de Quevedo gepubliceerd:

In Smirna bragt het toeval mij te zamen met een jongen Amerikaanschen zeeman, die zich met genoegten bereid verklaarde om mij te vergezellen. Wij voeren in eene tamelijk goede boot van Smirna af en bezochten eerst de bouwvallen van Alexandrië Troas en de stad Eski-Stamboul (Oud-Stamboul), eene der eerste zeesteden onder het keizerrijk. Daarop bereikten wij, de kust houdende, Channa-Kalesi, alwaar wij paarden huurden en ons, onder geleide van een Aga of inlandschen gids, naar die klassieke hoogten van het Ida-gebergte op weg begaven, welks heling wij in niet ten volle één dagreis bereikten.

De gansche landstreek van Troas tot aan Dardanië, welke wij door-trokken, was met dat weelderig groen bedekt, hetwelk de kust-landen van Klein-Azië overal versiert. Maar de herinnering aan het groote verledene, waarvan dit land het tooneel was, boeide zoo geheel en al onze aandacht, dat noch mijn medgezel, noch ik op deze schoonheden der natuur acht gaven. Diezelfde weg had immers in oude tijden den Macodonischen held Alexander beschouwd, toen hij nog vóór zijn inval in Perzië het graf van Achilles bezocht en aan de schim van dien onbedwingbaren held de schatting zijner bewondering bragt. Men verhaalt dat de Macedonische krijgsman, toen hij den doodsheuvel met lauweren omkransde, in toornige smart er over geweend heeft, dat de jeugdige Achilles reeds zooveel roem had verworven, terwijl hij zelf nog niets gedaan had, om zijn naam onsterfelijk te maken. En toch verpletterde deze, in zijne eigene schatting zoo weinig beduidende man in eenige veldslagen het magtigste rijk van die tijden en veroverde in ongelooflijk korten tijd de wereld!

Later zag deze plaats een anderen monarch van een nog magtiger rijk, den woesten en dwazen tiran Caracalla, die, niet tevreden met Alexander's bezoek op het graf van Achilles na te volgen, ook dezen laatste trachtte na te apen, en ten dien einde zijn vriend Festus liet vergiften, alleen om eene reden te hebben, om de door Homerus bezongene spelen bij het lijk-feest van Patroclus weder te vertoonen. Een gruwbaar, dolzinnig potsenspel!

445 Aslan 2006, 375 "Das Leben in der Troas war sehr gefährlich, besonders für die Reisenden. Die Gefahr war sowohl vor den Inseln (Piraterie) als auch an der Küste und im Hinterland vorhanden. Die Reisenden mußten unbedingt einige Leibwächter als Begleitpersonen haben."

En over diezelfde velden wandelde, in onze nietige prozaïsche eeuw, eenzaam en zwijgend, een niet onwaardige mededinger van den Achilles-bezinger: Byron, de groote schepper van Childe-Harold en Don Juan, die mede aan de bouwvallen van het verwoeste Ilium zijne schatting bragt.

Toen wij dien weg betraden, waarop zulke grootsche voetstappen gedrukt stonden, toen konden ook wij niet nalaten, om, al ware het dan ook met oneindig veel meer reden dan onze Macedonische held, onze kleinheid, onze onbeduidendheid, onze volstrekte nietigheid te betreuren!

Eindelijk bereikten wij den voet van den Ida, en den heuvel, waarop zich thans het dorp Bonnar-Baschi verheft, dat, volgens de meening van den reiziger Le Chevalier, op de plaats van het oude Troje moet staan. De brokstukken van zuilen, basreliefs en andere overblijfselen der oudheid, welke men in de nabijheid van dit dorp vindt, schijnen deze meening te bevestigen, hoewel over het algemeen ieder vlek van Klein-Azie rijk is aan dergelijke oudheden, welke dan eerst regt aan het licht zullen komen, als men geregelde gravingen zal in het werk stellen.

De oude oorkonden sedert Homerus stemmen alle daarin overeen, dat Ilium, de eigentlijke naam van Troje, niet als de naam der stad alleen, maar ook zeer dikwijls als die van het geheele land gebruikt werd, dat zich tusschen de rivieren Simois en Scamander of Aanthus uitstrekt en zich op een heuvel aan den voet van den Ida eenigermate concentreert. Deze bepalingen laten zich alle op de plaats toepassen, waarop heden ten dage Bonnar-Baschi staat.

Overigens is deze plek tegenwoordig meer beroemd door de menigte van warme bronnen, welke van de Turken den naam van “de veertig oogen” verkregen hebben, dan door de herinnering aan die onsterfelijke stad. Deze bronnen wellen met groote heftigheid uit den grond en ver eenigen zich door middel van twee kanalen met den Scamander.

Wij hadden onze Homerische herinneringen verlevendigd, en meenden in dit vlek de plaats te herkennen, waarop de strijd op leven en dood tusschen Hector en Achilles had plaats gevonden, nadat Minerva, de gestalte aannemende van Achilles’ beminden broeder Deïfobos, den Trojaanschen held had misleid. en hem op die wijze aangespoord had om hier zijn vreeselijken vijand af te wachten.

In de vlakke, welke den Simois van den Scamander scheidt, bemerkt men twee kleine verhevenheden of aardheuvels, op tamelijk grooten afstand van elkander, welke, volgens de overlevering daar te lande, welke ons door Aga wordt medegedeeld, de graven van Achilles en Patroclus, of van Patroclus en Antilochus moeten zijn. En deze apokriefe heuvels zijn inderdaad alles, wat van de oude hoofdstad van Troas, wat van

den zetel des uitgestrekten rijks van Priamus is overgebleven - althans indien niet nog eenmaal de werkzame geest van een Europeschen geleerde ook Troje weder opdelft, even als reeds met Ninivé gebeurd is.

Wij besteedden er een ganschen dag aan, met op dezen klassieken grond om te wandelen, en keerden den volgenden dag naar Channa-Kalesi terug, van waar wij naar de Dardanellen voeren, om aldaar de stoomboot weër af te wachten, welke ons naar Konstantinopel brengen moest.⁴⁴⁶

Schliemann reist, net als De Quevedo, van de Dardanellen meteen door naar Burnabaschi. Het gebied bevalt hem niet. De paarden hebben er geen zadels, het brood wordt er met vieze handen gebakken en men wordt er door de vlooiën opgegeten. En dan ligt dit dorp ook nog midden tussen de moerassen zodat men er elk moment door de koorts overvallen kan worden.⁴⁴⁷ Nee, Troje bezoeken doe je niet voor je plezier. Hij stuurt zijn vader een uitgebreid verslag van dit bezoek, maar opvallend genoeg herinnert hij hem niet aan de belofte die hij hem als kind gedaan heeft.

Schliemann maakt een rondrit door de omgeving om vervolgens Burnabaschi meer in detail te onderzoeken. Toen hij de plaats waar Troje gelegen zou hebben voor de tweede keer bezocht nam hij een arbeider

De vlakte van Troje gezien van af Bournabaschi - William Gell 1804

446 De Quevedo 1854.

447 Meyer 1958, 31.

mee. Hij liet op meerdere plaatsen gaten graven, maar ze vonden geen stenen of potscherven. Bovendien was de plaats zo klein dat er nooit meer dan 1.000 mensen gewoond konden hebben.⁴⁴⁸

Burnabaschi valt tegen, maar Schliemann geeft nog niet op. De volgende dag gaat hij verder met zijn onderzoek. Hij neemt nu twee arbeiders mee. Drie uur lang liet hij overal op de acropolis gaten graven, maar dat was moeilijk omdat de grond nogal hard was. Daarna gingen ze naar de oevers van de Skamander. Deze lag 472 voet lager. Aan het zand kon Schliemann zien dat de rivier vroeger iets meer naar rechts gestroomd had. Ze liepen naar de plaats waar een klein riviertje, de Kimer Deresi, in deze rivier uitkwam. Volgens velen was dit de door Homerus genoemde Simois, maar volgens Schliemann kan dat niet waar zijn, omdat hij daarvoor veel te dicht bij Bournabaschi lag en dus zo'n twee en een half uur verwijderd van waar de Griekse schepen gelegen hadden. Nee dit kon nooit Troje geweest zijn. Hier konden de Grieken nooit het houten paard naar de Scaeanpoort getrokken hebben. Er was hier zelfs helemaal geen poort, hoogstens een kleine deur.⁴⁴⁹ Nee Burnabaschi kan Troje niet zijn. De vondsten zijn te mager en wat er aan muurwerk gevonden is voldoet niet aan de beschrijving in de Ilias.

Schliemann bezoekt de volgende dag Alexandria Troas (Eski Stambul) en reist van daar door naar de Dardanellen. Hier krijgen we een merkwaardige passage in zijn reisverslag. Terwijl Schliemann over de vlakte van Troje rijdt ziet hij in de verte de heuvel van Hissarlik. Dit, schrijft hij, is de plaats waarover Homerus schrijft.⁴⁵⁰ Meer woorden worden er niet aan vuil gemaakt. Dit is een opvallend magere opmerking voor iemand die dagen lang in Burnabaschi aan het kijken geweest is om te zien of de min of meer algemeen aanvaarde locatie van Troje wel de juiste was. Een blik uit de verte is voldoende om vast te stellen dat Hissarlik het Homerische Troje is. We kunnen ons afvragen of Schliemann hier impulsief op de lezing over Nikolaïdēs boek reageerde. In de trant van: wanneer het niet Bournabashi was moest het Hissarlik wel zijn. Dit maakt het overigens niet minder merkwaardig dat hij er geen uitgebreid bezoek aan bracht. In dat geval zou hij gezien hebben dat er al iemand gegraven had.

Schliemann reisde door naar de Dardanellen en nam een kamer in een smerig hotel in Çanakkale. In deze zelfde plaats woonde een Engelsman, Frank Calvert (1828-1908).⁴⁵¹ Diens huis was een neoclassistisch paleis aan de zee, uitstekend gesitueerd voor maritieme zaken. Calvert was in hoofdzaak consulaire agent en wel voor Groot-Brittannië, Pruisen, België

448 Lehrer & Turner 1989, 243.

449 Lehrer & Turner 1989, 244.

450 Lehrer & Turner 1989, 245.

451 Zie Heuck Allen 1997, Heuck Allen 1999 en Robinson 2009.

en Nederland. Zijn broer James (1827-1896) was consulair agent voor de Verenigde Staten en daarom stonden er op het dak, broederlijk naast elkaar, de Engelse en de Amerikaanse vlag.⁴⁵²

In zijn vrije tijd hield Frank Calvert zich bezig met botanie, geologie, paleontologie en archeologie. Hij had in zijn huis een aanzienlijke verzamelen antiquiteiten die uit opgravingen afkomstig waren, maar waarvan de herkomst slechts zelden te achterhalen is, omdat Calvert zijn opgravingen nooit beschreven of gepubliceerd heeft.⁴⁵³

Schliemann ontmoette Calvert op de laatste avond van zijn verblijf in Çanakkale. Schliemann noemt Calvert een archeoloog en noteert in zijn verslag dat deze net als hijzelf ervan overtuigd is dat Troje op Hissarlik gelegen heeft. Calvert dringt er bij Schliemann op aan dat deze daar laat graven. Hij vertelt dat de hele heuvel mensenwerk is. Verder toont hij Schliemann zijn daar opgegraven verzameling oudheden, waaronder een bronzen leeuw met Punisch opschrift.⁴⁵⁴

In hoeverre Schliemann Calvert niet begrepen had of in hoeverre Calvert de mogelijkheden van Hissarlik overdreven had is onduidelijk. Het merendeel van de vazen in Calverts collectie kwam niet uit Hissarlik, maar uit andere, nu onbekende, locaties in de Troad. De door Schliemann genoemde bronzen leeuw kwam uit Abydos. Calvert had echter wel degelijk in Hissarlik gegraven. Zijn opgravingen in Hissarlik waren een gevolg van zijn ontmoeting met Maclaren. Deze verbleef in mei 1847 tien dagen bij Calvert in huis om te herstellen van een verkoudheid die hij al reizende opgelopen had.⁴⁵⁵ Tijdens zijn werk in Hissarlik was Calvert er al snel achter gekomen dat hij te weinig geld had om deze heuvel in zijn geheel op te graven. Hij nam contact op met Charles Newton (1816-1894), de conservator Griekse en Romeinse kunst van het British Museum, in een poging het museum zover te krijgen dat ze zijn werk wilden financieren. Het museum zou de vondsten krijgen, maar ze moesten wel verbonden blijven met zijn naam. Het museum had uiteindelijk echter geen interesse: er waren andere plaatsen waar men voor minder geld meer kon krijgen.⁴⁵⁶ Vermoedelijk stond Calvert eenzelfde soort van overeenkomst voor ogen toen hij de rijke

452 Heuck Allen 1999, 17. Of hij ook over een Nederlandse of Belgische vlag beschikte is niet bekend.

453 Arentzen 2001, 169.

454 Lehrer & Turner 1989, 245.

455 Heuck Allen 56.

456 Wood 1988/1989, 45-46. Zie ook Fitton 1995, 53. Easton 2006, 109-110 "Diese Ablehnung mag heute erstaunen, auch angesichts der beachtlichen Reputation, die Calvert bereits genoß. Der Antrag war allerdings nur vage formuliert und gab keinerlei detaillierte Hinweise auf die Bedeutung oder gar die vermutete Identität der Stätte; darüber hinaus war sein Bruder Frederick in der Forschungsgemeinde in Mißkredit geraten, da er erst kurz zuvor aus dem Gefängnis entlassen worden war. Frank Calvert selbst war im Jahr zuvor zu einer Gefängnisstrafe verurteilt worden."

Schliemann ontmoete. Toen hij Schliemann aanraadde om op Hissarlik te gaan graven zal hij vermoedelijk gehoopt hebben dat Schliemann zijn opgraving van deze heuvel zou financieren.

Met het oog op wat hij Schliemann verteld kan hebben is het van belang om te weten dat Calvert al een kleine opgraving in deze heuvel uitgevoerd had. Hierbij had hij echter alleen de Griekse en Romeinse lagen in deze heuvel aangesneden, Ilium Novum, die hij als Troje identificeerde. Oudere lagen had hij niet gevonden en hij was ervan overtuigd dat hij de bodem van het kunstmatige gedeelte van deze heuvel gevonden had.⁴⁵⁷

Terug in Parijs schaft Schliemann alle boeken aan die betrekking hebben op wat hij gedurende zijn reis gezien heeft en begint hij aan zijn geplande boek. De dagboek aantekeningen worden in een logische volgorde gelegd en met nieuwe informatie uitgebreid. Hoe het op dit moment met Schliemanns plan om Hissarlik op te graven stond is niet geheel duidelijk. Uit een brief die hij op 1 november vanuit Parijs aan zijn zoon Sergej schreef ontstaat het beeld dat hij besloten had om schrijver te worden.⁴⁵⁸

Op de zelfde dag dat Schliemann zijn zoon vertelde dat hij schrijver wilde worden stuurde Frank Calvert hem vanuit de Dardanellen een brief om Schliemanns archeologische belangstelling in leven te houden. Het zal mij een genoegen zijn, zo schrijft Calvert, om u alle hulp die ik maar kan te geven, bij de opgraving van Ilium Novum, zodat eindelijk de vraag “ubi Troja fuit”, waar was Troje, beslecht kan worden.⁴⁵⁹ Opvallend hierbij is dat Calvert er zonder nadere uitleg van uitgaat dat het Grieks/Romeinse Troje hetzelfde is als het Homerische en dat terwijl de Classici het daar absoluut niet over eens waren. Er waren zelfs Classici die Ilium Novum gelijk stelden aan Alexandria Troas.⁴⁶⁰

457 Arentzen 2001. Robinson 1994, 153 “For over a century, the names ‘Schliemann’ and ‘Troy’ have been virtually synonymous, and the story of Schliemann’s boyhood dream to discover Troy has gripped the imagination of millions. This romantic tale, though created for a different purpose, effectively obscures the fact that Schliemann would never have excavated Hissarlik - then the suspected site of Troy - had it not been for Frank Calvert, a man of whom, thanks in large part to Schliemann’s misrepresentations, few people had ever heard.” Schliemann 1869, 165 “Frank Calvert hat durch Nachforschungen in dem Hügel [Hissarlik] gefunden, dass er zum grossen Theil künstlich aus den Ruinen und Trümmern der Tempel und Paläste aufgeworfen worden ist, welche lange Jahrhunderte hindurch nach einander auf diesem Boden gestanden haben. Bei einer Ausgrabung auf dem Gipfel im Osten legte er einen Theil eines grossen Gebäudes, eines Palastes oder Tempels, aus grossen, ohne Cement übereinander geschichteten Quadersteinen bloss.”

458 Meyer 1953, 139-140.

459 Meyer 1953, 140.

460 Easton 2006, 107 “Reisende aus Europa, die im Mittelalter und der Neuzeit die Ruinen Troias besichtigen wollten, gaben sich mit dem Besuch der Ruinen einer der Küstenstädte, wie etwa Sigeion oder Alexandria Troas, zufrieden. Eine kritische Einstellung entwickelte sich nicht vor dem 17. Jahrhundert.”

Op 9 december 1868 is Schliemanns boek klaar. Hij heeft het voorzien van een kleine autobiografie als inleiding. Het wordt tijd om zijn vader en de rest van de familie op de hoogte te brengen:

Mein archäologisches Werk habe ich jetzt beendet, ich habe auch schon einen Verleger dafür; es kommt jetzt zum Druck und da ich Strabo und Alle, die nach ihm über Troja schrieben, umstoße, so wird viel gegen mein Buch geschrieben werden. Indes ist mir nicht bange, da ich überall Beweise gebe und nichts ohne klare Facta behaupte.

Die Vorrede habe ich dazu benutzt, meine Biographie zu geben und damit anzufangen, zu sagen, daß ich als ich 10 Jahre alt in Kalkhorst, auf schlechtem Latein, an Dich, Vater, die Geschichte des Trojanischen Krieges und die Abenteuer von Agamemnon und Ulysses als Weihnachtsgeschenk schickte, nicht daran dachte, daß ich nach 36 Jahren über denselben Gegenstand in Paris vor's Publikum treten würde. Ich habe überdies gesagt, daß Du an allem diesem Unheil schuld bist, weil Du mir als Kind immer von den homerischen Helden erzähltest und weil die ersten Eindrücke, die das Kind empfängt, das Leben hindurch dauern.⁴⁶¹

Het is altijd goed om zeker te weten dat vader en de rest van de familie weten wat er gebeurd is. Dan verbazen ze zich tenminste niet wanneer ze het lezen.

Begin 1869 verscheen Schliemanns boek in Parijs als *Ithaque, le Péloponnès, Troie. Recherches archéologique* en in Leipzig als *“Ithaka, der Peloponnes und Troja. Archäologische Forschungen.*

461 Meyer 1953, 140.

2. Een eerste kennismaking

Afgezien van een klein aantal handelaren was Schliemann in Nederland bij niemand bekend maar daar kwam in 1869 verandering in toen de classicus en bibliothecaris van de Universiteits Bibliotheek van Leiden Willem Nicolaas du Rieu (1829-1896) zijn eerste archeologische boek in *De Nederlandsche Spectator* behandelde. Dit is een wat merkwaardig recensie waarin meer aandacht aan de schrijver dan aan zijn onderwerp besteed wordt. Omdat hiermee de toon van het Schliemannbeeld in Nederland gezet wordt geef ik hem hier in zijn geheel:

Een bedevaartganger naar Troje en Ithaca.

Het getal dergenen, die eenige uren van den dag doorbrengen met het lezen of vertalen van de zangen van Homerus mag zachtkenaan verminderd zijn, het is altijd nog groot genoeg om voor een oogenblik hunne aandacht te mogen vestigen op een niet onaardig voortbrengsel van de Fransche pers. Ik bedoel het boek getiteld: Ithaque, le Péloponnès, Troie. Recherches Archéologique par Henry Schliemann. Paris, 1869, 232 pag. f 2.75.

Maar al is die reis naar de plaatsen, waar de helden van den Trojaanschen oorlog geleefd en gestreden hebben, nog zoo lezenswaardig, de schrijver daarvan is vrij wat merkwaardiger: hij is namelijk een navolgenswaardig voorbeeld van Duitsche volharding en groote vlugheid gepaard aan de noodige mate van "Self-help" en..... geluk. Men oordeelde slechts uit hetgeen ik uit zijn voorrede de moeite waard oordeel hier mee te deelen.

Heinrich Schliemann nu is in 1822 te Kalkhorst in Mecklenburg-Schwerin geboren en hoorde "zoodra hij had leeren praten" zijn vader over de Homerische helden vertellen; dit stond hem zoo zeer aan en maakte zulk een levendige indruk op zijn jeugdig gemoed, dat hij 10 jaar oud zijnde zijn vader met een Latijnsch opstel over Ulysses en Agamemnon voor een Kerstgeschenk verrast heeft; welnu, 36 jaren later heeft hij de bouwvallen der paleizen van die Homerische vorsten mogen bezoeken.

Overigens was zijn loopbaan echter minder klassiek. Op 14jarigen leeftijd werd hij namelijk winkelknecht bij een kruidenier te Fürstenberg, waar hij den winkel moest aanvegen en de klanten moest helpen aan haring of melk, aan zout of brandewijn. Zoo gebeurde het eens dat een verlopen student, die aan den drank was geraakt, daar een "Schnaps" kwam drinken, en daarbij een honderd regels uit Homerus ging opzeg-

gen. De winkeljongen vond die woorden zoo welluidend, dat de tranen hem in de oogen kwamen, en hij hem voor zijn eigen geld nog twee borrels tapte om dat genot nog een paar malen te smaken. Van lezen of leeren kwam echter toen niets in, hij was van 5 uur 's morgens tot 11 uur 's avonds in touw, maar bleef den lieben Herrn Gott bidden, dat hij eens Grieksch zou mogen leeren.

Een bloedspuwing ten gevolge van het verwerken van een groot vat brandewijn was aanleiding dat hij dezen dienst verliet; hij begaf zich naar Hamburg en vertrok in 1841 als scheepsjongen op een schip naar Venezuela. Hij leed schipbreuk bij Texel en sukkelde naar Amsterdam, waar hij als vrijwilliger wilde teekenen. Dit gelukte evenwel niet, misschien was hij te zwak, maar door tusschenkomst van heeren consuls werd hij kantoorlooper bij den heer F.C. Quien. Dat "boodschappen doen" stond hem aan, want daarbij had hij tijd om "aan zijne verwaarloosde opvoeding te denken." Gelukkig liet onze Duitscher het niet bij het denken, maar ging hij met voorbeeldloozen ijver aan het leeren, terwijl hij op een zolderkamertje van 4 gulden in de maand woonde en voor 4 stuivers iederen middag at; hij verdiende dan ook slechts 400 gulden.⁴⁶²

De door Schliemann gevolgde leerwijs, die hem best beviel voor verschillende talen, en waarmee hij het ook zeer ver heeft gebracht, is curieus genoeg om hier vermeld te worden; zij kon ook anderen van dienst zijn. Hij las dan Engelsch steeds hardop, maakte nooit vertalingen, maar trouw opstellen over een of ander onderwerp, waarin hij belang stelde, en verbeterde die bij zijn meester, die hem iederen dag één les gaf: hij leerde die opstellen van buiten en zeide ze den volgenden dag op. Hij had ten dien einde altijd zijn schrijfboek onder zijn arm, zelfs wanneer het regende, en stond zijn les te leeren als hij bij het incasseeren van wissels op zijn beurt moest wachten op de kantoren of bij het halen en brengen van brieven op de post lang moest staan wachten.

Dank zij dezer methode kende Schliemann reeds in 6 weken Engelsch, en kostte hem het leeren van Hollandsch, Spaansch, Italiaansch en Portugeesch even veel of liever even weinig tijd; hij getuigt dat hij elk dier talen vlug kon spreken en schrijven, nadat hij er even veel tijd aan had besteed. Tot boekhouder opgeklommen ging hij zelfs Russisch leeren, al weer volgens die methode, en hierbij kwam hare deugdelijkheid nog sterker uit. Hij vond namelijk in geheel Amsterdam niemand die een woord Russisch kende, en moest zich behelpen met een Russischen *Télémaque* en een *grammaire*; hij leerde de letters en hare uitspraak en ging weder aan het hardop lezen, en aan het maken van opstellen, die hij van buiten leerde; maar hij verbeeldde zich, dat het beter zou gaan, wanneer hij iemand had, aan wie hij zijne Russische zinnen kon opdisschen en huurde (hij verdiende zelf toen 1000 gulden) ten

462 Du Rieu verdiende in 1864 als bibliothecaris bij de Leidsche Universiteits Bibliotheek f 800,--

dien einde “un pauvre Juif pour 4 francs par semaine,” die iederen avond twee uren lang naar dat Russisch moest luisteren, waarvan hij geen woord begreep. De burenen die door de dunne muren of oude vloeren dat lieflijke gepraat tegen wil en dank moesten hooren, hebben onzen Duitscher tot tweemaal doen verkassen, maar in weerwil daarvan schreef hij binnen de 6 weken een brief in het Russisch naar een Londensch handelshuis en kon hij vlug praten met echte Moscovieten, die te Amsterdam indigo waren komen koopen. Toen hij zoo ver was, ging hij zich op de litteratuur van al die talen toeleggen.

In 1846 werd hij agent voor een Amsterdamsch huis te Petersburg, maar dreef weldra handel voor eigen rekening, waarmee hij het zoo druk had, dat hij eerst in 1854 Zweedsch en Poolsch kon gaan leeren. Twee jaar later wierp hij zich op het nieuwe Grieksch, dat hij met de 6 weken onder de knie had, waarna hij echter het dubbele van dien tijd noodig had om de oude Grieksche schrijvers en vooral Homerus te lezen.

Als een tweede Wittington⁴⁶³ ging het hem voor den wind, hij kon nu gaan reizen en leerde bij die gelegenheid in 1858 op de Nijl Arabisch. In 1863 was hij zoo zeer “in bonis” dat hij zijn kantoor kon vaarwel zeggen en een reis doen naar Oost-Indië, China en Japan; van daar teruggekeerd vestigde hij zich te Parijs om het overige gedeelte van zijn leven aan de letteren en vooral aan de archeologie te wijden. In 1859 had een ziekte hem belet om van Athene naar Ithaca over te steken, hij kon eerst in het vorige jaar “das Land seiner Sehnsucht” bezoeken, en met eigen oogen gaan zien waar Hector en Achilles hadden gestreden, waar Agamemnon had gewoond, waar Nausicaë de wasch had gedaan, waar de stal van Eumaeus had gestaan, enz. Van zijne reis zou hij niets te boek gesteld hebben, had hij niet bemerkt, dat “bijna alle archeologische reizigers gedwaald hebben in het vaststellen van de klassieke plaatsen.”

Het is mijn voornemen niet hier als verdediger op te treden van inzichten van dezen vluggen Mecklenburger; ik meen te kunnen volstaan met hen, die dagelijks de Ilias en Odyssee in handen hebben, opmerkzaam te maken op deze Fransche met tal van Grieksche citaten en inscripties voorziene reisbeschrijving van dezen bedevaartganger naar die Homerische plekjes. De reisontmoetingen van dezen door God Mercur in millionair veranderden kruideniersjongen laten zich zeer aangenaam lezen met de verhalen van het lief en leed, dat een reis in Griekenland onvermijdelijk oplevert; hij vertelt zeer aardig de kleine opgravingen, die hij met goed gevolg ondernam op den gewijden grond van vorst Ulysses, waar nog in bijna elke familie een dochter den naam draagt van Penelope, en de zoons die van Odysseus of Telemachus; hij schetst zijne indrukken op de vlakte van Troje ondervonden of elders

463 Vermoedelijk doelt Du Rieu hier op Lord Richard Wittington (1354-1423), burgemeester van Londen en zeer rijk.

met zijn Homerus in de hand, waaruit hij het volkje herhaaldelijk voorleest. Om een denkbeeld te krijgen in welk een diep verval die zoo schoon bezongen streken verzonken zijn, is zulk een werkje zeer geschikt, dat bovendien wordt opgesierd door een kaartje van Ithaca en van de Trojaansche vlakte, alsmede door lithographische afbeeldingen van de acropolis van Athene met het onlangs beter opgegraven theater van Herodus Atticus, van die van Mycenae met de welbekende leeuwenpoort, van die van Tiryns, benevens van een gezicht op de schatkamer van Agamemnon.

Leiden 7 Maart 1869 W.N. du Rieu

Naschrift. Sedert verscheen het werk van dezen Mecklenburgschen polyglot ook in zijne moedertaal onder den titel van "Archaeologische Forschungen" te Leipzig; of het later ook in de andere door hem aangeleerde talen het licht zal zien, is mij niet bekend.⁴⁶⁴

Het is duidelijk dat Du Rieu zich sterk verbaast over Schliemann. Het is een wonderlijke man met wonderlijke mogelijkheden. Du Rieu schijnt echter geen moment aan het verhaal getwijfeld te hebben en (he-
laas) geen enkele behoefte gevoeld te hebben om in Amsterdam navraag naar deze wonderlijke kantoorbediende te doen. Het geheel had zich zo'n 25 jaar eerder afgespeeld en er waren op dat moment ongetwijfeld nog mensen die zich Schliemann uit die tijd herinnerden.

Over de inhoud van dit boek wordt voorlopig niets in de pers gezegd. Om daar achter te komen moet de geïnteresseerde lezer een exemplaar kopen. Pas in 1874 zal P.M. Keller van Hoorn er in een lezing voor de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen te Dordrecht wat dieper op ingaan.

464 Du Rieu 1869.

3. Een heel nieuw begin

De reis naar Griekenland en het schrijven van zijn eerste archeologische boek mogen zijn dagelijks bestaan even aan het zicht onttrokken hebben, maar het blijft een feit dat Schliemann in Parijs woonde en zijn vrouw en kinderen in St. Petersburg en dat de laatste niet bereid was om zich bij haar man te voegen. Het werd tijd dat deze situatie veranderde. Schliemann reist opnieuw naar Amerika. Dit keer met geen ander doel dan zich van zijn vrouw te laten scheiden. Aangezien het vermoeden dat hij per ongeluk Amerikaan geworden was niet waar was gebleken moest hij zich nu eerst laten nationaliseren. Dit lukte hem verrassend snel. Drie dagen na aankomst in New York heeft hij reeds succes. Op 28 maart 1869 krijgt Schliemann zijn Amerikaanse paspoort. Nu komt het volgende probleem. In New York moet hij overspel aanvoeren om een scheiding te krijgen en dat wil hij niet. De advocaat Peter Cook heeft aangeboden om ervoor te zorgen dat Schliemann ook zonder deze verklaring in New York kan scheiden, maar dan moeten er wat papieren vervalst en meined gepleegd worden en dat wil Schliemann, volgens een aantekening in zijn reisverslag, niet. Gelukkig is de wet in Indiana

Washington Street Indianapolis aan het begin van de avond - Theodor Groll 1892-5.

wat eenvoudiger, daar kan iedereen scheiden.⁴⁶⁵ Het klinkt heel nobel dat Schliemann niets met valsheid in geschrifte te maken wil hebben, maar het is de vraag of dat waar is.

Uit de legalisatiepapieren blijkt dat ene Mr. John Bolan verklaart heeft dat Schliemann vijf jaar aan een stuk in New York gewoond heeft.⁴⁶⁶ Ook in Indianapolis⁴⁶⁷ hield hij zich niet geheel aan de regels. Vier dagen nadat hij er aangekomen was begon hij de scheidingsprocedure,⁴⁶⁸ terwijl hij volgens de wet minimaal een jaar in deze staat moest wonen voordat dit kon. Het schijnt dat Schliemann dit probleem omzeild heeft door een huis in deze gemeente te kopen.⁴⁶⁹ Als grond voor zijn scheiding voert Schliemann een brief van zijn vrouw aan waarin deze verklaart dat ze hem duizend maal, zowel mondeling als schriftelijk verteld heeft dat ze niet in een vreemd land wil leven. Het maakt niet uit welk land, ze weigert categorisch om Rusland te verlaten.⁴⁷⁰ Schliemann presenteert deze brief in het Russisch met een Engelse vertaling van hemzelf. Deze Engelse vertaling schijnt niet geheel nauwkeurig geweest te zijn want op 11 januari 1870, wanneer zijn vrouw de scheiding in Parijs wil aanvechten, vraagt hij ene Mr. Naltner in Indianapolis om deze brieven uit zijn dossier te halen omdat de vertaling niet overal even accuraat is. In het Russisch staat er dat zijn vrouw hem niet naar het buitenland wil volgen, maar in zijn vertaling heeft Schliemann, om de rechter aan zijn kant te krijgen, de indruk gewekt dat zij specifiek niet naar Amerika wil komen.⁴⁷¹ Legaal of illegaal,⁴⁷² er is voor Schliemanns vrouw niets meer aan te doen, ze zijn gescheiden. Het enige bijkomende is dat Schliemann nooit meer naar Rusland kan omdat zijn scheiding daar niet erkend wordt. Hij zal de rest van zijn leven dan ook nooit meer in dit land komen.

Schliemann is opnieuw een vrij man en kan een nieuw huwelijk aangaan. Hij had daar haast mee, want al voor hij gescheiden was had hij een bekende in Athene gevraagd om hem van foto's van enige vrouwen te voorzien die eventueel geschikt waren om zijn nieuwe echtgenote te worden. Dat hij in Athene op zoek ging is merkwaardig. Grieken zijn

465 Lilly 1961, 12.

466 Traill 1981-82, 336. Irving Stone was de eerste die in zijn geromantiseerde biografie van Schliemann hier op wees. Stone 1976, 97-98.

467 Mooie verhalen kleven aan Schliemanns naam of het niets is. Scott 1922, 404 "There is a wide-spread tradition that Henry Schliemann, the great excavator, made his fortune as a grocer in Indianapolis, that he sold all his interests in that city and then excavated Troy. It is spoken of as an act of ingratitude that he should have forgotten the associates among whom his fortune was created and should have given his discovered treasures to Athens and Berlin."

468 Lilly 1961, 17.

469 Traill 1981-82, 338.

470 Lilly 1961, 65.

471 Lilly 1961, 58.

472 Schliemanns scheiding werd in Rusland niet erkend. Wölffling 1964.

net als Russen over het algemeen Grieks-orthodox en aangezien deze kerk in Rusland zijn scheiding niet erkende zou men verwachten dat hij ook voor de Grieken een getrouwd man was. De Grieks-orthodox kerk schijnt hier echter, in tegenstelling tot haar Russische zusterkerk, geen probleem gezien te hebben, maar dat kan ook aan Schliemanns bekende gelegen hebben.

Al op 18 mei 1869 schrijft Schliemann aan zijn vader dat hij zijn keuze gemaakt heeft. De Aartsbisschop⁴⁷³ van Griekenland, zijn vroegere leraar Grieks in St. Petersburg, had hem aan de portretten van meerdere huwbare Griekse dames geholpen. Daaruit had hij Sophia Engastromenos gekozen. Dit was een zeer goede keuze volgens de Aartsbisschop. Toen deze nog niet tot zijn hoge ambt geroepen was en nog dacht dat hij zondaar zou blijven, had hij zelf nog een oogje aan dit meisje gewaagd. Schliemann is van plan om in juli naar Athene te gaan om haar te trouwen.⁴⁷⁴

Schliemann was zevenenveertig en Sophia Engastromenos (1852-1932) was een meisje van zeventien. Ze was geboren in het jaar dat Schliemann met zijn eerste vrouw trouwde. Er traden nog wat problemen op. Het huwelijk ging op een bepaald moment bijna niet door

De huwelijksfoto van Heinrich en Sophia Schliemann

473 Ook hier overdreef Schliemann weer eens, de man was bisschop.

474 Meyer 1953, 149.

omdat Schliemann het gevoel kreeg dat ze hem niet uit liefde, maar om zijn geld nam. Deze rimpel werd weer glad gestreken en op 24 september 1869 werd het huwelijk voltrokken.

Om aan zijn voorgenomen nieuwe carrière als archeoloog te beginnen heeft Schliemann niet alleen een nieuwe vrouw, maar ook een titel nodig. Op 12 maart 1869 schrijft hij daarom aan prof. dr. Hermann Karsten, decaan aan de Universiteit van Rostock. Hij stuurt hem exemplaren van zijn beide boeken *La Chine et le Japon au temps présent* en *Ithaque, le Peloponnèse et Troie - recherches archéologiques*. In dat laatste kan de professor zijn levensbeschrijving vinden. Om te laten zien dat hij zijn talen beheerst stuurt hij een vertaling van deze autobiografie in het Oud Grieks en in het Latijn mee. Op grond van deze boeken en deze vertaalde autobiografie zou hij graag doctor in de Filologie willen worden.⁴⁷⁵

Het was in deze tijd op meerdere Duitse Universiteiten mogelijk om “in absentia” te promoveren en dat kwam goed uit want met al dat gereis voor scheiding en huwelijk was er geen tijd meer over om ook nog eens naar Rostock te gaan.

Bij de beoordeling in Rostock liet men *La Chine et le Japon au temps présent* buiten beschouwing. Wat zijn talenkennis betreft is men niet geheel gelukkig. Het Frans is zeer goed. Het is duidelijk dat de schrijver deze taal beheerst. De Latijnse Vita heeft weliswaar een paar grammaticale ongerechtigheden, maar is over het algemeen bevredigend. De Oud Griekse vertaling had hij echter beter weg kunnen laten.⁴⁷⁶

Schliemanns levensbeschrijving bleek geen struikelpunt, maar ook geen reden voor een promotie. Dat hing geheel van *Itaque, le Péloponnèse, Troie; recherches archéologique* af. Wat Ithaka en de Peloponnesos betreft is men zeer tevreden. Minder overtuigend was het gedeelte over de Trojaanse vlakte en de twee daar doorheen stromende rivieren. Bij de bespreking van het oude Ilium had hij zich weliswaar op de juiste passages uit de Ilias gebaseerd, maar hij heeft zich toch duidelijk vergist. Zowel wat betreft de locatie van de stad als de locatie van de Scamander en de Simois heeft hij het mis. Ondanks dit is het werk van Schliemann, zowel op archeologisch als op topografisch gebied, een goede aanvulling op dat van zijn voorgangers van naam. Hoewel men aantekeningen bij dit werk kan plaatsen zijn deze niet van een dusdanige aard dat ze een belemmering voor zijn promotie zouden kunnen vormen.⁴⁷⁷ Alle leden van de Filosofische faculteit zijn het hier mee eens en dus mag Schliemann, na betaling van de kosten, zich voortaan Doctor noemen.⁴⁷⁸

475 Richter 1992, 165.

476 Richter 1992, 172. Zie ook Richter 1983.

477 Richter 1992, 171-172.

478 Zie ook Richter 1980.

4. Een eerste aanzet

Op 17 februari 1870 schreef Schliemann, aan boord van het stoomschip “Niemen”, op weg van Marseille naar Piraeus, aan Calvert. Hij wil weten of deze al een opgravingvergunning voor hem geregeld heeft. Hij wil meteen met de opgravingen op Hissarlik beginnen. Het is nog vroeg in het seizoen, maar het weer is heerlijk en dat kan in de Troad nauwelijks anders zijn. Het is bovendien van belang dat hij meteen begint omdat hij ook nog andere dingen te doen heeft.⁴⁷⁹

Hissarlik is namelijk niet de enige plaats waar Schliemann wil gaan opgraven. Ook Mykene staat op zijn lijstje. Hij is er zeker van dat hij belangrijke zaken in de acropolis van deze stad zal vinden. Maar ja, zelfs al had hij een vergunning, dan nog zou het moeten wachten. De Peloponnesos is op dat moment vergeven van de struikrovers.⁴⁸⁰

De vergunning voor Hissarlik is er nog niet en dus moet ook deze opgraving nog even wachten. Om de tijd te verdrijven maakt Schliemann een reis door de Cycladen.⁴⁸¹ Deze reis is, zoals nagenoeg elke reis die Schliemann ondernam, ook weer vol van ontberingen. Door het slechte weer gedwongen liggen ze een hele dag in de kleine baai van Héraclia (Iraklion). Schliemann wordt wanhopig van verveling, eenzaamheid en ongedierte. Het hele schip, bemanning inbegrepen, zit onder de luizen en vlooien. Gelukkig konden ze de volgende dag doorvaren naar Thera (Santorini). Dit eiland is de rand van een grote krater. De kust stijgt er loodrecht op uit het water en de zee is zo diep dat men er niets aan een anker heeft. In deze loodrechte rotsen kan men duidelijk zien dat ze door vulkanische uitbarstingen ontstaan zijn. Tot 200 voet boven het water ziet men een geweldige rode laag. Vervolgens een grijze, een gele, een zwarte, een bruine en dan opnieuw een gele en een zwarte.⁴⁸² Dit is de eerste keer dat Schliemann ziet hoe iets uit lagen opgebouwd is, dit is zijn eerste kennismaking met stratigrafie.

In 1860 waren de Fransen begonnen met het afgraven van de aslagen op Thera en haar zustereiland Therasia voor de vervaardiging van de cement die men bij de bouw van het Suezkanaal nodig had. Hierbij kwamen er op verschillende plaatsen resten van prehistorische huizen tevoorschijn. Na enige tijd werd de eigenaar van een van deze groeven,

479 Meyer 1953, 161.

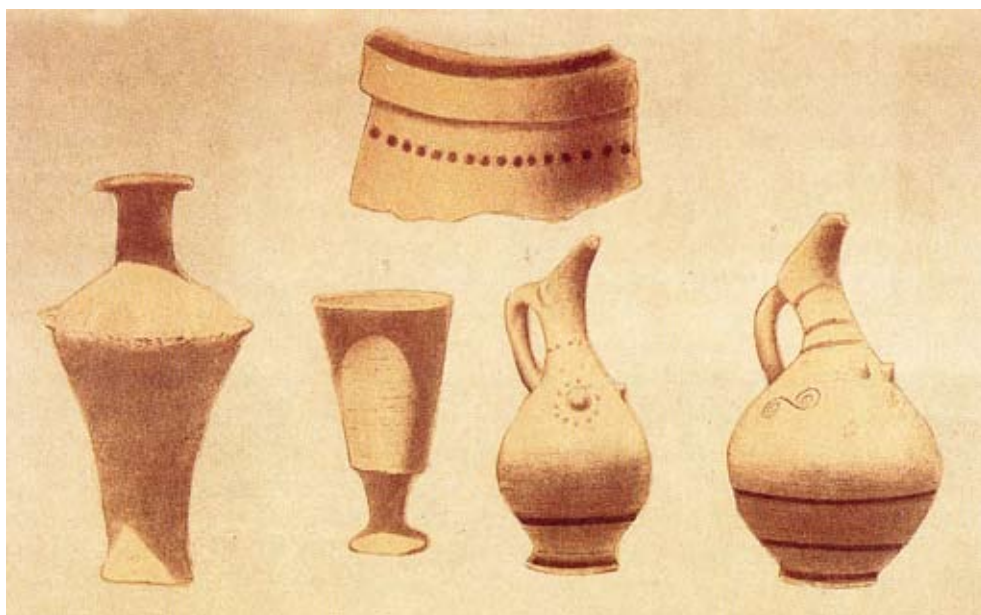
480 Meyer 1953, 161.

481 Meyer 1953, 162.

482 Gennadius Library SCH MN 003.1, p.35. Ik dank David Traill dat hij mij zijn kopieën ter beschikking heeft gesteld.

de heer Alaphouzos, nieuwsgierig. Hij waarschuwde een jurist op Thera, Dr. Nomikos, en deze op zijn beurt waarschuwde een scheikundige in Athene, Dr. Christomas. Deze laatste gaf het bericht vervolgens weer door aan de l'Ecole française. Dit instituut begon in 1863 met een onderzoek ter plaatse. In 1866 werd de vulkaan weer onrustig. Dit trok van alle kanten geologen aan. De Fransen wilden niet achterblijven en stuurden in 1867 de geoloog Ferdinand André Fouqué (1828-1904). Nog in hetzelfde jaar publiceerde deze zijn bevindingen in zijn *Premier rapport sur une mission scientifique à l'Île de Santorin*.⁴⁸³

Tijdens zijn verblijf op Thera bezocht ook Schliemann dat wat er nog van deze resten te zien was. Ondanks dat het stormde lukte het hem om een boot en bemanning te vinden die hem van Thera naar Therasia brachten. Samen met deze zeelieden ging hij naar het dorp Manolas (Thirasia). Hier aangekomen maakte hij kennis met de burgemeester die zich meteen bij hen aansloot en hen vergezelde naar het zuiden van het eiland, waar prachtige gebouwen uit het stenen tijdperk zijn, die bedekt worden door 64 voet as. Helaas zijn de opgravingen weer bedekt geraakt en ziet men op het ogenblik dat Schliemann er is niets van, behalve een gedeelte van twee kleine muren, die opgebouwd zijn uit onregelmatig

Aardewerk uit Therasia - Fouqué: Santorin et ses Eruptions 1879.

483 Arentzen 1997.

gevormde lavastenen, samengevoegd met gele klei.⁴⁸⁴ De burgemeester vertelde Schliemann dat men op een andere muur aan de binnenkant van een huis sporen van kalk ontdekt heeft. Bij het zien van deze huizen, die Schliemann doen denken aan de huizen aan de kust van de Dode Zee, die men al of niet terecht toeschrijft aan Sodom en Gomorra, gelooft hij niet aan een hoge ouderdom. De ruwe vazen en de stenen werktuigen die in deze huizen gevonden zijn laten echter geen twijfel aan de hoge ouderdom van deze gebouwen bestaan. Alles is bedekt door twee lagen as en een laag kalk. De eerste aslaag, die de ruïne bedekt is 3 tot 6 voet dik. Dan ziet men een dunne laag gele as van 4 a 5 duim. Wanneer deze laag gevormd is uit stof dat uit de atmosfeer is gekomen, dan krijgen deze bouwwerken een enorm hoge ouderdom. Wanneer deze laag ook van vulkanische oorsprong is, dan is het goed mogelijk dat de bewoning uit een tijdperk stamt dat niet verder terug gaat dan tot 2000 v. Chr. De totale afwezigheid van metaal en de aanwezigheid van stenen werktuigen laten er geen twijfel bestaan aan een tijdperk rond de 2000 v. Chr.⁴⁸⁵

Terug op Thera hoort Schliemann dat er in het huis van de burgemeester nog voorwerpen moeten zijn die men bij de opgraving gevonden heeft. He volgende ochtend huurt hij opnieuw een boot en steekt hij weer het water over. Toen hij de burgemeester, Nikolaos Alaphouzos, niet thuis trof, liet hij zich door een familielid, Nikolaos Baliamos, naar de zoon van de burgemeester, Antonios Alaphouzos, brengen. Deze had een aanzienlijke verzameling oudheden ontdekt. Omdat haar man in Manolos was wilde zijn vrouw niet zonder zijn toestemming verkopen. Schliemann vond deze oudheden heel bijzonder. Er was een vaas in de vorm van een buis, een groot zwaar stuk, verder een hoeveelheid gerst, die door de hitte in een zwart poeder veranderd was, een stuk versteende kaas, twee lampen van gebakken aarde en een mooie vaas. Omdat hij deze voorwerpen graag wilde kopen vertrok Schliemann meteen naar Manola waar hij bij de heer Antonios Allaphouzos alle voorwerpen kocht voor de prijs van 60 frank, inclusief een beeldhouwde marmeren plaat met inscriptie. Hij vroeg deze heer om hem een krom houten blok te tonen dat ze boven de deur gevonden hadden. Dit blok is vijf voet lang en zwart als ebbenhout. Op zijn verzoek zaagden ze er voor hem een mooi

484 Tozer 1875 “... we made our way across to the south side of Terasia, where, halfway between the two capes there was said to be a prehistoric village ... It was a small level, high above the sea, and close to the deposit of soft white tufa which covers the whole island; here, to our disappointment, we found nothing but heaps of lava-blocks, the material of the dwellings, which, our informant told us, had been excavated some time before, and afterwards ruined. Originally the whole had been concealed by the tufa, and in the steep face of this we could see traces of the excavations.”

485 Deze datering poging wekt de indruk dat Schliemann zich hier op iemand baseert, maar ik heb niet kunnen ontdekken op wie.

stuk af. Na zijn aankopen betaald te hebben keerde hij, nadat hij het gekochte in ontvangst genomen had, meteen terug naar Apano Meria (Ormos Ammoudiou) en van daar naar Thera.⁴⁸⁶

Het zijn wonderlijke voorwerpen die Schliemann hier kocht. Zwart geblakerd graan en versteende kaas? Het is duidelijk dat Schliemann, in tegenstelling tot de meeste reizigers, die in deze periode naar Griekenland kwamen, niet op zoek is naar de hoogtepunten van de Griekse cultuur.

Terug in Athene beschreef Schliemann deze reis in een brief aan zijn zoon Sergej. Hij sloot deze brief af met zijn plannen voor de nabije toekomst. Hij heeft nog steeds zijn Turkse vergunning niet ontvangen en de opgraving van Troje moet daarom tot het voorjaar van 1871 wachten. Hij gaat nu alleen nog even naar Troje om het weer te zien. Op 25 april hoopt hij dan met “mevrouw Schliemann” in Parijs te zijn.⁴⁸⁷

Door zoiets eenvoudigs als het ontbreken van een vergunning liet Schliemann zich echter niet weerhouden. Alleen kijken was hem uiteindelijk te weinig en zo begon hij te graven. Hij groef er meerdere brede testsleuven en vond overal resten van paleizen, tempels en andere oude muren. Op 15 voet diepte stoot hij op muren die 6 voet dik zijn. Deze muur stond zeven en een halve voet dieper op een andere muur. Dit moeten de muren van het paleis van Priamus en van de tempel van Athene zijn. Helaas bezorgen de beide Turken waar de grond van is hem voortdurend moeilijkheden en moet hij al snel zijn werk weer stoppen. Hij neemt zich nu voor om deze heuvel te kopen want hij weet het nu zeker, hier ligt het paleis van Priamus en dat wil hij helemaal opgraven.⁴⁸⁸

Schliemann publiceerde de resultaten van zijn opgraving in de *Augsburger Allgemeine Zeitung*⁴⁸⁹ en zo kwam het op 21 mei 1870 in het *Leidsch Dagblad*:

Een Duitscher, Heinrich Schliemann genaamd, is thans bezig de opgravingen te leiden in het oude Troje, en heeft naar zijn bewering reeds het paleis van Priamus en de burg Pergamus, waar de Trojanen hunne volksvergaderingen hielden, gevonden - Een Duitsch blad geeft bij deze mededeeling de levensbeschrijving van dezen Schliemann, die werkelijk merkwaardig is.

Hij was geboren in Mecklenburg en het lot scheen hem weinig gunstig. Hij moest leerling bij een drogist worden, al wenschte hij ook zich wetenschappelijk te ontwikkelen, en al speelden de homerische helden, waarvan zijn vader hem meermalen verteld had, door het hoofd, zoo zelfs dat een deel van den Ilias, door een dronken student eenmaal met pathos voorgedragen, hem, al verstond hij geen Grieksch, tot tranen roerde.

486 Gennadius Library SCH MN 003.1, p.43-44.

487 Meyer 1953, 163.

488 Meyer 1953, 168-169.

489 *Augsburger Allgemeine Zeitung* 1870 Nr. 144.

*Niettegenstaande dit alles maakte hij carrière; hij nam uit wanhoop dienst als scheepsjongen, kwam bij een schipbreuk te Amsterdam, werd daar kantoorbediende, leerde daar in een paar jaren Hollandsch, Engelsch, Fransch, Spaansch, Italiaansch en Portugeesch. Hij bracht het aldus spoedig tot correspondent en boekhouder, werd daarop als agent naar Petersburg gezonden, waar hij een eigen zaak begon, en toen ook tijd vond om het oude Grieksch te bestuderen. Nadat hij een belangrijk vermogen had bijeen gekregen, wijdde hij zich geheel aan zijne lievelings-studiën, de archaeologie, die hem nu naar Troje hebben gebracht.*⁴⁹⁰

Acht dagen later, op 30 mei 1870 kwam ook *Het Nieuws van den Dag* met dit nieuws:

*De Deutsche couranten maken melding van een Duitscher, Heinrich Schliemann genaamd, die zich thans bezighoudt met opgravingen in het oude Troje, en die reeds het paleis van Priamus en den berg Pergamus, waar de Trojanen hunne volksvergaderingen hielden, zou ontdekt hebben.*⁴⁹¹

490 *Leidsch Dagblad* 21-05-1870.

491 *Het Nieuws van den Dag* 30-05-1870.

5. De Frans-Duitse oorlog

Rond 1870 was Frankrijk het machtigste land in Europa. Dit was zeer tegen de zin van Otto von Bismarck (1815-1898) die al jaren bezig was om Pruisen in deze positie te brengen. Om zover te kunnen komen moest hij eerst Duitsland onder Pruisen verenigen. Hij zag twee vijanden voor Duitsland: Oostenrijk en Frankrijk. In 1866 begon hij de Pruisisch-Oostenrijkse Oorlog. Door dit als een Duits-Oostenrijkse Oorlog in de publiciteit te brengen verenigde hij het merendeel van de Duitse staten onder Pruisen. In 1870 provoceerde hij Frankrijk op een dusdanig handige wijze dat dit land op 19 juli 1870 de oorlog aan Pruisen verklaarde, wat door Bismarck onmiddellijk tot een oorlog tegen Duitsland verklaard werd.

Het Duitse leger had de Franse aanval verwacht en ging direct in het offensief. Dit ging zo snel dat Nederlanders die het nieuws via hun kranten volgden het gevoel gehad moeten hebben dat de Pruisen de oorlog begonnen waren. Het nieuws werd voor het eerst gemeld op 26 juli 1870:

*De Pruisen zijn tussen Metz en Saarlouis de Fransche grenzen overgestoken.*⁴⁹²

De Franse legers worden snel verslagen en al op 5 augustus is Bismarck er van overtuigd dat hij de oorlog gewonnen heeft:

*Brussel, 5 Aug. Bij onze Regering is officieele mededeeling van Pruisen ontvangen, van de gisteren door de Duitsche troepen behaalde overwinning.*⁴⁹³

Het Franse leger was weliswaar verslagen, maar de Franse bevolking besloot om door te vechten. Dit tot grote woede van Bismarck, die meende dat dit vals spel was. Oorlog ging tussen legers en daar behoorde de bevolking zich niet mee te bemoeien. Parijs besloot zich tegen de Duitsers te verzetten:

*Parijs, 20 Aug. De krijgsraad heeft thans besloten eenige gedeelten van het bosch van Boulogne met de grond gelijk te maken. Het vernietigen van het bosch van Vincennes is tot later uitgesteld.*⁴⁹⁴

⁴⁹² Het nieuws van den dag 26-06-1870.

⁴⁹³ Het nieuws van den dag 06-08-1870.

⁴⁹⁴ Het nieuws van den dag 22-08-1870.

Ook de bevolking uit de omgeving van Parijs is niet bereid zich aan de Duitsers over te geven. Die trekken zich met alles wat ze hebben terug in Parijs en maken het op die manier mogelijk dat de stad een langdurig beleg kan overleven:

Particuliere Correspondentie.

Parijs, 29 Augustus.

Het schouwspel dat Parijs thans aanbiedt is hartverscheurend; de landlieden komen met vrouwen, kinderen, vee en meubelen van alle dorpen op 25 à 30 uren in den omtrek naar Parijs vluchten. Alle stations zijn stampvol met allerlei soort van goederen, want ieder zoekt natuurlijk zooveel mogelijk te redden. Ik heb den oorlog van nabij gezien, ik heb overstromingen, groote branden gezien, dat zijn verschrikkelijke plagen, maar ik verklaar u dat niets te vergelijken is bij de paniek die zich thans van alle Franschen meester maakt. Allen schijnen hunne zinnen, hun gezond verstand, kortom alles verloren te hebben.

Parijs is thans slechts één uitgestrekt legerkamp geworden. De heerlijke wandelwegen van het Bois de Boulogne en Vincennes zijn thans ontzaglijke veeparken geworden; daár staan 200 duizend schapen, hier 80 duizend ossen, aan dezen kant 40 duizend melkkoeien enz; alle poorten die nog niet gesloten zijn laten een menigte landbouwers in, die hun koren, hun meel, hun voeder enz. medebrengen en die bepaalden last gekregen hebben om al wat zij niet kunnen medenemen te verbranden.

Sinds drie dagen heb ik in Parijs kamers gehuurd, maar 't helpt mij niets, want bij gebrek aan rijtuigen kan ik mijne meubels niet overbrengen; met behulp van eenig protectie hoop ik nog wel dat ik er Donderdag of Vrijdag een zal kunnen krijgen, en tot welken prijs dan nog, en hoeveel duizenden verkeereren niet in dezelfde omstandigheid!

Die enorme drukte en verwarring wordt nog vermeerderd door de proclamatie van Trochu,⁴⁹⁵ waarbij, zooals gij weet, alle niet-genaturaliseerde Pruisen en hunne bondgenoten binnen drie dagen of het Fransch grondgebied moeten verlaten of zich naar het Zuiden, over de oevers der Loire, moeten begeven. Er kan bovendien nog een grote diplomatieke verwarring ontstaan, want de Pruisen en hunne bondgenooten in Parijs hebben zich onder bescherming van de Vereenigde Staten gesteld, er kan dus wel een conflict ontstaan door dezen maatregel die onmiddellijke schending van het volkenrecht is, maar daar geeft men tegenwoordig wat om.⁴⁹⁶

495 Louis Jules Trochu (1815-1896) , generaal en politicus. Hij werd op 17 augustus 1870 gouverneur van Parijs en na de revolutie van 4 september werd hij president van de Regering van Nationale Verdediging.

496 *Het nieuws van den dag* 01-09-1870.

Op 2 september 1870 gaf keizer Napoleon III (1808-1873) zich na de slag bij Sedan aan de Duitsers over. De regering in Parijs riep daarop de Regering van Nationale Verdediging (de Derde Republiek) uit:

Parijs, 4 September. Gisteren namiddag is de Republiek door het Wetgevend Lichaam van Frankrijk geproclameerd geworden met 185 tegen 28 stemmen.

*Parijs is rustig, maar vol geestdrift.*⁴⁹⁷

Er volgt nu een maandenlang beleg van Parijs. Op 18 januari 1871 roept Bismarck in Versailles het Duitse keizerrijk uit.

Schliemann maakt zich ondertussen zorgen over zijn huizen in Parijs. Via de Pruisische ambassadeurs in Athene en München bezorgt hij zich aanbevelingsbrieven voor graaf Bismarck-Bohlen⁴⁹⁸ in Straatsburg en voor Bismarck zelf die op dat moment in Versailles⁴⁹⁹ is. Helaas voor Schliemann hebben deze brieven geen nut. Bismarck is met Jules Favre⁵⁰⁰ overeen gekomen dat niemand Parijs in mag zolang het geen vrede is. Schliemann voelt zich daardoor gedwongen om met een vals paspoort in het uniform van de postmeester van Lagny de stad binnen te gaan. Door de berichten die hij in Athene en Constantinopel ontvangen had was bij hem de angst ontstaan dat zijn huizen verwoest zouden zijn door de bombardementen. Hij had weer eens geluk, zijn huizen waren onbeschadigd, maar het huis naast het zijne op de Boulevard St. Michel was geheel verwoest en daarbij waren vele doden gevallen. Dit deed hem aan de brand van Memel⁵⁰¹ in 1854 denken.

Uit de kranten had Schliemann vernomen dat alle bomen in de Tuilleries, langs de Champs Elysées en alle andere straten omgehakt waren om als brandhout te dienen. Tot zijn grote tevredenheid stelde hij vast dat dit niet waar was, dat op deze plaatsen geen boom gekapt was. Er waren wel bomen in het Bois de Boulogne gekapt, maar hun aantal was zo klein dat alleen dagelijkse bezoekers het zagen. Hij had ook verwacht dat Parijs er op dit moment even verwaarloosd uit zou zien als Peking, maar ook dat was niet waar. Gedurende de hele belegering bleef het er mooi en schoon uitzien.⁵⁰² Nee, Parijs was geen Peking, het was nog steeds Parijs, al kun je op 22 februari nog wel merken dat het oorlog is. Overdag zag het er nauwelijks anders uit dan voor de belegering.

497 *Het nieuws van de dag* 06-09-1870.

498 Friedrich Alexander Graf von Bismarck-Bohlen (1818-1894). Pruisisch generaal en achterneef van Fürst Bismarck.

499 Dit is Fürst Otto von Bismarck.

500 Jules Claude Gabriel Favre (1809-1880) een van de mede oprichters van de Regering van Nationale Verdediging.

501 Schliemann schrijft Nishnyin, maar bedoelde ongetwijfeld de brand van Memel. Hij vergist zich hier vermoedelijk met Nischni Nowgorod, waar hij in augustus 1854 de jaarmarkt had bezocht.

502 Meyer 1953, 180-181.

Er liepen net zoveel mensen op straat. Er waren alleen minder rijtuigen omdat de meeste paarden opgegeten waren. 's Avonds zag Parijs er echter treurig uit, omdat er geen andere verlichting dan hier en daar een kleine olielamp was.

Omdat er geen gaslicht was waren de theaters overdag open. Alle musea en bibliotheken, met uitzondering van de Sorbonne, waren gesloten. Tot Schliemanns grote genoegen opende het Collège de France spoedig zijn deuren weer. De toekomst van Parijs zag er niet goed uit. De huiseigenaar merkte op dat de welvaart evenredig gedaald was aan de waarde van de huizen. Echt zorgen maakte Schliemann zich echter niet. Hij was er zeker van dat het Parijs van de goede smaak, de stad die in veel opzichten de hoofdstad van de wereld is, beetje bij beetje terug zal keren en weer bezoekers uit de hele wereld zal trekken. Helaas zal dit, volgens Schliemann, niet onder de republiek gebeuren. Voorlopig bleef het behelpen. Op de markt kon men katten, ratten en honden kopen zoals in normale tijden stukken schapenvlees. Men verkocht een kat voor 30, twee kleine honden karbonades voor 4 en een konijn voor 80 à 100 frank.⁵⁰³

Op 26 februari 1871 sloot de Regering van Nationale Verdediging een wapenstilstand met de Duitsers waarbij het Duitse leger toestemming kreeg om als overwinnaar over de Champs Elysées te marcheren. Dit schoot de Parijzenaars in het verkeerde keelgat en op 16 maart kozen ze een eigen regering. Deze regering, die we nu kennen als de Commune van Parijs, gaat op 18 maart aan de slag. Men stelt ingrijpende veranderingen voor. Het leger wordt vervangen door een nationale garde. Er komt een scheiding tussen kerk en staat. De middenstand wordt gesteund door het kwijtschelden van schulden. Op 25 maart klaagt Schliemann in een brief aan Schröder in Londen dat bijna alle 270 families die in zijn huizen wonen wel kunnen betalen, maar er mee wachten omdat ze eerst willen zien of de nieuw te maken wet met betrekking tot huishuur niet in hun voordeel zal uitvallen. Deze wet was door het uitbreken van de revolutie, de Commune, nog niet behandeld. Omdat deze nog steeds aan de macht was gaf men nu de voorkeur aan andere wetten. Schliemann ziet het somber in. Als het zo doorgaat zal er spoedig een burgeroorlog uitbreken. Hij hoopt nu maar dat de Pruisen spoedig Parijs zullen bezetten.⁵⁰⁴

503 Meyer 1953, 182.

504 Meyer 1953, 185.

Schliemann is bang dat hij zijn huizen en zijn geld in Parijs zal verliezen. Hij ziet in de socialistische ideeën van de Commune als een directe, persoonlijke bedreiging en hij is niet de enige:

*De Belgische Regeering, vrezende dat de gebeurtenissen te Parijs, die aan de Internationale worden toegeschreven, weêrklank zullen vinden in sommige industriële districten van het Koninkrijk, heeft troepen derwaarts gezonden.*⁵⁰⁵

Ook de Duitsers maken zich ongerust, maar de afgezette Franse regering nog meer. Om de handen vrij te krijgen sluiten deze op 10 mei de zeer vernederende vrede van Frankfurt waarbij ze Elzas-Lotharingen aan Duitsland verliezen.⁵⁰⁶ Op 21 mei valt de Franse regering Parijs aan en in een week vallen er vervolgens 20.000 doden. Daarna hoeft Schliemann zich niet langer meer ongerust te maken. In het vervolg zal hij zijn huur weer op tijd ontvangen.

505 *Het nieuws van den dag* 23-03-1871.

506 Deze vernedering is medeverantwoordelijk voor het uitbreken van de eerste en later de tweede wereldoorlog.

6. Een Nederlander bezoekt de Trojaanse vlakte

In 1871, 1872 en 1873 groef Schliemann in Hissarlik. Hij berichtte daar met enige regelmaat over in de *Augsburger Allgemeine Zeitung* en de *Times*. De eerste campagne begon in oktober 1871. Deze werd geteisterd door aanhoudende regen die het werken sterk bemoeilijkte. Begin november voelde Schliemann zich gedwongen om ermee te stoppen. Hoewel Schliemann met slechts acht arbeiders begon werd dit aantal al snel verhoogd tot een gemiddelde van tachtig. Schliemann was ervan overtuigd dat het Homerische Troje in de onderste laag moest liggen. Om daar snel te komen liet hij een diep gat graven, waarbij hij elke cultuurlaag die hij tegenkwam vernietigde.

Nadat hij in april 1872 zijn opgravingen hervat had toonde hij meer belangstelling voor stratigrafie. Hij had nu beter gereedschap uit Engeland laten komen en liet plattegronden maken door een Franse ingenieur. Hij werkte nu met een gemiddelde van honderd vijftig arbeiders en trok van noord naar zuid een sleuf door de heuvel. Hij kon doorwerken tot midden augustus, maar toen raakten er zoveel mensen besmet met malaria dat hij niet meer over voldoende arbeiders kon beschikken.⁵⁰⁷ Op 4 augustus laat Schliemann in de *Augsburger Allgemeine Zeitung* weten dat hij in zijn opzet geslaagd is. Hij heeft gevonden wat hij zocht. Als beloning voor de reusachtige kosten en zijn ontberingen, beproevingen en lijden in de wildernis en vooral omdat zijn ontdekking zo belangrijk is voor de hele beschaafde wereld eigent hij zich het recht toe, deze heilige stad om te dopen. Uit naam van de goddelijke Homerus doopt hij deze stad met die onsterfelijke naam, die iedereen met vreugde en enthousiasme vervult. Schliemann noemt voortaan deze stad “Troje” en “Ilium” en de acropolis zal voortaan de “Pergamos van Troje” heten.⁵⁰⁸

Een van de opvallendste voorwerpen die Schliemann vond was een vaas met aan de voorkant vrouwelijke geslachtskenmerken en een gezichtje op de hals. Schliemann vond een groot aantal van deze potten

507 Aslan 2006, 380 “Epidemien (Pest und Malaria) verursachten besonders in der Region um die Dardanellen und Troia sehr schwere Folgen. Zur raschen Ausbreitung von Epidemien trugen einerseits die Handelsschiffahrt bei und anderseits das Sumpfgebiet, das jedes Jahr zur warmen Jahreszeit den Ausbruch von Malaria förderte. Im Radius von 10 km um Troja wurden mehr als 60% der Siedlungen beinahe vollständig durch Epidemien verwüstet.”

508 Korfmann 1990, 134.

en stelde vast dat de neuzen altijd wat puntig waren. Dat waren geen neuzen, maar snavels. Het ging hier niet om een menselijk gezicht, maar om een uilenkop. Nu wist Schliemann dat de klassieken de godin Pallas Athene met een uil associeerden. Waar de klassieken Athena met een uil op de arm afbeeldden hadden hun voorvaderen, zo redeneerde Schliemann, Athena met een uilengezicht afgebeeld. Nu krijgt Athene vaak de toevoeging “glaukôpis”,⁵⁰⁹ met de schitterende ogen. Na het zien van deze primitieve Athene beeldjes begreep Schliemann dat deze vertaling fout was.

Hoewel Schliemann met enige regelmaat verslagen van zijn vorderingen in de *Augsburger Allgemeine Zeitung* plaatste werd alleen deze laatste door *Leidsch Dagblad* overgenomen:

*Heinrich Schliemann is, bij zijne opgravingen in den omtrek van het oude Troje, tot de overtuiging gekomen dat het bij Homerus zoo dikwijls van Athene gebezigde epitheion “glaukôpis” niet beteekent: “met stralende oogen,” maar veeleer: “met het uilengezicht.” Hij vond namelijk beelden van Athene met uilenkoppen.*⁵¹⁰

In de herfst van 1872 bracht de latere ARP minister Johannes Christiaan de Marez Oyens (1845-1911) “een bezoek aan Schliemanns uitgravingen in Troas”.

Een bedevaartganger naar Troje en Ithaca, zoo luidde de titel van een opstel van dr. du Rieu in den Spectator van 1869. Het gold de aankondiging van Henri Schliemanns Recherches Archéologiques, voorafgegaan door een hoogst merkwaardige autobiografie die van de geestkracht en volharding des schrijvers treffende bewijzen aflegde.

Schliemann, men herinnert het zich, door zijn vader bestemd voor het kruideniersvak, door toevallige omstandigheden in Amsterdam gekomen daar geplaatst als loopjongen op het kantoor van den heer F.C. Quien, door vlijt en studie opgeklommen tot den rang van agent van dit handelsbuis te St. Petersburg, later verrijkt door gelukkige handelsondernemingen, koesterde van der jeugd aan een levenswensch, die niet tot de alledaagsche kan worden gerekend. Mededeelingen op school van de Homerische heldenfeiten hadden in zijn jeugdige ziel het verlangen opgewekt eenmaal het toneel van dien verheven strijd te aanschouwen. Na vele teleurstellingen heeft Schliemann het inderdaad zoo ver gebracht. Wat meer zegt, niet slechts de grond, waarop volgens de overlevering de Trojaansche oorlog zou zijn gevoerd, werd door hem aanschouwd; ook wat onder den grond tot dusver aan het oog verbor-

509 Cox 1827, 72. “The epithet by which she [Atênê] is best known in the Iliad and Odyssey is Glaukôpis; and the word denotes simply her bright and gleaming countenance ... the owl was called Glaux, either from the flashing whiteness of its plumage, or from the brilliancy of its eyes.”

510 *Leidsch Dagblad* 07-01-1873.

gen bleef is door hem ontdekt en Schliemann, de vroegere kruideniers- en kantoorjongen, staat thans vooraan in de rei der oudheidkundigen, wien het te doen is de plaats van het oude Troje op te sporen.

Is het wonder, dat de toerist, die van Constantinopel naar Athene reist, zich een oponthoud aan de Dardanellen getroost, om van daar aan Schliemanns uitgravingen een kort bezoek te brengen? Getroost, zeide ik. Inderdaan het eischt eenige opoffering, vooral van den insektschuw Hollander, zijn leden aan de divans in de Dardanelsche hôtels toe te vertrouwen. Ik heb dit echter gelukkig slechts van hooren zeggen, want het reisgezelschap, waartoe ik de eer had te behooren, wachtte een keurige ontvangst bij den Duitschen consul aan de Dardanellen, die van onze komst door den gezant te Constantinopel was verwittigd. Het oosten en gastvrijheid zijn van ouds synonyma. Daarenboven de Europeaan in die streken is geenszins ongevoelig voor een bezoek van westerlingen. Blijkbaar verkwikt het hem in het land Where, zooals Byron zegt, all, save the spirit of man, is divine, weder eens in aanraking te komen met personen, die de nieuwste tijdingen en meest versche indrukken uit het avondland meebrengen. Onze gastheer was zeer onderhoudend. Hij vertelde ons veel over de vruchtbaarheid van den Aziatischen bodem en over den landbouw, die in deze gewesten zou kunnen bloeijen, zoo hij niet door de knevelarijen der Turksche ambtenaren, als rentegevende onderneming, werd onmogelijk gemaakt. Op mijne vraag of er een en wie Hollandsche consul aan de Dardanellen was, deelde hij mede, dat dit consulaat was opgedragen aan een Armeniër, die echter, daar de weinige Hollandsche vaartuigen, die voorbijgaan, dadelijk naar Constantinopel doorvaren, in deze betrekking niet veel te doen had. Hoe hoog een opvatting deze Armeensche ambtenaar van het Nederlandsche gouvernement dan ook van zijn taak had, kan uit het volgende blijken. In 1871, toen op het einde van den Franschen oorlog de dag was bepaald, waarop het nieuwe Deutsche keizerrijk zou worden geproclameerd, rigtte onze gastheer aan zijn collegas, den consul van iedere aan de Dardanellen vertegenwoordigde mogendheid, het verzoek de nieuwe Deutsche vlag, elk door het uitsteken der zijne, te willen begroeten. Aan dit billijke verlangen beloofden allen te zullen voldoen. Slechts het Nederlandsche gouvernement maakte bezwaar. Uit politieke, anti-Duitsche motieven? viel ik in de rede. Mijn Germaansche reisgenooten zagen mij schuins aan, "Allerminst, was het antwoord, de staatkunde was hier niet in het spel. Het was uwen consul letterlijk onmogelijk een vlag uit te steken, want hij had er geene. Zij was in den jongsten brand vergaan. De jongste brand intusschen dagteekende van het jaar 1865." Uit welwiltendheid jegens mij bleef het bij eenen glimlach op de lippen mijner

*Duitsche vrienden en bij een gisping van den ambtenaar, die zijn taak zoo weinig ter harte nam. Wat mij zelve betreft, ik zweeg en dacht niet zonder weemoed aan den ouden tijd, toen een Hollander, wanneer er ergens van de vaderlandsche vlag werd gesproken, zich zeker niet behoefde te schamen.*⁵¹¹

Zoals we gezien hebben was Frederick Calvert de consul voor Engeland, Pruisen, Nederland en België. Deze was echter in 1862 in een faillissement terecht gekomen waarbij de Engelse ambassadeur in Constantinopel een nogal bedenkelijke rol gespeeld schijnt te hebben.⁵¹² Als we De Marez Oijens geloven mogen had in 1873 Frank Calvert het Engelse consulaat onder zijn beheer en was een ander Duits consul geworden. Wie Nederland en België op dit moment vertegenwoordigden is onduidelijk. Het heeft er echter alle schijn van dat de Duitse consul zijn collega voor Nederland probeerde zwart te maken.

Den volgenden morgen bragt ons een stoomboot, door den gouverneur der Villagedh te onzer beschikking gesteld, naar de uiterste spits van de straat der Dardanellen, naar Kum Kaleh, een vrij belangrijk Turksch fort. Hier landden wij in een bootje niet zonder eenige moeite, daar de branding op de kust vrij hevig is. Van hier wandelden wij naar Yenitscher, waar wij de paarden moesten vinden, die vooruit waren gezonden om ons naar de plaats onzer bestemming voor den volgenden nacht, naar Burnarbarschi, te brengen. Onderweg zagen wij den tumulus of grafheuvel, die op de meeste kaarten staat aangegeven als de rustplaats van Achilles & Patroclus. De dooden heeft men echter niet met rust gelaten, maar herhaaldelijk den tumulus doorgezocht, om te zien of men ook eenige voorwerpen, met hen mede begraven, zou ontdekken. Niets merkwaardigs heeft er zich echter vertoond. Wij wachtten in Yenitscher op onze paarden en verfrischten ons met de lekkere Turksche koffie, die men overal, tot in de kleinste en vuilste woning, smakelijk weet te bereiden. De kleppers vertoonden zich nergens en het was reeds vijf uur geworden, zoodat wij maar besloten den weg te voet af te leggen, daar wij zeker waren in Burnarbarschi onze baggage en levensmiddelen te zullen vinden. Wij hadden een zeer goede kaart bij ons, die er, meenden wij, ons wel zou brengen. Aanvankelijk ging het goed, maar toen het later donker werd en wij het kompas niet meer konden raadplegen, moesten wij ons, daar wij wisten dat Bunarbarschi aan den Scamander ligt, zekerheidshalve alle de bogten dezer rivier getroosten. De weg was zeer oneffen en de pas zeer verhaast, want de leus mijner reisgenooten, die den geheelen veldtocht van 1870 hadden meegemaakt, was altijd: beter het slechtste dak, dan het beste bivouac. Na herhaalde ontmoetingen van grazende kudden van buffels en kameelen, die, uiterst mak, dadelijk uit den weg gingen en lastige herdershonden, die moeilijkelijk waren af te weren, kwamen

511 De Marez Oijen 1873, 130.

512 Heuck Allen 1999, 94.

wij in Burnarbarschi aan en vonden zeer toevallig in het eerste huis, waar wij ons aanmeldden, de woning ons door een Griek tot logies afgestaan. Het huisje was zeer primitief; een paar kamers met zeer lage verdieping, waarvan een met een divan, was alles waarmee wij ons moesten behelpen. De bagage en een uitstekend dejeuner, door den consul vooruitgezonden, vonden wij er in goede orde. Na den vermoedenden togt van bijna 4 uren was ons dit hoogst welkom en nadat wij het eten hadden uitgepakt en toeberaid, zetten wij ons aan den maaltijd. De Tenedoswijn smaakte voortreffelijk. De conversatie werd zeer geanimeerd. De stemming werd antiek en klassiek vrolijk. Men achtte het, lang over twaalfen, gepast de Ilias op te slaan en de feiten ons in de herinnering te roepen, die van de plaats, waar wij ons bevonden, de geheele wereld gedurende zoovele eeuwen belang hebben ingeboezemd. Den volgenden morgen bestegen wij de paarden, die intusschen waren aangekomen, om Bunarbarschi en zijn omstreken in oogenschouw te nemen. Bunarbarschi is een akelig dorp met een 25tal kleine en armoe-dige woningen, dat echter naar de tot dusver heerschende meening, op de plaats van het oude Troje ligt. Het hoofdargument daarvoor heeft men tot dusver altijd gezocht in de aanwezigheid van bronnen, die men hield voor de bronnen van welke Homerus (in Ilias XXII, 144-156) gewaagt. De éene bevat, zegt Homerus, laauw, de andere koud water en hier pleegden de Trojaansche vrouwen hare kleederen te waschen. Schliemann valt in zijn werk deze redenering aan, gelijk hij de meening verwerpt, dat aan Burnarbarschi deze eer toekomt. Inderdaad zijn hier in de buurt niet twee, maar veel meer bronnen te vinden en wat wij van de uitgravingen zagen, bevestigt het oude gevoelen evenmin. Het eerst kwamen wij aan een heuvel, waarop zich drie tumuli vertoonden. Volgens le Chevalier, den verdediger der door Schliemann bestreden conjectuur, zouden zij grafheuvels zijn van oude Trojaansche helden. Tot op éene week voor ons bezoek, was deze meening nog nooit voldoende wederlegd. Toen had de Engelsche archeoloog, John Lubbock [sic] een der tumuli laten doorsnijden en er aardewerk in gevonden uit den lateren Alexandrijnschen tijd en munten met het borstbeeld van Alexander den Groote.⁵¹³

John Lubbock (1834-1913) is een van de grondleggers van de pre-historische archeologie. In zijn *Pre-historic Times* uit 1865 voerde hij de nog steeds gebruikte termen Paleolithicum en Neolithicum in. Hij bezocht de Trojaanse vlakte in oktober 1872. Hij verbleef enige dagen op de boerderij van Frederic Calvert. Hij opende, naar eigen zeggen, de tumulus van Hector bij Bunarbaschi. Op weg naar de boerderij van de Calverts in Thymbra bezocht hij Hissarlik, maar Schliemann was er helaas niet. De Balidagh bij Burnarbaschi, de bergtop waarop Troje zou liggen, vertoonde ook volgens Lubbock slechts zeer weinig tekenen van menselijke aanwezigheid hoewel de door Von Hahn opgegraven muren

513 De Marez Oijen 1873, 131.

nog duidelijk te zien waren. Het uitzicht was er mooi, maar er lag te weinig aarde om een stad te kunnen verbergen. Lubbock bezocht Hissarlik voor een tweede keer en vond er een mooie stenen hamer.⁵¹⁴

Zijn opgraving in de grafheuvel bij Burnabaschi kan niet al te groot geweest zijn. Hij heeft er niets over gepubliceerd, maar Schliemann meldt het resultaat in zijn *Trojanischer Althethumer* uit 1874.⁵¹⁵ Schliemann had direct briefcontact met Lubbock⁵¹⁶ en zal de verkregen informatie op die manier ontvangen hebben. Waar De Marez Oijens er over hoorde is onbekend.

Onzen weg eenigszins meer oostwaarts vervolgende, kwamen wij aan een steil plateau, Ballidagh geheeten, waarop de burg Pergamus zich zou hebben bevonden. De Oostenrijksche consul te Syra [Syros], Georg Von Hahn, heeft hier uitgravers aan het werk gezet en inderdaad zijn fundamente van een gebouw voor den dag gekomen, maar de kleine proportiën van het weinige dat men vond, heeft de ongeloofigen nog niet kunnen overtuigen, dat men hier werkelijk met de overblijfselen uit den Homerischen tijd zou te doen hebben. Vooral de ligging der hoogte, meent Schliemann, is met deze opvatting in lijnregten strijd. Men wijst van die zijde op Homerus Ilias XXII vs. 155 & 156, waar de helden Achilles en Hector worden voorgesteld, drie malen om de stad rennende. De weg om den heuvel is echter zoo steil en lastig, dat Schliemann, die dit alles met zijn Ilias in de hand heeft onderzocht, beweert, dat een bok deze steilten niet in snelle vaart zou durven afloopen. Wat er echter wel het meest tegen pleit, is de verre ligging van de zee. Inderdaad ligt Burnarbarchi wel 3½ uur van de zee verwijderd en bij het lezen der Ilias krijgt men toch den algemeenen indruk, alsof dit met Troje niet het geval was. De mannen van het vak laten het echter niet bij algemeene indrukken, maar met bepaalde regels der Ilias wordt dit gevoelen nader aangedrongen. Zoo verhaalt boek XXII dat de Trojaan Idæus bij het aanbreken van den tweeden dag naar de schepen der Grieken ging, om den vijand een wapenstilstand voor te stellen. De Grieken stemmen er in toe, Idæus komt met deze tijding in Troje terug. De Trojanen verzamelen de lijken en het hout en eerst nu rijst de zon uit den rustig en diepstroomende Oceaan ten hemel op (vs. 421). Door deze en andere plaatsen der Ilias acht Schliemann het oude gevoelen genoegzaam wederlegd. Wij vervolgden onzen weg en reden door de Scamander op de plaats, waar zich de Kimarson

514 Hutchinson 1914, 139.

515 Korfmann 1990. "Dieses letztere [het graf van Hektor] ist im Oktober 1872 von Sir John Lubbock ausgegraben, der nur bemalte hellenische Tonscherben darin fand, denen man ein Alter von äußerst 300 Jahren v. Chr. zugestehen kann, und somit geben uns diese Scherben auch das Alter des Grabes."

516 Volgens Ursula Lubbock Grant Duff zou Lubbock de volgende mening over Schliemann gehad hebben: "He [Lubbock] was found of telling how, while scholars held endless discussions as to the exact site, and even the existence of Troy ... the practical-minded Schliemann, after careful study, went to the spot and dug, until he disclosed the stones and foundation of Troy itself."

Thymbra Farm.

of Thymbrius in haar ontlast en spoedig kwamen wij aan een pacht-hoeve, waar wij gelukkig waren te kunnen afstijgen, om ons van de inspanning en vermoeienis wat te verfrissen. De pachthoeve werd bewoond door een Engelschman, Frederik W. Calvert, broeder van Frank Calvert, den Engelschen consul aan de Dardanellen, die zich door zijn liefde voor archeologie in deze streken onderscheidde. Calvert ontving ons hartelijk en besteeg dadelijk een zijner paarden, om ons op onzen togt te vergezellen. Hij bragt ons op zijn goederen, die hij nog niet lang geleden was begonnen te exploiteren. Zijn bezitting ligt tusschen Bunarbarschi dat zuidelijk, en Ilium-Novum, waar Schliemann bezig is, dat noordelijk ligt. Tusschen beide conjecturen, zeide Calvert, ligt mijn goed en ik houd mij neutraal. Toch verheugde hij zich blijkbaar over het volgende feit. Ter wille van zijn landbouw was hij bezig den heidegrond ligt af te branden om hem voor de cultuur bruikbaar te maken. Hij was gestuit op een brug, die van onderen verstopt was. Er was daardoor stilstand gekomen in het water en een moeras had zich gevormd. Door het wegnemen der verstopping was het water weer gaan vloeijen en hij had een bron ontdekt met water van 71 graden F. Nog een andere van gelijken graad had hij gevonden. Nu spreekt Strabo van twee bronnen, eene warme en eene koude, in Thymbra aanwezig en die hij hield voor de bronnen, waarvan Homerus gewaagd, weshalve hij meende, dat hier in de buurt Troje moest worden gezocht. Calvert hechtte veel gewigt aan deze ontdekking en de gelijke warmtegraad zijner bronnen, die van Strabo's mededeelingen afwijkt, deed hem de hoop niet verliezen. Immers hij meende, dat het water uit de door Strabo vermelde warme en koude bronnen zich ergens onder den grond vermengde en het door hem gevonden product opleverde. Hij geloofde eenmaal, bij nader onderzoek, de afzonderlijke koude en warme te zullen ontdekken en zoo een krachtig argument te bezitten, om zijn terrein aan te kunnen wijzen als de plaats waar Troje zich zou hebben bevonden.

Schliemann was, zooals Calvert ons meêdeelde, niet in Troas maar in Athene, waar hij den winter pleegt door te brengen. Wij zouden echter zijn factotum vinden, die ons van alles op de hoogte zou brengen. Door Tschibak heen ging de rid. Het is een onaanzienlijk dorpje, waarheen wij onze bediening hadden vooruitgezonden, om onderkomen voor den aanstaande nacht te zoeken. Hoe gelukkig waren wij, door de gastvrijheid van Frederik Calvert in staat te zijn gesteld, dit gebrekkige logis weêr te kunnen afzeggen. Na eenen rid van ongeveer drie kwartier uurs steeds noordwaarts, waren wij te Hissarlik, de moderne naam voor het Ilium-Novum uit den historischen tijd. Hier is het, dat de oude en de nieuwste kritiek ons de plaats van het Homerische Troje aanwijst. Schliemann spreekt reeds in zijn aangehaald werk deze meening uit. Hij beroept zich op het verhaal van Herodotus, dat Xerxes op zijnen togt naar Griekenland bij den mond van den Scamander landde, om den burg Pergamus te beklimmen en op dat van Xenophon, dat de Lacedaemonische veldheer Mindarus te Ilium aan Minerva offerde en niet het minst op dat van Strabo en Arrianus, dat Alexander de Groote, bewonderaar als hij was van de Homerische wapenfeiten, eveneens te Ilium in den tempel van Minerva offers plengde en er zijne eigene wapenrusting, met die uit den Trojaanschen oorlog afkomstig, verwisselde. Eerst ruim eene eeuw vóór Christus geboorte werd twijfel geopperd, of dit kleine dorp Ilium zoo groot eene eer wel verdiende. Demetrius van Skepsis sprak dien het eerst uit en wel op grond, dat de afstand van Ilium-Novum naar zee, die reeds nu niet zeer groot is, aangespoeld land zou wezen, zoodat deze strook toen te klein zou zijn geweest, om aan de grootsche heldendaden der Ilias tot tooneel te verstrekken.

De argumentatie van Schliemann tegen dezen aanval is opmerkelijk. Meer dan éene plaats uit de Ilias haalt hij aan om te bewijzen, dat dit terrein inderdaad niet groot geweest is. Hij roept het beperkte hoor- en zien-vermogen des menschen te hulp, om dit gevoelen te staven. In Ilias XI vs. 597-600 ziet Achilles aan de rechterzijde van het leger Nestor, die zich aan de linkerzij bevindt en in boek XVI vs. 77-78 hoort Achilles ter rechter, Hector aan de tegenovergestelde zijde roepen. - Aanslibbing zou eerst later volgens Demetrius hebben plaats gehad. Schliemann herinnert, om de kracht dezer hypothese te slopen, aan den reiger, dien, in Ilias X vs. 467, Ulysses en Diomedes hooren schreeuwen, en een reiger is een moerasvogel. Toen dus reeds was de grond bij het strand moerasgrond. Ook de richting van den Scamander is Ilium-Novum niet ongunstig. De Scamander verdeelt zich alvorens zij zich in zee uitstort, in verschillende armen en dit heeft juist plaats in de buurt van Ilium-Novum. Na aanhoudende regens zijn alle deze armen vol water en nu is het niet onmogelijk, den strijd tusschen Achilles en de Scamander in Ilias XXI de poëtische uitdrukking te achten van het feit, dat Achilles de vluchtende Trojanen vervolgende, steeds nieuwe beddingen en ondiepten heeft door te gaan. Genoeg; Schliemann meende op deze plek met vrucht opgravingen in het werk te kunnen stellen en

De Trojaanse vlakte gezien van af de plaats waar, volgens Schliemann, de grote toren van Troje gestaan had.

had daarbij slechts het spoor te volgen van Calvert, broeder van onzen leidsman, die reeds in 1865 de muren van het Ilium, dat na het bezoek van Alexander den Groote gebouwd was, ontdekt had. Bij die gelegenheid was het gebleken, dat de fundamenten dezer stad op ruïnen rustten, maar tot diepere uitgravingen was men nog niet gekomen.⁵¹⁷

Hier vergroot Frederik de kennis van zijn broer Frank. In een brief die Frank op 13 januari 1869 aan Schliemann schreef meldde hij dat er een kunstmatige laag van 2,80 meter tot 3,36 meter over de gehele berg lag. Bij zijn opgraving had hij ontdekt dat de bestrating van de tempel van Minerva (Athena) op 3,36 meter lag.⁵¹⁸ Calvert ging er in januari 1869 van uit dat hij de bodem van de cultuurlaag bereikt had.⁵¹⁹

Schliemann bracht het zoover en liet graven tot op 20 meter onder den grond. Wij zagen beneden overblijfselen van eenen zeer hechten muurbouw, waaraan paralel, ietwat meer noordelijk met een afstand van 40 meter tusschenbeide zich een nog grootere muur vertoonde. Gedurende het graven waren, dadelijk onder de oppervlakte, blokken wit marmer voor den dag gekomen, behoorende bij eenen dorischen tempel, en een standbeeld van Apollo, dat Schliemann niet zonder moeite naar Athene heeft weten te transporteren, waar wij het later in zijn museum zagen prijken. Hij ontveinst zich niet, dat deze over-

517 De Marez Oijen 1873, 131-132.

518 Heuck Allen 1999, 119.

519 Arentzen 2001, 172-173.

blijfselen uit de latere Alexandrijnsche periode dagteekenen. Alles, wat op geringe diepte gevonden wordt, rekent Schliemann in dit tijdperk te huis, toen geheel Troas met vele Grieksche koloniesteden bevolkt was. Dieper onder den grond tot op 60 à 70 voet, vonden wij schalen van mosselen, oesters en stukken verbrand hout. Toen wij ons naar beneden, in de diepte der uitgraving, hadden begeven, werd ons oog getroffen door een rij amphoren, die wij een paar meter boven ons op een reeks in den afgesneden kant zagen en die duidelijk op het bestaan van provisiekelders wezen. Althans zij stonden allen op gelijke hoogte en in enkele vonden wij korels van peulvruchten, die wel verkoold waren, maar haren vorm hadden bewaard. Overigens brengen Schliemann en Frank Calvert de werktuigen, die daar zijn opgegraven, terug tot de vóórhistorische periode. Vele ledige schelpen wijzen op het gebruik van den inhoud van schelpen als levensmiddel en vele steenen, zaagjes, hamers en vuursteen en op het gebruik van steenen wapenen. Dit vóórhistorische voert dus nog terug tot vóór het Trojaansche tijdperk. Schliemann schuwt dit resultaat niet, omdat het in ieder geval de meening bestrijdt van hen, die zooals Strabo, daarom van deze plaats voor de ligging van Troje niet willen hooren, omdat volgens hen vóór den tijd van Cresus Ilium onbewoond zou zijn geweest. - De uitgegraven muren houdt Schliemann echter voor die van Pergamus en waar in de richting naar het Zuidwesten de oppervlakte van deze muur ietwat oploopt en sporen van treden aanwijst, meent Schliemann de plaats te hebben ontdekt, vanwaar Priamus en Helena de bewegingen van de strijdende legers gade sloegen. In een brief, opgenomen in de Augsburger Zeitung van 1 Jan. 1873, belooft Schliemann spoedig uitvoerige mededeelingen van zijne werkzaamheden in een boek, dat photographiën van het uitgegravenen zal behelzen. Dat de streng wetenschappelijk archeologen daarbij wel een en ander zullen hebben op te merken valt niet

1011 is en één van de potten met een uilengezicht waardoor Schliemann op het glaukopsis Athene idee kwam. Let op de voor deze periode ongebruikelijk grote restauraties.

te betwijfelen. Schliemann toch bezit wel het enthousiasme van den volhardenden navorscher, maar mist het koele hoofd van den kritikus. Zoo heeft men van hem aardige opmerkingen te wachten, gelijk hij die in het aangehaalde artikel ten beste gaf. Aldaar deelt hij mede scherven van vazen te hebben gevonden met het profiel van een uilengezicht, jonkvrouwelijke borsten en buiknavel. Hij wees ze ons in groote menigte, toen wij zijn kabinet te Athene bezochten. Hij ontdekte ze op zeer verschillende diepte en meende te mogen gelooven, dat deze in zoo groote menigte voorkomende afbeelding eene godin moet voorstellen. Aan welke godin denkt men eerder dan aan Minerva, die bij de toenemende beschaving een menselijk gezicht aannam en in herinnering aan hare vroegere gedaante den uit tot symbool ontving. Is dit juist, dan beteekent *ἑα γλαυκῶπις Ἀθηνῆ* (*dea glaukopis Athene*) ook niet langer “de godin met de helderblauwe oogen”, maar “de godin met het uilengezicht.” Maar op minder aannemelijke conclusiën zij men bij Schliemann eveneens bedacht. En het zal niemand verwonderen, dat wij moeite hadden eenen glimlach te bedwingen, toen Schliemann ons in zijn kabinet te Athene een kleine urn vertoonde, met overblijfselen van knokkels en beenderen, diep onder de oppervlakte gevonden, waarbij hij bijna tot tranen bewogen, de opmerking voegde: waarschijnlijk de asch eener jonge Trojaansche.

In den aanvang van Februari is Schliemann weder naar Troas teruggekeerd, waar hij zich nu op den klassieken bodem een betere woning heeft laten bouwen. Zijn huisgezin, dat hem vergezelt, bestaat uit zijne echtgenoot, eene Grieksche, die dagelijks volgens huwelijksbelofte eenige regels van Homerus van buiten leert, eene dienstmaagd, Marie geheeten, die bij hem in dienst komende, dadelijk in Penelope is herdoopt, en zijn eenigst dochttertje, wier geboorte zijnen vurigen wensch naar eenen mannelijken afstammeling had verrijdeld en deswegen den naam van Andromache ontving.⁵²⁰

Het is duidelijk dat Schliemann zijn eerste huwelijk voor zijn bezoekers buiten beeld gehouden heeft.

Tegen zonsondergang reden wij naar Calverts hoeve terug, waar ons een Europesche maaltijd en een gemakkelijke rustplaats wachtte. Zoo wij dan ook over iets berouw hadden tijdens onzen togt naar Troas, dan was het hierover, dat wij ons niet eerder tot Frederick Calvert gewend hadden, wien een bezoek van Europeanen altijd zeer welkom is; en ieder die, in Constantinopel zijnde, tot een uitstapje naar Troas mocht besluiten, is het aan te raden, van daar uit zijn voornemen mede te deelen aan Frederick W. Calvert, Thymbra farm, Dardanelles, wiens locale bekendheid en ruime gastvrijheid den reiziger van zeer veel nut zullen zijn.⁵²¹

520 De Marez Oijen 1873, 132-133.

521 De Marez Oijen 1873, 133.

7. Het Goud van Troje

Schliemanns derde campagne in Troje liep van februari tot juni 1873. Hij betreurde het dat hij in de twee vorige campagne zo ruw gegraven had en hij begreep nu dat het Homerische Troje niet per se de onderste cultuurlaag moest zijn. De vondsten uit de onderste laag waren te primitief, de tweede laag was een betere mogelijkheid.

Schliemann werd uit eindelijk beroemd en omstreden omdat hij in Troje een goudschat vond. Deze schat kwam niet zomaar uit de lucht vallen. In het verslag van 18 juni 1872 meldde hij voor het eerst dat hij er zeker van is dat de Trojanen metaal kenden. Dat wil zeggen, hij is er zeker van dat ze goud, zilver en koper kenden. In een diepte van 14 meter heeft hij een verguld koperen mes, een zilveren haaknaald en groot aantal koperen spijkers gevonden en op een diepte van 16 meter heeft hij meerdere 10 tot 16 cm lange spijkers gevonden.⁵²²

Gedurende de genoemde drie campagnes werden er keer op keer dit soort vondsten gedaan. Helemaal duidelijk hoeveel gouden en zilveren voorwerpen men in totaal vond valt moeilijk te zeggen omdat een gedeelte ervan verdween voor Schliemann het gezien had. In 1873 schijnen er in Troje II, op een diepte van 8,40 tot 9,30, drie “schatten” gevonden te zijn. Schliemann gebruikte het woord schat voor alles wat van goud of zilver gemaakt was. Deze werden alle drie gestolen. Twee werden ontdekt door het museum in Constantinopel en in beslag genomen. De derde was, volgens de *Levant Herald*, omgesmolten voor men hem ontdekte. Daarvan was niet meer dan een klomp goud over.⁵²³

Het was duidelijk dat Troje II een welvarende plaats geweest was, maar hoe welvarend werd pas duidelijk toen Schliemann de grote schat vond. Het was deze schat die hem beroemd en berucht maakte. De eerste beschrijving van deze vondst publiceerde hij in zijn verslag van 17 juni 1873. Vlak naast het huis van Priamus was Schliemann tijdens het graven op een muur gestoten. Op deze muur vond hij een groot koperen object met een merkwaardige vorm. Dit trok extra zijn aandacht omdat hij meende dat hij er goud in zag zitten. Dit koperen voorwerp lag onder een $1\frac{1}{2}$ tot $1\frac{3}{4}$ meter dikke laag van steen harde rode as en verkalkte resten van stenen. Daar bovenop rustte weer een stadsmuur van 1,80 breed en zes meter hoog, die uit met aarde aan elkaar gevoegde stenen bestond en van na de verwoesting van Troje moest dateren. Om

522 Korfmann 1990, 95-96.

523 Schliemann 1880b.

De Schat van Priamus volgens een foto uit Schliemanns Atlas Trojanischer Altherthümer.

deze schat voor de hebzucht van zijn arbeiders te beschermen en voor de wetenschap te redden moest Schliemann snel handelen. Hoewel het nog geen tijd was om te ontbijten liet hij meteen “païdos” uitroepen. Terwijl zijn arbeiders aten en uitrustten hakte hij zelf de schat met een groot mes uit de wand. Dat was zwaar en levensgevaarlijk werk, want de stadsmuur die op die manier ondergraven werd, kon elk moment op hem storten. Maar het idee van zoveel voorwerpen die ieder op zich van onschatbare waarde voor de wetenschap waren, maakte hem ongelooflijk dapper en hij dacht aan geen gevaar. Het zou hem echter niet gelukt zijn deze schat te redden zonder de hulp van zijn vrouw. Die pakte de voorwerpen die Schliemann losgehakt had in haar sjaal en bracht ze zo ongezien weg.⁵²⁴

Het is een prachtig verhaal, vooral wat betreft die jonge vrouw die het goud in haar sjaal in veiligheid brengt. Daar kun je als schrijver of filmmaker wat mee. Maar helaas, het is niet waar. Sofia was in Athene omdat haar vader overleden was. Al op 27 december 1873 geeft Schliemann dit, in een brief aan Newton van het British Museum, toe. Hoewel zijn vrouw in Athene was terwijl de schat gevonden werd schreef hij haar toch het verhaal in omdat hij hoopte dat ze op die manier meer aardigheid in de archeologie kreeg. Het was, zo schrijft hij aan Newton, niet meer dan een manier om haar te stimuleren en aan te moedigen om de grote mogelijkheden die Schliemann in haar zag waar te gaan maken.⁵²⁵

Toen deze leugen in 1981 algemeen bekend raakte ontstond er een grote discussie rond deze schat onder het mom van waar een keer gelogen wordt zal nog wel meer gelogen zijn. David Traill is van mening dat Schliemann deze schat samengesteld heeft uit een groot aantal los gevonden objecten. Anderen bestrijden deze stelling, maar tot op heden is er nog geen absoluut antwoord.⁵²⁶

Schliemann smokkelt deze schat met behulp van Frederic Calvert naar Athene. Dit is de vondst die zijn naam voorgoed op de kaart zal zetten:

Ja, die Beschreibung eines Schatzes von so unermesslichem Werte, der einem seit langer Zeit als fabelhaft angesehenen König angehört hat, und die Entdeckung desselben in einer Stadt, welche nur als ein

524 Korfmann 1990, 217.

525 Fitton 1991, 24. Voor Sophia Schliemann als archeologie zie Traill 1986. Het mag zijn dat Schliemann grote hoop had voor zijn vrouw, de werkelijkheid was dat Sophia en haar familie in hoofdzaak geïnteresseerd waren in Schliemanns geld. Poole 1966 en Eisle 1989 zijn romans en de door hun opgevoerde grote liefde moeten als een roman gelezen worden.

526 Zie bv. Traill 1981, Traill 1983, Easton 1984, Easton 1984b, Bloedow 1986, Traill 1988, Traill 1988b, Bloedow 1988, Traill 1997, Bloedow 1997 en Easton 1987. Traill vertelde mij in september 2011 dat hij nog steeds aan zijn stelling vasthoudt.

*Phantasiebild Homers angesehen wurde, wird in der ganzen zivilisierten Welt eine unbeschreibliche Aufregung hervorbringen ...*⁵²⁷

In veel landen haalde deze schat inderdaad ruimschoots de kranten, maar in Nederland werd er geen woord aan vuil gemaakt. Doordat Schliemanns verhaal in de *Augsburger Allgemeine Zeitung* en andere kranten gepubliceerd werd raakte het ook in Turkije bekend. Daar was men er niet zo gelukkig mee. Daar had men zelf graag de schat willen houden, net zoals ze met de in beslag genomen schatten gedaan hadden. Volgens de vergunning hadden ze zelfs recht op de helft, ook al hadden ze deze regel zelf ook buiten beschouwing gelaten toen het hen goed uit kwam. De Turken begonnen meteen een proces.

In Nederland schijnt deze schat weinig opzien gebaard te hebben. Dat is verbazingwekkend omdat men bij het *Algemeen Handelsblad* goed op de hoogte was:

Dr. Heinrich Schlieman geeft in de jongste nummers der Augsburger Allgemeine Zeitung wederom een kort verslag van zijne opgravingen in de vlakten van Troje, welke hij nu reeds sedert eenige jaren op eigene kosten ondernomen heeft en waarvan in de bladen meermalen melding is gemaakt. Aan het slot van deze opstellen zegt hij: "Een uitvoerig verslag mijner werkzaamheden geef ik in een thans bij de firma Brockhaus te Leipzig ter perse liggend werk, dat eene soort van dagboek mijner opgravingen in Troje is. Ik voeg daaraan toe een atlas van 195 bladen in 4o. met photographiën van meer dan 3500 der belangrijkste door mij gevonden voorwerpen, verscheidene plannen en teekeningen. Wanneer de beschaafde wereld dit werk welwillend ontvangt, dan zal ik mij ruimschoots beloond achten voor mijne bijna bovenmenselijke inspanning en aanzienlijke kosten. Ik geef in dien atlas ook een plan der stad van Priamus, daar ik uit mijne bronnen haren omvang en door mijne opgravingen op vele plaatsen hare muren ken. Indien men bij het zien van die plannen in zijne verwachtingen teleurgesteld is en vindt, dat Troje voor de groote daden der Ilias veel te klein was, en dat Homerus met dichterlijke vrijheid alles overdreven heeft, dan zal men toch tevens niet geringe voldoening vinden in de thans verkregen zekerheid, dat er werkelijk eene stad Troje bestaan heeft, dat dit Troje opgegraven is en dat werkelijke feiten aan Homerus zangen ten grondslag liggen.

"Daar ik mijne taak nu als volkomen volbracht beschouw, staak ik mijne opgravingen alhier voorgoed den 15n Juni dezes jaars.

527 Myer 1936, 132.

*“De ontdekking van Troje heb ik alleen te danken aan mijne geestdrift voor de Grieksche philologie en in het bijzonder voor Homerus, en ik vermaak daarom bij testament mijne geheele verzameling van Trojaansche oudheden aan de Grieksche natie, in welker midden ik mij voor het overige van mijn leven vestig; ik ben echter gaarne bereid om, wanneer ik te Athene ben, die verzameling aan bezoekers te laten zien.”*⁵²⁸

Er is in de loop der jaren veel aandacht besteed aan de diverse goudschatten die Schliemann in zijn eerste Trojaanse campagne gevonden heeft. De opvallendste vondst die hij in *Trojanischer Alterthümer* vermeld wordt echter zelden genoemd:

*De bekende Dr. Schliemann heeft bij zijne opgravingen op de plek van het oude Troje een schat gevonden, eigenlijk nog wel zoo belangrijk als de “schat van Priamus”. Hij vond op 12 tot 16 meter diepte, onder groote steenblokken, niets minder dan twee levende padden. Die dieren konden niet van boven doorgedrongen zijn, dus - zegt hij in zijne Trojanische Alterthümer - moeten ze 3000 jaren in die diepte doorgebracht hebben en tijdgenooten zijn van Hector en Andromache. Jammer dat de beestjes niet spreken kunnen, dan was de quaestie tus-schen Schliemann en andere archaeologen uit; ze zouden ook kunnen beslissen of vader Homerus niet nu en dan niet alleen gedommeld maar ook gejojkt heeft.*⁵²⁹

528 *Algemeen Handelsblad* 19-06-1873, letterlijk overgenomen in *Het nieuws van den dag* 27-06-1873. Een iets verkorte versie van dit artikel verscheen op 02-08-1873 in het *Samarangsch handels- en advertentie-blad*. Ik heb geen aandacht aan de Indische kranten besteed, maar het is duidelijk dat Schliemann ook daar met interesse gevolgd werd. *Het nieuws van den dag* 04-06-1874 “Schliemann, de onvermoeide oudheidsvorscher, bekend door zijne opgravingen op den vermoedelijken bodem van Troje, heeft thans een veilige haven voor zijne schatten gevonden. De Grieksche Regering zal aan zijn verlangen voldoen en te Athene een museum stichten waar de kostbare overblijfselen der oudheid een waardige plaats zullen vinden.”

529 *Het nieuws van den dag* 21-02-1874.

8. Het proces van Turkije tegen Schliemann

Om de schat terug te krijgen die Schliemann mee naar Athene genomen had spanden de Turken in Griekenland een proces tegen hem aan. Om te voorkomen dat er beslag op de goudschat gelegd kon worden liet Schliemann hem, via de familie van zijn vrouw, over heel Griekenland verspreid verstoppen. Op 27 juni vertelde Schliemann zijn uitgever, Brockhaus in Leipzig, hoe de zaken ervoor stonden. Omdat het Trojaanse goud verdwenen was legden de Turken beslag op Schliemanns huis en de aandelen die hij bij de bank van Griekenland in bewaring gegeven had. Ze vroegen bij het gerecht een schadevergoeding van 625.000 Franken voor hun deel van de schat. Schliemann verwachtte dat het gerecht op grond van de foto's in zijn *Atlas Trojanischer Alterthümer* door een des-

Sofia Schliemann draagt een gedeelte van de "Schat van Priamus".

kundige een schatting van de werkelijke waarde van deze schat zal laten maken en hem zal verplichten de helft van dat bedrag aan de Turken te betalen.⁵³⁰

Het proces verliep echter minder snel dan Schliemann zich had voorgesteld. Het sleepte zich een jaar lang voort. Op 13 maart 1875 dacht Schliemann dat de zaak bijna opgelost was en dat hij een schikking met Turkije kon treffen. Hij had hen het voorstel gedaan om nog vier maanden voor eigen kosten in Troje te graven. Alles wat er in die tijd gevonden werd zou dan voor de Turken, voor het museum van Constantinopel zijn. In ruil daarvoor mocht Schliemann dan zijn gehele verzameling behouden.⁵³¹

Hij was zo zeker van zijn zaak dat deze door hem bedachte oplossing als realiteit de kranten haalt:

*De bekende doctor Schliemann, die de plaats ontdekt heeft waar vroeger Troje heeft gestaan, is nu met de Turksche regeering in het reine of, liever, de regeering heeft met hem een overeenkomst getroffen. Het gouvernement heeft den heer Schliemann het recht gegeven alles te behouden hetgeen hij heeft opgegraven, onder voorwaarde, dat de geleerde vorscher het graven zal doen voortgaan en alles, wat in de eerste vier maanden te voorschijn komt, aan de regeering zal afstaan.*⁵³²

Helaas voor Schliemann kwam deze wens niet uit. Hij had zich op de Turken verkeken, die wilden geen voorwerpen voor hun museum in Constantinopel; die wilden goud en als ze dat niet konden krijgen, geld. Op 15 april 1875 kwam deze zaak eindelijk tot zijn eind. Schliemann werd veroordeeld tot het betalen van 10.000 Franken als schadeloosstelling. Om in de toekomst van een goede relatie met Turkije verzekerd te zijn verhoogde Schliemann zelf dit bedrag tot 50.000 Franken. De schat kwam weer te voorschijn en werd in de kluis van de Bank van Griekenland gelegd.⁵³³

530 Richter 1992, 225.

531 Meyer 1953, 280.

532 *Algemeen Handelsblad* 03-03-1875 en *Leeuwarder Courant* 05-03-1875.

533 Richter 1992, 226.

9. Nestor

De oudste en wijste van alle helden die tegen Troje optrokken was Nestor. Toen Schliemann in Troje een beker met twee oren vond noemde hij die, analoog aan de beker van Nestor, een *depas amphikypellon*. Het was te verwachten dat Schliemann, in Griekenland, naast Mykene en Orchemennos ook het Pilos van Nestor op z'n lijstje had staan. Over de locatie van deze plaats was nog minder bekend dan over die van Troje. Het was duidelijk dat Nestors paleis aan de westkust van de Peloponnesos gelegen had, maar veel meer was er niet over bekend. In februari 1874 reisde Schliemann samen met het hoofd van de Franse school, Émile-Louis Burnouf (1821-1907), negen dagen door het land van Nestor.⁵³⁴

De heren bezochten *Spílio tou Nestóros*, Nestors grot, bij de baai van Navarino. Ze groeven in deze grot enige scherven op waarvan we nu weten dat ze Mykeens zijn.⁵³⁵ Op Burnouf en Schliemann schijnt deze locatie en de scherven weinig of geen indruk gemaakt te hebben. Schliemann heeft er nooit iets over gepubliceerd en is er ook nooit terug geweest.

534 Meyer 1936, 141.

535 Charalambos 1989, 99.

10. P.M. Keller van Hoorn

Keller van Hoorn (1825-1908) was een vrijzinnig protestants dominee.⁵³⁶ Hij had in Utrecht gestudeerd en werd in 1860 in Dordrecht be-roepen. Hij bleef daar tot zijn dood. Naast dominee was hij ook curator en later secretaris van de Latijnse school. Daarnaast was hij ook lid van de afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en een groot aantal andere nuttige gezelschappen en het is in een van de functies die hij daarin beklede dat hij voor ons van belang wordt.

ds. P.M. Keller van Hoorn.

536 Hij was een vriend van de vader van Vincent van Gogh. Deze laatste woonde in 1877 een aantal keren bij hem de dienst bij.

In het begin van 1874 had Schliemann zijn Trojaanse opgravingen gepubliceerd in het al eerder genoemde boek, *Trojanische Altherthümer*, en een daarbij behorende atlas.

Op 25 september 1874 gaf Keller van Hoor een voordracht ter gelegenheid van de opening van de algemeene vergadering van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen.⁵³⁷ Hij sprak over *Heinrich Schliemann zijne archeologische onderzoekingen*.

Na zijn lezers begroet te hebben begint Keller van Hoorn met te vertellen dat hij sinds zijn jongensjaren een grote liefde voor Homerus heeft. Het heeft hem leed gedaan dat men beweerd heeft dat Homerus nooit bestaan heeft en dat diens helden niet meer dan romanfiguren waren:

*Verdenkt mij dan niet van halstarrig conservatisme, als ik ... voortging den zanger van de Ilias en de Odyssea Homerus te noemen, en op de vleugelen mijner verbeelding naar de vlakke van Troje te ijlen, zoo dikwijls ik aan Achilles en Patroclus, aan Hector en Agamemnon, aan Ajax en Ulysses dacht, of van Hector en Andromache sprak. Noemt het geen dweperij, als ik verklaar, dat ik gaarne op de plek mijn voet zou hebben gezet, waar die helden der oudheid hebben geweend en gestreden, hebben geheet en bemind; die helden, die door hun echt menschelijk streven, door hun nog ongepolijst, maar edel karakter, door hun hartstocht en moed, door hun vriendschap en trouw, door hun gevoel van rechtvaardigheid en van eer, bij mijn ontwaken uit den sluimer der jeugd, mij hadden aangetrokken en geboeid, en die door hunne echt tragische lotgevallen zulk een onverdelgbaren indruk in mij hebben achtergelaten, dat de naam van den dichter mij wel dierbaar moest worden.*⁵³⁸

In tegenstelling tot Schliemann had Keller van Hoorn als jongen wel het gymnasium voltooid. Hij moet zowel de *Ilias* als de *Odyssea* van kافت tot kافت gekend en vermoedelijk vertaald, hebben.

Wat Schliemann betreft begint hij bij diens autobiografie: de arme kruideniersbediende die zich zelf omhoogwerkte omdat hij Troje wilde vinden. De arme kruideniersjongen die alles voor elkaar kreeg waar hij van droomde:

Hij heeft in Parijs een hotel, in Athene een villa, en op de plek, waar eens Andromache haar Hector heeft beweend, met zijne vrouw een huis bewoond uit de eeuwenoude steenen van Troje gebouwd. Vraagt gij, hoe dat mogelijk is? Weet dan: Het was de liefde voor de wetenschap die hem voortdreef. De begeerte naar kennis, het brandend verlangen om met eigen oog de sporen te vinden, die de helden van Homerus hadden achtergelaten, was de inwendige kracht, die hem ophief, hem met wijs-

537 zie ook *Leidsch Dagblad* 28-09-1874.

538 Keller van Hoor 1874, 35.

*heid en bezadigdheid deed voortgaan, en hem met zooveel volharding en zooveel zelfbeheersching deed jagen naar zijn doel, dat hij voor geen enkele moeite teruggedinsd is, en nooit de vrucht heeft geplukt vóór zij rijp was geworden.*⁵³⁹

Als dat geen voorbeeld voor de jeugd is. Keller van Hoorn begint met Schliemanns bezoek aan Ihaka. De dominee is zeer onder de indruk van Schliemanns avonturen en reist in gedachten met hem mee, maar dat is slechts een inleiding voor waar het werkelijk om gaat:

De gids, die hem een ezel heeft verhuurd, en naar Vathy, de hedendaagse hoofdplaats, geleidt, heeft nauw het doel vernomen, waartoe de vreemdeling, die zoo goed de landtaal spreekt, het eiland komt bezoeken, of hij verhaalt de geschiedenis van dien koning, die daar vier duizend jaar geleden regeerde, en van wiens lotgevallen de overlevering, als een kostbare schat, in zijn geslacht wordt bewaard.

*Ik zal u niet verhalen van de wel gulle, maar door vroomheid wat magere, ontvangt bij de gastvrije dames Helena en Aspasia, dochters van den geleerden Triantafyllides, in welker woning Schliemann, bij ontsteltenis van een logement, zijn intrek moest nemen. Ik zal u de warme belangstelling en de hooge ingenomenheid, met woord en daad bewezen, niet schetsen, waarmeê de bewoners van Ithaka luisterden, als Schliemann op de plek, waar eens de boomen van Laërtes bloeiden, en Ulysses van de vreugde des wederziens aan de borst zijns vaders weende, uit het 24te boek der Odyssea de roerende beschrijving van dat wederzien voordroeg.*⁵⁴⁰

En zo is er nog een heleboel meer waarvan de dominee zijn toehoorders niet zal verhalen. Ongeveer alles wat Schliemann zijn lezers verteld heeft afgezien van de opgegraven urnen met de as van Odysseus en zijn vrouw.

Vervolgens worden Athene en Mykene werkelijk overgeslagen en gaat Keller van Hoor naar de vlakte van Troje. Aan de identificatie van Hissarlik maakt hij weinig woorden vuil en volgt hij Schliemann kritiekloos:

Ging hij na zijn eerste bezoek aan de vlakte van Troas (in 1868) in de vaste overtuiging heen, dat hij bij het graf van Achilles vertoefd en op den gewijden grond van 't Homerische Troje gestaan had; - in April 1871 kwam hij te Hissarlik terug, en begon hij aan de Noordwestzij te graven. Maar eigendomsrechten, die geërbiedigd, regeringspersonen, die ontzien, vergunningen, die verkregen, en geldzoekende handen, die gevuld moesten worden, vertraagden zijn arbeid; zoodat hij eerst op Woensdag den 11den October 1871, gedekt door een firman en ga-

539 Keller van Hoor 1874, 40.

540 Keller van Hoor 1874, 42.

Een gedeelte van Schliemanns opgraving.

degeslagen door een Turkschen beambte (dien hij f 4.50 daags moest betalen) zijn arbeid aanvangen kon. Door aanhoudende stortregens echter werd hij den 24sten November alreeds gedwongen zijn werk tot het volgende jaar te verdagen. Den 1sten April 1872 was hij weer daar, en bleef er tot het eind van September, om nog eens in Februarij 1873 den arbeid voort te zetten, dien hij den 17den Juni van dat jaar besloot met het woord:

“Dewijl ik heden en voor altijd mijne onderzoekingen te Ilium eindig, ben ik dank verschuldigd aan God, Die in zijne groote ontferming beschikt heeft, dat te midden van de vele gevaren, waaraan wij gedurende de drie jaren van mijne reusachtige opgravingen blootgesteld waren, niemand onzer gedood of zelfs ernstig gewond is geworden.”

En wel had Schliemann recht om van een reusachtigen arbeid te spreken. Kan ik om tal van redenen u zelfs den korten inhoud niet mededeelen van de 23 uitvoerige verslagen, die, met een zeer nauwkeurigen atlas van meer dan 200 platen en ongeveer 4000 photographische afbeeldingen, in den aanvang dezes jaars zijn verschenen; toch zij mij de zwakke poging vergund u een denkbeeld te geven van de schier onoverkomelijke bezwaren, die hij overwonnen, van de sommen gelds, die hij besteed, van de ontberingen, die hij zich getroost, van de omvangrijke

onderneming, die hij voleindigd, van den hoogst belangrijken dienst, dien hij aan wetenschap en kunst bewezen heeft.

Was hij aangevangen met aan den steilen bergkant ten Noorden, Zuidwaarts heen, een breede groeve te openen, om zoo den oorspronkelijken bodem of bergrug te vinden, hij heeft die breede gracht 14 tot 16 meters moeten uitdiepen, vóór dat hij de kalkrots ontdekte, waarop de menschelijke hand vóór bijna 40 eeuwen het eerst een woning uit zware rotsblokken bouwde; en bij dat weggraven van die honderden kubiek meters puin en asch moest er niet alleen met groote voorzichtigheid worden gearbeid, opdat er zoo min mogelijk zou worden gebroken of vernield, maar tevens een groote kracht aangewend worden om de steenblokken, sommigen 2000 pond zwaar, te verwijderen; terwijl de uitgegraven grond 80 meter ver gebracht worden moest, opdat deze bij het verder graven niet belemmeren zoude.

Nauw had hij echter die gracht van 't Noorden naar 't Zuiden ten deele geopend, of hij werd door wat hij ontdekte genoopt om een tweede te graven; en later achtte hij het 't beste, om die grachten tot een platform van 70 meter breed te vergrooten, zoodat hij in die drie jaren tijds meer dan 80 duizend kubiek meters zand, asch en steenen verplaatst heeft; en dat heeft hij gedaan in een land, waar men geen kruiwagen kent of kan maken, met arbeiders, die aan dien arbeid niet gewoon zijn, en die de waarde van die scherven en steenblokken volstrekt niet beseffen, maar, zoo daar eenig metaal wordt gevonden, dit liefst voor zich zelve behouden.

Behalve de genoemde beambte, had hij een ingenieur, een photograaf, een schilder en (de opzichters niet medegerekend) van 100 tot 150 arbeiders, tegen 80 à 90 cents daags, in zijn dienst; de beste werktuigen deed hij uit Engeland komen, in één woord, hij spaarde geen geld, als het den arbeid verlichten, verbeteren of verhaasten, de veiligheid der werklieden verhoogen, de wetenschap bevoordeelen, het welslagen van zijne onderneming bevorderen kon, zoodat hem, alles te zamen berekend, dat onderzoek te Hissarlik meer dan honderdduizend gulden gekost heeft.

Hij bewoonde gedurende de maanden, dat er gearbeid werd, met zijne gade, (als hij voor Homerus en de Ilias in liefde ontstoken), een houten huis op de hoogte, later door een steenen vervangen, waarin hij wel tegen regen, maar niet tegen koude, wel tegen de stormen van het "Τλιος ηνεμοεδδα (het winderige Ilion), maar niet tegen de schadelijke uitwasemingen der omliggende moerassen beschut was. De menigte aders en schildpadden, het bijgeloof en de roofzucht der inlanders, de traagheid en de ontrouw zijner bedienden veroorzaakten hem tal van moeiten en bezwaren; en toch, door quinine beveiligd en door de liefde voor de wetenschap krachtig, bestreed en overwon hij die allen. - Welk een liefde, - ik zoude haast van hartstocht spreken, indien zij niet zoo kalm en volhardend geweest was, - welk eene innige liefde voor de we-

tenschap! - De man, die over tonnen gouds beschikt, die eene prachtige villa in Athene bezit, die zich in de liefelijkste oorden der aarde met al wat kunst vermag kan omringen, woont gedurende vele maanden in drie achtereenvolgende jaren, met waar genot, op een winderige hoogte, in een onherbergzaam oord, aan allerlei ontberingen en gevaren ten prooi, arbeidende van den morgen tot den avond, en dat niet om geld te verdienen of winst te bejagen, neen ten koste van schatten; dat niet om zich een naam te maken, neen, dat alleen, opdat de waarheid zegeviere en de wetenschap bloeie, opdat Homerus gerechtvaardigd worde en de Iliade blijke op feiten gegrondvest te zijn.

En is dat doel bereikt? of wat zijn de vruchten die Schliemann of liever de wetenschap plukt van dien kostbaren arbeid?

Wanneer gij, M[ijne] H[eren], deze vragen mij doet, dan sta ik in tweeërlei opzicht verlegen - verlegen door rijkdom, maar verlegen niet minder door armoë. - Door rijkdom! Gij vraagt naar de vruchten, en ik weet niet waarvan ik zal spreken, en wat ik met altijd onverdiend stilzwijgen voorbij stappen zal, als mij die 40 voet hoge wanden, in vijf onderscheiden lagen, van vijf verschillende volken verhalen, die wel niet zonder onderlinge verwantschap (althans wat de oudsten betreft,) toch door beschaving en ontwikkeling, door bouwtrant en leefwijze van elkaâr onderscheiden, in den loop van meer dan 3500 jaren op diezelfde plek gewoond, en op de overblijfselen van die vóór hen hebben geleefd, hunne huizen gebouwd en hunne offerande hebben gebracht, - waarvan zal ik spreken? als ik u hier kan wijzen op inscriptiën en beeldhouwwerk van Grieksch - Romeinschen, daar op kannen, urnen van Lydiaanschen, ginds op muren van vóórhistorischen oorsprong; als hier boven de muren, samengesteld uit op elkaâr gestapelde brokken, zich andere verhefen uit behouwen rotssteen verbonden met leem, op hunne beurt weer tot steun van een gebouw te verstrekken, dat uit gedroogde steen is opgetrokken, terwijl hooger nog de ruïne van een huis wordt gevonden dat van gebakken steen is gebouwd.

Vraagt gij: Waar is nu onder dezen de ruïne van het door Homerus vereeuwigde Troje?

Schliemann beweert, dat hij in de tweede laag van ondern drie meters dik, op een diepte van 10-7 meters onder de kruin der hoogte, de overblijfselen van de sterkte van Priamus vond. Voorzeker, hij heeft daar ontdekt, wat hem voor dat beweren althans een schijn van grond kon geven. Die bergen roode asch en die zwart gebrande steenen getuigen, onder meer, dat de stad, wier ruïne daar rust, door een fellen brand werd vernield.

En als nu uit die asch een ringmuur ontbloot wordt, en in dien ringmuur een toren, en bij dien toren een huis van aanzienlijken omvang, en onder dat huis een dubbele poort, die naar het westen ligt, en van welke een vijf meters breede met vierkante tegels geplaveide weg naar

de vlakke voert, dan begrijp ik mij wel, dat Schliemann niet op dien toren kon staan zonder aan Helena herinnerd te worden, die daar, naast Priamus gezeten, de helden van Griekenland aanwees; dan versta ik, dat hij dien weg niet kon betreden, noch door die poort konde gaan zonder aan Hektor te denken, die, naar Homerus verhaalt, bij de Skaeïsche poort zijne gade en zijn kind het laatste heeft omhelsd.

En als Schliemann nu dat breed gebouw het paleis van Priamus noemt, zult gij hem dan van dweepzucht verdenken, als gij weet, dat hij in een der vertrekken (6 meters lang en 6 meters breed) de roode urnen, de $\pi\theta\omicron\iota$ [pithoi, grote potten], 7 a 8 voet hoog, heeft gevonden, en in een ander vertrek de geraamten van een tweetal krijgers, wier schedel, die van Arisch ras getuigt, nog den koperen helm met de kam voor den bos van paardenhaar droeg, die, volgens de beschrijving door Homerus gegeven, vreeslijk wuifde op het hoofd van Hector en zijn kind bij het afscheid verschrikte, zoodat het schreiend terugdrong aan den boezem der zoogster?

En zijt gij dan nog niet gezind om in te stemmen met Schliemann, gaat dan eens binnen in zijn museum, waarop de Turksche regering het eigendomsrecht wil doen gelden. - Ziet dan die verzameling van meer dan honderdduizend stuks, die uit het graf der eeuwen te voorschijn gebracht zijn, en die u van de afkomst en de beschaving, van den godsdienst en het genie, van de kunstvaardigheid en den rijkdom der oude volken verhalen. - Neemt dan uit die verzameling de stukken die op een diepte van 7 - 10 meters werden gevonden, en beschouwt die kannen en urnen, die vazen, bekertjes en schalen van allerlei grootte en tot allerlei doel, uit gebakken aarde (terra cotta), maar ook uit zilver en zoo gegoten als geslagen goud. Vestigt dan in 't bijzonder uw aandacht op die $\delta\eta\tau\alpha\varsigma\ \alpha\mu\phi\iota\chi\upsilon\pi\epsilon\lambda\lambda\omicron\nu$ (depas amphikypellon),⁵⁴¹ die beker of drinkschaal met twee ooren en twee monden, maar zonder voet om te staan, die zoo vaak door Homerus genoemd wordt, en die thans aan u meldt, dat onder de helden van Troje de gastheer dien beker gevuld met den wijn, na een enkele teug uit den kleineren mond gedronken te hebben, overreikte aan zijnen gast, die hem bij het andere oor aanvatte kon, en achtereen te ledigen plag.

Merkt dan op! Op die vazen en op een aantal sieraden van onderscheiden aard en gedaante is het beeld der $\gamma\lambda\alpha\upsilon\chi\omega\pi\iota\varsigma\ \text{Αθηνῆ}$ (glauchopis Athene) te vinden, de vrouw met het hoofd van een uil, de schutsgodin der stad, de godin der morgenschemering, zoo als Max Müller beweert.

-

Soms is zij meer uitvoerig gevormd, terwijl verre het meeste, haar oog- en door een paar cirkels met een middelpunt of slechts door een paar punten, en haar snavel door een streep tusschen die cirkels of door twee elkander rakende bogen boven die punten aangeduid zijn.

541 Mühlenbruch 2001.

Eenige tijd nadat hij bovenstaand aardewerk met de Homerische term *depas amphikypellon* was gaan aanduiden vond hij een gouden schaal die beter bij deze term paste en zonder acht te slaan op de verwarring die hij hiermee veroorzaakte werd ook dit een *depas amphikypellon*. Tegenwoordig wordt hiervoor de term “*Sauciere*” gebruikt.

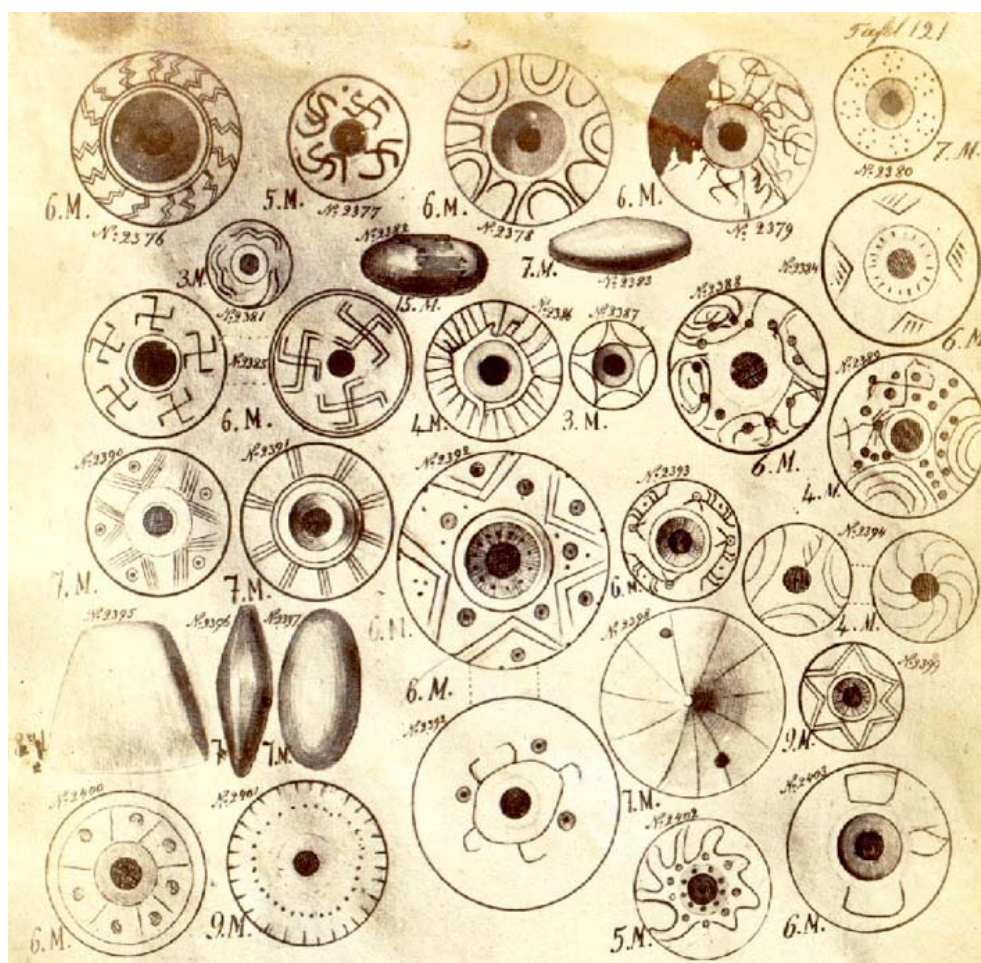
Let eens op die honderden amuletten, rond en plat en kegelvormig, (de fusaïolen⁵⁴² der Italiaansche geleerden), die met het beeld der zon, met de teekenen der schutsgodin of de lijnen van de Svastika der Indische volken versierd, ons den levenden godsdienstzin der mannen en vrouwen in het verbrande Troje verkonden.⁵⁴³

Van af het begin van zijn opgraving vond Schliemann grote hoeveelheden spinsteeentjes, die vaak van een versiering voorzien waren. Schliemann herkende ze niet als zodanig en interpreteerde ze als religieuze objecten. Hij hoopte dat hij de afbeeldingen die hij op deze steentjes zag zou kunnen “lezen”. In de winter van 1872 op 1873 schijnt zijn leesgedrag hier voor een groot gedeelte op afgestemd geweest te zijn. In *Trojanische Alterthümer* noemt hij een aantal titels van boeken die hem op dit moment sterk beïnvloed hebben. Het grootste aantal vermeldingen krijgt Adalbert Kuhn’s (1812-1881) *Die Herabkunft des*

542 spinsteeentjes. Zie Hilse 2001.

543 Keller van Hoor 1874, 45-52.

Feuer und der Gottertranks uit 1859.⁵⁴⁴ Kuhn was van mening dat alle latere culturen fragmenten van de voorgaande culturen in zich hielden. Door de mythologieën van de verschillende culturen te vergelijken kon men de oorspronkelijke cultuur der Ariërs weervinden. In andere dan de Germaanse cultuur schijnt Kuhn niet geïnteresseerd geweest te zijn. Op deze manier legde hij een verbinding tussen de Indische en de Griekse cultuur en vervolgens naar de Germaanse en de Keltische. Alles was begonnen met een natuurgodsdienst waarbij alles dat goed was op aarde uit de hemel kwam. Het belangrijkste onder alles dat uit de hemel ge-

Enige van de weefgewichtjes die Schliemann probeerde te "lezen".

544 Limburg Brouwer 1860, 477 "... zijn [Kuhn] boek is weinig meer dan eene opeenhooping van talloze bijzonderheden, waarin de belangstellende lezer zelf den eigenlijken zamenhang mag zoeken op te sporen."

komen was, was het vuur. Dat kon men immers echt, als bliksem, uit de hemel zien komen. Alle godsdienst was dus begonnen met de verering van de bliksem. De eerste godsdienst was een vuurgodsdienst.

Via Kuhn kwam Schliemann in contact met het werk van de orientalisten Émile-Louis Burnouf en Max Müller (1823-1900).⁵⁴⁵ Beiden hielden zich bezig met vergelijkende mythologie en religie en beiden namen het Sanskriet als basis van hun werk. Onder invloed van deze en andere kenners van het Sanskriet gaat Schliemann vervolgens op zoek naar de betekenis van de afbeeldingen die hij op de spinsteeentjes vindt. Deze blijken nu allemaal iets met vuur of met het wiel des levens te maken te hebben.

Het schijnt dat Schliemann deze techniek van “lezen” uiteindelijk niet bevredigend vond. We vinden de resultaten er van alleen in de beschrijvingen uit 1873. In 1874 is elk spoor ervan weer verdwenen.

Eindelijk, om niet alles te noemen, wijdt uwe aandacht aan dien schat, dien Schliemann op een der laatste dagen van zijn verblijf te dier plaatse, met eigen hand, en bijgestaan door zijne gade, aan de vasthoudende macht van den puinhoop en aan de schrapende hand van zijne arbeiders, ten bate van de wetenschap, heeft ontworpen, en dien hij den schat van Priamus noemt, omdat hij hem bij dat huis en naast de Skaeïsche poort heeft gevonden.

Die schat bevat een kopern schild, $1\frac{1}{2}$ meter lang; twee kopern ketels met horizontale ooren; een koperen plaat, waarop de brand een zilveren vaas heeft vastgehecht; een ronde flesch van zuiver goud, 400 grammen zwaar; een gouden $\delta\eta\pi\alpha\varsigma \alpha\mu\phi\iota\chi\upsilon\pi\epsilon\lambda\lambda\omicron\nu$ (depas amphikypellon), die er 600 weegt; een andere gouden schaal; 3 groote zilveren vazen (20 centimeters hoog); 7 zilveren dolkmessen, 14 koperen strijdbijlen en 13 koperen lanspunten. En meer nog dan dit, want in de groote zilveren vaas bevonden zich 2 kleine gouden bekers, 2 gouden diadeemen, 1 gouden haarband, 6 armbanden, 4 oorhangers, 56 ringen en 8750 knopen, ringen en kralen, alles van goud en kunstig bearbeid, terwijl die moeilijk te beschrijven diadeem op elk der vele afhangende plaatjes het bekende teeken van de schutsgodin draagt, en ons meldt, hoe het hoofd der vorstin met de symbolen van den godsdienst omkransd was.

En vraagt gij dan naar het geheim, dat aan dien schat is verbonden; allicht zal de koperen sleutel, die bij den schat werd gevonden, dat geheim u ontsluiten, wanneer deze het vermoeden tot zekerheid brengt, dat reeds door den aard der verzameling en den stand der vazen en bekers gewekt werd. - De vlammen hebben den ongelukkige, die zijn schat wilde redden, het vluchten belet; zij hebben hem en de houten kist, waarin hij alles had besloten, verteerd; maar het neerstortende

545 Voor de brieven van Schliemann aan Max Müller zie Meyer 1962.

puin, misschien wel mede de asch van den eigenaar zelve, hebben den schat overdekt, tegen smelten behoed en voor onze dagen bewaard.

En zegt gij na dit alles te hebben gezien en bewonderd: Maar is dit nu Troje? – Is dit nu het Ilion door Homerus bezongen? Bewijst het iets voor het bestaan van dien dichter en de werkelijkheid van de gebeurtenissen in de Iliade vermeld?

M[ijne] H[eren] dan sta ik vóór u, verlegen door armoë.

Schliemann antwoordt onder meer: “Het smart mij dat ik geen grooter denkbeeld van Troje kan geven; – maar de waarheid geldt mij bovenal, en ik acht mij gelukkig te kunnen aantonen, dat ik door mijne werkzaamheden gedurende drie jaren de stad Troje van Homerus ontdekt heb, en te hebben bewezen, dat de Iliade op geschiedkundige feiten gegrond is.

“Homerus is een episch dichter, geen historie-schrijver; het is dus zeer natuurlijk, dat hij alles met eene zekere dichterlijke vrijheid overdrijft Ik durf dus hopen, dat de beschaafde wereld niet alleen niet teleurgesteld zijn zal, omdat de stad van Priamus nauw het twintigste deel is van hetgeen men volgens de gegevens van de Ilias recht had te verwachten, maar dat zij zelfs met welgevallen, ja, verrukking, de zekerheid zal ontvangen, dat Ilion in werkelijkheid heeft bestaan, dat zij thans voor ‘t grootste deel aan het licht is gebracht, en dat Homerus gebeurtenissen bezingt, die hij overdrijft, maar die toch in der daad hebben plaats gegrepen.”

Emile Burnouff schrijft in zijn artikel in de *Revue des deux Mondes*:

“Indien Troje heeft bestaan, dan is dit het Ilion van Homerus. De tweede laag levert het bewijs, dat een vreeselijke brand het toen levende geslacht heeft verwoest, en in de asch vindt men de proeven van zijn beschaving, van zijn afkomst, van zijn godsdienst en talrijke afbeeldingen van zijne godheid, en deze is Minerva.

Dit Germaanse volk, bijna Grieksch, bewoonde die zeer kleine sterkte, waarin zich een rijk paleis bevond – De opgravingen hebben dit paleis aan den dag gebracht, zoowel als de schat van den heer, die er woonde. De vesting, waar die vorst regeerde, had haar poort onder het paleis zelf; die poort lag in het westen, en dat is de beteekenis van de *πύλαι Σχαιαί* (*palai Skhaiai*, Scaiean poorten) in de Ilias. Maar ik kan niet staven, dat die schat aan koning Priamus heeft behoord, noch ook dat Priamus ooit heeft bestaan.

... En zult gij ten slotte mijne verlegenheid over mijne armoë vergrooten door naar mijn oordeel te vragen?

M[ijne] H[eren] ik sprak u van een man, die door ijver en volharding van niets, iets, ja veel is geworden.

*Een loopjongen, die door inspanning zijner edelste krachten een groot-handelaar wordt en tonnen gouds veroverd, draagt mijn bewondering weg, en als nu die man zijne handelszaken verlaat om zijn leven en zijn schatten te wijden aan de wetenschap, die zijne eerste liefde was, dan breng ik hem mijne eerbiedige hulde.*⁵⁴⁶

Keller van Hoorn is zeer tevreden met zijn lezing en zendt een exemplaar aan Schliemann. Deze stuurt hem als antwoord een brief in het Nederlands:

Athene, 27 Maart 1875.

Hooggeërd Heere Pastoor

Ik dank U hartelyk voor Uwen vriendelyken brief van 11 dezer en voor het my gezonden exemplaar van Uwe, by de opening van de algemeene vergadering der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen uitgesproken redevoering, waaruit ik met tranen van vreugde zie, dat ik nog in Holland in goed aandenken sta, en dat myne uitgravingen en ontdekkingen in de diepten Ilion's aldaar eene zoo groote belangstelling gewekt hebben. Inderdaad de welwillende sympathie der Hollanders is de zoetste belooning die myne arbeiden zouden hebben kunnen ontvangen, want de Hollanders hebben my zoo barmhertig en vriendelyk opgenomen toen ik ten einde van 1841 op de reis naar Laguyra, door het schipbreuk der "Dorothea", onwetend, naakt en bloot hun land bereikte. De aangeboren zin de Hollander voor het schoone en verhevene, Amsterdam's groothandel, de menigvuldigheid der daar gesproken talen, en eindelyk de my door de welwillenheid myner Heeren Chefs geboden aanmoedigen ontwikkelden en ontvlamden myne leergierigheid, leiden den grondsteen tot myn geluk, en smedden en sleepen gelyktytig de houweel en de spade voor de opgraving van het Homerisch Troje, hetwelk ik nooit zoude hebben kunnen ontdekken indien ik myne commerciële opvoeding niet in Amsterdam had genoten. Om deze reden heb ik nooit opgehoort Holland te beminnen en het als myn tweede vaderland aantezien. Ik beklag slechts dat myne archeologische navorschingen my niet het geluk vergunnen den avond van myn veelbewegt leven aldaar te wonen.

*Het zal van belang voor U zijn te hooren dat mijn proces in Turkije door eene overeenkomst beeindigt is, krachtens welker mijne verzameling mijn eigendom verblijft, maar ik verplicht ben de uitgravingen in Troje nog vier maanden ...*⁵⁴⁷

Van deze brief publiceerde Ernst Meyer (1888 - 1968) in 1953 alleen de eerste bladzijde. Waar dit exemplaar zich tegenwoordig bevindt is onbekend. Schliemann bewaarde van deze brief in zijn eigen archief

546 Keller van Hoor 1874, 52-56.

547 Meyer 1953, 180-281 en foto tegenover 289.

een kladversie. De eerste allinea is in deze versie identiek aan de bovenstaande, de tweede allinea is echter geheel anders. Ik geef hier de tweede allinea en de tweede zijde van Schliemanns kladversie:

Ik veroorloof mij U een exemplaar van mijn onlangs hier in de griek-sche philologische Maatschappij “Πηγασος” [Pegasos] uitgesproken redevoering over Troje, zoowel al mijne beschrijving van de groote Chinesische Muur te zenden en ik wil U verzekeren, dat nog voor het einde van 1875 de ontdekking van het Homerisch Ilion algemeen als gewis factum aangenomen word.

Mijne gade permitteerd zig U ha[a]r portret bijtevoegen, waarin zij met een gedeelte van de trojanischen schat daargesteld is. U zoude ons zeer verpligten indien U ons Uw portret wou zenden. Waarschijnlijk zet ik de uitgravingen in Troje voort, en in dit geval zoude het eene zeer groote vreugde voor mij zijn U bij mij te zien.

Ik verwelkom, vol weemoed, de herinneringen welke Uwe redevoering in mij wekte en verblijf met de opregtigste vereering in de grootste

hoogachting

*UEd DwDn
Hy Schliemann*

verontschuldigd dat ik U niet in zuiver hollandsch schrijf; maar ik ben niet meer bekwaam daartoe, want in meer dan 29 jaar heb ik geen hollandsch meer gelezen of geschreven.⁵⁴⁸

Keller van Hoorn was zeer gelukkig met de brief die hij van Schliemann gekregen had, zo gelukkig dat hij het *Leidsch Dagblad* inlichtte. Uit wat hij deze krant vertelde kunnen we zien dat de tweede bladzijde van de brief die hij ontving dezelfde inhoud gehad moet hebben als de door Schliemann bewaarde klad versie:

Uit Dordrecht wordt gemeld: Eenigen tijd geleden zag de rede over Schliemann het licht, die door den heer Keller van Hoorn, predikant te dezer stede, zoo hier als elders⁵⁴⁹ was uitgesproken. De schrijver zond den beroemden archaeoloog een present-exemplaar. Dezer dagen ontving de heer Van Hoorn uit Athene een brief van Schliemann, die zoowel getuigde van diens blijvende dankbaarheid jegens Nederland, als van zijn bijzondere gaven. Hoewel S. in 29 jaren tijds zich niet in onze taal had uitgedrukt, kenmerkte zich toch die brief door een flinken stijl, door een goede keus van woorden en door zeer weinig taalfouten. S. wilde spoedig zijne opgravingen in Troje voortzetten, en hield zich verzekerd, dat vóór het einde van 1875 de ontdekking van

548 Gennadius Library Serie BBB, Volume 35.

549 Waar deze rede nog meer is uitgesproken heb ik niet kunnen achterhalen.

*het Homerisch Ilium als een onbetwistbaar feit zou erkend worden. De brief werd begeleid door een redevoering van S., in Athene onlangs uitgesproken, en door een photogram van hem en zijne echtgenoot, een schoone Grieksche vrouw, versierd met de kleinoodiën, vóór meer dan 3000 jaren gedragen door wie weet welke Trojaansche prinses. In het eind van zijne letteren noodigde S. zijn Dortschen levensbeschrijver beleefdelyk uit hem ook eens in Troje te komen bezoeken.*⁵⁵⁰

Wanneer we naar de inhoud van deze brief kijken zien we dat Schliemann een heleboel aardige dingen over Nederland zegt. Eigenlijk is Nederland de oorzaak van alles. De Hollanders “smeeden en sleepen gelyktytig de houweel en de spade voor de opgraving van het Homerisch Troje”. Dat is een mooie zin, eigenlijk te mooi om in een brief kwijt te raken. Dat is zo’n mooie zin dat het zonde zou zijn om hem niet nog eens te gebruiken. En dat deed Schliemann dan ook toen hij, zes jaar later, in 1881 zijn officiële autobiografie schreef. Alleen is nu Nederland vervangen door Ankershagen:

*... wurden doch, sozusagen, Hacke und Schaufel für die Ausgrabung Trojas und der Königsgräber von Mykenae schon in dem kleinen deutschen Dorfe geschmiedet und geschärft ...*⁵⁵¹

Het schijnt dat Schliemann, nadat hij de brief aan Keller van Hoorn geschreven had, er zo van overtuigd raakte dat zijn proces met Turkye in der minne geschikt was, dat hij het nodig vond om een nieuwe versie van zijn brief te vervaardigen waarin hij dit nieuws opnam.

Niet iedereen in Nederland was overigens even overtuigd door Schliemanns ontdekkingen. De *Middelburgsche Courant* kwam op 6 juli 1874 met een wat minder positief geluid:

De nasporingen van den Duitschen geleerde, den heer Schliemann, omtrent de plaats waar het oude Troje gestaan moet hebben, geven aan alle geleerde genootschappen en aan alle kenners der klassieke oudheid de handen vol werk. Het komt er op aan te onderzoeken of de ontdekkingen van den Duitser juist kunnen zijn of niet. De heer Vivien de St. Martin⁵⁵² heeft in de Fransche academie zijn twijfel dienaangaande geuit. De voornaamste bron, die men bezit om de streek, waar Troje gelegen moet hebben, te kennen is natuurlijk de Ilias van Homerus. Volgens dezen zou de hoofdstad van koning Priam door twee rivieren

550 *Leidsch Dagblad* 17-04-1875. *Middelburgsche Courant* 17-04-1875 “De heer Keller van Hoorn, predikant te Dordrecht, heeft van den beroemden archeoloog Schliemann, bekend door zijne opgravingen der overblijfselen van het oude Troje, een brief in het Nederlandsch ontvangen, waarin hij zijn dank betuigt voor het hem toegezonden exemplaar eener rede, die de heer Keller over hem heeft uitgesproken. Schliemann hoopt vóór het einde van het volgende jaar zijne opgravingen voltooid en de echtheid daarvan buiten allen twijfel gesteld te hebben.”

551 Schliemann 1892, 1.

552 Louis Vivien de Saint-Martin (1802-1897), Frans geograaf.

nagenoeg omspoeld zijn geweest, waarvan de eene, de Simoïs, van den berg Ida afstroomde, en de ander, de Scamander, uit eene koude en warme bron ontsprong, die aan den voet van den heuvel gelegen waren, door welken Ilion gedragen werd. Deze gegevens nu worden, bij de ligging door den heer Schliemann opgespoord, niet wedergevonden. De stad, waarvan deze de overblijfselen opgegraven heeft, zou eene latere Grieksche kolonie, Nieuw-Ilion, geweest zijn.

Dat men het overigens niet licht eens zal worden over de ligging van eene stad, welke sedert meer dan 3000 jaren tot eene ruïne geraakt is, valt gemakkelijk te begrijpen.⁵⁵³

Terwijl Keller van Hoorn zonder moeite contact met Schliemann heeft weten te leggen doet een onbekende op 12 december een oproep in het tijdschrift *De Navorscher*:

Dr. Henri Schliemann. Wie weet de tegenwoordige verblijfplaats van dezen heer op te geven? Zoo als bekend is, heeft hij in zijne jeugd eenige jaren in Nederland doorgebracht voor dat hij elders den grondslag zijner fortuin legde, die hij nu besteedt om, ten nutte der wetenschap, opgravingen te laten doen in Klein-Azië en Griekenland. Door de beantwoording van deze vraag, zal men den heer S. zelf verplichten, daar de inzender daardoor instaat zal worden gesteld hem inlichtingen te verschaffen, die hij, jaren geleden, vergeefs heeft gezocht.⁵⁵⁴

553 *Middelburgsche Courant* 06-07-1874.

554 *De Navorscher* 12 December 1874. *De Navorscher* April 1875. "Dr. Henri Schliemann. Deze heeft zijn museum in Athene en ook aldaar zijn hoofdverblijf."

11. Een eerste poging in Mykene

Zoals we gezien hebben had Schliemann zich van het begin af aan voorgenomen om naast Troje ook Mykene op te graven. Ook nu weer duurde het wachten op een vergunning hem te lang en dus zette hij illegaal begin februari 1874 hier voor het eerst de schop in de grond. Door het proces met Turkije waarin Schliemann op dit moment verwickeld was, was ook de toch al moeilijke relatie tussen Griekenland en het Ottomaanse rijk onder druk geraakt. Dit maakte Schliemann niet populairder bij de Griekse regering en men verbood hem nagenoeg onmiddellijk om verder te werken.

In dit zelfde voorjaar van 1874 voerde het Duitse rijk overleg met de Grieken om ten behoeve van Ernst Curtius (1814-1896) en Friedrich Adler (1827-1908) een vergunning voor de opgraving van Olympia te krijgen.⁵⁵⁵

Schliemann zelf wil een vergunning om zowel Mykene als Olympia op te graven en komt zodoende rechtstreeks in conflict met het Duitse rijk. Het wordt tijd om de Grieken wat cadeautjes te geven. Tot Schliemanns grote teleurstelling schijnen de Grieken echter geen cadeautjes te willen. Schliemann schrijft een enigszins geagiteerde brief aan koning Georg I (1845-1913) waarin hij zich beklaagt. Hij heeft bij het ministerie toestemming gevraagd voor eigen kosten de zogenaamde Frankentoren, die op de acropolis staat, te slopen. Dit is een aan de “Franse” overheersing herinnerende schandvlek die het mooiste stuk van de Propyleen bedekt. Bovendien zijn er honderden Hellenistische inscripties in verwerkt die van het grootste belang zijn voor de wetenschap. Het hele Griekse volk was, volgens Schliemann, blij toen ze van zijn plan hoorde want iedereen wou de mooie Propyleen zonder dit gedrocht zien. Hij had al balken gekocht en stond op het punt om te beginnen toen de minister van cultuur hem vertelde dat de koning het niet goed vond, dat Schliemann dit noch enig ander werk van algemeen belang in Griekenland mocht verrichten. En dat terwijl hij met zijn eerlijk verdiende vermogen naar Griekenland was gekomen om het daar ten voordele van de wetenschap te gebruiken.

555 In 1852 riep Curtius tijdens een lezing in Berlijn zijn landgenoten op om in Olympia te gaan graven. Boetticher 1883, 61 “ Was dort in der dunklen Tiefe liegt, ist Leben von unserm Leben. Wenn auch andere Gottesboten in der Welt ausgezogen sind und einen anderen Frieden verkündet haben, so bleibt doch auch für uns Olympia ein heiliger Boden; und wir sollen in unsere von reinerem Lichte erleuchtete Welt herübernehmen den Schwung der Begeisterung, die aufopferende Vaterlandsliebe, die Weihe der Kunst und die Kraft der alle Mühsale des Lebens überdauernde Freude.” Zie voor Curtius en Olympia Marchand 1996, 77-91.

Mykene - Otto Magnus von Stackelberg 1812.

Daarom wil hij ook aan het parlement voorstellen om samen met de leden van het archeologische gezelschap voor zijn kosten Olympia op te graven. Het contract dat men met Duitsland afgesloten heeft is niet bindend en wordt in de krant door iedereen afgewezen. Schliemanns voorwaarden voor Olympia zijn eenvoudig. Hij koopt alle landerijen die nodig zijn en schenkt die aan Griekenland. In ruil daarvoor wil hij niets anders dan het recht om de te vinden oudheden als eerste te mogen publiceren.⁵⁵⁶

Wanneer hij eind juli naar Orchomenos reist schiet hem nog een ander cadeau in gedachten. Misschien helpt het wel als hij de Griekse archeologische vereniging een eigen opgraving aanbiedt. Dit aanbod haalt zelfs de *Leeuwarder Courant*:

De heer Schliemann heeft op zijne reis naar Orchomenis, thans Skripu geheeten, de plaats ontdekt waar indertijd de schatkamer van koning Minyas werd gevonden (zie Ilias II, 511), die lang vóór Homerus heeft geregeerd. (Homerus leefde ongeveer 1000 jaren vóór Christus). Bij diezelfde plek is, in veel lateren tijd, uit de zeer kunstig gehouwen steenen der schatkamer, een kerk en een klooster gesticht, beide aan de H. Petrus en Paulus toegewijd. Dit heeft, volgens de aldaar door Schliemann gevonden opschriften, plaats gehad in 874, nu juist 1000 jaren geleden. Toen Pausanias, in de tweede eeuw na Christus, de schatkamer van koning Minyas bezocht, was dit gebouw nog in zoo ongedeerden toestand, dat het als een der prachtigste bouwwerken van Griekenland en van de bekende wereld werd beschouwd. Thans is slechts een gedeelte daarvan nog aanwezig. Uit hoofde der overblijfselen van dit prachtig monument ongetwijfeld hoogst belangrijke zaken,

⁵⁵⁶ Meyer 1953, 269.

*betreffende het zoogenaamde heldentijdvak, aan het licht zal brengen, heb ik, zoo zegt de heer Schliemann, de archaeologische vereeniging te Athene ten dringende verzocht de opgravingen alhier onverwijld en op mijn kosten aan te vangen en met ernst voort te zetten.*⁵⁵⁷

Helpen doet het uiteindelijk allemaal niet. De Grieken hebben geen zin om in Orchomenos te graven. De Frankentoren⁵⁵⁸ wordt uiteindelijk wel op Schliemanns kosten afgebroken, al mag hij niet meer dan de rekening betalen. Dat kost hem £ 465,⁵⁵⁹ maar brengt hem niet de gehoopte vergunning voor Olympia. Het akkoord met de Duitse regering was zeer voordelig voor de Grieken en het kleine beetje meer dat men aan Schliemann kon verdienen woog daar niet tegen op. Voor zo weinig winst wilde de Griekse regering de relaties met het Duitse rijk niet op het spel zetten. Met al zijn geld kon Schliemann uiteindelijk toch niet tegen Duitsland op.

Het gebrek aan medewerking van de Grieken heeft Schliemanns liefde voor dit land bekoeld. Als hij geen vergunning krijgt om in Olympia en Mykene te graven, dan krijgen zij geen museum met zijn Trojaanse vondsten. Misschien zijn de Fransen vriendelijker en erkennen die zijn grootsheid wel. Misschien moeten de Trojaanse vondsten maar naar Frankrijk:

*De bekende Deutsche Hellenist Schliemann heeft aan de Fransche Maatschappij tot bevordering der aardrijkskundige wetenschap een door hem uitgegeven werk over de antiquiteiten van Troje ten geschenke gezonden. In dit werk geeft hij eene beschrijving van de oudheden, die hij ter plaatse, waar eenmaal het trotsche Troje heeft gestaan, opgedolven en bijeenverzameld heeft. De Fransche Maatschappij heeft den heer Schliemann haren dank voor het toezenden van het werk betuigd. Uit hetgeen nu in de zitting, naar aanleiding der zaak, is verhandeld, is gebleken, dat Schliemann zijne kostbare verzameling van voorwerpen aan Frankrijk ten geschenke, heeft aangeboden, maar dat de regeering deze gelegenheid om de galerijen van het Louvre met een schat van oudheden te verrijken, ongebruikt heeft laten voorbijgaan. De Siècle, hiervan gewag makende, verklaart niet te weten hoe men er toe gekomen is het edelmoedig aanbod van de hand te wijzen. Er schijnt iets anders, iets geheimzinnigs, achter de zaak te schuilen. Schliemann heeft zich eenige jaren geleden te Parijs gevestigd, maar hij is voornemens andermaal het oord zijner oudheidkundige nasporingen te onderzoeken.*⁵⁶⁰

557 Leeuwarder Courant 08-09-1874.

558 Zie hier voor Beard 2004, 118-120.

559 Meyer 1953, 270.

560 Leidsch Dagblad 12-06-1875.

In eerste instantie had Schliemann de schat zowel aan het Louvre als aan het British Museum te koop aangeboden. De Fransen hadden moeite met de vraagprijs en vreesden diplomatieke problemen met de Turken. Ze twijfelden. In tweede instantie bood Schliemann de schat gratis aan, maar dat voorstel trok hij al snel weer terug.⁵⁶¹ Hij had het aanbod aan zowel het British Museum als het Louvre vermoedelijk alleen gedaan om de Griekse regering onder druk te zetten of om op deze manier te voorkomen dat zijn verzameling als gevolg van een veroordeling verdeeld zou worden.⁵⁶²

561 Amandry 1995.

562 Schliemann 1875e. "Palermo: October 29, 1875. An Athenian dealer in antiquities and Professor, who since the discovery of Troy has never ceased to attack me, has recently stated in the Parisian journal *La Liberté*, that I have offered my Trojan collection, not only to the Governments of England, France, and all the States of Germany, but also to a large number of private parties, but that every one refuses to purchase it, the treasure being manufactured by a cyclopean goldsmith, and thus of no value. I think it therefore my duty to state: that I only once offered the Trojan collection, *not for money, but gratuitously*, and that this was done during my lawsuit with Turkey, in May, 1874, through the French ambassador at Athens to the French Government, at a time of great danger, when the Royal Court threatened to lay an attachment on the collection. This is confirmed as well by the *Journal des Débats* of June 24, 1874, as by the late Edgar Quinet's last work, *L'Esprit Nouveau*. I never offered the collection to any one for sale, and it shall never be sold, either during my lifetime or after my death."

12. De Museumreis

Schliemann had dan weliswaar in 1874 beweerd dat hij zijn opgravingen in Troje voorgoed afsloot, maar dat wilde niet zeggen dat alle problemen opgelost waren. Zijn grote doel, het bewijs leveren dat Troje bestaan had, had hij voor zijn gevoel bereikt, maar tijdens het opgraven waren er nieuwe problemen ontstaan. Troje is een heuvel waarvan de klassieke Grieken de top geëgaliseerd hebben. Schliemann wist niet dat dit gebeurd was en had daardoor ook geen idee wat dit voor de stratigrafie betekende wanneer men een sleuf groef. Hij had daardoor geen enkele verklaring voor de merkwaardige zaken die hij tegenkwam. Het begon al meteen aan het begin van zijn werk op Hissarlik. In zijn mededeling van 3 november 1871 zien we voor het eerst zijn verbazing. Op maandag was hij in een puinlaag terecht gekomen waarin hij een ongelooflijke hoeveelheid zeer primitief uitzijnde werktuigen van dioriet vond. De volgende dag vond hij echter niet een stenen werktuig, maar wel een stukje zilverdraad en veel scherven van sierlijk aardewerk. Daardoor dacht hij dat hij weer in de puinlagen van een beschaafd volk gekomen was en dat de stenen werktuigen van de vorige dag van een invasie van een primitief volk afkomstig waren. De dag daarop merkte hij echter dat hij zich vergist moest hebben want hij bevond zich opnieuw in de steentijd en dat zelfde gold ook voor de volgende dag.⁵⁶³

Van de steentijd naar een metaaltijd en terug naar de steentijd. Hoe past dat in het drie periodensysteem? Het systeem geeft een ontwikkeling van laag naar hoog. Wat is hier aan de hand? Hadden de bewoners van Hissarlik om de zoveel tijd een culturele terugval? Schliemann heeft geen idee en vraagt zijn collega's om hulp:

*Vieles mir ganz Unerklärliche finde ich in dieser Steinperiode, und ich halte es daher für nötig, alles so umständlich als möglich darzustellen, hoffend, daß der eine oder der andere meiner geehrten Kollegen imstande sein wird, über die mir dunklen Punkte Aufklärung zu geben.*⁵⁶⁴

We moeten bedenken dat het vinden van een steentijd op Hissarlik per definitie een probleem betekende voor Schliemann. Volgens Homerus gebruikten de helden brons. Stenen werktuigen waren van uit dat kader moeilijk tot niet te verklaren. Vandaar dat Schliemann aan een invasie van een primitief volk dacht.

563 Korfmann 1990, 47.

564 Korfmann 1990, 47.

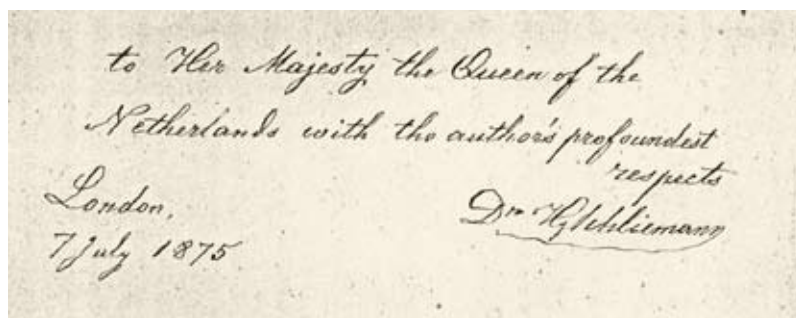
Schliemanns oproep had geen resultaat. Hij kreeg geen antwoord op zijn vragen en in de rapporten van de volgende jaren kwam hij er niet meer op terug. Hij concentreerde zich op de bewijzen voor het bestaan van het Homerische Troje. De problemen met de steentijd verdwenen echter niet. Om te kijken of hij daarover meer informatie kon krijgen was er maar een oplossing. Hij moest die verzamelingen gaan bekijken waarin met de verschillen tussen de diverse perioden goed kon zien. Of hij aan het begin van zijn reis wist dat het een museumreis ging worden is onduidelijk.

Hij reisde naar Parijs en gaf daar voor de Société Géographique een lezing. Deze werd zeer lauw ontvangen. Men was in Parijs nauwelijks geïnteresseerd in Troje. Vervolgens ging Schliemann met vrouw en dochter naar Brighton. Op 24 Juni 1875 hield hij een voordracht voor de Society of Antiquaries in Londen. Deze was een groot succes. Iedereen was enthousiast en Schliemann ontving de ene na de andere uitnodiging.

Op dit zelfde moment was ook de Nederlandse koningin Sofie in Londen. Deze werkte daar een druk schema af waarbij ze met een groot aantal mensen in contact kwam. We kijken even naar zaterdag 3 augustus 1875:

Zaterdag-morgen bezocht H.M. de koningin te Londen de koninklijke kunstacademie in Burlington-House, de Albert-Hall, de hertogin van Teck en prins en prinses Eduard van Saksen-Weimar. H.M. dineerde bij graaf en gravin Cowley, na vooraf in haar hôtel bezoek te hebben ontvangen van eenige aanzienlijken.⁵⁶⁵

Ook op 7 juli schijnt Koningin Sofie weer “aanzienlijken” ontvangen te hebben en dit keer was Schliemann een van de gelukkigen. Hij gaf haar een exemplaar van *Itaque, le Péloponnèse, Troie* en van *Troy and its remains*, beide met de zelfde opdracht:

*to Her Majesty the Queen of the
Netherlands with the author's profoundest
respects
London,
7 July 1875
Dr. H. Schliemann*

*To Her Majesty the Queen of the Netherlands with the author's profoundest respects.
Dr. Hy. Schliemann. London 7 July 1875.⁵⁶⁶*

⁵⁶⁵ *De Tijd* 08-07-1875.

⁵⁶⁶ Arentzen 2004, 28.

Het schijnt dat koningin Sofie onder de indruk was van Schliemann. Ze nodigde hem uit om langs te komen wanneer hij in Nederland was. Dit schijnt Schliemann op een idee van een grotere reis gebracht te hebben. Hij besluit haar uitnodiging te accepteren en vervolgens ook Zweden, Denemarken, Duitsland en Italië te bezoeken om zich daarna in Napels te vestigen.⁵⁶⁷

Schliemann reist naar Nederland en bezoekt inderdaad koningin Sofie. *De Tijd* meldt deze gebeurtenis op 11 augustus aan haar lezers:

*De beroemde Schliemann, de ontdekker van de overblijfselen van Troje, genoot dezer dagen de eer bij H.M. de Koningin het middagmaal te gebruiken.*⁵⁶⁸

De krant was wat laat met zijn mededeling. Zelf gaf Schliemann al op 5 augustus 1875 in een brief aan de curator der klassieke kunst van het Louvre, Felix Ravaisson (1813-1900), een verslag van dit bezoek. De zeer geleerde koningin van Nederland sprak zeer enthousiast over Ravaisson en vroeg Schliemann hem te groeten. Ze nodigde Schliemann uit voor zowel de lunch, het diner als het souper. Ze spraken over oude geschiedenis en archeologie, onderwerpen waarin de koningin sterk geïnteresseerd was. Schliemann was van mening dat de koningin zeer belezen was en een bijzonder goed geheugen had. Ze zou graag zelf willen graven. Schliemann is van mening dat hij haar kan overtuigen om in Klein Azië, op de Cycladen of in Italië te gaan opgraven, maar hij is niet van plan om meer te doen dan haar advies geven. Meer heeft ze ook niet nodig want in Leiden heeft ze veel geleerden, waaronder twee uitstekende archeologen.⁵⁶⁹

Wat koningin Sofie zelf van haar ontmoeting met Schliemann vond is onbekend. Uit niets blijkt dat zij werkelijk zo geïnteresseerd was in archeologie als Schliemann aan Ravaisson vertelde. In 1871 had ze een bezoek gebracht aan Pompeji en Herculaneum waarover ze zeer enthousiast in haar dagboekje schreef, maar daar schijnt het bij gebleven te zijn.⁵⁷⁰

Naar het zich aan laat zien was het bezoek Schliemann bevallen of leek het hem gewoon goed om de kontakten met de koningin te onderhouden. Op 2 maart 1876 schreef hij haar vanuit Athene.⁵⁷¹ Hij had een aardig cadeautje voor haar. Uit zijn eigen verzameling Griekse antiquiteiten had hij voor de koningin zijn tien beste Tanagra-beeldjes gezocht.

567 Meyer 1953, 284.

568 *De Tijd* 11-08-1875.

569 Meyer 1953, 287. In de archieven van zowel Leemans als Pleyte is nog niet het minste spoor van interesse voor Klein Azië of Griekenland te vinden.

570 Brief B. Woelderink van de Dienst van het Koninklijk Huis van 29 juni 1994.

571 Er zijn in het koninklijkhuys archief geen brieven van Schliemann bewaard gebleven.

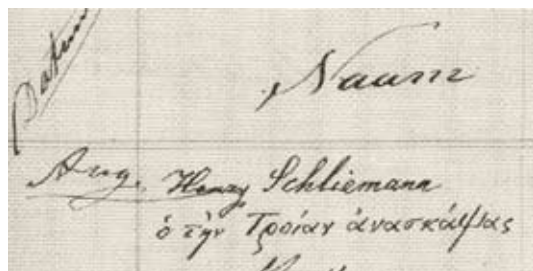
Tanagra beeldjes waren zo populair dat de Erve L. Grisanti in 1885 met gipskopieën adverteerde. In dat zelfde jaar plaatsten ze ook een advertentie waarin sprake is van de collectie Schliemann. Wat men hier precies onder verstond is helaas onduidelijk.

Voor de aardigheid had hij daar ook nog twee beeldjes van het oude Thebaanse type, met een vogelgezicht en een “polos” op het hoofd, bij gedaan.⁵⁷²

Dit lijkt een geweldig geschenk, de beste stukken uit zijn eigen verzameling. De werkelijkheid was echter net iets anders. Schliemann schijnt meteen na zijn bezoek besloten te hebben om koningin Sofie enige beeldjes te geven. Tanagra was zeer in de mode op dat moment en daardoor een uitstekend geschenk voor een koningin. Hij vroeg zijn vrouw om hem bij het verkrijgen van dit geschenk te helpen. Ze moest er in Athene een aantal op de markt kopen, maar ze mochten niet te duur zijn.⁵⁷³ Het was absoluut verboden om antiquiteiten uit Griekenland te exporteren. Dit geschenk moest dus illegaal verzonden worden. Vermoedelijk heeft Schliemann ze meegenomen naar de Troad en van daar naar Nederland gestuurd. Wat de koningin van dit geschenk vond weten we niet, maar dat ze het ontvangen heeft is zeker. Na haar dood in 1884 werden deze beeldjes, in 1885, aan het Rijks Museum van Oudheden in Leiden gegeven. De verzameling was niet meer geheel in orde. Een beeldje was gebroken en drie beeldjes waren verdwenen. Wie deze beeldjes nu bekijkt ziet dat Sophia Schliemann zich goed aan de opdracht van haar man

⁵⁷² Meyer 1858, 36.

⁵⁷³ Poole 1967, 199 “Writing to Sophia about how graciously he had been entertained, he asked that she select the statuettes, but cautioned her to “find very nice ones at a very low price. I can’t pay much because I have to give them away.” This was the same Heinrich who sent his shirts and underthings from Athens to a laundry in London, by fast ship.”

Heinrich Schliemann, hij die Troje opgegraven heeft.

gehouden heeft. Het zijn aardige Tanagra-figuren, maar geen bijzondere. Er zit zelfs een vervalsing bij: een kleine kopie van een van de beelden van de zogenaamde Nike-Balustrade op de Acropolis.⁵⁷⁴

Na zijn bezoek aan de koningin reisde Schliemann naar Leiden om daar het Rijksmuseum van Oudheden te bezoeken. Schliemann was trots op wat hij gepresteerd had en dat toonde hij toen hij zijn naam in het gastenboek schreef:⁵⁷⁵

Leiden was voornamelijk beroemd om zijn Egyptische verzameling, maar Schliemann was alleen geïnteresseerd in de Nederlandse prehistorie. We kunnen ons afvragen hoe Conradus Leemans (1809-1893) en Willem Pleyte (1836-1903), die beiden egyptoloog waren dit vonden. Na afloop van zijn bezoek stuurde Schliemann een uitgebreid verslag aan zowel Ravaissou van het Louvre als Newton van het British Museum. Dit verslag werd uiteindelijk gepubliceerd in *The Academy*.

Schliemann schreef het op 4 augustus 1875 in Den Haag. De twee dagen ervoor had hij de prehistorische collecties in Leiden bestudeerd. Hierbij hadden de vondsten uit de hunebedden zijn bijzondere aandacht gehad. De oudste voorwerpen die men heeft zijn zonder twijfel die, die men bij Hilversum gevonden heeft. Deze zijn gevonden onder een hoeveelheid grote stenen, die vroeger gangen vormden. De daken van deze gangen zijn lang geleden ingestort. De gevonden voorwerpen zijn zeer ruwe bijlen en pijlpunten. Ze zijn niet gemaakt van vuursteen of dioriet, maar uit een zachtere grijze of gele steen. Men kan zich het beste een voorstelling van de pijlpunten maken wanneer men zich het laatste kootje van een vinger voorstelt en dat dan met een punt. Er zijn honderden van deze pijlpunten en de kleinste zijn zeker niet kleiner dan een vingerkootje. De meeste zijn echter groter en er zijn er zeker meer dan 100 die de vijf centimeter overschrijden en meer dan 50 zijn langer dan 8 centimeter. Het is verbazingwekkend om te bedenken dat ze ooit als pijl gebruikt zijn, maar het kunnen niets anders dan pijlpunten zijn. Bij deze pijlpunten en bijlen is geen enkel spoor van aardewerk gevonden.

574 Bastet 1977 en Bastet 1978.

575 Verhart 1995, 22.

Geen enkele oudheidkundige zal ook maar een moment twijfelen om deze voorwerpen aan de eerste periode van de steentijd toe te schrijven. Het is dan ook verbazingwekkend om te vermelden dat samen met deze voorwerpen een bronzen strijdbijl gevonden is, die door zijn vorm doet denken aan Trojaanse strijdbijlen. Ik ben er daardoor van overtuigd dat Chabas (*L'Antiquité préhistorique au Piont de Vue des Monuments Égyptiens, 2nd edition*) gelijk heeft als hij stelt dat stenen wapens en voorwerpen, zelfs in het verste verleden, altijd samen gebruikt zijn met wapens en voorwerpen van koper. Alle in Hilversum gevonden voorwerpen zijn in Leiden gemerkt met H.I.

In de andere Nederlandse hunebedden heeft men gepolijste bijlen van dioriet, grafurnen zonder versiering en kleine versierde vazen gevonden. Deze versiering lijkt op die van de oude Ierse en Engelse vazen in het British Museum en stammen, zoals Conze⁵⁷⁶ vermoedt, zo te zien af van de gewezen patronen die de Germaanse stammen gebruikten voor hun wollen en linnen stoffen. Er zijn nooit meer dan twee vazen, dat wil zeggen een grote en een kleine, gevonden in een hunebed. In twee gevallen is, in plaats van het kleine potje, een potje in de vorm van een bootje gevonden. Deze moeten gebruikt zijn om het vloeibare metaal in een vorm te gieten. Alle vazen en urnen uit de hunebedden zijn met de hand gemaakt en veel zijn van zeer ruwe makelij. In veel hunebedden heeft men bronzen ringen gevonden, maar geen voorwerpen of wapen van metaal en ook geen fusaïoli of schijven van aardewerk. Het Leidse museum heeft ongeveer 50 van deze schijven, maar allemaal zonder versiering en samen gevonden met voorwerpen die niet erg oud zijn.

Het Leidse museum is ongetwijfeld het rijkste ter wereld als het op beschreven Egyptische papyrussen aankomt. Daarnaast heeft het een zeer grote verzameling Cavi oudheden van Java. Wat dit laatste betreft is het uniek in de wereld.⁵⁷⁷

Er waren op dit moment in Leiden bij het museum zoals gezegd twee mensen die Schliemann voorgelicht kunnen hebben over de vondsten, de al genoemde Leemans en Pleyte. Schliemann is wat onnauwkeurig in de titel van Chabas' boek dat hij hier noemt. Dit moet zijn *Études sur l'Antiquité Historique d'après les sources égyptiennes et les monuments réputés préhistoriques* uit 1873. In dit boek probeert François Joseph Chabas (1817-1882) aan te tonen dat een diepe prehistorie zoals die door steeds meer oudheidkundigen aangehangen werd, nooit bestaan had. In de door Schliemann genoemde tweede druk maakte hij hiervoor dankbaar gebruik van Leonard Johannes Friedrich Janssens (1806-1869) idee, dat de laatste hunebedden gedurende de Romeinse tijd waren gebouwd.⁵⁷⁸

576 Alexander Conze (1831-1914) Duits klassiek archeoloog die in 1873 in Samothrace groef.

577 Schliemann 1875.

578 Janssen 1848, 117-120.

Aangezien Chabas deze informatie van Pleyte had ontvangen is het redelijk om aan te nemen dat deze Schliemann op het bestaan van Chabas' boek had gewezen. Aangezien Schliemann verder niet op Chabas' ideeën terugkomt laat ik deze hier verder buiten beschouwing.

Wanneer we Schliemanns tekst lezen is het moeilijk te geloven dat hij zijn informatie werkelijk van iemand uit het Leidse museum gekregen heeft. Er klopt namelijk helemaal niets van.

Het eerste gedeelte van Schliemanns beschrijving gaat over vondsten uit hunebedden bij Hilversum. Dat is merkwaardig omdat er bij Hilversum geen hunebedden liggen.⁵⁷⁹ Uit de beschrijving die Schliemann van de hier gevonden stenen werktuigen geeft blijkt echter zonneklaar dat het hier om vondsten uit de Hilversummer haardsteden gaat. Deze vondsten waren in 1853 onder de aandacht van Pleytes voorganger, Janssen, gebracht en deze had onmiddellijk geweten dat dit de vondst van zijn leven was. De eerste stenen werktuigen waren te voorschijn gekomen nadat de burgemeester van Maartensdijk aan de landarbeider Westbroek, die bezig was met het ompspitten van een stuk heide, had gevraagd om uit te kijken naar stenen werktuigen. Westbroek vond nagenoeg onmiddellijk het gezochte. De burgemeester betaalde hem voor deze stenen werktuigen en waarschuwde vervolgens Janssen. Janssen zocht Westbroek op en kocht wat deze nog meer gevonden had. Gedurende de winter van 1852 vond Westbroek zeventien met stenen afgezette kuilen waarin vuren gebrand hadden. De voorwerpen die Westbroek vond waren inderdaad uiterst primitief. En dat was niet het enige merkwaardige wat er gevonden werd. Op de bodem van haard 12 vond men een moderne knoop. Janssen werd hier niet ongerust door. Hij had wel vaker moderne voorwerpen in prehistorische graven gevonden. Sommige dingen werkten zich nu eenmaal de grond in. In een andere haard vond Janssen een bewerkt stuk mergel. Hij beschouwde dit als een heel duidelijke indicatie voor de ouderdom van deze haarden. Dit stuk mergel moest oorspronkelijk deel hebben uitgemaakt van een Romeinse villa en deze haarden moesten dus uit de Romeinse tijd stammen. Voor de moderne lezer is het onmiddellijk duidelijk. Westbroek had een manier gevonden om wat extra's aan de bij het ompspitten van de heide gevonden stenen te verdienen. In Leiden duurde het echter tot 1932 voordat men dit begreep.⁵⁸⁰

579 Over de steen bij de Vuursche zullen we het hier niet hebben.

580 Zie Arentzen 2007.

De bronzen bijl die Schliemann hier noemt hoorde niet bij deze vondst. Hij werd weliswaar door Janssen in het zelfde boek als de haardsteden beschreven, maar hij was in een grafheuvel op de Hilversummer hei gevonden.⁵⁸¹

Ook Schliemanns informatie met betrekking tot de hunebedden was niet werkelijk wat het zou moeten zijn. Waar hij het idee dat er nooit meer dan twee potten in een hunebed gevonden waren vandaan had heb ik niet kunnen achterhalen. Er was op dit moment nog maar weinig over hunebeddaardewerk bekend, maar dat er meer dan twee potten in een hunebed gevonden werden wist men wel. Deze potten waren bovendien, zeker ten opzichte van latere bronstijdurnen, van een zeer goede kwaliteit. Ook voor het idee dat er een grote hoeveelheid bronzen ringen in de hunebedden gevonden waren heb ik geen bron kunnen ontdekken die Schliemann eventueel had kunnen gebruiken.⁵⁸²

Van Leiden reisde Schliemann door naar Kopenhagen. Als men in die tijd ergens het drie periodensysteem kon zien dan was het wel in dit museum, dat geheel volgens dit systeem ingericht was. Schliemann schreef ook over dit bezoek een verslag voor *The Academy*.

Dit verslag schreef Schliemann op 11 augustus 1875 nadat hij de verzameling van het museum voor prehistorische oudheden (Nordiske Oldsager) in Kopenhagen had bestudeerd. Hier werd de steentijd in drie stadia verdeeld. In de eerste groep heeft men de voorwerpen uit de Kjökkenmøddinger geplaatst. Dit zijn zeer ruw gemaakte hamers, bijlen, messen, pijlen en lansen van vuursteen. Daartussen vindt men af en toe een gepolijst exemplaar. Men vind er ook ruwe kammen, naalden etc. van bot die met vuurstenen werktuigen vervaardigd zijn. Deze wapens en voorwerpen worden geacht van de eerste bewoners van Denemarken te zijn, die het brons nog niet kenden. Deze laatste veronderstelling wordt echter tegengesproken door de vondsten uit de Kjökkenmøddinger van Sasingerbanken, waar een grote bronzen ring en een bronzen ornament zijn gevonden.⁵⁸³ Wanneer de Kjökkenmøddiger, zoals de Deense geleerden geloven, een soort overgang waren tussen de steentijd en de brons-

581 Janssen 1856, 67 “Op de hilversumsche heide ... zijn acht grafheuvels gelegen ... zij behooren niet tot de steen-, maar tot de latere, zoogenoemde brons-periode, hetwelk mij in October ll. gebleken is, toen ik een dier heuvels door opgraving onderzocht ... en daarbij eene goed bewaarde koperen of bronzen wig vond.” Dankzij Schliemann noemde Verhart, 23 deze bijl nog als onderdeel van de Hilversummer Haardsteden.

582 Voor de geschiedenis van het hunebedden onderzoek en de stand van zaken rond 1875 zie Bakker 2010, 141-160.

583 “I am sorry that I cannot answer your question about the Kjökkenmødding at Sasingerbanken. In our archives I have been through all the finds of shell middens known up to 1875, but none of them are named Sasingerbanken. Somehow Schliemann must have got it wrong.” Jørgen Jensen National Museum of Denmark 19-12-2000.

tijd, dan zouden er alleen maar gepolijste voorwerpen gevonden moeten worden, maar dat is niet het geval. In tegendeel, in de Kjøkkenmøddiger worden nu juist de ruwste stenen werktuigen gevonden.⁵⁸⁴

Hier schijnt Schliemann zich in zijn eigen argumenten te verwarren. Hij begint met ons te vertellen dat de steentijd uit drie perioden bestaat en dat de Kjøkkenmøddiger in de oudste daarvan thuis horen. Nu blijken ze echter een overgang naar de bronstijd te vormen en dus in de jongste van de drie steentijden thuis te horen.

Het wordt echter nog verwarrender. Hoewel we hier met de overgang van de steentijd naar de bronstijd te maken hebben is er, zo vertelt Schliemann zijn lezer nu, in de Kjøkkenmøddiger geen brons gevonden en dat nadat hij zijn lezers even tevoren verteld heeft dat er wel brons gevonden is in de Kjøkkenmøddiger van Samsingerbanken.

Dat er geen brons gevonden is in deze prehistorische afvalhopen hoeft volgens Schliemann niemand te verbazen. Ze liggen aan zee en bestaan uit de schelpen van kokkels, slakken en oesters. Wat daar aan metaal tussen gezeten heeft moet lang geleden al zijn weggeroest in de vochtige zeelucht. Daarnaast moesten we er volgens Schliemann rekening mee houden dat het Deense klimaat geheel ongeschikt was voor oorspronkelijke bewoners.⁵⁸⁵ Tenzij we er van uitgaan dat ze met wollen kleding aan geschapen zijn, moeten ze uit een warmer klimaat gekomen zijn⁵⁸⁶ vanwaar ze hun bronzen wapens en werktuigen meebrachten. De voorraad moet klein geweest zijn en dus moesten ze zich aanpassen aan de mogelijkheden van hun nieuwe land. Het heeft waarschijnlijk lang geduurd voor ze koper konden winnen en zich tin konden verschaffen om brons te maken. Deze immigranten, die het gebruik van metaal in hun eigen land gekend hadden en een bepaalde graad van beschaving meegebracht hadden, konden niet in totale barbarij terugvallen; ze konden niet het gebruik van metaal totaal vergeten en terugvallen op de ruwste stenen werktuigen - dat is onmogelijk. Vervolgens wijst Schliemann er opnieuw op dat er in iedere Kjøkkenmøddigen wel enige gepolijste werktuigen gevonden zijn. Het is niet meer normaal dat er vijftig keer zoveel ruwe als gepolijste werktuigen gevonden zijn. Het polijsten van werktuigen was veel werk en die werden dan ook niet weggegooid, met ruwe werktuigen lag dat anders, die werden zonder enige moeite opnieuw gemaakt.

584 Schliemann 1875b, 222.

585 Schliemann gebruikt hier het woord αὐτοχθόνες. Waarom hij voor dit woord Grieks gebruikt is mij onbekend.

586 Tristram, H.B. 1866 Recent Geographical and Historical Progress in Zoology. *Contemporary Review*: "We have found nothing yet to prove that the barbarous dwellers on the kitchen middens were not the wandering outcasts from the pre-existent civilization of the valleys of the Euphrates or the Nile, nor is there any chronological argument against it. Nor have we yet seen the traces of the barbaric epoch underlying the vestiges of the earliest civilizations in its sites." Zie Eiseley 1979, 194-195.

Het is niet meer dan normaal dat deze mensen toen ze wat beschaafder werden alleen nog gepolijste werktuigen gebruikten en langzamerhand ook steeds meer werktuigen van brons gingen maken. Er heeft echter nooit een tijd bestaan waarin het gebruik van brons onbekend was en men alleen ruwe stenen wapens en werktuigen gebruikte. Zelfs in de meest afgelegen gedeelten van Afrika en Azië vinden we gepolijste stenen wapens en werktuigen.⁵⁸⁷

Schliemann was niet de enige oudheidkundige die het drie periodensysteem van de hand wees. Vooral in Duitsland woedde er in deze periode een felle discussie over het “Deense systeem”. Ik laat deze discussie hier voor wat hij is omdat Schliemann totaal andere argumenten gebruikt, zodat er geen enkele verbinding tussen hem en de andere tegenstanders van dit systeem lijkt te bestaan. Hij heeft zich ook niet bij die tegenstanders aangesloten. Sterker nog, Schliemann heeft hierna nooit meer over het drieperiodensysteem gesproken.

Schliemann reisde verder via Stockholm en Lübeck naar Schwerin. Schliemann prijst, in het artikel dat hij over dit gedeelte van zijn reis schrijft, Friedrich Lisch (1801-1883)⁵⁸⁸ voor de wijze waarop deze het museum in Schwerin ingericht heeft. De twee heren ontmoetten elkaar echter niet.⁵⁸⁹ Dit is jammer omdat Lisch een van de vaders van het drie periodensysteem is. Dit keer komt Schliemann tot de ontdekking dat een verdeling van de steentijd onzin is. Voor hem geen paleolithicum en neolithicum.

Alle stenen werktuigen die men in de hunebedden van Mecklenburg en elders gevonden heeft zijn gepolijst. Wanneer nu een ongepolijst werktuig ouder is dan een gepoleist moeten er, aangezien er in de Kjøkkenmøddiger hoofdzakelijk ongepolijste werktuigen gevonden zijn, eerder mensen in Denemarken gewoond hebben dan in het meer zuidelijk gelegen Mecklenburg. Dat klinkt niet goed en bovendien zijn er ook gepolijste werktuigen in de Kjøkkenmøddinger gevonden. Waarschijnlijk was het leven van de mensen, die deze primitieve afvalbergen gemaakt hebben, zo zwaar dat ze de tijd niet hadden om hun werktuigen te polijsten.⁵⁹⁰

Van hier reisde Schliemann door naar Berlijn. Hier wordt Schliemanns interesse door een aantal potten uit Pommeren getrokken. Tien daarvan, met in ruwe trekken een gezicht en een deksel die op een pet lijkt, trokken speciaal zijn aandacht. Op sommige ziet men een mond, op anderen niet. Drie urnen hebben oren met twee of drie gaatjes er in, waaraan glazen kralen konden hangen. Bij vier wordt het gezicht aangegeven door twee grote ogen waartussen een klein handvat de neus en de wenkbrau-

587 Schliemann 1875b, 222.

588 Voor Lisch zie Gralow, Hoppe und Stange 2010.

589 Zimmermann 1997.

590 Schliemann 1875c, 308.

wen vervangt. Al deze urnen komen uit Pommeren, uit de buurt van Danzig. Omdat ze samen met ijzeren voorwerpen gevonden zijn kunnen ze niet erg oud zijn. Volgens de beroemde antropoloog en etnoloog professor Rudolf Virchow (1821-1902)⁵⁹¹ stammen ze uit de tweede eeuw voor Christus.⁵⁹²

Het is opvallend dat Schliemann hier, hoewel hij, zoals we gezien hebben, het drie periodensysteem verworpen had, de aanwezigheid van ijzer wel voor een late datering gebruikt. Men krijgt het idee dat hij alleen de steen- en bronstijd samen wilde voegen, maar de ijzertijd wel wilde laten bestaan. Ook wanneer hij naar de vorm en afwerking van de diverse vazen kijkt ontstaat er weer een probleem. Zijn de oudere vazen werkelijk ouder? Juist deze vazen met hun primitieve gezichten zien er uit alsof ze de oudste van de hele collectie zijn, maar doordat ze samen met glazen kralen en ijzeren voorwerpen gevonden zijn is het zeker dat

Een gezichtsurn uit Pommeren en een uit Troje.

591 Virchow was, patholoog, antropoloog, prehistoricus en politicus. Uit de ontmoeting die aan deze informatie ten grondslag lag ontstond een levenslange vriendschap tussen hem en Schliemann.

592 Schliemann 1875c, 309. Zie ook Schliemann 1875d “And as regards the age of the Pommerellen face-urns ... and the iron with which they are constantly found, do not possibly authorise us to ascribe to them a higher antiquity than the beginning of our era, or, at the very utmost, the first or the second century B.C.; whereas I now agree, I think, with all archaeologists in claiming for the Trojan vases a very remote antiquity, and at least 1,500 to 2,000 years before Homer.”

ze niet heel erg oud zijn. De vazen uit de hunebedden, waarbij niets anders dan stenen werktuigen gevonden zijn, zien er veel moderner uit, maar ze moeten veel ouder zijn.⁵⁹³

Het is allemaal veel ingewikkelder dan men zou denken. Schliemann reist vervolgens via Danzig, Breslau, Wenen en Mainz naar Rostock waar hij op 17 augustus een lezing geeft. De inhoud van deze lezing is nagenoeg gelijk aan de lezing die hij aan het begin van deze reis in Londen gegeven heeft. De winst van zijn museumreis is slechts zeer gering. Alleen de gepolijste Trojaanse bijlen van dioriet zien er hetzelfde uit als alle gepolijste bijlen die Schliemann op deze reis gezien heeft. Daarnaast is er in de musea van Leiden, Kopenhagen, Stockholm, Lübeck, Schwerin, Breslau, Wenen en Mainz niets te vinden dat lijkt op wat hij in Troje gevonden heeft.⁵⁹⁴

Van uit Rostock reisde Schliemann door naar Italië.

593 Schliemann 1875c, 309.

594 Schliemann 1875/1990, 19.

13. Een Italiaans intermezzo

Het schijnt dat Schliemann nog steeds een wrok ten opzichte van Griekenland koesterde want hij reisde niet naar Athene, maar, zoals hij aangekondigd had, naar Napels. Op verzoek van Fiorelli ging hij zich daar met de archeologie bezig houden. Fiorelli had twee vragen die Schliemann voor hem wilde oplossen.

- A. waar lag het oude Alba Longa en
- B. werden er werkelijk scherven gevonden onder de laag die ontstaan was door de laatste vulkaanuitbarsting.

Het onderzoek naar Alba Longa sloot netjes aan bij Schliemanns werk in Troje. Na de val van Troje was deze stad door de halfgod Aeneas, samen met Anchises, zijn vader, en Ascanius, zijn zoon, verlaten. Volgens Vergilius (70-19 v.Chr.) reisde dit gezelschap naar de stad Laurentum op de westkust van Italië. Ze leefden hier nog lang en redelijk gelukkig, maar Ascanius besloot uiteindelijk om toch maar zelf een stad te stichten. Deze stad noemde hij Alba Longa.

In de locale traditie zijn geen verhalen over een vulkaanuitbarsting te vinden. Dit betekent, volgens Schliemann, dat de laatste vulkaanuitbarsting dus plaatsgevonden moet hebben voor er mensen in dit gebied kwamen wonen. Alba Longa kan dus niet onder de laatste lavalaag verborgen liggen. Er moeten daarom sporen aan de oppervlakte te vinden zijn. Het kan niet, zoals de meeste mensen denken, op de hoge zuidkust van het Albanomeer liggen. Deze kant bestaat geheel uit vulkanisch materiaal dat niet door mensen verstoord is. Bovendien vindt men daar geen laag van afval en scherven, de absoluut zekere aanwijzing voor vroegere bewoning. Scherven zijn als het er op aan komt onverwoestbaarder dan de dikste stadsmuren. Alba Longa kan ook niet aan de oever tussen Castel Gandolfo en het klooster van de Capucinen gelegen hebben, want ook daar ontbreken alle afval- en potscherven, die er zouden moeten zijn als er een oude stad was. Er blijft dus maar een locatie voor Alba Longa over: de stad Albano. Voor Schliemann is het zeker: Albano is Alba Longa. Deze identificatie wordt zelfs nog extra zeker aangezien er hier een aanzienlijke afvallaag is, op sommige punten zelfs wel 33 voet diep.⁵⁹⁵ En zo heeft Schliemann met behulp van aan de oppervlakte zichtbare scherven het eerste probleem opgelost zonder dat hij daarvoor een schop in de grond hoefde te steken.

⁵⁹⁵ Schliemann 1875f, 408.

Aangezien Schliemann bepaald had dat de laatste vulkaanuitbarsting in dit gebied plaats had voor hier mensen kwamen wonen was het onmogelijk dat er zich onder de lavalaag scherven bevonden. Fiorelli had hem echter op de wijngaard van Carlo Meluzzi uit Marino gewezen als een van de plaatsen waar urnen en andere voorwerpen onder de lavalaag gevonden waren. Om er zeker van te zijn dat hij zich niet vergiste zorgde Schliemann ervoor dat hij toestemming kreeg van de eigenaar voor een proefsleuf. Hij ging zelfs zover dat hij al meteen de toestemming regelde om het hele veld op te graven als dat nodig zou blijken. Vier dagen lang werkte hij met een grote groep arbeiders in het veld naast de wijngaard waar zoveel zaken gevonden zouden zijn. Nadat hij de vulkanische laag doorbroken had groef hij tot op een diepte van tien voet, maar hij vond niets behalve onverstoorde aarde.⁵⁹⁶ Het verhaal van de objecten die onder de lava laag gevonden waren kon niet kloppen.

Het was negatief bewijs waarmee Schliemann Burnabashi als locatie van Troje afwees en het is negatief bewijs waarmee hij nu het voorkomen van scherven onder de lava naar het land der fabelen verwijst.

Hij baseert zich echter niet uitsluitend op het resultaat van zijn opgravingen, hij gaat er ook voor bij een aantal specialisten te rade. Hij praat met een groot aantal arbeiders uit Castel Granddolfo, Marino en Alba, die voor hun levensonderhoud de vulkanische laag doorbreken om wijngaarden aan te leggen. Hij vroeg hen of ze ooit door mensen gemaakte objecten gevonden hadden. Ze begonnen allemaal te lachen en dachten dat hij een grap maakte. Toen ze echter zagen dat hij serieus was verklaarden ze allemaal nog nooit iets onder de vulkanische laag gevonden te hebben.⁵⁹⁷

In oktober werkte Schliemann in Motya. De resten van deze stad liggen op een eiland voor de kust bij Marsala aan de westkust van Sicilië. Het is een van oorsprong Fenicische stad die later in Carthaagse handen kwam. Hij was beroemd om de schoonheid van zijn huizen en de rijkdom van zijn inwoners. In 397 is deze stad verwoest door Dionysius de oudere (405-367 v.Chr.), tiran van Syracuse. Na de val gaf hij opdracht om alle mannen, vrouwen en kinderen uit deze stad te doden en het geheel met de grond gelijk te maken. Ook hier ging Schliemann op uitnodiging aan de gang. Dit keer was hij gevraagd door Ruggero Bonghi (1826-1895), de minister van onderwijs. Een week lang groef hij met 19 arbeiders proefsleuven op diverse plaatsen in Motya. Hiermee toonde hij aan dat de huizen in deze stad gebouwd waren van in de zon gedroogde stenen. Aan de zuidoostkust vond hij de overblijfselen van een groot huis waarvan de wanden bestonden uit pilaren met daartussen zowel stenen als bakstenen, overdekt met kalkpleister. De aardelaag was slechts

596 Schliemann 1875f, 408.

597 Schliemann 1875f, 408.

op enkele punten twee en een halve meter dik, meestal niet meer dan een halve meter. Hij vond twee soorten aardewerk. Een Griekse van zeer goede kwaliteit en een ruwe onbeschilderde.⁵⁹⁸

Dit was niet echt de cultuurperiode waar Schliemann in geïnteresseerd was. Bovenop de heuvel groef hij bijvoorbeeld maar tot het ontbijt, want al na twee meter had men ongestoorde grond gevonden. Men had niet meer dan een pijlpunt met de vorm van een miniatuurlans gevonden. Dat was niet de moeite waard en dus ging hij naar de noordkant van het eiland. Daar trok hij een 24 meter lange testsleuf door de oude poort in de richting van de dam waarmee dit eiland met de kust verbonden wordt. Het verbaasde hem dat hij niet het minste spoor van archaisch aardewerk vond. Hij vond geen enkele scherf die ouder was dan de vijfde eeuw voor Christus. Omdat er niets te vinden was en geen historisch raadsel op te lossen stopte hij zijn werk hier.⁵⁹⁹

Het schijnt dat Schliemann had gehoopt dat hier oudere lagen waren te vinden en toen dat niet het geval bleek verloor hij zijn interesse.⁶⁰⁰ Dat het Schliemann inderdaad om oudere lagen ging kunnen we lezen in een brief die hij op 20 november vanuit Castellamare aan Friedrich Schlie (1839-1902) schreef. Hij heeft Schlie al verteld dat systematische opgravingen in Motya onmogelijk zijn omdat er op grote gedeelten van het eiland niet meer dan een halve meter aarde lag. Ook zijn onderzoeken bij de tempels van Segesta en Paestum waren op niets uitgelopen. Hij gaat nu naar Arpino. Daar vindt men geweldige cyclopische muren en ligt er een behoorlijke afvalleeg op de Acropolis. Hopelijk is dat wat want hij wil toch het liefst in de prehistorie blijven. Hij heeft zich met veel moeite op dat vakgebied in gewerkt en hij gelooft nu dat hij slechts op dat terrein van waarde voor de wetenschap kan zijn. Latere oudheden interesseren hem maar matig.⁶⁰¹

Schliemann beschouwt zichzelf als een prehistoricus en daarmee is hij in het Middellandse Zeegebied waarschijnlijk de eerste die zich als dusdanig omschrijft. Door op te merken dat latere oudheden hem maar matig interesseren onderscheidt hij zich fundamenteel van de klassieke archeologen van zijn tijd. Curtius en Adler bijvoorbeeld waren alleen naar Olympia gekomen om antieke kunst te vinden, in oudere lagen waren ze absoluut niet geïnteresseerd.

598 Isserlin 1974, 110.

599 Isserlin 1974, 109.

600 Isserlin 1968, 145 "The brevity of Schliemann's stay at Motya, he [V. Tusa] thought, might not have been without relation to a certain strain between Schliemann and the archaeological authorities at the time (and in particular Principe di Salea, then in charge of archaeological research in Sicily) of which documents still kept in Palermo give evidence. In fact, on terminating his work at Motya, Schliemann did not even take the trouble of calling again on the authorities in Palermo." Over wat voor documenten hier gesproken wordt heb ik niet kunnen ontdekken.

601 Meyer 1953, 298. Buchholz 1995, 50.

Schliemann blijft nog even doorzoeken, maar hij kan niets vinden dat hij interessant vindt. Hij zocht te vergeefs in Tauromenium, Syracuse, Arpinum, Capri en Populonia maar nergens vond hij ook maar een enkele prehistorische scherf. Bonghi heeft hem gevraagd om de grote necropool van Chiusi (Clusium) op te graven, maar Schliemann kan er zich niet toe brengen. Er is daar geen vraag om te beantwoorden en niets te vinden dat men al niet in elk willekeurig museum zien kan. Nee, het is voor Schliemann duidelijk dat hij het bij de prehistorie van Klein Azië moet houden, dat is zijn terrein.⁶⁰²

Pastum 1870 - Gioacchino La Pira.

602 Meyer 1953, 302.

14. De verhinderde opgraving

In April 1875 was er een uitspraak gekomen in het proces van de Turkse staat tegen Schliemann. Schliemann moest 10.000 Franc betalen en dan mocht hij zijn Trojaanse vondsten houden. Om de Turkse regering gunstig te stemmen maakt hij 50.000 Franc over. Het idee dat het de Turken in eerste instantie om het geld ging zou wel eens waar kunnen zijn. Bij latere opgravingen moest Schliemann steeds twee derde van alle vondsten aan Turkije afstaan, maar in 1885 kon hij nagenoeg alles weer terug kopen.⁶⁰³

Van Napels reist Schliemann naar Constantinopel om een vergunning voor het verder graven op Hissarlik aan te vragen. Het proces is weliswaar afgesloten en Schliemann heeft vijf keer het bedrag betaald waarvoor hij veroordeeld was, maar dat wil nog niet zeggen dat de zaken soepel lopen. We kunnen de ontwikkelingen via de Nederlandse kranten volgen. De eerste mededeling over deze zaak komt op 15 februari 1876 in *Het nieuws van den dag*:

*Het Turksch gouvernement heeft geweigerd aan Dr. Schliemann verlof te geven zijne opgravingen in het oude Troje voort te zetten.*⁶⁰⁴

Schliemann geeft zijn pogingen echter niet op en op 7 maart kunnen de Nederlanders in de krant lezen dat hij gekregen heeft wat hij wilde:

*Aan de Heer Schliemann is vergunning verleend zijne Trojaansche opgravingen voort te zetten. Gelijk men weet was hem dit eerst geweigerd.*⁶⁰⁵

Het schijnt dat Schliemann in min of meer regelmatig briefcontact stond met Keller van Hoorn. Het is niet bekend hoeveel brieven er tot op dit moment tussen de twee gewisseld waren, maar op 6 mei schrijft Keller van Hoorn in ieder geval aan Schliemann:

603 Herrman und Maas 1990, 455 en Meyer 1936, 252.

604 *Het nieuws van den dag* 15-02-1876. *De Tijd* 17-02-1876: "Men meldt uit Constantinopel aan de *Weser-Zeitung*, dat het den heer Schliemann niet is gelukt, van de turksche Regeering de noodige machtiging te erlangen tot voortzetting zijner opgravingen ter plaatse, waar, volgens hem, het oude Troje heeft gestaan."

605 *Het nieuws van den dag* 07-03-1876.

Hooggeachte Heer

Hartelijk dank voor uw welwillend schrijven mij uit Constantinopel gewoden. Het verheugt mij, dat gij wilt voortgaan met uwe opgravingen te Hissarlik, die (zelfs, afgescheiden van het Trojaansche vraagstuk) zulk hoogschbelangrijke uitkomsten opleveren en aangenaam zal het mij zijn bij gelegenheid te vernemen, of het U gelukt is de gewenschte firman te verkrijgen, en dan welke nieuwe ontdekkingen door U zijn gemaakt.

Gij verstaat de Hollandsche taal, toch hebt gij mij niet goed verstaan, als gij uit mijn vorig schrijven hebt gelezen dat ik verstoord was, dat gij mij bij uw bezoek in Holland⁶⁰⁶ niet heeft bezocht - neem, het speelt mij alleen, dat gij mij niet in de gelegenheid heeft gesteld U te bezoeken, na al wat ik van U las.

Weder in Nederland, wees dan zoo vriendelijk met een enkel woord uw adres op te geven, opdat ik in staat zij U te vinden, U de hand te drukken, en bij monde mijn groote en warme dank te betuigen voor de schoone en hoogsttemmende geschenken, die mij van U zijn geworden.

Ja, dank zeg ik U voor de photographien van Constantinopel, die mij in orde zijn geworden, en mij een helderen aanblik van die stad verschaffen. Meer dank vooral voor het prachtwerk, dat mij uit Engeland is gezonden en dat zoowel om inhoud als uitvoering een prachtwerk mag heten. Mij dunkt, waar toch zulke sprekende bewijzen voor de juistheid uwer opvatting aanwezig zijn, moet de geleerde wereld wel van haar vooroordeel worden genezen, en met U instemmen. Uwe annalen met dit alles hadden mij reeds overtuigd, maar nu versterkt mij de lectuur van dit Engelsche werk op nieuw. Nogmaals hartelijk dank voor dit mij zeer aangename cadeau.

Iets anders. Dezer dagen ontving ik uit Texel een schrijven, waarin werd vermeld, dat gij 1867 al daar waart geweest om de menschen, die U bij de stranding der Dorothea hadden bijgestaan op te zoeken. Gij slaagde niet, de familie Brans (Eijerlandsche huis) was overleden, de dienstbode Maartje Kuiper (weduwe Vonk) was niet te vinden (zij had U verzorgd, en een zeemanskist tot gedachtenis van U gekregen).

Welnu die dienstbode leeft nog - is nog in bezit van die kist, en eene zekere Heer Koning - wien gij bij uw bezoek in 1867 heeft gesproken, verzocht mij U hiervan in kennis te stellen - tevens het portret dier dienstbode er bij voegende dat hierin gaat met een gedeelte van den brief van Hr. Koning.

606 Keller doelt hier op het bezoek aan Leiden.

*Ontvang nogmaals mijn hartelijke dank - Betuig mijne hoogachting
aan Mevrouw Schliemann. Vind uw schoon en volhardend streven met
de beste uitkomst bekroond.*

*Verblijd mij bij gelegenheid met eenig bericht omtrent persoon en ar-
beid en houd U verzekerd, dat er voor U en uwe onderneming een
warm hart in mij klopt.*

Met oprechte hoogachting

*Uw dienstw Dienaar
PM Keller van Hoorn⁶⁰⁷*

Het is duidelijk dat men Schliemann op Texel nog niet vergeten was. Het geheugen van Maartje Kuiper schijnt ondertussen beter geworden te zijn. In 1867 had zij genoemde kist van “een der Schepelingen” gekregen, nu weet ze zeker dat dit Schliemann was.

Het is onduidelijk wat de precieze problemen zijn, maar in Constantinopel zit Schliemann nog steeds te wachten. Op 7 mei vertelt hij zijn zoon wat voor plannen hij heeft. Wanneer hij zijn nieuwe vergunning ontvangen heeft begint hij met de bouw van houten huizen. Eerst gaat hij echter naar Athene om het gereedschap dat hij daarvoor nodig heeft te halen. Hij hoopt dat hij dan op 13 mei beginnen kan. Behalve zijn “Homerische” vrouw neemt hij een Franse ingenieur, een Engelse secretaris en Emil Burnouf en diens geleerde dochter mee.⁶⁰⁸ Deze laatste heeft alle afbeeldingen voor *Troy and its Remains* getekend.⁶⁰⁹

Zo eenvoudig ging het echter niet. Op 21 mei was het Schliemann, tot diens grote frustratie, nog steeds niet mogelijk om aan het werk te gaan. De gouverneur van de Dardanellen, Ibrahim Pascha, maakt Schliemann het leven zuur. Hij geeft geen toestemming omdat hij geen opdracht van de grootvizier ontvangen zou hebben. Hij wil dat Schliemann bewijst dat hij al veertien dagen eerder in Constantinopel een vergunning gekregen heeft. Dan wil hij weer dat Schliemann wacht tot een zekere Cadri Bey aangekomen is omdat die hem bewaken moet. Schliemann moet deze man maandelijks £20 betalen, maar deze schijnt geen haast te hebben om dat bedrag te verdienen.⁶¹⁰

Uiteindelijk wordt niet genoemde Cadri Bey, maar een zekere Isset Efendi als bewaker gestuurd. Samenwerken tussen hem en Schliemann schijnt niet mogelijk te zijn en de laatste doet op 7 juni zijn beklag bij Ibrahim Pascha. De eisen van Isset Efendi zijn belachelijk en hij, Schliemann, weigert daar op in te gaan. Hij bouwt geen magazijn voor

607 Gennadius Library Nr. 69340, Box: Folder 71:3.

608 Louise Burnouf.

609 Meyer 1958, 39-40.

610 Meyer 1958, 45.

hem. De andere bouwwerken, waaraan gewerkt wordt, zal hij voltooien, maar daarna houdt hij er voorlopig mee op. Zolang Isset Efendi aanwezig is zal hij niet opgraven, want die man zorgt voor niets anders dan moeilijkheden en oponthoud.⁶¹¹

Om zijn ongenoegen kracht bij te zetten en wie weet wat politieke druk aan zijn kant te krijgen schrijft Schliemann vanuit Athene een uitgebreide brief aan Erbprinz Bernhard von Sachen-Meiningen (1851-1928). Deze heeft interesse in de archeologie en via zijn moeder rechtstreeks toegang tot de hoogste kringen in Duitsland. Je weet maar nooit wat zo iemand voor je kan doen.

Hoewel hij een vergunning voor twee jaar heeft zorgt de gouverneur van de Dardanellen, Ibrahim Pascha, ervoor dat hij niet aan het werk kan gaan. Deze had, nadat Schliemann in 1873 gestopt was, namelijk de gewoonte ontwikkeld om aan alle bezoekers van Troje een soort vergunning te verkopen. Nu de opgravingen weer hervat worden kan hij dat niet meer en doet niets anders dan moeilijkheden maken voor Schliemann. Schliemann heeft twee maanden tegen hem gevochten, maar is uiteindelijk maar weer teruggegaan naar Athene met het voornemen om niet weer naar Troje terug te keren voordat deze man uit zijn functie gezet is. Hij is ervan overtuigd dat Constantinopel dit spoedig zal doen omdat Schliemann de hele zaak al uitgebreid in de *Times* gepubliceerd heeft. Hij wil echter nu eerst in Mykene en Orchemenos gaan graven en wil met alle soorten van genoeg de Koninklijke Hoogheid daarvan op de hoogte houden, wanneer die dat wil.⁶¹²

611 Meyer 1958, 46.

612 Meyer 1958, 50.

15. Mykene

Schliemann kreeg zonder al te veel moeite een vergunning om in Tiryns, Mykene en Orchomenos te graven onder de voorwaarde dat alle vondsten voor Griekenland zouden zijn. Hij had, net als de Duitse regering in Olympia, alleen het recht om als eerste de resultaten te publiceren. De kosten waren uiteraard geheel voor hem. Dit keer publiceerde hij zijn vondsten via artikelen in de *Times*.

Schliemann begon op 6 augustus 1876 met een kleine opgraving in Tiryns. Hij werkte daar met 51 arbeiders en groef een grote testsleuf door het gehele plateau van de acropolis. Daarnaast groef hij nog 63 testputten van 2 meter doorsnede, drie schachten op het benedenplateau en vier op 300 meter buiten de muren.⁶¹³

Sophia Schliemann naast de ingang van de Tombe van Clytemnestra. In het binnenste van de tombe zit een groepje arbeiders.

613 Schliemann 1878, 10.

De stratigrafie van Tiryns is een stuk eenvoudiger dan die van Troje. De testsleuf en putten zijn voldoende om duidelijk te maken dat er hier twee bewoningslagen zijn.

Aan de oppervlakte vindt hij laat aardewerk uit de middeleeuwen. Waarschijnlijk uit de Frankische periode. Deze scherven komen tot op een diepte van 90 centimeter voor, maar meteen daarna stuit men op archaische scherven.⁶¹⁴

Op grond van deze waarneming is Schliemann in staat om het gevonden materiaal te dateren. Omdat dit direct verband houdt met de datering van Mykene kom ik hier in het volgende hoofdstuk op terug.

Na deze testputten gegraven te hebben gaat Schliemann naar Mykene. Daar begint hij zijn werk op 19 augustus. In vergelijking tot Troje graaft Schliemann hier maar vrij kort. Al op 6 december 1876 sluit hij zijn opgraving weer af. In die korte periode heeft hij echter opnieuw een goudschat weten te vinden. Dit keer in wat hij denkt dat de graven zijn van Agamemnon en diens gezellen.

Via de artikelen die Schliemann in de *Times* publiceerde kwamen de “belangrijkste feiten” ook in de Nederlandse pers. We kijken hier nu eerst hoe het nieuws zich over Nederland verspreide. Het begon met *Het nieuws van den dag* van 28 november:

*Uit Argos telegraphieert men aan the Times, dat Dr. Schliemann, die daar tegenwoordig in de buurt aan 't graven is, in de zoogenaamde graven van Atreus, Agamemnon en Cassandra allerlei kostbaarheden heeft ontdekt, ook juweelen. Hij vond o.a. twee scepters met kristallen knoppen, onderscheiden zilveren en bronzen voorwerpen, benevens een aantal menschenbeenderen, mannelijke zoowel als vrouwelijke.*⁶¹⁵

De volgende dag, 29 november, ging men verder:

*Uit Argos telegraphieert men aan the Times, dat Schliemann opnieuw een aantal kostbare voorwerpen heeft opgegraven, o.a. een massief zilveren ossenkop met gouden hoorns. Verder een aantal gouden vrouwelijke sieradiën, een gouden gordel, vijf gouden en negen zilveren vazen, een aantal gouden knopen en een bronzen zwaard. Alles is even keurig van bewerking. IJzeren voorwerpen vond Schliemann niet.*⁶¹⁶

Hoewel Schliemann, zoals we gezien hebben, het drieperiodensysteem verworpen had, gebruikte hij het wel. Hij stelt vast dat hoewel de bewoners van Tiryns geen ijzer kenden, maar koper en brons veelvuldig gebruikten. Dat moest wel want hij had in zijn testsleuven en putten

614 Schliemann 1878, 14.

615 *Het nieuws van den dag* 28-11-1876. Overgenomen in het *Leidsch Dagblad* van 29-11-1876.

616 *Het nieuws van den dag* 29-11-1876. Overgenomen in het *Leidsch Dagblad* van 30-11-1876.

niet een stenen werktuig gevonden.⁶¹⁷ De redenering is simpel, wanneer er geen ijzer en geen steen gebruikt werd dan moest men wel brons gebruikt hebben. In de theorie van het drieperiodensysteem is er geen enkele reden waarom er geen steen bij brons of ijzer gevonden zou kunnen worden, maar dat zullen we hier maar even buiten beschouwing laten. In de opmerking over Tiryns zien we dat Schliemann een simpele vorm van het drieperiodensysteem gebruikt.

De schatten bleven nog even tevoorschijn komen en zo heeft *Het nieuws van den dag* op 4 december weer een leuk nieuwtje voor haar lezers:

*Bij de opening van het laatste der graven te Argos, heeft Schliemann weer een gouden borstbedekking benevens een gouden masker gevonden. Hij vermoedt, dat deze maskers de portretten der begravenen zijn.*⁶¹⁸

Op 6 december komt *De Koerier* met nieuws dat eigenlijk al een beetje achterhaald is:

*Naar men uit Argos aan de Times meldt, heeft dr. Schliemann, bij zijn nasporingen aldaar verscheiden graven ontdekt, waarin niet alleen beenderen, maar ook zeer vele en hoogst kostbare voorwerpen in goud, zilver en brons door hem gevonden zijn. Inzonderheid wordt geroemd een grooten, van zilver bewerkten koeienkop, prijkende met reusachtigen, uit zuiver goud vervaardigde hoornen; voorst een groote gouden gordel, vijf gouden en negen zilveren vazen, en meer andere voorwerpen, die alle van ongemeen fraaie bewerking moeten zijn.*⁶¹⁹

Volgens het *Leidsch Dagblad* was op 8 december het eind van Schliemanns opgraving te Mykene nabij:

*Uit Argos meldt men aan den "Times" dat Schliemann in het laatste graf, dat hij opende, behalve een groot gouden masker en eene kolossale dito borstbedekking, ook nog een bijzonder goed geconserveerd menschelijk lichaam heeft gevonden. Het hoofd was rond, de oogen groot en de mond bevatte 32 fraaie tanden. Hij vond verder nog 12 bronzen zwaarden en eene menigte groote gouden knopen, twee gouden bekers en ook eenige stukken aardewerk, kristal, benevens een doos van gesneden hout.*⁶²⁰

Ook bij het *Leidsch Dagblad* las men trouw *The Times* en hield men op die manier de gebeurtenissen nauwlettend in de gaten. De volgende dag kwamen ze al weer met nieuws, maar dit keer uit Athene:

617 Schliemann 1878, 14.

618 *Het nieuws van den dag* 04-12-1867.

619 *De Koerier* 06-12-1876.

620 *Leidsche Dagblad* 08-12-1876.

*The Times heeft uit Athene bericht ontvangen, dat Schliemann er in geslaagd is het door hem gevonden lijk zoodanig te prepareeren, dat het zonder gevaar aan het licht blootgesteld en vervoerd kan worden. Ter rechterzijde van het lichaam vond men in 't graf drie groote gouden bekers, prachtig bewerkt, twee bekers van zilver en een van albast. Voorts vond men in dit laatste graf nog 134 rijk bewerkte gouden knopen, vier gouden zwaardgevesten, elf bronzen zwaarden en eenige juweelen.*⁶²¹

Op 14 december komt *Het nieuws van de dag* met nieuws uit een nieuwe bron:

*Uit Athene ontving de Duitse Regeering een uitvoerig telegram betreffende Schliemann's opgravingen te Mycene, waarin de mededeelingen van The Times geheel worden bevestigd. Schliemann schijnt werkelijk de door Pausanius beschreven graven gevonden te hebben, al is het ook nog aan twijfel onderhevig, dat het gevonden lichaam, gelijk de vinder beweert, 't lijk van den heuschelijken Agamemnon is. Aan de wanden der graven heeft men stukken beeldhouwwerk gevonden, maar geen opschriften. De waarde van het gevonden metaal wordt geschat op 300,000 francs. Ook te Olympia heeft men weder kostbare stukken beeldhouwwerk gevonden*⁶²²

En hier begint de mythe dat Schliemann van mening was dat hij Agamemnon zelf gevonden had. Waar dit idee vandaan komt is onduidelijk. Schliemann zelf geeft niets anders dan een heel ingetogen beschrijving. Van het derde, aan de noordkant van het graf gelegen, lichaam was het vlees van het ronde gezicht wonderlijk bewaard gebleven onder het zware gouden masker. Er was geen spoor van haar te bekennen, wel waren de beide oogen duidelijk zichtbaar, net als de mond die door het zware er op rustende gewicht wijd open was gaan staan en daardoor al zijn 32 mooie tanden toonde. Op grond hiervan besloten alle artsen, die gekomen waren om dit lichaam te zien, dat deze man op de jeugdige leeftijd van 35 jaar overleden was.⁶²³

Dat er aan de wanden van dit graf stukken beeldhouwwerk gevonden zouden zijn is complete onzin, waarvoor geen enkele bron te vinden is. Op 15 december komt het *Leidsch Dagblad* met meer details:

Berichten uit Athene bevestigen de belangrijkheid van dr. Schliemanns opgravingen in Mycenae. Het schijnt aan geen twijfel onderhevig te zijn, dat hij de Koningsgraven van Argos ontdekt heeft. De waarde aan goud der gevonden voorwerpen wordt reeds op 150,000 gulden geschat;

621 *Leidsch Dagblad* 09-12-1876 overgenomen in de *Leeuwarder Courant* van 10-12-1876.

622 *Het nieuws van den dag* 14-12-1876.

623 Schliemann 1878, 340. De oorspronkelijke tekst werd gepubliceerd in *The Times* van 3 January 1877.

Twee gouden maskers uit graf IV.

de oudheidkundige waarde is onschatbaar. Ook uit Olympia wordt de opgraving van nieuwe en belangrijke voorwerpen gemeld; o.a. van een metope des tempels van Zeus, voorstellende een zeer goed bewaard gebleven Pallas-Athene. De ijverige oudheidvorschere zelf meldt met groote opgewondenheid in een telegram aan den koning der Hellenen dat hij de monumenten ontdekt heeft, die de overlevering, volgens Pausanius, aanwijst als de graven van Agamemnon, Cassandrea, Eurymedon en hun metgezellen,⁶²⁴ welke allen aan een feestmaal gedood werden door Clytemnestra en haar minnaar Aegisthus. In deze graven heeft Schliemann eveneens een verbazende menigte verschillende artikelen gevonden van zuiver goud: een schat, die alléén een groot museum zal kunnen vullen. Schliemann, arbeidende uit louter liefde voor de wetenschap, verklaart dien schat geheel ongerept af te staan aan de Grieksche natie.⁶²⁵

Het is opvallend dat beide, van oorsprong Duitse stukken, ook op vondsten uit Olympia wijzen. Het is alsof men bang is dat Schliemanns werk in Mykene de Duitse opgraving in Olympia naar de kroon zal steken. Het zal iedereen duidelijk zijn dat er tussen de opgravers van Olympia, Curtius en Adler, en Schliemann op dit moment van hun diverse carrières niet veel liefde voor elkaar bestond. Afgezien van het feit

624 Schliemann 1878, 414.

625 *Leidsch Dagblad* 15-12-1876.

dat Schliemann geprobeerd had om hun plannen voor Olympia te dwarsbomen stonden zij ook verder wat betreft hun opvattingen met betrekking tot de archeologie lijnrecht tegenover hem. Schliemann was niet onder de indruk van de vondsten uit Olympia. Dat kon ook niet anders want ze groeven als idioten zonder enig systeem. Ze gooiden hun afval gewoon op de plaats waar ze groeven. Schliemann zou dat heel anders aanpakken. Hij zou eerst een grondige studie van de topografie maken en dan op z'n minst 200 testputten tot aan de ongestoorde aarde graven. Er zijn grote schatten te vinden in Olympia, maar de heren die men gestuurd heeft zijn schijnbaar te geleerd om zelf op te gaan graven.⁶²⁶

Wat die geleerdheid betreft had Schliemann gelijk. Zowel Adler als Curtius hadden een gedegen klassieke filologische opleiding. Dat verklaart ook waarom zij anders tegen de archeologie aankeken dan Schliemann. Voor hen was de archeologie een hulpwetenschap van de kunstgeschiedenis. Opgraven deed men niet om te bewijzen dat Homerus gelijk had, maar om grote kunst te vinden. Grote kunst die als illustratie bij de nog belangrijkere teksten kon dienen, want uiteindelijk ging het toch om de tekst, om wat de klassieke Grieken de moderne wereld te vertellen hadden. Voor mensen als Curtius en Adler was Schliemann niet meer dan een parvenu met te veel geld en te weinig smaak. In plaats van dat hij hun opgravingen financierde vertelde hij hun hoe ze moest opgraven.⁶²⁷ Iets van de weerzin van deze mensen tegen Schliemann schijnt zich ook in de Duitse pers genesteld te hebben.

Opvallend in deze krantenverslagen is de beperkte aandacht die er aan de gouden maskers gegeven wordt. Terwijl ze tegenwoordig, in de populaire pers, nagenoeg synoniem zijn met de Mykeensche cultuur, zijn ze in deze periode nog even belangrijk als de overige gouden voorwerpen.⁶²⁸

Door de vele berichten was Keller van Hoorn nieuwsgierig geworden en schreef hij opnieuw aan Schliemann:

626 Meyer 1962, 94.

627 Calder and Traill 1986, 34 "Ernst Curtius (1814-1896), the Berlin ancient historian and the excavator of Olympia, told Prince von Bülow in 1877 that Heinrich Schliemann was a botcher and a con man (Pfuscher und Schwindler). Adolf Furtwängler (1853-1907), arguably the greatest archaeologist of ... [his] generation wrote his mother in July 1881 that 'Schliemann is and remains a half-crazy and confused human being, who has no idea whatsoever of the meaning of his excavations ... In spite of his passion for Homer, he is at heart a speculator and businessman. He can never get rid of that'" Zie voor de manier waarop Duitse Classici naar Schliemann keken ook Calder III 1980.

628 Ook de naam "masker van Agamemnon" is, in tegenstelling tot wat vaak beweerd wordt, niet van Schliemann afkomstig.

WelEdelgeboren Heer

Lange tijd is verlopen sinds ik het genoeg had U te schrijven. Herinner ik mij goed, dan was mijn laatste brief aan U gericht om U hartelijk te bedanken voor de ontvangst van het zeer belangrijke & keurige werk, in de Engelsche taal, over uwe opgravingen in Ilion; een boekwerk dat niet alleen aan mij, maar ook aan vele anderen zeer belangrijke zaken deed kennen.

Ook was ik zoo vrij in dat schrijven U te berichten, dat u een schrijven had ontvangen aangaande een vrouw die bij uwe aankomst te Texel, met de schipbreuk der Dorothea, U had verpleegd. Tot heden ontving ik daarop geen antwoord. Is dat soms, omdat die brief U niet is bezorgd? Dan zou mij dat dubbel smarten, omdat ik dan den schijn zou hebben van tegenover uwe groote beleefdheid jegens mij zeer on-dankbaar te zijn.

Intusschen hebben de tijdschriften en de dagbladen niet van U gezwezen, en hebben zij behalve enkele beschouwingen over de waarde van uwe opgravingen in Troje, mij ook eenige zeer oppervlakkige maar hoogstbelangrijke berichten doen lezen omtrent de prachtige uitkomsten van uwe onderzoekingen in Mycene.

Ben ik onbescheiden, indien ik tot U kom met de vraag, of gij zoo vriendelijk zoudt willen zijn mij, indien het U eenigzins schikt, te willen melden, waar en op welke wijze ik kan magtig worden een juiste en gedetailleerde opgave van alles wat uwe reuzenwerk te Mycene hebben aan het licht gebracht.

Wees zoo goed mijne hoogachting te betuigen aan uwe echtgenoot, wier portret met den trojaanschen diadeem nog steeds een aangenaam bezit voor mij is.

Het zal mij een hooggewardeerd voorrecht zijn, als gij nog eens de pen wilt voeren, om mij een bericht van de vruchten van uwe wetenschappelijke volharding en van uwe edele liefde voor de Homerische oudheid te doen lezen.

Met gevoelens van de meest oprechte hoogachting ben ik

*Uw onderdanige & dienstw Dienaar
P.M. Keller van Hoorn
Dordrecht*

4 Maart 77.⁶²⁹

Schliemann reageerde snel en twee maanden later kon Keller van Hoorn hem al bedanken:

629 Gennadios Library Nr. 71239, Box: Folder 73:3.

Hooggeachte Heer

*Grooten dank ben ik U verschuldigd voor uwe welwillendheid, mij be-
toond in de toezending van de no van den Times waarin het duidelijk
verslag van uwe opgravingen & ontdekkingen te Mycene, ook heeft mij
de London News daaromtrent ingelicht.*

*Ik had gedacht en gehoopt, dat die Times bladen de éclaircisseurs [aankon-
digers] van uwe komst in Nederland zouden wezen, en dat eerdaags
het bericht van uwe aankomst alhier mij zou zijn geworden, maar dat
is niet geschied, uwe receptie door de kruideniers vereeniging te London
heeft mij bewezen, dat gij nog in Englands hoofdstad vertoeft - en de
dood van onze geliefde koningin doet mij vreezen dat uwe overkomst
naar ons land niet zal geschieden. Hoe gaarne ik zou willen, ik ben
niet in staat U te noodigen, en toch als gij overkwaamt, zou het mij
tot een eere en genot zijn U te toonen hoe zeer ik uw persoon en streven
waardeer - ik ben begeerig U te ontmoeten.*

*Om U dit te betuigen en U tevens erkentelijkheid te bewijzen waag ik
dezen brief naar London te zenden zonder nadere aanduiding dan uw
naam, overtuigd, dat deze zelfs in London genoegzaam tot aanduiding
strekt.*

Met hoogachting

*UwdienstwDienaar
P.M. Keller van Hoorn
Dordrecht*

5 Mei '77

*PS. Zijn mijn vorige naar Athene verzonden in uwe handen
gekomen.⁶³⁰*

630 Gennadios Library Nr. 72618, Box: Folder 74:3. Aangezien deze brief uit het Schliemann archief komt is het duidelijk dat het adres Schliemann London vol-
doende was.

16. Bericht over *Mykenae*

Op 18 maart 1879 komt het *Algemeen Handelsblad* met een uitgebreid artikel over Schliemanns werk in Mykene:

De graven der Koningen te Micene [sic]

In het Januarinummer van de Nuova Antologia komt een zeer belangrijk artikel voor van E. Brizio,⁶³¹ naar aanleiding van het onlangs verschenen werk van Schliemann, waarin hij zijne opgravingen te Micene beschreven en afgebeeld heeft. Wij ontleenen daaraan het volgende:

Men weet, dat Schliemann, reeds toen hij kantoorbediende te Amsterdam was, verteed werd door de begeerte de plaatsen te onderzoeken door Homerus beschreven; men weet dat hij zich eerst het noodige fortuin vergaderd heeft en een tiental jaren geleden de opsporing te Troje begonnen, ze te Micene, de stad van Agamemnon, heeft voortgezet en zijn pogingen bekroond heeft gezien met resultaten, grooter dan de stoutste verbeelding had durven scheppen.

De groote kracht van Schliemann ligt in zijn onwankelbaar geloof in de letterlijke waarheid der verhalen van Homerus. De Ilias en de Odyssea zijn zijn heilige boeken. De uitslag zijner opgravingen te Troje had hem in zijn geloof versterkt, en hij twijfelde dus geenszins aan de historische waarheid der vorsten en vorstinnen uit het huis der Atreiden, waartoe Agamemnon behoorde, wier lotgevallen in de werken van Homerus, in tragediën en legenden waren blijven voortleven. Omtrent de ligging van het oude Micene bestond geen twijfel; sedert meer dan 23 eeuwen is het eene ruïne die door vele geleerden bezocht en beschreven is. Pausanias, die een poort beschrijft, welke thans nog bestaat, zegt, dat in de stad zich de graven van Atreus, Agamemnon, Electra en van de zonen en metgezellen van Agamemnon bevinden, benevens de onderaardsche schatkamers van het koningshuis. Schliemann trok uit deze passage het besluit dat: "Pausanias alle Mausuleen in der Festung selbst gesehen hat; man wurde sie durch Nachgrabungen ohne Zweifel wieder auffinden" en begon den 7den Augustus 1876 zijne opgravingen op drie verschillende punten. Verreweg den meesten uitslag hadden die op de vlakte van de Akropolis, de vesting der oude stad. Na eenige lagen uit lateren tijd verwijderd te hebben, ontdekte men een cirkelvormig plein, door steenen zetels omringd, dat ongetwijfeld de verzamelaarsplaats van het volk geweest was. Hier en daar vond men uit den grond oprijzende steenen met figuren versierd, die kennelijk de

631 Edoardo Brizio (1846-1907). Italiaans archeoloog.

aanwezigheid van graven aanduidden. Onder de Agora konden echter geen gewone burgers, konden slechts de eersten des lands en de leden der koninklijke familie verborgen liggen. Schliemann begon te graven bij een steen, met attributen van een krijger geteekend, en vond reeds zeer spoedig een groot graf, in de rots gehouwen, waarin drie steenen lagen, geschikt als bed en hoofdkussen voor een doode. Rondom lagen tusschen asch en zand eene talloze menigte kleine versierselen van gebakken aarde, ivoor, brons en goud verstrooid. Onder het onderzoeken van dit graf werd bij toeval een tweede ontdekt, waarin op een bed van zandsteen drie geraamten werden gevonden; verschillende sporen bewezen, dat de lijken in het graf zelf verbrand waren. Behalve vele andere voorwerpen lagen bij het hoofdeinde van ieder geraamte 5 diademen van zuiver goud. Bij de opening van het derde graf moet zich eene groote ontroering van Schliemann hebben meester gemaakt. Daar lagen drie geraamten, waarschijnlijk van vrouwen, omringd door eene verbazende menigte kunstvoorwerpen en versierselen, bijna alle van goud. Zevenhonderd gouden schijven, met kunstig gedreven figuren, bloemen en bladeren, gespen, beeldjes, dieren en menschen voorstellend, kronen, diademen, maskers, edelstenen, enz. lagen in het graf verspreid. De inhoud van het vierde graf overtrof echter nog verre die van het derde. Tien el onder de oppervlakte van de Akropolis gelegen, bevatte het vijf geraamten van mannen. Alle vijf waren letterlijk met juweelen bedekt. Drie droegen gouden maskers, met zeer verschillende gelaatstrekken, waarschijnlijk portretten der dooden.

In een hoek lag een hoop lansen en zwaarden van kostelijk werk; de schatten van goud, hier gevonden, bestonden weder uit eene groote verscheidenheid voorwerpen, waaronder ringen met voorstellingen van een jacht en een gevecht.

Na deze ontdekkingen keerde Schliemann weder tot het eerste graf terug, dat nog niet geheel onderzocht was en vond er behalve eene menigte kunstvoorwerpen van groote waarde, drie geraamten van buitengewone grootte naast elkander liggen, waarvan de beide uitersten met maskers en andere voorwerpen van goud bedekt waren, terwijl het middelste alle versiersel miste. Blijkbaar was het beroofd geworden. Men had waarschijnlijk om het graf te plunderen een put gegraven, die toevallig op het middelste lijk was uitgekomen. Toen Schliemann van een der beide andere geraamten het zware gouden masker aflichtte, vond hij het gelaat bewaard gebleven met huid, oogen en tanden, verdroogd als een mummie. Het scheen een man van circa 35 jaar geweest te zijn. Schliemann deed, wegens de onmogelijkheid om het geraamte ongeschonden te bewaren, een schets met olieverf vervaardigen, om althans één afbeeldsel van een man uit het heldentijdvak der Grieken te bezitten. Het derde geraamte had een der schoonste der gevonden maskers. Een hoog voorhoofd, een lange rechte neus, een breed gelaat en een zware baard waren duidelijk te herkennen op de beeltenis, die een uitdrukking van majesteit en ernst had.

Alleen reeds door de stoffelijke waarde der gevonden voorwerpen, zijn de opgravingen te Micene de belangrijkste, die ooit gedaan zijn. Buitendien hebben zij de documenten geleverd voor een tijdperk der kunstindustrie, waarvan men het bestaan niet kende en tijdperken en personen, voorheen als legenden beschouwd, tot het gebied der geschiedenis gebracht.

Schliemann, die de kosten der opgravingen zelf gedragen had, behield geen enkel voorwerp voor zich, maar schonk alles aan Griekenland, met een geleidend schrijven aan koning George I, waarin hij zegt:

*“Ces trésors suffisent à eux seuls à remplir un grand musée qui sera le plus merveilleux du monde, et qui pendant des siècles à venir, attirera en Grèce des milliers d’étrangers de tous les pays. Comme je travaille par pur amour pour la science, je n’ai naturellement aucune prétention à ces trésors, que je donne, avec un vif enthousiasme, intact à la Grèce. Que Dieu veuille, que ces trésors deviennent le père angulaire d’une immense richesse nationale.”*⁶³²

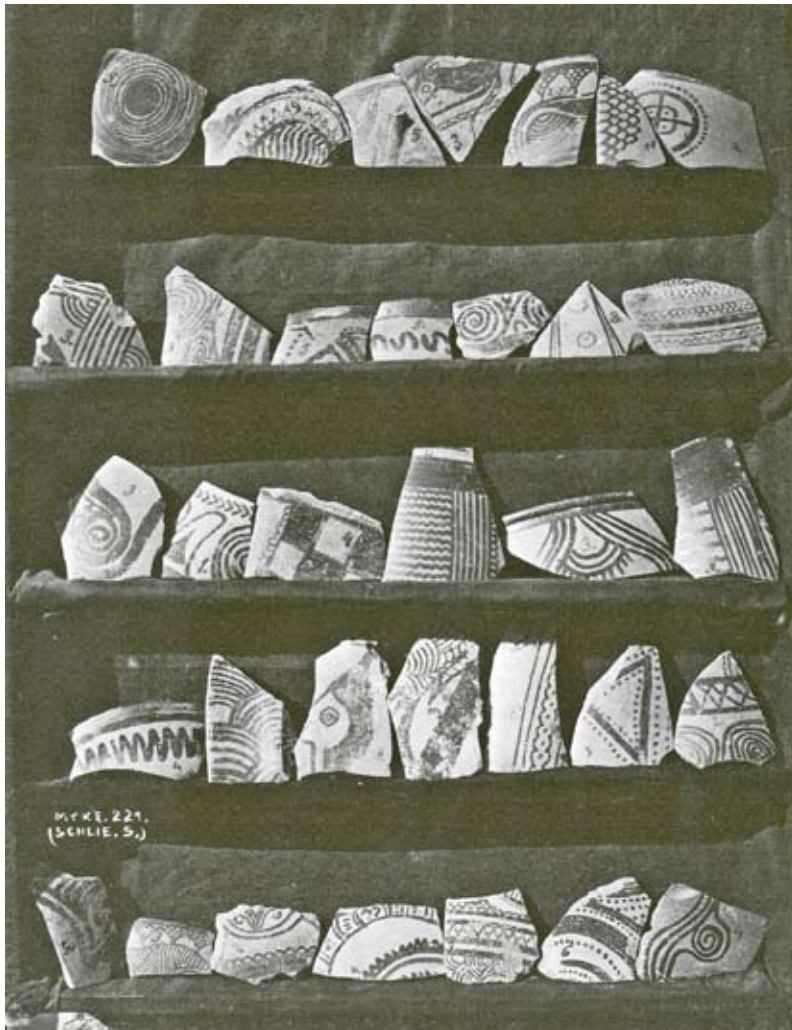
Zo’n goudschat is heel aardig. Hij glimt en iedereen wil hem zien, maar over het algemeen zorgt zo iets ook voor controverses.⁶³³ Zeker wanneer je, zoals Schliemann, twee keer een goudschat vindt. De schittering van het Mykeense goud is zelfs zo sterk dat het voor velen de werkelijke inhoud van Schliemanns boek onzichtbaar gemaakt heeft. Dit boek heeft namelijk niets met goud te maken, maar alles met Troje. Voor Schliemann, die ervan overtuigd was dat Troje II het Homerische Troje was, vormde Mykene een controlemiddel. Wanneer zijn stelling klopte stamden Troje II en Mykene uit dezelfde periode. De vondsten uit Troje II en de vondsten uit Mykene moesten dus op de een of andere manier met elkaar in verband gebracht kunnen worden. In zijn opgravingsdagboek vinden we nagenoeg geen interpretaties van zijn vondsten. Op 5 oktober komt hij echter met een verontrustende ontdekking. Er wordt een vaas ontdekt met gaatjes erin waardoor hij, met behulp van een touwtje, opgehangen kan worden. Schliemann heeft honderden van dit soort vazen in Troje gevonden, maar deze is anders dan alles wat hij in Troje gevonden heeft. Deze is prachtig met ornamenten in heldere kleuren beschilderd.⁶³⁴

Het zag er naar uit dat alles niet was zoals het zou moeten zijn. Schliemann had dit probleem nog niet opgelost toen hij zijn *Mykenae* schreef. Hij spreekt er nergens expliciet over, maar het is in elk hoofdstuk weer te vinden.

632 *Algemeen Handelsblad* 18-03-1879.

633 Hood 1960, Calder and Traill 1986, Bloedow/Noyes-Roberts/Smulders 1989, Traill 1995, Calder 1997, Calder 1999, Traill 1999b, Demakopoulou 1999, Lapatin 1999 en Arentzen 2001c.

634 Calder and Traill 1986, 173-174.

Een van de meer dan veertig fotos met Mykeensche scherven die Schliemann ter voorbereiding van zijn boek over deze opgraving liet maken.

Het probleem steekt al meteen de kop op als hij Tiryns aan Mykene koppelt. Dat gaat eenvoudig. Het archaïsche aardewerk uit Tiryns is in vorm en versiering geheel gelijk aan dat uit Mykene.⁶³⁵

Dit is het aardewerk uit de tweede laag in Tiryns. Deze tweede laag kan men echter ook weer in tweeën splitsen. Het aardewerk dat gelijk is aan dat uit Mykene is gemaakt van witte klei en heeft een geschilderde decoratie. Dit is prachtig aardewerk dat op een hoge beschaving duidt. Een beschaving die veel hoger is dan die van de bouwers van de cyclopi-

⁶³⁵ Schliemann 1878, 17.

sche muren. Deze beschaving hoort bij het volk dat na deze bouwers hier gekomen is. De bouwers van de cyclopische muren maakten hun aardewerk met de hand, die kenden het pottenbakkerswiel nog niet. Hun aardewerk was onbeschilderd en wordt helemaal onderin gevonden.⁶³⁶ Het aardewerk geeft dus aan dat er in de prehistorie twee verschillende volkeren na elkaar in Tiryns gewoond hebben.

Van onder af gerekend heeft Schliemann dus drie lagen vast gesteld.

- Tiryns I waartoe de grote cyclopische muur behoort.
- Tiryns II dat parallel loopt met Mykene
- Tiryns III dat tot de Frankentijd gerekend kan worden.

Wanneer Schliemann naar zijn Mykeense vondsten kijkt ontdekt hij dat ze relatief eenvoudig te dateren zijn. Vazen van deze vorm zijn ook gevonden in Attika, op Cyprus en in de oude Egyptische graven. Newton heeft Schliemann erop gewezen dat 43 van dit soort vazen in een graf in Ialysos op Rhodos gevonden zijn, samen met een heleboel andere dingen die ook in Mykene voorkomen. In datzelfde graf werd ook een scarabee van Amunof of Amenof III⁶³⁷ gevonden die volgens Egyptologen niet na 1400 v.Chr. geregeerd kan hebben.⁶³⁸

De door Newton en Schliemann gebruikte objecten uit Ialysos. In het midden de scarabee van Amenhotep III.

636 Schliemann 1878, 17-18,

637 Amenhotep III 1390-1352 v.Chr.

638 Schliemann 1878. 74.

De vondsten van Ialysos en Mykene zijn het zelfde en dus kan men Mykene net als Ialysos via Egypte op 1400 v.Chr. dateren.

Volgens Schliemann komen dezelfde soorten aardewerk ook in Troje voor, op een diepte van 50 voet.⁶³⁹

En zo zijn dus Ialysos, Tiryns en Mykene verbonden met Troje. Is de vraag alleen nog welk Troje? Helemaal duidelijk is Schliemann hier niet. Hij vertelt zijn lezers dat deze vorm van aardewerk buiten Ialysos en Mykene alleen in de eerste vier steden van Troje gevonden is.⁶⁴⁰ Dit klopt niet helemaal omdat Schliemann ons eerder al verteld heeft dat ze ook in Tiryns en Attika gevonden zijn, maar dat laat ik hier buiten beschouwing.

Volgens bovenstaande informatie is Mykene dus gelijk aan Troje I. Deze verbinding wordt een aantal keren gelegd in dit boek.⁶⁴¹ Of Schliemann begreep dat dit betekende dat zijn Mykeense helden begraven waren voordat de Trojaanse oorlog, in Troje II, plaatsvond, is onduidelijk. Ik heb daarvoor geen aanwijzingen gevonden.

Via de verbinding met Ialysos was Schliemann, zoals we gezien hebben, tot de datering 1400 v.Chr. gekomen. Er is echter nog een andere datering mogelijk want soortgelijke vazen blijken ook in de kleine verzameling van de Franse school in Athene voor te komen. Deze komen uit de prehistorische huizen die men onder 60 voet puimsteen en vulkaanas op Thera gevonden heeft. Deze vulkaanas stamt van een uitbarsting die volgens geologen zo rond 1800-1700 v.Chr heeft plaatsgevonden.⁶⁴²

Dit geeft dus een verschil van 3 à 400 jaar. In de hoofdttekst van zijn boek zegt Schliemann daar niets over, maar het schijnt hem toch gestoord te hebben.

Uiteindelijk komt hij er niet uit. Er klopt iets niet. Het ontbreken van ornamenten op de Trojaanse juwelen, het handgemaakte onbeschilderde aardewerk met ingekerfde of ingesneden versieringen en ook het ontbreken van ijzer en glas overtuigen hem dat de ruïnes van Troje II zo oud zijn, dat ze vele honderden jaren ouder moeten zijn dan die van Mykene.⁶⁴³

Hierdoor ontstaat onmiddellijk de vraag hoe dat dan met de Trojaanse oorlog te rijmen valt. Schliemann heeft hier uiteindelijk een simpele oplossing voor. Homerus kende een oud, door de overlevering bewaard

639 Schliemann 1878. 79-80.

640 Schliemann 1878. 160.

641 In de Engelse versie, Schlieman 1880c, is op 143 een verwijzing naar Troje II toegevoegd: "The same form of earrings occurs also in the second of the four prehistoric cities at Troy, with the sole difference that the wire there is round."

642 Schliemann 1878. 238. Op welke geologen Schliemann hier doelt heb ik niet kunnen achterhalen.

643 Schliemann 1878, 383.

gedicht over de ondergang van Troje en dat heeft hij als dank voor gunsten die hij van de heersers van Mykene ontvangen had, aangekleed met tijdgenoten die de daden van hun voorgangers uitbeelden.⁶⁴⁴

En zo wordt ook bij Schliemann de *Ilias* steeds meer een literair werk, dat niet in de werkelijkheid terug te vinden is, maar dat schijnt hij zelf niet zo gezien te hebben.

Uit de Engelse versie van dit boek, die in 1880 uitkwam, blijkt dat hij, na het verschijnen van de Duitse versie, twee collega's om hun mening gevraagd heeft. Hij geeft hun meningen zonder commentaar. De Assiroloog Archibald Henry Sayce (1846-1933)⁶⁴⁵ zag een verband tussen de vondsten uit Mykene en die uit Babylon en kwam op grond daarvan tot een datering van 2000 - 1700 v.Chr.⁶⁴⁶ Burnouf daarentegen is van mening dat er geen enkele reden bestaat waarom de door Schliemann gevonden graven niet die van Agamemnon en zijn vrienden zijn.⁶⁴⁷ Het zijn de helden van de Trojaanse oorlog en die oorlog wordt op 1600 v.Chr. gedateerd. Er is volgens Burnouf geen enkele reden om te kijken of er een methode is om deze graven te dateren omdat we al weten uit hoe oud ze zijn.

644 Schliemann 1878, 383.

645 Voor Sayce en Schliemann zie Flickinger 1932.

646 Schliemann 1880c, 364-365.

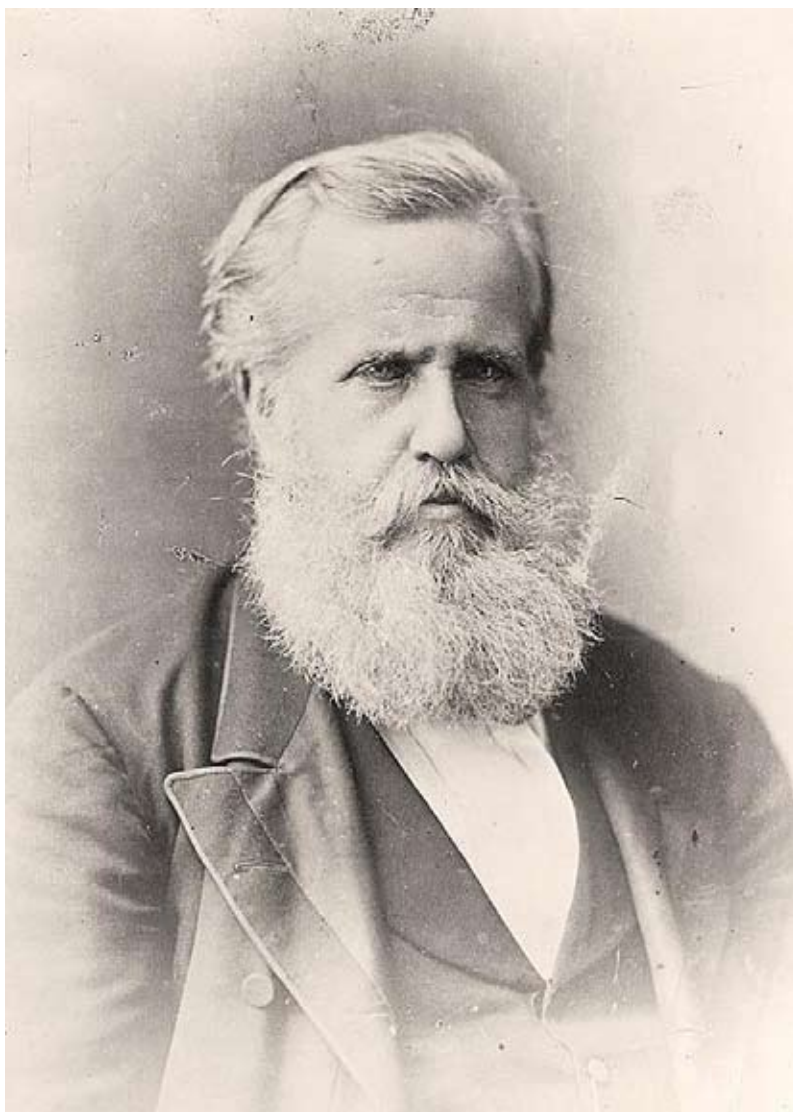
647 Schliemann 1880c, 377.

17. Don Pedro II

Toen Schliemann in Mykene werkte kreeg hij bezoek van meerdere mensen. Één daarvan sprong er echter met kop en schouders boven uit. De keizer van Brazilië, Don Pedro II (1825-1891). Deze merkwaardige man koppelde een groot gevoel van verantwoordelijkheid voor zijn land aan een groeiende hekel aan het keizerschap. Toen hij in 1889 bij een coup afgezet werd weigerde hij, ondanks een overweldigende populariteit bij zijn volk, om zijn troon terug te nemen. Don Pedro II had een grote belangstelling voor wetenschap, en het hoeft dan ook niemand te verwonderen dat hij, op 29 en 30 oktober 1876, Schliemann in Mykene bezocht toen hij in Griekenland was. Schliemann voelde zich zeer vereerd. Bij aankomst wilde Don Pedro II onmiddellijk de acropolis van Mykene zien. Hij nam er de tijd voor en bekeek alles met de grootste interesse. Hij begon met de grote dubbele cirkel van witte platen waarin de grafstenen in drie rechte lijnen liggen. Hij besteedde in het bijzonder aandacht aan de beeldhouwde stenen. Hij vroeg Schliemann of die hem van deze stenen foto's kon sturen wanneer hij in Cairo was. Ook de grote poort, het cyclopische huis, de drie cyclopische waterafvoeren en alle andere prehistorische monumenten schenen hem zeer te interesseren. Terwijl hij het oostelijk gedeelte van de acropolis bezocht ontdekte hij in de noordoostelijke driehoek een poortje met een spitsboog die onder een hoek door de 16 voet en 8 inch dikke cyclopische muur gaat. Dit spitsboogachtige poortje is precies gelijk aan die in Tiryns, maar moeilijk te zien, verstopt achter een hoop afval, een boom en wat puin. Tot op dit moment had Schliemann noch een van de eerdere bezoekers hem ooit gezien.⁶⁴⁸

Schliemann publiceerde zijn verslag van deze ontmoeting voor het eerst in *The Times* van 22 december. Wanneer we deze informatie vergelijken met wat hij in zijn journaal schreef zien we dat keizer Don Pedro II hem inderdaad op 29 en 30 oktober bezocht. Het poortje dat de keizer in Schliemanns gepubliceerde verslag ontdekte werd echter pas op 8 november gevonden. Dat Schliemann hier de keizer eens extra over

⁶⁴⁸ Calder and Traill 1986, 242-243. *Times* of 22 December 1876, 4.

Don Pedro II van Brasilië, Harris & Ewing ca. 1916.

zijn bol aaide wordt meteen duidelijk wanneer we ditzelfde bezoek in *Mykenae* opzoeken. Hierin vinden we niets over deze ontdekking van de keizer.⁶⁴⁹

Een aantal mensen hebben Schliemann dit “oppoetsen” van de Keizer zeer kwalijk genomen. Het zou een aanwijzing zijn dat Schliemann met zijn Mykeense vondsten gefraudeerd zou hebben. Het is echter de vraag hoe opvallend Schliemanns gedrag was in het licht van zijn tijd.

649 Schliemann 1878, 168.

In 1846 begon Johan George Ramsauer (1795-1874) met zijn opgravingen in Hallstadt. Dit grafveld en de daar gedane vondsten werden al snel heel beroemd en die beroemdheid trok toeristen. Ramsauer had bij zijn opgravingen zeer regelmatig getuigen, die uit de goed bezochte badplaats Ischl kwamen. Het waren vaak hooggeplaatste mensen die zich voor de vondsten interesseerden en in wier bijzijn vaak één of meerdere graven geopend werden. De opgravingen werden ook bezocht door de keizer, meerdere hooggeplaatste hertogen en buitenlandse vorsten. Voor dat soort bezoeken had Ramsauer altijd wat graven achter de hand waarvan hij bij voorlopig onderzoek vastgesteld had dat ze een rijke inhoud hadden.⁶⁵⁰

Na zijn bezoek aan de opgravingen kreeg Don Pedro II een maaltijd aangeboden in het schathuis (de tholos) van Atreus. Het maal in dit mysterieuze, bijna 40 eeuwen oude ondergrondse gebouw deed de keizer veel plezier.⁶⁵¹

Vervolgens gingen ze naar het naburig dorp waar de keizer Schliemanns vondsten bekeek. Zijne majesteit overnachtte in Nauplion en kwam de volgende dag, voor hij doorreisde naar Athene, nog een keer naar Schliemanns vondsten kijken.

Dit was niet de enige keer dat Schliemann deze keizer ontmoette. Midden in zijn werk in Mykene werd hij door de Turkse gouverneur aan de Hellaspont gevraagd om te komen. Don Pedro II had besloten om voordat hij naar Cairo ging eerst nog even Troje te bekijken. Schliemann haastte zich erheen om hem als gids te dienen. Schliemann heeft zijn aantekeningen over deze tocht met de keizer nooit gepubliceerd. Hij schreef deze tekst alleen voor zichzelf, maar toch kunnen we ons afvragen of hij de kennis van de keizer niet wat overdreef? Tijdens zijn bezoek aan Hissarlik had de keizer uit de Ilias geciteerd en Schliemann was van mening dat zijne majesteit deze nagenoeg geheel uit zijn hoofd kende. De keizer controleerde op die manier de topografie zoals Homerus die beschreven had met wat hij zag en kwam op die manier tot de overtuiging dat Hissarlik werkelijk Troje was.⁶⁵² We kunnen ons afvragen of de keizer werkelijk een groot kenner van de klassieken en in het bijzonder van Homerus was of dat Schliemann hem hier naar zijn eigen beeld herschiep. Het eerste is echter niet onmogelijk wanneer we ons bedenken dat William Ewart Gladstone (1809-1898), naast politicus, een algemeen erkend classicus was.

650 Von Sacken 1868, 5.

651 Calder and Traill 1986, 242-243. *Times* of 22 December 1876, 4.

652 Calder and Traill 1986, 176.

18. Spata

Uit het zijn dateringspogingen blijkt duidelijk dat Schliemann Mykene niet als een geïsoleerde opgraving, maar als een onderdeel van een cultuurgroep zag. We noemen dit tegenwoordig, omdat Schliemann de eerste was die erop wees, de Mykeense cultuur.⁶⁵³ Het was dan ook niet werkelijk verbazingwekkend dat spoedig nadat Schliemann Mykene verlaten had er een nieuwe vindplaats opdook van dezelfde cultuur. In de Engelse vertaling van zijn Mykeneboek begint Schliemann met een beschrijving van 8 pagina's van deze vondst.

Op 15 augustus 1877 verscheen er een mededeling over deze vondst in het *Leidsch Dagblad*:

*The Times verneemt uit Athene, dat een eenvoudig landman bij het dorp Spata, in Attica, eene vondst gedaan heeft, gelijk aan die van dr. Schliemann bij Mycenae. In een heuvel zag hij eensklaps eene vroeger daar nooit opgemerkte holte en toen deze verder uitgegraven werd, ontdekte hij in den grond eene groote ruimte, waaruit het oudheidkundig genootschap van Athene sedert dien tijd een aantal voorwerpen heeft opgedolven, in hoofdzaak overeenkomende met die, welke dr. Schliemann in Agamemnons graf gevonden heeft. De geleerden zijn het er nog niet over eens, met welk graf men hier te doen heeft.*⁶⁵⁴

Bij zijn beschrijving van de vondsten uit Spata legt Schliemann opnieuw een verbinding met Ialysos. Er was hier de bovenkant van een vaas gevonden die sprekend leek op de drie en veertig vazen die in het graf in Ialysos gevonden waren.⁶⁵⁵ Ook waren er een aantal rechtstreekse parallellen met de vondsten die Schliemann in Mykene gedaan had. De vondsten uit Spata moeten dus uit ruwweg dezelfde tijd stammen als die uit Mykene. Er is nauwelijks een andere conclusie mogelijk, maar verrassend genoeg is Schliemann het daar niet mee eens. Men vermoedde

653 Tsountas 1897, 5 “[in 1868-71] the English Consul Biliotti had opened forty-two rock-hewn tomb of the same age at Ialysos in Rhodes. The furnishings of these tombs, consisting largely of rich vases, had been presented by John Ruskin to the British Museum, where they were relegated with other nondescripts to the basement. But in the new light from Mycenae (Sir) Charles Newton at once saw the relation of these several finds and thus laid the real foundation of Mycenaean archaeology.”

654 *Leidsch Dagblad* 15-08-1877.

655 Schliemann 1880c, xliii.

dat dit het graf was van de Pallantides die door Theseus gedood waren.⁶⁵⁶ Volgens Schliemann werd dit vermoeden echter door de vondsten tegengesproken. Op grond van het gevondene kon dit graf niet ouder dan de achtste eeuw voor Christus zijn, terwijl het Atheense koningshuis tot de grijze oudheid behoorde, uit dezelfde periode als het koningshuis van Mykene.⁶⁵⁷

Wat moeten we hieruit concluderen? Kon Schliemann het niet verdragen dat er naast zijn helden graven nog andere helden graven waren? Is dit professionele afgunst ten opzichte van zijn Griekse collega's?

656 De Pallantidai waren de vijf kinderen van Pallas, koning van Athene. Ze konden niet accepteren dat hun neef Theseus koning werd en smeden een complot tegen hem. Ze werden verraden en Theseus dode ze alle vijf.

657 Schliemann 1880c, xlvii.

19. South-Kensington Museum

Om de Engelse uitgave van zijn *Mycenae* te begeleiden verbleef Schliemann van maart tot augustus 1877 in Londen.⁶⁵⁸ Door zijn publicaties in *The Times* was hij in Engeland uiterst populair geworden. Zo ongeveer iedere zich zelf respecterende vereniging of organisatie organiseerde een diner ter zijner ere. Tijdens die diners werden er toosten op hem uitgebracht en gaf Schliemann een lezing.

Dezer dagen ontleenden wij [De Tijd] aan een der bladen eenige bijzonderheden betreffende den grooten schattendelver van Troje, dr. Schliemann. Andermaal werd hem te Londen, waar hij zich tijdelijk ophoudt, een feestmaal aangeboden, en wel door de zoutzieders. Den toast, welken de president van het zoutziedersgilde aan den beroemden archaeoloog bracht, beantwoordde deze met het volgende verhaal betreffende de wijze waarop hij er toe gekomen was de archaeologie als zijne roeping te beschouwen.

De eerste indrukken welke een kind ontvangt, - zoo ving dr. Schliemann aan - duren voor het leven, en ik ben er trotsch op, te kunnen zeggen, dat het houwiel en de schop, bij de opgraving van Troje en Mycenae gebruikt, beiden werden gesmeed en gescherpt in het armoedige dorpje, waar ik werd geboren en opgevoed.⁶⁵⁹

Om dit geheel te onderbouwen gaat Schliemann verder met te verwijzen naar het ongeluk dat zijn familie getroffen heeft en dat tot gevolg had dat hij in een kruidenierswinkel in Fürstenberg kwam. Schliemann sluit af met het verhaal van de dronken molenaarsleerling die verzen uit de Ilias reciteert:

Deze welluidende taal maakte een diepen indruk op mij, en ik weende bittere tranen over mijn ellendig lot, dat ik, die in mijn prille jeugd er van droomde Troje op te delven, verplicht was haringen en boter te verkoopen⁶⁶⁰

Uit de memoires van Bernhard von Bülow (1849-1929)⁶⁶¹ blijkt dat al deze eer voor Schliemann Curtius ernstig stoorde. Von Bülow vond Curtius een uiterst charmant man met voortreffelijke manieren, maar er was een ding dat hem in Curtius tegenstond. Deze kon het niet nala-

658 Stoll 1958, 209.

659 *De Tijd* 11-06-1877.

660 *De Tijd* 11-06-1877.

661 Duits diplomaat en politicus die in Athene werkte toen Curtius in Olympia groef.

Schliemann geeft een lezing over Mykene voor de Society of Antiquaries in Burlington House in Londen. The Illustrated London News, 31 March 1877.

ten om voortdurend nare opmerkingen over Schliemann te maken. Het mocht zijn dat Schliemann wat te naïef was in zijn enthousiasme, maar hij was beslist geen knoeier en oplichter zoals Curtius meende. Men behoefde, zo schreef Von Bülow, geen diplomaat te zijn om te zien dat Curtius opmerkingen ingegeven werden door afgunst.⁶⁶²

IJdel als hij was voelde Schliemann zich uitstekend bij alle eer die hem in Londen ten deel viel. Hier begrepen ze tenminste hoe belangrijk zijn werk was. Als dank zorgde hij ervoor dat zijn Trojaanse collectie in

⁶⁶² geciteerd in Traill 1995, 166-167.

het South Kensington Museum (nu het Victoria and Albert Museum) tentoongesteld werd.⁶⁶³ Op 5 september werd dit nieuws gemeld in het *Leidsch Dagblad*:

*De verzameling van voorwerpen, door dr. Schliemann op zijne nasporingen naar Trojaansche oudheden gevonden, zal spoedig in het South-Kensington-Museum te London te zien zijn. In Engeland heeft men zich gehaast dankbaar het aanbod aan te nemen, dat in 1874 aan de Fransche regeering gedaan, maar niet aangenomen werd. De verzameling is, naar de Engelsche bladen beweren, volstrekt ongelijk aan eenige andere archaeologische collectie. De voorwerpen hebben een ander karakter dan de bekende Grieksche oudheden.*⁶⁶⁴

De journalist die dit stukje schreef vergiste zich in Schliemanns aanbod. Schliemann had zijn collectie niet aan de Engelsen gegeven, hij stelde hem alleen tentoon. Wat het eind van zijn artikeltje betreft had hij echter geheel gelijk. De Trojaanse vondsten waren niet met de bekende Griekse vondsten te vergelijken. Het is duidelijk dat von Bülow gelijk had toen hij zei dat Curtius afgunstig was, maar dat was niet de enige reden voor diens weerzin tegen zijn collega. Curtius was een klassiek archeoloog en hij had geen idee wat hij van Schliemanns vondsten denken moest. We zien het probleem van de klassiek geschoolde negentiende-eeuwers duidelijk verwoord in de recensie die Alexander Stuart Murray (1841-1904)⁶⁶⁵ over Schliemanns Mykene boek schreef:

Dr. Schliemann was er van overtuigd dat hij bij zijn opgraving op de acropolis van Mykene de graven gevonden had waarvan de ouden zeiden dat ze van Agamemnon⁶⁶⁶ en de helden die hem naar Troje vergezeld hadden waren. Vroeger ging men er van uit dat de graven waarover de ouden spraken de zogenaamde schathuizen van Mykene waren, gebouwen die zo geconstrueerd zijn dat men er niet aan hoeft te twijfelen dat het graven zijn. Er wordt nu van ons verwacht dat we die overtuiging opgeven omdat er een aantal lichamen op de acropolis gevonden zijn. Dit zou mogelijk geweest zijn wanneer ze in een massief gebouw gevonden waren, waarvan de omvang en vorm genoeg waren om ze te associëren met een grote persoon uit de legendarische eeuw. Ze zijn echter in

663 Meyer 1962, 92 "I intend to exhibit my whole Trojan collection for one year in the British Museum to make it better known, but the Trustees write me through Mr. Winter Jones, the principal librarian, that the Museum is too crowded and no room for so large a collection. Mr Gladstone writes me it would be better to exhibit it in the South Kensington Museum."

664 *Leidsch Dagblad* 05-09-1877.

665 Murray was in 1867 assistent conservator van de Griekse en Romeinse Oudheden van het British Museum onder Newton geworden. In 1886 volgde hij Newton op. Van 1894 tot 1896 groef hij in Cyprus.

666 Meyer 1936 151. Schliemann aan Brunn 27-12-1877 "Vielleicht ersahen Sie aus A.S. Murrays Artikel, ich behaupte, Agamemnons Grab gefunden zu haben. In meinem Buche steht kein Wort davon."

gaten in de grond gevonden, sommigen zijn er zelfs in gepropt omdat hun laatste rustplaats te klein was. Noch de hoeveelheid gouden ornamenten waarmee ze begraven zijn, noch de armzalige grafstenen die er boven stonden kunnen ze in verband brengen met de traditie die van Agamemnon spreekt.⁶⁶⁷

Murray kan het eenvoudig niet geloven. De helden uit de Trojaanse oorlog die in gewone gaten in de grond begraven zijn? Onmogelijk. Toch zijn deze graven niet oninteressant. De manier van begraven is hetzelfde als die in Hallstadt in Oostenrijk. Ook daar worden er regelmatig meerdere skeletten in een graf gevonden met de hoofden naar het oosten en de voeten naar het westen. In een aantal gevallen waren de lichamen zelfs in de graven geperst.⁶⁶⁸ De graven in Hallstadt behoorden toe aan primitieve Kelten en dus moesten de Mykeense graven, die Schliemann gevonden had, door primitieve stammen zijn aangelegd.

Murray sprak hier over voorwerpen die hij niet gezien had. Bij zijn bespreking van de tentoonstelling in het South Kensington Museum was dat wat anders. Daar wist hij precies waarover hij sprak. De collectie oudheden uit Troje was groter dan hij verwacht had en omdat een groot aantal voorwerpen niet essentieel van elkaar verschillen had het aantal een heel stuk kleiner gekund.⁶⁶⁹

En daarmee is de toon van zijn kritiek gezet. Voor Murray had het allemaal niet hoeven. Vervolgens toont hij onmiddellijk zijn complete onbegrip voor alles wat maar naar prehistorische archeologie zweemt. Alle voorwerpen zijn heel eenvoudig gemaakt. Wanneer archeologen het begrip “klei tijd” gebruiken zou men zeggen dat de meerderheid van de in het South Kensington Museum getoonde objecten daartoe behoorde.⁶⁷⁰ Wat Murray precies voor ogen stond met zijn “kleitijd” is onduidelijk, maar we krijgen wel een idee wanneer we zien wat volgens hem het begrip bronstijd aanduidt. Hij vindt de koperen en bronzen voorwerpen niet werkelijk interessant. Ze zijn gemaakt door mensen die nog in het primitieve stadium van de mensheid verkeerden.⁶⁷¹ Het is voor Murray duidelijk dat het Troje van Schliemann bewoond werd door barbaren. De belangrijkste attractie van de tentoonstelling was de schat uit het paleis van Priamus. Die vorst had geen koninklijk huis wanneer Schliemanns identificatie van de ruïnes klopt. Hij werd ook niet door veel pracht en praal omringd wanneer deze voorwerpen het beste vertegenwoordigen van wat hij had. Ze zijn ruw van makelij en nauwelijks imposant wat materiaal betreft. Het is allemaal zeer teleurstellend.⁶⁷² En

667 Murray 1877.

668 Murray 1877.

669 Murray 1877b.

670 Murray 1877b.

671 Murray 1877b.

672 Murray 1877b.

niet alleen dat. Deze schat is ook verontrustend, omdat hij niet is wat hij volgens Murray zou moeten zijn. Voorwerpen die tot het niveau van de kunst behoren waarmee Homerus vereenzelvigd wordt ontbreken totaal. Niets lijkt zelfs op datgene wat de grote dichter beschreven heeft.⁶⁷³ Behoort deze schat nu werkelijk toe aan de helden waartegen de Grieken zo lang gestreden hebben? Murray kan het zich niet voorstellen. Deze voorwerpen moeten volgens hem hebben toebehoord aan zeer primitieve mensen die nog nauwelijks beschaving hadden.⁶⁷⁴ Wanneer Schliemann gelijk had en Hissarlik werkelijk Troje was en Murray hield dit niet voor onmogelijk, hoe moest men dan deze vondsten verklaren? Niemand zou er zich over verbazen wanneer ze gevonden waren bij de oude Kelten of Germanen en het is dus maar te hopen dat er een goede reden gevonden wordt voor hun aanwezigheid in Troje.⁶⁷⁵

En daar hebben we het probleem van de classici. Schliemanns vondsten vormden een directe bedreiging voor hun vak. Hoe konden zij met hun werk een positieve invloed op de wereld hebben, hoe kon het lezen van de klassieken een mens verbeteren wanneer de helden van Troje primitieve lieden geweest waren? Welke voorbeeldfunctie konden deze helden nog hebben als ze op eenzelfde ontwikkelingsniveau gestaan hadden als de primitieve Kelten en Germanen?⁶⁷⁶

Niet alle classici in Engeland waren het overigens met Murray eens en de eer die men Schliemann bewees had er niet onder te leiden:

Gladstone⁶⁷⁷ was door ongesteldheid verhinderd tegenwoordig te zijn bij het uitreiken van het diploma als eerlid van het Engelsch oudheidkundig genootschap aan dr. Schliemann. Schliemann hield bij die gelegenheid eene lezing over "Troye met betrekking tot Mycene." De president, lord Houghton,⁶⁷⁸ overhandigde hem het diploma, onder een zeer vleijende toespraak, en op voorstel van een der leden bracht de vergadering een votum van dankbetuiging uit aan mevrouw Schliemann, voor haar ijverige medewerking aan den arbeid van haar echtgenoot.⁶⁷⁹

673 Murray 1877b.

674 Murray 1877b.

675 Murray 1877b.

676 Schliemann wist van tevoren dat hij niet gelukkig zou zijn met deze kritiek. Meyer 1962, 97 "On Saturday you will see A.S. Murray's recension in the Academy; it can impossibly be anything else than a libel, because that man can write nothing else than libels, he never speaks well of any one."

677 William Ewart Gladstone (1809-1898) Hij was meerdere keren Prime Minister van Groot Britannië.

678 Richard Monckton Milnes, 1st Baron Houghton (1809-1885).

679 *Middelburgsche Courant* 16-04-1877.

Na alle eerbetuigingen die Schliemann van de Engelsen ontving konden de Duitsers uiteindelijk niet achterblijven. Het waren echter niet de klassieke archeologen, maar de prehistorici en de antropologen die de waarde van Schliemanns werk inzagen:

*De Deutsche anthropologische vereeniging heeft den door zijne delvingen op de plek, waar eenmaal Troje stond, beroemden archaeoloog dr. Schliemann het eereidmaatschap aangeboden.*⁶⁸⁰

680 *DeTijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*. 10-01-1878.

20. Dr. E. O. Houtsma

De ontdekkingen van den onvermoeiden Dr. Schliemann hebben de aandacht van geheel de beschaafde wereld getrokken. Niet te verwonderen is het, dat er groot verschil van gevoelen bestaat omtrent de historische waarde welke aan het gevondene kan gehecht worden.

Dr. E.O. Houtsma heeft eene studie aan dit onderwerp gewijd, die zeker met belangstelling zal ontvangen worden door allen die Dr. Schliemann's verdienstelijk pogen hebben gevolgd. Het kleine geschrift in aangenamen vorm is uitgegeven door de firma J.B. Wolters.⁶⁸¹

De classicus Everhardus Otto Houtsma (1845-1903) was conrector aan het Gymnasium te Groningen:

Onder de boeken, die in de laatste weken van het vorige jaar uitgekomen zijn, was er één, dat dadelijk zeer mijne opmerkzaamheid trok, namelijk het verhaal van de opgravingen door Dr. Heinrich Schliemann te Mycenae verricht en door hem zelven beschreven. Herhaalde malen hadden ons reeds couranten en tijdschriften bericht gebracht van het succes, waarmede genoemde heer, als het ware met een tooverstaf gewapend, de in den schoot der aarde verborgen schatten wist te ontdekken, en al had ik vaak met een ongeloovigen glimlach de conclusies gelezen, waarmede hij altijd dadelijk gereed was, zoo was ik toch recht nieuwsgierig een uitvoerig, authentiek verslag zijner opgravingen met de noodige platen te kunnen bestudeeren, opdat ik in staat zou zijn mij zelf eenigzins een oordeel te vormen.⁶⁸²

Houtsma begint zijn boekje met uit te leggen wie Schliemann is. Hij volgt daarbij Schliemanns levensverhaal zoals dat door deze in zijn *Ithaka, der Peloponnes und Troja* gepubliceerd was. Deze biografie spreekt volgens Houtsma niet echt in het voordeel van Schliemann:

... hij [is] een autodidact, met alle voor- en nadeelen daaraan verbonden, en heeft het hem ontbroken aan eene wetenschappelijke opleiding en breeden grondslag zijner studiën. Eenzijdigheid moest daarvan het gevolg zijn, even als gemis aan de noodige kritiek.⁶⁸³

681 *Het nieuws van den dag* 21-05-1878.

682 Houtsma 1878, 5.

683 Houtsma 1878, 10.

Houtsma voert vervolgens zijn lezers mee op een reis naar Mykene. Hij wekt daarbij de indruk dat hij persoonlijk bekend is met dit landschap. Dat klopt echter niet. Zijn verslag komt rechtstreeks uit Wilhem Lang's (1832-1910) *Peloponnesische Wanderung* uit 1878. Vervolgens krijgen we het verhaal van Agamemnon en hoe deze vermoord werd.

De opgraving wordt in grote trekken na verteld en alleen aan de goudschat besteed Houtsma meer aandacht:

*Het vreemdst onder al die gouden ornamenten zijn zeker wel de gouden maskers, waarmede het gelaat bedekt was. Eene dunne plaat goud was met den hamer zoo gedreven, dat men daarin op zeer ruwe wijze de verschillende deelen van een gezicht terug vindt. Het schijnt wel, dat het de bedoeling was om het gelaat van den gestorvene weer te geven, maar zij zijn veel te slecht uitgevoerd, om daaruit eenige conclusies te kunnen trekken omtrent de gelaatstreken van de personen. Een van de maskers is zeer beschadigd en stelt volgens Schliemann een leeuwenkop voor, maar het is, ten minste in de afbeelding, zeer onduidelijk. Op een ander vindt hij de knevels met zulk eene elegante kromming voorgesteld, dat hij daaruit een bewijs meent te mogen putten, dat de oude Myceniers olie of een soort pomade gebruikten om ze in die sierlijke positie te krijgen en te houden.*⁶⁸⁴

Houtsma vermengt beschrijving en kritiek. Over de eerste drie gouden maskers die hier beschreven worden had Schliemann opgemerkt dat ze zo sterk van elkaar verschilden dat het geen ideaalbeeld voor goden of helden konden zijn en dat ze dus de overledenen moesten voorstellen. Wat de leeuwenkop betreft vergeet Houtsma te vertellen dat deze, in tegenstelling tot de andere maskers, niet op, maar naast een lichaam gevonden is.⁶⁸⁵

Waar Schliemann in Troje tot de ontdekking was gekomen dat Athena in oorsprong een uilenhoofd had komt hij in Mykene tot de conclusie dat Hera boöpis niet Hera met de koeienogen betekent, maar Hera met het koeienhoofd. Schliemann heeft een groot aantal vrouwenbeeldjes met een koeienhoofd gevonden. Houtsma ziet in deze beeldjes echter niets anders dan een onbeholpen poging om een mens of een koe te boetsen. Wat de metalen voorwerpen betreft raakt Houtsma met zijn stelling in de problemen, maar gelukkig heeft een ander al een uitweg voor hem gevonden:

684 Houtsma 1878, 21-22.

685 Schliemann 1878, 255.

Een zilveren Koeienkop met gouden horens.

*Groot was zijne [Schliemanns] vreugde, toen hij een zilveren koekop met twee lange gouden horens vond. Zonder twijfel, zegt hij, moet deze koekop de godin Hera boöpis, als beschermheilige van Mycenae voorstellen. Ongelukkig voor deze bewering zijn bevoegde beoordeelaars van meening, dat hij zich in het geslacht vergist heeft en dat het de kop van een stier is.*⁶⁸⁶

Vanaf het begin van zijn tekst is het duidelijk dat Houtsma Schliemanns conclusie afwijst. Diens ideeën zijn te fantastisch en moeten bestreden worden:

Ik ga thans over tot eene beoordeeling van de juistheid der gevolgtrekkingen van den heer Schliemann. Dat hij er niet aan twijfelde, of hij had werkelijk de graven van Agamemnon en zijn gevolg uit Troje gevonden, kon ons niet verwonderen, nu wij hem hebben leeren kennen. En als wij ons herinneren, met hoe hoog gespannen verwachtingen hij te Mycenae kwam, en hoe oogenschijnlijk althans de uitslag zijner opgravingen daaraan beantwoorde, dan kunnen wij ons zijn geloof zeer goed verklaren. Nu is het ook niet te ontkennen, dat het werke-

686 Houtsma 1878, 23.

lijk verrassend is, dat hij op eene afgezonderde plaats van den burcht graven vond met zulk een schat, dat men niet kan loochenen, dat zeer aanzienlijke, zoo niet vorstelijke personen daar begraven lagen. Uit de omstandigheid, dat meer dan één lijk begraven was in de groote graven, die in den bodem van den berg waren uitgehouwen, kon hij zonder al te groote onwaarschijnlijkheid besluiten, dat de lijken in een zelfde graf te gelijk daarin gelegd waren. Dit paste dan uitstekend op den gelijktijdigen dood van Agamemnon en zijn gevolg. Wel kwam het getal der lijken en der graven niet precies overeen met de getallen, die men uit de opgaven van Pausanias zou opmaken, want in plaats van vijf vond hij zes graven, maar het zesde was buiten den muur der agora, en het aantal personen toonde nog minder overeenstemming, daar men volgens Pausanias zes zou verwachten en Schliemann er zeventien vond, maar men kon licht aannemen, dat zoovele personen uit het gevolg en den aanhang van Agamemnon te gelijk met hun koning vermoord werden, dat men eveneens zeventien kreeg.⁶⁸⁷

Het is bedenkelijk, maar men zou tot zover, met wat goede wil, Schliemann in zijn conclusies kunnen volgen. Schliemann had de graven in Mykene gevonden door Pausanias (115 - 180) te lezen. Voordat we waarde aan Schliemanns beweringen kunnen hechten moeten we dus eerst weten hoe betrouwbaar Pausanias was. Pausanias had door Griekenland gereisd en daar ter plaatse zijn informatie opgedaan. Wat voor waarde had deze informatie?

Zij [de Grieken die Pausanias ontmoete] vertelden den reiziger de sagen die aan hunne plaats verbonden waren, toonden hem de reliquiën uit den ouden tijd, die zij nog bezaten, en daar van af de dagen van Homerus tot op den tegenwoordigen tijd waarheidsliefde nooit de eerste deugd der Grieken geweest is, zoo voegde hunne vruchtbare phantasie er natuurlijk al datgene bij, wat het verhaal kon verfraaien ... Omdat hij [Pausanias] overigens vrij volledig alles vermeldt, wat in zijn tijd nog in Griekenland te zien was, met de locale sagen, zoo schreef hij een voor ons onschatbaar boek, zooals ook bij de opgravingen te Olympia blijkt, maar met verstand te gebruiken. Niet altijd geeft hij nauwkeurig weer, wat hij gezien had, hetgeen ik met afdoende bewijzen naar aanleiding van hetgeen te Olympia gevonden wordt, zou kunnen aantoonen.⁶⁸⁸

Houtsma is van mening dat de beschrijving die Pausanias van de beelden van de westgevel van de tempel van Zeus in Olympia gegeven heeft fout is. Ik laat dit voor wat het is. Schliemann meldde zelf al dat Pausanias bij zijn bezoek aan Mykene de schachtgraven niet had kunnen

687 Houtsma 1878, 25-26.

688 Houtsma 1878, 27-28.

zien en dat hij alleen maar had opgeschreven wat hij gehoord had. Dat klopt, zegt Houtsma, om er aan toe te voegen dat Schliemann het door Pausanias gehoorde verhaal verkeerd uitgelegd heeft:

Ik houd mij namelijk overtuigd, dat het volksgeloof zich vastknoopte aan de 5 zoogenaamde schatkamers. En ik moet er bijvoegen, dat ik het volkomen eens ben met hen, die ze niet voor schatkamers maar voor grafmonumenten houden. De geheele inrichting wijst veel meer op de laatste genoemde bestemming. Vooral in de zoogenaamde schatkamer van Atreus zal men het zeer natuurlijk vinden, dat het zijvertrek diende tot rustplaats van den doode, terwijl in het ronde gedeelte zijne wapenen en allerlei kostbaarheden werden neergelegd. Zoo zou zich ook gemakkelijk laten verklaren, hoe Pausanias kan spreken van schatkamers ... Dat men er geen lijken in gevonden heeft, is, geloof ik, licht hieruit te verklaren, dat men ze reeds in overoude tijden geplunderd heeft. Ik zou nu nog kunnen wijzen op het merkwaardige feit, dat zelfs tegenwoordig nog, zoo als ik boven reeds opmerkte, de schatkamer van Atreus in den mond van het volk 'Agamemnons graf' heet.⁶⁸⁹

Men zou nu kunnen denken dat Houtsma van mening was dat Schliemann op de verkeerde plaats gezocht had, maar dat is niet waar. Het is allemaal nog veel erger. Niet alleen de Grieken en Pausanias zijn niet te vertrouwen, maar ook Homerus is uiterst verdacht. Dat was een episch dichter, geen historicus en geen geograaf:

Zoo heeft men de plaatsen door Odysseus volgens de Odyssea bezocht, overal waar het mogelijk en onmogelijk was gezocht, maar met weinig succes: zoo is het even onmogelijk gebleken te zijn, om Hissarlik, waar volgens Schliemann Troje lag, als de hoogten bij Bournarbaschi, waar anderen het plaatsen, met des dichters opgaven in overeenstemming te brengen.⁶⁹⁰

Het enige wat men bij een episch dichter mag aannemen is dat de basis van zijn werk ergens zijn wortels in een historische gebeurtenis heeft. Verder mag men niet gaan:

Dat Grieksche vorsten dus eens in overoude tijden met eene stad, die misschien Troje heette en lag op de plaats van het tegenwoordige Hissarlik (want moet men tusschen Hissarlik en Bounarbaschi kiezen, dan pleit meer voor de eerste dan voor de laatste plaats) oorlog voerden, is het eenige, wat niet onwaarschijnlijk is, maar al het overige beschouw ik als verbeelding, misschien hier en daar met eene kleine geschiedkundige kern, die wij echter niet meer kunnen afzonderen, zoodat ik niet met den heer Schliemann op gezag van Homerus aan de waarheid kan

689 Houtsma 1878, 29.

690 Houtsma 1878, 32.

*gelooven van hetgeen deze dichter ons omtrent Agamemnons treurig uiteinde verhaalt.*⁶⁹¹

Dat er ooit, in een zeer ver verleden op Hissarlik een stad gelegen heeft is duidelijk. Deze stad is echter, zoals Schliemann zelf al toegegeven heeft veel kleiner geweest dan men op grond van de verhalen uit de *Ilias* zou geloven. Het kan dus onmogelijk het Troje uit de *Ilias* zijn.

Het schijnt Houtsma ontgaan te zijn dat Schliemann een min of meer duidelijk gefundeerde datum voor de schachtgraven gevonden had:

*Eene ... vraag, die bij ons oprijst, is deze: kunnen wij ook den tijd bepalen, waarin deze personen begraven zijn? Geven de wijze van begraving, de aard der gevonden voorwerpen en de stijl der kunst, welke men in deze ziet, ons eenig licht doordat zij in ooveenstemming zijn met hetgeen ons elders aangaande eenige periode der Grieksche kunst-geschiedenis bekend is?*⁶⁹²

Houtsma gaat er vanuit dat de mededelingen van Schliemann eerlijk zijn, maar we moeten, zo waarschuwt hij, ons er wel bewust van zijn dat de mededelingen van Schliemann gekleurd zijn. Hij wilde de graven van Agamemnon en zijn gezellen vinden en zal daardoor alleen oog gehad hebben voor wat zijn ideeën bewees en niet voor dat wat er mee in tegenspraak was. We moeten zijn mededelingen omtrent zijn vondsten dus uiterst kritisch lezen.

Om tot een eigen datering te komen kijkt hij eerst naar het aardewerk:

Het eigenaardige der versiering van het vaatwerk te Mycenae bestaat in hoofdzaak hierin, dat geometrische figuren het meest voorkomen: spiraal- en zikzaklijnen ziet men vooral, even als cirkels, die horizontaal om de vaas loopen. Ook vormen uit het plantenrijk, zooals bladen en bloemen ontbreken niet geheel en al. De dieren die afgebeeld zijn, zijn zeer gebrekkig nagebootst, zoodat zelfs Schliemann met zijne levendige verbeeldingskracht, verklaren moest, dat hij dikwijls in onzekerheid is, wat de schilder heeft willen voorstellen. Voorstellingen van soldaten komen slechts een enkele maal voor, en verraden duidelijk dat de kunst nog in haar eerste begin verkeert. Nu vindt men op de oudste Griekse vazen eveneens allerlei geometrische figuren maar ook de tijd van deze is zeer moeielijk te bepalen, en het is zoo natuurlijk, dat de kunst daarmede begint, dat men niet al te spoedig verdere gevolgtrekkingen zal maken. Dit alleen staat vast, dat de Myceensche vazen geen spoor vertoonen van hetgeen speciaal Grieksch is in de versiering van vazen, namelijk geene mythologische personen of voorstellingen,

691 Houtsma 1878, 33.

692 Houtsma 1878, 37.

*zoodat zij zeker afkomstig zijn uit een tijd voordat deze kunst zich in Griekenland zelfstandig ontwikkelde.*⁶⁹³

Het lukt Houtsma niet om in Griekenland parallelle voorwerpen te vinden. Ook bij Homerus vindt hij niets dat op de vondsten uit Mykene lijkt. Zelfs wanneer men er vanuit gaat dat lang niet alles waar de dichter het woord goud voor gebruikte ook in werkelijkheid van goud was, dan nog ontstaat de indruk dat de kunst die Homerus beschreef verder ontwikkeld was dan dat wat Schliemann in Mykene gevonden heeft:

*Dat koper of brons en bij Homerus en te Mycenae het hoofdmetaal is, en ijzer weinig voorkomt, pleit voor hoogen ouderdom zoowel der gedichten als der gevonden voorwerpen, maar kan zeer goed onafhankelijk van elkaar zijn.*⁶⁹⁴

Houtsma is in zijn kritiek niet overal even consequent. Hij verwijt Schliemann dat deze te veel in de uitspraken van Homerus gelooft, maar als het hem goed uitkomt doet hij dit zelf ook:

*... bij Homerus [is] een gewoon epitheton van een zwaard, dat het met zilveren nagels beslagen is ... Dit schijnt overeen te komen met hetgeen S. in de graven naast de zwaarden vond ... maar ik vind de overeenstemming niet bewezen. S. neemt aan, dat zij de houten scheden versierd hebben, maar bij de beschrijving van Agamemnons zwaard wordt uitdrukkelijk gezegd, dat het zwaard zelf, dus wel het gevest, er mede versierd was, de schede was van zilver.*⁶⁹⁵

Zo zijn er een groot aantal voorbeelden te vinden waar de in Mykene gevonden voorwerpen duidelijk afwijken van wat Homerus beschreven heeft. Dit kan volgens Houtsma maar tot een conclusie leiden:

*Indien echter juist is, waaraan ik niet twijfel, dat de kunst bij Homerus op een hooger standpunt staat dan in de voorwerpen uit Mycenae, dan zijn deze uit een tijd ouder dan Homerus.*⁶⁹⁶

Helaas is het onduidelijk wanneer de dichter leefde en evenmin is het bekend hoeveel eerder de werkelijke gebeurtenis, waarop hij zich baseerde, had plaatsgevonden. Veel later dan 1000 of 900 v.Chr. zullen deze gedichten echter niet geschreven zijn.

Om te laten zien dat er ook soortgelijke graven buiten Griekenland gevonden zijn komt hij nu met een mededeling uit *The Academy* van 21 april 1877:

693 Houtsma 1878, 40-41.

694 Houtsma 1878, 43.

695 Houtsma 1878, 44.

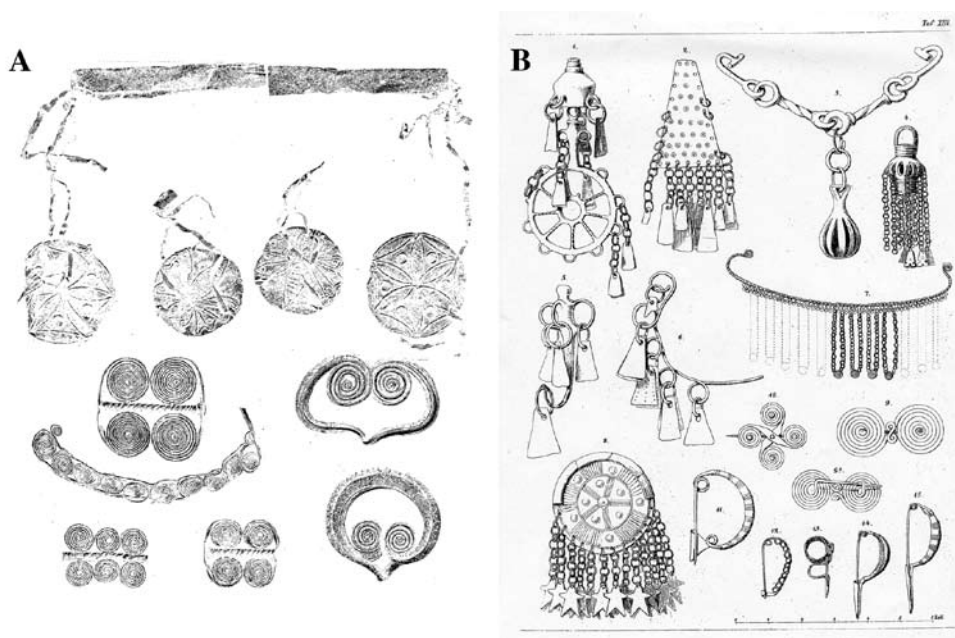
696 Houtsma 1878, 44.

... men heeft ze gevonden in de Krim; de overeenkomst met hetgeen men te Mycenae vond is nog al sterk, als men let op het volgende verhaal:

In 1837 vond de heer Aschik in een sarcophaag dicht bij Kertsch een skelet met gouden masker, met een diadeem op het hoofd, en geheel gekleed. De kleeding van deze koningin was geheel en al bezaaid met gouden ornamenten. Het masker was volgens den ontdekker, van gedreven goud, terwijl de vervaardiger gewerkt had naar een vorm, genomen van de gelaatstrekken van de persoon na den dood.

Nu was Kertsch, het oude Pantikapaeum, vroeger de hoofdstad van het Bosporaansche rijk, en heeft men in graven in den omtrek dezer stad een schat van gouden voorwerpen gevonden. Het bovengenoemde graf zou dus afkomstig kunnen zijn van eene der koninginnen van dit rijk, dat ongeveer van de 5de eeuw voor Christus tot den tijd van Constantijn den Groote bestaan heeft.⁶⁹⁷

Het ziet er naar uit dat Houtsma eindelijk iets van een datering gevonden heeft, maar uiteindelijk wil hij zich daar toch niet op vastleggen. Dat kan ook nauwelijks want deze datering is absoluut strijdig met het

A. Sieraden uit Mykene en B. Sieraden uit Hallstatt.

697 Houtsma 1878, 45.

gegeven dat de cultuur die Schliemann in Mykene gevonden heeft pre-Homerisch, dat wil zeggen van voor 1000 v.Chr. moet zijn. Het is dan ook niet duidelijk waarom hij dit voorbeeld noemt.

Even wijst Houtsma erop dat ook anderen erop gewezen hebben dat de vazen uit Mykene op die uit Ialyssos wijzen, maar hij gaat daar verder niet op in. Ook in Cyprus zijn voorwerpen gevonden die op die uit Mykene lijken. Een ruw beeldje uit Mykene van een vrouw die haar armen boven haar hoofd uit steekt moet dan ook gezien worden als een primitieve afbeelding van Aphrodite. De grootste overeenkomst wordt echter in Oostenrijk gevonden:

Al is dus de rijkdom aan goud te Hallstadt ook bij verre na zoo groot niet als te Mycenae, zoo vindt men toch in de wijze van begraven en den aard der voorwerpen hier veel overeenkomst.

Doch gaat men nu vragen, waar het toch eigenlijk op aankomt, is deze overeenkomst van dien aard, dat zij dwingt tot de erkenning, dat de personen te Mycenae begraven van denzelfden tijd en van hetzelfde volk zijn als die te Hallstadt, dan kan ik die vraag niet toestemmend beantwoorden. Al de opgenoemde punten van overeenstemming zijn zoodanig, dat het volstrekt niet onmogelijk is, dat men ze bij verschillende oude volken in verschillende landen in eene periode van betrekkelijk geringe beschaving aantreft, terwijl de aanwezigheid van zilver te Mycenae en het ontbreken van dit metaal te Hallstadt een punt van verschil oplevert, dat zwaar weegt, daar, zoo als bekend is, het zilver in het zoogenaamde bronstijdvak nog niet voorkomt.

Men zou overigens nog op eenige punten van overeenkomst tusschen de voorwerpen te Mycenae en die uit het bronstijdvak kunnen wijzen.⁶⁹⁸

Na al deze overwegingen komt Houtsma aan het eind van zijn boekje toch nog tot een vrij duidelijke conclusie:

... de voorwerpen te Mycenae zijn ouder dan de gedichten van Homerus en behooren tot de eerste periode der Grieksche kunst, vóór 900 of 800 vóór Christus. De overeenkomst met voorwerpen uit het bronstijdvak schijnt mij toevallig en verklaar ik uit de omstandigheid, dat het eerste begin der kunst zeer licht gelijk kan zijn.

Van de personen, wier lijken in de graven gevonden zijn, weet men niets en voor de beweringen van Schliemann bestaan geen grond.⁶⁹⁹

698 Houtsma 1878, 49.

699 Houtsma 1878, 51-52.

Naast deze conclusie blijven er nog vele vragen over, maar die zullen misschien ooit nog eens beantwoord worden:

Doch wat ook eenmaal het resultaat van nader onderzoek moge zijn, wij kunnen niet anders dan den heer Schliemann zeer dankbaar zijn voor hetgeen hij verricht heeft ... zijne opgravingen [hebben] aan de wetenschap een grooten dienst bewezen. Daardoor is met nadruk de aandacht gevestigd op een tijd in de vroege geschiedenis van Griekenland, die zich in den nevel der sage verliest, en waaruit slechts weinige overblijfselen voorhanden zijn. De voorwerpen uit Mycenae zullen met hetgeen elders b.v. op Cyprus, te Ialysus op Rhodos en op eenige eilanden van den Archipel gevonden is, eenig licht kunnen verspreiden over den eersten aanvang der Grieksche kunst en beschaving in eene periode, die men den voorhistorischen tijd van Griekenland zou kunnen noemen. Dat is, naar mijne meening, de blijvende waarde en de groote beteekenis der opgravingen te Mycenae.⁷⁰⁰

Wat zijn conclusie betreft kreeg Houtsma, zoals we nu weten, geheel gelijk. Door Schliemanns opgravingen in Mykene kreeg men voor het eerst zicht op wat we nu de Mykeense cultuur noemen.

Houtsma's boekje werd uitvoerig besproken in de *Middelburgsche Courant* van 27 mei 1878. Wat de recensent er precies over dacht wordt niet duidelijk, vermoedelijk is hij het met Houtsma eens dat Mykene ouder is dan Schliemann denkt. Op zijn waardering van Schliemann heeft dit echter geen invloed:

De dwaling van dr. Schliemann in dit opzicht ontnemt echter niets aan de hooge waarde zijner nasporingen, welke een zeldzaam voorbeeld opleveren van wat door een vasten wil en door liefde tot studie, zelfs bij het gemis van alle noodzakelijke opleiding, teweeg gebracht kan worden. Om die reden hebben dan ook zijne onderzoekingen de aandacht getrokken niet slechts van de geleerde, maar ook van de ongeletterde wereld, en het is uit dien hoofde dat wij van het geschrift van dr. Houtsma melding meenden te moeten maken.⁷⁰¹

En zo reist nu ook het boekje van Houtsma mee op de door Schliemann gecreëerde mythe van zijn jeugd.

700 Houtsma 1878, 52.

701 *Middelburgsche Courant* 27-05-1878.

21. En nu Odysseus nog

Na zijn bezoek aan Ithaka in 1868 was Schliemann er zeker van dat hij het paleis van Odysseus gevonden had. Hij hield het zelfs voor mogelijk dat de as van deze held en zijn vrouw in de opgegraven urnen zat. In de loop der jaren was hij deze zekerheid echter kwijtgeraakt. Het werd tijd voor een nieuw onderzoek. In augustus 1878 bezocht hij Ithaka opnieuw. Een verslag van het werk dat hij hier verrichtte publiceerde hij in *The Times* en daaruit werd het op twee oktober overgenomen in de *Zierikzeesche Courant*:

In de Times geeft Schliemann een beschrijving van zijn bezoek, aan het eiland Ithaca gebracht. Hij heeft er niet veel voorwerpen van archaeologische waarde kunnen opdelven. Maar hij heeft er boven op den berg Aetos de overblijfselen van de oude hoofdstad van Ithaca gevonden, nadat hij die vruchteloos in allerlei andere streken van het eiland gezocht had. Dat men die overblijfselen vroeger niet gevonden heeft, schrijft hij hieraan toe, dat de berg bijzonder steil en een bestijging van den top uiterst vermoeiend is. De boeren brachten vreemdelingen daarom nooit daarheen. Men kon den berg bezoeken zonder er iets van te bespeuren. Zoo zij al iemand naar den top brachten, dan leidden zij hem nog niet langs den weg, waar de goed geconserveerde overblijfselen van huizen te zien zijn. Schliemann vond er de min of meer goed bewaarde overblijfselen van 190 huizen van de oude hoofdstad. Ieder bewonderaar van Homerus moet die gaan zien, meent hij. Hij wijst zelfs hun, die dien raad gehoor geven, als den besten gids den boer Nikolaos Psarros aan, wonende aan den voet van den Aetos, dicht bij de kapel van Hagios Georgios. In de puinhoopen dezer huizen heeft Schliemann zeer weinig gevonden. Twee weken lang heeft hij er met dertig werklieden gegraven, maar niets gevonden dan fragmenten van aardewerk, veel gelijkende op dat van de oudste steden van het Trojaansche gebied: brokken van zeer zonderlinge pannen, met daarop gegraveerde figuren, sommige met geschreven letters versierd, en eindelijk nog een zeer vreemde soort van handmolen.

In een ander deel van het eiland heeft Schliemann gemeend de Homerische grot van de Nymphen aan te treffen, waarin Ulysses, bijgestaan door Minerva, zijn schatten verborg. Aan het zuidoostelijk gedeelte van het eiland ontdekte hij aantal afdeelingen, gedeeltelijk in de rots uitgebouwen, gedeeltelijk van steen gebouwd, te zamen naar een grooten stal zwemende, waarin volgens Schliemann Homerus de 12 zwijnenstallen van Eumaneus moet gezien hebben. Daartegenover

*waren de sporen van een oud huis, dat Homerus als het huis van den zwijnen-hoeder schijnt beschreven te hebben: hij vond daar interessant aardewerk. Aan den voet van den berg Aetos vond hij twee munten, aan de eene zijde een haan met het randschrift Ithakoon, aan de andere zijde een Ulysseskop.*⁷⁰²

Het is duidelijk dat Schliemann ondanks twee weken opgraven nauwelijks wijzer is geworden dan hij na zijn eerste bezoek al was.

De *Zierikzeesche Courant* is niet de enige die over Schliemanns activiteiten bericht. Allerlei locale kranten, zoals de *Zierikzeersche Nieuwsbode*, het *Leidsch Dagblad* en de *Amerongsche Courant* nemen een verkorte versie van dit bericht over.⁷⁰³

702 *Zierikzeesche Courant* 02-10-1878. See ook Traill 1995, 183.

703 *Zierikzeesche Nieuwsbode* 01-10-1878, *Leidsch Dagblad* van 02-10-1878 en *De Amerongsche Courant* 03-10-1878. “De bekende Dr. Schliemann heeft op het eiland Theaki 90 huizen opgedolven, behoorende tot de stad Ithaka en het rijk van Ulysses, uit den tijd van Homerus. Voorzeker een hoogst belangrijke vondst.”

22. De vierde Troje-campagne

De Vergunning die Schliemann in 1876 gekregen had was verlopen. Er was een nieuwe vergunning nodig en dat kostte weer veel moeite. Schliemann had nu echter een goede bondgenoot in Constantinopel. De Britsche consul en opgraver van Nimrud, Sir Austen Henry Layard (1817-1894) stond hem met raad en daad ter zijde⁷⁰⁴ en zo krijgt Schliemann ook nu weer toestemming om verder te graven. In september 1878 kan hij zijn werk op Hissarlik hervatten. Hij heeft er houten barakken laten bouwen voor zichzelf, zijn opzichter, zijn bediende en om eventuele bezoekers onderdak te kunnen bieden. Daarnaast bouwde hij een speciale houten barak om waardevolle vondsten in op te bergen die gelijk als eetzaal kon dienen. De sleutel van deze barak was in het bezit van de Turkse bewaker. Verder was er noch een schuur waar in Schliemann zijn gereedschap, zoals kruiwagens, handkarren en andere bij de opgraving noodzakelijke hulpmiddelen op kon bergen. Ook was er een houten huis voor de tien bewakers die Schliemann ingehuurd had, een paardenstal en een klein stenen huis met een keuken.⁷⁰⁵

Met het einde van de Krimoorlog was er geen einde gekomen aan het verlangen van Rusland om directe toegang tot de Middellandse Zee te krijgen. In 1877 begon het hele spel opnieuw. Rusland viel het Ottomaanse rijk aan en de Britten voelden zich bedreigd. De Russen bezetten in hoog tempo grote delen van het Ottomaanse rijk, maar voordat het geheel tot een Europese oorlog kon uitgroeien werd er op 19 februari 1878 een voorlopig vredesverdrag gesloten in San Stefano. Roemenië, Servië en Montenegro werden onafhankelijk en tussen de Donau en de Egeïsche Zee ontstond Bulgarije als een door Rusland bezette satellietstaat van het Ottomaanse rijk. Dit verdrag werd met enige kleine wijzigingen tussen 13 juni en 13 juli bij het congres van Berlijn door Groot Brittannië, Oostenrijk-Hongarije, Frankrijk, Duitsland, Italië, Rusland en het Ottomaanse rijk ondertekend. De vrede was weer gekeerd, maar er kwamen nog wat naweeën.

Op 8 januari 1879 plaatst *De Tijd* een alarmerend bericht uit Rusland:

704 Schliemann 1892, 63.

705 Schliemann 1892, 63.

*Petersburg, 6 Jan. In het gouvernement Astrakan is onder de bevolking de pest uitgebroken, aldaar aangebracht door uit Turkije teruggekeerde kozakken.*⁷⁰⁶

De Russen doen hun werk en op 6 februari kan *De Tijd* melden dat een Europese epidemie voorkomen is:

*De officiële berichten uit Astrakan luiden gunstig; Zondag waren slechts twee personen te Selitrenoje door de pest aangetast. De epidemie heeft zich niet verder verspreid.*⁷⁰⁷

De angst blijft echter nog een tijdje door Europa waren. Is het gevaar van een pestepidemie werkelijk voorbij of duikt deze ziekte toch nog weer ergens anders op:

*Rome, 7 Febr. In de heden door de Kamer van Afgevaardigden gehouden zitting heeft de minister-president, de heer Depretis, het bericht betreffende het uitbreken der pest te [Thes]Salonica tegengesproken.*⁷⁰⁸

De minister-president heeft gelijk, de pest heeft Griekenland niet bereikt. De Russen hebben de ziekte werkelijk onder controle weten te houden.

Tengevolge van deze oorlog was ook de veiligheid in Turkije er sterk op achteruit gegaan en dat betekende extra kosten voor Schliemann. De Trojaanse vlakte werd onveilig gemaakt door rovers en daarom voelde Schliemann zich gedwongen om tien bewakers in dienst te nemen. Naast het huis dat hij voor hen bouwde kosten ze hem maandelijks 410 Mark.⁷⁰⁹

Nadat Schliemann in 1875 in Berlin Virchow ontmoet had waren de beide heren met elkaar in contact gebleven. Op 27 november 1878 schrijft hij uitgebreid aan Virchow over zijn nieuwste Trojaanse vondsten. Daaronder is een heel bijzonder exemplaar. In het grote huis heeft hij een zwaar met patina bedekt, maar niet verroest mes gevonden. Door het patina heen ziet men hier en daar een staalkleur. Schliemann is ervan overtuigd dat dit mes van meteorijzer gemaakt is.⁷¹⁰ Alleen door dit materiaal in te voeren kan men een ijzeren mes in de steen of bronsstijl verklaren.

Schliemann heeft ondertussen het een en ander van de kritiek geleerd. Wat in het begin het paleis van Priamus heette is nu het grote huis geworden. Ook het meteorijzeren mes krijgt geen legendarische verkla-

706 *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* 08-01-1879.

707 *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* 06-02-1879.

708 *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* 10-02-1879.

709 Schliemann 1892, 63-64.

710 Hermann und Maaß 1990, 85.

ring, hoewel het zonder al te veel moeite aan de *Ilias* te koppelen zou zijn en dan meteen het probleem van de enkele stalen voorwerpen die daar in genoemd worden zou kunnen verklaren.

Het wordt meer en meer duidelijk hoe rijk Troje II was. Ook nu weer worden er schatten gevonden, weliswaar niet zo groot als de beroemde schat, maar toch niet onbelangrijk. Twee werden er direct naast de westelijke huismuur in een gebroken pot gevonden. Een grotere werd, op een meter afstand van de kleinere, op de huismuur gevonden, ook in een gebroken pot. Het was een beschadigde bronzen schaal met zestien gouden staafjes. Daaronder lagen meerdere oorringen met daarnaast meerdere bronzen strijdbijlen en lansen. Een heel pakket van door vuur samengesmolten bronzen wapens. De beide kleine schatten, alsmede een kleine schat die in de kamer van het huis gevonden werd, bestonden uit samengesmolten zilveren oorringen en ringen van halskettingen die op staafjes van ivoor gestoken leken te zijn en waaraan gouden parels hingen. Er zijn ook oorringen uit elektron bij. Verder zijn er stokknopen van glas en Egyptisch porselein.⁷¹¹

Schliemann kon niet meer dan een derde van alles wat hij gevonden had mee naar huis nemen, omdat hij volgens zijn vergunning niet meer dan een derde van alle vondsten mocht houden. De rest was voor het archeologisch museum in Constantinopel. Het schijnt dat Schliemann zich bij deze verdeling neergelegd heeft, want hij klaagt er niet over. Hij hoopt op 1 maart van het volgende jaar zijn werk voort te zetten.⁷¹²

Schliemann had Virchow in 1878 uitgenodigd om hem bij zijn opgraving in Mykene te helpen. Virchow had, door andere werkzaamheden verhinderd, deze uitnodiging moeten afslaan. Schliemann nodigde hem opnieuw uit, maar nu om hem in Troje bij te staan. Virchow nam het aanbod aan, maar het ging nog bijna fout, zoals Virchow in een brief van 13 februari 1879 aan Schliemann schrijft. Zoals we gezien hebben heerste op dat moment in Rusland de pest. Virchow heeft al een paar weken gehoopt dat het bericht zou komen dat alles onder controle is, maar dat blijft maar uit. Erger zelfs, het ene land na het andere voert de quarantaine in. Virchow is op zich niet bang voor de pest, maar hij heeft de tijd niet om op de terugweg ergens drie weken in quarantaine te gaan zitten. Hij kan op z'n hoogst twee maanden, dat is maart en april, gebruiken om te reizen. Om van die acht weken nu drie weken in quarantaine te gaan zitten dat gaat hem te ver.⁷¹³

Gelukkig zit het mee en dus stuurt Schliemann, per kerende post, op 22 februari een reisplan aan Virchow. Oostenrijk heeft de quarantaine al opgeheven en Italië zal over één of twee dagen volgen. Virchow kan het beste op 29 maart of in Marseille of in Triëst de boot nemen. Van

711 Herrmann und Maaß 1990, 85-86.

712 Herrmann und Maaß 1990, 86.

713 Herrmann und Maaß 1990, 89.

Marseille kan hij direct naar de Dardanellen varen. Van Triëst moet hij eerst naar Smyrna gaan. Daar kan hij dan de Franse stoomboot naar de Dardanellen nemen. Omdat de boot uit Triëst niet erg regelmatig vaart is het aan te raden om de boot uit Marseille te nemen.⁷¹⁴ Virchow volgt Schliemann's raad niet op. Omdat de quarantainemaatregelen in Oostenrijk opgeheven zijn reist hij per trein naar Constantinopel. Van daar reis hij per boot naar de Dardanellen.

Het bericht van Virchows reis naar de Dardanellen haalt ook de Nederlandse kranten. *De Tijd*, die in Virchow een bedreiging voor het geloof zag, meldt het als voorbeeld van diens onbetrouwbaarheid:

Bekend is het, dat dr Virchow, lid van den deutschen Rijksdag, waar hij den bijnaam heeft van professor in alles, van uit de verte ook zijn professoraal oordeel heeft laten gaan over het verschijnsel bij Louise Lateau te Bois-d'Haine en het heeft gerangschikt onder de rubriek neurose of zenuwziekte. Aan de herhaalde uitnoodigingen van zijn collega Majunke⁷¹⁵ en van dr Lefebvre, om op de plaats zelve de zaak eens te gaan onderzoeken, heeft Z. H. Gel. zich niet gewaagd, wijl hem de reis (12 uur sporen) te lang en te vermoeiend was.

Thans wordt echter gemeld, dat dr Virchow eerstdaags naar Klein-Azië zal vertrekken, om tegenwoordig te zijn bij de opening der graven van Achilles en Ajax, die de bekende dr Schliemann in de vlakte van Troje heeft gevonden. Van Berlijn naar Bois-d'Haine sporen is te vermoeden; van Berlijn naar Troje (een reis van 12 dagen) echter niet! Zeker geen bewijs voor dr Virchows waarheidsliefde.⁷¹⁶

De Belgische Anna Louise Lateau (1850-1883) werd op vrijdag 24 april 1868 voor het eerst voor haar lijden en goede werken beloond met een stigmatum in haar zij. Dit teken keerde vervolgens iedere vrijdag terug. Maar haar beloning werd groter en groter. Op de derde vrijdag toonde ze alle stigmata tot en met de wonden van de doornenkroon en raakte zij in extase. Op 13 augustus 1868 ging dr. Ferdinand J. M. Lefebvre, professor in de algemene pathologie aan de Katholieke Universiteit van Leuven, zich met de zaak bemoeien. Hij bestudeerde het bloed dat uit de stigmata kwam en ontdekte dat dit in niets van menselijk bloed was te onderscheiden.

Het is merkwaardig dat *De Tijd* in 1879 nog verontwaardigd was dat Virchow het niet de moeite waard vond om dit wonder te onderzoeken. Al op 23 april 1873 had paus Leo XII verklaard dat de medische wetenschap niet in staat zou zijn om dit wonder te verklaren.

714 Herrmann und Maaß 1990, 90.

715 Paul Majunke (1842-1899). Katholiek theoloog en journalist.

716 *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* 22-03-1879.

Op zeven mei 1879 komt *De Koerier* met een voor ons wat informatiever bericht:

Er zijn belangrijke berichten van Virchow uit Troya, waar hij, zooals men zich zal herinneren, Schliemann's opgravingen bijwoont. Hij kan nu reeds - schrijft hij - uit eigen ervaring getuigen, dat de schilderijen van Schliemann getrouw zijn aan de waarheid. S. is onvermoeid bezig en in waarheid bewonderenswaardig in zijne volharding. Ook Bournouf, uit Parijs, bevindt zich te Troya, en ook hij kan V's uitspraak bevestigen. Bournouf is bezig Troya in kaart te brengen. Wat Virchow overigens mededeelt van zijne bevindingen bij de in zijne tegenwoordigheid gedane opgravingen, bewijst, dat Schliemann's arbeid in waarheid allergewichtigst is voor de kennis der oudste geschiedenis.⁷¹⁷

Aan het eind van deze expeditie waarin hij samengewerkt heeft met Virchow en Bournouf sluit Schliemann opnieuw zijn werk in Troje af:

De beroemde oudheidkundige en opgraver Schliemann schrijft uit Athene:

Ik ben teruggekeerd uit Klein-Azië, waar ik de uitgraving van Troje, die in 1870 begon, voleindigd heb. Tien jaren heb ik met allerlei bezwaren geworsteld. Meer dan 16 el diep moest de grond omgewoeld worden. Maar ik ben wel beloond: ik vond de overblijfselen van zeven steden. De laatste was het Ilion van Homerus, dat gebouwd werd door Aeoliërs, elfeeuwen vóór Christus. In een der steden vond ik vele Minerva-beelden met den uilenkop, van waar de naam Glaukopis. Doch de grootste ontdekking is die van Priamus' stad (Ilion, Troya). Alles daar gevonden draagt sporen van vernietiging in oorlog en vuur. Wij vonden vele menschenlijke overblijfselen in volle wapenrusting. De hoofdmuur en voornamen gebouwen zijn uitgegraven. Ik ben thans bezig om in 't Engelsch alles nauwkeurig te beschrijven. Mijn Troyaansche

Schliemann bij "de poort" van Xerxes.
Tekening Ernst Meyer
naar een foto van
Virchow.

717 *De Koerier* 07-05-1875.

*verzameling, nu te Londen, gaat weldra naar mijn landhuis te Athene. Dit huis is vuurvast, geheel van marmer en ijzer. Van de Vereenigde Staten, van Engeland, van Frankrijk en van Duitschland heb ik groote aanbiedingen voor het gevondene gekregen, maar ik kan er voor geen geld ter wereld van scheiden.*⁷¹⁸

Naast het werk in Troje maken Schliemann en Virchow, zoals aangekondigd, een tochtje naar de berg Ida. Wanneer we Ernst Meyer mogen geloven zorgde Virchow er gedurende deze tocht voor dat Schliemanns Trojaanse vondsten uiteindelijk in Duitsland terecht kwamen. Terwijl Schliemann en Virchow wandelden gaf de laatste aan Schliemann een paar bloemen die men ook in Mecklenburg zou kunnen vinden als “Ein Gruß aus der Heimat”. Schliemann raakte hier zo ontroerd door dat hij besloot om zijn Trojaanse verzameling aan Berlijn te geven “für das deutsche Volk”.⁷¹⁹

Hoe Meyer aan deze anekdote gekomen is heb ik niet kunnen ontdekken en een tweede bron heb ik ook niet kunnen vinden. Zeker is dat Schliemann in 1879 via Virchow zijn Trojaanse vondsten aan het etnologisch museum in Berlijn geeft. In oktober reist Virchow naar Londen om daar samen met Schliemann de tentoongestelde Trojaanse vondsten te bekijken:

*Prof. R. Virchow wordt deze week te Londen verwacht, ten einde met dr. Schliemann het onderzoek van de Trojaansche verzamelingen van den laatstgenoemde in het Zuid-Kensington-Museum ten einde te brengen. Virchow zal een hoofdstuk schrijven van het eerlang in het licht verschijnende werk van Schliemann, waarin hij de resultaten der ethnographische en geologische onderzoekungen zal mededeelen, die hij onlangs tijdens zijn verblijf op de plaats der opgravingen in Mykene heeft ondernomen.*⁷²⁰

Virchow was, zoals we gezien hebben, niet in Mykene, maar in Troje geweest, maar daar zullen we de opsteller van dit bericht in het *Algemeen Handelsblad* niet op aan kijken.

718 *Nieuwe Gorinchemsche Courant* 10-11-1880.

719 Meyer 1969, 308. In iets andere woorden staat de zelfde anekdote ook in Meyer 1955, 441.

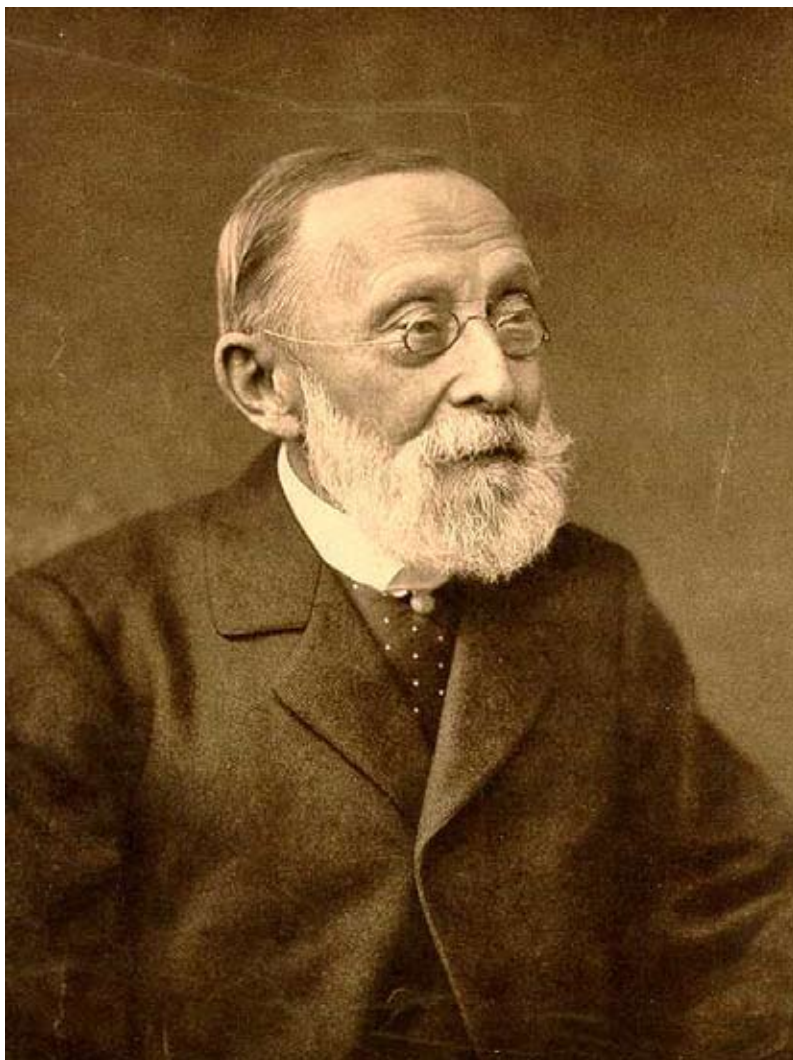
720 *Algemeen Handelsblad* 02-10-1879.

23. Het Internationaal congres van geneeskundigen

Dit congres vond op 12 september 1879 in Felix Meritis te Amsterdam plaats. Medici uit heel Europa bespraken er allerlei uiteenlopende problemen. Dr. Drydale besprak bijvoorbeeld de *De reglementatie der prostitutie en haar invloed op den gezondheidstoestand*. Aan het eind van zijn toespraak kwam hij tot de conclusie dat reglementatie niets uithaalde. De leden van de *Association internationale pour l'eau potable* bespraken uitgebreid het verband tussen vuil water en cholera. Zo werden er een groot aantal medische onderwerpen besproken. Ook Virchow was bij dit congres aanwezig. Franciscus Cornelis Donders (1818-1889) vroeg zijn beroemde Duitse collega of deze 's avonds, ter ontspanning van de aanwezigen, een lezing over Troje wilde geven. Virchow stemde toe en het was deze lezing die het grootste gedeelte van het kranten verslag van *Het nieuws van den dag* vulde:

De beroemde Virchow uit Berlijn trad gisterenavond voor een talrijk publiek in Felix Meritis op met eene voordracht over het oude Troje. Diepe eerbied en liefde voor den Ilias van Homerus hadden hem onweerstaanbaar naar de Trojaansche vlakten heen getrokken, en thans deelde hij in een hoogst belangwekkende rede mede welke zijne ervaringen geweest waren, toen hij deze klassieke omgeving en Schliemann's opgravingen vergeleek met de beschrijvingen in den Ilias.

Op een kaart, door hem zelf op het terrein ontworpen, volgde spr. de plaatsbeschrijvingen van Homerus, en stuitte daarbij menigmaal op gebrek aan overeenkomst tusschen de werkelijkheid en het heldendicht. Maar hoeveel kan in duizenden jaren tijds niet veranderd zijn! Stroomen verleggen zich, dalen worden vlakten, bergen veranderen van vorm. Zoo vond spr. niet de velden, waar de Homerische veldslagen moeten hebben plaats gehad, en in stede van het uitgestrekte Ilion werden de overblijfselen blootgelegd van een burcht, blijkbaar vernield door een geweldige ramp, maar in afmeting van dien aard, dat spr. tot de slotsom komen moest, dat die groote plaats in des dichters verbeelding moet bestaan hebben. Maar de kostbaarheden, op de plaats van dezen burcht gevonden, zij waren geen voortbrengselen van inlandschen, maar van vreemden voor-Aziatischen oorsprong. De brand, die dit vorstelijk verblijf blijkbaar vernielde, was geen gewone ramp voor zulk een slot; de wapenen daar ontdekt spraken van geweldige krachten. Woonde daar eens een held, die in stoutmoedigheid en in zijne grootsche tochten de goden nabijkwam, en leefde daar ook op

Rudolf Virchow

dien burcht eene vrouw, wier gedrag aanleiding was tot de geweldige verwoesting van dit merkwaardig slot? Dat in dezen historischen puinhoop Homerus' dichtergeest aanleiding heeft gevonden tot den Ilias, was spr. onderstelling. Alles pleit daarvoor.

Maar of het bewezen wordt, wat spr. nooit aannemen kan, dat de Ilias zuiver verbeelding was, toch hoopte hij, dat men der jeugd nooit een boek ontnemen zal, dat de verbeelding treft en haar de beelden voor- toovert van Heroën als die van Homerus.⁷²¹

721 Het nieuws van den dag 12-09-1879.

Waar *Het nieuws van den dag* Virchows lezing als onderdeel van haar congres verslag bracht, sprak het *Algemeen Handelsblad* alleen over de lezing van Schliemanns vriend:

Prof. Virchow over Troje

De tijding, dat de beroemde Berlijnsche hoogleeraar, tevens hoofd der Fortschrittspartij in het Duitsche parlement, in Felix een lezing over Troje zou houden, wekte algemeene belangstelling, zoowel om den persoon van den redenaar, aan wie de wetenschap zooveel te danken heeft, als om het onderwerp, dat hij zou behandelen. Te Amsterdam, waar zich voor ruim 30 jaar na kantoortijd Heinrich Schliemann in zijn dakkamertje op de taalkundige studiën toeleegde, werd van de ontdekkingen van den koopman, die in den oudheidvorscher is opgegaan, steeds met veel belangstelling kennis genomen. Geen wonder dan dat in de fraaie concertzaal van Felix gisterenavond te halfacht bijna geen plaats te krijgen was en een aanzienlijk gezelschap van dames en heeren met ongeduld het optreden van den Duitscher afwachtte. Naast het spreekgestoelte was een groote kaart opgehangen, van dat gedeelte van Klein-Azië, waarheen in het vorige jaar zoovele blikken gericht waren om de bewegingen der Engelsche vloot na te gaan, en waar - volgens het onsterfelijk gedicht van Homerus - onder de oogen en medewerking der goden de heldenstrijd om Troje heeft plaats gehad.

Prof. Virchow werd met luide toejuichingen, niet het minst van de talrijk opgekomen universiteitsburgers, begroet, toen hij de zaal binnentrad. Ook na afloop van de lezing, die ongeveer anderhalf uur duurde, ontbrak het niet aan toejuichingen. Maar was aan de verwachting beantwoord? Hier rijst allereerst de vraag, wat men verwacht had.

Velen hadden zich Virchow, als hoofd eener invloedrijke staatkundige partij, ook voorgesteld als een grot redenaar. Toch is het bekend dat hij zijn invloed meer door degelijkheid en scherpzinnigheid dan door redenaarstalenten heeft verworven. Dit bleek ook gisterenavond; want zijn voordracht, hoe leerrijk ook, miste het boeiende en meeslepende dat alleen voor een levendige, bezielde voordracht, geholpen door een krachtig klankvol orgaan te bereiken is.

En de inhoud? Wie gemeend had over Schliemann's opgravingen op het gebied van het oude Troje meer bijzonderheden te vernemen, dan uit de meest gelezen tijdschriften reeds algemeen goed van de beschaafden zijn geworden, zag zich mede teleurgesteld. Maar dat is niet aan den heer Virchow te wijten.

Waarover hij sprak, en zulks gelijk hij mededeelde op uitnoodiging van prof. Donders, was zijn reis op het gebied, waar Schliemann voor 8 jaar de overblijfselen en schatten van het oude Troje meende ontdekt te hebben. Zelf een ijverig bevorderaar der oudheidkunde, getuige zijn onderzoek naar de paalwoningen in Pommeren, was hij zich ter plaat-

se gaan overtuigen of inderdaad het land bezuiden de Dardanellen en de zee van Marmora het tooneel kan geweest zijn van Achilles en Hectors heldendaden. Zeer uitvoerig beschreef hij dat terrein, om te doen uitkomen dat vele beschrijvingen in de Ilias voorkomende, door de gesteldheid van het tegenwoordige bevestigd worden.

Eerst aan het slot zijner rede stond de hoogleeraar stil bij de opgravingen zelve en hij schaarde zich meer aan de zijde van Schliemann dan aan die der twijfelaars, die in de Ilias uitsluitend een vrucht der dichtelijke verbeelding zien. Hij waarschuwde echter tegen een letterlijke opvatting van Homerus. Immers toen de Ilias gedicht werd, bestond Troje reeds eeuwen niet meer; zelfs de juiste plaats zag de dichter wellicht niet, want boven deze verbrande stad verrees een andere. Schliemann heeft vier of vijf lagen van verschillende leeftijden ontdekt, bij het tegenwoordige Hassanlik [sic], zelfs nog onder de laag die gehouden wordt voor de stad van Priamus. Die stad was als men op de puinhoopen let, van geringen omvang; de dichter heeft haar gewicht vergroot, maar er is zooveel dat met het dichtelijke verhaal overeenkomt, dat prof. Virchow er niet het minste bezwaar in zag aan te nemen, dat de gevonden overblijfselen met den oorsprong van dat verhaal in nauwe betrekking staan. De indruk, door hem verkregen op de plaats zelve en hare omgeving, bevestigt hem in dat oordeel.

Hij eindigde met de hoop uit te spreken, dat, hoe ook over den eigenlijken grondslag van de Ilias gedacht werd, - dat dichtstuk nooit uit de scholen zal worden verbannen. Met hartelijke toejuichingen werd dit slot der redevoering begroet.

Vele congresleden begaven zich daarna naar het Park, waar een fraai concert werd gegeven en een vuurwerk werd afgestoken, eindigende met een vurigen Aesculaapsstaf.⁷²²

Op 12 september 1879 stuurde Virchow vanuit Amsterdam een verslag van zijn rede aan Schliemann.⁷²³ Tegen het eind van deze brief krijgen we een verrassende mededeling. Na afloop had Virchow een van Schliemanns Amsterdamse bazen ontmoet, F.C. Quien. Deze was nog steeds niet tevreden over het werk dat Schliemanns voor hem verricht had.⁷²⁴

In eerste instantie lijkt het of we hier met een onafhankelijke getuige te doen hebben, die bevestigt wat Schliemann zelf over zijn optreden bij diens firma verteld heeft. De baas herinnert zich zelfs dat hij niet echt zijn best deed. Het probleem is echter dat Schliemann dit verhaal tien jaar eerder, in 1869, al uitgebreid in zijn inleiding voor *Ithaque*,

722 *Algemeen Handelsblad* 13-09-1879. *De Tijd* 13-09-1879 “De bekende duitsche dr Virchow hield gisteren-avond een voordracht in Felix Meritis, waarin hij bijzonderheden mededeelde over zijn reis naar Troje.”

723 Voor Virchow en Schliemann zie Meyer 1955.

724 Herman 1990, 140.

le Péloponnèse et Troie gepubliceerd had. In deze inleiding had hij zijn lezers verteld hoe hij in de tijd van Quien talen geleerd had, wat zijn functioneren niet ten goede gekomen was. Het is goed mogelijk dat Quien het verhaal bij Schliemann zelf gelezen had. Het is zelfs, gezien de al eerder genoemde opmerking uit de brief aan graaf Bassi, de vraag of Schliemann zich in dienst van Quien werkelijk zo slecht gedragen heeft als hij later beweerde. Bovendien kunnen we ons afvragen hoe slecht je je als jongste bediende wel niet moet gedragen wil de hoogste baas van de firma dit 37 jaar later nog weten?

24. Schliemann en de humor

Schliemann was in 1879 zo bekend in Nederland dat *De Tijd* zonder nadere uitleg zijn naam gebruikte in een satirisch stuk waarin men een aanval deed op de Duitse nationaal-liberale politicus Eduard Lasker (1829-1884). Wat er zo bedreigend was aan de ideeën van deze Duitse politicus dat een Nederlandse krant hem belachelijk moest maken heb ik niet uitgezocht. Ik haal dit alleen even aan om te laten zien dat Schliemann in deze periode een dusdanig deel van het meubilair geworden was dat men zeker wist dat elke lezer wist waar hij voor stond.⁷²⁵ Dat een nette krant als *De Tijd* zich hier in haar kritiek op een van oorsprong joodse politicus tot een antisemitische uitlating laat verleiden moet in de geest van die tijd gezien worden en is voor ons waarschijnlijk opvallender dan het toen was:

Aan de nationaal-liberale partij werd eens door nieuwsgierigen het ongehoorde verzoek gedaan, om haar program openbaar te maken. Daarop antwoordden de organen der partij toornig, dat dit een onnoodig verlangen was, wijl het program der partij geheel onveranderd was gebleven. Nu waren echter de nieuwsgierigen van meening, dat men dan het oude program nog eens moest bekend maken. Daarop zwegen allen stil, want zij hadden het zoogenaamd onveranderd gebleven program verlegd, en konden het niet terug vinden. Ten einde het te zoeken, ontboden de nieuwsgierigen dr Schliemann, die alles vinden kan, van Troje. Ook hij echter kon het niet vinden, en verwees de nieuwsgierigen naar den jongsten dag, wanneer al het goede en het kwade aan het licht zal komen. Toen de kiezers verklaarden, niet zoo lang te kunnen wachten, ging Schliemann nogmaals aan het zoeken, en eindelijk vond hij een doodkist, waarin naar allen schijn het program was bijgezet. De kist was evenwel leeg. Zij droeg een metalen schild, dat blijkbaar het nationaal-liberale huis- en familiewapen droeg. Het schip is in drie velden verdeeld, van welke het rechter de inscriptie "Ja" en het linker "Neen" draagt; terwijl op het middelste veld een grijsaard zit, die zich niet weet te helpen. Als wapendragers waren een jood en een oud wijf aangebracht.

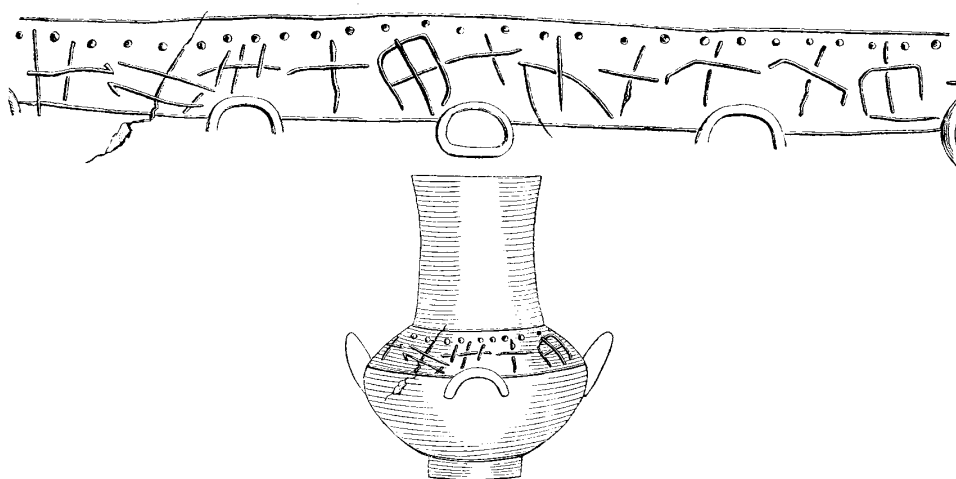
725 Zie ook Witte 2004.

*Nauwelijks had Lasker dit wapen gezien, of hij ving een vijf-uren-lange rede aan over woorden en daden in het algemeen en de “liberale” rede- en staatsmanskunst in het bijzonder. Toen hij geëindigd had, vroeg niemand meer naar het nationaal-liberale program; want alle kiezers waren sinds lang gaan lopen.*⁷²⁶

726 *De Tijd: godsdienstig-staatskundig dagblad* 25-08-1879.

25. Waren er contacten tussen Troje en China?

In de Inleiding van *Trojanischer Alterthümer* geeft Schliemann een afbeelding van een vaas met een kraagversiering bestaande uit krabbelbels die wel wat van schrifttekens hebben. Schliemann geloofde dat ze symbolisch waren, maar Bournouf was van mening dat het hier om Chinees ging. Om zijn lezers van deze mening op de hoogte te stellen deelde Schliemann mee dat Bournouf van mening was dat deze vaas uit Noord Touranien⁷²⁷ kwam. Schliemann voegde daaraan toe dat, wanneer Bournouf gelijk had en het hier werkelijk om Chinees ging, de lezer in de Atlas *Trojanischer Alterthümer* nog meer van dit soort inscripties kon vinden.⁷²⁸

*Schrift nabootsing vergelijkbaar met de "inscriptie" van Asine?*⁷²⁹

727 Turaans = (tegenwoordig) Oeral-Altäisch, meestal gebruikt voor taalgroepen. Oorspronkelijk werd de term toegepast op vrijwel alle talen van Aziatische afkomst, behalve de Germaanse en de Semitische.

728 Korfmann 1990, 30.

729 Zie Persson 1930. Chadwick 1961, 30 "... Ventris after a careful examination of the original came to the conclusion that the marks are not writing at all; they may be a kind of doodling, or possibly an attempt by an illiterate person to reproduce the appearance of writing."

Schliemann was duidelijk sceptisch, maar Bournouf was niet de enige die Chinees las op deze vaas. Op 27 mei 1879 komt *Het nieuws van den dag* met een opvallend bericht:

*De Chineesche gezant te Berlijn, Li-Fang-Pao, als geleerde in zijn vaderland zeer gunstig bekend, heeft een zeer belangrijke ontdekking gedaan. Hij heeft aangetoond, dat de vaas, die op Trojaanschen bodem, en wel in een voor-Trojaansche laag gevonden is en waarvan Schliemann in de inleiding van zijn werk melding maakt, van Chineeschen oorsprong is en een opschrift draagt, waaruit blijkt, dat omstreeks het jaar 1200 v. C. iemand drie partijtjes linnen gaas in de vaas verpakt en op beziens verzonden heeft. Hiermede is een argument te meer gewonnen voor de veldwinnende overtuiging, dat Griekenland en Klein-Azie in de oudheid in levendig verkeer hebben gestaan met het volk der Hyperboreeërs, de Chineezen.*⁷³⁰

Het feit dat de Hyperboreeërs hier gelijkgesteld worden aan de Chinezen is merkwaardig. De term Hyperborea laat zich vertalen met “aan de andere kant van het noorden”. Volgens de Grieken woonde de god van de noordenwind, Boreas, in Thracië. De Hyperboreeërs woonden dus voorbij Boreas, oftewel ten noorden van Thracië. Het was een prachtig land waar de zon 24 uur per dag scheen en het lag zover van Griekenland verwijderd dat Apollo de enige Olympiër was die er ver-eerd werd. Deze god bracht de winters bij hen door en zorgde ervoor dat zij geschenken naar zijn heiligdom op Delos stuurden. Ten tijde van Alexander de Grote gingen de Grieken ervan uit dat de Hyperboreeërs ergens aan de Noordzee woonden.

Dit bericht werd door *Het nieuws van de dag* als zeer belangrijk gezien en op 26 september opnieuw gepubliceerd:

*Uit het opschrift van een der vazen, door Dr. Schliemann op den bodem van het oude Troje gevonden, blijkt dat er reeds 1200 jaar voor Christus betrekkingen bestonden tusschen China en Europa. De Chineesche ambassadeur te Berlijn heeft deze verklaring gedaan, en eveneens uitgemaakt dat het weefsel, in de vazen gevonden, van Chineeschen oorsprong was.*⁷³¹

730 *Het nieuws van den dag* 27-05-1879.

731 *Het nieuws van den dag* 26-09-1879.

Omdat dit zo'n merkwaardig bericht is kijken we er even iets langer na. We komen het ook tegen in Charles Goulds *Mythical Monsters* uit 1886. Het wordt hier gebruikt om aan te tonen dat er al heel vroeg contact was tussen China en Griekenland.⁷³²

Goulds boek kreeg een uitstekende bespreking in *The China Review* van 1886, maar over de naar Li Fang-pao verwijzende opmerking maakte de recensent een aanvullende opmerking. Het klopte dat Li Fang-pao dit gezegd had, maar het was niet juist. Het was geheel uit zijn fantasie ontsproten. Sindsdien was deze inscriptie onderzocht door Europese wetenschappers (European Savants) en die hadden zonder twijfel vastgesteld dat het oud Foenicisch en geen Chinees was.⁷³³

Welke Europese wetenschappers dit zo zonder twijfel vaststelden heb ik niet kunnen ontdekken. Schliemann nam dit gegeven in ieder geval niet in zijn nieuwe boek over Troje, *Ilios*, op. Dat wil overigens niet zeggen dat daarin niet over een verbinding met China gesproken wordt. Een van de merkwaardigste voorwerpen uit de grote schat was een bakje van goud met twee oren. Het lijkt nog het meest op een ouderwetse jus- of sauskom. In een noot geeft Schliemann aan dat er mogelijk een verbinding tussen dit voorwerp en China zou bestaan. De heer J.W. Lockhart had hem er op gewezen dat een soortgelijk voorwerp ook in Chinese tempels werd gebruikt. Alleen waren de oren daar wat langer en stonden ze naar boven gericht. In China staat deze vaas op drie pootjes. Dit soort vazen wordt in China gebruikt in de voorouderlijke tempels. De heer Lockhart las ook Chinees op enige van de in Troje gevonden weefgewichtjes.⁷³⁴

Het is moeilijk om vast te stellen hoe Schliemann zelf over een verbinding Troje China dacht. Hij vond het idee duidelijk belangrijk genoeg om erop te wijzen dat anderen deze verbinding zagen, maar nam er zelf geen standpunt over in.⁷³⁵

732 Gould 1886 noot 137. "Dr. Schliemann found a vase in the lowest strata of his excavations at Hissarlik with an inscription in an unknown language. Six years ago the Orientalist E. Burnouf declared it to be in Chinese for which he was generally laughed at at the time. The Chinese ambassador at Berlin, Li Fang-pao, has read and translated the inscription, which states that three pieces of linen gauze are packed in the vase for inspection. The Chinese ambassador fixes the date of the inscription at about 1200 B.C., and further states that the unknown characters so frequently occurring on the terra cotta [disks] are also in the Chinese language, which would show that at this remote period commercial intercourse existed between China and the eastern shores of Asia Minor and Greece."

733 E.J.E. 1886.

734 Schliemann 1880, 465 noot 10.

735 Theresa Mitsopolou is van mening dat deze overeenkomsten een gevolg zijn van een gemeenschappelijke oorsprong. Mitsopolou 1992.

26. Willem Jacob Manssen

Door zijn biografie lag Schliemann goed bij Nederlandse dominees. Op 14 januari 1880 gaf de remonstrantse dominee Hendrik Cornelis Rogge (1830-1905) voor de Amsterdamse Handelsvereniging “Vervroegd Beursuur” een lezing over de ontdekker van Troje.⁷³⁶ Deze lezing is niet gepubliceerd en we moeten het dus doen met de korte inhoud die in de krant werd afgedrukt:

Woensdagavond hield de Heer Dr. H. C. Rogge in “Vervroegd Beursuur” de aangekondigde voordracht over Heinrich Schliemann. Spreker ging uit van het standpunt hoe een zaakkundig onderzoek kan leiden tot staving van de geschiedenis, ook daar, waar die geschiedenis allicht tot het gebied der mythen en sagen teruggedrongen wordt, en schetste na eene interessante levensbeschrijving van den welbekenden ex-kantoorbediende, de pogingen en maatregelen door Dr. Schliemann in het werk gesteld, benevens de schitterende resultaten, om de onbekende schatten en geschiedkundige bijzonderheden van het aloude Troje en Micéne [sic] aan het licht te brengen.

Spreker vestigde voorts bepaald de aandacht op den stalen ijver en noeste vlijt waardoor Dr. S. zoovele hinderpalen wist te boven te komen, en eindigde met het voordragen van fragmenten uit het Ve en XVIIe Boek van Homerus’ Ilias, welke de eerste aanleiding waren geweest van Dr. S.’s liefde tot wetenschap en kennis.⁷³⁷

Het was niet alleen de heer Rogge die Schliemanns roem in Nederland verkondigde, ook één van Keller van Hoorn’s vrienden gaf een lezing over de grote man. Keller van Hoorn lichte Schliemann daar over in:

Hooggeachte Heer

Mijn waarde vriend & ambtgenoot, Manssen, heeft de eer en het genoegen mogen smaken, meer uitvoerig dan ik en voor ruimer kring, een onder meer gepaste titel, en (mijns inziens) meer waardig te getuigen van U & uw hooggewaardeerd & gezegend streven & werken.

Hij zendt U een exemplaar

Gij zult daaruit zien, dat ik door uwe mij bewezen wellevendheid in staat ben geweest hem niet weinig voor te lichten, zoowel door uwe

⁷³⁶ *Het nieuws van den dag* 14-01-1880.

⁷³⁷ *Het nieuws van den dag* 17-01-1880.

standaardwerken als door uwe brieven en de mij gezonden exemplaren van de Times.

Het verheugt mij zeer, dat alzoo niet alleen mijn eerste poging, in 1875 beproefd, is bekroond, maar vooral, dat nog meer krachtig uw edelaardig streven is in het licht gesteld en ook van uw later zoeken & vinden te Mycene is gesproken - maar bovenal is het mij tot hooge blijdschap, dat ook Manssen in U den man des geloofs en der volharding heeft gehuldigd, en, tegenover veel miskennen, U heeft gewaardeerd om uw zelfverloochenenden arbeid en uw ongedachte en onschatbare vondsten.

Is mij hierdoor eene ingezochte gelegenheid geopend om U van mijn warme ingenomenheid, groote belangstelling en hartelijke dankbaarheid te verzekeren - ook gunt mij deze gelegenheid U nogmaals mijn wensch uit te spreken, dat het U moge behagen nog eens den voet op den Hollandschen grond te zetten en mij de gelegenheid, het voorrecht te verleenen U de hand te drukken.

Helaas! Onze Koningin is niet meer, maar haar geest is bij velen van ons volk levend.

Verblijd ons met het bericht van uw komst.

Met oprechte Hoogachting

*WelEdelZeerGHeer
UwdienstwDienaar
P. M. Keller van Hoorn
Dordrecht*

4 Juni 1880⁷³⁸

Willem Jacob Manssen (1842-1923) was predikant bij de Evangelisch Lutherse kerk in Zaandam. Om buiten de theologische geschillen van zijn tijd te blijven schreef hij voornamelijk over geschiedenis en literatuur. Dit gebeurde overigens altijd met zijn godsdienstige overtuiging als maatlat. Het leven van vrouwen in de Romeinse tijd vond hij bijvoorbeeld slecht omdat zij het ware geloof niet kenden. Enige dagen nadat Keller van Hoorn Schliemann geschreven had stuurde Manssen hem de tekst van zijn voordracht:

WelEdele Zeer Gel. Heer!

Bij deze heb ik de eer u een afdruk te doen toekomen van een door mij geschreven opstel over uw persoon en uw werk. Daar uw eigen adres mij onbekend is, neem ik de vrijheid het u te doen geworden door middel van den Heer F.A. Brockhaus in de hoop, dat het zoo in uwe handen geraakt.

738 Gennadius Library Nr. 82391, Box: Folder 83:1.

*Tevens voeg ik hier bij, op verzoek van den heer Keller van Hoorn, uit Dordrecht, een brief, dien hij mij verzocht u toe te zenden.*⁷³⁹

Met den wensch dat een en ander u in goede welstand bereikt, blijf ik met hoogachting voor uw persoon en werk

WelEdel Zeer Gel. Heer!
Uw dw
W.J. Manssen
Ev. Hervt. Predikant

Zaandam 13 Juni 1880

Ook Manssen begint weer met Schliemanns biografie, maar ja dat is dan ook een prachtig voorbeeld voor de jeugd. We zien in deze beschrijving meteen hoe Manssen Schliemanns werk karakteriseert:

*Een man van beteekenis, die ons door stalen ijver, ingespannen studie, vurige liefde voor de wetenschap, offervaardigheid en onbaatzuchtigheid bewondering afdwingt en zich onvergankelijke lauweren verworven heeft, is hij boven allen twijfel. Uitvindingen op het gebied van kunst en nijverheid deed hij niet, maar veel ouds, dat men verloren waande of rekende niet te bestaan, heeft hij aan het licht gebracht. Naar schatten heeft hij gezocht en schatten heeft hij gevonden. Wat sinds eeuwen onder puin en asch bedolven was, heeft hij uit het graf doen herrijzen. Den droom zijner jonkheid heeft hij, tot zijn niet geringe vreugde, verwezenlijkt gezien op later leeftijd.*⁷⁴⁰

Het is opvallend dat geen van de recensenten in deze periode vraagtekens bij Schliemanns “droom van Troje” geplaatst heeft terwijl dit verhaal tegenwoordig voor nagenoeg elke lezer te mooi klinkt om waar te kunnen zijn.

En dan komt de zin die Keller van Hoorn onmiddellijk herkend moet hebben:

*... ik [Schliemann] voel mij genoopt te verklaren, dat het houwdeel en de spade, bij de opgravingen van Troje en Mycene door mij gebruikt, gesmeed en geslepen zijn in het kleine, armoedige dorp, waar ik werd geboren en opgevoed.*⁷⁴¹

En zo heeft het kleine armoedige dorp Ankershagen Nederland van de eerste plaats verdreven. De beide dominees zullen het zeker begrepen hebben, een goede metafoor kan meerdere preken mee als je hem steeds aan de omstandigheden aanpast.

739 Over welke brief het hier gaat heb ik niet kunnen achterhalen, evenmin als waarom deze brief via Brockhaus ging en niet, als de andere brieven van Keller van Hoorn, naar Schliemanns adres in Athene.

740 Manssen 1880, 132.

741 Manssen 1880, 132.

Of het Schliemann gelukt was om van zijn vrouw een archeologe te maken valt te betwijfelen. Het beeld dat Manssen van haar gekregen had klopte in ieder geval niet geheel, maar door het te herhalen bouwde hij vrolijk mee aan de door Schliemann gecreëerde mythe:

*Zij, een geboren Atheensche, tot dwepens toe met Homerus ingenomen, en die de Ilias schier woordelijk van buiten kent, zij was van den vroegen morgen tot den laten avond bij de opgravingen tegenwoordig en deelde, onder moeiten en gevaren, onder hitte en koude, de leefwijze van haar echtgenoot. Zij wist soms behendig voor te nieuwsgierige blikken en minder gewenscht bewonderaars een gevonden schat te verbergen ...*⁷⁴²

Manssen begint met een karakteristiek van Schliemanns eerste boek:

*Met Homerus in de hand is Schliemann zijn onderzoek begonnen; aan 's dichters leiding zich toevertrouwend heeft hij het voortgezet. In 1867 valt de aanvang zijner werkzaamheid. Zijn reiservaringen en indrukken legt hij neer in een boek, dat tot titel draagt: "Thaka, der Peloponnes und Troja, Archäologische Forschungen." Een aange-naam en onderhoudend geschreven, maar niet minder belangrijk en leerrijk werk. Als een "Märchen" laat het zich lezen, zegt de een; als een "Sommernachtstraum" is het verhaal, beweert een ander, en een derde gewaagt er van als van een "Roman". Een wereld wordt er door geopend, waarin de meesten zich nooit, anderen zeer zelden, enkelen slechts dagelijks bewegen. In de klassieke oudheid worden we rondgeleid en Schliemann noodigt ons uit hem te volgen. Het oude Griekenland met zijn helden ontsluit ons zijn poorten en vraagt onze aandacht.*⁷⁴³

Manssen vertelt het boek met verve na. Veel van de gebeurtenissen die Schliemann zelf al ruim in beeld gebracht heeft worden bij Manssen nog groter:

*Eindelijk, waar moet, indien het gevoelen der hedendaagsche geleerden juist is, waar moet op Bunarbaschi de ruimte worden gevonden voor het paleis van Priamus, dat twee en zestig kamers bevatte die alleen in gebruik waren bij 's konings zonen en dochteren.*⁷⁴⁴

Door de manier waarop Manssen Schliemann inkort wordt het paleis van Priamus hier plotseling twaalf kamers groter in oppervlakte dan het volgens Schliemann was:

⁷⁴² Manssen 1880, 134.

⁷⁴³ Manssen 1880, 138.

⁷⁴⁴ Manssen 1880, 145.

De toren en de poort van Ilium van uit het noorden gezien in mei 1873.

In Pergamus befand sich der Palast des Priamus mit funfzig Zimmern für seine Söhne und zwölf Zimmern in einem obern Stockwerke für seine Töchter.⁷⁴⁵

Schliemann's onderzoek groeit onder de handen van Manssen uit tot een geweldig werk:

... de beschuldiging van lichtvaardig te oordeelen wil Schliemann zich niet op den hals halen. "Pour acquit de conscience" doet hij andermaal, nu wel op duizend verschillende plaatsen, grondboringen. Maar hij vindt niets, nergend de ruïnen van een stad, nergens eenig spoor van menselijke werkzaamheid.⁷⁴⁶

Die arme Von Hahn. Waren bij Schliemann zijn vondsten te gering, nu zijn ze geheel verdwenen. Er is geen twijfel mogelijk: Troje is Hissarlik. Dat deze conclusie juist is wordt vervolgens in de opgravingen van 1870-1873 bewezen. De opgraving aan het eind waarvan de grote schat gevonden werd:

Een poort met dubbele deuren wordt zichtbaar en onmiddellijk voor die poort een groot huis, grooter dan eenig ander in deze laag, dus waarschijnlijk het paleis van den vorst. Hiervoor schijnen tevens de drie schatten, die gedeeltelijk in de onmiddellijke nabijheid der woning, ge-

745 Schliemann 1869, 147.

746 Manssen 1880, 146.

deeltelijk in het huis zelf, op een diepte van 28 - 31 $\frac{1}{2}$ voet gevonden werden en van den rijkdom des bezitters getuigden, te pleiten. Twee er van zijn door de werklieden gestolen, maar de derde, de grootste, de beste, de meest kostbare is door Schliemann, of beter gezegd, door hem en zijn vrouw, uit de handen der hebzucht gered en zoo voor ondergang bewaard. Blijkbaar heeft de eigenaar hem, toen het ongeval trof, nog in der haast willen redden, maar is in zijn voornemen verhinderd. Op den ringmuur, even buiten het paleis, heeft hij zijn kostbaarheden, niet weinige, gelijk uit de opsomming kan blijken, moeten achterlaten ... Welk een vondst! Maar wat heeft dit alles met Homerus, wat met de Ilias te maken? "Niets," heeft men geantwoord, "ten eenenmale niets." Het hier opgegravenen behoort tot een tijd, lang vóór dien, waarin de Homerische gedichten vervaardigd zijn: er kan alzoo niet aan gedacht worden, om ook maar een enkele van de door Schliemann gevonden voorwerpen als illustratie van Homerus te gebruiken.

Met uw verlof, heeft Schliemann gezegd, gij zijt wel wat haastig in uw oordeel, en uw apodictische ontkenning is tamelijk voorbarig. Als er ooit een Troje geweest is, dan is het hier te zoeken. Alle gegevens om deze laatste stad voor het homerische Ilium te houden, zijn, meen ik, aanwezig: de groote ringmuur, de toren, de dubbele poort - de skaeische - het paleis van Priamus. De dichter noemt Troje het goudrijke. Pleit niet de schat voor dien bijnaam, voor rijkdom en weelde? Gij ziet geen overeenkomst tusschen de beschrijving van den zanger en de in het verbrande Ilium gevondene voorwerpen! Hoe durft ge het beweren?⁷⁴⁷

En zo gaat het nog een tijdje door. Het geheel is niet zo groot geweest als we op grond van de Ilias zouden verwachten. Maar we moeten ons wel bedenken dat de Trojaanse oorlog zich 1500 tot 2000 jaar voor de geboorte van Homerus afgespeeld heeft. Homerus was bovendien een dichter en we moeten dus rekening houden met enige dichterlijke vrijheid. Manssen komt hier niet terug op de twee en zestig kamers die niet op Burnarbaschi konden. Hij schijnt niet begrepen te hebben dat door het invoeren van de dichterlijke vrijheid Burnarbaschi weer in beeld gekomen was. Gelukkig voor Schliemann en Manssen schijnt ook verder niemand op dit idee gekomen te zijn. Het idee dat de locatie fout zou kunnen zijn komt bij Schliemann noch bij Manssen op, nee, de dichter was fout:

Deze en dergelijke verklaringen worden in de werken van Schliemann meermalen herhaald. Blijkbaar ziet hij dus de door den dichter gemaakte fouten niet over het hoofd. Eerlijk erkent hij, dat deze in sommige opzichten gedwaald, of ten minste zich aan overdrijving heeft schuldig gemaakt, vooral wat de grootte van Troje betreft. Voldoende toch is na het ingestelde onderzoek gebleken, "dat Troje zich niet verder

747 Manssen 1880, 149-151.

dan de kleine oppervlakte van den berg Hissarlik heeft uitgestrekt, en dat de omvang der stad duidelijk door den grooten ringmuur wordt aangegeven".⁷⁴⁸

Schliemann ging op zoek naar het Troje uit de Ilias. Hij vond Hissarlik en nu dit niet aan de beschrijving van Homerus blijkt te voldoen komt hij tot de conclusie dat de beschrijving fout is. Het idee dat Hissarlik het Homerische Troje in zich verbergt is nu in Schliemanns denken zo vast verankerd dat er geen twijfel meer mogelijk is en Manssen volgt hem daar zonder enig bedenken in:

*Ilium heeft dan toch bestaan, en is thans grootendeels weer zichtbaar voor het menschelijk oog.*⁷⁴⁹

Na de beschrijving van Schliemanns werk in Hissarlik/Troje kijkt Manssen naar Tiryns en Mykene:

*Deze reusachtige bouwwerken, de oudste van Griekenland, worden door sommigen als kunstgewrochten nog bewonderingwaardiger geacht dan de pyramiden van Egypte.*⁷⁵⁰

Aangezien Schliemann maar weinig woorden aan Tiryns vuil maakt doet Manssen dat ook niet. Wanneer het op Mykene aankomt geeft hij een zeer ruime samenvatting van het werk dat Schliemann en zijn vrouw hier verricht hebben. Dit culmineert uiteraard in de beschrijving van de schachtgraven en het daarin gevonden goud:

In die vijf graven liggen te zamen vijftien lijken, drie in elk der drie eerste, vijf in het vierde en een in het laatste. Een schat van goud, zilver en juweelen omringt en bedekt ze. Die graven zijn in waarheid magazijnen van kostbaarheden, verzamelplaatsen van de nijverheid der grieksche oudheid, musea van kunst.

Ik waag het niet de verbazing te beschrijven, die, bij het aanschouwen van zulk een weelde, zich van Schliemann en zijne vrouw zal hebben meester gemaakt!

*Wat moeten de levenden bezeten hebben, die zulk een rijkdom aan hun dooden in het graf konden meêgeven, is de eerste gedachte die zich van ons meester maakt! Doet een eenvoudige opsomming van het gevondene ons reeds de handen ineenslaan, sprakeloos van bewondering moet zij zijn geweest, wien de eerste aanblik er van vergund was!*⁷⁵¹

748 Manssen 1880, 153.

749 Manssen 1880, 153.

750 Manssen 1880, 155.

751 Manssen 1880, 163.

De belangrijkste uitkomst van het onderzoek in Mykene is volgens Manssen dat het de historische correctheid van de Homerische geschriften bewijst:

Allereerst valt de overeenkomst in versiering van de hier [Mykene] gevonden voorwerpen met die, welke in Troje zijn opgedolven, geenszins te loochenen. Wat echter het voornaamste is: de beschrijvingen van Homerus worden bij het licht, te Mycene ontstoken, waarheid en werkelijkheid, krijgen er, om zoo te zeggen, leven door, worden er door geïllustreerd en verklaard ... De prachtig versierde en kunstig bewerkte zegelringen uit het vierde graf doen hem onwillekeurig uitroepen: "de dichter van de Ilias en de Odysee moeten in allen gevallen geboren en opgevoed zijn in een tijd van beschaving, die kunstproducten als deze kon scheppen. Slechts een man, wiens oogen dagelijks schatten zagen als deze kon poëmen dichten als hij."⁷⁵²

En opnieuw verliezen Schliemann zowel als Manssen de logica uit het oog. Bij zijn beschrijving van Troje had Schliemann erop gewezen dat de dichter zo'n 1500 à 2000 jaar na de door hem beschreven gebeurtenis geboren was. Aangezien de Mykeensche schatten uit de graven van Agamemnon en zijn gezellen kwamen moet deze schat uit de tijd van de Trojaanse oorlog stammen. De dichter moet, wanneer bovenstaande stelling klopt, dus dagelijks in contact geweest zijn met voorwerpen die 1500 tot 2000 jaar oud waren.

Natuurlijk zijn er ook mensen die Schliemann niet geloven, mensen die van mening zijn dat de *Ilias* en de *Odysee* kunstwerken zijn die zich nergens anders dan in de verbeelding afspelen. Ook zijn er mensen die nog steeds de Bournabarshitheorie verdedigen, maar er zijn er toch ook een groot aantal die wel aan Schliemanns kant staan:

Reeds hebben sommigen zijner tegenstanders, Curtius o.a., zich bekeerd en de vlag gestreken, maar de vrede is nog geenszins gesloten. Toch is Schliemann in goed gezelschap, zoolang mannen als Emile Burnouf, Rudolf Virchow, Gladstone,⁷⁵³ om van anderen niet te gewagen, althans ten deele zijne partij nemen en onder zijn vaan zich scharen."⁷⁵⁴

We laten hier Schliemanns medestanders voor wat ze zijn en kijken even naar een paar van zijn tegenstanders:

Lindenschmidt,⁷⁵⁵ acht het raadzaam in deze niets te beslissen, daar allereerst moet worden uitgemaakt, tot welk tijdvak van grieksche beschaving de te Mycene gevonden schatten behooren, en "in welke tijds-

752 Manssen 1880, 166-167. Schliemann 1878, 262.

753 Deze schreef het voorwoord voor *Mykenae*. Gladstone 1858 toont dat deze een kenner van het werk van Homerus was.

754 Manssen 1880, 169.

755 (Hermann)Lindenschmidt (1857-1939)1878.

verhouding deze zoo prachtig ter aarde bestelde lijken tot de cyclopische steenen boven hunne hoofden staan, en hoe lang reeds de leeuwen boven de poort bij de graven de wacht hebben gehouden”.

... professor Stephani⁷⁵⁶ [tracht], in zijn onlangs door de Petersburgsche academie uitgegeven verhandeling, te betoogen dat de graven waarschijnlijk eerst uit de derde eeuw na Christus dagteekenen, ook al zijn vele der daar gevonden voorwerpen van hooger ouderdom. Hij vooronderstelt nl., dat een barbaarsch volk zich betrekkelijk vroeg van de oude stad meester gemaakt, er een sterke vesting gebouwd en zijn doode aanvoerders begraven heeft, en met deze hun kostbaarste sieraden, waarvan sommige wel oud, zeer oud zelfs, doch zeker bij lange na niet zoo oud zijn als het verbrande Troje, of ook maar de tijd, waarin Homerus geleefd heeft.⁷⁵⁷

Zelf heeft Manssen wel een probleem met Schliemanns datering:

Met bescheidenheid toch zou ik willen vragen, hoe een vorst van Mycene, welke stad, volgens Schliemann, misschien wel vijftienhonderd jaar na Troje's verwoesting is gesticht, bij de belegering van Troje, aanvoerder van het grieksche leger kan zijn geweest; nog liever, hoe het mogelijk is de historische trouw van een dichter, die zich aan dergelijke anachronisme schuldig maakt te blijven verdedigen? Is het in verband brengen der grieksche helden, aan wier hoofd Agamemnon zou hebben gestaan, met Ilium's verwoesting, zooals dat in de Ilias geschiedt, niet louter het werk der verdichting en der dichterlijke verbeelding?⁷⁵⁸

Daar heeft Manssen zeker een punt. Wanneer je Schliemanns gedachtegang volgt, dat Homerus een traditioneel verhaal aankleedde met mensen uit zijn eigen tijd, is er geen enkele reden meer om ervan uit te gaan dat je het werk van deze dichter gebruiken kunt om Troje te vinden. De dichter had die stad immers zelf nooit gezien.

Eigenlijk doen al die tegenwerpingen er niet zo veel toe. Ze verkleinen volgens Manssen de betekenis van Schliemann en diens werk niet:

Inderdaad we kunnen dankbaar en tevreden zijn. In geen deele althans mogen we onze bewondering onthouden aan den man, die, door liefde tot de wetenschap gedreven, gedaan heeft wat Schliemann deed. Laten niet al zijn gissingen proefhoudend bevonden worden, laat menige vraag, reeds zoolang eene opene, ook door hem niet ten volle zijn beantwoord, dit staat vast, dat, zoolang de namen van Troje en

756 Ludolf Stephani (1816-1887) *De Amsterdammer, Weekblad voor Nederland*. 18-04-1880. "De Russische archeologen zijn met Stephani van oordeel dat Schliemann's opgravingen in Troje en Mycene geen waarde hebben en dat de opgegraven voorwerpen 2000 jaar jonger zijn dan Schliemann meent. Zekere 'Philogos' schrijft in de Petersburgsche *Herold* dat Schliemann of een bedrieger is of onwetend en verward." *Zierikzeesche Courant* 29-05-1880.

757 Manssen 1880, 173.

758 Manssen 1880, 174.

*Mycene, van Homerus en van de door dien dichter bezongen helden, van Ilias en Odyssee genoemd zullen worden, ook de zijne, als van een waardig strijder en vorscher om de waarheid te ontdekken, in de herinnering zal blijven leven. En waarlijk, dat is zijn recht.*⁷⁵⁹

Manssen sluit zijn verhandeling af met een uitspraak van Keller van Hoorn:

*En wat ons Nederlanders bovenal goed doet! Dat, naar het woord van een zijner vaderlandsche vrienden, “deze diamant in Amsterdam is geslepen, en dat de spruit, die door de stormen dreigde vernietigd te worden, op onzen hollandschen bodem tot een krachtigen boom is ontkwikkeld”*⁷⁶⁰ *Voor de erkenning van dit feit zijn wij Schliemann dankbaar, en het is ons, die aan waardeering van buiten niet verwend zijn, aangenaam [dit] uit zijn met eigen hand geschreven schrift te mogen vernemen.*⁷⁶¹

Volgt een groot gedeelte, onder meer dat van de houweel en de spade die in Amsterdam geslepen waren, uit de brief die Schliemann in 1875 aan Keller van Hoorn geschreven had. Vervolgens sluit Manssen af met een oproep:

Dat wij, Nederlanders, Schliemann's liefde voor Holland beantwoorden met een blijvende belangstelling in zijn persoon en zijn werk!

Het is te begrijpen dat Schliemann niet ontevreden was met deze verhandeling. Hij beloofde Manssen dan ook vorstelijk:

Leipzig 5 Juli 1880

Hochverehrter Herr Pastor

Schon vor 14 Tagen empfang ich Ihr sehr geschätztes Schreiben vom 13 v. Mts, aber ich bin dermaßen mit literarischen Arbeiten überladen daß ich erst heute dazu komme Ihnen meinen herzlichsten Dank dafür, sowie für Ihr mir gleichzeitig gesandtes ausgezeichnetes Werk, auszusprechen, welches letztere ich, sobald ich Zeit habe, mit höchstem Interesse lesen werde.

Es ist mir ungemein schmeichelhaft zu sehen daß meine Arbeiten so hohe Anerkennung bei Ihnen finden.

Unter der Last der Arbeiten hier bin ich gezwungen Ihnen auf deutsch zu schreiben da ich zu einem holländischen Briefe doppelt soviel Zeit brauchen würde.

759 Manssen 1880, 178.

760 Keller van Hoorn 1874, 40.

761 Manssen 1880, 189.

Ich bin hier mit der deutschen Ausgabe eines großen, von mir auf englisch geschriebenen Werks "Ilios" beschäftigt, welches ca 2000 Illustrationen enthält und am 10 Nov d. J. in New York, London u Leipzig gleichzeitig erscheint. Ich halte ein Exemplar davon zu Ihrer Verfügung, bitte mir aber zu sagen ob Sie es auf englisch oder deutsch zu haben wünschen? Inzwischen schicke ich Ihnen ein Ex[emplar] meines „Mykenae“.

Meinen herzlichen Dank wiederholend, empfehle ich mich Ihnen mit vorzüglicher Hochachtung.

HySchliemann ⁷⁶²

Ook Keller van Hoorn wordt door Schliemann bedankt. Uit diens antwoord kunnen we zien dat hij de brief gelezen had die Schliemann aan Manssen geschreven had:

Hooggeachte Heer

Kost U het Hollandsch schrijven meer tijd, dan gij beschikbaar hebt - schrijfgerust in het Duitsch, ik versta die taal best, al kost het mij ook inspanning haar goed te schrijven, en gij verstaat ook mijn Hollandsch - daarom ben ik zoo vrij, mijn dank voor uw vriendelijk schrijven en vooral voor uw zoo aangenaam aanbod in mijne moedertaal tot U te richten.

Gisteren ontving ik met dank uw keurig opstel in "Unsere Zeit",⁷⁶³ en werd ik op nieuw in verrukking gebracht door al het geen gij uit liefde voor de wetenschap der oudheid hebt ondernomen en volbracht

Gij vraagt mij, of ik den Deutsche dan wel den Engelsche uitgave den voorkeur geef en ik ben zoo vrij daarop te antwoorden, dat ik de Deutsche verkies, omdat ik die taal het beste versta. Met verlangen zie ik deze nieuwe vrucht van uw onvermoeide werkzaamheid te gemoet, en voorloopig betuig ik U mijn oprechten dank.

Zullen wij in 1880 het voorrecht van U in ons midden te zien moeten missen, ik verblijd mij in het vooruitzicht, dat in het volgende jaar de baden te Scheveningen U zullen aantrekken, en wij het genoeg zullen smaken U bij die gelegenheid persoonlijk onzen dank, onze hulde, onze warme sympathie te doen verstaan.

Wees gezegend in uw arbeid als tot heden, en moge de 1ste November weer de aanvang van vele schoone & rijke ontdekkingen voor U en de Wetenschap zijn en vooral geen storende politieke toestanden of verwikkelingen U in uw voornemen verhinderen of bemoeilijken

762 Gennadius Library Series BBB Volume 37.

763 Schliemann, Heinrich 1880 Meine neuesten Ausgrabungen in Troja. *Unsere Zeit*. 801-818.

Met oprechte hoogachting noem ik mij

*Uw dankbare dienstwDienaar
P.M. Keller van Hoorn*

Dordrecht 1 Augustus 80.⁷⁶⁴

764 Gennadius Library Nr. 83009, Box: Folder 83:3.

27. Orchomenos

Omdat de Griekse archeologische vereniging niet op Schliemanns aanbod, om voor diens kosten Orchomenos op te graven, waren ingegaan was daar nog steeds niets gebeurd. En dat terwijl dit toch ook duidelijk een “Homerische” plaats was. Gelijk met de vergunning voor Mykene had Schliemann ook een vergunning voor deze plaats gekregen en, nu zijn opgravingen in Troje voltooid waren, was hij van plan om daar gebruik van te maken:

Dr. Schliemann zal in den aanstaanden winter onderzoeken doen te Orchomenos, waarvoor hij reeds de toestemming der Griekse Regeering verworven heeft.

In de laatste vier maanden werkte hij ijverig aan zijn nieuwe boek Ilios, dat een zeer uitgebreid werk wordt en van een groot aantal platen voorzien zal zijn.⁷⁶⁵

De schatkamer van de Minyas. Edward Dodwell 1805.

⁷⁶⁵ *Het nieuws van den dag* 10-08-1880.

Het bericht uit *Het nieuws van den dag* klopte. Aan het eind van November 1881 reisde Schliemann samen met zijn vrouw naar Orchomenos:

*Dr. Schliemann is met zijn echtgenoot, die hem in zijn werkzaamheden terzijde staat, naar de plaats van de oude Griekse stad Orchomenon, aan het meer Copais, gegaan, om daar opgravingen te doen. Hij stelt zich voor, ook hier veel merkwaardigs en kostbaars te vinden.*⁷⁶⁶

De vondsten die Schliemann in Orchomenos deed vielen compleet in het niet in vergelijking met de schatten van Troje en Mykene. Het begin was, zoals we hier boven gezien hebben, vol verwachting door de kranten opgepikt, maar daarna kwam er niets meer. Schliemann besteedde echter twee campagnes aan deze plaats. In 1880 groef hij er van eind november tot midden december en in 1881 groef hij er 12 dagen in maart en april. De resultaten van dit werk publiceerde hij in datzelfde jaar in de *Journal of Hellenic Studies*.

Schliemann begon zijn werk bij de grote tholos. Deze was volgens Pausanias de schatkamer van de Minyas en mooier dan wat ook in Griekenland. Uit deze mededeling van Pausanias leidde Schliemann af dat deze tholos nog onbeschadigd was toen deze hem ergens tussen de jaren 115 en 180 bezocht. Deze tholos moet toen qua vorm er hetzelfde uitgezien hebben als de schatkamer van Atreus bij Mykene. Omdat hij daarna gesloopt en half begraven raakte, zodat alleen de bovenkant van de ingang nog zichtbaar was dachten de meeste “vroege” reizigers dat alleen de poort nog over was. Aan het begin van de negentiende eeuw had men tot twee keer toe geprobeerd om hem op te graven. Eerst hadden de mannen van Lord Elgin een poging ondernomen, maar door de grote hoeveelheid stenen waar ze al snel op stuitten waren ze niet ver gekomen.⁷⁶⁷ Een tweede poging werd in 1862 gedaan door de demarch, de plaatselijke leider, van Skripu, Gadakes. Deze wilde de door de mannen van Lord Elgin aan het licht gebrachte steenblokken gebruiken om een derde kerk in zijn dorp te bouwen. En dat terwijl elk van de twee al bestaande kerken op zich reeds groot genoeg was om alle bewoners van dit en van het buurdorp Petromagula te bergen. Toen men in Athene ontdekte waar hij mee bezig was had hij al een aantal stenen geborgen die groot genoeg waren om tot pilaar verwerkt te worden. Hij was net begonnen met de sloop van de grote poort toen men hem vanuit Athene het werken verder onmogelijk maakte. Schliemann ontdekte onmiddellijk dat het probleem van de mannen van Lord Elgin was ontstaan omdat ze via de poort naar binnen wilden. Op dat punt lagen de meeste blok-

766 *Het nieuws van den dag* 13-12-1880.

767 Ze hadden meer succes bij de tholos van Atreus in Mykene, daar namen ze een aantal fragmenten van zuilen mee die nu nog in het British Museum te zien zijn.

ken en was het dus het moeilijkste om vooruit te komen. Schliemann was blij dat het Lord Elgin niet gelukt was omdat hij van mening was dat de stenen die oorspronkelijk het gewelf gevormd hadden ter plaatse moesten blijven. Als ze verwijderd werden zou dat een groot verlies voor de wetenschap vormen. Schliemann werkte zich van bovenaf dit gebouw in en bereikte zo via de binnenkant de grote poort. Hij had geen probleem met de grote blokken die daar lagen omdat hij ze, toen hij ze bereikte, eenvoudig naar het al opgegraven gedeelte kon verplaatsen. Toen hij de gehele vloer blootgelegd had legde hij ze allemaal bij elkaar zodat bezoekers er makkelijk omheen konden lopen. Omdat hij van binnenuit werkte moest al het weggegraven zand over de nog bestaande muren naar buiten gebracht worden. Hij kon daardoor geen kruiwagens of iets dergelijks gebruiken. Het moest allemaal met mandjes gedaan worden en daarvoor nam hij tussen de 100 en 121 arbeiders, waarvan de helft vrouwen waren, per dag in dienst. Schliemann stelde verbaasd vast dat de vrouwen evenveel werk verzetten als de mannen en niet in kracht voor hen onder deden.⁷⁶⁸

Een fragment van het plafond van de zijkamer van de tholos van Orchomenos.

⁷⁶⁸ Schliemann 1881c, 136.

Bij dit werk vond Schliemann scherven uit allerlei verschillende periodes tot in de Romeinse tijd, waardoor hij kon concluderen dat deze Tholos tot in de Romeinse tijd voor iedereen toegankelijk was geweest.

Deze tholos heeft net als die van Atreus in Mykene een zijkamertje. Dit zijkamertje is in Orchomenos voorzien van een plafond dat versierd is met spiralen en palmetten. De spiralen waren ook bekend uit Troje en Mykene en de palmetten kwamen zelfs regelmatig in Mykene voor, de combinatie van deze twee was echter nieuw. Professor E. Ziller⁷⁶⁹ wees Schliemann erop dat weefwerk de inspiratie voor dit beeldhouwde plafond geleverd moest hebben. Men had het motief van een tapijt hier op het plafond aangebracht. Professor Brugsch Pasha⁷⁷⁰ wees Schliemann erop dat de spiraal regelmatig in de Egyptische graven van de vierde Dynastie gevonden werden. Professor Sayce wees Schliemann erop dat palmetten oorspronkelijk uit Babylonië kwamen en later karakteristiek waren geworden voor de Fenicische kunst.⁷⁷¹ Het is een prachtig plafond, maar veel wijzer wordt Schliemann er, zelfs na al deze experts aan-gehoord te hebben, niet van.

Ook hier werken de vondsten niet echt mee als het op dateren aankomt. De aarde in de tholos is door de winterregens van het veel hoger gelegen plateau van de oude stad naar beneden gespoeld. Hierdoor is alles wat erin gevonden wordt door elkaar geraakt. Het bevat een mix van scherven uit de hoogtijdagen van het oude Griekenland tot in de middeleeuwen. Er werden zelfs fragmenten van een zilveren vaas en stenen bijlen in gevonden.⁷⁷²

Het volgende jaar werkt Schliemann in het wat hoger gelegen gebied. Hij graaft hier een testgeul. Het aardewerk dat hij hierin vindt verbaast hem. Hij vindt een groot aantal aardewerkvormen met ornamenten die hij uit Mykene kent. Deze komen tot niet dieper dan zes voet onder de oppervlakte voor. Hieronder komt alleen nog monochroom geel, rood en zwart aardewerk voor dat hij alleen uit de schachtgraven in Mykene kent.⁷⁷³ Via dit onderzoek in Orchomenos kan Schliemann nu zien dat het aardewerk dat hij in Mykene gevonden heeft in twee groepen uit elkaar valt. Daarnaast is er nog een derde opvallende aardewerkgroep in Orchomenos. Vazen met lange slanke handvaten die doen denken aan het aardewerk uit de zesde stad van Troje.⁷⁷⁴ Schliemann ziet hier een verbinding tussen Mykene, Orchomenos en Troje VI, maar de betekenis ervan ontgaat hem.

769 Dit is de zelfde Ziller die met Von Hahn in Burnabaschi gewerkt had.

770 Heinrich Karl Brugsch (1827-1894), een Duits Egyptoloog.

771 Schliemann 1881c, 148.

772 Schliemann 1881c, 151.

773 Schliemann 1881c, 152.

774 Schliemann 1881c, 154.

Dit artikel gaat vergezeld van een aantal afbeeldingen waarvoor Schliemann o.a. Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) dankt.⁷⁷⁵ Deze was als architect bij de opgravingen van Curtius en Adler in Olympia betrokken.⁷⁷⁶ Deze zal later Troje VI als het Homerische Troje identificeren, maar ook die ziet op dit moment niets in deze verbinding.

Niets van dit alles haalde de Nederlandse kranten, maar dat wil niet zeggen dat die geen aandacht aan Schliemann besteedden. Ze schreven hem gewoon een vondst toe die hij niet gedaan had. Ze gaven hem dat wat hij niet had kunnen krijgen, Olympia:

Volgens een telegram van den 11ⁿ [december] uit Pyrgos, hebben de door dr. Schliemann bewerkstelligde opgravingen aan de zijde van het oude Olympia, in de buurt van het zoogenaamde "Leonidaion"⁷⁷⁷ aan het licht gebracht een levensgrooten gehelmden marmeren kop, een beschilderden terra-cotta-kop van Hera, en twee goed geconserveerde bronzen inscripties.⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ Schliemann 1881c, 163.

⁷⁷⁶ Er is vaak geprobeerd om de invloed van Dörpfeld op Schliemann groter te laten lijken dan hij in werkelijkheid was. Meyer 1940, 93 "... 1882 wurde unter maßgebender Mitarbeit von Wilhelm Dörpfeld, der in Olympia die zuverlässige Methode erst eigentlich geschaffen hatte, das Studium des bisher freigelegten Geländes aufgenommen und die Grabungen weitergeführt ... Er hat, um mit Gerhart Rodenwaldt zu sprechen, die Grabungen Schliemanns auf die Bahn strenger Methode geführt und auf wissenschaftliche Höhe gebracht." Zelfs na zijn dood hadden klassieke archeologen als Rodenwaldt (1886-1945) nog moeite met Schliemann en introduceerden ze de "klassieke" archeoloog Dörpfeld als Schliemanns redding en dat terwijl Olympia een oppervlakte opgraving was waarbij men naar beelden zocht. Pas in Troje leerde Dörpfeld het begrip stratigrafie kennen.

⁷⁷⁷ De plaats waar men in Olympia de officiële gasten onderbracht.

⁷⁷⁸ *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* 17-12-1880.

28. De held van Berlijn

Of het werkelijk kwam doordat Virchow Schliemann een bosje bloemen had aangeboden en hem daardoor aan zijn geboorteland had laten denken is onduidelijk. Zeker is dat in januari 1880 de onderhandelingen met de Duitse regering over de voorwaarden waaronder hij zijn verzameling aan het Duitse volk wilde overdragen begonnen.⁷⁷⁹ Eind 1880 zijn alle formaliteiten geregeld en begin 1881 begint men met de verhuizing zoals we zien kunnen in *Het nieuws van den dag* van acht januari:

*Dr. Schliemann heeft zijn Trojaansche oudheden, bekend als de “schat van Priamus”, aan den Keizer van Duitschland geschonken. Zij zijn reeds uit het South Kensington Museum, waar zij tijdelijk tentoongesteld waren, verwijderd en zullen nu waarschijnlijk eerlang voorgoed een plaats vinden in het nieuwe Ethnologische Museum dat te Berlijn wordt opgericht.*⁷⁸⁰

Wat betreft de nieuwe eigenaar vergist *Het nieuws van de dag* zich en moet de lezer wachten tot tien februari wanneer het *Leidsch Dagblad* met de juiste informatie komt:

*Dr. Heinrich Schliemann heeft zijne verzameling Trojaansche oudheden, die tot dusver te London was tentoongesteld, aan het Duitsche volk ten geschenke aangeboden, onder voorwaarde, dat zij te Berlijn eene plaats zou vinden. De keizer heeft dat aanbod aangenomen en den heer Schliemann, in een eigenhandig schrijven, zijn dank betuigd, onder mededeeling, dat de verzameling in het in aanbouw zijnde Ethnologisch Museum zal worden geplaatst in eenige zalen, die naar den schenker genoemd zullen worden.*⁷⁸¹

In mei van datzelfde jaar krijgt Schliemann dan zijn beloning:

*Dr. Heinrich Schliemann zal, op voorstel van prof. Virchow, tot eereburger van Berlijn benoemd worden, omdat hij zijne in de vlakte van Troje opgegraven oudheden, die hij voor groote sommen aan het Britisch museum had kunnen verkoopen, aan het Berlijnsche museum geschonken heeft.*⁷⁸²

779 Saherwala, Goldmann und Mahr 1993, 26-30. Voor de geschiedenis van de Schliemann verzameling zie Zengel 1990.

780 *Het nieuws van den dag* 08-01-1881.

781 *Leidsch Dagblad* 10-02-1881.

782 *Leidsch Dagblad* 16-05-1881.

Schliemann richt "zijn" museum in Berlijn in.

*Dr. Heinrich Schliemann, de beroemde oudheidkundige, die zich zelf geheel en al gevormd heeft, is met groote plechtigheid het eere-burgerschap van Berlijn aangeboden.*⁷⁸³

Donderdag heeft zich het stedelijk bestuur van Berlijn naar dr. Heinrich Schliemann begeven om den onvermoeiden zoeker naar tastbare getuigenissen uit den heldentijd, door Homerus bezongen, het eereburgerschap van Berlijn te brengen. De eenvoudige plechtigheid

⁷⁸³ Nieuwe Amersfoortsche Courant 13-07-1881.

*droeg de kenmerken van hartelijkheid en van groote waardeering van den buitengewonen man.*⁷⁸⁴

En wat later in het jaar komt daar dan ook nog een keizerlijke onderscheiding bij:

Schliemann is benoemd tot ridder van de Pruisische kroonorde 2e klasse

*De Keizer zond Schliemann een vleiend schrijven na de ontvangst van een exemplaar van "Ilios. Land und Stadt der Trojaner".*⁷⁸⁵

Samen met de Zweedse poolonderzoeker Nils Adolf Erik Nordenskjöld (1832-1901) wordt hij door de Kroonprins ontvangen.⁷⁸⁶ Ook krijgen de beide heren van het Anthropologisch Genootschap in Berlijn een feestmaal aangeboden:

*... waar echter meer getoast dan gegeten werd, omdat er meer gasten waren dan de pot kon schaften en de zaal bevatten. Men vergenoegde zich met de maag te vullen door het druivensap, dat bovendien de hoofden van velen topzwaar maakte.*⁷⁸⁷

Ook vanuit Nederland ontvangt Schliemann felicitaties:

Hoogvereerde Heer

Het is mij hoogstaangenaam geweest, in de dagbladen te mogen lezen, dat gij na jaren moeite en groote opofferingen voor de wetenschap en de waardering der oudheid, door uw volk en uw vorst zijt erkend geworden.

Waarlijk, wat ik eenmaal van U mocht getuigen, dat is mij steeds bevestigd - "Gij zijt, gij waart, gij bleef een man des geloofs." - en in U is wederom bevestigd; het geloof overwint de wereld. - en ware verdiensten worden vroeger of later erkend.

Het moet voor U een hoogst aangenamen voldoening zijn geweest - toen Berlijn U huldigde en de Keizer U het eermetaal schonk - althans mij deed het bijzonder goed om uwentwil, toen ik het dezer dagen las - en ik gevoelde behoefte U daarmee van ganser harte geluk te wenschen.

Met zoo groote belangstelling heb ik uw streven gevolgd, en de zeldzame resultaten van uw reusachtigen arbeid begroet!

Hoe heeft het mij vaak leed gedaan, dat ik niet behoorde tot hen, die of door wetenschappelijken naam, of door geld, of door staatkundige

784 *Middelburgsche Courant* 12-07-1881.

785 *Zierikzeesche Courant* 03-08-1881.

786 *Tilburgsche courant* 15-08-1880.

787 *Leenwarder Courant* 14-08-1880.

verdienste U konden vereeren; nu ben ik te meer verblijd, dat de miskening, die U vaak trof, op zoo schitterende als afdoende wijze, zoo streelend voor uw vaderlandsliefde, is vergoed,

Hooggeachte Heer! Geniet nog tal van jaren van de eer door land & Keizer U gebracht, en weet dat in die regtmatische hulde zich van harte verblijdt

*UwdienstwDienaar
P.M. Keller van Hoorn*

*Dordrecht 5 Aug 81*⁷⁸⁸

Schliemann antwoordde nagenoeg per kerende post en in het Nederlands:

Carlsbad 14 Aug 1881

Hoogvereerde Heer Pastoor

Ik had het genoegen UEd gee[e]rden brief van 5 dezer te ontvangen, wa[a]r uit het mij hoogst aangenaam is geweest te zien dat U mij nog in goede herinnerring behouden heeft. I[k] dank U hartelijk voor Uwe welwillende gelukwensen.

Mijn vrouw en ik zijn van plan naar de kur te Carlsbad, de zeebaden in Scheveningen te gebruiken en het zoude ons een zeer groot plezier gedaan hebben daar Uw persoonlijk kennis te maken. Maar thans hebben wij reeds besloten de berglucht te genieten en de na kur aan den Genfersee⁷⁸⁹ af te doen. Maar het mag zijn dat wij toch in het laatste oogenblik nog beslissen aan Scheveningen de voorkeur te geven. Verder zend ik U mijn Orchomenos en, binnen een maand erhoud U ook mijn reis in de Troas.

*Ik schaam mij zoo slecht hollandsch te schrijven maar zedert Decbr 1845 heb ik niet meer gelegenheid gehad nederlandsch te spreken en in gebrek aan lexicon of grammär kan ik U geen beter brief schrijven hoewel ik de Hollander zeer bemin. Nogmaals meinen hartelijken D[ank]*⁷⁹⁰

Het meer van Genève is het niet geworden, maar Scheveningen ook niet. Schliemann bracht eind augustus veertien dagen in Interlaken en Thun in Zwitserland door.⁷⁹¹

788 Gennadius Library Nr. 86335, Box: Folder 86:3.

789 Meer van Geneve.

790 Gennadius Library Serie BBB Volume 38. Dit is een door Schliemann gemaakte en bewaarde afdruk van de oorspronkelijke brief. De laatste regel valt van het vel.

791 Mühlenbruch 2008, 98.

29. *Ilios*

*Dr. Schliemann zal eerlang een nieuw werk uitgeven, getiteld “Ilios, het land der Trojanen”, waarin de onvermoeide geleerde verslag doet van zijn jongste onderzoeken in de vlakte van Troje. Het werk zal versierd zijn met 480 kaarten en illustratiën.*⁷⁹²

Afgezien van het feit dat beiden in een andere taal geschreven zijn is er een groot verschil tussen *Trojanischer Alterthümer* en *Ilios, the city and country of the Trojans*. Het eerste was een soort veredeld dagboek van de opgraving en in het tweede behandelt hij zijn onderwerp meer vanuit een wetenschappelijk gezichtspunt. Virchow komt hierdoor in zijn inleiding tot de conclusie dat de schatgraver een wetenschapper geworden is. In een lange ernstige studie heeft hij de gevonden feiten vergeleken met de uitspraken van de klassieken en de traditie van de dichters en de mythografen.⁷⁹³

Aan het begin van het boek geeft Schliemann de stratigrafie van Hissarlik. Hierbij valt op dat het Homerische Troje nu een laag hoger is komen te liggen. Het is niet langer Troje II, het is nu Troje III.⁷⁹⁴

Schliemann is ook niet langer gefixeerd door het Homerische Troje, hij kijkt nu met evenveel belangstelling naar de andere “steden” die hij gevonden heeft. Na een uitgebreide inleiding over de omgeving van Hissarlik begint hij in hoofdstuk I met de eerste prehistorische stad van de heuvel Hissarlik.⁷⁹⁵ Laag na laag werkt hij zich van hier naar de top van de heuvel.

Uit zijn tekst wordt duidelijk dat hij meer verwant is aan de prehistorici van zijn tijd dan aan de klassieke archeologen. De belangrijkste vondsten zijn volgens Schliemann geen kunstwerken, maar potscherven. Scherven vormen de basis van alle kennis over de donkere eeuwen die we, omdat er in die tijd nog niets vast gelegd werd, prehistorie noemen. De kunst van het pottenbakken is volgens A.W. Franks⁷⁹⁶ de eerste kunst

792 *Het nieuws van den dag* 15-01-1880.

793 Schliemann 1881b, xvi.

794 Schliemann 1881b, vii.

795 Schliemann 1881b, 211.

796 August Wollaston Franks (1826-1897). Hij startte de verzameling Britse Oudheden van het British Museum en was een specialist op het gebied van Middeleeuwse keramiek en glas.

die door de primitieve mens beoefend werd. We kunnen ons zelfs afvragen of de primitieve bewoners van Europa die in Frankrijk samen leefden met de mammoet en het rendier het al niet kenden.⁷⁹⁷

In tegenstelling tot de klassieke archeologen van zijn tijd houdt Schliemann zich niet bezig met grote kunst. Af en toe schrijft hij over mooie vazen, maar over het algemeen schrijft hij over scherven.

Net als in *Mycenae* is Schliemann ook in *Ilios* steeds opzoek naar parallellen voor zijn vondsten. Hij kijkt ruim rond, maar hij zag nog niet precies welke kenmerken wel en welke niet voor vergelijking in aanmerking kwamen. Zo besteedt hij in verhouding zeer veel aandacht aan vazen waarin gaatjes zitten waardoor ze via een touwtje opgehangen kunnen worden. Hij beschouwt de aanwezigheid van deze gaatjes als zeer belangrijk. Vazen die deze mogelijkheid hebben komen veelvuldig voor in Troje I en zijn zeer zeldzaam in de andere lagen. In het Museum van Saint Germain-en-Laye⁷⁹⁸ wordt een fragment bewaard van een donkerbruine vaas, die gevonden is in een grot in Andalusië, met twee verticale gaatjes. Deze lijkt op sommige vazen uit Troje I. Er zijn ook drie fragmenten van vazen met gaatjes afkomstig uit de dolmen. Een preciezere herkomst is niet aangegeven. Daarnaast zijn er nog afgietsels van twee van zulke fragmenten waarvan de originelen bewaard worden in het museum van Vannes⁷⁹⁹ en die afkomstig zijn uit de dolmen van Kerroch in Locmariaquer. Ook in Denemarken heeft men in een graf uit de steentijd een soortgelijke vaas gevonden met aan beide kanten gaatjes waaraan hij opgehangen kan worden. Hij wordt bewaard in het Koninklijk Museum van Nordiske Oldsager in Kopenhagen en is opgenomen in J.J.A. Worsaae's *Nordiske Oldsager*.⁸⁰⁰ Al deze vazen hebben dezelfde mogelijkheid om ze op te hangen als die uit Troje I, maar hun vorm en de soort klei waarvan ze gemaakt zijn is geheel anders.⁸⁰¹

Het is zeer de vraag of de manier van ophangen een zinnig criterium is om aardewerk te categoriseren, maar dat laat ik hier voor wat het is. Opvallend is dat Schliemann hier het begrip steentijd zonder enige nadere uitleg gebruikt als een vaststaand gegeven. Het schijnt dat hij nu het bestaan van een steentijd onderschrijft, maar omdat hij er niet op in gaat is niet echt duidelijk of hij er hetzelfde onder verstaat als de hier ge-

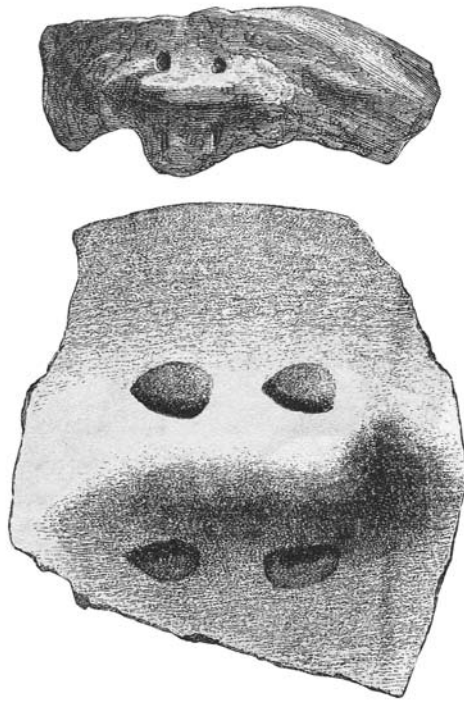
797 Schliemann 1881b, 213.

798 Musée d'Archéologie nationale, château de Saint-Germain-en-Laye.

799 Musées de Vannes.

800 Worsaae, J.J.A. 1854 *Afbildninger fra det Kongelige Museum for Nordiske Oldsager i Kjöbenhavn*. Kjöbenhavn.

801 Schliemann 1881b, 215-216.

Twee scherven van potten die opgehangen konden worden.

noemde Jens Jacob Asmussen Worsaae (1821-1885). Deze had in 1844 in zijn *Dänmarks Vorzeit durch Altherthümer und Grabhügel beleuchtet* de definitieve formulering van het drie periodensysteem opgesteld.⁸⁰²

Doordat hij wat Troje I betreft naar objecten uit de dolmen en andere steentijd vondsten verwijst ontstaat het beeld dat hij Troje I in de steentijd plaatst. Dit klopt echter niet. In alle lagen van Hissarlik heeft hij spelden gevonden. In Troje I en II waren ze van koper en in de andere Trojes van brons.⁸⁰³

Aangezien Schliemann Worsaae gelezen had moet hij geweten hebben dat de steentijd gekarakteriseerd werd door de afwezigheid van metaal. Troje I moest, door de aanwezigheid van de koperen spelden, tot de bronstijd gerekend worden, maar die term gebruikt Schliemann nergens in dit boek.

802 Schliemann had Worsaae voor het eerst in 1867 ontmoet. In 1879 nam hij opnieuw contact met hem op met het verzoek om aan boeken met afbeeldingen van steentijd objecten te krijgen. Meyer 1958, 84-85.

803 Schliemann 1881b, 249.

Wanneer we goed lezen zien we dat Schliemann, hoewel hij er nergens expliciet over spreekt, nog steeds worstelde met het drie periodensysteem. Hij vertelt zijn lezers dat er niets is dat zo zeer duidt op de hoge ouderdom van zowel de prehistorische ruïnes van Hissarlik en die van Mykene dan de afwezigheid van ijzer. Hesiodus⁸⁰⁴ heeft, zo meldt Schliemann, al geschreven dat ijzer later ontdekt is dan koper en tin. Wanneer hij spreekt over mensen van ver voor zijn tijd zegt hij dat ze brons gebruikten en geen ijzer. Ook Lucretius⁸⁰⁵ spreekt over drie perioden en Hostmann⁸⁰⁶ zegt dat ook Terentius Varro⁸⁰⁷ en Agatharchides⁸⁰⁸ deze theorie ondersteunen.⁸⁰⁹

Men zou door deze verwijzing van Schliemann naar Hostmann gaan geloven dat ook deze het drie periodensysteem onderschreef, maar dat is niet waar. Hostmann was een verklaard tegenstander van dit systeem. Hij gebruikt zelfs Schliemanns werk om te laten zien dat het systeem niet kan kloppen. Er was namelijk nergens ten behoeve van de archeologie dieper gegraven dan in Hissarlik. In deze heuvel had Schliemann, volgens Hostmann op negen meter en dieper grote hoeveelheden lood- en koperslakken gevonden samen met voorwerpen uit brons, zilver, goud en een legering van de laatste twee. Ijzer werd weliswaar alleen aan de oppervlakte gevonden, maar dat kwam volgens Schliemann, zo vertelt Hostmann zijn lezers, omdat dit weggeroest was.⁸¹⁰ Er is, volgens Hostmann, nooit een steen of bronstijd in Troje geweest. Dit bewijs alleen was volgens hem al voldoende om aan te tonen dat het idee van een drie periodensysteem omzin was. In *Trojanischer Alterthümer* had Schliemann inderdaad geschreven dat hij van mening was dat de oude Trojanen het ijzer gekend hadden, maar dat de ijzeren voorwerpen weggeroest waren. Hostmann had dit idee inderdaad bij Schliemann gevonden, maar hij vergat erbij te vermelden dat deze op dit idee teruggekomen was en nu de afwezigheid van ijzer als een teken van ouderdom zag.

Wanneer het op de bronstijd aankomt sluit Schliemann zich aan bij die mensen die menen dat er tussen de steen- en bronstijd een kopertijd geweest is. Er zijn bronzen bijlen met maar heel weinig tin. Dat zou erop kunnen wijzen dat er tijdelijk een gebrek aan dit metaal was toen deze

804 Hesiodus (8 eeuw v.Chr.) Hij deed dit in zijn *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* (*Werken en Dagen*).

805 Titus Lucretius Carus (99 v.Chr.-55 v.Chr.) Hij deed dit in zijn *De Rerum Natura* (*De aard der dingen*).

806 Chr. Hostmann was directeur van een drukinktenfabriek in Celle. Schliemann 1884, 38 “Ihr ‘Ilios’ ist, beiläufig bemerkt, mit meinem Fabrikat gedruckt worden!”

807 Marcus Terentius Varro (116 v.Chr.-27 v.Chr.).

808 Agatharchides (2de eeuw v.Chr.).

809 Schliemann 1881b, 252-253.

810 Hostmann 1875, 298.

bijlen gemaakt werden. Volgens M. Pulszky Ferencz,⁸¹¹ zijn in Hongarije echter wapens van puur koper gevonden. Hij heeft deze getoond op de tentoonstelling van prehistorische voorwerpen die in 1876 in Budapest gehouden is. Hij deed dit ter illustratie van het begrip kopertijd dat hij in zijn voordracht voor het Congres poneerde. Professor W. Chandler Roberts heeft met zijn analyse aangetoond dat ook de bijlen uit Troje I en II uit puur koper bestaan. We moeten er dus vanuit gaan dat Tin in deze periode geheel onbekend was.⁸¹²

Ook met zijn onderzoek naar de chemische samenstelling van zijn vondsten vindt Schliemann eerder aansluiting bij de prehistorici dan bij de klassieke archeologen van zijn tijd. Het is op grond van dit chemische onderzoek dat Schliemann nu in staat is om Troje I en II in de kopertijd in te delen, een periode die tussen de steen- en de bronstijd in zit.

Ook de parallellen voor Troje I en II zoekt Schliemann hoofdzakelijk in de Noord Europese prehistorische literatuur. Dit kon ook haast niet anders want er bestond op dit moment nog nagenoeg geen literatuur over de Zuid Europese prehistorie. Wat dat betreft komt naast Mykene alleen Thera in aanmerking. Veel van wat men op Thera gevonden heeft bevindt zich in het museum van de Franse School in Athene. Ze hebben daar twee handgemaakte cilindervormige vazen met aan beide kanten een gat om ze op te hangen. Ook hebben ze er een peervormige vaas die op dezelfde manier opgehangen kan worden. Deze antiquiteiten stammen volgens sommige archeologen uit de zestiende of zeventiende eeuw v.Chr. Men moet zich er echter bewust van zijn dat het aardewerk uit Thera beschilderd is en dat uit Hissarlik niet.⁸¹³

Waarom Schliemann zoveel waarde hechte aan het feit dat een pot opgehangen kon worden blijft onduidelijk. Hij trekt deze vergelijking meerdere keren en stelt meerdere keren vast dat de gaatjes, waardoor een touwtje kon, het enige punt van overeenkomst zijn. In dit voorbeeld stelt Schliemann ook weer vast dat het aardewerk uit Thera geen werkelijke parallel is voor dat uit Hissarlik. Sterker nog, omdat er een groot verschil tussen de twee soorten aardewerk bestaat, dat uit Thera is gedecoreerd, dat uit Hissarlik niet, voel Schliemann zich in staat om iets over de leeftijd van het aardewerk uit Hissarlik te zeggen. Omdat het ongedecoreerd is, is het ouder.

Deze conclusie wordt onafhankelijk door Virchow bevestigd. Deze was van uit Hissarlik naar Athene gereisd om daar te kijken hoe het met de gezondheid van Mevrouw Schliemann stond. Daarnaast bekeek hij de stad en alle bezienswaardigheden. Vanuit Athene schrijft hij Schliemann met zijn bevindingen. Eerst heeft hij de Mykeense verzameling bekeken

811 Ferenc Aurél Pulszky de Cséfalva et Lubóczy (1814-1897), politiek activist en directeur van het Nationaal Museum in Budapest.

812 Schliemann 1881b, 257-258.

813 Schliemann 1881b, 222.

en de dag daarop die uit Thera. Beide collecties hadden een grote indruk op hem gemaakt. Hij had specifiek naar de vondsten uit Thera gekeken en vastgesteld dat die geen overeenkomst vertoonden met die uit Troje I. De voorwerpen uit Troje I moesten ouder zijn.⁸¹⁴ Het was niet meer dan een gevoel, maar voor Virchow was dat genoeg.

Troje I en II waren dus ouder dan Thera en dat komt overeen met dat wat Schliemann ook al in *Mycenae* had vastgesteld. Dit keer krijgen we echter geen verklaring voor wat dit betekent voor de Trojaanse oorlog.

Troje I en II waren onderling echter ook zeer verschillend. Zo verschillend zelfs dat het hier om twee verschillende volkeren moest gaan. Volgens Schliemanns vriend Mr. George Dennis⁸¹⁵ waren de verschillende kunststijlen van één volk als kralen aan een ketting. Wanneer een volk eenmaal een stijl ontwikkeld had indienst van zijn religieuze riten kon het geen totaal nieuwe stijl meer ontwikkelen.⁸¹⁶ Wanneer men dus een stijl vond die niet verwant was aan de voorafgaande dan kon die niet van hetzelfde volk zijn. Omdat de vondsten uit Troje I qua stijl niet verwant zijn aan die uit Troje II moet er in Troje II dus een ander volk gewoond hebben dan in Troje I.

Bij zijn bespreking van de volgende “steden” komt de invloed van de klassieke archeologie meer en meer op de voorgrond. Schliemann kijkt meer en meer naar wat de klassieke auteurs gezegd hebben en zoekt zijn parallellen in Cyprus, Babilon en Egypte.

Schliemann heeft tijdens zijn laatste onderzoek vastgesteld dat niet Troje II, maar Troje III het Homerische Troje is. De grote schat blijkt nu ook uit deze laag te komen. Oorspronkelijk had Schliemann geloofd dat de kist met de grote schat door een mislukte vlucht op zijn locatie was gekomen. Men had geprobeerd hem te redden en dat was niet gelukt. Het nieuwe onderzoek heeft hem echter op andere gedachten gebracht. In aanwezigheid van Virchow en Burnouf had hij op dezelfde muur waar hij de grote schat gevonden had, iets verderop, een kleine schat gevonden. Op een bij de muur van een ernaast gelegen koninklijk gebouw had hij ook nog drie kleine schatten gevonden. Hierdoor was hij ervan overtuigd geraakt dat deze schatten bij de brand die de stad verwoestte van de tweede verdieping van het naast de muur gelegen koninklijk gebouw naar beneden gevallen waren.⁸¹⁷

Schliemann is ook hier in zijn verklaringen wat ingehoudener geworden, van de sporen van een vluchtende held naar de gevolgen van een brand. Ook spreekt hij nu niet meer van het paleis van Priamus, maar van een koninklijk gebouw.

814 Herrman & Maaß 1990, 94.

815 George Dennis (1814-1898) Schliemann verwijst hier naar diens *The Cities and Cemeteries of Etruria* uit 1848.

816 Schliemann 1881b, 279.

817 Schliemann 1881b, 454.

Dat dit Troje een rijke, welvarende plaats geweest is spreekt met alle gevonden schatten voor zich. De grote vraag is echter of dit het Homerische Troje is. Schliemann begint met uit te leggen dat alle beroemde klassieke plaatsen in oorsprong klein waren en dat het feit dat de steden die hij op Hissarlik gevonden heeft klein zijn geen belemmering voor de identificatie is. Daarbij moeten we ons bedenken dat Homerus schreef over iets dat 600 à 700 jaar eerder had plaatsgevonden. Schliemann komt vervolgens met een lange discussie waarin hij probeert aan te tonen dat Troje werkelijk bestaan heeft. Deze discussie komt er uiteindelijk op neer dat de klassieken geloofden dat Troje een echte stad was en dat het dus wel een echte stad geweest moest zijn. Daarbij komt dat de Griekse traditie Troje op de Trojaanse vlakte plaatst en er daar slechts een plaats, Hissarlik, is die voor Troje door kan gaan. Homerus zegt dat Troje rijk aan goud was en daarmee is de identificatie rond. Het kan niet anders of het moet wel Troje III zijn. Deze stad is door een geweldige brand verwoest en in de resten van deze stad zijn meerdere schatten gevonden.⁸¹⁸ Helemaal gelukkig is Schliemann echter niet met wat hij gevonden heeft. Hij zou het liefste bewezen hebben dat Homerus een ooggetuige geweest was, maar dat is nu eenmaal niet zo. Toen Homerus leefde gebruikte men zwaarden en andere voorwerpen van ijzer terwijl dit metaal in Troje volkomen onbekend was. Bovendien is de beschaving die de dichter beschrijft eeuwen jonger dan de beschaving die Schliemann in Troje gevonden had. Homerus heeft ons de legende van het tragisch lot van Ilion gegeven zoals dat door barden doorgegeven was. Dit traditionele verhaal van de ondergang van Troje heeft hij vervolgens gestoffeerd met voorwerpen uit zijn eigen tijd.⁸¹⁹

Troje III is dus niet het Homerische Troje, maar de bron van het verhaal waarin deze stad uitgroeide tot het Homerische Troje. Homerus had volgens Schliemann de vlakte van Troje gekend, maar niet het Troje dat ten gevolge van de Trojaanse oorlog van de aardbodem verdwenen was.

Tijdens zijn beschrijving van de derde stad kijkt Schliemann o.a. naar vazen met drie pootjes. Wat Griekenland betreft kent hij deze alleen uit Ialysos. Hij geeft vervolgens een overzicht van alle vazen met drie pootjes die hij kent. De vindplaatsen van deze vazen lopen van Etrurië tot Peru. Hierbij meldt hij dat ook Leiden een exemplaar heeft.⁸²⁰ Hij verwijst hierbij naar Janssen's *De Germaansche en Noordsche Monumenten van het Museum te Leyden*. Wanneer we Janssen erbij halen zien we dat het hier om een potje uit een grafheuvel bij Eelde gaat.⁸²¹

818 Schliemann 1881b, 514-516.

819 Schliemann 1881b, 517.

820 Schliemann 1881b, 355.

821 Janssen 1840, 40 nr. 130, Pl. II, 47.

Volgens de Griekse traditie was Troje niet totaal vernietigd aan het eind van de Trojaanse oorlog. Het was gedeeltelijk blijven bestaan en men was er blijven wonen. Dat deze traditie het bij het rechte eind had was duidelijk te zien in de resultaten van Schliemanns opgraving. In Troje V vond hij hetzelfde soort aardewerk en dezelfde soorten gereedschap als in Troje III, het was alleen allemaal wat grover, wat armoediger. De verhouding ruwe stenen hamers ten opzichte van gepolijste stenen hamers was nu twee keer zoveel ruwe als in Troje III. De hoeveelheid schelpen die men nu bij de huizen vond was ook veel groter. Om anderen te laten zien dat hij de waarheid spreekt heeft Schliemann een groot blok links van de grote toren laten staan. Bezoekers kunnen daarin zelf zien dat de mensen uit Troje IV grote hoeveelheden lege schelpen op hun vloeren lieten liggen. Dit kon niets anders betekenen dan dat deze mensen tot veel lagere sociale milieus behoorden.⁸²²

Het idee om hier en daar in zijn opgraving pijlers te laten staan zodat men de resultaten van zijn opgraving kan controleren en de stratigrafie kan zien is absoluut revolutionair voor die periode. Schliemann is hiermee een van de eerste archeologen die begreep dat hij ervoor moest zorgen dat zijn werk door anderen gecontroleerd kon worden.⁸²³

De mensen die in de Vde stad leefden waren veel zindelijker dan die in de IVde. Ze gooiden niet langer hun etensresten op de vloeren van hun huizen, maar voerden ze af. Het was duidelijk dat er hier plotseling een totale verandering in de manier van leven was opgetreden. Ze zijn niet alleen zindelijker geworden, ze zijn ook anders gaan bouwen en ze hebben hun stenen werktuigen op grote schaal vervangen door bronzen. Dit kan maar een ding betekenen. Er is een ander volk op Hissarlik komen wonen. Het is echter geen totale omwenteling. De gevonden voorwerpen tonen aan dat de oude bevolking tegelijkertijd ook nog op deze heuvel woonde. De oude bewoners waren dus niet vervangen door de nieuwe, maar werden door hen overheerst.⁸²⁴

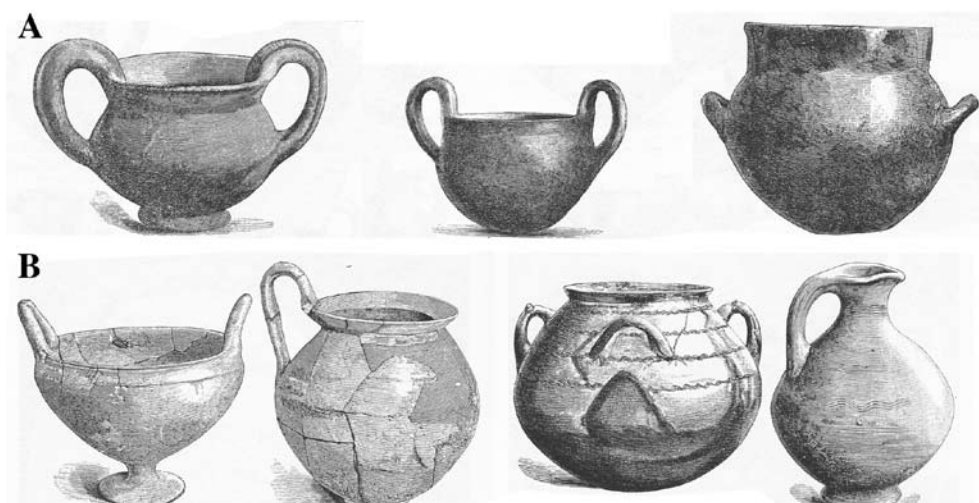
Waar volgens Schliemann de metalen werktuigen die in Troje I en II gevonden waren uit koper bestonden waren er in III en IV meer en meer bronzen voorwerpen verschenen. In deze lagen waren de stenen werktuigen echter altijd in de meerderheid gebleven. In Troje V was dit niet langer het geval, hier had brons de overhand gekregen. Schliemann schenkt betrekkelijk weinig aandacht aan deze laag en daardoor is het moeilijk om met zekerheid vast te stellen of deze conclusie waar is.

In Troje VI vindt Schliemann opnieuw aanwijzingen dat er een andere bevolkingsgroep op Hissarlik is komen wonen. Dit keer verschilt het gebruikte aardewerk zo sterk van dat wat in de eronderliggende laag gevonden is, dat het niet door een en het zelfde volk gemaakt kan

822 Schliemann 1881b, 518.

823 Blegen maakte dankbaar gebruik van deze mogelijkheid. Blegen 1963 foto 5 en 6.

824 Schliemann 1881b, 574.

A: aardewerk uit Troje IV, B: aardewerk uit Troje VI.

zijn. Het lijkt op het aardewerk dat gevonden is in de begraafplaatsen van Rovio, Volterra, Bismantova, Villanova en andere Italiaanse plaatsen en dat men algemeen voor pre- of vroeg Etruskisch houdt. Volgens Schliemann duidt dit erop dat er een Lidische nederzetting op Hissarlik was in dezelfde periode dat de Lidiers Etrurië koloniseerden.⁸²⁵

Hier zien we hoe de archeoloog de classicus ontmoet. Het aardewerk ziet er pre- of vroeg-Etruskisch uit. Nu weten we via Herodotus dat er oorspronkelijk in Etrurië Lydiërs gewoond hebben. Dit vroege in Italië gevonden aardewerk moet dus van die Lydiërs geweest zijn. Dat hetzelfde aardewerk ook in Hissarlik gevonden wordt kan dus niets anders betekenen dan dat die Lydiërs ook hier een kolonie gevestigd hebben.

Schliemann blijft ook nu nog met het drie periodensysteem worstelen. Hij vindt vazen die koeienkoppen op hun oren hebben. Vazen met koeienkoppen op hun oren zijn ook gevonden in de meerwoningen bij Mantua, Vicenza en Emilia en in graven bij Bologna en Volterra. Waar in een eerder voorbeeld de gaatjes om vazen op te hangen de overeenkomstige factor waren zijn het hier de koeienkoppen. In hoeverre deze vazen verder al of niet op elkaar lijken wordt niet uitgelegd. Dit kan niet anders dan problemen opleveren en dat doet het dan ook wanneer Schliemann kijkt wat dit voor de indeling van zijn potten in het drie periodensysteem betekend. De potten uit de meerwoningen van Emilia behoren tot de bronstijd. De potten uit de meerwoningen aan de andere

825 Schliemann 1881b, 587.

Reconstructie van de paalwoningen die in het meer van Zürich gevonden zijn.

kant van de Po behoren tot de steentijd terwijl die uit de graven van Bologna en Volterra tot de ijzertijd behoren.⁸²⁶ Deze parallellen zeggen dus niets over de ouderdom van Troje VI.

Bij Troje VII zijn de problemen voorbij. Dit is het Griekse Ilium [Novum]. Hier zijn we definitief uit de prehistorie en in de geschiedenis beland.

Ilios beleefde in Duitsland een zeer goede ontvangst:

Schliemann is benoemd tot ridder van de Pruisische kroonorde 2e klasse.

*De Keizer zond Schliemann een vleiend schrijven na de ontvangst van een exemplaar van Ilios, Land und Stadt der Trojaner.*⁸²⁷

Koning Willem III was wat minder scheutig, maar liet zich toch niet onbetuigd:

*Dr. Schliemann heeft, naar een Duitsch blad meldt, van onzen koning een exemplaar van Dr. Leemans werk over De ruïnen van Boro Boedoer, op het eiland Java, ten geschenke ontvangen, dat Z.M. hem door bemiddeling van het ministerie van koloniën deed toekomen.*⁸²⁸

Schliemann was niet de enige archeoloog in deze periode die zijn parallellen nogal ruim nam. In 1886 schreef Pleyte een artikel over enige vondsten uit de terpen voor de *Friesche Volksalmanak*:

Het belangrijkste voorwerp [in een terp gevonden] is waarschijnlijk een spinsteentje met opschrift. De vrouwen sponnen met dergelijke kralen en knoopvormige schijfjes hun draad, aan het gesponnen einde liet men het schijfje hangen. Met opschrift vindt men ze zoo zelden, dat behalve een dergelijke in Groningen gevonden ... mij geen ander bekend is, dan

826 Schliemann 1881b, 599.

827 *Zierikzeesche Courant* 03-08-1881.

828 *Middelburgsche Courant* 03-02-1882. Het bleek onmogelijk om dit bericht via het archief van Koning Willem III te bevestigen.

*die uit de bouwvallen van Hissarlik, door Schliemann opgedolven; en hier is het nog twijfelachtig, of de figuren wel letters zijn.*⁸²⁹

In eerste instantie zou men hier nog een verwantschap kunnen zien, maar bij verder lezen blijkt het opschrift van dit spinstentje Gerle Rex, koning Gerle te zijn. Pleyte vertelt zijn lezers vervolgens dat de schrijver vermoedelijk Cerle Rex heeft willen schrijven, Koning Karel. Het gaat hier dus om een middeleeuws spinstentje en daarmee is elke mogelijke verbinding met Hissarlik verdwenen.

Op het *Algemeen Handelsblad* maakte de autobiografische inleiding de meeste indruk. Het eerste gedeelte daarvan publiceerde men integraal in twee afleveringen als Feuilleton:

Het leven van Dr. Heinrich Schliemann door hemzelven verhaald.

Heinrich Schliemann, de bekende koopman-archaeoloog, heeft in het begin van dit jaar zijn werk "Ilios" de wereld ingezonden met een levensbericht. Dit volgt hier voor een belangrijk gedeelte - het andere deel, waarin hij van stap tot stap de uitkomsten van zijn onderzoek meedeelt, zou hier minder op zijn plaats zijn. De tegenspoed, waarmee hij in zijn jeugd had te worstelen; de moed, waarmee hij dien het hoofd heeft geboden; de ijver, waarmee hij zijn groot levensdoel voor oogen heeft gehouden; het vaste geloof in zijn welslagen - alles staat ons duidelijk voor den geest door de onopgesmukte levensgeschiedenis van den selfmade-man.

*"Wanneer ik dit werk begin met een geschiedenis van mijn eigen leven, dan is het geen ijdelheid, die mij daartoe drijft, maar wel de begeerte, om duidelijk te bewijzen, dat het geheele werk van mijn later leven door de indrukken in mijn eerste kindschheid ontvangen, bepaald is geworden, ja zelfs, dat het 't noodzakelijk gevolg er van was; daar, zoo te zeggen, de houweel en schop voor de uitgraving van Troje en de koningsgraven van Mykenae reeds in het kleine Deutsche dorpje gesmeed en gescherpt werden ..."*⁸³⁰

829 Pleyte 1886, 167.

830 *Algemeen Handelsblad* 29-10-1881 en 06-11-1881.

30. Nieuwe contacten tussen Troje en China

Bij zijn behandeling van de IVde stad komt Schliemann opnieuw met de pot die een bewijs voor een verbinding met China zou moeten zijn. Hij maakt er maar weinig woorden aan vuil, maar geeft wel als extra de vermoede inscriptie zoals die door Burnouf gelezen is. Vervolgens vertelt hij zijn lezers dat Sayce van mening is dat het geen inscriptie is en Virchow heeft Schliemann erop attent gemaakt dat deze “inscriptie” lijkt op een versiering van een vaas die in Reichersdorf in de Lausitz gevonden is.⁸³¹

De verwijzing naar het Chinees en naar China is nu verdwenen en het is zelfs de vraag of het hier wel om een inscriptie gaat. Er was echter een andere aanwijzing gevonden dat Troje handelsbetrekkingen met het oosten gehad moest hebben.

In zijn *Pfahlbauten, Zweiter Bericht* uit 1858 kwam Ferdinand Keller (1800-1881) met een opvallende vondst. In de oudste meerwoningen, in het bijzonder in die bij Meilen, waren bijlen van nefrit (jade) gevonden. Mineralogen hebben Keller verteld dat deze steensoort niet in Europa gevonden wordt, maar in Egypte en in het bijzonder in China en andere delen van Azië. Er moeten in de periode waarin de eerste meerwoningen gebouwd werden dus al handelsbetrekkingen tussen deze gebieden en Europa bestaan hebben. Dit moet op betrekkelijk grote schaal gebeurd zijn, want niet alleen in de resten van de eerste meerwoningen, maar ook in grafheuvels op verschillende plaatsen in Europa zijn bijlen van nefrit gevonden. Keller gaat ervan uit dat ze als eindproduct, als bijl dus, ingevoerd werden.⁸³²

Toen Schliemann zijn *Trojanischer Alterthümer* schreef was hij zich niet bewust van deze ontdekking en besteedde hij geen bijzondere aandacht aan het materiaal waaruit de door hem gevonden stenen werktuigen gemaakt waren. Prof. H. Fircher uit Freiburg kende deze discussie wel en een aantal van Schliemanns omschrijvingen intrigeerden hem. Hij nam contact met de ontdekker van Troje op. Kon het zijn dat de transparant groene bijlen waarover Schliemann schreef van Nefrit waren? Schliemann vroeg vervolgens de Oxford professor in de mineralogie Mervyn Herbert Nevie Story Maskelyne (1823-1911) om het soortelijk gewicht van deze groene bijlen te bepalen. Het soortelijk gewicht van de

831 Schliemann 1881b, 526-527.

832 Keller 1858, 139.

twalf groene en de ene witte bijl bleek tussen de 2.91 en 2.99 te liggen. Er was volgens Maskelyne maar een conclusie mogelijk, al deze bijlen waren van nefriet gemaakt.⁸³³

Schliemann was zeer tevreden met deze ontdekking, maar waar het op conclusies aankwam brandde hij toch liever zijn vingers niet. Dat liet hij aan Maskelyne over. Deze wees erop dat vooral de aanwezigheid van witte nefriet interessant was omdat dit in combinatie met het groene erop wees dat deze bijlen hoogstwaarschijnlijk gemaakt waren van nefriet uit het Kúen-lún (Kulun) gebergte en dus uit Khotan⁸³⁴ kwamen. Dit op zich duidde er dan weer op dat ze via een primitief handelsnetwerk naar Europa gekomen moesten zijn. Deze bijlen waren volgens Maskelyne via Kasmier, Afghanistan en Iran naar Europa gekomen. Dat er zoveel van deze prachtige bijlen in Hissarlik gevonden waren kwam doordat dit aan de Hellaspont lag. Het vormde als het ware de brug naar Europa en kon daardoor de beste producten voor zich zelf uitkiezen.⁸³⁵

Het mag verbazingwekkend lijken dat voorwerpen van nefriet uit China naar Europa gekomen waren, maar Schliemanns vriend Max Müller schreef, in antwoord op een vraag in de *Times* van 17 december 1879 dat er geen reden voor verbazing was. Dit was immers het gebied waar de Germaanse volkeren hun oorsprong vonden. Waarom zouden ze geen bijlen van jade uit hun geboorteland meegenomen hebben toen ze naar Europa trokken. Ze hadden, zonder dat er ook maar iets aan veranderd was hun taal meegenomen, dus waarom zouden ze iets dat van het waardevolle nefriet gemaakt is niet van generatie op generatie hebben kunnen doorgeven.⁸³⁶

We zullen hier niet ingaan op de waarde van het argument van Max Müller. Schliemann gaf geen eigen mening, maar dit is de tweede keer dat hij in een van zijn boeken een oriëntalist de ruimte gaf om, via Troje, een verbinding tussen Europa en China te leggen.

833 Schliemann 1881b, 240.

834 Het koninkrijk Khotan lag aan de zijde route, aan de rand van de Taklamakan woestijn, in het tegenwoordige Xinjiang in China.

835 Schliemann 1881b, 240-241.

836 Schliemann 1881b, 446.

31. Iliou Mélathron

Tussen 1879 en 1881 bouwde de architect Ernst Ziller, die met Von Hahn op Bournabaschi gegraven had, voor Schliemann een huis in Athene.⁸³⁷ Het was een prachtig neoclassicistisch gebouw waaraan duidelijk te zien was dat de eigenaar geld had en zich voor het verleden interesseerde. Binnen werd het door Italiaanse kunstenaars geheel in pompejaanse stijl versierd. De benedenverdieping richtte Schliemann als museum in. Er werden kosten noch moeite gespaard en Schliemann noemde zijn nieuwe huis trots Iliou Mélathron, het paleis van Ilion.⁸³⁸

De opening van dit huis ging met zoveel pracht en praal gepaard dat het zelfs *Het nieuws van den dag* haalde:

Dr. Schliemann heeft onlangs zijn nieuwe huis te Athene, dat geheel in oud-Trojaanschen stijl gebouwd is, door een groot bal ingewijd, waarop de aanzienlijkste personen der stad tegenwoordig waren.

Dit Trojaansche paleis ligt op een der hoogste punten van de stad en is op verren afstand reeds zichtbaar. Uit den sierlijken tuin, waarvan het omgeven is, komt men langs een prachtige trap in het marmeren gebouw, dat uit twee verdiepingen bestaat. De benedenvertrekken zijn tot museum, die op de eerste verdieping tot gezelschapskamers en op de tweede tot slaap-, studeervertrekken enz. ingericht. De balustrade van het dak is versierd met twee en twintig beelden van Homerische goden en helden.

*Alleen het bouwen van het huis heeft f300,000 gekost. Ook aan de inrichting en meubilerings der verschillende vertrekken, waarvan verscheidene in Pompejaanschen stijl zijn, groote sommen gelds besteed.*⁸³⁹

837 Zie Korrés 1988.

838 Schliemann zelf vertaalde "Hütte von Ilion" Stoll 1958, 240.

839 *Het nieuws van den dag* 05-03-1881.

32. A.E.J. Holwerda

Antonie Ewoud Jan Holwerda (1845-1923) was in hart en nieren een klassiek archeoloog. In 1881, toen hij Schliemanns *Ilios* las, was hij leeraar klassieke talen in Leiden. In 1896 werd hij in dezelfde stad hoogleraar archeologie en oude geschiedenis. In de inaugurale rede die hij op 29 April 1896 uitsprak begon hij met erop te wijzen dat hij in het tijdvak van de technologie leefde. Men moest daar echter mee oppassen. Werkelijke vooruitgang betekende volgens hem “dat men zich uit den toovercirkel van heerschende denkbeelden weet los te maken”.⁸⁴⁰ Men moest naast de vooruitgang die de techniek bracht de cultuur en haar klassieke wortels niet uit het oog verliezen.

Van af regel één van zijn recensie blijkt Holwerda zeer gelukkig met *Ilios*:

*Beter dan ooit zijn wij thans in staat gesteld ons over de beteekenis van Schliemann's opgravingen voor de uitbreiding van onze archaeologische kennis een oordeel te vormen.*⁸⁴¹

De grote vraag voor Holwerda is:

*Welke waren de volken, die in Troas gewoond hebben vóór de vestiging der Aeolische kolonisten?*⁸⁴²

Hij vervolgt zijn recensie met een zeer uitgebreide behandeling van alle volkeren die ooit in deze omgeving geleefd hebben. Alle informatie die over deze volkeren bekend is wordt door Holwerda tegen elkaar afgewogen. Klassieke bronnen worden aangevuld met informatie uit Egypte en Assyrië en uiteindelijk komt hij tot een heldere conclusie. Er is maar een antwoord mogelijk:

*Het ligt geheel voor de hand ze toe te schrijven aan de Dardanen, Teukriërs en Trojanen van de Grieksche overlevering en de Aegyptische monumenten, een Indo- Germaansch volk van Grieksch-Klein-Aziatischen stam, staande in meerdere of mindere mate onder den invloed van Cheta's of Hittiten, Phoeniërs en Aegyptenaren.*⁸⁴³

840 Holwerda 1896, 3.

841 Holwerda 1882, 212.

842 Holwerda 1882, 212.

843 Holwerda 1882, 219-220.

A.E.J. Holwerda zittend te midden van zijn personeel.

De resultaten van Schliemanns opgravingen in Hissarlik stellen de archeologen nu voor het eerst in staat om te zien of deze conclusie klopt. Voor Holwerda is de archeologie een hulpwetenschap van de klassieke filologie. De opdracht van de archeoloog is het toetsen van de resultaten die de filoloog op grond van de klassieke teksten bereikt heeft.

Vervolgens gebruikt Holwerda een groot aantal pagina's om een uitgebreide beschrijving van Schliemanns resultaten te geven. Ik geef er hier een klein voorbeeld van:

De huizen van de derde stad bestonden meestal uit een benedenverdieping opgebouwd uit kleine slechts eenigermate bewerkte stukken kalksteen door een cement van asch, aarde of gestampte tegels verbonden. Het vloerplaveisel bestond uit leem, die over het puin van de vorige stad of over steenen platen heen gestreken was. De vloer van de bovenverdieping of verdiepingen werd gevormd door balken, evenals de bodem dicht bestreken met leem, die ook de openingen tusschen de balken opvulde. De muren van de hogere verdiepingen waren van gebakken tegels; er was een soort van schoorsteen in uitgespaard. De daken schijnen op dezelfde wijze gevormd geweest te zijn als de bodem der verdiepingen: zij waren dus plat. Soms had de onderste verdieping geen deur, zoodat men juist als bij de paalwoningen eerst langs een trap in huis kon komen. De benedenverdieping was ook gewoonlijk slechts de voorraadschuur; waarin men dus in het geval, dat die geen deur had, als in een kelder naar beneden daalde. In die benedenverdiepingen vindt men veelal groote kruiken, waarin wel een man staan kan, bewaarplaatsen voor vloeistoffen of veldvruchten; zij waren dus werkelijk een soort van kelders of voorraadschuren. Dicht bij den ingang der stad stond een groot met eenige meerdere zorg gebouwd huis, waarin Schliemann het paleis van het opperhoofd der stad meent te zien; vroeger noemde hij dien kortweg Priamos. Treffend is Virchow's opmerking, dat de bouw van de huizen van Troas in den tegenwoordigen tijd nog geheel met dien van de aloude woningen op den heuvel Hissarlik overeenstemt; deze laatste is ons dan ook vooral door den eerste eerst recht duidelijk geworden, 't Is echter een verschijnsel, dat zeer algemeen wordt waargenomen. Zoo kan men bijv. in Griekenland en Italië tot zekere hoogte het antieke leven nog altijd door eigen aanschouwing leeren kennen ... Ook van deze stad zijn er muren opgegraven; toch zijn wij niet in staat ons een behoorlijk beeld van hun loop te vormen. De huizen waren, zoo het schijnt, op gelijksoortige wijze gebouwd als die van de derde stad. Even als de bewoners van de Italiaansche paalwoningen, lieten die van de vierde stad den afval van hun voedsel en verder vuil doodbedaard in het ruim onder de bovenverdieping, die zij bewoonden, naar beneden vallen. Het aardewerk van deze stad is veelal wat lomper van bewerking, dan dat van de derde en ook de steenwerktuigen zijn wat ruwer.⁸⁴⁴

844 Holwerda 1882, 222-223.

Opvallend is dat Holwerda hier, veel duidelijker dan Schliemann deed, een verbinding met de Italiaanse paalwoningen legt.

Holwerda wijst er op dat de door Schliemann gevonden steden tot de bronstijd gerekend kunnen worden. Hij wekt de indruk dat hij een ontwikkeling van vroege naar late bronstijd ziet, maar doordat hij er niet van overtuigd is dat in Troje I en II alleen koperen voorwerpen gevonden zijn is dat niet helemaal duidelijk:

De bewoners van Hissarlik gebruikten steenen, koperen en bronzen voorwerpen; ijzer komt, uitgenomen een mes in de zesde stad, in het geheel niet voor. Nu zijn echter over het geheel die steenen voorwerpen al van vrij groote volkomenheid. Vuursteenen werktuigen vindt men slechts in de eerste, onderste nederzetting en dan nog slechts weinige. Bijzonder munten uit de voortreffelijk gepolijste bijlen van Nephrit, die men in de vijf onderste nederzettingen vindt; zij doen voor een bronzen bijl niet onder. Enkele voorwerpen van Nephrit vond men ook in Zwitsersche paalwoningen en in sommige andere plaatsen van Europa. Die steensoort komt echter in Europa niet voor. Onder de bijlen van Hissarlik vindt men er een van wit Nephrit, dat in de oude wereld alleen in het hart van Azië in het Kuen-Luen-gebergte [Kulun gebergte] wordt aangetroffen. Bestonden er in dien ouden tijd handelsverbindingen van Centraal-Azië met Klein-Azië en Europa, of hebben de Germaansche volken, toen zij de binnenlanden van Azië verlieten, die voor hen zeker zeer kostbare voorwerpen medegenomen? Opmerking verdient het, dat in de vijfde stad de steenen werktuigen veel minder in aantal zijn dan in de vierde en dat er uit de zesde in het geheel geene door Schliemann worden medegedeeld. Men ziet dat op den heuvel Hissarlik de periode van het brons het steenen-tijdvak van lieverlede vervangen. Bronzen voorwerpen heeft men in de twee onderste steden nog niet gevonden, wel koperen. Nu zijn echter de opgravingen in die beide steden nog van geen bijzonder groeten omvang en daarom is het wel wat voorbarig met Schliemann de gevolgtrekking te maken, dat de bewoners van de beide eerste steden in een. koper-periode leefden en de harding des kopers tot brons door bijvoeging van tin eerst in de derde stad bekend werd. Verder vindt men in die beide steden eenige voorwerpen van goud, zilver en electron (een mengsel van die beide eersten) en in de onderste stad een koperen mes, dat verguld geweest is. In de vier bovenste nederzettingen komen bronzen voorwerpen zeer veelvuldig voor. Dat de metalen op den heuvel van Hissarlik zelf bewerkt werden, bewijzen de talrijk gevondene steenen gietvormen bijl. van pijlspitsen en voorwerpen van gebakken aarde, die ook blijkens de schilfers metaal aan de binnenzijde tot smeltkroes dienden. Gesmeed werd het brons op Hissarlik vermoedelijk niet.⁸⁴⁵

845 Holwerda 1882, 223-224.

Schliemann hield de discussie over de Nefrietbijlen duidelijk buiten de hoofdtekst. Door de manier waarop Schliemann deze discussie in zijn boek opnam wordt onmiddellijk duidelijk dat hij er geen stelling over in wenst te nemen. Het is daardoor opvallend dat Holwerda het nu tot onderdeel van de hoofdtekst maakt.

Holwerda besteed ook aandacht aan het vaatwerk dat opgehangen zou kunnen worden:

*Aan zeer vele potten of schotels zijn een paar uitsteeksels naar buiten uitgekneet, welke van gaten voorzien zijn, waardoor een touw gebracht werd, hetzij om een deksel op den pot te kunnen binden, hetzij om het stuk te kunnen ophangen. In sommige dier gaten vindt men nog sporen van het touw. Ook dergelijk aardewerk met uitsteeksels vindt men in andere voorhistorische nederzettingen, bijv. in de Italiaansche paalwoningen*⁸⁴⁶

Waar Schliemann zijn parallellen voor dit ophangstelsel van over heel Europa bij elkaar zocht wijst Holwerda hier opnieuw naar de Italiaanse paalwoningen. Andere aardewerkvormen wijzen echter naar andere plaatsen. In zijn verwijzingen volgt Holwerda Schliemann echter niet. Hij baseert zich hier vermoedelijk op eigen waarnemingen:

*Verder heeft het aardewerk allerlei vormen. Men vindt er tal van platte schotels onder, die bijzonder met soortgelijke van Cyprus overeenstemmen, doch ook doen denken aan andere, bijv. uit opgravingen in Duitschland en Hongarije. Men vindt er kegelvormig vaatwerk onder, of wel kegelvormig op drie pooten en met cilindervormige voortzetting naar boven. Veelvuldig treft men er onder ook kegelvormige schenkkannen aan, met lange van het midden uit recht omhoog staande tuiten, die min of meer als in een omhoog gerichten vogelsnavel eindigen, een model, dat dadelijk denken doet aan gelijksoortige van Cyprus en de onder de asch bedolven lagen van Santorino en Therasia, Opmerking verdienen verder zekere kruikjes, op onze veldflesschen gelijkende, hoedanige bijna iedere Aegyptische en Cypriotische verzameling, - ook de Leidsche, - er bezitten, schenkkannen met twee tuiten, eveneens Cypriotisch van vorm, twee of drie kleine bekertjes met elkaar verbonden, ook al iets van Aegypte, Cyprus, Rhodos en Santorino. Bovenal echter valt de aandacht op de vazen in diervormen, bijv. varkens, die dikwijls doen denken aan sommige spaarpotten onzer kinderen. Uit alle verzamelingen van Cypriotica, ook uit de Leidsche, kan men bijna volkomen gelijke exemplaren daarnaevens stellen.*⁸⁴⁷

Holwerda maakt hierbij geen onderscheid naar laag. We kunnen hieruit concluderen dat hij van mening is dat alles wat in Hissarlik gevonden is bij elkaar hoort. Dit is temeer opvallend omdat *Ilios* het eerste

846 Holwerda 1882, 225.

847 Holwerda 1882, 225-226.

boek van Schliemann is waarin hij de vondsten uit de verschillende lagen gescheiden van elkaar gepubliceerd heeft. Ook geeft hij wat de verschillende steden betreft steeds aan in hoeverre de erin gevonden voorwerpen van die uit de voorgaande stad verschillen. Waar Schliemann de culturele verschillen tussen de diverse lagen benadrukt gaat Holwerda daar nagenoeg totaal aan voorbij.

Hoewel Holwerda in eerste instantie als classicus naar de vondsten kijkt kan hij zich toch niet compleet aan de invloed van de prehistorici onttrekken. Via Schliemann komt hij met een verwijzing naar een cultuurbeeld dat los van de teksten uit de vondsten naar voren komt:

*De bewoners van Hissarlik waren vermoedelijk eene akkerbouwende bevolking; in de verbrande stad zijn groote hoeveelheden van granen gevonden in meerderlei soorten, vooral tarwe. Ook legden zij zich op vischvangst toe, zoowel in de zee als op de rivieren, en nuttigden zij verbazend veel mosselen en oesters; de overblijfselen bewijzen het. Op dezelfde wijze is het boven bedenking verheven, dat in de weiden om den heuvel reeds in die oude tijden kudden van schapen, geiten, runderen, zwijnen en paarden geboed werden. Ook werd er jacht gemaakt op hazen, herten, antilopen, ganzen en zwanen.*⁸⁴⁸

Dit is echter niet meer dan een klein uitstapje, uiteindelijk blijft hij leraar oude talen. Hij besteedt dan ook veel aandacht aan de betekenis van Schliemanns vondsten voor de manier waarop we het oude Grieks begrijpen:

Schliemann ziet ... in de uilenkopvazen, afbeeldingen van de Glaukoôpis Athênê ons allen reeds van onze Homeroslectuur op het gymnasium overbekend. Gewoonlijk leidt men dat woord glaukoôpis af van glaukos 'grauw' en een stam op, waar men de beteekenis 'oog' aan geeft, zoodat glaukoôpis beteekent 'grauwoogige'. Schliemann denkt aan glaua 'uil' en vertaalt: 'Athene met het uilengelaat'.

Voor die meening is werkelijk veel te zeggen. Homeros dacht zich zeker geen der beide Godinnen met een gelaat van een dier. Doch evenals een rudimentair orgaan van vroegere levensverrichtingen spreekt, evenzoo zouden dan die werktuiglijk herhaalde epitheta eene overoude voorstelling bewaren, die aan den geest van hen, die ze bezigden, geheel vreemd was. Toen men later trachtte zich van de beteekenis dier woorden rekenschap te geven, kwam men op die gewone, ons bekende verklaringen. Max Müller verklaarde zich tegenover Schliemann bereid zijne meening aan te nemen, mits hem ook de booôpis Hêrê getoond werd, de Hera met het koeiengelaat, niet zooals men tot nog toe verklaarde met de koeienoogen. Schliemann ging naar Mykenai en groef daar bij den Hera-tempel koeiekoppen en koebeeldjes op.

848 Holwerda 1882, 228.

Is de zaak werkelijk uitgemaakt? Sommige meenen, dat er tegen Schliemann's verklaringen etymologische bezwaren bestaan. Zie ik wel, dan is dit zoo weinig het geval, dat juist de etymologie Schliemann's meening het meest aanbeveelt. Heeft wel ooit iemand goed begrepen wat een koeienoogige Hera beteekent? Ik geloof het waarlijk niet en de stam op doet minstens evenzeer aan het gelaat denken als aan het oog. 'Aithiops', de Aethiopiër, is zeker niet de man met het bruine oog, maar met het bruingebrande gelaat, of, om een woord te nemen, dat met Homeros' booôpis en glaulcoôpis geheel in formatie overeenstemt, de meisjesnaam Rhodoôpis beteekent zeker niet 'Rozenoog' maar 'Rozengelaat' ... Men moet dan aannemen, dat Athene in den ouden tijd wel eens als een uil of met een uilengelaat, Hera als een koe of met het gelaat van een koe werd voorgesteld. Is dat denkbaar? Waarom niet? De oude Grieken zijn evenmin als eenig ander volk met een schepping als de Hermes van Praxiteles begonnen. Zij zijn, om met Thucydides te spreken, Hellenen geworden uit barbaren en hadden in dien barbaarschen tijd, zoo goed als zoovele andere barbaren, vormellooze voorwerpen ... Hoe weinig echter is er nog gedaan aan de godsdienstgeschiedenis van het Grieksche volk. Het is duidelijk, dat de geheele kwestie volkomen zou uitgemaakt zijn als wij een beeld van Hera met een koeienkop en een van Athene met een uilenkop bezaten. Heeft Schliemann ze gevonden? Dit moet, dunkt mij, ontkend worden. Noch de uilen kop vazen, noch de afgodsbeeldjes hebben iets, dat den indruk van een uil geeft, behalve dat zij den mond missen. Nu kan dat werkelijk eenvoudig een vergissing zijn, zooals op een ander afgodsbeeldje ook een oog vergeten werd. Een beeldje op een der Grieksche eilanden gevonden, dat overigens plastisch veel hooger staat dan eenig beeldje van Hissarlik, mist zelfs alles behalve den neus. Doch, zal men zeggen, alle beeldjes van Hissarlik, die Schliemann publiceerde, op één na missen den mond; ook alle vazen met een menschengelaat, waarvan hij in zijn tegenwoordig werk afbeeldingen geeft. Evenwel op de photographiën van de gevonden voorwerpen, door hem vroeger in het licht gegeven, komen er meerderen voor, waarde mond duidelijk op te onderscheiden is, en daarmee verval, dunkt mij, alle bewijs voor het opzettelijk weglaten van den mond ten eenenmale. En wat nu verder de Hera Booôpis betreft, onder de gouden, zilveren, terracotta koeiekoppen en de terracotta koeien, die Schliemann in de Duitsche uitgave van zijn 'Mykenae' bekend maakte, komt er, naar mijne bescheiden meening, geen enkele voor, die men het recht heeft voor afgodsbeelden te houden. Dat men zulke beeldjes in of bij een tempel van Hera vindt, behoeft niemand te verwonderen. De koe was een geliefd offerdier voor Hera en men kan haar dus zeer goed koeien als zoogenaamde votiven, kleine wijgeschenken, gegeven hebben ... Zoo blijft dus Schliemann's meening slechts eene gissing, eene niet onaannemelijke gissing wellicht, doch eene, die in geen geval op die archaeologische vondsten steunt, welke haar in het leven deden roepen.⁸⁴⁹

849 Holwerda 1882, 228-230.

Nadat Holwerda alle aardewerkvondsten behandeld heeft komt hij met een verklaring voor de vele parallellen die Schliemann overal in Europa gevonden heeft:

Nu is het wel buiten twijfel, dat meer oorspronkelijke toestanden van beschaving zeer licht eenige trekken van gelijkheid vertoonen en dat eerst in een tijd van meer gevorderde nationale kunstontwikkeling de volken naar de voortbrengselen hunner kunstnijverheid scherp te onderscheiden zijn. Vandaar de overeenstemming van het gevondene te Hissarlik met dat van allerlei vondsten uit allerlei hoeken der wereld. Doch geen overeenkomst strekt zich over zooveel voorwerpen uit en vertoont zich zoo tot in de kleine bijzonderheden der uitvoering, als die met het oudste aardewerk van Cyprus, Rhodos, Santorini en Therasia, met het aardewerk dus van voorhistorische Grieken. Dat Klein-Asiatische-Griekesche stammen dus op Hissarlik gewoond hebben, is wel niet op goede gronden te betwijfelen.⁸⁵⁰

De grote hoeveelheid aan schijnbare verbindingen bewijzen de ouderdom van deze cultuur. Hij is nog maar net begonnen om zich uit de “oersoep” los te maken. Ze hebben echter net genoeg eigen vormen ontwikkeld om het beeld dat Holwerda zich als filoloog van hen gevormd had te bevestigen. Schliemanns idee dat meerdere lagen een andere culturele groep vertegenwoordigden wijst hij nu resoluut van de hand. Zelfs het volgens Schliemann Lydische Troje VI hoort er gewoon bij:

Men heeft hier dus bij alle of de meeste nederzettingen op Hissarlik waarschijnlijk geheel het zelfde verschijnsel als in de Italiaansche ... paalwoningen, en op de Nederlandsche terpen: meerdere, nederzettingen van hetzelfde volk in verschillende tijdvakken zijner ontwikkeling liggen boven elkaar ... Voor de paalwoningen was het vuur het meest eenvoudige verdelgingsmiddel, niet alzo voor de steenen steden van Hissarlik. Daar is een brand eerder toe te schrijven aan een ongeluk of een buitenlandschen vijand. Van de zes nederzettingen is er nu slechts één door brand vernield (van de tweede stad een paar huizen). Wil men nu niet alle vijf overige door aardbeving vernietigd denken, dan is het zeker een niet geheel verwerpelijke veronderstelling, dat de bewoners zelf telkens een stad naar beneden gehaald en een nieuwe op het puin hebben opgetrokken, wanneer na verloop van tijd hunne ellendige woningen, die elkaar zeker in stevigheid niet zoo heel veel ontliepen, wat al te onbruikbaar geworden waren.⁸⁵¹

Omdat alle lagen van het zelfde volk afkomstig zijn wordt het zoeken naar de etniciteit van deze mensen een stuk eenvoudiger. Aan gezien het hier om Klein-Aziatisch-Griekse stammen gaat, komt er, volgens Holwerda, maar één basisgroep in aanmerking:

850 Holwerda 1882, 232.

851 Holwerda 1882, 234.

De nederzettingen op Hissarlik zijn van een Indo-Germaanschen volksstam en het ligt voor de hand de vergelijking met die van andere Indo-Germaansche volkstammen, ook van hen waarmede de verwantschap niet zoo nauw was als met de overige Grieksch-Klein-Aziatische volken, eens een weinig door te trekken. Zoo spraken wij reeds van de Italiaansche paalwoningen; deze staan gewoonlijk niet zooals de Zwitsersche aan de oevers van meren, doch boven den beganen grond. Nu waren de paalwoningen der Italiaansche terramares hoogst waarschijnlijk, en bijna zeker zeer velen van hen, woonplaatsen van het Indo-Germaansche volk dier oude Italiërs, de voorvaders o.a. van de Latijnen. De overeenkomst nu dier paalwoningen met de huizen op Hissarlik is grooter dan men oppervlakkig meenen zou. Of men toch zijn eigenlijk woonhuis op palen zet, of op een ondermuur van op elkaar gestapelde steenen, die men uit het naburige gebergte had losgebroken, maakt zulk een groot verschil niet. Het hoofddenkbeeld blijft hetzelfde: een boven den beganen bodem verheven woonplaats. De paalwoningen hadden wanden van leem of klei, zoo ook de oude woningen van Kelten en Germanen. Ook op Hissarlik, bijv. in de tweede stad, waren dergelijke wanden in gebruik en wanneer men baksteen aanwendde, bezigde men klei of leem toch als vloerbestrijking. Op de overeenkomst tusschen de bewoners in Hissarlik en de oude Italiërs in de wijze, waarop zij met hun afval handelden, is reeds gewezen. De oude Kelten, Germanen, Italiërs leefden in een tijd van overgang van het gebruik van steenen tot bronzen voorwerpen, evenzoo de bewoners van Hissarlik.⁸⁵²

Holwerda toont hier een kennis over de bouw van de huizen op Hissarlik die hij niet van Schliemann kan hebben. Schliemann was tot de conclusie gekomen dat de huizen in Troje III een tweede verdieping gehad moesten hebben, maar over hoe men deze twee verdiepingen gebruikte schreef hij niets. Holwerda legt eerst, via de voedselresten die op de vloeren achter gelaten werden een verbinding met de Italiaanse meerwoningen en geeft dan de huizen in Troje de zelfde inrichting en functie als die in de Italiaanse meerwoningen.

Holwerda gaat vervolgens opzoek naar de oorsprong van de Trojaanse cultuur:

Evenals op Cyprus en andere eilanden hebben zij ook wel op Hissarlik enkele bijzondere Aegyptische vormen van aardewerk bekend gemaakt als bijv. die vereeniging van meerdere bekertjes. Men denke verder aan het Aegyptisch porcelein en het gebruik van het rad bij het vervaardigen van het aardewerk, dat bij de Aegyptenaren in overoude tijden in gebruik was. Ook de zoogenaamde 'schatten kunnen wij ons in dien tijd uit geen plaats beter ingevoerd denken dan uit Aegypte. Alle groo-tere Aegyptische musea, ook het Leidsche, bezitten voorbeelden van fijn

852 Holwerda 1882, 235-236.

Aegyptisch granuleerwerk. Toch is er veel en eigenlijk het voornaamste, wat vermoedelijk naar een anderen kant heen wijst; de Babylonische zegels en cylinders, dat looden afgodsbeeldje en bovenal het gebruik van baksteen. Daarmee toch bouwden vooral de Babyloniërs en onder de Babylonische tegels komen er voor, - bijv. alleen in de zon gedroogde, - die in bewerking niet veel beter zijn dan die van Hissarlik. Het Babylonische voorbeeld zou dan de bewoners van de derde stad aan het bakken van tegels geholpen hebben. Het ivoor, dat men op Hissarlik vindt, is niet onwaarschijnlijk uit Aegypte afkomstig, doch het kan in dien ouden tijd ook van den Euphraat daar gebracht zijn. Toen toch graasden daar kudden van olifanten; het leger van Tothmes III vermeide zich aldaar naar Aegyptische oorkonden door jacht op die dieren. De vraag wordt: wie waren de tusschenpersonen voor het overbrengen dier Babylonische beschaving? en naar het boven vermelde zal men wel aan geen ander volk denken kunnen dan aan de Cheta's of Hittiten. Bevestigt het zich, dat de patronen op de spinsteenjes voor een deel althans Babylonisch van oorsprong zijn, dan zouden de Cheta's bij de Grieksch-Klein-Aziatische volken in dien ouderen tijd geheel een soortgelijke plaats innemen, als de Phoeniciërs later.⁸⁵³

De Trojaanse cultuur vindt dus, net als de latere Griekse, haar oorsprong in het Oosten.

En dan is Holwerda nu aan de centrale vraag met betrekking tot Hissarlik aangekomen. Heeft Schliemann in Troje III, de verbrande stad, werkelijk het Homerische Troje gevonden. Wat is de betekenis van het feit dat deze stad verbrand is?

Ik wil eens eene andere bewering opstellen en wel deze: de Klein-Aziatische volken vielen onder hegemonie van de Teukriërs Ramses III aan; de koning komt in Klein-Azië, onderwerpt zich vele steden, - dit alles is, zooals wij weten, historisch hoogst waarschijnlijk, bijna zeker, - en, - hier begint de gissing, - verbrandt de hoofdstad der belhamers, der Teukriërs. Ik kom met die gissing volstrekt niet voor den dag, omdat ik er wetenschappelijke waarde aan hecht; ik vraag maar alleen: is zij zooveel minder waarschijnlijk dan die van Schliemann? Ik wil nog eene ... gissing opstellen, mogelijk waarschijnlijker dan alle andere. Er zijn in de geheele derde stad slechts drie skeletten gevonden, twee daarvan blijkens de er bij gevonden stukken van helmen, van soldaten. Zou men niet kunnen beweren, dat zulk een klein aantal niet denken doet aan een stormenderhand ingenomen vesting en dus de derde stad hoogst waarschijnlijk door een ongeluk in brand geraakt is?⁸⁵⁴

Volgens Holwerda gaat het hier dus om een willekeurige stad die bij een willekeurige belegering of een ongeluk ten onder gegaan is. Holwerda houdt vast aan de mening van de meerderheid van de filologen:

853 Holwerda 1882, 239.

854 Holwerda 1882, 242-243.

*Troje, zooals Homeros het zich dacht, voor iets anders te houden dan een beeld van dichterlijke phantasie, gevormd naar het schitterendste, dat de dichter in zijn tijd kende, - en als er iets in staat is om ons in die meening te bevestigen, dan zijn het wel die kleine en armzalige burchten van leem en klei op Hissarlik, het Troje der werkelijkheid.*⁸⁵⁵

Voor de filoloog, die Holwerda is, heeft het werk van Schliemann geen zin. Hij kan er niets mee:

*De archaeologie kan der philologie groote diensten bewijzen door den philoloog eenigermate te verplaatsen in de stoffelijke omgeving, waarin de schrijvers, die hij verklaren wil, leefden; die diensten kunnen de vondsten op Hissarlik den Homeros-verklaarder onmogelijk bewijzen om de eenvoudige reden, dat Homeros niet in eene omgeving als die van Hissarlik leefde.*⁸⁵⁶

Omdat Schliemann het dus volgens Holwerda geheel fout heeft zou men verwachten dat zijn oordeel over de opgraver niet al te positief uitviel, maar dat is niet waar. Holwerda eindigt zijn kritiek met een zeer positieve beschrijving van Schliemann:

Al waren echter Schliemann's fouten en vergissingen veel grooter dan zij werkelijk zijn, wie zal den moed hebben ze hem al te hoog aan te rekenen? 'Die veel heeft lief gehad, dien zal veel vergeven worden', en hij heeft veel lief gehad, de kantoorlooper der Heeren Quien, die de idealen zijner jeugd niet vergat, wien de heilige geestdrift, de hemelsche drijfveer in ons aardsch bestaan, evenmin uit de ziel gedrongen werd door kommer, harden, geesteloozen arbeid, onverschillige bejegening van wie niet vermoedden, wat een vuur er brandde in de ziel van dien armen jongen Duitscher, - als later door de zoete verleiding van den door eigen inspanning verworven rijkdom, die hier meer dan ooit een leven van rust en gemak te wettigen scheen ... Schliemann is (was?) een dilettant. Verschrikkelijk woord; wij zijn veel te geleerd om ons om dilettanten te bekreunen. Wij zijn tegen dilettantisme van top tot teen gewapend. Van de wieg tot het graf vergezellen ons leerplannen, examen-programma's, actes A, B en C; onze universiteiten zijn er geheel op ingericht iemand op de best bekende wijze voor een onzer vele doctoraten op te kweeken. Wij zijn inderdaad degelijke lieden. Doch hebben wij daarmee al het noodige? Zijn wij ook genoeg doordrongen van dien goddelijken adem, die steenen in beweging bracht en leven schiep in 'het dal der doodsbeenderen'? Och, als wij weer eens een examen ondergaan of afgenomen hebben, laten wij dan even die levensbeschrijving van Schliemann ter hand nemen om onze ziel te verkwikken aan dat heilige vuur, zonder hetwelk geen dichter of kunstenaar, maar ook geen man van wetenschap ooit iets groots tot stand

855 Holwerda 1882, 244.

856 Holwerda 1882, 244.

*gebracht heeft. Dr. Schliemann zij een dilettant, doch hij heeft aan den vooruitgang onzer kennis grooter diensten bewezen, dan menig half dozijn boekengeleerden.*⁸⁵⁷

En zo is het dan uiteindelijk de inleiding van *Ilios*, Schliemanns zelf gecreëerde biografie, die de meeste indruk op Holwerda maakt.

857 Holwerda 1882, 244-245.

33. Troje kan nooit zo klein geweest zijn

De inkt van *Ilios* was nauwelijks droog of Schliemann begon opnieuw te twijfelen. Die kleine, armzalige, derde stad kon toch nooit het grote Troje uit de *Ilios* zijn. Wanneer Troje niet groter geweest was als Troje III dan zouden een paar honderd man het in een paar dagen hebben kunnen innemen. Wanneer dit het werkelijke Troje was dan moest die hele tienjarige belegering door Homerus verzonnen zijn. Dit was voor Schliemann onacceptabel. Er waren zoveel grote steden aan de kust van Klein Azië dat het toch onvoorstelbaar was dat dichters deze door een catastrofe getroffen kleine vlek als basis voor een sage genomen had, die vele honderden jaren overleefd had, om uiteindelijk Homerus van een basis te voorzien. Deze laatste zou hem vervolgens geweldig vergroot moeten hebben voordat hij het onderwerp van zijn goddelijke gezangen kon worden.⁸⁵⁸ Nee, dat is onmogelijk.

Het is duidelijk dat Schliemanns werk in Hissarlik er nog niet op zit. Als Troje III het Homerische Troje niet is, hoe zit het dan wel? Hij zal weer terug moeten. Ook nu heeft Schliemann weer het gevoel dat de wereld weten moet wat hij van plan is. Op 17 oktober 1881 wordt zijn voornemen ook in Nederland bekend gemaakt:

*Dr. Schliemann, de bekende oudheidkundige, die zich thans te Constantinopel bevindt, is voornemens opgravingen te Hissarlik te ondernemen. De Deutsche gezant zal trachten van de Turksche Regeering vergunning daarvoor te krijgen*⁸⁵⁹

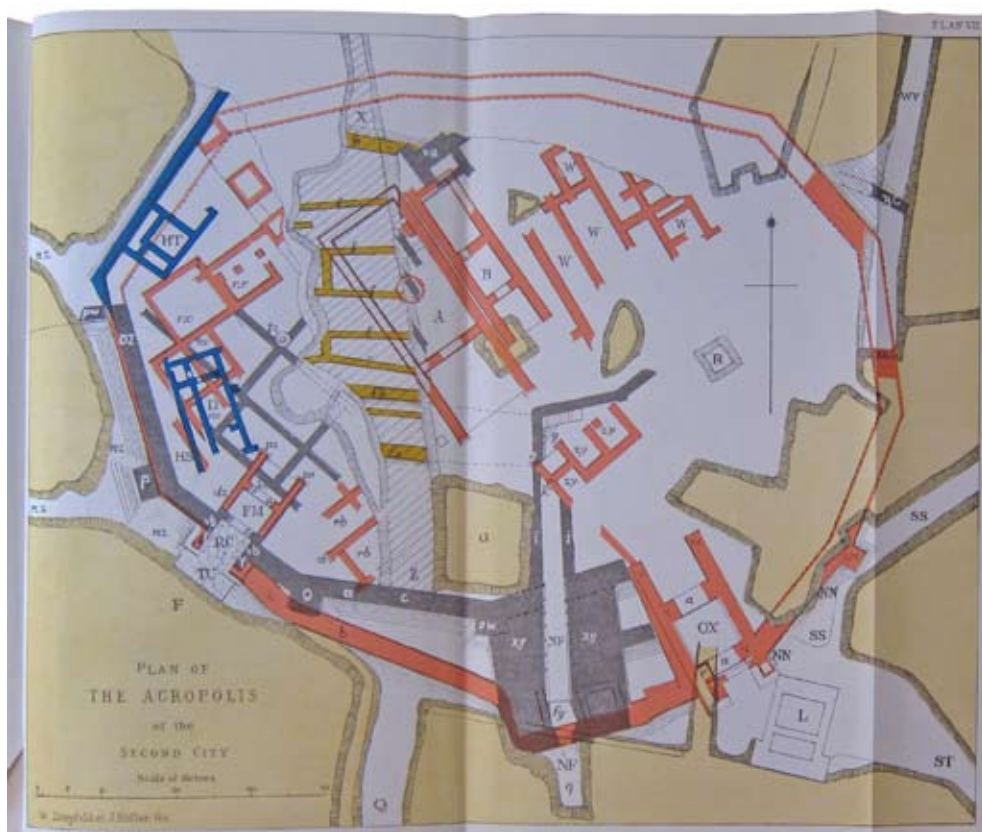
Nu de Duitse regering zich achter zijn voornemen geschaard heeft gaat het snel. Iets minder dan een maand later, op 16 november, komt het bericht dat de zaak geregeld is:

*Het Deutsche ministerie van buitenlandsche zaken heeft voor Schliemann, den beroemden navorscher der Grieksche oudheid, een firman van de Porte verkregen, waarbij hem verlof wordt geschonken wederom gedurende twee jaren zijne opgravingen in het gansche district van Hissarlik (waar Troje lag) voor te zetten.*⁸⁶⁰

858 Schliemann 1884, 2.

859 *Middelburgsche Courant* 17-10-1881.

860 *Middelburgsche Courant* 16-11-1881.

niet opgegraven

muur van Troje IIb

muur van Troje I

muur van Troje III

muur van Troje II

Ter ondersteuning bij zijn werk nam Schliemann twee architecten in dienst, Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) uit Berlijn en Joseph Höfler (1860-1927)⁸⁶¹ uit Wenen. Dörpfeld had al ervaringen opgedaan in Olympia en Schliemann vergezeld naar Orchemenos. Schliemann nam ook een tweetal Griekse opzichters mee die eerder in Olympia gewerkt hadden.

Net als in zijn vorige vergunning hield ook deze de voorwaarde in dat hij op zijn kosten een vertegenwoordiger van de Turkse regering moest aannemen die hem controleerde. Degene die hij dit keer kreeg had weinig begrip voor het archeologisch handwerk en een groot wantrouwen ten opzichte van buitenlanders. Toen hij zag dat Dörpfeld en Höfler

861 Zavakil 2011.

plattegronden wilden gaan tekenen begreep hij dat dit nooit om al die ingestorte muren kon gaan. Nee al dit gegrave was niet meer dan een dekmantel. Het werkelijke doel was het opmeten van het minstens twee kilometer verderop gelegen militaire fort van Kum Kaleh:

*De heer Schliemann heeft, sedert hij zijn opgravingen in Klein-Azië weder poogt te hervatten, niets dan moeilijkheden ondervonden. Het is voornamelijk de commandant der Turksche troepen in Hissalik, die hem zooveel bezwaren op zijn weg ligt, dat hij tot heden zeer weinig voortgang heeft kunnen maken. Het gevolg hiervan is, dat de heer Schliemann zich heeft gewend tot den Duitschen ambassadeur te Konstantinopel, ten einde door diens tusschenkomst den ondervonden tegenstand te breken. Naar men vermoedt zullen de gerezen bezwaren op die wijze spoedig uit den weg worden geruimd.*⁸⁶²

Het duurde echter tot september voor Schliemann, via tussenkomst van de Duitse keizer, eindelijk de gewenste nieuwe plattegrond mocht laten maken.⁸⁶³

De opgravingen begonnen in Maart 1882 en duurde tot 21 Juni toen Schliemann door malaria geveld werd. Dörpfeld kwam in november 1882 speciaal terug om de plattegrond van de tweede stad te tekenen.

Grafheuvel van Achillus.

862 *Algemeen Handelsblad* 28-05-1882.

863 Schliemann 1884, 13-15.

Van het begin af aan had Schliemann Hissarlik als een gedeelte van de Trojaanse vlakte beschouwd. Ook dit keer werden er weer onderzoeken gedaan in de omgeving:

In de jongste vergadering door de leden der anthropologische vereeniging te Berlijn gehouden, heeft professor Virchow zeer belangrijke mededeelingen gedaan, betreffende de hervatte opgravingen in het Trojaansche gebied door den heer Schliemann. Laatstgenoemde had hem dezer dagen gemeld, dat alle bezwaren door de eigenaren van het terrein, waarop zich de grafheuvels van Achilles en Patrok[us] verheffen, indertijd gemaakt, geheel uit den weg waren geruimd. Oorspronkelijk hadden zij 100 Turksche ponden (1 Turksch pond = een pond sterling) geëischt voor de vergunning om aldaar de gewenschte opdelvingen te doen, maar ten slotte hadden zij voor 3 pond de verlangde toestemming gegeven aan Schliemann om naar hartelust zijn arbeid voort te zetten.

't Is niet voor 't eerst, dat opdelvingen in die beide heuvels worden beproefd. Tegen het einde der vorige eeuw heeft men den grafheuvel van Achilles reeds onderzocht: een twintigtal jaren zijn voorbijgegaan sedert men dergelijke pogingen heeft beproefd in de grafheuvel van Patroklos. Volgens mededeeling van Schliemann die op 11 April j.l. zijn opdelvingen heeft aangevangen, is het blijkbaar, dat het werk door zeer onbevoegde handen is verricht. De ligging der opeengehoopte lagen, welke de beide grafheuvels vormen, toont ten duidelijkste aan, naar het gevoelen van Schliemann, dat 's menschen hand daar nooit is werkzaam geweest, daardoor vervallen tevens de onderstellingen indertijd gebouwd op hetgeen men beweerde te hebben gevonden in den grafheuvel van Achilles. De voorwerpen destijds, - vermoedelijk tegen het einde der vorige eeuw, - aangetroffen in den grafheuvel van Achilles, hadden het vermoeden doen ontstaan dat ze afkomstig waren uit den grafheuvel door Caracalla voor Festus opgericht.⁸⁶⁴ En naar men beweerde had men toen den grafheuvel van Achilles onderzocht, hetgeen wordt weersproken door den toestand waarin het inwendige van dien heuvel zich bevindt.

Een nieuw bewijs voor de juistheid der zienswijze van Schliemann, hebben de resultaten der opgravingen geleverd, door hem in dien heuvel bewerkstelligd. Drie dagen was hij aan het opdelven geweest, toen hij aan professor Virchow zijn jongste mededeelingen toezond. Al de scherven gedurende dien tijd in den grafheuvel gevonden zijn, naar het gevoelen van Schliemann, herkomstig uit het Homerische tijdperk. In den grafheuvel van Patroklos had men in diezelfde dagen bij de gedane opdelvingen geen scherven van aardewerk aangetroffen.

864 Keizer Marcus Aurelius Antonius (188-217) wilde tijdens zijn bezoek aan Ilium de begrafenis van Patroklos na spelen. Hij zelf nam de rol van Achilles. Om het echt goed te kunnen doen vermoorde hij zijn vriend Festus. Chandler 1802, 148-149.

Zoodra het onderzoek der beide genoemde grafheuvels is afgelopen, zal Schliemann met het opdelven van het graf van Protesilaos⁸⁶⁵ beginnen.⁸⁶⁶

Het is echter interessant om te zien dat Schliemann ondertussen zoveel archeologische kennis vergaard heeft dat hij aan de bodemstructuur kan zien dat deze niet verstoord is en dat er hier dus niet eerder gegraven kan zijn.

De grafheuvels der helden waren echter niet meer dan een bijkomstige opgraving. Het hoofdwerk werd ook nu weer op Hissarlik gedaan. Het bericht dat via het *Algemeen Handelsblad* de Nederlanders bereikt klinkt vertrouwd:

Dr. Heinrich Schliemann heeft naar Berlijn bericht gezonden dat hij op groote diepte in den heuvel van Hissarlik overblijfselen van een groot gebouw gevonden heeft, dat hij zeker meent de burgt Pergamos van het oude Troje te zijn.⁸⁶⁷

Dat hij dit keer toch iets anders gevonden heeft dan de vorige keren wordt duidelijk uit het bericht in de *Zierikzeesche Courant*:

Bij zijne laatste opgravingen te Troja is dr. Schliemann in de zoogenaamde tweede stad, waarin men nu Troje herkennen wil, op twee tamelijk grote gebouwen gestuit, welke een zijner metgezellen voor tempels aanzag, doch welke volgens dr. Schliemann zelf de huizen zijn die Paris zich volgens de Ilias met behulp der beste kunstenaars deed bouwen. Het eene gebouw is 30 M. lang en 13 M. breed, de dikte der muren bedraagt 1,40 M.; het andere is 20 M. lang, 7 M. breed en de dikte der muren 1,20 M. Het eerste is uit kleine tegelsteenen gebouwd, het tweede uit grootere. Beide gebouwen worden door een muur in tweeën gedeeld, waarvan het eene deel - aangenomen dat de gebouwen tempels zijn geweest - het Adyton,⁸⁶⁸ de voor 't groote publiek ontoegankelijke ruimte schijnt te zijn geweest; in deze bevindt zich een tafel van klei, met een middellengte van 4 M. en waarop waarschijnlijk het in den tempel vereerde beeld stond.⁸⁶⁹

De moderne lezer met kennis van de Griekse bronstijd ziet onmiddellijk dat het hier om een Megaron gaat zoals we die ook kennen uit de Mykeensche wereld. De paleizen van Mykene en Tiryns hebben deze basisvorm, maar dat wist men toen nog niet. Classici die goed thuis waren in de *Ilias* en *Odyssea* konden hierin de paleizen van Paris of van

865 De eerste Griekseheld die in de slag om Troje sneuvelde. In Thessalië en Tracië werd hij als cultheld vereerd.

866 *Algemeen Handelsblad* 09-05-1882.

867 *Algemeen Handelsblad* 27-05-1882.

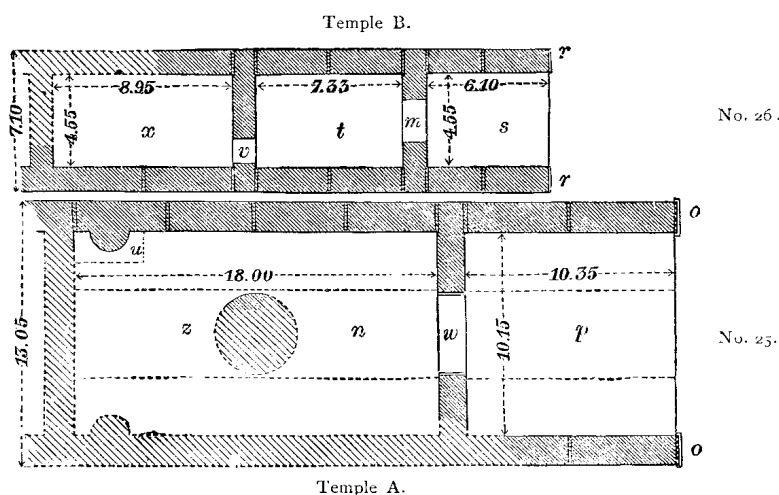
868 Het voor de gelovigen ontoegankelijke allerheiligste gedeelte van de Griekse tempel. De cella van de Romeinse tempel.

869 *Zierikzeesche Courant* 16-08-1882.

Odyseus herkennen, en ook de basisvorm van de latere Griekse tempels. Het wordt uit dit stukje niet echt duidelijk wat men zich bij deze gebouwen moet voorstellen. Schliemann spreekt over het huis van Paris, maar een huis kan nooit een Adyton hebben. Wanneer dat laatste wel aanwezig is dan moet het een tempel zijn.

In de bij uitstek klassieke stad Leiden raakt de journalist die dit nieuwtje voor de krant gereed maakt een beetje in de war:

De beroemde archaeoloog Schliemann beweert op het terrein van de ruïnen van Troje het paleis van Paris ontdekt te hebben. Van de reeks gebouwen, waaruit dit heerlijke gewrocht (beschreven in het 6de boek van de "Ilias") bestond, heeft Schliemann er twee blootgelegd, vermoedelijk twee tempels, waarvan er een, de "Ady[t]on", voor het volk niet toegankelijk was. Schliemann heeft het op het oogenblik te Frankfort vergaderde anthropologisch congress van zijn vondst mededeeling gedaan.⁸⁷⁰

No. 25.—Ground plan of the Temple A.

No. 26.—Ground plan of the Temple B.

Megaron A en B van Troje

870 *Leidsch Dagblad* 21-08-1882. *Het nieuws van den dag* 17-08-1882 "Te Frankfort a/M is het jaarlijksch congres der Duitsche anthropologen bijeen. De werkzaamheden werden eergisteren ingeleid door prof. Lucae, met een beschouwing over de ontwikkeling der anthropologie in de laatstverloopen tien jaren. Na hem voerde dr. Schliemann het woord; zijne opgravingen in Troje waren het onderwerp zijner rede. Prof. Virchow, de derde spreker, behandelde de betrekkingen van wijlen Darwin tot de anthropologie."

En zo hebben we hier een totaal voor het publiek gesloten tempel gekregen. Geen van de in deze stad wonende classici schijnt zich overigens aan deze “blunder” gestoord te hebben. Ik heb er geen ingezonden brieven over gevonden.

Als altijd begint Schliemann meteen met het schrijven van zijn nieuwe boek. Ik ken geen tweede archeoloog die zo snel publiceerde als hij. Door dit snelle publiceren ging er regelmatig iets mis wat in een volgend boek gecorrigeerd moest worden, maar het zorgde er wel voor dat iedereen onmiddellijk over de nieuwe informatie kon beschikken:

*Dr. Heinrich Schliemann vertoeft op het oogenblik te Leipzig, waar hij de laatste hand legt aan een nieuw geïllustreerd werk over Troje, dat de uitkomsten zijner nieuwste opgravingen op de bouwvallen van Troje bevat en gedeeltelijk het vroegere werk Ilios, Stadt und Land der Trojanen aanvult en verbetert. Tegelijkertijd zal een Engelsche en ook een Fransche uitgave verschijnen.*⁸⁷¹

871 *Middelburgsche Courant* 30-08-1883.

34. Een reis ontmoeting

In Augustus reist Schliemann met vrouw en kinderen voor een Kur naar Marienbad (Mariánské Lázně). Op de boot van Athene naar Triest ontmoet hij de 23 jarige Nederlandse Engeline Louise de Reede.⁸⁷² Het was een prettige ontmoeting en Engeline Louise stuurde Schliemann ter herinnering aan hun ontmoeting een nieuwjaarsbrief:

Holland, Grave⁸⁷³ 18-12-82

Den Zeer Geleerden Heer

dr H. Schliemann

Den 1° Jan 1883 biedt Uwe Hollandsche reisgenoot op de Vesta (3 Aug) U hare beste wenschen aan.

Moge de Wetenschap nog lang de vruchten van Uw genie en onvermoeide werkzaamheid plukken. Aanvaard Mijnheer! met Mevrouw Uw Echtgenoot de betuiging mijner hoogachting.

Met genoeg het ik de eer te zijn UwDwDn

EL. de Reede

Mijn adres is

Mej. E.L. de Reede

Sneek

Holland⁸⁷⁴

Aangezien Engeline Louise de Reede haar brief aan Schliemann in het Nederlands schrijft is het hoogst waarschijnlijk dat Schliemann tijdens hun gezamenlijke reis Nederlands met haar gesproken heeft zodat zij er van uit kon gaan dat hij een in het Nederlands geschreven brief kon lezen. In welke taal Schliemann wat geantwoord heeft is onbekend, maar ook de tweede brief van Engeline Louise is in het Nederlands:

872 Ze is op 10-11-1859 in Den Haag geboren als dochter van een ingenieur. In 1876 verhuisde de familie van Sneek naar Middelburg. Ik dank het archief van de Gemeente Súdwest Fryslân voor deze informatie. In 1888 schrijft zij opnieuw van uit Brussel aan Schliemann.

873 Grave[nhage] ?

874 Gennadius Library Nr. 90111, Box:Folder 90:4.

Grave, 18 Maart 83

Zeer Geachte Heer,

Hoogst aangenaam was mij de ontvangst van Uw brief dd 14 Jan, waaruit ik vernam dat U en Uw familie zich wel bevinden. Dubbel aangenaam was het mij zulks te hooren, daar de Hollandsche Couranten juist toen berichtten dat dr Schliemann aan koorts leed,⁸⁷⁵ waardoor de uitgave der werken, die hij zich had voorgesteld dit jaar te eindigen, vertraagd zou worden. Ook Holland stelt zéér veel belang in de Wetenschap en ik ben er van overtuigd, dat het weldra eene Hollandsche vertaling Uwer werken zal bezitten.

Dit jaar is er te Amsterdam eene Internationale Tentoonstelling,⁸⁷⁶ die hoogst belangrijk belooft te zijn. Die komt U toch zeker bezoeken?

Hierbij ontvangt U mijn portret ter herinnering aan de ontmoeting aan boord der Vestra, en ik zou mij zéér gelukkig achten wanneer ik de portretten van UE., Mevrouw Uwe echtgenoote en Uwe beide lieve kinderen mocht ontvangen.

Ontvang met Uwe lieve geachte familie mijne hartelijke beleefde groeten en herinner U s.v.p. somtijds Uwe hollandsche reisgenoote, die zich steeds gaarne hoogachtend teekent.

*UwDwDn
Engeline L. de Reede
Sneek⁸⁷⁷*

875 Ik heb deze berichten niet kunnen vinden.

876 Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling of *Exposition Universelle Coloniale et d'Exportation Générale* Deze liep van 1 mei tot 1 oktober 1883.

877 Gennadius Library Nr. 91069, Box:Folder 91:4.

35. Opzoek naar Antropologisch materiaal

Schliemanns vriend Virchow was in eerste instantie een antropoloog en had net als de meeste antropologen uit deze periode een grote fascinatie voor schedels. Via een door Schliemann gesponserde opgraving van Frank Calvert was hij in het bezit gekomen van een verzameling schedels uit de omgeving van Troje.

Schrijven is vermoeiend werk en af en toe moet men ook eens wat anders doen. Op 16 februari meldt Schliemann aan Virchow dat hij er even tussenuit gaat. Een reisje naar de Cycladen. Op zoek naar het graf van Circe om dat op te graven. Dat wil zeggen als het bestaat.⁸⁷⁸

Of Schliemann deze reis werkelijk gemaakt heeft is onduidelijk. Misschien bestond het graf van Circe gewoon niet. Hoe dan ook, er is verder nooit meer over gesproken. Een ander plan bereikt de kranten:

*Dr. Schliemann zal eerlang weer oudheidkundige opgravingen beginnen te noordwesten van Athene, bij de oude Academie, op de begraafplaats der gevallen strijders. Daar werden reeds meermalen toevalligerwijze belangrijke vondsten van doodenlijsten en merkwaardigheden gedaan. Schliemann hoopt thans ook het graf van Pericles, dat op die plaats geweest moet zijn, te vinden.*⁸⁷⁹

Een kerkhof is een prachtige plaats om schedels te vinden en Virchow zou zeker blij geweest zijn met die van Pericles (495-427 v.Chr.), maar toch schijnt ook dit onderzoek niet van de grond gekomen te zijn, want ook hierover is nooit meer gesproken.

De beste plaats om naar schedels te zoeken is een slagveld waar veel gevallen rusten. Een uitstapje naar Termopyle en Marathon kan voor de juiste ontspanning zorgen en tevens een leuke collectie schedels opleveren. Aan Panagiotis Eustratiades de General-Ephoros van de oudheden beloofde Schliemann dat hij met Virchow de helft van alle gevonden schedels zou mogen hebben. Die zouden dan uiteindelijk naar het Trojaanse Museum in Berlijn gaan en de andere helft zou in Athene blijven.⁸⁸⁰

878 Meyer 1858, 153.

879 *Het nieuws van den dag* 13-01-1883.

880 Herrmann & Maaß 1990, 346.

Virchow in zijn werkkamer in het Pathologisch Instituut der Charité in Berlijn.

En zo heeft Schliemann het Berlijnse museum voor Volkenkunde, waar zijn verzameling in ondergebracht is, omgedoopt tot het Trojaanse Museum.

Met het doel om er te gaan graven reist Schliemann naar Termopyle. Daar is indertijd een heel leger uitgeroeid, daar moet een Polyandreion, een massagraf zijn. Dat kan toch niet anders. Wanneer Schliemann zich in het onderwerp verdiept begint hem echter de moed in de schoenen te zakken. Alle reizigers die hij er op na leest beweren dat het er niet is, maar dat kan toch niet waar zijn. Herodotus zegt dat de Spartanen die daar vielen gezamenlijk begraven zijn. De heuvel op hun graf zou uit weinig aarde en veel grote stenen bestaan hebben, en met bosjes begroeid zijn. Eenmaal ter plaatse kan Schliemann niets vinden. Er ligt zo weinig aarde op de rotsen dat er alleen kleine bosjes groeien. Er is hier niet voldoende aarde voor een Polyandreion. Ondanks ijverig graven kon men zelfs geen spoor van ook maar een enkel graf vinden.⁸⁸¹ Al die andere reizigers hadden gelijk gehad: er is hier geen massagraf. En zo is de opgraving in Termopyle voorbij voor ze goed en wel begonnen is.

⁸⁸¹ Herrmann & Maaß 1990, 349.

Dat er een grafheuvel in Marathon is weet Schliemann zeker, hij heeft hem eerder gezien. Hij begint hier te graven maar opnieuw vindt hij niets. Zonder ook maar iets gevonden te hebben keert hij terug naar Athene.

In februari 1884 probeerde hij het opnieuw in Marathon.⁸⁸² Dit nieuws verscheen op 13 februari in *Het nieuws van den dag*:

De Heer Schliemann is van Athene naar Marathon vertrokken, ten einde daar met toestemming van de Regeering opgravingen te doen. Eerlang hooren we waarschijnlijk, dat hij een of ander voorwerp opgroef, dat aan Miltiades⁸⁸³ heeft toebehoord.⁸⁸⁴

Ook dit keer heeft hij geen succes. Hij besluit dat dit een Cenotaaf, een lege grafheuvel moet zijn.⁸⁸⁵ Het schijnt dat Schliemanns hart niet helemaal bij deze onderneming was en dat het doorzettingsvermogen, waarom hij zo beroemd was, hem hier verliet. Toen Valerios Stais (1857-1923) hier in 1890 groef bleek dat Schliemann te vroeg opgehouden was, dat de resten van de 192 Atheense helden gewoon wat dieper lagen.⁸⁸⁶

882 Schliemann 1885, 2.

883 Aanvoerder van de Grieken in hun slag met de Perzen.

884 *Het nieuws van den dag* 13-02-1884.

885 Einsle & Bolke 1996, 90.

886 *Leidsch Dagblad* 23-07-1890 “ In een heuvel van 9 M. hoogte bij Marathon in Attica is een grot aantal urnen ontdekt, welke, met asch en overblijfselen van beenderen gevuld, onder eene dikke aschlaag begraven waren. Men gelooft hier de overblijfselen te hebben ontdekt van 192 Atheners, die in den slag van 490 v. C. tegen de Perzen sneuvelde. Reeds in het begin dezer eeuw en later een jaar of zes geleden door dr. Schliemann, is vruchteloos naar deze overblijfselen gezocht.”

36. Van een Koning die geen doctor werd

In de zomer van 1883 bezoekt Schliemann met zijn familie Ankershagen. Op 9 juni komt hij met zijn familie in Neustrelitz aan. Helaas moet hij deze vakantie onmiddellijk weer onderbreken. Hij laat zijn familie in Neustrelitz achter en reist zelf door naar Oxford. Hij moet daarheen omdat de Universiteit van deze plaats hem, en, zoals hij aan de Egyptoloog Heinrich Brugsch-Pascha (1827-1894) schrijft, de koning van Nederland⁸⁸⁷ een eredoctoraat wil overhandigen. Dat gebeurt op 13 juni tijdens een feestelijke zitting. Schliemann is zeer verguld en schenkt Oxford een bronzen Trojaanse bijl als dank. Volgens *The Morning Post* was Schliemann “the bright particular star of the Oxford commemoration”.⁸⁸⁸

In Nederland heeft het *Algemeen Handelsblad* de plechtigheid niet afgewacht. Al op 12-06-1883 stellen ze hun lezers van deze heugelijke gebeurtenis op de hoogte:

*Prof. H. Schliemann is door de Universiteit te Oxford benoemd tot doctor honoris causa.*⁸⁸⁹

Over de koning wordt in het *Algemeen Handelsblad* niet gesproken. Voor Schliemann was het een prachtige gebeurtenis, maar niet iets om al te lang bij stil te staan. Hij reist meteen weer terug naar het land van zijn jeugd.⁸⁹⁰ Een eredoctoraat is leuk, maar Ankershagen is leuker. Op 16 juni voegt hij zich weer bij zijn familie in Neustrelitz en vandaar reizen ze onmiddellijk door naar zijn geboorteplaats waar hij de oude pastorie van zijn vader gehuurd had.⁸⁹¹

Een aantal kranten in Nederland namen de aankondiging van Schliemanns eredoctoraat over uit een Duitse krant. Deze kranten schijnen meer te weten dan het *Algemeen Handelsblad*:

887 Schliemann in een brief van 15-5-1883 aan Brugsch-Pascha: “Wir hoffen am 30. ds. Mts von hier nach Oxford zu reisen, denn die dortige Universität hat den König von Holland und mich zum 13 Juni dahin beschieden um uns das Doctordiplom in feierlicher Ceremonie zu übergeben.” Deze brief is op 19-10-2007 bij Galerie Bassenge als Lot 2652 verkocht.

888 Traill 1995, 231

889 *Algemeen Handelsblad* 12-06-1883. In het *Algemeen Handelsblad* van 20-05-1883 had men al gemeld dat Schliemann een eredoctoraat zou krijgen.

890 Stoll 1958, 240.

891 Stoll 1958, 242.

*Z.M de Koning der Nederlanden en Heinrich Schliemann zijn te gelijktijd door de universiteit te Oxford met het doctorsdiploma vereerd geworden. De plechtige uitreiking aan den laatstgenoemde zal met grooten praal plaats hebben op 13 Juni, op welken dag Schliemann te Oxford zal aankomen. Alzoo leest men in de "Tägliche Rundschau".*⁸⁹²

Dit is een raadselachtige mededeling. De Koning en de koningin waren van 4 tot 22 april in Engeland. Via de kranten is dit bezoek aardig te volgen. Op 9 april bezochten ze koningin Victoria⁸⁹³ en op 18 april Kew gardens.⁸⁹⁴ Men bezoekt de ene na de ander adellijke persoon, maar over een bezoek aan Oxford melden de kranten niets. Op 13 juni zijn ze echter allang weer terug in het vaderland. In de krantenberichten over het verblijf van het koninklijk paar in Engeland staat niets over een bezoek aan Oxford of een eredoctoraat.⁸⁹⁵ We moeten ervan uit gaan dat dit bericht en de mededeling van Schliemann aan Brugh-Pascha niet juist was, en dat de Nederlandse koning niet gezamenlijk met Schliemann in Oxford een eredoctoraat gekregen heeft.⁸⁹⁶

In Ankershagen wachten de correctieproeven van zowel de Duitse als de Engelse versie van *Troja* en van de Franse *Ilios* op Schliemann. En zo kwam de volle, alles in de schaduw stellende, kracht van Troje dan eindelijk in Ankershagen aan. Schliemann bracht de zomer door te midden van zijn jeugdvrienden en familie en gunde zich nauwelijks de tijd om ze te ontmoeten.⁸⁹⁷

Op de terugweg naar Athene doet Schliemann opnieuw Londen aan en daar wacht hem een bijzondere toneelvoorstelling:

Een tooneelbewerking van Homerus' Ilias en Odyssea, door Prof. Warr, is dezer dagen in het Cromwell-house te Kensington (London) voor het eerst opgevoerd in het Engelsch en den volgende avond in het Grieksch, onder den titel "De geschiedenis van Troje."

De costumes en de decoratiën waren vervaardigd onder leiding van sir Frederick Leighton, president der koninkl. academie.

*De voorstellingen slaagden zeer goed, en zij zullen in Juli, ter eere van Dr. Schliemann, den onderzoeker van het oude Troje, herhaald worden.*⁸⁹⁸

892 *Leidsch Dagblad* 19-05-1883, *Nieuwe Gorinchemsche Courant* 20-05-1883, *Leeuwarder Courant* 21-06-1883, *Goessche Courant* 22-05-1883.

893 *Het nieuws van den dag* 09-04-1883.

894 *Het nieuws van den dag* 18-04-1883.

895 Ook het Koninklijkhuys Archief heeft geen informatie over dit vermeende eredoctoraat uit Oxford.

896 Meyer 1969, 413 "Schon 1883 empfing er gleichzeitig mit dem König von Holland das Doktordiplom der Universität Oxford."

897 Zie Bölke 1997 202-212.

898 *Het nieuws van den dag* 07-06-1883. Zie ook *Algemeen Handelsblad* 06-06-1883.

37. Troja

Schliemanns *Troja. Ergebnisse meiner neuesten Ausgrabungen* is voor de grootste gedeelte een aanvulling op *Ilios*. Schliemann begint ook nu weer met Troje I en werkt van daaruit naar boven. Bij zijn onderzoek beschouwt hij ook nu weer scherven als de belangrijkste vondsten. Uit Troje I verzamelde hij elke scherf die hij vond. Alles bij elkaar acht grote kisten vol. Ook alle gevonden botresten worden bewaard en werden voor onderzoek naar Virchow in Berlijn gestuurd.⁸⁹⁹ Zijn opmerking over aardewerkscherven is voor deze periode interessant omdat het hier niet om herstelbare potten of mooie scherven gaat, maar echt om alle scherven. Zelfs de meest onaanzienlijke werd bewaard. Het zou nog heel lang duren voor dat dit bij archeologen algemeen gebruik werd.

Schliemann is nog steeds geïntrigeerd door aardewerk dat door middel van een touwtje opgehangen kan worden. Opnieuw komt hij met een groot aantal voorbeelden van potten met gaatjes. Ik geef hier een min of meer willekeurig voorbeeld:

*... eine andere, die in der Höhle von Trou du Frontal-Furfooz in Belgien gefunden wurde, ist im Museum von Brüssel.*⁹⁰⁰

Het probleem bij veel van de voorbeelden die Schliemann geeft is dat het nagenoeg onmogelijk is voor de lezer om na te gaan op welk object hij doelt. De Trou du Frontal bij Furfooz werd voor het eerst onderzocht door Édouard Dupont (1841-1911) in de winter van 1865-1866. Dupont beschrijft dit onderzoek en de vondsten in zijn *L'Homme pendant les Ages de la Pierre* uit 1872. Bij zijn beschrijving van de Trou du Frontal vertelt hij niets over aardewerk. Op grond van andere vondsten dateert hij de bewoningslaag in deze grot uit de Rendierperiode. De enige manier voor Schliemanns tijdgenoten om zijn mededeling te controleren was naar Brussel reizen om daar in het museum te gaan kijken of men daar werkelijk een scherf met gaatjes uit Trou du Frontal-Furfooz had.

In bovenstaand voorbeeld geeft Schliemann geen datering en hebben we Dupont nodig om te zien dat het hier om een scherf uit de Rendierperiode zou gaan. Wanneer Schliemann naar vondsten uit de Grotta del Diavolo bij Bologna verwijst gebruikt hij deze term zelf ook.⁹⁰¹

899 Schliemann 1884, 34-35.

900 Schliemann 1884, 43.

901 Schliemann 1884, 44.

De term Rendierperiode was in 1861 door Édouard Lartet (1801-1899) bedacht om orde te scheppen in de vondsten die men in Frankrijk in de diverse grotten vond. Lartet was een paleontoloog en het valt daarvoor te begrijpen dat hij de karakteristieke fossiele resten, die hij in de diverse lagen vond, als leidraad voor zijn systeem koos:

1. de Periode van de hollenbeer [l'âge du grand *Ours des cavernes*]
2. de Periode van de mammoet en de wolharige neushoorn [l'âge de l'*Eléphant* et du *Rhinocéros*]
3. de Periode van het rendier [l'âge du *Renne*]
4. de Periode van de oeros [l'âge de l'*Aurochs*]⁹⁰²

Lartet had dit systeem bedacht omdat alle grotvondsten die hij onderzocht tot het Paleolithicum gerekend moesten worden. De fossielvondsten lieten zien dat er in deze periode verschillende klimaten geheerst moesten hebben. Om iets meer over de diverse vondsten te kunnen zeggen was het noodzakelijk om een onderverdeling in dit zeer lange Paleolithicum aan te brengen. Lartet zag zijn systeem als een aanvulling op het drie periodensysteem.⁹⁰³ Wanneer we naar Lartet's systeem kijken zien we dat de Rendierperiode de op een na jongste periode in zijn systeem is. Het ligt al aardig diep in het Paleolithicum en kan dus nooit parallel lopen aan Troje I. Omdat Schliemann keer op keer verwijst naar “parallelle vondsten” uit deze periode ontstaat de indruk dat hij geen idee had over de tijddiepte waarmee mensen als Lartet op dat moment al werkten. Ook krijgt men het idee dat hij geen onderscheid maakte tussen het Neolithicum en het Paleolithicum.

Dat Troje I hoogstens aan het absolute einde van het Neolithicum kon liggen wordt duidelijk wanneer hij een aantal bronzen spelden beschrijft. Waar hij aan de voorgaande parallellen geen directe conclusie verbond doet hij dat wel wanneer hij bronzen spelden behandelt. In plaats van Fibula werden er in de eerste vijf Trojes naalden gebruikt. Omdat de Fibulas ook in de Lydische nederzetting missen moeten ze pas daarna uitgevonden zijn. Ook in de meerwoningen van Emilia worden naalden uit koper en brons gevonden terwijl ook daar de Fibula ontbreken. Dit soort naalden wordt echter niet gevonden bij Marino of in de omgeving van Corneto-Tarquinia,⁹⁰⁴ waar men de Huturnen gevonden

902 Lartet 1861, 231.

903 Lartet zag hierbij over het hoofd dat het drie periodensysteem gekarakteriseerd wordt door de afwezigheid van een bepaald materiaal, brons dan wel ijzer, terwijl het zijne gekarakteriseerd wordt door de aanwezigheid van bepaalde fossielen.

904 Tarquinia. Tussen 1872 en 1922 hette deze plaats Corneto Tarquinia en daar voor Corneto.

heeft. Daar vindt men alleen Fibulas. Schliemann is er daardoor van overtuigd dat deze huturnen jonger zijn dan de Lydische nederzetting op Hissarlik.⁹⁰⁵

Schliemanns redenering is logisch. De Fibula is een verder doorontwikkelde speld en dus moet de fibula jonger zijn dan de speld. De lagen waarin spelden voorkomen, maar fibula's ontbreken moeten dus ouder zijn dan die lagen waarin fibula's voor komen. Dit is voor het eerst dat Schliemann een dateringconclusie aan zijn parallellen ontleend.

Het belangrijkste gedeelte van het boek is de beschrijving van Troje II. Dörpfeld en Höfler hebben Schliemann laten zien dat hij Troje II en Troje III niet goed van elkaar gescheiden had. Hij had wel de fundamenten van de grote muur als Troje II herkend, maar de daar direct op rustende aslaag had hij onterecht tot Troje III gerekend. Het was hem ontgaan dat de bouwers van de derde stand op veel plaatsen gewoon de verbrande resten van de tweede stad hadden laten liggen. Daardoor waren deze resten van Troje II op hetzelfde niveau komen liggen als de basis van de huizen van Troje III. Toen hij dit begreep was het meteen ook duidelijk dat de eigenlijke verbrande stad niet Troje III, maar Troje II was.⁹⁰⁶

En zo is Troje II opnieuw het Homerische Troje geworden. Als het zo moeilijk is om Troje II en Troje III uit elkaar te houden, in welk van deze twee Trojes zijn dan de schatten gevonden? Die vraag wordt door de schatten zelf beantwoord. Alles bij elkaar bestaan deze uit 10.000 voorwerpen en al deze voorwerpen tonen sporen van brand. Ditzelfde geldt nog sterker voor de bronzen voorwerpen. In de grote schat bevindt zich bijvoorbeeld een bronzen dolk die door de hitte geheel opgerold is. Een groot aantal lansen, dolken en strijdbijlen zijn zelfs aan elkaar gesmolten.⁹⁰⁷ Aan het feit dat brons niet oprolt als het warm wordt zullen we hier maar even voorbij gaan.

Door deze brandsporen kunnen we de grote en daarmee alle andere schatten uit dezelfde omgeving tot het Homerische Troje rekenen. Troje II heeft volgens Schliemann de hele oppervlakte van de berg bedekt en vermoedelijk hebben er gedurende deze periode ook huizen onderaan de berg gestaan. Het is daardoor veel groter dan Troje III waarvan geen bewoningssporen onderaan de berg gevonden zijn. De sporen voor die benedenstad zijn overigens betrekkelijk klein. Ondanks vele test putten had Schliemann geen sporen van de verdedigingsmuur van de onderstad van Troje II kunnen vinden. Op sommige punten had hij echter een afgeplatte rotsbodem gevonden en dat was het bewijs dat daar een muur gestaan moest hebben. Het echte bewijs voor het bestaan van een onderstad van Troje II was echter door de scherven geleverd. Deze gaven

905 Schliemann 1884, 54-55.

906 Schliemann 1884, 59-60.

907 Schliemann 1884, 64-65.

aan waar de onderstad gelegen moest hebben.⁹⁰⁸ En zo blijken de scherven hier uiteindelijk doorslaggevend. Hoe groot die onderstad precies geweest is kan Schliemann niet meer vaststellen, maar het is duidelijk dat Troje II een grote stad geweest is en daarmee zijn de gerezen identificatieproblemen uit de weg geruimd.

Overall in dit boek kun je zien dat Schliemann door twee architecten is bijgestaan. Dit is niet alleen duidelijk in de afbeeldingen, maar ook in de tekst. Deze is doorspekt met beschreven plattegronden en verwijzingen naar zijn architecten. De architecten hebben dit ontdekt en de architecten hebben hem dat duidelijk gemaakt. Schliemann toont nu een interesse in bouwfragmenten die we in geen van zijn vorige boeken vinden. Wanneer men naar een megaron kijkt komt men tot de conclusie dat de zijmuren door houten palen worden afgesloten. Dit was nodig omdat de wanden uit lemen tegels bestonden en zonder een paal aan het eind zou een dergelijke muur niet overeind blijven onder het gewicht van het dak. De houten palen aan beide zijden van de muur moesten voorkomen dat de lemen tegels onder het gewicht van het dak naar buiten geduwd worden. Bij muren die uit grote steenblokken bestaan komt dit probleem niet voor. Met de vondst van deze houten steunpalen kunnen Schliemann en zijn architecten aantonen dat de Parastaden of Antae, die bij de latere Griekse tempels alleen een esthetische functie hebben, hun bestaan begonnen zijn als muur- en daksteunen.⁹⁰⁹ En zo toont Troje de oorspronkelijke functie van een van de versieringselementen van de latere Griekse tempel. Aangezien ook de grondvorm van het megaron naar de latere Griekse tempel verwijst besluit Schliemann dat deze gebouwen in Troje ook tempels geweest moeten zijn.

Naast de overeenkomst met de Griekse tempel heeft vooral het gebouw dat hij tempel B noemt, een gebouw met drie ruimten, een duidelijke overeenkomst met wat Homerus over het huis van Paris schrijft. In tegenstelling tot wat we van een echte Homerusliefhebber zouden verwachten, kiest Schliemann hier uiteindelijk toch voor de overeenkomst met de latere Griekse tempels. Ook deze gebouwen moeten tempels geweest zijn.⁹¹⁰

Schliemann laat een uitgebreide chemische analyse maken van een zestal bronzen objecten uit Troje II en een drietal uit Orchemenos. Opvallend hierbij is dat de voorwerpen uit Troje II zo weinig tin bevatten dat we nauwelijks over brons kunnen spreken. Deze analyse bevestigt Schliemanns eerdere mededeling dat de bijlen uit Troje II van koper zijn.

908 Schliemann 1884, 70.

909 Schliemann 1884, 86-87.

910 Schliemann 1884, 93.

De bronzen voorwerpen uit Orchemenos bevatten veel meer tin, die zijn duidelijk van brons gemaakt. Hoe duidelijk het verschil tussen beide groepen ook mag zijn Schliemann trekt hier geen conclusies uit.⁹¹¹

Wanneer het op het aardewerk aan komt blijkt dat Schliemann van een groot aantal mensen, naar aanleiding van *Ilios*, brieven met informatie over parallelle vondsten ontvangen heeft. Adolf Furtwängler (1853-1907) wijst hem bijvoorbeeld op een vaas in de vorm van een paardenhoofd uit de achtste eeuw voor Christus die in het Koninklijk Museum in Berlijn bewaart wordt⁹¹² en Hostmann wijst erop dat een vaas met drie pootjes, die Schliemann in *Ilios* afgebeeld heeft, lijkt op een vaas uit een graf in Halberstadt.⁹¹³ Wat de toenmalige lezer, die in tegenstelling tot Schliemann, niet in staat was om heel Europa af te reizen om al deze objecten te gaan bekijken, met deze opsommingen moest is onduidelijk.

Bij de beschrijving van de overgang van Troje II naar Troje III trekt Schliemann een duidelijke conclusie uit wat hij ziet. De vernietiging van de tweede stad heeft een grote puinlaag op Hissarlik nagelaten waar nog maar een paar stukken van de stadsmuur bovenuit staken. Hoe lang deze acropolis er zo bij gelegen heeft is niet duidelijk. Waarschijnlijk niet al te lang want er heeft zich slechts een dun laagje humus bovenop het puin gevormd.⁹¹⁴

Uiteindelijk besteedt Schliemann in *Troja* nauwelijks aandacht aan de andere steden op Hissarlik. Het is aan alles duidelijk dat hij met slechts één probleem in zijn achterhoofd teruggekomen is. Het kleine Troje III kon niet het Homerische Troje zijn. Het probleem werd opgelost doordat Dörpfeld en Höfler hem duidelijk maakten dat niet Troje III, maar Troje II de verbrande stad was. Schliemann concentreerde zich, voor zover het Hissarlik betrof, vervolgens in hoofdzaak op deze laag.

Naast Hissarlik groef Schliemann gedurende deze campagne ook acht grafheuvels op. Bij zijn beschrijving van de opgraving van de grafheuvel van Achillus zien we hoe de zakenman en de archeoloog samenwerken. In het voorjaar van 1879 vroeg de eigenaar van deze grafheuvels 100 pond Sterling voor de toestemming om die van Achilles op te graven en nog een keer hetzelfde bedrag voor die van Patroklos. Door te wachten tot 1884 was de vraagprijs gedaald tot 20 pond voor elk. Schliemann deed een tegenbod van één pond per stuk. In deze zelfde periode kwam de gouverneur van de Dardanellen, Hamid Pascha (1842-1918), naar Troje om de opgravingen te bezichtigen. Schliemann legde de gouverneur uit dat de eigenaar een exorbitant hoog bedrag vroeg. De gouverneur gaf hem daarop een vergunning om deze grafheuvels

911 Schliemann 1884, 113.

912 Schliemann 1884, 145.

913 Schliemann 1884, 168.

914 Schliemann 1884, 195.

te onderzoeken. De eigenaar begreep dat Schliemann nu zonder enige vergoeding aan het werk zou kunnen gaan en hij accepteerde drie pond voor de drie grafheuvels die er op zijn terrein lagen. Schliemann nam die derde er maar bij hoewel hij daar oorspronkelijk niet om gevraagd had. Hij begon met opgraven van de grafheuvels van Achilles en Patroklos. Dat wil zeggen, hij zette er vier van zijn beste arbeiders onder leiding van een opzichter aan het werk. De opzichter kreeg de taak om erop te letten dat zelfs de kleinste scherf bewaard werd.⁹¹⁵

Hier zien we opnieuw hoeveel belang Schliemann aan scherven hechtte. In beide grafheuvels werd vanaf de top een schacht naar beneden gegraven. De grafheuvel van Achilles zou in 1786 door een jood in opdracht van graaf Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier (1752-1817), de toenmalige Franse gezant in Constantinople, opgegraven zijn. Deze zou hierin een grafkelder en skeletresten gevonden hebben. Tijdens het graven van zijn schacht komt Schliemann tot de ontdekking dat men in 1786 niet dieper dan een meter in deze heuvel gegraven heeft en dat het verslag over het gevonden graf niet kan kloppen.⁹¹⁶ Schliemanns bevindingen zijn zelfs geheel tegengesteld. Net als in alle andere grafheuvels die hij in 1873 en 1879 op de Trojaanse vlakte liet opgraven vond hij ook in de grafheuvel van Achilles geen spoor van beenderen, as of verbrand hout, geen spoor van een crematie.⁹¹⁷

De grafheuvel van Protesilaos.

915 Schliemann 1884, 273-274.

916 Schliemann 1884, 277.

917 Schliemann 1884, 277.

Het zijn uiteindelijk de in Schliemanns opdracht verzamelde scherven die het mogelijk maken om iets over deze heuvel te zeggen. Er komen allerlei scherven te voorschijn die naar verschillende perioden verwijzen. Eén soort is echter doorslaggevend. Het zijn scherven waarvan men in eerste instantie zou denken dat ze uit de Romeinse tijd stammen. Alleen een geoefend oog ziet dat het Macedonische zijn. Ze komen uit een periode van zo'n vijf honderd jaar voor de geboorte van Alexander de Grote (356-323 v.Chr.).⁹¹⁸ Deze grafheuvel is dus opgericht rond 800 v.Chr., de tijd waarin Homerus geleefd zou hebben.

De grafheuvel van Patroklos levert min of meer dezelfde informatie als die van Achilleus. De uitkomst van dit onderzoek is dat deze twee grafheuvels een groep vormen met de zes al eerder onderzochte grafheuvels in deze omgeving. Van die andere zes was overigens vastgesteld dat het Cenotafen waren.⁹¹⁹

Wanneer Schliemann aan de andere kant van de Straat van Marmara in Thessaloniki de grafheuvel van Protesilaos onderzoekt vertellen de scherven een heel ander verhaal. Al meteen aan de oppervlakte vindt hij aardewerk dat hij uit Troje I kent. Een zelfde soort aardewerk vindt hij ook in de schacht die hij ook hier vanaf het hoogste punt de heuvel naar beneden laat graven. De conclusie is eenvoudig. Omdat het jongste aardewerk dat in deze grafheuvel gevonden wordt uit Troje II stamt is er niets dat de traditie tegensprekt. Deze grafheuvel stamt uit de tijd van de Trojaanse oorlog.⁹²⁰

Er is hier een klein probleem met Schliemanns conclusie dat hij in in het vage laat. Er werden op en in deze heuvel scherven gevonden die sprekend leken op die uit Troje I en Troje II. In *Ilios* had Schliemann geschreven dat de aardewerkvormen uit deze twee steden zo ver uit elkaar lagen dat het hier om twee verschillende volkeren moest gaan. Wat dit voor deze grafheuvel betekende vertelt Schliemann niet.

Aan het eind van zijn boek komt Schliemann tot een conclusie waarin hij heel voorzichtig formulerend vol trots de resultaten van de campagne van 1882 samenvat. Hij heeft bewezen dat er ver in de oudheid op de vlakte van Troje een stad gelegen heeft die door een grote catastrofe verwoest is. Hissarlik vormde de acropolis van deze stad en daarop stonden de tempels en een paar andere grote gebouwen. De onderliggende stad breidde zich naar het oosten, zuiden en westen uit over het gebied waar later het Griekse Ilion zou komen te liggen. Deze stad komt geheel overeen met de beschrijving die Homerus van Ilios geeft.⁹²¹ Het kan niet anders: dit moet Troje zijn.

918 Schliemann 1884, 279-280.

919 Schliemann 1884, 284.

920 Schliemann 1884, 293-294.

921 Schliemann 1884, 313-314.

Op 30 oktober 1883 stuurt Schliemann een exemplaar van *Ilios* aan Lord Dufferin (1826-1902)⁹²² die op dat moment in Egypte is. In de begeleidende brief zien we dat naast de archeoloog ook de zakenman nog steeds actief is. Schliemann heeft zijn werk in Troje opnieuw voor- goed beëindigd, er is niets meer wat hij er nog over zou kunnen zeggen. Zou Lord Dufferin ook kunnen vertellen wat hij van de Egyptian 5 pct Preference and Domain Loans dacht. Was dat een zekere investering? Ze stonden nu namelijk zo laag dat Schliemann het een aantrekkelijk idee vond om er wat van te kopen. Een tijdelijk lage koers vond hij geen probleem. Hij investeerde voor de lange termijn en wilde graag weten of dit fonds op de lange termijn veilig was.⁹²³

922 Frederick Hamilton-Temple-Blackwood 1st Marquess of Dufferin and Ava.

923 Luce 1982, 14.

38. De tweede grote burcht

Terwijl *Troja* nog maar net verschenen is blijkt uit de kranten dat Schliemann alweer aan een volgend project begonnen is. Op 2 mei 1884 toont het *Leidsch Dagblad* dat men de kranten goed bijhoudt:

*Aan l'Etoile Belge wordt uit Berlijn gemeld, dat de bekende archeoloog Schliemann te Tiryns een prachtig en reusachtig paleis ontdekt heeft, met ontelbare kolommen, dat sedert eeuwen onder den grond begraven was. Tiryns is eene kleine plaats van Griekenland ten oosten van Nauplia gelegen. Daar bevinden zich de overblijfselen der stad, waar de Grieken Hercules lieten geboren worden. De ringmuren hebben op verscheiden plaatsen nog eene hoogte van 40 voet.*⁹²⁴

Het is merkwaardig om te moeten vaststellen, maar in een plaats waar de klassieken zo hoog aangeschreven stonden had men een journalist die niet wist waar hij over schreef. Hoe het artikel in *l'Etoile Belge* er uitzag heb ik niet kunnen vaststellen, maar zelfs als daar dezelfde informatie in stond, dan nog had de journalist die dit schreef kunnen weten dat het paleis van Tiryns niet in zijn geheel begraven was voordat Schliemann er aan de slag ging, of hij moet ervan uitgegaan zijn dat de hele, 40 voet hoge ringmuur, ook door Schliemann opgegraven was. De opmerking met “ontelbare kolommen” roept, zonder nadere uitleg, het beeld van een klassieke tempel op en ook dat klopt absoluut niet.

De volgende dag, drie mei 1884, komt de *Middelburgsche Courant* met een iets duidelijker bericht:

Omtrent de opgravingen van Schliemann te Tiryns wordt thans nader gemeld, dat het gevonden paleis uit twee tijdperken afkomstig is; het oudste is dat van de koningsgraven te Mycene, het jongste kan onmogelijk van later dagteekening zijn dan de 9e eeuw voor Christus.

Een en ander moet blijken uit het ontbreken van Grieksch aardewerk, terwijl de gevonden voorwerpen in alles gelijken op die van Mycene, ook wat de meetkunstige figuren aangaat en de afbeeldingen van dieren, die er op voorkomen. Ook blijkt de hoge ouderdom uit de afbeelding van Hera in de gedaante van eene koe, of als vrouw met twee hoornen, alsook uit de vele messen van obsidiaan. Evenals in Troje bestaan de welbewaarde onderstukken der muren van het paleis uit ruwen gehouwen steen met leem verbonden; de hogere gedeelten uit grove gebakken steenen. De grootste verbazing wekten de bonte in de kalk

924 *Leidsch Dagblad* 02-05-1884.

De ruines van de acropolis van Tityns in 1852.

geverfde schilderstukken, onder welke ook het geheele model van den voortreffelijk beeldhouwden hemel van het rustbed van Orchomenos gevonden wordt.

Schliemann hoopt met zijne ontgravingen tegen Juli gereed te zijn.⁹²⁵

Met het rustbed van Orchomenos wordt het zijkamertje van de tholos bedoeld. Op de zevende juli 1884 komt het *Leidsch Dagblad* met een nieuw bericht over de opgravingen in Tiryns:

Blijkens te Athene ontvangen bericht is de heer Schliemann zeer gelukkig bij zijne opgravingen te Tirijns. Behalve eenige koperen en steenen voorwerpen, vond men nog twee steenen architectonische versieringen met in glas gezette tanden en, het belangrijkste van allen, de sporen van een oude woning zooals die alleen in de gedichten van Homerus beschreven zijn; d.i. met omheining[,] voorportaal, binnenplaats, zuilengang, mannenvertrek, zaal en kamers. Daar het gebouw uit steenen met leem opgetrokken is en daarover een met heldere kleuren beschilderde kalklaag heeft, is het waarschijnlijk niet uit voor-Homerischen tijd. Op een gedeelte van de afgenomen kalklaag bevindt zich een

925 *Middelburgsche Courant* 03-05-1884 woordelijk overgenomen in de *Leeuwarder Courant* 08-05-1884.

*zwart geschilderde os, waaraan ongelukkig het achterste gedeelte ontbreekt. He[t] gevondene schilderwerk is aan den minister van onderwijs gezonden.*⁹²⁶

Op 22 maart 1884 kunnen de lezers van *Het nieuws van den dag* tot de conclusie komen dat Schliemanns werk in Tiryns er op zit:

*Dr. Schliemanns nieuwe werk, over zijne opgravingen in Tyrins, zal in Maart a.s. het licht zien. Er verschijnen gelijktijdig een Duitsche, Fransche en Engelsche uitgaaf van dit werk, alsmede nog een in Amerika. Over eenige tijd zal Schliemann naar Creta gaan, om daar oudheidkundige onderzoekingen te doen.*⁹²⁷

Het *Het nieuws van den dag* is wat voorbarig. Ook in 1885 wordt er nog langdurig in Tiryns gegraven, maar dat haalt de Nederlandse kranten niet.

926 *Leidsch Dagblad* 07-07-1884.

927 *Het nieuws van den dag* 11-12-1884.

39. *Tiryns*

Meteen bij het openslaan van dit boek wordt duidelijk dat alle rivaliteit tussen Schliemann en de opgravers van Olympia voorbij is. Het voorwoord van dit boek is geschreven door Adler. Nu moeten wij ons hierbij wel bedenken dat Adler de schoonvader van Dörpfeld was en dat deze laatste, zoals we zullen zien een belangrijke rol bij de opgraving van Tiryns en de totstandkoming van dit boek heeft gespeeld.

Met behulp van de minister van onderwijs, waarmee hij vriendschappelijke betrekkingen onderhield, kreeg Schliemann in maart 1884 zonder enig probleem een vergunning om in Tiryns te graven. Bij zijn laatste Trojaansche campagne was Schliemann geheel overtuigd geraakt van het belang van de aanwezigheid van een architect. Dörpfeld had ondertussen een baan gekregen bij het Duitse Archeologische Instituut in Athene, maar dat was geen belemmering. Dörpfeld was, met zijn vier jaar evaring in Olympia en vijf maanden in Troje, absoluut de geschikte man voor deze taak.⁹²⁸

Schliemanns waardering en vertrouwen in Dörpfeld ging zover dat hij hem verantwoordelijk maakte voor alles wat met architectuur te maken had. Dörpfeld werd zelfs, hoewel zijn naam niet op het omslag voorkomt, mede-auteur van Schliemanns boek. In hoofdstuk vijf besprak deze de architectuurfragmenten die in Tiryns tevoorschijn gekomen waren.⁹²⁹

Waar Schliemann in Mykene zijn werk moest onderbreken voor het bezoek van keizer Don Pedro II van Brazilië, kwam hij in Tiryns door al het bezoek dat langskwam maar nauwelijks aan werken toe. In april 1884 kwam de kroonprins George II van Saksen-Meiningen (1826-1914), die volgens Schliemann bekend stond vanwege zijn geleerdheid en liefde voor de wetenschap, langs. Ook Schliemanns uitgever Eduard Brockhaus (1829-1914) kwam met zijn zoon Arnold⁹³⁰ Brockhaus op bezoek. Verder kwamen nog de Amerikaanse ambassadeur in Griekenland, Eugene Schuyler (1840-1890) en zijn vrouw. De Ierse historicus John Pentland Mahaffy (1839-1919) kwam samen met Dr. Panagiotis Kastromenos uit Athene. En dan waren er nog de gymnasiumdirecteur Dr. Schultz uit Charlottenburg en Professor Püschel uit

928 Schliemann 1885, 3. Voor de carrière van Dörpfeld zie Goessler 1951.

929 Schliemann 1885, 8.

930 Hier vergist Schliemann zich. De zoon van Eduard Brockhaus hete Albert Eduard Brockhaus (1855-1921). Friedrich Arnold Brockhaus (1772-1823), de stichter van uitgeverij Brockhaus, was de vader van Eduard Brockhaus.

Berlijn. Deze laatste overleed in Nauplion aan de tyfus. Dan waren er nog Lord en Lady Pembroke,⁹³¹ de auteur van *De Architectura Graeca* Ernst Fabricius (1857-1942) uit Strassburg en de schrijver van *Loukis Larras*,⁹³² Dr. Demetrius Bikellas (1835-1908). Ook de heren Meyer uit Pesth, Hugh F. (1846-1881) en James A. Campbell (1854-1933) uit St. Louis, Dr. Flemming uit Güstrow⁹³³ en de architect Karl Siebold (1854-1937) bezochten Schliemann in Tiryns. Siebold was op dat moment verantwoordelijk voor de bouw van het museum in Olympia.⁹³⁴ Schliemann vermeldde al deze bezoekers uitvoerig. Dat de lezer maar niet zal vergeten wat voor belangrijk man de schrijver is en hoe beroemd het paleis dat hij opgegraven heeft. Omdat Schliemann de opgraving ook nog verscheidene keren voor allerlei eervolle gebeurtenissen moest verlaten kwam het werk voor het grootste gedeelte op Dörpfeld neer.

In zijn boek over Mykene had Schliemann geschreven dat de bovenste bewoningslaag van Tiryns uit de Middeleeuwen stamde. Meteen aan het begin van het boek moet hij daar op terug komen. Hij was hier misleid omdat veel van de muren nog aan de oppervlakte te zien waren. Het was gewoon niet bij hem opgekomen dat muren die nog te zien waren wel eens 2000 jaar oud zouden kunnen zijn en nog minder dat deze muren een onderdeel zouden kunnen zijn van het paleis van de mythische koningen van Tiryns.⁹³⁵

De opgravingen waren nog maar nauwelijks begonnen of de bouw-historie van Tiryns was al van drie naar twee fasen teruggebracht. Hij vond sporen van een klein dorpje dat ouder moest zijn dan de cyclopische muren en het koninklijk paleis. De op vele plaatsen teruggevonden vloeren waren van aangestampte klei en daardoor duidelijk te onderscheiden van de vloeren van het paleis want die waren van kalkcement gemaakt.⁹³⁶

Ook de aardewerkvondsten zijn in dit geval uiterst instructief. Dat van het oude dorp was duidelijk te onderscheiden van dat wat in het paleis gebruikt was. Van deze laatste had Schliemann een grote hoeveelheid scherven gevonden. Deze toonden aan dat dit aardewerk op het pottenbakkerswiel gedraaid was. Ook was het beschilderd. Het leek sprekend op dat uit Mykene en dat wat in de diepste lagen van de acropolis van Athene gevonden was. Het leek ook op aardewerk dat bij de tempel van Eleusis, in de tholos van Menidi, in de graven van Spata, bij

931 George Herbert 13th Earl of Pembroke (1850-1895) en Lady Gertrude Frances Chetwynd-Talbot (1840-1906).

932 Bikelas, Dimitrius (vert. Rogge, H.C.) 1882 *Loukis Larras: een verhaal uit den Grieksen vrijheidsoorlog*. Arnhem.

933 Mogelijk Carl Friedrich Flemming (1799-1880). Deze had een praktijk in Schwerin.

934 Schliemann 1885, 10.

935 Schliemann 1885, 8.

936 Schliemann 1885, 55.

Aliki in Attika, bij Salamis, bij Ialysos op Rodos en bij Knossos op Kreta gevonden was. Het aardewerk uit de oudste laag van Tiryns leek op dat uit Troje I t/m IV en uit de grafheuvel van Protesilaos.⁹³⁷

Dit keer zijn de parallellen voor Tiryns II, de laag met het paleis, door Schliemann met zorg gekozen. Tegenwoordig worden al deze vondsten tot de Mykeense periode gerekend. Bij de parallellen voor Tiryns I sloeg Schliemann opnieuw het eerder geconstateerde grote verschil tussen Troje I en II over. Door de verbinding I t/m IV te leggen moeten we ervan uitgaan dat hij nu van mening was dat er geen bevolkingswisseling tussen I en II op Hissarlik had plaatsgevonden.

Schliemann gaat er vanuit dat Tiryns I en II door verschillende volkeren gebouwd zijn. Hij herhaalt hier het argument van George Dennis dat hij ook gebruikt heeft om aan te geven dat Troje I en II door verschillende volkeren gebouwd waren. Wanneer we wat verder lezen is het echter de vraag of Schliemann hier niet te ver gaat in zijn conclusie. Heel regelmatig werden in deze eerste laag van Tiryns hand gevormde bekers van zwarte klei gevonden. Deze waren niet gepolijst en hadden een dof groenige kleur. Deze bekers hadden echter dezelfde vorm als de bekers die in grote getallen in de laag van het paleis gevonden werden. Ook in Mykene kwam deze vorm heel veel voor. In de schachtgraven en in de oudste lagen van Mykene hebben ze een lichtgroene kleur en zijn ze beschilderd met zwarte spiralen. In de jongere lagen van Mykene en in het paleis van Tiryns zijn ze glanzend donkerrood, helder geel en wit of heldergeel met strepen in verschillende kleuren.⁹³⁸

Dezelfde vorm wordt dus zowel in Tiryns I als in Tiryns II gevonden, ze verschillen alleen in kleikleur en afwerking. Dit is wat George Dennis een ontwikkeling binnen hetzelfde volk noemt. Deze beker vormt dus, in tegenstelling tot wat Schliemann ons vertelde, een uitstekende verbinding tussen de twee bewoningslagen van Tiryns. Aangezien dezelfde vormen ook in Mykene voorkomen kunnen we niet anders dan vaststellen dat dezelfde twee bewoningslagen ook in deze plaats voorkomen. We zouden zelfs zover kunnen gaan om de schachtgraven tussen Tiryns I en Tiryns II in te plaatsen. Tiryns zou dan in zijn totaliteit ouder zijn dan Mykene.

Wanneer Schliemann begint met zijn beschrijving van het aardewerk uit Tiryns II introduceert hij, min of meer terloops, de naam waarmee wij sindsdien deze cultuurgroep aanduiden. Hij geeft een overzicht van alle plaatsen waar men “pottery and idols of the Mycenaean type”⁹³⁹ gevonden heeft.

937 Schliemann 1885, 56.

938 Schliemann 1885, 73.

939 Schliemann 1885, 84.

Met het gebruik van de term Mykeens type sluit Schliemann zich aan bij de terminologie die Adolf Fürtwängler (1853-1907) en Georg Löschcke in 1879 geïntroduceerd hebben. Terwijl iedereen zich opwond over het goud dat Schliemann in Mykene gevonden had werd het aardewerk zonder veel commentaar geometrisch of ook wel Dipylon genoemd, naar de begraafplaats in Athene waar men voor het eerst aardewerk met geometrische versieringen had gevonden. Men ging ervan uit dat dit de stijl van het oudste Griekse aardewerk was. Het begin van de Griekse cultuur. Fürtwängler en Löschcke realiseerden zich dat het goud een te beperkte basis was om iets over de cultuur die het voortgebracht had te kunnen zeggen. Om dat te kunnen doen maakten ze een inventaris van alle soortgelijke aardewerkvondsten. Ze begonnen met dat wat ze in Griekenland konden zien. Het volgende jaar ging Löschcke naar Londen om in het British Museum de vondsten van Ialysos te catalogiseren. In dit zelfde jaar, 1879, kwamen ze voor het eerst met een kort artikel waarin ze hun eerste bevindingen publiceerden: *Mykenische Thongefasse*.⁹⁴⁰ Het is in deze titel dat de term Mykeens voor het eerst gebruikt wordt voor de hele cultuurgroep.

Het dateren blijft een probleem. Waar Fürtwängler en Löschcke zich net als Schliemann in *Mycenae* op de scarabee uit Ialysos baseerden ontbreekt deze verbinding in *Tiryns*. Zonder een duidelijke reden te geven komt Schliemann nu met een datering in de elfde eeuw v.Chr. Hij versterkt deze mening met een verwijzing naar het drie periodensysteem. Naast zeer primitieve idolen had hij een grote hoeveelheid messen en pijlpunten van obsidiaan gevonden. Dit duidde er op dat het gevondene zeer oud was. Deze datering werd vervolgens onderstreept door de totale afwezigheid van ijzer.⁹⁴¹

Wanneer we de vondsten die Schliemann publiceerde bekijken is het duidelijk dat Tiryns tot de bronstijd gerekend moest worden. Omdat Tiryns en Mykene onlosmakelijk met elkaar verbonden waren, moest dus ook Mykene tot de bronstijd gerekend worden. Schliemann gebruikt deze term niet in zijn boek en daardoor is het niet duidelijk of hij deze conclusie zelf ook getrokken had.

In *Mycenae* had Schliemann zijn lezers verteld dat Homerus deze plaats gekend had. Daar schijnt hij nu echter op teruggekomen te zijn. De nieuwe chronologie toonde nu aan, zo vertelde Schliemann zijn lezers, dat de ondergang van Mykene lang voor de tijd van Homerus moest hebben plaatsgevonden.⁹⁴²

Wanneer Schliemann doorredeneert wordt duidelijk waar zijn datering dit keer vandaan komt. Zowel Tiryns als Mykene zijn volgens de Griekse traditie verwoest door een nieuwe bevolkingsgroep die

940 Fürtwängler & Löschcke 1879.

941 Schliemann 1885, 86.

942 Schliemann 1885, 86.

Griekenland is binnengetrokken, de Doriers.⁹⁴³ Volgens deze Griekse traditie was de Dorische invasie tachtig jaar na de Trojaanse Oorlog. De Trojaanse Oorlog op zijn beurt werd volgens diezelfde traditie op 1100 v.Chr. gedateerd. En Zo waren Mykene, Tiryns en Troje weer in dezelfde tijdsperiode terecht gekomen en kon de Trojaanse oorlog weer zonder enig probleem plaatsvinden.

Het lijkt dat op deze manier alle problemen opgelost zijn, maar dat is niet waar. De verzamelde scherven zorgen voor een probleem. Zowel in Tiryns als in Mykene zijn een groot aantal potscherven met geometrische versieringen gevonden. Versieringen die duidelijk verwant zijn aan die welke de Atheense Dipylon vazen sieren.⁹⁴⁴

Over het algemeen ging men er vanuit dat de Dipylonstijl door de Doriers meegebracht was toen ze Griekenland binnentrokken. Maar dat kon niet kloppen; in Tiryns en Mykene komt het voor samen met typisch Mykeens, dat wil zeggen pre-Dorische aardewerk. Dit geometrische aardewerk moet van voor de Dorische invasie zijn. Wanneer Schliemann opzoek gaat naar parallellen vindt hij in zowel Syrië als Egypte geometrisch aardewerk dat ouder moet zijn dan het Dipylon aardewerk. Dit soort geometrisch aardewerk moet lang voor de Dorische invasie al op de Peloponnesos geïmporteerd zijn. Het feit dat het later ook in Attica voorkomt heeft dus geen invloed op de datering van de ondergang van Mykene en Tiryns.⁹⁴⁵ Kortweg gezegd toen de Doriers met hun Dipylon aardewerk in Mykene en Tiryns kwamen had men daar al aardewerk met geometrische versieringen die op Syrische en Egyptische originelen teruggingen.

Na deze inleiding krijgen we een uitgebreide beschrijving van dit geometrische aardewerk. Schliemann toont aan dat je hier enige orde in kunt aanbrengen door naar materiaal, vorm en decoratie te kijken.

In 1886 tonen Fürtwängler en Löschcke in hun *Mykenische Vasen* aan dat ook de geometrische vazen tot de Mykeense groep behoren. Ze tonen zelfs aan dat er een rechtstreeks verband bestaat tussen de Mykeense en de Dipylon groep. Deze laatste aardewerkgroep blijkt namelijk op de zelfde manier vervaardigd te zijn als de eerste. De ornamentiek verandert, maar het fabricageproces blijft gelijk. Op deze manier leggen Fürtwängler en Löschcke via de Dipylon vazen een directe verbinding tussen de Mykeense en de veel latere Griekse vazen.⁹⁴⁶ Uiteindelijk is het een doorlopende zich ontwikkelende serie. Hoe Schliemann op de verdeling van Fürtwängler en Löschcke reageerde is onbekend.

943 Schliemann 1885, 87.

944 Schliemann 1885, 87.

945 Schliemann 1885, 89.

946 Fürtwängler & Löschcke 1886, VII.

Het grootste gedeelte van het boek gaat over de architectuur van Tiryns en is door Dörpfeld geschreven. Dat de paleizen van Mykene en Tiryns belangrijke gebouwen waren was, door hun Homerische connectie, van het begin af aan duidelijk. Wat de architectuur van Tiryns betreft zat alles mee. Men vond een groot aantal fragmenten van muurschilderingen. Er was tot op dat moment eigenlijk niets bekend over de vroege Griekse schilderkunst en dus waren zelfs de kleinste fragmenten uiterst waardevol. Deze fragmenten toonden een groot aantal verschillende patronen en alsof dat al niet genoeg was waren er ook stukken bij waarop figuren geschilderd waren.⁹⁴⁷

Op ongeveer alle muren waren restanten van bepleistering achter gebleven. Deze hadden, doordat ze te lang aan de elementen blootgesteld geweest waren, alle tekening verloren. Ze waren alleen van belang omdat Dörpfeld daaraan kon zien hoe de wanden oorspronkelijk afgewerkt waren. Grote stukken pleisterwerk waren echter bij de verwoesting van het paleis van de muur gevallen. Deze stukken waren snel met aarde bedekt geraakt en daardoor min of meer goed bewaard gebleven. In veel gevallen ging het om ornamenten die een directe relatie hadden met die Schliemann op het plafond in de zijkamer van de tholos van Orchomenos gevonden had.

Hoe nauwkeurig Dörpfeld ook werkte, ook bij hem ging er, net als bij Schliemann, wel eens wat mis. Bij iets wat in eerste instantie op niet meer dan een ornament leek ontdekte Dörpfeld dat hij iets te snel gewerkt had. Omdat hij pas nadat ze Tiryns al verlaten hadden begreep dat hij iets belangrijks gevonden had kon hij niet langer tussen de andere pleisterfragmenten zoeken of er nog bijpassende stukken tussen zaten. Het schijnt dat Dörpfeld minder nauwkeurig met de pleisterfragmenten omgegaan was dan Schliemann met de scherven en dat de eventuele bijbehorende fragmenten niet meegenomen waren. Op het fragment dat Dörpfeld wel meegenomen had stond een gedeelte van een groot gevleugeld wezen, waarvan de nek en een gedeelte van een vleugel bewaard was gebleven. Het eenvoudigst waar te nemen was een nekversiering die bestond uit een rij geregen langvormige kralen, die blauw en rood van kleur waren. Daaronder drie rijen van druppelvormige kralen van dezelfde kleuren.⁹⁴⁸ Dit zou een fragment van een gevleugelde figuur kunnen zijn, maar echt duidelijk is dat niet.

Een tweede met figuren beschilderd fragment is duidelijker. Voor de beschrijving hiervan heeft Dörpfeld de hulp ingeroepen van Fabricius. Deze kwam dus niet alleen maar langs om te kijken wat Dörpfeld en Schliemann opgegraven hadden, maar was ook betrokken bij de uitwerking van de vondsten.

947 Schliemann 1885, 296.

948 Schliemann 1885, 299-300.

Op een op een fries lijkende band, die aan de bovenkant wordt begrensd door een geschilderd ornament, staat een grote stier die wild naar links rent. Zijn hoofd steekt omhoog en de horens raken de rand, de bek is gesloten. De kunstenaar heeft de razernij van dit dier duidelijk gemaakt door zijn grote ronde oog. Het beest is heel hoog, de korte stevige voorpoten steken vooruit als bij een sprong. De achterpoten steken ver naar achteren. De lange staart steekt omhoog en vooruit. Het geslachtsdeel is zichtbaar. Boven de rug van het beest zien we het profiel van een man in een zeer bijzondere positie. Hij knielt met zijn rechterknie op de rug van de stier, zodat alleen zijn knie en de tip van zijn tenen de rug raken. Het andere been strekt hij naar achteren, zo hoog dat zijn hiel bijna de grens van de fries raakt. In deze onnatuurlijke positie vindt deze figuur steun met zijn rechterhand die de horens van de stier vastgrijpt. De linkerhand rust op de borst.⁹⁴⁹

Wanneer Fabricius naar een verklaring voor deze afbeelding zoekt heeft ook hij maar één bron om op terug te vallen, de *Ilias*. De man op de rug van de stier is of een stierenrijder of een stierentemmer, die zijn vaardigheid toont door over de rug van het wilde beest te springen, zoals dat beschreven staat in de *Ilias* (XV. 679). In deze passage gaat het overigens over een paardentemmer die van de rug van een paard op dat van een ander in een vierspan springt.⁹⁵⁰

Het stierspringers fresco uit Tiryns zoals het nu in het Nationaal Archeologisch Museum in Athene te zien is.

949 Schliemann 1885, 303.

950 Schliemann 1885, 306.

In een Appendix komt Schliemann terug op de barnstenen kralen die hij in de schachtgraven van Mykene gevonden heeft. Van de Griekse regering heeft hij een paar fragmenten gekregen om te laten onderzoeken. Deze stuurt hij aan de chemicus en barnsteendeskundige Otto Helm (1826-1902) in Danzig. Deze was, op grond van de chemische samenstelling, in staat onderscheid te maken tussen Baltisch en ander amber. Na een uitgebreide analyse kwam hij tot de verrassende conclusie dat er geen twijfel over bestond dat de kralen uit de Mykeense graven van barnsteen uit het Baltisch gebied gemaakt waren.⁹⁵¹

In *Tiryns* stelt Schliemann dat Mykene net als deze plaats voor-Homerisch is. Wanneer hij nu probeert om informatie te krijgen uit het gegeven dat het hier om Baltisch barnsteen gaat, zien we dat hij zich toch niet echt een voor-Homerische wereld kan voorstellen. Er zijn volgens Schliemann twee mogelijkheden waarop dit barnsteen in Griekenland gekomen kan zijn. Het kan door Fenicische handelaren in het noorden gehaald zijn en over zee vervoerd of het kan vanuit het noorden via Rusland naar Colchis⁹⁵² getransporteerd zijn en van daar door Fenicische handelaren naar Griekenland gebracht. Dat Fenicische handelaren betrokken geweest zijn is zeker. Dit kan niet anders want de enige keer dat Homerus over barnsteen spreekt is dit in verband met de Feniciers.

951 Schliemann 1885, 372.

952 Het land waar Jason het gulden vlies stal. Het moet ergens in Georgië gelegen hebben.

40. Cuba

Hoewel Schliemann in Athene woont, wat toch een prettig klimaat heeft, besluit hij de winter van 1885 op Cuba door te brengen. Hij voelt zich overwerkt en wil minstens twee maanden rust hebben.⁹⁵³

Eenmaal een koopman, altijd een koopman. Tijdens de overtocht schrijft Schliemann, geheel voor eigen genoegen, een uitvoerig rapport voor J.H. Schröder in Londen, over de suikercrisis in Rusland en West-Indië.

Ook in Cuba is hij bekend. Op 12 januari 1886 meldt de *Diario de la Marina* zijn aankomst op het eiland. Op 19 januari publiceert *El Pais* zelfs een uitvoerig artikel over hem. Ze noemen Schliemann een buitengewoon Duits archeoloog en filoloog die beroemd is door de vondsten die hij in Griekenland en Klein Azië gedaan heeft. *El Pais* is ervan overtuigd dat Schliemann sinds het bezoek van Wilhelm von Humboldt⁹⁵⁴ de belangrijkste man is die Cuba aandoet. Hij is de beroemde ontdekker van Troje, de verdienstelijke onderzoeker die het graf van Agamemnon gevonden heeft en wiens nalatenschap van onschatbare archeologische en historische waarde is; de wijze Hellenist aan wiens kennis wij belangrijke boeken te danken hebben en de mecenas die de musea van Berlijn en Athene met zijn sprookjesachtige vondsten gevuld heeft. Hij is zo'n belangrijk wetenschapper dat zijn aankomst op Cuba een diepe indruk maakt heeft op alle vrienden van cultuur en wetenschap.⁹⁵⁵

Het tijdschrift *Revista Cubana* is wat kritischer. Die melden dat er goede redenen bestaan om aan te nemen dat Dr. Schliemann noch de uit de sagen bekende stad van Priamos noch het graf van Agamemnon gevonden heeft; hij heeft echter een hele nieuwe periode van de Griekse cultuur ontdekt en dat is, volgens dit tijdschrift, toch wezenlijk belangrijker.⁹⁵⁶

Op 19 januari 1886 toont de *El Diario de la Marina* het taalgenie Schliemann aan zijn lezers. Deze heeft de journalist van deze krant in vloeiend Spaans verteld dat hij deze taal veertig jaar eerder geleerd heeft en dat hij haar niet vergeten kon ook al gebruikte hij haar niet, omdat men dingen die mooi zijn niet vergeten kan. Schliemann complimen-

953 Crepon & Bölke 1990, 337.

954 Ongetwijfeld bedoelde deze krant Alexander von Humboldt bedoeld.

955 Castro Miranda 1997, 133.

956 Castro Miranda 1997, 133.

teerde Cuba uitvoerig en prees de schoonheid van de tropische natuur. Hij was diep onder de indruk van het prachtige land en van de prachtige palmen.⁹⁵⁷

Schliemann had al sinds jaar en dag aandelen in de Cubaanse spoorwegen en dat leverde hem nu een heel bijzonder dividend op. Toen hij de plantage Santa Rosa, waarin hij ook aandelen had, wilde bezoeken stelde de spoorwegmaatschappij van Sabanilla een speciale wagon tot zijn beschikking.

Op 21 januari 1886 verliet Schliemann geheel verkwikt Cuba weer.

957 Castro Miranda 1997, 134.

41. Het orakel van Trophonia

Terug in Athene maakt Schliemann onmiddellijk nieuwe plannen:

*De onvermoeide schatgraver Heinrich Schliemann bevindt zich thans weder te Athene. In een mededeeling door hem toegezonden aan de Berlijnsche Nat. Zeitung, leest men dat hij onverwijld een aanvang zal maken met het doen van opgravingen te Lebadia, in Beotië. "Wat later begeef ik mij naar Mycene. Gedurende drie jaren hoop ik mij aldaar te wijden aan het ontblooten van den burg der Atreiden, en die arbeid, de laatste mijns levens, zal zeer zekerlijk een gewichtige arbeid zijn. Ik durf voorspellen, waaraan de bouw volkomen overeenkomt met die van de paleizen te Troje en te Tiryns. Met de voltooiing van dat werk, zal ik mijn taak als geëindigd beschouwen,"*⁹⁵⁸

Het wordt uiteindelijk niet wat Schliemann er zich vermoedelijk van voorgesteld had. Hij en Dörpfeld zoeken tevergeefs in Levadeia naar het Trophoneion en toen ze dat niet vinden konden gingen ze naar Orchomenos. Ze onderzochten daar opnieuw de grote tholos van de Minyas.⁹⁵⁹ Het zat Schliemann op dat moment niet mee. Niet alleen kon hij het orakel van Trophonia niet vinden, ook de vergunning om weer in Mykene te gaan graven kreeg hij niet. De Griekse regering gaf de voorkeur aan de Griekse archeoloog Chrestos Tsountas (1857-1934). Deze begon hier in dit zelfde jaar te graven. Schliemanns voorspelling kwam overigens uit. Het paleis van Mykene bleek net als dat van Tiryns een megaron te zijn en had de zelfde grondvorm als de gebouwen die Schliemann in Troje II gevonden had.

Hoe de relatie tussen Tsountas en Schliemann was heb ik niet kunnen achterhalen en daardoor is het niet duidelijk in hoeverre Schliemann op de hoogte was van de nieuwe ontdekkingen. Dat hij er iets van wist is echter duidelijk omdat hij Mykene nog minstens een keer, eind 1886, bezocht heeft:

*Chamberlain*⁹⁶⁰ heeft Athene, in gezelschap van dr. Schliemann, verlaten om Mycenae, Epidaurus en Argolis te bezoeken.⁹⁶¹

958 *Nieuwe Gorinchemsche Courant* 16-05-1886.

959 Herrmann und Maaß 1990, 460.

960 Vermoedelijk wordt hier de Britsche veldmarschalk Neville Bowles Chamberlain (1820-1902) bedoeld.

961 *Middelburgsche Courant* 17-11-1886.

42. Scheveningen

Op 13 juli 1886 meldde de *Middelburgsche Courant* dat Schliemann in Nederland was:

Dr. Schliemann de bekende archaeoloog, die het oude Hellas weder aan het licht bracht, vertoeft thans te Scheveningen, waar hij zijn intrek heeft genomen in het Kurhaus.

*Dr. Schliemann is vroeger kantoorbediende in Amsterdam geweest.*⁹⁶²

De volgende dag komt de *Zierikzeesche Courant* met iets meer nieuws:

*Dr. Schliemann de bekende archaeoloog, die het oude Hellas weder aan het licht bracht, vertoeft thans te Scheveningen, waar hij zijn intrek heeft genomen in het Kurhaus. Volgend het N. v. d. D.⁹⁶³ is dr. Schliemann vroeger kantoorbediende in Amsterdam geweest en moet hij zijn Hollandsch nog niet vergeten zijn. Eerstdaags komt zijne vrouw in het Amstel-hotel onder behandeling van dr. Mezger.*⁹⁶⁴

Keller van Hoorn leest een soortgelijk bericht in de krant en schrijft onmiddellijk aan Schliemann:

Hooggeachte Heer

Hedenmorgen bericht mij de Courant, dat gij in ons Nederland zijt - in het Amstel hotel logeert, te Scheveningen waart.

Hoe gaarne had ik U eens de hand gedrukt & U nogmaals dankgezegd voor de vele bewijzen van vriendschap, die ik van U mocht ontvangen, maar vooral had ik U willen dankzeggen voor de volharding, waar mee gij werkzaam zijt geweest en gebleven en U willen gelukwenschen met de prachtige uitkomsten, die gij hebt verkregen. Uw triomf is groot, en verheugt ook mij uitermate. God spare nog jaren uw kracht en lust.

Blijft gij nog langer in Amsterdam?

Mijn ambt bindt mij Zondag & Maandag als gij er Dinsdag nog zijn mocht, kom ik mijn opwachting bij U maken.

962 *Middelburgsche Courant* 13-07-1886.

963 Ik heb deze krant niet kunnen inzien.

964 *Zierikzeesche Courant* 14-07-1886.

Zijt gij afgereisd? doe mij, als gij wilt, met een enkel woord weten, dat gij dezen hebt ontvangen,

Met ware hoogachting & hulde

*Uw dienstw Dienaar
P.M. Keller van Hoorn*

Dordrecht 10 Juli 86⁹⁶⁵

Van een direct bezoek komt het niet. Schliemann schrijft Keller van Hoorn op 14 juli en deze antwoord hem weer op 21 juli:

Hooggeachte Heer

Uw brief van 14 Juli heb ik met groote vreugde ontvangen - Het smart mij, dat gij doctor Mesger noodig hebt, maar nu dit zoo is, verheugt het mij, dat Dr. Mesger in ons land wonende U herwaarts heeft gevoerd, en ons in de gelegenheid stelt U te ontmoeten.

Heden ontving ik bericht van mijn zwager Dr. Domieffen [?] uit Amsterdam, die zeer aangenaam werd vereerd door uw bezoek.

Mijn vriend Dr. Warren, rector aan het Gymnasium te Dordrecht, die uwe mij geschonken werken met groote belangstelling heeft gelezen, is dezer dagen naar Scheveningen vertrokken en heeft mij verzocht hem bij U te introduceren. Hij zal nà den 27 Juli, als gij daar zijt gekomen, de vrijheid nemen U te bezoeken. Hij, Dr. Warren, is naar mijn oordeel een zeer geleerd, zeer bescheiden, en aangenaam man, dien ik gerust in uwe welievende vriendschap mag aanbevelen.

Tot mijn leedwezen zal ik eerst in de tweede helft van Augustus aan mijn verlangen om U te zien en te spreken kunnen voldoen - de eerste dagen van Augustus ga ik voor eenige tijd op reis.

Moge de Heer U en uwe echtgenoot tot volkomen genezing verstrekken en mogen uw Agamemnon en Andromaché ons land & ons volk leeren liefhebben.

Hoogachtend

*Uwdw Dienaar
P.M. Keller van Hoorn*

Dordrecht 21 Juli 86

Scheveningen - Johannes Hermanus Koekkoek (1840-1912)

Het is onwaarschijnlijk dat Keller van Hoorn Schliemann getroffen heeft. Schliemann bleef niet al te lang in Nederland. Op 18 augustus was hij weer in Berlijn.⁹⁶⁶ Of ze elkaar ooit ontmoet hebben is niet bekend. Dit is de laatste brief van Keller van Hoorn aan Schliemann die bewaard is gebleven.

Sophia Schliemann leed aan wat men toen neurasthenie of hysterie noemde.⁹⁶⁷ Dit was een volslagen onduidelijke ziekte, die desalniettemin zeer reëel was. In het laatste gedeelte van de negentiende eeuw nam deze vrouwenkwaal in Europa en de Verenigde Staten epidemische vormen aan onder beter gesitueerde vrouwen. Schliemann reisde iedere zomer met zijn vrouw van het ene kuuroord naar het andere om verlichting voor haar problemen te zoeken. De resultaten waren zeer beperkt en omdat hij bleef zoeken was het niet meer dan normaal dat hij ook in Amsterdam bij doctor Mezger terecht kwam.

Johan Georg Mezger⁹⁶⁸ (1838-1909) was een arts/masseur die wel gezien wordt als de grondlegger van de fysiotherapie. Hij werd de doctor met de gouden duimen genoemd. Hij was een typische society-arts die zich hoofdzakelijk bezig hield met mensen uit de hoogste kringen. Hij werkte in Amsterdam en schreef veel van zijn patiënten zeebaden in Zandvoort voor. Hij trouwde met een vrouw uit Middelburg en kwam via haar in Domburg. Na zijn huwelijk liet hij hier een villa bouwen en behandelde hij 's zomers zijn voorname patiënten in deze gemeente. Hierdoor kwam Domburg als badplaats op de kaart te staan. Als dank hiervoor heeft men in deze gemeente een standbeeld voor hem opgericht.

966 Saherwala etc. 1993, 120.

967 Ehrenreich and English 1979, 93-94.

968 Men komt ook de spelling Metzger tegen.

Of Sophia Schliemann baat gevonden heeft bij zijn behandeling valt te betwijfelen omdat ze nooit meer teruggekomen is. Ook is het zeer de vraag of Andromaché Schliemann goede herinneringen aan Amsterdam overhield. Het schijnt dat zij zich op de een of andere wijze het ongenoegen van het gepeupelte op de hals haalde. Enige jaren later verklaarde dr. Mezger tegen een journalist van het *Nieuws van den Dag* dat “een dochter van dr. Schliemann in een rijtuig door een steen zoodanig werd getroffen, dat ze haast een oog verloor”.⁹⁶⁹

969 *Leidsch Dagblad* 31-10-1888.

43. Kreta

In december 1878 groef Minos Kalokairinos op de plaats waar volgens de lokale traditie het paleis van Knossos gelegen had. Hij vond een aantal kleine en grote potten. De Franse classicus Bernard Haussoullier (1853-1926) zag de vondsten en herkende ze. Voor hem was het duidelijk dat ze uit een vroege periode stamden en een nieuwe groep vormden. Voorbeelden van deze nieuwe stijl waren ook gevonden op de eilanden Rodos en Santorini en op het Griekse vasteland in Mykene en Spata.⁹⁷⁰

In 1880 bezocht de Amerikaan William James Stillman (1828-1901) de opgraving van Kalokairinos. Stillman was er, door wat hij zag, van overtuigd dat dit het legendarische labyrint was. Hij vroeg een vergunning aan om Knossos op te graven. De Turken wilden de Amerikanen niet voor het hoofd stoten, maar ze vonden dat Stillman te vriendelijk omging met de steeds opstandige Griekse Kretenzers. Ze traineerden hun antwoord zo vaardig dat Stillman zijn plannen opgaf zonder dat de Amerikaanse regering zich beledigd voelde.

Zowel Haussoullier als Stillman publiceerden de informatie die ze vergaard hadden. Het is aan te nemen dat Schliemann deze onder ogen kreeg. Mocht dit niet het geval geweest zijn, dan was het Arthur Milchöfer (1852-1903) die hem in 1882 in meerdere brieven op de hoogte bracht en gelijktijdig opriep om op Kreta te gaan opgraven.⁹⁷¹ Schliemann raak-

Knossos 11 mei 1864 - Edward Lear.

⁹⁷⁰ Haussoullier 1880, 127.

⁹⁷¹ Buchholz 2002, 20 "Ich habe mich mit Kreta auf das eingehendste beschäftigt und wünschte Sie oder mich dort, oder uns beide ... Knossos und Gortys bieten am meisten Aussicht. An Thongefäßen ist wiederholt mit Mykene identisches gefunden ..."

te overtuigd van de mogelijkheden en op 7 januari 1883 schreef hij aan de vertegenwoordiger van de Turkse regering op Kreta dat hij dit eiland onderzoeken wilde. Er was nog niets gedaan en beloofde daardoor een goede oogst voor de wetenschap op te zullen leveren. Hij wilde graag een vergunning en beloofde om zich aan de regels van de wet te zullen houden en twee derde van de vondsten aan de Turken te zullen geven.⁹⁷²

Op 24 januari kreeg Schliemann antwoord. De Turkse regering zou hem graag een vergunning geven, maar de Kretenzische bevolking was er tegen en dus kon men het tot hun grote leedwezen niet doen. Wanneer Schliemann echter een zelfde contract wilde sluiten als de Duitse regering voor Olympia had afgesloten dan zou er misschien wel een mogelijkheid zijn.⁹⁷³ Voor Schliemann was het duidelijk dat het nog wel even zou duren voor hij in Knossos kon gaan graven. Hij schoof dit plan aan de kant en ging in 1884, zoals we gezien hebben, in Tiryns aan de slag.

In oktober 1884 ging Fabricius naar Kreta. Ook hij bezocht de opgraving van Kalokairinos. Zoals we al gezien hebben kende Fabricius, Dörpfeld en Schliemann en was hij op de hoogte van wat er in Tiryns gevonden was. Hij had dan ook geen enkele moeite met de resten van Knossos die hij te zien kreeg. De dikke uit stenen vervaardigde muren herinnerden hem onmiddellijk aan die van het paleis van Tiryns, die, wat het onderste gedeelte betreft, op dezelfde manier uit hetzelfde materiaal gebouwd waren. Ook vond hij er resten van kalkstuc die volkomen overeenstemden met de kalkstuc uit Tiryns. Wanneer men twee monsters naast elkaar hield kom men geen verschil zien.⁹⁷⁴

Fabricius onderzoekt de gevonden objecten die nog niet door Haussoullier gepubliceerd waren en deze versterken de al eerder door de Fransman getrokken conclusie: Knossos is net als Tiryns een Mykeens paleis.

In mei 1886 ging Schliemann samen met Dörpfeld naar Kreta om Knossos met eigen ogen te zien. Ze stelden vast dat de heuvel waarop Knossos lag geheel kunstmatig was. Schliemann zag grote mogelijkheden. Over het algemeen was de omgeving van Knossos, net als die van Gortyn⁹⁷⁵ dat ze ook bezochten, bezaaid met Romeinse scherven. Op de plaats waar Kalokairinos vijf gaten gegraven had waren echter duidelijk muren van een groot prehistorisch gebouw te zien. Ook Schliemann stelt vast dat het aardewerk dat hier gevonden wordt van het zelfde type

972 Meyer 1958, 151. Voor Schliemann en Kreta zie ook: Stoll 1961, Hood 1992 en Witte 1997, 99-110.

973 Meyer 1958, 154.

974 Fabricius 1886, 138.

975 Hier was in 1858 door L. Thenon de eerste steen van een inscriptie van een Griekse wet gevonden. In 1884 hadden Fabricius en Federico Halbherr de rest van de wet van Gortyn, zoals hij is gaan heten, opgegraven.

Het door Fabricius gepubliceerde aardewerk uit Knossos.

is als dat van Tiryns en Mykene. Wanneer men aan de oppervlakte al een prehistorisch gebouw met zulke oude scherven had? Wat zou men dan wel niet onderin deze heuvel kunnen vinden?⁹⁷⁶

Aan deze laatste opmerking kunnen we Schliemanns ervaring met Hissarlik zien. Hij begrijpt dat de kans groot is dat de heuvel van Knossos uit meerdere lagen bestaat en dat er zich meerdere ruïnes boven elkaar in kunnen bevinden. Geen van de bezoekers die hier voor hem geweest waren was op dit idee gekomen. Deze overweging deed bij Schliemann het vermoeden ontstaan dat er op de bodem van deze heuvel resten van een beschaving te vinden zouden zijn waarbij in vergelijking daarmee

976 Schliemann 1886. Dörpfeld 1905, 257 “Ich habe selbst diese Reste [van Knossos] im Jahre 1886 mit Heinrich Schliemann gesehen, als wir Kreta besuchten und die Ausgrabungen des Minos-Palastes planten. Zuerst haben äussere Umstände und die Wiederaufnahme der Grabungen in Troja und schliesslich der Tod des einzigartigen Forschers den beabsichtigten Ankauf des ganzen Hügels und die geplanten Aufdeckung des Palastes vereitelt.”

de Trojaanse oorlog een gebeurtenis was die pas gisteren had plaats gevonden.⁹⁷⁷ Bij de opgravingen die Arthur Evans (1851-1941) hier later verrichtte bleek deze voorspelling geheel juist te zijn.

Wat Knossos betreft had Schliemann niet veel aan de *Ilias*. Dit boek meldt dat de koning van Kreta meedeed aan de Trojaanse oorlog, maar over diens paleis vertelt Homerus niets. Om meer informatie te krijgen schreef Schliemann aan Max Müller (1823-1900). Uit Müllers antwoord wordt duidelijk dat ook die grote verwachtingen koesterde van deze opgraving. Geheel in lijn met de klassiek Griekse opvattingen meldt Müller dat Kreta een land van oplichters is en dat het hem dan ook niet zou verbazen wanneer men daar de eerste sporen van een aan de westerse verlangens aangepast schrift zou vinden.⁹⁷⁸

Ook Dörpfeld is enthousiast, hij adviseert Schliemann om de Olympia voorwaarden te accepteren. De Krentzers zouden naderhand toch voldoende geven omdat het merendeel van de vondsten die voor Schliemann van belang waren voor hen niets betekende.⁹⁷⁹ Schliemann ging akkoord met Dörpfelds voorstel⁹⁸⁰ maar er was nog een ander obstakel dat uit de weg geruimd moest worden. De eigenaar van de heuvel stond erop dat Schliemann al zijn land, dus niet alleen de heuvel, van hem kocht. Hij vroeg hier 100.000 Franken voor. Schliemann was niet bereid om dit bedrag te betalen, hij moest immers ook de vondsten al aan het museum in Iraklion afgeven. Hij had echter de hoop dat hij spoedig een koper voor de grond die hij niet wilde zou vinden. Er stonden duizenden olijfbomen op en daar moest toch iemand in geïnteresseerd zijn. Schliemann ging er van uit dat hij vervolgens van de nieuwe eigenaar voor een redelijk bedrag alleen de heuvel zou kunnen kopen.⁹⁸¹

Wanneer we de *Zierikzeesche Courant* mogen geloven was er weinig hoop dat Schliemann op Kreta zou gaan graven:

*De beroemde oudheidvorscher dr. Schliemann is van eene vergeefsche reis naar Creta te Berlijn teruggekeerd. Hij wenschte daar een heuvel uit te graven, blijkbaar door menschenhanden aangelegd, en, volgens de schatting van den geleerde, afkomstig uit de mycenische periode. De eigenaars van den grond vroegen echter f 48,000, terwijl het Turksche gouvernement een waarborg van f 12,000 eischte, dat dr. Schliemann zich niets van het uitgegravene zou toeëigenen.*⁹⁸²

Daarmee was, voor zover het de Nederlandse kranten betrof, het hoofdstuk Kreta voor Schliemann afgesloten. Voor Schliemann zelf was dat echter niet het geval. Bij een lezing in oktober 1888 in Heidelberg

977 Meyer 1962, 104-105.

978 Meyer 1958, 248. Zie voor Schliemann en Max Müller Meyer 1962.

979 Meyer 1958, 251.

980 Meyer 1962, 104.

981 Meyer 1958, 254.

982 *Zierikzeesche Courant* 20-11-1886.

vertelde hij zijn publiek dat hij op het punt stond om met de opgraving van Knossos te beginnen.⁹⁸³ Op 26 januari 1889 meldt ook de *Athenaeum* dat Schliemann op het punt staat om op Kreta te gaan graven.⁹⁸⁴ Helaas, men juichte te vroeg. Het is niet duidelijk of Schliemann werkelijk een vergunning voor de opgraving van Knossos had, maar uiteindelijk was dat ook niet van belang. Schliemann de zakenman zorgde er voor dat Schliemann de archeoloog niet aan het werk kon gaan. Toen hij samen met zijn tuinman Priamos⁹⁸⁵ het eiland opnieuw bezocht stelde Schliemann vast dat de oude Grieken gelijk hadden, de Kretenzers waren leugenaars.⁹⁸⁶ Volgens de opgave van de eigenaars zouden er op het terrein van Knossos 2500 olijfbomen staan, maar dat bleken er in werkelijkheid maar 888 te zijn.⁹⁸⁷ Ook de aangeboden oppervlakte bleek veel kleiner te zijn dan men had doen voorkomen. Uiteindelijk bleek de eigenaar slechts een derde van de totale oppervlakte te willen verkopen. Voor dit stuk vroeg hij 40.000 frank. Schliemann brak woedend de onderhandelingen af.⁹⁸⁸

983 Mühlenbruch 2001.

984 *Athenaeum* 26 January 1889.

985 Schliemann had de gewoonte om iedereen die voor hem werkte een Homerische naam te geven.

986 De Kretenzer Epimedes (ca. 600 v.Chr.) schreef in de Kritika, een groot gedicht waarin de onsterfelijkheid van Zeus werd betoond, “de Kretenzers, altijd leugenaars, gemene beesten, vadsige buiken dat het zijn”.

987 Meyer 1958, 297. Herrmann & Maaß 1990, 496.

988 Volgens Hutchinson 1962, 26 zou Schliemann hier toch nog gegraven hebben: “In 1897 he [Evans] acquired a permit for excavating part of the site of the Palace of Minos, then virgin ground, except for two small trial excavation pits, one sunk by Heinrich Schliemann and the other by Minos Kalokairinos”.

44. Toeristisch Egypte

Schliemann in Egypte

Om de winter door te komen reisde Schliemann van eind november 1886 tot eind april 1887 door Egypte:

*De groote oudheidkenner Dr. Schliemann bevindt zich gedurende eenige weken op een reis langs den Nijl. Hij reist geheel alleen en uitsluitend voor ontspanning van zijn inspannenden arbeid, zoodat van opgravingen, zooals men reeds meldde, geen sprake zijn kan. Bij zijn oponthoud te Caïro heeft Dr. Schliemann zich met verontwaardiging uitgelaten over de nalatige wijze waarop de mummieën van de grootste koningen, die Egypte gehad heeft, behandeld worden. Bij zijn terugkomst in Europa zal hij alle pogingen aanwenden, dat daarin verandering wordt gebracht, daar het anders te voorzien is, dat in korten tijd van al die oudheidkundige schatten niets meer over zal zijn.*⁹⁸⁹

989 Zierikzeesche Courant 02-02-1887.

Schliemann was oorspronkelijk van plan geweest om samen met zijn vrouw een Nijlreis te maken. Op het laatste moment wilde zijn vrouw echter bij de kinderen blijven en ging hij alleen. Hij nam een bediende mee die aan Tuberculose leed, omdat hij ervan overtuigd was dat de droge woestijnlucht genezend zou werken. Hij huurde voor drie maanden een boot, wat hem, inclusief eten, op 100 Mark per dag kwam. Het was veel geld, maar hij troostte zich met de gedachte dat opgraven op Kreta zeker drie keer zoveel gekost zou hebben. Bovendien was er op deze wereld geen interessantere tocht te maken dan die op de Nijl tot de tweede waterval. Zoals iedereen die Egypte bezocht begon hij met een bezoek aan de piramiden. Eerst beklom hij de piramide van Cheops en vervolgens kroop hij er naar binnen.⁹⁹⁰

Hoewel Schliemann ook al gedurende zijn wereldreis van 1865 Egypte bezocht heeft, voelt het alsof hij er nu voor het eerst is. De eeuwig wolkenloze hemel, het mooie voorjaarsweer, de rust en de voortdurende afwisseling van prachtige landschappen en reusachtige tempels uit de verre oudheid, dat alles werkte zeer weldadig op het uitgeputte gestel. Een Nijlreis is het mooiste wat er is, zeker als men pas getrouwd is. De eerste aanblik van Abu Simbel is even bepalend voor iemands leven als een trouwdag. Zoals een gelukkig echtpaar zich altijd hun trouwdag

Een slangenbezweerder (Medinet Habu, Thebe) - W. Gentz 1872

990 Stoll 1958, 264-265.

herinneren zo herinnert de reiziger zich de rest van zijn leven de eerste indruk van Abu Simbel. Dit is namelijk het grootste kunstwerk dat er op deze wereld is. Het is groter dan alles wat de Grieken en Romeinen ooit gemaakt hebben. Ja, de piramides zijn in vergelijking tot Abu Simbel het werk van dwergen.⁹⁹¹

Voordat hij op reis ging had Schliemann van een vriend het boek van Wilhelm Gentz (1822-1890) over Egypte te leen meegekregen.⁹⁹² Gentz bezocht Abu Simbel op 7 december 1850 en was er al even enthousiast over als Schliemann. Deze tempel was werkelijk een reuzenwerk. De voorgevel wordt versierd door de wel 60 voet hoge kolossale beelden van vier zittende figuren. Twee er van zijn tot bijna aan de hals door woestijnzand overdekt geraakt. Daardoor was Gentz in staat om de hoofden te meten. Deze waren zo groot dat hij zijn hoofd in een neusgat kon steken, in een oorschelp had hij zich te ruste gelegd en op het hoofd zelf had hij voldoende ruimte gevonden om de tent waarin hij en zijn metgezellen de nacht doorbrachten, op te zetten. Liggend hadden ze daar genoten van de zonsondergang.⁹⁹³

Nu kennen we Schliemann als iemand die van een goed verhaal hield, maar dit ging hem toch te ver. Objecten uit de oudheid zijn niet geschikt om mooie verhalen over te vertellen. Daar moet de beschrijving van kloppen en dat doet de beschrijving van Gentz niet. Schliemann stuurde het boek onmiddellijk terug aan zijn vriend. Dit was het werk van een jonge dromer, dit had geen enkele wetenschappelijke waarde. Wie de kolossen van Abu Simbel zag wist meteen dat de bovenkant van die hoofden niet groot genoeg was om een tent op te slaan. Ook het idee dat men in een oorschelp kon gaan liggen was onzin. Alleen goden zouden zoiets kunnen, mensen niet. Men kon nu eenmaal niet in een rechtopstaande oorschelp gaan liggen, dat was praktisch onmogelijk.⁹⁹⁴ Nee, de man die ooit op Ithaka de as van Odysseus of een van diens metgezellen gevonden had liet zich niet door de overdreven verhalen van een jonge kunstenaar bedotten.

Vakantie of niet, Schliemann blijft aan “zijn” verzameling in Berlijn werken. Het mag zijn dat hij bij Abu Simbel niet in een oor gelegen heeft, maar dat wil niet zeggen dat hij niet tot wonderlijke zaken in staat is. Tijdens zijn reis Nijl opwaarts heeft hij voor het “Schliemann-

991 Stoll 1958, 265.

992 Meyer 1955b, 156 “Maler wie Wilhelm Gentz brachten damals von dort ihre großformatigen Bilder orientalischen Lebens, ‘Sklaventransport durch die Wüste’, ‘Kamelkarawane vor den Pyramiden’, Totenfest in Kairo’ u. dgl. in die deutschen Kunstausstellungen und wirkten damit ähnlich wie Delacroix im Salon de Paris durch seine farbensprühenden Genrebilder aus dem französischen Nordafrika. Erregend hatten die Ergebnisse der preußischen Ägyptenexpedition unter Richard Lepsius gewirkt ...”

993 Gentz 1853, 163.

994 Stoll 1958, 266.

Museum” in Berlijn ongeveer driehonderd oude Egyptische vazen gekocht, die hij vanuit Cairo naar Berlijn stuurt. Dit zal wonderen doen voor dit museum “denn kein ägyptisches Museum der Welt hat etwas von Topfwaren aus der Pharaonenzeit”.⁹⁹⁵

Naast het verzamelen van voorwerpen die niemand heeft houdt hij zich ook met veldobservaties bezig. In Nubië keek Schliemann hoe men spon en hoe men vaatwerk maakte. Alles leek hier precies op wat hij in Troje gevonden had. Deze etnologische observaties stelden hem in staat om zich een beeld van het alledaagse leven in Troje te maken.

Naast het doen van dit soort observaties en het kopen van Egyptische vazen voor “zijn” museum houdt hij zich ook nog met iets bezig waar in zijn tijd zelden naar gekeken werd: de prehistorie van Egypte. In Nubië verzamelde hij grote hoeveelheden werktuigen van dioriet. Op elk daarvan vermeldt hij de vindplaats. Vanaf zijn kameel zag hij met enige regelmaat dit soort voorwerpen in het zand liggen en steeds weer liet hij die oprapen. Het waren altijd zeer ruwe werktuigen. Slechts een keer vond hij in de woestijn een gepolijste bijl van dioriet en tussen de resten van de vesting Kubban, die uit de faraotijd stamde, vond hij een gepolijste lanspunt van vuursteen. Hij vond ook een groot aantal mesachtige voorwerpen van vuursteen, maar alleen daar waar ook vuursteen gevonden werd. Hier twijfelt Schliemann of dit wel echt messen zijn, ze zouden ook natuurlijk ontstaan kunnen zijn.⁹⁹⁶

De reis deed Schliemanns bediende goed. Als we Schliemann mogen geloven kwam hij geheel genezen weer thuis.⁹⁹⁷

995 Stoll 1958, 267.

996 Stoll 1958, 271.

997 Stoll 1958, 282. Zie voor deze reis Meyer 1955b. Egypte werd regelmatig bezocht door mensen die aan TB leden, maar lang niet iedereen kwam genezen weer terug. Zie bv. Hyett 1851.

45. Een overwinning voor Mykene

In het voorjaar van 1886 bezochten Stillman en Francis Cranmer Penrose (1817-1903) Tiryns en Mykene. De beide heren kwamen tot de conclusie dat de schatgraven in Mykene van na de ondergang van deze plaats in 468 v.Chr. dateerden en dat het paleis van Tiryns in de Byzantijnse periode gebouwd was.⁹⁹⁸ Men was tot deze conclusie gekomen omdat de gebruikte stenen gezaagd zouden zijn. Dit argument kreeg extra waarde omdat Penrose de belangrijkste bouwhistoricus in Athene was. Dit betekende dat zowel de schatgraven, als Tiryns in de nadagen van Griekenland door een primitieve stam gebouwd waren. Met Homerus hadden ze dus absoluut niets van doen.

Een week later bracht Stillman met de Oxford classicus Henry Francis Pelham (1846-1907) een bezoek aan beide plaatsen. Pelham bevestigde de bevindingen van Stillman en Penrose.⁹⁹⁹

Op 1 juli zouden deze heren hun bevindingen op de bijeenkomst van *The Hellenic Society* in Londen toelichten. Toen Schliemann dit hoorde haastte hij zich onmiddellijk met Dörpfeld naar deze bijeenkomst. Stillman was niet aanwezig. Zijn argumenten werden door Pelham verdedigd. Penrose argument van de gezaagde stenen werd sterk verzwakt toen Schliemann aanvoerde dat een van de muren waarop hij zich baseerde in 1876 door de Griekse Archeologische Dienst gebouwd was om het terras met de graven te ondersteunen. Penrose had gelijk als hij zei dat deze stenen gezaagd waren, maar dat was niet van belang. Het waren nieuwe stenen die niets met het oorspronkelijke bouwwerk van doen hadden. Het merendeel van de aanwezigen kozen Schliemanns zijde, maar Penrose was niet overtuigd. Om hem toch te kunnen overtuigen nodigde Dörpfeld hem uit om in de zomer van 1887 samen met hem naar Tiryns en Mykene te reizen.

In de periode dat deze twee opponenten door de Peloponnesos reisden werd er in de omgeving van Troje een opvallende ontdekking gedaan:

Niet ver van het oude Troje, te Sultanie Kalessi,¹⁰⁰⁰ heeft men dezer dagen in een oud graf een mummie gevonden, met een krans van gouden

998 *Times* April 24, 1886.

999 *Times* April 29, 1886.

1000 Volgens Murray 1840 is Sultanie-kalessi het zelfde als Chanah-kalessi, het huidige Çanakkale. Murray 1840, 213 "The barrow of Hecuba is within the walls, a hillock above the town."

eikenbladeren op het hoofd en een gouden gordel. In het graf werd ook een bronzen tafeltje gevonden.

Het Turksche blad Thurik verhaalt, naar aanleiding van die vondst, nog eens de geschiedenis van den Trojaanschen oorlog welke, naar het meent, zijn meesten lezers wel "uit la belle Hélène"¹⁰⁰¹ bekend zal zijn(!). Het blad ziet in de gevonden mummie het stoffelijk overschot van Hekuba of van Andromache. Dat zal nog wel nader uitgemakt moeten worden. Maar wat daarvan zij, de vondst, welke naar Constantinopel wordt overgebracht, is zeer belangrijk.¹⁰⁰²

De mummie van Andromache, als dat geen belangrijke vondst was. Volgens dit bericht was deze vondst aan de kust bij Çanakkale gedaan. Iets later verschijnt er echter een bericht dat dit tegenspreekt:

In het dorp Bunarbaschi, 3 uren van Troje verwijderd, is door een aantal boeren onlangs eene zeer belangrijke ontdekking gedaan. Zij vonden namelijk een graf op 3 meter onder den grond, waarin zich bevonden eene met eikenloof en vruchten versierde gouden kroon, een 8 centimeter breede gordel, een vrij lange keten en 2 staven, alles van gedegen goud en zwaar. Die voorwerpen zijn naar Constantinopel opgezonden. Deze ontdekking zal tot nieuwe nasporingen betreffende de ligging van het oude Troje uitlokken en velen doen betwijfelen, of Schliemann's meening wel juist is, dat het tegenwoordige dorp of stadje Hissarlia [sic] ligt op de ruïnen van Troje.¹⁰⁰³

Dit keer ontbreekt de mummie van Andromache, maar afgaande op de andere vondsten moet het hier toch wel om dezelfde vondst gaan. Of Schliemann dit bericht niet meekreeg of dat hij ervoor koos om er niet op te reageren is onduidelijk. In de literatuur over Schliemann wordt

1001 La belle Hélène is een opera van Jacques Offenbach die in 1864 in Parijs in première gegaan was.

1002 *Het nieuws van den dag* 28-04-1887.

1003 *Deventer Dagblad* 17-08-1887. *Zierikzeesche Courant* 11-05-1887 "Oudheidkundige ontdekkingen. Eenige tijd geleden hebben een dertigtal dorpelingen onder leiding van een dervisch, gedurende den nacht zonder permissie onderzoekingen ingesteld in de omstreken van het dorp Bonnarbachi [sic], drie uur van Troje gelegen, en ontdekten op een diepte van drie meter een zeer oud graf. Zoodra de dervisch het graf zag, gaf hij zijn helpers den raad spoedig te vluchten om niet door de booze geesten uit het graf te worden aangegrepen. De dorpelingen namen verschrift de vlucht, terwijl onze goede dervisch spoedig met een drietal anderen terug kwam, het graf inging en alle voorwerpen van waarde meenam. De politie kreeg het te hooren en nam den dervisch gevangen, waarna hem al zijn opgedolven schatten werden ontnomen. Deze voorwerpen bestonden in een gouden kroon met eikebladen en vruchten versierd, een gordel van acht duim breedte, een vrij lange ketting en twee staven, alles van zuiver goud en zeer zwaar. Een commissie heeft zich gevormd om de voorwerpen, die hoogst belangrijk zijn, naar Constantinopel over te brengen. Hierdoor zal men waarschijnlijk betere aanwijzingen krijgen omtrent de ligging van het oude Troje, in tegenspraak met het gevoelen dat het dorp Hissarlic op de ruïnen van Troje is gebouwd." Dit zelfde verhaal wordt iets ingekort ook vermeldt in het *Algemeen Handelsblad* 18-09-1887.

nergens over deze vondst gesproken en dat terwijl het toch zo'n prachtig voorbeeld is van het feit dat Schliemann niet de enige was die wel eens erg grote uitspraken over zijn vondsten deed.

In de herfst ging Schliemann naar Cythera. Op achtentwintig november brengt *Het nieuws van den dag* Nederland op de hoogte:

*Dr. Schliemann moet nu op het Grieksche eiland Cerigo - het oude Cythera - bezig zijn met opgravingen van een tempel van Venus.*¹⁰⁰⁴

Schliemann slaagt geheel in zijn opzet. Hij vindt wat hij zoekt. De beroemde tempel van Cythera stond op de plaats waar nu de kerk van de Hagios Kosmas staat. Nog twee zuilen en een zuilenbasis staan op hun oorspronkelijke plaats. En de kerk zelf is uit stenen van de tempel gebouwd. Het was oorspronkelijk een vroeg-Dorische tempel. De beelden van deze tempel heeft Schliemann niet kunnen vinden en ook op andere plaatsen op dit eiland kwam niets interessants te voorschijn:¹⁰⁰⁵

Dr. Schliemann heeft op het eiland Cerigo, het oude Cythera, de overblijfselen ontdekt van een der oudste tempels van Aprodite, welke door Homerus, Herodotus en Pausanias werd vermeld.

Eene overwinning, grooter en gewichtiger nog dan deze ontdekking, heeft Schliemann echter niet lang geleden behaald. Zooals men weet, werd de oudheid van zijne voor-historische ontdekkingen te Mykenae, Tiryns en elders door velen en onder hen door mannen van gezag, betwijfeld. Een "archaeologische veldslag" die door Schliemann den 2en Juli van het vorige jaar in gezelschap der oudheidkundigen te London tegen enkele zijner voornaamste tegenstanders werd geleverd, mocht niet baten, om dien twijfel aan zijne uitkomsten geheel te doen verdwijnen. Schliemann noodigde toen een zijner voornaamste bestrijders, den heer Penrose, uit, om zich door een persoonlijk bezoek van de oudheid der bouwvallen van Mykenae en Tiryns te overtuigen. In September jl. heeft Penrose aan deze uitnoodiging voldaan, en bracht hij in gezelschap van Schliemann's architect, doctor Dörpfeld een bezoek aan de genoemde plaatsen. Thans is hij volkomen bekeerd en geeft hij hiervan, met eene zeer te prijzen openhartigheid, blijk in eenen uitvoerigen brief.

*Alle bezwaren, die tegen den ouderdom en het voor-historisch karakter van Schliemann's opgravingen zijn opgeworpen: de sporen van het gebruik van steenzagen, het gelijktijdig voorkomen van gehouwen en gebranden steen enz. enz., zij zijn ter zijde gelegd door Penrose, en de oudheid van Schliemann's ontdekkingen en hare Pelasgische oorsprong zijn door dezen vroegeren bestrijder volmondig erkend.*¹⁰⁰⁶

1004 *Het nieuws van den dag* 28-11-1887. Dit bericht komt ook voor in het *Leidsch Dagblad* van 26-11-1887 en de *Bommelsche Courant* van 30-11-1887.

1005 Meyer 1958, 278.

1006 *Nieuwsblad van Roermond* 10-01-1888.

En zo had Dörpfeld ter plaatse alle vragen van Penrose op overtuigende wijze kunnen beantwoorden en waren zijn en Schliemanns conclusies als overwinnaars uit de strijd gekomen. Met Stillman lagen de zaken iets anders. Die bleef bij zijn standpunt en publiceerde het hele verhaal opnieuw in de *Nation* van 13 juni 1889. Dit artikel bracht Dörpfeld ertoe om de wereld via een “brief uit Griekenland” in de *American Journal of Archaeology* van 1889 op de hoogte te brengen van hoe de zaken er voor stonden. Hij had indertijd samen met Penrose ook Stillman uitgenodigd, maar deze laatste had zijn uitnodiging afgewezen. Toen Stillman in de lente van 1889 in Athene was had Dörpfeld hem weer aangeboden om samen met hem naar Tiryns te gaan. Stillman had ook dit aanbod afgewezen en was met twee anderen naar Tiryns gegaan. Volgens Dörpfeld was er uit Stillmans afwijzing maar een conclusie te trekken, deze wist zelf ook hoe zwak zijn argumenten waren.¹⁰⁰⁷

1007 Dörpfeld 1889, 336.

46. Prehistorisch Egypte

De Egyptereis was Schliemann zo goed bevallen dat hij in het voorjaar van 1888 opnieuw naar dit land ging. Hoewel zijn vrouw ook nu weer niet mee wilde ging hij deze keer niet alleen:

*Schliemann zal binnenkort, in gezelschap van prof. Virchow, een wetenschappelijke reis door Egypte maken.*¹⁰⁰⁸

Dit keer is het niet alleen vakantie, maar moet er ook nog gegraven worden:

Prof. Virchow is dezer dagen, vergezeld van prof. Mommsen,¹⁰⁰⁹ uit Berlijn vertrokken naar Alexandrië, om met Dr. Schliemann, bij het Ramleh-station, te zoeken naar overblijfselen uit den tijd van Cleopatra, en vervolgens, zoo bericht men, naar het graf van Alexander den Grooten.

Wat de laatstgenoemde onderzoekingen betreft, herinnert men uit Pera (Constantinopel), dat daar sedert verleden jaar de sarcophaag van Alexander den Grooten bewaard wordt, welke door Hamli Bey te Sidon gevonden werd. Het fraaie beeldhouwwerk, waarmede die praalkist is versierd, laat, zoo bericht men, geen twijfel omtrent den inhoud over.

Er is ook, sedert 1802 in het "British Museum", te Londen, een sarcophaag van Alexander den Grooten, welke ook al voor de echte gehouden wordt.

Volgens Diodorus van Sicilië werd het stoffelijk overschot van den grooten Alexander in een gouden kist van Babylon naar Alexandrië overgebracht.

*Misschien gaan nu de geleerde heeren nog een echten sarcophaag van den beroemden veroveraar zoeken.*¹⁰¹⁰

Al in 1883 was er sprake van geweest dat Schliemann in Egypte zou gaan opgraven. De in 1882 opgerichte Egypt Exploration Society en het daaruit voortkomende Egypt Exploration Fund zochten een archeoloog die voor hen Naucratis op wilde graven. Schliemann werd als eerste door hen benaderd. Hij reageerde enthousiast, maar verder kwam men niet. The Franse egyptoloog Gaston Camille Charles Maspero (1846-1916),

1008 *Middelburgsche Courant* 27-01-1888.

1009 Theodor Mommsen (1817-1903).

1010 *Het nieuws van den dag* 12-03-1888.

die als directeur van het Egyptisch museum in de praktijk de opgraafvergunningen verdeelde, was tegen. Die vond Schliemann te grof en tactloos. Hij was bang dat deze moeilijkheden met de regering zou veroorzaken en uiteindelijk zelf met de roem zou gaan strijken als er wat belangrijks gevonden werd.¹⁰¹¹ In plaats van Schliemann nam de Egypt Exploration Fund de nog jonge William Matthew Flinders Petrie (1853-1942)¹⁰¹² aan.

Schliemann reisde een maand voordat Virchow kwam naar Egypte. Hij wilde de graven van Alexander de Grote en de latere Ptolomäers vinden, maar kreeg geen toestemming om op de plaats waar hij ze vermoedde te graven. Om gedurende deze maand toch wat te doen ging hij toen, omdat hij daar wel toestemming voor kon krijgen, bij Ramele graven. Hij vermoedde dat hier het paleis van de Ptolomäen geweest was. Deze opgraving duurde tot Virchow op 22 februari in Alexandrië aankwam.¹⁰¹³ Schliemann kon zich er, naar eigen zeggen, niet toe zetten om verder te graven omdat het paleis en de tuinen volgens Strabo een kwart tot een derde van de hele stad besloeg. Bij een dergelijke oppervlakte werd het een kwestie van geluk en daar wilde Schliemann niet op gokken. En dat terwijl het geluk ook dit keer aan zijn kant was. Hij vond een marmeren vrouwenhoofd met een prachtig bewaard gebleven gezicht, neus en haartooi. Dit gezicht deed hem onmiddellijk aan Cleopatra denken. Hoewel hij bij zijn werk goed bewaakt werd lukte het hem toch om deze kop voor de ogen van zijn bewakers te laten verdwijnen, hoewel die wel tachtig pond zwaar was. In een kistje smokkelde hij deze kop als handbagage door de douane.¹⁰¹⁴

En zo was het Schliemann weer gelukt om een opgegraven object een land uit te smokkelen en ook dit ging naar Berlijn.

Nadat Virchow aangekomen was maakten de twee vrienden een reis over de Nijl.

Prof. Virchow heeft uit Luxor (Thebe) een brief gezonden aan de Weldsche. Wissensch. Corresp. omtrent de expeditie door hem, te zamen met Dr. Schliemann, op de Nijl ondernomen

1011 Drower 1995, 66.

1012 In de Angelsaksische wereld wordt Petrie vaak als “de eerste echte” archeoloog gezien. Zie bv. Glyn Daniel 1981, 140. Petrie zou de eerste geweest zijn die het belang van scherven in zag, die zijn opgravingen goed beschreef, gedetailleerde kaarten vervaardigde en snel publiceerde. Of Petrie deze methoden onafhankelijk van Schliemanns publicaties ontwikkelde heb ik niet kunnen ontdekken.

1013 Stinde 1888, 33 “Schliemann war gerade in Alexandrien gewesen, das Haus der Kleopatra auszugraben, und er hat auch einige Stufen freigelegt, denen blos der dazugehörige Palast fehlt. Wegen mohamedanischer Umtrieb mußten die Forschungen aufgegeben werden, so interessant es gewesen wäre, zu erfahren wie diese Frau wohnte, gegen deren Schönheit niemand ankonnte.”

1014 Meyer 1936, 278. Schindler's 1986 idee dat deze kop niet uit Egypte zou komen vindt ik niet overtuigend.

Hij vertrok met dien geleerde uit Alexandrië met een boot, welke krijgs- en mondbehoefden moest brengen aan de troepen te Wadi Halfa. Bij den eersten waterval werden zij aangevallen door Darwischen,¹⁰¹⁵ die met hunne benden het land onveilig maken; maar zij sloegen de aanvallers terug, schoten den aanvoerder dood, en verwondten vele anderen. De volgende dagen verliepen rustiger, zoodat de beide geleerden zich aan de studie van Nubië konden wijden.

Te Wadi Halfa werden zij zeer goed ontvangen door Generaal Grenfell.¹⁰¹⁶ Maar de vijandige benden der Darwischen beletten hun, vele wetenschappelijke tochten in den omtrek te doen.

De terugreis werd zonder hindernissen volbracht, en den 15en Maart kwamen de reizigers te Luxor aan, waar zij, ondanks de groote warmte, hunne onderzoekingen van oude gebouwen en gedenkteeken ijverig voortzetten. Den 22en Maart zouden zij naar Denderak [Dendera] en Alydos [Abydos] gaan en later naar Fayum [Fayoum], waar zij Schweinfürth hopen te ontmoeten.¹⁰¹⁷

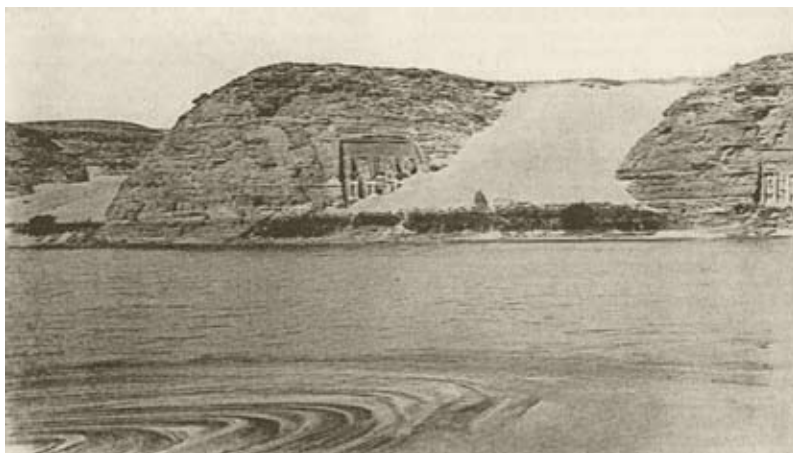
Dat het hier inderdaad om meer dan een vakantiereisje ging kunnen we zien aan wat Virchow erover geschreven heeft. Het eerste wat hij, samen met Schliemann, onderzocht was de vindplaats bij Helwan van ruwe vuurstenen werktuigen. In 1871 had Wilhelm Reil (1820-1880) een hier verzamelde collectie vuurstenen werktuigen naar Berlijn gestuurd. John Evans (1823-1908) die een soortgelijke collectie uit Helwan ontvangen had was van mening dat deze werktuigen uit het paleolithicum stamden. Helwan ligt links van het station vanwaar men de ruïnes van Memphis bezoekt, op de rechter Nijloever. De bodem stijgt er snel en via een overgangsgebied komt men bij de woestijn. Hier ligt op 35 meter boven de Nijl een plateau. Daarop ligt aan de voet van steile bergen Bad Helwan met haar warme zwavelbronnen. In de omgeving van deze bronnen zijn plaatsen waar men grote hoeveelheden vuursteensplinters aan de oppervlakte in het zand vindt. Virchow gaat ervan uit dat deze splinters recent bij toeval of opzettelijk ontstaan kunnen zijn. De vuursteensplinters uit Helwan zijn namelijk heel klein, veel kleiner dan bijvoorbeeld die uit Thebe. Veel van de stukken die Virchow zag maakten op hem de indruk dat ze toevallig ontstaan waren.¹⁰¹⁸ En zo is Virchow door een bezoek aan de vindplaats gaan twijfelen of het hier wel werkelijk om stenen werktuigen gaat.

1015 Het ging hier niet om Darwischen, maar om Mahdists.

1016 Sir. John Grenfell Maxwell (1859-1929). De strijd waarover hier gesproken wordt is de Sudanese Mahdist Revolt. Dit was een Jihad die in 1870 door Muhammad Ahmad uitgeroepen was. De vijandigheden die hierdoor ontstonden werden pas in 1898 definitief in het voordeel van de Britten beslist.

1017 *Het nieuws van den dag* 12-04-1888.

1018 Virchow 1888, 354-355.

Abu Simbel gezien van de tegenoverliggende oever gefotografeerd door Virchow.

Wat betreft het bestaan van een paleolithicum of zelfs maar een stenen tijdperk in Egypte levert Helwan geen doorslaggevend bewijs. De twee heren zoeken echter verder. Van Bab-el-Moluk reizen ze door een compleet steriel kalklandschap onder de brandende zon naar Deir-elBahri. Deze vlakte was bezaaid met vuursteenscherven waarvan de meeste er als afval uitzagen. Daartussen vonden ze echter ook een aantal grotere stukken die volgens Virchow zeker door mensen gemaakt waren.¹⁰¹⁹ Virchow meldt dat ze op vuurstenen werktuigen uit St. Acheul lijken. Hiermee verwijst Virchow naar de vondsten van Jacques Boucher de Crèvecœur de Pertes (1788-1868). Deze publiceerde in 1847 in zijn *Antiquités Celtiques et Antédiluviennes* afbeeldingen van zeer primitieve stenen werktuigen die hij in de grindlagen in de omgeving van Abbeville had gevonden. In het begin wilde niemand geloven dat het hier werkelijk om werktuigen ging, maar nadat o.a. John Evans in 1859 de originaliteit van deze werktuigen had bevestigd werd men het er al snel over eens dat ze uit het begin van het paleolithicum moesten stammen. In 1872 stelde Gabriel de Mortillet (1821-1898) op het Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques in Brussel voor om Lartets, op paleolithische gegevens gebaseerde systeem, te vervangen door een systeem dat zich baseerde op de vorm van de stenen werktuigen. Dit voorstel werd aangenomen en daarna spreekt men over:

Acheuléen
Moustérien
Solutréen
Magdalénien

¹⁰¹⁹ Virchow 1888, 358.

De hier door Virchow en Schliemann gevonden stenen werktuigen behoorden dus tot de oudste periode van het paleolithicum.

Een jaar eerder heeft Schliemann een aantal merkwaardige stukken dioriet gevonden. Kogels van het formaat van een appel of een sinaasappel. Dat ze door mensen gemaakt waren was duidelijk, maar waarvoor ze gediend hadden wist Schliemann niet. Virchow wist dat wel. Het waren hamerstenen waarmee men andere werktuigen gemaakt had. Virchow wist onmiddellijk wat het waren omdat men ze ook in Europa regelmatig vond.¹⁰²⁰

Op de terugreis verlieten Schliemann en Virchow de Egyptische steentijd. Ze gingen naar de Fayum waar Flinders Petrie een groot aantal beschilderde sarcofagen opgegraven had. Petrie staat erom bekend dat hij één van de eerste zorgvuldige opgravers in Egypte was, maar dat kwam later. In de Fayum groef hij het ene graf na het andere uit en omdat hij alleen in de beschilderde sarcofagen geïnteresseerd was gooide hij de erin gevonden menselijke resten achtereel weg. Het hele gebied was dan ook bezaaid met schedels en beenderen toen Schliemann en Virchow er aankwamen. Op drie april ontmoetten ze Petrie. Deze beschreef Schliemann als kort met een rond gezicht, een rond hoofd en grote ronde ogen achter een bril. Het was een dogmatische vrolijke man, constant op zoek naar feiten. Virchow was rustig, met een vriendelijk gezicht en een prachtige grijze baard. Samen met Virchow en Schliemann kwam ook Georg August Schweinfurth (1836-1925) ¹⁰²¹ mee. Dit was een benige gebruide man van onduidelijke leeftijd, een onvermoeibaar

Medinet-el-Fayum gefotografeerd door Virchow.

1020 Virchow 1888, 362.

1021 Duits botanicus en Afrikareiziger. Vestigde zich in 1875 in Cairo.

botanist. Petrie toonde hem een bloemenslinger van rode rozen die hij in een van de graven gevonden had. Schweinfurth kon ze meteen voor hem determineren. Petrie verbaasde vervolgens het gezelschap door elke scherf die hem gegeven werd te dateren. Schliemann en Petrie vonden elkaar in het belang dat ze aan scherven hechtten. Schliemann vertelde Petrie dat hij bezig was een totale collectie scherven van alle verschillende typen voor “zijn” museum in Berlijn aan te leggen. Petrie antwoordde dat hij een complete collectie hele potten aan het Britisch Museum aangeboden had en dat die collectie afgewezen was. Schliemann was er zeker van dat elk Duits museum deze collectie met open armen in ontvangst genomen zou hebben. Of hij gepoogd heeft deze verzameling van Petrie te kopen is niet bekend. Hij is uiteindelijk in The Ashmolean Museum in Oxford terechtgekomen. Voor Virchow was dit een dag om nooit te vergeten. Hij mocht alle schedels hebben die er lagen en Petrie beloofde hem dat hij in de toekomst alle schedels voor Virchow zou bewaren. Hij verwachtte dat er nog zeker vijftig bij zouden komen. Schliemann schijnt uiteindelijk minder onder de indruk geweest te zijn van Petries dateringmethoden dan Petrie oorspronkelijk dacht. Aan Virchow vertelde hij dat hij betwijfelde of Petrie werkelijk prehistorisch aardewerk kon dateren.¹⁰²² Hiermee had hij ongetwijfeld gelijk. Petrie ontwikkelde zijn beroemde sequensdatingtechniek, waarmee hij de relatieve ouderdom van prehistorisch Egyptisch aardewerk kon vaststellen pas rond 1894 bij zijn opgravingen in de omgeving van Naqada. Om wat uit te rusten brachten ze een paar dagen door op een landgoed in de omgeving van Fayum. Natuurlijk moesten ook Schliemann en Virchow hun geluk op het beroemde grafveld uitproberen. Op paasdag gingen ze met enige arbeiders aan de slag. Virchow koos een klein, schijnbaar onbeschadigd, heuveltje waarvan de basis een doorsnede had van 5 en een halve meter en dat een hoogte had van 80 centimeter. De met scherven overdekte heuvel werd omgeven door een muurtje van bewerkte rechtopstaande stenen. Onder deze stenen ring bevond zich, iets verder naar buiten een tweede ring. Ze vonden een laag met scherven van dikwandige potten die al gebroken waren voor ze in de grond terecht kwamen. Alleen twee kleine potjes en een napje waren niet kapot. Schliemann had een grotere heuvel genomen, die verder dezelfde inrichting had. Ook hierin werd niets gevonden dat aan een graf herinnerde. Ze doorzochten nog een aantal andere heuveltjes, maar overal was het resultaat hetzelfde. Dit waren, in tegenstelling tot wat ze gedacht hadden, geen graven. Omdat er overal in deze heuveltjes een laag Nijlslip gevonden werd raakten

1022 Drower 1995, 137-138.

Schliemann en Virchow ervan overtuigd dat ze ooit bij de watervoorziening voor het een of ander gebruikt waren. Wat men zich bij dat een of ander moest voorstellen werd niet uitgewerkt.¹⁰²³

Terug in Cairo wachtte hen nog een verrassing:

*Aan Virchow werd, toen hij te Kairo was, door dr. Salem Pascha een diner aangeboden. 15 Egyptische en 15 Europeesche doctoren waren de gasten; deze laatsten behoorden tot 8 verschillende natiën en de meesten konden 4 talen vloeiend spreken, geen minder dan 2. Schliemann, Virchows reisgenoot, die mede aan het diner deelnam, spreekt alle talen van Europa, met uitzondering van het Finsch.*¹⁰²⁴

Terug in Griekenland maakte Virchow samen met Schliemann en zijn vrouw noch een tochtje door de Peloponnesos¹⁰²⁵ alvorens hij weer naar Berlijn terug keerde.

Omdat er anderen waren die meer handigheid hadden in het verkrijgen van Egyptische vergunningen dan Schliemann had het *Nieuwsblad van Heusden en Altena* op 10 oktober 1888 groot nieuws voor haar lezers:

*In Alexandrië is een graf ontdekt, dat den oudheidkundigen waarschijnlijk stof voor vele onderzoekingen zal opleveren. Het is namelijk, naar men vermoedt, het graf van Alexander den Groote, waarnaar dr. Schliemann verleden winter vergeefs heeft gezocht.*¹⁰²⁶

1023 Virchow 1888, 387-391.

1024 *Leidsch Dagblad* 12-05-1888.

1025 Virchow 1888, 391.

1026 *Nieuweblad van Heusden en Altena* 10-10-1888.

47. Een badinrichting op Texel

In maart 1888 schreef Schliemanns oude reisgenote, Engeline de Reede, hem weer een brief. Terwijl de briefwisseling stil had gelegen was zij via Middelburg in Brussel terechtgekomen:

*Brussel 14-4-1888
Avenue de la Reine 332*

*Den WelEdelHoogGeleerdenHeer
dr H. Schliemann
Athene*

Hoog Geëerde Heer,

Ofschoon het reeds 6 jaar geleden is, dat ik de eer en het genoegen had kennis met U te maken, en een zoo lang tijdverloop het tegenover ieder ander gewaagd zou doen zijn om zich op die kennismaking te beroepen, bij iemand met zulk een herinneringsvermogen als het Uwe is zulks zeker niet vergeefs.

Uit Uwe gesprekken bleek mij met welk een wilskracht U zich den weg gebaand hebt tot het geen wat dr Schliemann nu is, een van Europa's meest beroemde mannen. Aan Holland gevoeldet gij U gehecht, omdat het U indertijd herbergzaam opgenomen had, en ofschoon zulks vele, vele jaren geleden is.

Nu eene Hollandsche zich tot U wendt, om Uwe hulp is dat beroep zeker niet tevergeefs. De zaak is namelijk deze. Door langdurige studie ben ik er in geslaagd om op gebied van monteeren van fijne balanse [sic] en leveren van accuraat fijn gewicht goed werk te leveren. Daardoor ben ik thans het leidend hoofd van eene firma. Bijgaand zend ik onder drukwerk prijs-courant v/d firma wier belang ik hier behartig, voor wie ik werk, en die op zijn gebied uitstekend werk levert, namelijk de firma Becker & Sons te Rotterdam. Becker & Sons balanse zijn aan alle Universiteiten in Duitschland, Engeland, Amerika, Spanje, Frankrijk in gebruik.

Uit den catagolus [sic] kan U genoegzaam zien van welke aard het fabrikaat.

Zoudt U nu zoo goed willen zijn, U, die onder alle geleerden zoo bekend zijt, om onder Uwe collega's bijgelegenheid hierop opmerkzaam te maken, of mij eenige hunner adressen te zenden, dan kan ik zelve hun

schrijven en hun mijne prijs-couranten zenden. Hoe meer adressen U mij zendt hoe aangenamer mij zulks zou zijn. In voorbaat reeds betuig ik U mijn hartelijke dank voor Uw voor mij gedane moeite, hopende spoedig een antwoord te vernemen teeken ik met een beleefde en hartelijke groet ook aan Mevrouw Uwe echtgenoot

*UwDwDn
E.L. de Reede*

*Mijn adres is als inliggende kaart, voor particuliere correspondentie gelieve U er bij te voegen Pour Mle de Reede.*¹⁰²⁷

De Firma waarvoor Engeline de Reede werkte heeft een geschiedenis die Schliemann waarschijnlijk wel aangesproken had. In 1836 was Christopher Becker uit Arnhem naar New York gegaan. Twee van zijn zoons, Christian en Ernest vergezelden hem, maar zijn andere twee zoons, Jule en Henry, bleven in Arnhem achter. In 1854 stichtte Christopher Becker samen met zijn twee meegekomen zoons in New York de firma Becker & Sons. Men maakte nautische en astronomische instrumenten. In 1861 verhuisden vader en zonen, in verband met de Amerikaanse Burgeroorlog, terug naar Nederland. Ze begonnen met het bouwen van balansen in Antwerpen. Vermoedelijk kwamen Jule en Henry nu ook in de zaak. In 1865 gingen vader, Christian en Ernst weer terug naar Amerika. Jule en Henry begonnen Becker and Sons in Rotterdam en Delft en H.L. Becker Fils in Brussel.¹⁰²⁸

Of Schliemann haar antwoordde en aan adressen hielp is onbekend. Opvallend is echter dat hij haar brief bewaarde. Het is mogelijk dat Schliemann iets van zich heeft laten horen, maar het is aannemelijker dat hij dat niet deed en dat Engeline aan het eind van het jaar voorzichtig een tweede poging deed door hem een Nieuwjaarsgroet te sturen.

Brussel, 25-12 1888

*Den WelEdelHoogGeleerdenHeer
dr H. Schliemann
Athene*

Engeline de Reede, die in Augustus 1882 het voorrecht had, met U kennis te maken (aan boord der "Vesta" stoomer van Athene naar Triëst) biedt U bij den aanvang van het jaar 1889 hare beste wen-

¹⁰²⁷ Gennadius Library Nr. 101971, Box: Folder 102:3. Na 1912 verkocht de firma Joseph M. Maibem & Co. in Dublin uit België afkomstige balansen met op het etiket: "Made in Belgium. E.L. de Reede succr." Na 1920 worden er in Zwitserland balansen verkocht met op het etiket: "Henry-Louis Becker, A. Catteaux & R. Guelton, Nachfolger von E.L. de Reede".

¹⁰²⁸ The Torbal RX website.

schen aan, en verzoekt U Mevrouw Schliemann een gelukkig jaar toe te wenschen.

Mij in Uw beider vriendelijke herinnering aanbevelend teeken ik mij hoogachtend

*UwDwDn
Engeline L de Reede
144 reu Masui
Bruxelles¹⁰²⁹*

Intussen was er in september in *Schuitmakers Purmerender Courant* een opvallend artikeltje verschenen:

De badinrichting, die men voornemens is op Texel in het leven te roepen. zal genoemd worden naar Dr. Schliemann, de beroemde opgraver van zoovele kunstschaten. Deze heer bevindt zich thans nabij Morea in Griekenland, om ook daar opgravingen te doen.

Dr. Schliemann maakte voor ruim 50 jaren deel uit van de bemanning eener Pruisische brik, die in de Eierlandsche gronden schipbreuk leed. De geheele equipage werd gered en vond bij de familie Brans tijdelijk een onderkomen. Allen gingen naar Pruissen terug, behalve een lichtmatroos, die in Amsterdam op een handelskantoor een werkkring vond. De jongeling was dertig jaren later rijk en zocht toen Texel op, om zijne redders nog eens te zien. Zij waren echter allen dood.

Toen ging hij een bad in de Noordzee nemen, ter plaatse waar hij eens als schipbreukeling was geland. Op die plaats nu wil men de badinrichting bouwen, die naar den voormaligen scheepsjongen zal heten.¹⁰³⁰

De arme dienstbode voor wie men nog in 1880 bij Schliemann voor ondersteuning aangeklopt had komt in dit verhaal niet voor.

Een soortgelijk bericht verscheen op 2 oktober 1888 in *De Zeeuw*:

Op het eiland Tessel zal mettertijd een badinrichting tot stand gekomen [sic], die men noemen zal naar dr. Schliemann, den vermaarden opgraver van kunstschaten. Deze geleerde toch maakte eenmaal deel uit der equipage van een Pruisische brik, die in de Eierlandsche gronden schipbreuk leed. Hij was toen lichtmatroos. Eerst op Tessel verpleegd, bleef hij later, te Amsterdam achter, kreeg er een plaats op een handelskantoor, en was dertig jaren later een gezeten koopman. Nadat hij fortuin had gemaakt, besloot hij het eiland en zijn redders nog eens op te zoeken. Op de plek, waar hij eenmaal als schipbreukeling aan wal gezet was, ging hij een bad nemen in de Noordzee. Van zijn redders was echter niemand meer in leven. De badinrichting nu, die men

1029 Gennadius Library Nr. 102912, Box: Folder 103:5.

1030 *Schuitmakers Purmerender Courant* 30-09-1888.

*in het leven tracht te roepen, zou nabij de plek, waar dr. S. eens landde en in latere jaren baadde, worden gebouwd.*¹⁰³¹

De volgende dag komt een soortgelijk bericht in de *Zierikzeesche Courant*:

Een stuivertje kan vreemd rollen!

*Vóór ruim 50 jaren strandde in de Eierlandsche gronden een Pruisische brik. Het volk, dat gered en eenigen tijd op Tessel verpleegd werd, vertrok spoedig weer naar het vaderland. Alleen de scheepsjongen bleef achter en zocht te Amsterdam op een handelskantoor een plaats. Hij klom van trap tot trap en was dertig jaren later een rijk koopman. Toen hij veertig jaren na de schipbreuk Tessel bezocht, om zijn redders nog eens te zien, vond hij geen der kloeke mannen meer in leven. Op de plek waar hij bijna eenmaal was verongelukt, nam hij een bad in zee. De scheepsjongen van voorheen is nu een beroemd man geworden. Zijn naam is Schliemann, die zich thans in Griekenland nabij Morea met opgravingen bezighoudt van de verwoeste oude stad Mycenae. Op de plek waar de beroemde Schliemann eens aan 't strand kwam en later een bad nam, bestaat nu het voornemen een bad-inrichting in het leven te roepen, welke naar dr. Schliemann zal genoemd worden.*¹⁰³²

Weer een dag later komen ook de *Zierikzeesche Nieuwsbode* en de *Schager Courant* met het nieuws:

Ruim eene halve eeuw geleden strandde in de Eierlandsche gronden eene Pruisische brik.

Het scheepsvolk werd gered en tijdelijk verpleegd bij de familie B. in het Eierlandsche Huis op Texel. Niet lang na de schipbreuk vertrok de bemanning naar het vaderland. met uitzondering van een ligtmatroos, die op een handelskantoor te Amsterdam een werkkring zocht en vond. De kantoorbediende klom van trap tot trap op, bragt het tot chef en mogt na dertig jaren een vermogend man heeten. Toen besloot hij nog eens het eiland te bezoeken, waar hij als schipbreukeling een goed onderkomen had gevonden, en tevens zijne redders nog eenmaal terug te zien. Dit laatste was niet meer mogelijk, doordien allen overleden waren. Eer de vreemdeling weer vertrok, toog hij naar de plek waar hij eens aan land was gekomen en hij nam daar een verfrisschend bad in de Noordzee. Toen vertrok hij naar Parijs, waar hij destijds woonde. Thans houdt de voormalige scheepsjongen zich bezig met opgravingen in Griekenland. Zijn naam is wereldvermaard geworden. Hij heet dr. Schliemann.

1031 *De Zeeuw* 02-10-1888.

1032 *Zierikzeesche Courant* 03-10-1888.

*Thans wenscht men zijn naam te verbinden aan de badinrichting die men hier poogt te stichten nabij de plek waar eens de voormalige schipbreukeling voet aan wal zette. Of de plannen, door de firma Koning en Co, ontworpen, verwezenlijkt zullen worden, kan slechts de tijd leeren.*¹⁰³³

Uit Texel wordt gemeld:

*Zooals reeds gemeld is, schijnen de plannen tot oprichting eener badinrichting aan het Tesselsche strand meer kans te hebben, te worden verwezenlijkt. De firma Koning & Co., die daartoe sinds eenigen tijd krachtige middelen aanwendt, heeft, naar men verzekert, het voornemen, zoo de badinrichting tot stand komt, deze naar dr. Schliemann, den vermaarden opgraver van zoovele kunstschaten, te noemen. Deze geleerde toch, maakte eenmaal deel uit der equipage van een Pruisische brik, die in de Eierlandsche gronden schipbreuk leed. Nadat de voormalige lichtmatroos fortuin had gemaakt, besloot hij om het eiland en zijne redders nog eens op te zoeken. Op de plek waar hij eenmaal als schipbreukeling aan wal was gezet, ging hij een bad nemen in de Noordzee. Van zijne redders was echter niemand meer in leven. De badinrichting nu, die men in het leven tracht te roepen, zou nabij de plaats, waar dr. S. eens landde en in latere jaren baadde, worden gebouwd.*¹⁰³⁴

Op 6 oktober bereikt dit bericht ook het centrum van Nederland wanneer het door de *Nieuwe Amersfoortsche Courant* wordt gebracht:

De Badinrichting, die men voornemens is op Texel in het leven te roepen, zal genoemd worden naar Dr. Schliemann, de beroemde opgraver van zoovele kunstschaten. Deze heer bevindt zich thans nabij Morea in Griekenland, om ook daar opgravingen te doen.

Dr. Schliemann maakte voor ruim 50 jaren deel uit van de bemanning eener Pruisische brik, die in de Eierlandsche gronden schipbreuk leed. De geheele equipage werd gered en vond bij de familie Brans tijdelijk onderkomen. Allen gingen naar Pruissen terug, behalve een lichtmatroos, die in Amsterdam op een handelskantoor een werkkring vond. De jongeling was dertig jaren later rijk en zocht toen Texel op, om zijne redders nog eens te zien. Zij waren echter allen dood.

*Toen ging hij een bad in de Noordzee nemen, ter plaatse waar hij eens als schipbreukeling was geland. Op die plaats nu wil men de badinrichting bouwen, die naar den voormaligen scheepsjongen zal heeten.*¹⁰³⁵

1033 Zierikzeesche Nieuwsbode 04-10-1888.

1034 Schager Courant 04-10-1888.

1035 Nieuwe Amersfoortsche Courant 06-10-1888.

Op 9 oktober bereikt dit bericht zelfs zuid Nederland wanneer het *Nieuwsblad van Roermond* een artikel overneemt uit de *Haarlemmer Courant*:

Ruim eene halve eeuw geleden strandde in de Eierlandsche gronden eene Pruisische brik.

Het scheepsvolk werd gered en tijdelijk verpleegd bij de familie B. in het Eierlandsche Huis op Texel. Niet lang na de schipbreuk vertrok de bemanning naar het vaderland, met uitzondering van een lichtmatroos, die op een handelskantoor te Amsterdam een werkkring zocht en vond. De kantoorbediende klom van trap tot trap op, bracht het tot chefen mocht na dertig jaren een vermogend man heeten. Toen besloot hij nog eens het eiland te bezoeken, waar hij als schipbreukeling een goed onderkomen had gevonden, en tevens zijn redders nog eenmaal terug te zien. Dit laatste was niet meer mogelijk, doordien allen overleden waren. Eer de vreemdeling weer vertrok, toog hij naar de plek, waar hij eens aan land was gekomen en hij nam daar een verfrisschend bad in de Noordzee. Toen vertrok hij naar Parijs, waar hij destijds woonde. Thans houdt de voormalige scheepsjongen zich bezig met opgravingen in Griekenland. Zijn naam is wereldvermaard geworden. Hij heet dr. Schliemann. Men wenscht nu zijn naam te verbinden aan de badinrichting, die men hier poogt te stichten nabij de plek, waar eens de voormalige schipbreukeling voet aan wal zette. Of de plannen, door de firma Koning & Co. ontworpen, verwezenlijkt zullen worden, kan slechts de tijd leeren.¹⁰³⁶

Waarschijnlijk is dit artikel in nog wel meer kranten te vinden, maar zo is het wel duidelijk. De firma Koning & Co. wilden op Texel een badinrichting beginnen en door die aan de naam Schliemann te verbinden ging dit verhaal, op de rug van de meegeleverde Schliemann mythe, als een lopend vuurtje door het land. De arme drenkeling die miljonair werd en die nu op het eiland waarop hij aanspoelde geëerd zou worden. Opvallend is dat al die kranten het bericht van elkaar overnemen zonder dat men zelf ook maar enig eigen onderzoek doet. Een dergelijk onderzoek had op dat moment nog heel goed gekund en had voorkomen dat ze allemaal dezelfde fout de wereld in geholpen hadden. Niet iedereen die Schliemann na zijn redding bijgestaan had was namelijk dood. Maartje Kuiper leefde nog. Of het door het voornemen om een Badinrichting naar hem te noemen kwam is niet duidelijk, maar op 10 oktober 1888 schreef de onderwijzen van het eiland, J. Daalder, met haar belang voor ogen, aan Schliemann:

1036 *Nieuwsblad van Roermond* 09-10-1888.

*Den Weledelen Zeergeleerden
Heer Dr. Schliemann*

M!

Een vijftigtal jaren geleden heeft U schipbreuk geleden op het eiland Texel (Nederland). Door de hulp van eenige kloeke mannen werd ge in het leven gespaard. Een tiental jaren geleden is U op Texel geweest, om te zien of er nog van uwe redders in het leven waren, doch deze waren reeds allen overleden. Doch de vrouw, die U heeft opgepast, leefde nog en leeft ook nu nog.

De ondergeteekende heeft alle mogelijke inlichtingen van deze vrouw gevraagd en het is hem gebleken, dat U juist de bedoelde persoon is geweest.

Deze vrouw is nog in 't bezit van eene zeemanskist welke haar door U is geschonken geworden.

Ware het, dat bovenbedoelde vrouw ruim brood had, ondergeteekende zou het niet wagen zich tot U te wenden. Doch deze vrouw is eene arme weduwe en afhankelijk van de liefdadigheid harer dorpsgenooten.

De naam van deze vrouw is Maartje Kuiper, weduwe van Cornelis Vonk.

De ondergeteekende waagt het, buiten den wil van Maartje Kuiper, U het bovenstaande onder het oog te brengen. Mocht U somtijds twijfelen aan de waarheid, gelieve U dan om inlichtingen te wenden tot den Burgemeester van Texel.

Mocht U somtijds iets naders willen vernemen omtrent lot en leven der vrouw, welke U in een vreemd land tijdens eene ziekte heeft opgepast, gelieve U dan te wenden tot ondergeteekende, welke zich bereid verklaart tot het doen van alles, wat op bovenstaande betrekking heeft.

Mocht U somtijds schriftelijk willen berichten aan Maartje Kuiper, gelieve dan uw brief te adresseeren aan ondergeteekende, daar Maartje Kuiper niet kan lezen noch schrijven.

Hiermede heeft de ondergeteekende de eer zich hoogachtend te noemen

*Uedwdienaar
J. Daalder
Onderwijzer
Oosterend op Texel, Koningrijk der Nederlanden
10 October 1888¹⁰³⁷*

1037 Gennadius Library Nr. 102560, Box:Folder 103:3.

Het schijnt dat Schliemann, die al een aantal behoeftige Mecklenburgers ondersteunde,¹⁰³⁸ niets aan Maartje Kuiper gegeven heeft.

Het is niet aannemelijk dat Schliemann op dit moment van zijn leven Nederlandse kranten las. Hij wist dus nog van niets toen Koning & Co. hem op 28 februari 1889 schreven:

Holland Texel 28 feb 89

Zeer waarde Heer!

U was het zelve die mij voor veele jaren mededeelde dat U als jongeling aanboord van een Brikschip op onze kust

Texelschekust Eijerland

Schipbreuk leed. U informeerde mij dat U behoefte gevoelde dat Eiland nog eens te bezoeken en nam een zeebad.

Zulks is ons niet vergeten en nu dat wij nog dagelijks in de nieuwsbladen van U lazen, hebben wij de wetenschap dat U nog in leven is.

Wij informeren Ued zeer beleefd dat wij voornemens zijn op die Strandkust een Paviljoen (badinrigting) te bouwen en dat Paviljoen zeer gaarn zoude noemen

Schliemann

Wil ons svp informeren of Ued zulks goedkeurt

De Paviljoen wordt op klijne [sic] schaal begonnen zoodat het kapitaal voorlopig niet groot zal zijn.

Wij houden ons tot alle steun van U ten zeerste aanbevolen

Uw geacht antwoord zal ons aangenaam zijn

Hoogachtend

Koning & Co¹⁰³⁹

1038 Stoll 1958, 240 "Auch ich Sorge für arme Mecklenburger und habe seit zwanzig Jahren keinen Pfennig Zinsen gesehen von 50 000 Dollars siebenprozentiger amerikanischer Hypotheken, die bei Schröder in Hamburg liegen, denn der Ertrag derselben erfreut so viele Mecklenburger, und stirbt einer davon, so sind schon immer wieder neue Kandidaten, die ihre Stelle einnehmen."

1039 Gennadius Library Nr. 103240 Box:Folder 104:2.

48. Bötticher

Schliemann was nu 67 jaar en door onder andere zijn Egypte reizen ontstaat het beeld dat hij het, nu de grote opgraving op Kreta niet door ging, wat rustiger aan was gaat doen. Sinds 1883 ontstond er echter een probleem dat Schliemann niet naast zich neer kon leggen en dat zijn rust absoluut verstoorde. Op de plattegrond van Troje die Burnouf voor *Ilios* getekend had stonden een groot aantal kleine ruimtes met daartussen lange gangen. In de tekst sprak Schliemann over houtas en urnen met menselijke overblijfselen. Dit bracht de voormalige “Hauptmann” Ernst Bötticher (1842-1930) op het idee dat het hier om een “Feuernekropole”, een dodenstad annex crematorium ging. Hij publiceerde deze theorie voor het eerst in een artikel in *Das Ausland*: “Schliemann’s Troja eine urzeitliche Feuernekropole”.¹⁰⁴⁰ Alle vondsten moesten volgens Bötticher in de context van een dodencultus gezien worden. Dat Hissarlik een duidelijke stratigrafie had ontkende hij. Hissarlik had als crematorium voor het hele gebied gediend en Troje zelf lag bij Burnarbashi. In *Troja* van 1884 was Schliemann met een nieuwe, door Höfler en Dörpfeld getekende plattegrond gekomen waarop gewone kamers te zien zijn. Het verschil was dat de plattegrond van Burnouf Troje III weergaf terwijl op deze nieuwe plattegrond de situatie van Troje II getekend was. Volgens Bötticher was er nooit meer dan één Troje geweest en kon er dus geen verschil tussen deze twee plattegronden bestaan. Dit kon niet anders dan een product van Schliemanns fantasie zijn, een vervalsing. Schliemann had gedeelten van de gangmuur weg laten halen en zo waren er nu kleine kamertjes ontstaan. Op andere punten had hij nog meer muren weg laten halen en zo waren de tempels ontstaan.¹⁰⁴¹

Het is te begrijpen dat Schliemann, die toch al niet zo goed tegen kritiek kon, niet gelukkig was met deze uitlating. Hij vroeg Virchow om een artikel tegen Bötticher te schrijven en geeft hem 17 punten die beantwoord moeten worden. We kijken hier naar een punt waardoor meteen duidelijk wordt over welke soort van kritiek we hier spreken. Volgens Bötticher zouden er duizenden schedels en zelfs hele skeletten gevonden zijn. Schliemann wijst Virchow er nu op dat er in werkelijkheid slechts drie skeletten en één schedel gevonden zijn. In een vat had

1040 Zavadil 2009, 34.

1041 Zavadil 2009, 36.

men het skelet van een kind of embryo gevonden, verder had men, in tegenstelling tot wat Bötticher beweerde, in geen enkel vat ooit menselijke beenderen gevonden.¹⁰⁴²

Virchow deed wat Schliemann hem vroeg en hield op 16 februari 1884 een lezing voor der Berliner Gesellschaft für Anthropologie waarin hij Böttichers theorie punt voor punt weerlegde. Dit stopte Bötticher echter niet. Deze ging via de *Kölnischen Zeitung* meteen in de tegenaanval.

Schliemann was op dit moment een van de gastheren van de nieuwe Duitse keizer en zijn vrouw, die op staatsbezoek waren in Griekenland. Hierdoor duurde het even voor hij hoorde dat Bötticher hernieuwd de aanval had ingezet:

Aan het Keizerlijk Echtpaar,¹⁰⁴³ dat op reis naar Athene is, wordt aldaar onder vele andere welkomstgroeten een eigenaardige hulde voorbereid van een hondertal vrouwen uit Sparta en vijftig jeugdige meisjes uit Megara. Deze dames zullen voor het Vorstenpaar oude nationale dansen uitvoeren en daarbij tevens een nationaal geschenk aanbieden. Het bekende feest van Megara, dat door de oude Hellenen zoo luisterrijk gevierd werd, zal alzoo in Athene herleven. Bij eenigszins gunstig weder zal de Keizer, naar het Journal d'Athene mededeelt, de slagvelden van Marathon en Thermopyle bezoeken. De derwaarts voerende wegen zijn reeds in orde gebracht. De bekende oudheidvorscher dr. Heinrich Schliemann zal te Athene aan den Keizer een kostbare verzameling oudheden overhandigen, die later een sieraad zal worden van de Musea.¹⁰⁴⁴

Het keizerlijkpaar had ook zijn moeder meegenomen en die had ook zo de dingen ze zien wilde:

Keizerin Frederik,¹⁰⁴⁵ die zeer veel belangstelling aan den dag legt voor de Grieksche oudheden, zal, alvorens Griekenland te verlaten, een bezoek brengen aan Olympia en Mycenae. De kroonprins en kroonprinses¹⁰⁴⁶ benevens dr. Schliemann zullen haar vergezellen.¹⁰⁴⁷

De keizerlijke familie reisde door naar Turkije en zelfs toen was Schliemann er nog niet van af:

1042 Herrmann und Maaß 1990, 392.

1043 Frederik Wilhelm Victor Albert von Hohenzollern (1859-1941) en Augusta Victoria von Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg (1858-1921).

1044 *Nieuwe Gorinchemsche Courant* 31-10-1889.

1045 Victoria Adelheid Maria Louise von Saksen-Coburg und Gotha (1840-1901).

1046 Aangezien Friedrich Wilhelm Nikolaus Karl von Preußen (1830-1888), Frederik III in 1888 was overleden waren dit op dit moment de keizer en keizerin van Duitsland.

1047 *Middelburgsche Courant* 14-11-1889.

*Misschien zal de Duitse keizer bij zijn terugkeer uit Konstantinopel de plaats van het oude Troje bezoeken, en de heer Schliemann zal daarom te gelijker tijd met den keizer uit Athene vertrekken, om de noodige voorbereidende maatregelen voor de ontvangst te nemen. Bij dergelijke plechtigheden wordt gewoonlijk de eene of andere merkwaardigheid zeer toevallig juist opgegraven op het oogenblik dat de vorstelijke bezoeker tegenwoordig is. Doch dit vereischt natuurlijk eenige voorbereiding.*¹⁰⁴⁸

De keizerlijke familie reisde van Constantinopel met een korte tussenstop op Corfu naar Venetië. Ze sloegen Troje over en er werd dan ook niets bijzonders gevonden.

In oktober 1884 antwoordde Dörpfeld Bötticher in de *Weense Neuen Freien Presse* en in de *Münchner Allgemeinen Zeitung*. Dörpfeld wees hierin het idee dat hij en Schliemann de oorspronkelijke muurtjes afgebroken hadden om kamers te krijgen, zoals Bötticher beweerd had, resoluut van de hand. Dit hielp echter niets, Bötticher bleef bij zijn overtuiging dat Hissarlik een crematorium geweest was en dit was volgens hem niet het enige, ook Tiryns was een crematorium uit de oudheid. Alle fouten waren volgens Bötticher ontstaan omdat Schliemann aan “Hellenomanie” leed. Wanneer dat niet het geval was zou hij zijn geld wel besteden aan de bestudering van de Duitse oercultuur. Wanneer hij dat deed zou hij vanzelf ontdekken dat Bötticher gelijk had en dat zowel Hissarlik als Tiryns nooit paleizen geweest waren, maar deel hadden uitgemaakt van een oeroude dodencultus.¹⁰⁴⁹

Op 8 maart 1889 verscheen er een anoniem artikel in de *Kölnischer Zeitung*. Hierin werd onder verwijzing naar de artikelen van Bötticher internationaal toezicht geëist bij de door Schliemann geplande opgraving van Knossos.¹⁰⁵⁰ Schliemann was begrijpelijkerwijs woedend. Al vijf jaar, zo schreef hij aan Virchow worden Dörpfeld en ik door de uitvinder van de “Feuernekropolen” beschimpt en belasterd. Hij heeft Dörpfeld zelfs al meerdere keren voor een vervalser uitgemaakt. Hoewel iedereen weet dat deze man nog nooit in de Oriënt geweest is en nog nooit opgegraven heeft, plaatsen de Duitse kranten toch steeds weer zijn artikelen.¹⁰⁵¹

Het is inderdaad een merkwaardig fenomeen dat Bötticher zich al jaren druk maakte om een opgraving die hij nooit gezien heeft. Maar die zelfde Bötticher bleef zijn kritiek ook funderen op *Ilios* uit 1881 terwijl hij alles wat daarna in 1884 in *Troja* was gepubliceerd als een vervalsing bleef karakteriseren.

1048 *Leidsch Dagblad* 02-11-1889. *Middelburgsche Courant* 01-11-1889 “Na Konstantinopel zal de onvermoeide Duitse keizer nog Troje, den Peloponesos en Venetië bezoeken. Een uitstapje naar Kreta schijnt niet op het rondreisbiljet te staan.”

1049 Zavadil 2009, 48.

1050 Zavadil 2009, 51.

1051 Herrmann und Maaß 1990, 500.

In het voorjaar van 1889 publiceerde Bötticher een boekje met zijn theorie: *La Troie de Schliemann, une nécropole à incinération à la manière assyro-babylonienne*. Hij voelde zich gedwongen om dit in het Frans te publiceren omdat hij in Duitsland geen uitgever had kunnen vinden. Aan de titel is meteen te zien dat het rijk der prehistorische crematoria zich vergroot heeft. Ook de Assirische en Babylonische vindplaatsen worden nu alle van uit dit idee verklaard. Sterker nog, Bötticher is ervan overtuigd geraakt dat Troje in dezelfde groep thuis hoort. Hij stuurt een exemplaar aan de directeur van het museum in Constantinopel, Osman Hamdi Bey (1842-1910) en raadt die in de begeleidende brief aan om de opgravingen in Troje voortaan zelf te doen. Bötticher noemt in zijn pamflet een aantal namen van geleerden die zijn theorieën zouden onderschrijven. Een daarvan was de conservator van 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, Johannes Diedrich Eduard Schmeltz (1839-1909). Deze was verbaasd en verbolgen dat hij bij de strijd om Ilion betrokken werd.¹⁰⁵² Hij voelde zich als Etnoloog niet in staat om vragen op het gebied van de archeologie te beantwoorden.¹⁰⁵³

Het was duidelijk dat Bötticher niet door tegenartikelen van zijn idee af te brengen was. Nadat Böttichers pamflet uiteindelijk toch nog in een aantal Duitse kranten gedrukt was had Dörpfeld er genoeg van. Op 16 augustus 1889 stelde hij Schliemann voor om met Bötticher naar Troje te gaan. Dit had in 1886 uitstekend gewerkt bij Penrose dus waarom zou het nu ook niet werken:

Ronsdorf, den 16 Aug. 89

Sehr geehrter Herr Doctor!

Sehr geehrter Herr Doctor! Sie haben wohl erfahren, daß Herr Bötticher in vielen deutschen Zeitungen wieder Schmäh-Artikel gegen Sie und uns losläßt. Ich werde auf diese Artikel antworten und Herrn Bötticher öffentlich auffordern mit mir nach Troja zu reisen, damit er sich an Ort und Stelle von der Unrichtigkeit seiner Behauptungen überzeugen kann. Vermutlich wird er nun antworten, daß ihm das Reisegeld fehle. Würden Sie eventuell bereit sein, ihm das Reisegeld zu geben? Ich glaube, es liegt in Ihrem Interesse das zu thun, damit Sie endlich diesen Angreifer los werden.

Mit ganz ergebenstem Grusse

Wilh. Dörpfeld¹⁰⁵⁴

1052 *Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 20, 1889, Nr.9, 84.

1053 *Norddeutschen Allgemeinen Zeitung* 18-09-1889.

1054 Zavadić 2009, 185.

Virchow had weinig vertrouwen in de oprechte wetenschappelijke bedoelingen van Bötticher en hij raadde Schliemann aan om een derde persoon als getuige mee te laten gaan. Schliemann sprak Dörpfeld over dit plan en stelde hem 1.200 Mark ter beschikking om Böttichers reis te betalen wanneer deze op het voorstel in ging. Bötticher is niet tevreden met dit bedrag. Hij eist dat Schliemann hem voldoende geld ter beschikking stelt om acht dagen in Hissarlik te kunnen opgraven en alles wat hij maar wil te kunnen fotograferen. Hoewel Schliemann niet echt weet wat hij met deze eisen van Bötticher aan moet vragen hij een nieuwe opgravingsvergunning aan:¹⁰⁵⁵

*De sultan van Turkije heeft aan dr. Schliemann vergunning verleend tot het doen van nieuwe opgravingen te Hissarlik welke eerstdaags zullen beginnen.*¹⁰⁵⁶

Nu de opgravingen in Hissarlik weer hervat zouden worden besloot Schliemann het meteen grondig aan te pakken. Niet alleen een bezoek van Bötticher met een getuige, nee een heel congres van gezaghebbende mensen die ter plaatse samen kwamen om daar de theorieën van Schliemann en Bötticher te bediscussiëren en te controleren.

1055 Zavadil 2009, 64.

1056 *Leidsch Dagblad* 28-10-1889 en *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* 30-10-1889.

49. De Troje conferenties

De eerste Troje-conferentie vond plaats in december 1889 en duurde vijf dagen. Naast Schliemann, Dörpfeld en Bötticher kwamen de architect George Niemann (1841-1912) uit Wenen, de cartograaf Major Bernhard Steffen (1844-1891) uit Berlijn en de ingenieur en bouwkundige Charles Babin (1860-1932) uit Parijs. Het is opvallend dat er voor deze conferentie geen classicus of Homeruskennner uitgenodigd was. Ter ondersteuning van de hele onderneming werd Frank Calvert uitgenodigd. Voor de Turkse regering nam Ghalib Bay aan de conferentie deel. Schliemann betaalde voor iedereen de reis- en verblijfskosten. Aan de zuidkant van Hissarlik liet hij een aantal houten huisjes bouwen om alle gasten te huisvesten, Schliemannopolis. In Parijs bestelde hij tien treinwagentjes en driehonderd meter rails om het afgegraven zand af te kunnen voeren. Dit treintje kwam helaas te laat om gebruikt te kunnen worden. Bötticher vroeg nu plotseling 7.200 Mark aan reiskostenvergoeding van Schliemann. Dörpfeld gaf hem 1.000 Mark en maakte hem duidelijk dat hij niet meer kreeg.

De conferentie duurde van 1 tot 6 december 1889.

Op 4 december schrijft Niemann al een eerste bericht voor de Oostenrijkse Academie. Op 28 oktober was hij samen Bötticher en Steffen uit Constantinopel op Hissarlik aangekomen. Schliemann en Dörpfeld hadden hen meteen de hele opgraving laten zien. Er was extra aandacht besteed aan de muren die volgens Bötticher vervalst waren. Door deze bezichtiging en alle gesprekken die erover gevoerd werden was het voor Niemann duidelijk geworden dat Bötticher zich vergist had en dat de beschrijvingen in *Ilios* en meer nog die in *Troja* absoluut in overeenstemming waren met wat hij ter plaatse gezien had. Bötticher was echter nog niet geheel overtuigd.¹⁰⁵⁷

Men ging nog even door met het bediscussiëren van de vondsten en het controleren van de diverse plattegronden, maar men werd het uiteindelijk niet eens. Bötticher gaf toe dat Dörpfeld de opgravingsresultaten niet vervalst had, maar wilde uiteindelijk het opgestelde protocol niet ondertekenen. Op 10 december 1889 publiceerden Niemann en Steffen in Constantinopel een verklaring waarin ze meedeelden dat Bötticher

1057 Zavdil 2009, 265.

De eerste Troje conferentie. Van links; Turkse wachter, Ernst Bötticher, Georg Niemann, Schliemann (zittend), Dörpfeld, Steffen en Ghalib Bey.

ongelijk had en dat Schliemann en Dörpfeld al hun bevindingen juist gepubliceerd hadden. De op Hissarlik ontdekte ruïnes waren geen “Feuernekropole”, maar woonhuizen, tempels en vestingwerken.¹⁰⁵⁸

Bötticher is het hier absoluut niet mee eens. Er valt helemaal niets over deze conferentie te zeggen. Hoe zou dat nu kunnen, hij heeft helemaal niet de gelegenheid gehad om behoorlijk onderzoek te doen. Bötticher had helemaal niet met Schliemann kunnen spreken. Schliemann was de hele dag bezig geweest met opgraven. Hij was afgescheept met Dörpfeld. Schliemann was er alleen tijdens het eten bij geweest. Bötticher had ook niet echt kunnen graven en had dus geen diepgaand onderzoek kunnen doen zoals hij dat gewild had. Iedere keer wanneer hij ergens wilde graven om het te onderzoeken was Dörpfeld gaan dwarsliggen. Bovendien was hij door de andere getuigen onder druk gezet om de verhalen van Dörpfeld te accepteren. Als hij dat niet zou doen zouden ze de conferentie afbreken en meteen weg gaan. Een grotere opgraving zoals hij die voor zijn komst geëist had, had men hem niet toegestaan. De tijd was zo kort geweest dat hij niet eens naar urnen had kunnen graven, laat staan

¹⁰⁵⁸ Herrmann 1990, 219.

al die dingen fotograferen waarvan hij vond dat ze gefotografeerd moesten worden.¹⁰⁵⁹ Bötticher wilde het idee dat Troje een “Feuernekropole” was niet opgeven.

Omdat het weer te koud werd viel er, nadat de deelnemers aan de conferentie vertrokken waren, aan verdere opgravingen niet te denken. Alles werd ingepakt, Dörpfeld ging naar Berlijn en Schliemann naar Athene. Aan de Nederlandse kranten ging deze conferentie geheel voorbij.

Nu er zoveel geld in gestopt was en het treintje, omdat het te laat kwam, niet eens gebruikt was, zou het toch zonde zijn om niet door te gaan met opgraven. Het was voor Schliemann duidelijk dat er het volgende voorjaar weer gegraven moest worden. Dit is de eerste Troje-campagne waarbij Schliemann geen vraag had die beantwoord moest worden. Waarschijnlijk was het daarom dat Schliemann een tweede Troje conferentie organiseerde. Waarom niet, ze waren er immers toch. Hierdoor ontstond er toch nog een extra vraag voor deze campagne. Er was één ding waarmee hij Bötticher voorgoed de mond kon snoeren, het werkelijke grafveld van Troje.

In januari schrijft hij Dörpfeld met het verzoek om de Duitse gezant in Constantinopel te bewerken. Die moet er op zijn beurt dan weer voor zorgen dat Schliemanns vergunning zover vergroot wordt dat ook de omgeving van Hissarlik eronder valt. Schliemann heeft echter zo zijn eisen. Hij wil de voorwerpen die hij in de te vinden necropool opgraaft niet met het museum in Constantinopel delen. Het is gewoon te duur om een grafveld te zoeken en op te graven wanneer men de vondsten niet behouden mag. Dörpfeld moet de directeur van de Koninklijke musea in Berlijn, Curt Theophilus Richard Schöne (1840-1922), duidelijk maken dat de goden geheel ontstemd zouden raken wanneer de Turken rijker zouden worden van de reusachtige uitgaven van Schliemann terwijl Berlijn dringend behoefte had aan nieuwe schatten.¹⁰⁶⁰

Ook dit keer drong er slechts een klein stukje van alles wat er gepland werd tot de Nederlandse kranten door:

Dr. Schliemann zal met den Heer Dorffeld [sic] eerstdaags zijn opgravingen ter plaatse van het oude Troje hervatten, waarmee hij binnen twee jaren gereed hoopt te zijn.

*Het werk zal vergemakkelijkt worden door den aanleg van twee spoorwegen voor het wegvoeren van het puin.*¹⁰⁶¹

Schliemann komt op 26 februari 1890 op Hissarlik aan en op 14 maart voegt Dörpfeld zich bij hem. De voorwaarden van zijn vergunning zijn alleen in die zin gewijzigd dat hij overal op de vlakte van Troje

1059 Zavadić 2009, 89.

1060 Saherwala etc. 1993, 141.

1061 *Het nieuws van den dag* 10-03-1890.

Tweede Troje conferentie. Van links staande: Virchow, W. Gremler, Ghalib Bey Schliemann, Dörpfeld, Edith Calvert, Niemann. Mevrouw Babin, F. von Duhn, C. Humann. Zittend: Frank Calvert, Hamdy Bey en Charles Waldstein.

mag zoeken. De verdeling met het museum van Constantinopel blijft het zelfde. Er worden twee spoorbanen aangelegd en de opgraving begint. Er werden nog wat extra houten huisjes bij gebouwd en toen waren hij en Dörpfeld gereed voor de geplande conferentie.

Op 25 maart kwamen de Duitse archeologen Friedrich Carl von Duhn (1851-1930) en Carl Humann (1839-1896) uit Smyrna aan. De Duitse arts Wilhelm Gremler (1826-1907) en de Franse ingenieur Charles Louis Henri Babin (1860-1932) en zijn vrouw kwamen uit Constantinopel en de Amerikaanse archeoloog Charles Waldstein (1856-1927) kwam uit Athene. Op de 28ste kwamen de Turkse archeoloog en museumdirecteur Osman Hamdi Bey (1842-1910) en Virchow aan. Ghalib Bey, Frank Calvert en diens nicht waren al in de buurt. Bötticher was dit keer niet uitgenodigd.

Opnieuw bediscussieerde men de vondsten en controleerde men de gepubliceerde plattegronden. Op 30 maart stelde men een protocol op. Dit keer werd tot in het detail Böttichers kritiek weerlegd. Tot slot verklaarden de aanwezigen dat de plattegronden die Schliemann in *Ilios* en *Troja* gepubliceerd had geheel in overeenstemming waren met de werkelijkheid. De deelnemers aan de tweede conferentie verklaarden uit-

drukkelijk dat ze het geheel met Niemann en Steffen eens waren.¹⁰⁶² Vervolgens werd dit protocol door iedere aanwezige ondertekend. Na nog een gezellige dag ter afsluiting gingen de afgevaardigden weer naar huis en kon Schliemann verder gaan met opgraven.

Dit keer drong het echter wel tot Nederland door en verscheen Böttichers naam voor het eerst in een Nederlandse krant:

Een belangrijke wetenschappelijke strijd zal eerlang worden beslist, nl. of de heuvel Hissarlik, omtrent de plaats van het oude Troje, een gedeelte der verwoeste stad is, dan wel, zooals kapitein Bötticher onlangs verkondigde, enkel een plaats waar lijken verbrand werden.

*Tot dat doel zal Schliemann, in het bijzijn van den Duitschen hoogleeraar Virchow en een vertegenwoordiger der Duitsche anthropologische vereeniging, opgravingen doen, om zodoende aan te toonen, dat de heuvel slechts zeer weinig asch en kolen bevat en er dus onmogelijk een lijkoven kan geweest zijn.*¹⁰⁶³

Dit bericht verscheen op 23 maart in het *Algemeen Handelsblad*, De conferentiegangers waren al weer naar huis. Op 16 april konden de lezers van het *Deventer Dagblad* uiteindelijk de uitkomst van de tweede Troje conferentie lezen:

*Kapitein Bötticher beweerde, dat de opgravingen van Schliemann niet die van het oude Troje waren, zooals Schliemann verzekerde, maar die van een nekropolis (dooden stad). Een commissie van oudheidkundigen, waaronder prof. Virchow en Babin van de Academie des inscriptions te Parijs, stelde een onderzoek in loco in, om den strijd te beslechten. De commissie verklaart zich thans eenstemmig met Schliemann van meening, dat de opgravingen van Troje zijn.*¹⁰⁶⁴

Geheel ongestoord bleef Schliemann na deze conferentie echter niet:

*De Italiaansche Kroonprins heeft in de afgelopen week een bezoek gebracht aan de opgravingen van Troje. De Heer Schliemann vergezelde hem daarbij.*¹⁰⁶⁵

Een groot gedeelte van Schliemanns werk betreft deze keer de wat jongere lagen en ook daar vindt hij weer voldoende om de krant te halen:

De Hamburger Nachrichten bevat een schrijven van dr. Schliemann over den toestand der opgravingen van Troje. De muren van de stad zijn - behalve aan de noordzijde - thans volkomen bloedgelegd. Schliemann

1062 Herrmann 1990, 222.

1063 *Algemeen Handelsblad* 23-03-1890.

1064 *Deventer Dagblad* 16-04-1890 en *De Tijd* 17-04-1890.

1065 *Het nieuws van den dag* 12-04-1890.

Het bestelde treintje in werking.

verheugt zich onlangs een odéon (zaaltje waar muziek of tooneelspel bij de oude Grieken gerepeteerd werd) te hebben opgegraven, en bij die gelegenheid eenige goed geconserveerde beelden te hebben gevonden, die hij meent dat Tiberius,¹⁰⁶⁶ Caligu[l]a¹⁰⁶⁷ en de Keizerinnen Agrippina¹⁰⁶⁸ en Poppaea¹⁰⁶⁹ voorstellen.¹⁰⁷⁰

Dit mag eruit zien als een belangrijke vondst, maar Schliemann deed een nog veel belangrijkere ontdekking gedurende deze opgraving. Deze ontdekking kwam echter niet in de krant. In de vierde laag, zo'n 4 tot 6 meter diep, vonden hij en Dörpfeld aardewerk dat op dat uit Mykene en Tiryns leek. Hierbij was onder andere een voor de Mykeense cultuur zeer karakteristieke beugelkan. Dit aardewerk werd echter samen met het grauwe Trojaanse aardewerk, dat hij vroeger voor Lydisch had gehouden, gevonden. Schliemann was er nu van overtuigd geraakt dat dit laatste lokaal vervaardigd was, terwijl het Mykeense door import in Troje

1066 Tiberius Julius Caesar Augustus (42 v.Chr.-37).

1067 Caius Caesar Augustus Germanicus (12-41).

1068 Iulia Agrippina minor (15-59).

1069 Poppaea Augusta Sabina (30-65).

1070 *Nieuwsblad van Heusden en Altena* 16-08-1890 en *Deventer Dagblad* 25-08-1890. Meyer 1958, 373 "Am S.O. Ende der Burg habe ich kürzlich ein ausgezeichnet erhaltenes Odeion mit Statuen des Tiberius, des Caligula und wahrscheinlich der jüngeren Agrippina oder der Poppaea ... aufgedeckt."

terecht gekomen was.¹⁰⁷¹ Er moeten dus handelsbetrekkingen geweest zijn tussen Troje VI en Tiryns/Mykene. Uit een brief van 3 juli 1890 aan Virchow blijkt dat het wel eens meer dan alleen een handelsverbinding geweest kan zijn, dat er ook een culturele verbinding tussen deze twee plaatsen bestond die zijn sporen in de architectuur nagelaten heeft. In deze zelfde laag vonden ze ook een megaron dat qua plattegrond gelijk was aan het grote gebouw uit de tweede stad, maar ook overeenstemde met die van de paleizen uit Tiryns en Mykene.¹⁰⁷² Er was dus een duidelijke relatie tussen Troje VI en de Mykeense paleizen.

Dit was dus het niveau waarop zich een Trojaanse oorlog had kunnen afspelen zonder dat er een bijzonder beroep op de mogelijkheden van de dichter en de orale traditie gedaan hoefde te worden. Volgens Dörpfeld sloot Schliemann zich drie dagen in zijn huisje op om, toen hij weer tevoorschijn kwam, te verklaren dat hij het met Dörpfeld eens was dat Troje VI het Homerische Troje moest zijn.¹⁰⁷³

Terwijl Schliemann weer in Troje werkt is de firma Koning nog steeds bezig om op Texel een badinrichting met zijn naam te realiseren. Op 14 augustus spreekt de *Texelsche Courant* er weer over:

*Door de fa. Koning worden pogingen in het werk gesteld om achter de Koog op Texel eene badinrichting in het leven te roepen. In maart 1889 werd daartoe een avond georganiseerd om de plannen toe te lichten. In eerste instantie werd uitgegaan van een paviljoen op de top der duinen met een bijgebouw. De kosten werden geraamd op 1100 gulden, waartoe aandelen à 25 gulden uitgegeven zouden worden onder de naam Vereeniging Noordzeepad Koog Texel.*¹⁰⁷⁴

Naar het zich laat aanzien had Schliemann geen interesse in deze aandelen. Het badhotel kwam pas in 1896, na de dood van de heer Koning, als de “Texelse Bad- en Schapenmelk-kuur-inrichting” tot stand.¹⁰⁷⁵

1071 Meyer 1936, 305.

1072 Meyer 1936, 307.

1073 Sperling 1986, 30.

1074 Ik dank Wilma Eelman van het Cultuurhistorisch Museum Texel voor deze informatie.

1075 Ik dank Miriam Klaassen voor deze informatie.

50. Een operatie aan de oren

Schliemann had, zoals we gezien hebben, al zeer lang last van zijn oren. Al voor hij in 1864 een oorarts in Batavia raadpleegde had hij er ook al een in Würzburg bezocht.¹⁰⁷⁶ Het probleem kwam en ging. Hij merkte dat de symptomen door zijn dagelijkse zeebaden konden verergeren, maar hij bleef zwemmen. Wanneer hij last had ontkende hij de pijn en ging door met werken. Wanneer hij geen last had was hij ervan overtuigd dat hij zijn kwaal overwonnen had. Net na de tweede conferentie in Troje maakte hij met Virchow een rijtocht door de omgeving. Het weer was slecht en Schliemann liep een verkoudheid op. Als bijverschijnsel hiervan werd hij voor de zoveelste keer doof en kreeg hij zoveel last van oor- en hoofdpijn dat hij in Constantinopel een oorarts consulteerde. In de daarop volgende periode gaat het soms wat beter en soms weer wat slechter. Uiteindelijk besluit Schliemann dat er wat aan gedaan moet worden. Op 20 november 1890 schrijft hij vanuit Halle een brief aan de Duitse gezant in Constantinopel, Joseph Maria von Radowitz (1839-1912),¹⁰⁷⁷ waarin hij verslag doet van alles wat hem is overkomen. In april was hij in Troje aan zijn linkeroor doof geworden. Hij had vervolgens Dr. von Mellingen in Constantinopel bezocht. Deze stelde vast dat hij exostosen, met kraakbeen begroeide uitwassen van bot, in beide oren had. In het linkeroor lagen ze zo diep dat er niets aan gedaan kon worden, maar uit het rechteroor zouden ze operatief verwijderd kunnen worden. Schliemann had vervolgens Virchow om raad gevraagd en die had hem verwezen naar Professor Schwartz¹⁰⁷⁸ in Halle. Volgens Virchow was dit de grootste oorspecialist ter wereld. Schliemann meldde zich bij Schwartz in Halle en deze besloot beide oren te opereren. Schliemann vond, zoals hij Von Radowitz schreef, de voorbereidingen wat verontrustend. Hij moest op een baar plaatsnemen die hem deed denken aan een waarop men normaalgesproken doden ontleedde. Hij werd verdoofd met chloroform en de operatie duurde een uur en drie kwartier. De gehele linker oorschelp werd weggehaald en nadat de exostosen er uitgehakt waren, er weer aangenaaid. Bij het rechteroor kon de operatie binnendoor gebeuren. Schliemann vertelt vervolgens dat deze

1076 McGovern 1977, 1727 “In 1877 Schliemann started to complain of inability to hear.”

1077 Voor de briefwisseling met Von Radowitz zie ook Wölffling 1963.

1078 Hermann Hugo Rudolf Schwartz (1837-1910).

operatie uitgevoerd kon worden omdat men hem met Chloroform had kunnen verdoven. Na deze operatie konden de exostosen niet terugkomen. Hij hoopte over enige dagen weer gewoon te kunnen horen.¹⁰⁷⁹

Schliemann was sinds zijn verblijf in Rostock absoluut overtuigd van de weldadige werking van zeebaden. Reeds uit Amsterdam meldde hij de zusters dat hij zijn ziekte overwonnen had door zijn lichaam te harden door dagelijks, ook in de winter, een zeebad te nemen. Hij heeft dit zijn leven lang volgehouden, als het maar even mogelijk was. Te veel baden in koud water is een van de redenen waarom zich exostosen in de oren kunnen vormen.

Hoewel hij, tegen de verwachting van Schwartze in pijn bleef houden, vertrok Schliemann, tegen het advies van zijn arts, op tien december uit het ziekenhuis. Hij reist naar Berlijn om Virchow te begroeten. Deze stelt vast dat Schliemann er goed uitzag, maar dat hij zeer doof was. Vervolgens reisde hij voor zaken door naar Parijs. Onderweg nam de pijn in zijn oren toe, maar het horen werd wel beter. Na zijn zaken in Parijs afgehandeld te hebben reisde hij naar Napels om vandaar een boot naar Athene te nemen. De pijn in zijn oren werd steeds erger, maar ondanks dat besluit hij toch eerst nog even Pompeji te bezoeken. Uiteindelijk raakt hij door de steeds toenemende pijn toch verontrust en besluit hij een arts in Napels te raadplegen. Zover komt het echter niet. Terwijl hij op kerstdag door Napels loopt zakt hij plotseling in elkaar. Hij kan niet meer spreken. De volgende dag raakt hij aan de rechterkant van zijn lichaam verlamd. Een chirurg stelt vast dat er een infectie in zijn oor ontstaan is en dat deze zijn hersenen bereikt heeft. Er komen acht experts samen om te kijken of trepanatie zin heeft of niet. Terwijl deze heren overleggen sterft Schliemann, op 26 december, in de ernaast gelegen kamer.¹⁰⁸⁰

“Die Rastlosigkeit und Energie, denen Schliemann zum großen Theil seine Erfolge verdankt, haben ihm auch das Leben gekostet” schrijft Dörpfeld aan Virchow.¹⁰⁸¹

1079 Meyer 1958, 384.

1080 McGovern 1977, 1730 “In view of Schliemann’s intense postoperative pain, and his progressive decline and death 16 days after he left the hospital, one can therefore project his final illness as a chronic otitis media with cholesteatoma becoming activated by the operative trauma or perhaps the introduction of a virulent organism into the mastoid. The process proceeded to a localized meningitis and extradural abscess and continued into a temporal lobe abscess ... The focal signs of Schliemann’s brain abscess are characteristic: complete aphasia and right-side-paralysis.” Noack und Loysa 1993 baseren zich geheel op McGovern en voegen daar niets aan toe. La Ferla’s 2006 stelling dat Schliemann door de mafia vergiftigd zou zijn omdat hij hen bij de verkoop van een Phoenische schat zou hebben beduvelde is totaal uit de lucht gegrepen.

1081 Meyer 1969, 391.

Op verzoek van de familie reist Dörpfeld naar Napels om het lichaam van Schliemann naar Athene te brengen. Op 4 januari 1891 wordt hij op grootse wijze, onder andere in het bijzijn van koning Georg I, begraven.¹⁰⁸²

Op dertig december 1890 verschijnt het eerste bericht over Schliemanns dood in *Het nieuws van den dag*:

Dr. Heinrich Schliemann, de beroemde oudheidsvorscher, is Zaterdag te Napels overleden aan hersenontsteking, gepaard met een aandoening van de long. Hij had nog niet lang geleden te Berlijn een oor-operatie ondergaan.

Zijn vrouw is nog te Athene. De begrafenis zal plaats hebben als zij van daar naar Napels is overgekomen.

Schliemann vond hier te lande den weg tot fortuin. Hij was eerst winkelbediende in Mecklenburg, werd vervolgens scheepsjongen, en na bij Texel schipbreuk te hebben geleden, kwam hij te Amsterdam. Hier trad hij als loopknecht in dienst bij de firma F.C. Quien. Hij wist door vlijtig studeren zijn aangeboren gaven te ontwikkelen. Den tijd dien andere loopers aan de post- en op andere kantoren in wachtend nietsdoen doorbrachten, besteedde hij aan leerboekjes die hij in den zak had, en in zijn vrije uren maakte hij zich allerhande kundigheden eigen. Zoo klom hij van lieverlede tot boekhouder op. Later ging hij als agent der firma B.H. Schröder naar St. Petersburg. Daar begon hij eigen zaken en gedurende den Krimoorlog bracht hij een aanzienlijk vermogen bijeen.

In 1863 trok hij zich uit den handel terug, om zich te wijden aan zijn lievelingsstudie: de Grieksche oudheidkunde. Zijn vermaarde opgravingen te Troje, welke hij voor eigen rekening ondernam, voorts te Mycene, Orchomenes, Tiryns enz. en de daarover door hem geschreven werken waren de uitkomsten daarvan.

Zijn verzameling Trojaansche oudheden schonk hij in 1881 aan het Duitsche volk, onder voorwaarde dat zij bewaard zouden worden te Berlijn, welke stad hem daarop het ereburgerschap verleende.¹⁰⁸³

Vervolgens verspreidde het nieuws zich over Nederland. Het merendeel der kranten komt met ongeveer hetzelfde verhaal en dezelfde fouten.¹⁰⁸⁴ De *Leeuwarder Courant* van 1 januari 1891 heeft wat extra informatie:

1082 Crepon und Bölke 1990, 378.

1083 *Het nieuws van den dag* 30-12-1890.

1084 *Leeuwarder Courant* 30-12-1890, *Leidsch Dagblad* 02-01-1891, *Advertentieblad* 02-01-1891, *De Zeeuw* 03-01-1891, *Schuitemakers Purmerender Courant* 04-01-1891 en er zijn er ongetwijfeld nog meer.

Volgens bericht uit Athene laat Schliemann twaalf miljoen fr[ank] na. De heer Dorpfeldt, directeur van het Duitsche oudheidkundig instituut, gaat naar Napels om het lijk af te halen, hetwelk op den Colonus-heuvel¹⁰⁸⁵ wordt begraven.¹⁰⁸⁶

Het *Leidsch Dagblad* komt op 3 januari met een variant op dit artikel:

Het lijk van Schliemann is gebalsemd en naar het Engelsche kerkhof te Napels gebracht, van waar het later naar Athene zal worden vervoerd.¹⁰⁸⁷

Het testament van Schliemann is te Athene geopend. Zijne verzameling van oudheden uit Hissarlik heeft hij vermaakt aan het ethnologisch museum te Berlijn.¹⁰⁸⁸

Het testament blijft boeien en dus komt het *Leidsch Dagblad* er op 8 januari nog eens op terug:

In Schliemann's testament is prof. Virchow bedacht met een legaat van 20,000 franken. Schliemann's eerste vrouw verkrijgt 100,000 franken; zijne tweede vrouw erft het Atheensche paleis met alle oudheidkundige verzamelingen en de bibliotheek. Het Berlijnsche museum verkrijgt slechts een beperkt aantal Trojaansche vazen. Voorts bevat het testament eene bijzondere bepaling, hierop neerkomende: wie van de erfgenamen het testament betwist, krijgt niets.¹⁰⁸⁹

De werkelijke necrologie verscheen in Nederland echter in twee afleveringen de *Leeuwarder Courant*:

Dezer dagen bezweek te Napels een man van zeldzame talenten, een selfmade-man. Het is in onze eeuw, die zich zoo gaarne den naam van de eeuw der geleerden laat aanleunen, geene zeldzaamheid, dat een kind uit het volk door eigen geestkracht, zonder fortuin of hooge bescherming, zich tot een wetenschappelijk standpunt weet op te voeren, waardoor hij eene lichtende baak wordt voor tal van geleerden, die door alle trappen der examenstudiën hunne geleerdheid hebben verworven. Hun levensloop verschilt echter hemelsbreed van die der boekgeleerden, welke hun hoogsten trap van volmaaktheid meenen bereikt te hebben, als zij den titel van "hooggeleerde" hebben verkregen. Maar hun geleerdheid blijft vaak beperkt binnen de grenzen, die anderen,

1085 κολώνος is heuvel. Bedoeld wordt hier Colonus Hippius, een wijk van Athene.

1086 *Leeuwarder Courant* 01-01-1891.

1087 Schliemann werd in eerste instantie in een gewoon graf bijgezet. Daarna werd er onderleiding van Ziller een praalgraf voor hem gebouwd. *Deventer Dagblad* 10-06-1891 "Op het kerkhof te Athene is men thans bezig met den bouw van een mausoleum voor de familie van Schliemann." Zie ook Korres 1981.

1088 *Leidsch Dagblad* 03-01-1891.

1089 *Leidsch Dagblad* 08-01-1891. Ook opgenomen in de *Middelburgsche Courant* 08-01-1891 en de *Leeuwarder Courant* 09-01-1891.

hun voorgangers, hebben gesteld. Toch gevoelen zij hun onmacht, als het aankomt, om de sfeer van hunnen gedachtenkring uit te breiden door handelingen, die zij beneden hunne waardigheid achten. Zij rekenen zich te hoog geplaatst, om in den letterlijken zin van 't woord hun schat van kennis te vermeerderen, door die "uit de verborgenste schuilhoeken op te delven."

Zulk een zelfgevoemd geleerde was de arme predikantszoon uit het Mecklenburgsche, Heinrich Schliemann.

Zijn vader, een arme dorpspredikant, zag zijn zoon Heinrich reeds als knaap met een zeker welbehagen peinzen en dwepen in de nabijheid der ruïnen van Ankershagen. In zijne omwandelingen vatte dan zijne verbeelding vlam en voor zijnen geest verscheen de roofridder van den voortijd en de door dezen begraven schat.

Op zijn zevende jaar had hij eene soort van wereldgeschiedenis ten geschenke ontvangen, waarin een afbeelding van Troje voorkwam. De tekst zoowel als het prentje maakten al dadelijk zulk een diepen indruk op zijn ontvankelijk gemoed, dat reeds toen het droombeeld hem voor den geest zweefde, om de schatten van de stad van Priamus eenmaal door zijne hand te kunnen opdelven.

Die droom, dacht hij, zou wel tot vervulling komen, toen zijn vader hem het voornemen te kennen gaf, dat hij eerlang het gymnasium zou betreden, waar hij ingewijd zou worden in de geheimen van dien grootschen voortijd. Doch, nauwelijks op de banken der klassieke Vorschule gezeten, of het gezin trof eene ramp, waardoor het tot armoede verviel. En daarmede zag de jeugdige archeoloog opeens zijne hoop, om de toekomstige ontdekker van Ilium te worden, in rook verdwijnen. In plaats daarvan moest hij zich vergenoegen, om op veertienjarige leeftijd als jongmaatje bij een kruidenier in dienst te gaan, ten einde van den vroegen morgen tot den laten avond voor een boterham en een paar stuivers in de week hard te werken aan dingen, waarbij hij zijnen geest niet kon bepalen. Toch hield hij het daar 5 jaren lang uit, zonder dat hem één uur des daags voor de ontwikkeling van zijnen geest overbleef. Hij was evenwel zoo overijverig voor zijne taak, dat hij bij de poging, om een vat met olie op te tillen, zijne krachten zoo overschatte, dat zijne longen er door aangedaan werden. Daardoor raakte hij zijne betrekking kwijt en stond hij radeloos, niet wetende, hoe hij verder met zijne zwakke borst aan een stuk brood zou geraken. In wanhoop nam hij den stok ter hand en zette koers naar Hamburg, waar hij als scheepsjongen op een koopvaardijship naar Venezuela eene plaats vroeg en die erlangde. Misschien, dacht hij, dat hij langs zulk eenen omweg nog eens zijn gedroomd Troje zou kunnen betreden. Maar hij was zoo arm, dat hij zijn eenigen jas moest verkoopen, om zich eene deken voor zijne kooi te kunnen aanschaffen. Toch droomde hij dien eersten nacht reeds van de schatten van Troje. Maar hoe bitter was zijne teleurstelling, toen hij door een schok werd wakker geschud, als

een gevolg van de schipbreuk van het vaartuig, waarin hij naar het beloofde land meende te kunnen gaan. Het brooze vaartuig stiet aan de Hollandsche kust op eene bank, en met moeite kon hij het naakte lichaam redden en aan een wissel ondergang ontkomen.

Daar stond hij dus weder, kon het zijn, nog armer en ellendiger dan voorheen, radeloos, maar niet reddeloos.

Op goed geluk richtte hij zijne schreden naar Neêrlands hoofdstad, onbewust, welk lot hem daar te wachten zou staan. Na eenige omzwervingen door de groote stad gelukte het hem eene ondergeschikte betrekking op een kantoor te krijgen, waar hij wel een schraal inkomen had, doch waar men schik in den jonkman had wegens zijne vlijt en zijnen lust om kennis te vergaaren. Hij betrok een zolderkamertje, waar hij honger en koude leed, doch zijn geest voedde en zijn hart verwarmde aan de kennis der talen, die hij putte uit een paar boekjes van zijne spaarpenningen aan een boekenstal gekocht.

Inmiddels was hij van patroon verwisseld en kon hij met zijne verworvene taalkennis eene plaats als boekhouder vinden bij de heeren Schreider [sic] & Co., die spoedig bemerkten, welke aanleg er in den jonkman stak. Zij stelden hem voor, om hun huis te St. Petersburg te vertegenwoordigen. Hij leerde even vlug Russisch als Fransch en Engelsch en vertrok daarmede en met eene goede dosis handelskennis toegerust, naar de stad aan de Newa.

Hij was nauwelijks 20 jaren, toen hij in die wereldstad, zooal niet als onafhankelijk, dan toch als verantwoordelijk agent van een aanzienlijk Hollandsch handelshuis op de groote handelsmarkt optrad. Zijn scherp doorzicht en vlugge bevatting, zijn goede blik op menschen en zaken brachten hem al spoedig op het denkbeeld, om voor eigen rekening handel te drijven. Hij meende dat in den indigo-handel voor hem mettertijd een ruim bestaanmiddel was weggelegd. Hij had zoo goed daarin gezien en gehandeld, dat hij reeds op zijn vijf en twintigste jaar als een der eerste handelaars in dit artikel op de wereldmarkt bekend stond. Zijn goede naam schonk hem niet alleen het vertrouwen van allen, die met hem zaken deden, maar deed hem allengs zooveel verdienen, dat hij als een vermogend koopman kon doorgaan.

Daar brak de Krim-oorlog uit, die het hoofd van zooveel groot- en kleinhandelaren op hol bracht, veel geeld deed verliezen en daarmede ook al wat zij bezaten. Maar onze Heinrich bleef kalm en doorzocht met zijnen vorschenden blik de schuilhoeken, waar schatten verborgen waren, die de overhaasten voorbij hadden gezien. En daardoor kreeg hij een dubbel aandeel in de winst en zag hij binnen kort zijn vermogen verdubbeld.

Toen de eerste rage van den speculatiehandel voorbij was, doemde weder het prentje van Troje uit zijne jeugd voor zijnen geest op. Hij had

thans schatten, die hij aan het droombeeld zijner jeugd in ruime mate kon offeren. Maar om zijn droombeeld te kunnen verwezelijken, had hij nog meer dan geld, hij had ook kennis noodig. Thans begreep hij, dat hij, alvorens het houweel en de spade ter hand te kunnen nemen, de wapens van het verstand en van voorbereidende archeologische kennis moest wetten. Hij zette zich daarom ijverig aan de studie van het Grieksch, en met die kennis gewapend, bestudeerde hij even ijverig de heldendichters der klassieke oudheid, om met hen als gids zich te oriënteren op de plaatsen, waar hij hoopte eens die gedroomde schatten uit de diepten der aarde te zullen opdelven.

Maar nog was de koopman niet in hem ondergegaan; de gelegenheid was te schoon, om zijn handelstalent niet nogmaals te beproeven. De Noord-Amerikaansche oorlog schonk hem daartoe gereede aanleiding. Hij wierp zich op de katoen en behaalde daarmede enorme winsten. Als bijzaak handelde hij ook in thee en met zijne oude indigo-zaak kon hij jaarlijks op een inkomen van eene tonne gouds rekenen.¹⁰⁹⁰

In het bezit van eenen goeden naam, een enorm fortuin en genoegzame voorbereidende kennis trok hij zich in 1864 uit de handelszaken terug, om 4 jaren later voor het eerst de vlakte van Troye met zijne voeten te betreden.

Hier stond hij op heiligen grond; hier zou hij uit de afgronden een gansche, wel vermoede, maar nauwelijks uit de boeken gekende wereld aan het licht brengen; de kunstschaten der oudheid met eigen oogen doen aanschouwen, de graven der Grieksche helden ontblooten, de kostbare monumenten van beeldhouwkunst uit de asch der verwoesting doen verrijzen, in één woord een licht te doen opgaan over honderd en nogmaals honderd strijdvragen, die de boekgeleerden in spanning hielden, doch wier kennis beperkt bleef, omdat zij het houweel en de spade niet durfden ter hand nemen.

Zijn eerste twijfel was, dat het oude Ilium onmogelijk, gelijk de meeste archeölogon beweerden op de hoogte van Bunarbarschia [sic] gestaan kon hebben, maar dat het op een afzonderlijken heuvel van Hissarlik gevonden moest worden. Zoo gezegd, zoo gedaan. Met een verwonderlijke energie, die geen hinderpalen trotseerde, met een offervardigheid, die zelfs de middelen van een man als hij eer aandeed, toog hij in het najaar van 1871 aan den arbeid. Toen de volgende winter hem het voortgaan belette, bracht hij dien tijd met nieuwe voorstudiën door, om met nieuwe kennis verrijkt, in Maart van het volgende jaar met nieuwen ijver het gestaakte werk te hervatten. Zoo werkte hij met kleine tusschenpoozen, door het jaargetijde veroorzaakt, onafgebroken met zijne garde van 150 gravers den arbeid voort. Om steeds bij het werk te zijn, liet hij zich in de nabijheid een loods bouwen, waar hij met zijne vrouw introk. Hij deed tijdelijk van alle weelde afstand en

1090 Leeuwarder Courant 24-01-1891.

besteedde al zijne schatten aan de verwezelijking van zijn geliefkoosd ideaal. Den 17 Juni van het jaar 1873 zag hij zijne onvermoeide pogingen reeds met schitterenden uitslag bekroond. Toen had hij toch een gouden schat van sieraden en vatwerk aan het licht gebracht, zoo schoon en zoo ongekend, dat men aanvankelijk aan een mystificatie dacht en zelfs geleerden de echtheid van zijn vondst betwijfelden. Dat was aanvankelijk zijn loon voor zooveel opofferingen. Hij had de puinhoopen van niet minder dan zes boven elkander gelegen steden van onder de eeuwenheugende zand- en steenlagen van den Hissarlik te voorschijn doen brengen en in de derde van deze blootgelegde steden meende Schliemann het oude Troye te erkennen. Dat bleek echter een misverstand te zijn, doch slechts een van plaatselijken aard, want het was niet de derde, doch de tweede van onderaf. Alle gedane ontdekkingen stemden overigens wonderbaarlijk getrouw met de beschrijving van Homeros overeen. Daar zag men de overblijfselen eener versterkte poort, hier die van een groot paleis, ginds van tempels en muren, die een nieuw licht wierpen op vaak bestreden toestanden.

Naast die monumenten door de aschregen voor het nageslacht bewaard, traden aan het licht zoovele voorwerpen van weelde, kunst en nijverheid, dat het was, alsof men de puinhoopen voor zich zag eener onlangs verwoeste en verlaten stad. Zijn vondst tot een geheel vereenigd, leverde het beeld van een weleer bloeiende stad met een hoogst beschaafde bevolking, die op den hoogsten trap van bloei, door een vreeselijken brand geteisterd was; de sporen van dien brand waren nog duidelijk zichtbaar.

Thans was er voor Schliemann geen twijfel meer, of hij had zijn kinderlijken droom verwezenlijkt; hij stond werkelijk op de puinhoopen van een Troye, dat men tot nu toe slechts uit beschrijvingen zich heeft moeten denken. Die werkelijkheid was door hem zelf in het leven ge-roepen. Welke gedachte het brein van dien schattengraver op dit oogenblik doorkruisten, laat zich moeilijk onder woorden brengen. Maar hij was te veel de man van de daad, om zich lang aan die overpeinzingen over te geven. Hij zette zich nu aan de studie en de beschrijving van het gevondene, waarvan hij de resultaten neêrlegde in een werk door hem in 1874 uitgegeven, onder den titel van: Trojanische Alterthümer. Dat werk had geen wetenschappelijk karakter, maar droeg geheel het kenmerk van een dagboek van een man, die met scherp blik de dingen bekeken had, welke gestadig door de gravers onder zijne leiding waren aan het licht gebracht.

Het had, naar zijne meening, toch die hoogst wetenschappelijke waarde, dat het nu voor goed had uitgemaakt, dat deze plek het oude Troye was. Maar de half- en kwartgeleerden deelden met hem nog volstrekt niet die meening; zij dreven veeleer den spot met dien gewezen indigo-koopman, die thans als archeoloog willende poseeren, der geleerde wereld wilde opdringen een meening, die niet de hare was. Men ging zelfs

zoover van te beweren, dat hij met opzet al die schatten daar had laten verbergen, om als levende getuigen van een droombeeld voor den dag te treden. Maar die spot, noch eigenwaan konden hem aan het wankelen brengen en onverdroten ging hij voort met nieuwe ontgravingen. Toen in 1881 zijn beroemd werk: *Ileos* [sic] verscheen, mocht hij zich reeds verheugen in de sympathie van een tiental der vermaardste geleerden uit alle oorden der wereld, die niet alleen zijne vondsten voor echt erkenden, maar ook hun adhaesie schonken aan zijne gevolgtrekkingen, die hij daaruit gemaakt had. “Uit den schatgraver”, verklaarden Max Muller en Rudolph Virchow, “is een geleerde gegroeid.” En zoo was het. In zijn later verschenen werk: *Troye*, vond hij zijne voornaamste tegenstanders van vroeger in medestanders verkeerd, die er prijs op stelden hem hun collega te mogen noemen, die een probleem had opgelost, waarvoor de geleerde wereld in wanhoop de schouders placht op te halen.

Inmiddels had Schliemann niet stil gezeten. Nauwelijks had hij den heuvel van Hissarlik ontsloten voor de geleerde wereld, of hij wendde zich tot de overoude ruïnen van Mycenae. Daar gelukte het hem, om de zoo vermaarde “Leeuwenpoort” aan het licht te brengen en de “Schatkamer van Athene” in al haar glans aan de verbaasde oogen der aanwezigen te aanschouwen te geven. Lang was er onder de geleerden gestreden over een plaats bij Pausanias, waar hij die schatten aanduidt. Schliemann meende, in strijd met het algemeen gevoelen, dat zij op den Burgheuvel moesten gevonden worden. Hij toog weder aan het werk en zijne verwachtingen werden overtroffen. Hij vond o.a. een menigte gouden sieraden, die aan vorstelijke personen behoord moesten hebben, als in hunne graven bijgezet. Het merkwaardigste, wat gevonden werd, waren de gouden lijkenmaskers en de lange, dunne tweesnijdende zwaarden van brons. Ook deze vondst beschreef hij in een werk, dat nu de algemeene bewondering wegdroeg.

Al dat succes prikkelde slechts zijn begeerte naar nieuwe ontdekkingen. Er bleef hem nog de vervulling van ééne wensch over: het ontblooten van den tempel der koningen van Tiryns. Reeds in 1879 was hij daarmee aangevangen, doch hervatte eerst in 1884 en 1885 met ernst die taak. En thans behaalde hij daarbij zulk een succes, dat hij dat kunstgewrocht der oudheid in al zijn luister te aanschouwen kon geven.

Dat was een werk zóó eenig in zijn soort, dat het met recht de kroon zette op al het geen hij vroeger aan 't licht had gebracht. Toen hij ook van deze vondst een beschrijving uitgaf, was dat boek op aller lippen. Het was 's mans grootste en laatste werk, hetwelk zijn naam op nieuw met den stralenkrans eener roemrijke overwinning in de archeologische wereld deed schitteren.

Bij al zijn werken ging hij met de grootste belangeloosheid te werk. De schatten, die hij met groote opofferingen van geld en gezondheid aan het licht had gebracht, maakte hij niet alleen door zijne geschrif-

ten tot gemeen goed, maar hij schonk ook een groot deel der opgedolven schatten aan de archeologische musea van Italië, Griekenland, Duitschland en andere landen, die prijs stellen op de kennis van een vroegere beschaving.

Hij stierf op den 26 December 1890 te Napels op 68-jarigen leeftijd aan een hersenontsteking en vond zijn laatste rustplaats in den door hem opnieuw gewijden grond: het nieuwe Athene.

Met hem is een dier eigenaardige mannen onzer eeuw verscheiden, welke het schoonste voorbeeld gaven der harmonie tusschen menschelijk willen en kunnen, het schoonste voorbeeld tevens van armoede en vergetelheid, die zich opheft tot rijkdom en wereldroem.¹⁰⁹¹

En zo startte Schliemann in Nederland, inclusief zijn eigen mythologie en de fouten van de journalist, die ook niet precies wist waar hij het over had, zijn reis in de eeuwigheid.

1091 *Leeuwarder Courant* 28-01-1891. Een wat kortere necrologie verscheen in het *Algemeen Handelsblad* 30-12-1890.

Hoe het verder ging

Schliemann stierf voordat de opgravingen in Troje voltooid waren.¹⁰⁹² Hij was al begonnen met de planning voor 1892. In dit jaar kwam er niets van maar in 1893 besloot Sofia Schliemann om Dörpfeld de mogelijkheid te geven om verder te werken:

De door dr. Schliemann's dood onderbroken opgravingen van Troje, zullen, op verzoek van de weduwe Schliemann, door prof. Dörpfeld¹⁰⁹³ hervat worden.¹⁰⁹⁴

Schliemanns graf in Athene.

1092 Zimmermann 1982, 529 “Die Tragik seines Lebens will es, daß Schliemann nicht mehr ... dazu kommt, die aus der eben abgeschlossenen Grabungskampagne auf Hissarlik erwachsenen Erkenntnisse und Vermutungen an der dortigen Wirklichkeit zu überprüfen.”

1093 Dörpfeld mocht zich sinds 1892 professor noemen omdat hij les gaf aan het Duitse gymnasium in Athene.

1094 *Goessche Courant* 28-02-1893.

Na een jaar vond de weduwe Schliemann het echter voldoende en moest Dörpfeld omzien naar een andere financieringsbron. Dit werd keizer Wilhelm II (1859-1941). In 1902 publiceerde Dörpfeld de uitkomsten van zijn onderzoek. Deze stelde in zijn inleiding dat Schliemann sinds 1873 aan de identificatie van Troje II met het Homerische Troje had getwijfeld en betreurde het dat hij niet meer had mogen meemaken dat dit vraagstuk in de expedities van 1893 en 1894 werd opgelost.¹⁰⁹⁵

Voor Dörpfeld was het duidelijk: de laag waar in Mykeens aardewerk gevonden werd, Troje VI, was het Homerische Troje. Voor de meeste mensen die zich met het Hissarlik - Troje probleem bezighielden was dit een doorbraak. Voor Bötticher maakte het niet uit, die bleef bij zijn “Feuernekropole” theorie en ook de weduwe Schliemann schijnt het belang ervan niet geheel gezien te hebben:

De correspondent der N.R.Ct te Weenen schrijft:

Eenige Hongaarsche professoren bevinden zich te Athene, en enkelen hebben een bezoek gebracht aan mevrouw Sofie Schliemann, geb. Kastramenos [Engastromenos]. Een hunner geeft in een der bladen eene beschrijving van deze merkwaardige vrouw, alsmede van hare woning. Men verneemt van hem, indien men het nog niet wist, dat mevrouw Schliemann door prof. Dörpfel[d] opgravingen in Troje laat verrichten. Zij beklagde zich echter dat wat in den laatsten tijd gevonden was, lang zoo belangrijk niet was, als wat reeds vroeger aan het licht is gebracht. Zij hoopte in Delphi gelukkiger te zijn, waar reeds veel van waarde gevonden is.¹⁰⁹⁶ Mevr. Schliemann, die, zooals zij zeide, geen avond zich ter ruste begeeft, zonder een paar honderd regels uit Homeros gelezen te hebben, is, volgens de beschrijving van den correspondent, eene dame van rijzige gestalte met pikzwarte haren en pikzwarte oogen, door lange wimpers zoo overschaduwd, dat men ze eerst goed te zien krijgt, als de eigenares deze in het vuur van 't gesprek opslaat. Nog steeds in rouwkleeren, heeft zij in haar huis alles zoals bij het leven van haren man op zijne plaats gelaten, zoodat diens groote studeerkamer en aangrenzende bibliotheek zoo onveranderd gebleven zijn, dat men den geleerde elk oogenblik zou kunnen verwachten. Het geheele huis is naar de plannen van den overledene gebouwd en naar teekeningen van zijne hand versierd. De stijl is eene samensmelting der antieke en moderne bouwvorde, welke in Griekenland zóó algemeen in zwang is, dat zelfs spoorwegstations op die wijze worden gemaakt.

1095 Dörpfeld 1902, geciteerd in Einsle und Bölke 1996, 42.

1096 In 1860 begon l'École française d'Athènes op de locatie van het oude Delphi met opgraven. Mevr. Schliemann had hier niets mee te maken. Schliemann liet zich in 1889 zelfs nog al laagdunkend uit over deze opgraving. Zie Zavadić 2009, 62.

De woonkamers liggen gelijkvloers, en op de eerste verdieping bevindt zich eene collectie oudheden, afkomstig uit de opgravingen van Troje en Mykenae. Maar het merkwaardigste zijn wel de vloer en het plafond van Schliemann's studeerkamer, omdat vele ontgraven voorwerpen, waaronder de vergulde platen uit Troje [?], bronzen kapellen uit Mykenae [?] en meer dergelijke in het houtwerk bevestigd zijn. Niet minder merkwaardig zijn de in vele deelen gebonden brieven en autografen, welke Schliemann met de aanzienlijkste en meest beroemde personen gewisseld heeft.

Tegen het huis staat een terras, waarmede men in den fraaien tuin afdaalt. Daar pleegt de familie den avond door te brengen, en de correspondent spreekt met geestdrift van Schliemann's dochter Andromache, gehuwd met den heer Melas, zoon van den burgemeester van Athene. De berichtgever vond haar de mooiste vrouw die hij in Griekenland gezien had, die, al had zij het genoeg aan eene vroolijke conversatie nog niet verloren, door het vuur en den ernst waarmede zij over de antieke kunst sprak, een indruk maakte alsof men tegenover de jeugdige godin Athene stond.¹⁰⁹⁷

Na Dörpfeld bleef het stil op Hissarlik tot Carl William Blegen (1887-1971) in 1932 toestemming kreeg om weer in Hissarlik te gaan graven. Hij werkte hier tot 1938 en verfijnde de stratigrafie van deze heuvel. Volgens Blegen waren er 9 cultuurlagen die zich in 34 perioden uitsplitsten. Hij kwam uiteindelijk tot de conclusie dat niet Troje VI, maar Troje VIIa het homerische Troje geweest was. Blegen was vol lof over Schliemann. Veel mensen hadden Schliemann veroordeeld vanwege zijn slechte opgravingstechniek. Maar daar wilde Blegen niets van horen. Dat was Schliemann beoordelen langs de meetlat van het heden. Toen Schliemann begon bestonden er geen archeologische opgravingstechnieken. Hij moest ze zelf uitvinden. Aan het eind van zijn leven kon hij zich in dat opzicht met iedereen meten. "The glory of discovering Troy and making it known to the world is his, and his fame was fairly won".¹⁰⁹⁸

In 1988 begon Manfred Korfmann (1942-2005) in naam van de Universiteiten van Cincinnati en Tübingen opnieuw met opgravingen in Hissarlik. Hoewel Korfmann in 2005 overleed gaan deze opgravingen nog steeds verder.

Al snel claimde de Korfmann groep dat men eindelijk het bestaan van de, ook door Schliemann en Blegen gezochte onderstad, met elektromagnetisch onderzoek vastgesteld had. Hoewel men zich in de wetenschappelijke publicaties wat voorzichtiger uitliet claimde hij in meer populaire publicaties keer op keer dat men bewezen had dat Troje VIIa het Homerische Troje was.¹⁰⁹⁹ In de grote tentoonstelling, *Troia - Traum*

¹⁰⁹⁷ *Nieuwe Gorinchemsche Courant* 03-08-1893.

¹⁰⁹⁸ Blegen 1963, 26-27.

¹⁰⁹⁹ Zie bv. Eberl 1995.

und Wirklichkeit uit 2001 toonde Korfmann bv. een grote maquette van Troje VI/VIIa met tegen zijn muren een zeer uitgebreide benedenstad die op zijn beurt ook weer door muren omgeven was. Een stad groot genoeg voor zo'n 10.000 inwoners. Helaas voor Korfmann en zijn groep vertoont deze grote benedenstad tot nu toe de onhebbelijke eigenschap om bij opgravingen niet te willen materialiseren.

Frank Kolb, Korfmanns Tübinger collega, bestrijdt diens conclusies.¹¹⁰⁰ Deze is ervan overtuigd dat het Troje van Homerus noch door Schliemann, noch door Blegen en ook niet door Korfmann gevonden is. Het enige wat men gevonden heeft is de plaats die als inspiratie voor de Trojaanse mythe gewerkt kan hebben.¹¹⁰¹ Kolb liet zich niet imponeer door het Trojebeeld dat Korfmann in zijn expositie toonde. In de *Berliner Morgenpost* van 17 juli 2001 verklaart hij "Das Modell ist eine Fiktion: Traum, nicht Rekonstruktion."

Kolb toont aan dat het Troje van Korfmann geen belangrijk handelscentrum is waarvoor het de moeite waard is om langdurig oorlog te voeren, maar een samenstelling van vondsten uit alle lagen. Zo gebruikt Korfmann de nefrietbijlen die Schliemann in Troje II gevonden heeft om aan te tonen dat er handelsbetrekkingen tussen Troje en Centraal Azië waren. Hij gaat er vervolgens van uit dat deze verbinding, wanneer hij werkelijk bestond, circa 500 jaar later een reden voor de Trojaanse oorlog was. Dit dan zonder aantetonen dat deze handelsbetrekkingen al die tijd zijn blijven bestaan.

Ik ga hier niet verder op de discussie in omdat hij hier niet van belang is. Ik wil er echter wel op wijzen dat ik van mening ben dat Kolb gelijk heeft wanneer hij stelt dat men het Homerische Troje nooit zal kunnen vinden. Het is een onderdeel van een boek en een "boekenwereld" bestaat alleen in het boek en niet daar buiten. Wat Schliemann en zijn opvolgers in Hissarlik gevonden hebben is, wat Homerus betreft, op zijn hoogst de inspiratiebron voor de door deze dichter gebouwde legendarische stad.¹¹⁰² Zoals we gezien hebben moest Schliemann het idee waaruit hij *Trojanischer Alterthümer* schreef al snel na het verschijnen van dit boek opgeven. Nu, iets meer dan honderdtwintig jaar na zijn dood, kunnen we niet anders dan vaststellen dat hij niet in het doel, waarmee hij zijn opgravingen begon, geslaagd is. Hoewel hij voorgoed zijn ereplaats in de geschiedenis van de archeologie verdiend heeft door het bestaan van een hoogontwikkelde bronstijdcultuur in dit gedeelte van de wereld aan het licht te brengen, heeft hij niet kunnen bewij-

1100 Hertel and Kolb 2003.

1101 Stronk 2005, 47.

1102 Frank Kolb in een brief aan de schrijver: "Es waren sicherlich die dort noch sichtbaren Ruinen, insbesondere die beeindruckende Burgmauer, welche von den in die Troas einwanderenden Griechen als topographischer Fixpunkt für den von ihnen aus Mittellgriechenland mitgebrachten Troia-Mythos verwendet worden sind."

zen dat het Homerische Troje ooit werkelijk bestaan heeft. Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff's (1848-1931) afkeer van Schliemann is niet meer dan een teken van afgunst, maar zijn opmerking uit 1873 dat het rijk van Priamus in hetzelfde land ligt als het hemelse Jeruzalem, de hel van Dante, de Boheemse Wouden van Schiller, de koningsburcht van King Lear en het IJsland van Brunhilde is absoluut juist.¹¹⁰³

Die mensen die Schliemanns geloof uit *Trojanischer Alterthümer* vast willen houden kunnen bij hun bezoek aan de beroemde plaats het beste een Nederlandstalig gidsje van Mustafa Askin kopen. Wanneer ze de door hem beschreven route lopen zien ze wat iedereen wil zien:

*Rechts ligt het westelijke gedeelte van de vestingmuur van Troje VI. Even verder, ook aan uw rechterhand, is een pereboom, let u daar goed op de kwaliteit van de ruwe muur, die zich tussen de goedgevormde muren bevindt. Stelt u zich voor dat tussen de muren een poort was, "de westpoort". Dit was waarschijnlijk de beroemde poort, waar het houten paard door getrokken werd, om in [de] stad te plaatsen. Als u goed naar de muren kijkt, ziet u sporen van verbreding van de poort. Nadat het houten paard binnen was vulden de Trojanen de opening met stukken steen en namen geen tijd om de poort te repareren.*¹¹⁰⁴

In dit boek heb ik een Schliemann ten tonele gevoerd die zich, begeleid door zelf bedachte verhalen, in de wereld omhoog werkte. Eerst maakte hij zich als handelaar financieel onafhankelijk. Vervolgens verhoogde hij zijn maatschappelijke status door zichzelf aan de alom geprezen werken van Homerus te koppelen. Om de door hem gewenste hoge sociale status te kunnen bereiken werd hij, bijna bijkomstig, gedwongen om enige van de basisprincipes van prehistorische archeologie te ontwikkelen. Hoewel hij met de groten van zijn tijd op voet van gelijkheid omging is het de vraag of hij ooit meer is geworden dan de held van de zich toentertijd snel ontwikkelende burgerklasse. Het was ook deze groep die het beste met zijn zorgvuldig opgebouwde mythe uit de voeten kon. Het was deze opkomende middenklasse die in zijn weg omhoog Schliemann als voorbeeld voor zijn kinderen kon gebruiken.

Waar Schliemann tijdens zijn leven zelf zijn eigen mythe schiep werd dit werk, zoals we gezien hebben, al voor zijn dood door anderen van hem overgenomen. Journalisten en andere schrijvers droegen vrijwillig hun steentje bij en dat werd na zijn dood alleen maar meer. In de loop van de tijd was het beeld dat Schliemann van zichzelf gecreëerd had echter aan veranderingen onderhevig. Waar hij begon als voorbeeld voor de mogelijkheid van maatschappelijke groei veranderde hij in de dertiger jaren van de twintigste eeuw in de ultieme goudzoeker. Terwijl een grote

1103 Calder 1980, 149.

1104 Askin ?, 45.

economische crisis de wereld in haar greep hield werd Schliemann het voorbeeld van de mens die keer op keer het geluk aan zijn zijde krijgt zodat geld en goud zijn kant op stromen.

Hoe multi-inzetbaar Schliemann is zien we wanneer hij zichzelf in zowel Nationaal Socialistische als Marxistische kring weet te handhaven om vervolgens aan het eind van de vijftiger jaren, met zowel een Russisch als een Amerikaans paspoort en een Griekse vrouw tot prototype voor de Duitser van het Wirtschaftswunder weet op te werken. Dit beeld kantelt wanneer William Calder III op 6 januari 1972 in Neubukow zijn “Mitternachtslesung” houdt.¹¹⁰⁵ Waar de DDR Schliemann nog als een held eert toont de Amerikaan Calder in Schliemanns geboorteplaats aan dat niet alles wat Schliemann schreef waar is. In de volgende twintig jaar ontwikkelt zich een nieuw Schliemannbeeld. Van een held verandert hij in een schurk, een oorlogsprofiteur, een fraudeur en een vervalser. Dit alles maakt geen eind aan zijn roem en de ontstane Schliemann-industrie wordt hoogstens groter. De laatste jaren is er een tendens om Schliemann vanuit zijn eigen tijd te begrijpen en is het beeld van een ambitieuze man in een ambitieuze eeuw ontstaan. Dat is het Schliemannbeeld dat ik kijkend vanuit Nederland bevestigd zie. Of dit het laatste beeld is dat er van Schliemann geschapen zal worden betwijfel ik. Schliemann, de verteller van verhalen, is een “mens” geworden die zich makkelijk in allerlei verhalen laat inpassen en in dat vermogen liggen grote mogelijkheden voor de toekomst.

Het is echter de vraag of er ooit nog iemand zal komen die zijn verhaal zo goed aan dat van Schliemann weet te koppelen als Edward William Bok (1863-1930) Deze Edward William was met zijn ouders naar Amerika gemigreerd toen deze, na een wat onhandige speculatie van zijn vader, op de vlucht waren voor hun schuldeisers.¹¹⁰⁶ In Amerika maakt deze Edward William zijn fortuin als hoofdredacteur van *The Ladies' Home Journal*. Doormiddel van dit tijdschrift zorgde hij er, min of meer in zijn eentje, voor dat de Verenigde Staten van Amerika een beschaafd gebied werden. Toen dat gebeurd was werd het tijd dat de wereld te horen kreeg wie dat gedaan had. In *The Americanization of Edward Bok* uit 1920 toonde hij de wereld niet alleen hoe een arme Nederlandse jongen een rijke Amerikaan was geworden, maar meer nog hoe hij Amerika beschaafd had gemaakt door de waarden en normen die hij uit zijn geboorteland had meegebracht. In het eerste hoofdstuk toont hij aan dat hij uit een goede Nederlandse familie stamt. De derde zoon van grootvader Bok dook op een stormachtige nacht in zee, zonder op zijn eigen veiligheid te letten, om daar een half verdronken zeeman uit te halen. Hij bracht deze man vervolgens naar zijn vaders huis. Op deze manier redde hij die zeeman het leven en maakte hij het moge-

1105 Calder 1972.

1106 Kikkert 1996, 54.

lijk dat deze een waardevolle bijdrage aan de maatschappij leverde. Die bijna verdronken zeeman was namelijk niemand anders dan Heinrich Schliemann, de beroemde ontdekker van de verloren stad Troje.¹¹⁰⁷

1107 Bok 1924³⁴, xxi-xxii. William M. Calder III in een brief aan de auteur: "... in 1972 I knew no external confirmatory evidence for Schliemann's adventures on Texel. Knowing how apt Schliemann was to embroider truth I doubted the whole. But since then I have discovered in the memoirs of a dutchman who emigrated to the USA a testimonium that as a boy on Texel he was present at the rescue of Schliemann. That is we have an external confirmation of the fact that Schliemann indeed was wrecked off the coast of Texel."

Bibliografie

- Ackerdijck**, J. 1830 Stukken uit eene reize door het koninkrijk der Nederlanden. *De Vriend des Vaderlands* 116-119.
- Amandry**, Pierre 1995 Schliemann. Le “Trésor de Priam” et le musée du Louvre. *Dossiers d'Archeologie* 206. 42-83.
- Andrusová-Vlčeková**, Galina 1999 Heinrich Schliemann und seine russische Familie. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 6. 41-60
- Arentzen**, Wout 1997 Ein Stubengelehrter mit Spaten. Schliemann und Thera. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 5. 137-152.
- Arentzen**, Wout 2001 Frank Calvert, Henry Austen Layard and Heinrich Schliemann. *Anatolian Studies* 51. 169-185.
- Arentzen**, Wout 2001b Schliemann und das Dreiperiodensystem: Die Museumsreise von 1875. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 7. 151-172.
- Arentzen**, Wout 2001c An Early Examination of the ‘Mask of Agamemnon’ *L'Antiquité Classique*. 189-192.
- Arentzen**, Wout 2004 Eine absolute Fälschung. *Informationsblatt Heinrich-Schliemann-Gesellschaft Ankershagen* E. V. 28-29.
- Arentzen**, Wout 2007 L.J.F. *Janssen en het Gooi - Janssiana III*. Utrecht.
- Arentzen**, Wout 2011 Und was war mit Minna im Jahre 1846? *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 9. 161-174.
- Askin**, Mustafa ? *Troje. Uitgebreide handleiding voor een bezoek aan Troje, met legenden en met feiten over de omgeving*. Çanakkale.
- Aslan**, Rüstem 2006 “Die Gegend war nämlich äußerst unsicher ...” Leben in der Troas vom 16. bis 20. Jahrhundert. *Troia. Archäologie eines Siedlungshügel und seiner Landschaft*. Mainz. 373-386.
- Bakker**, Jan Albert 2010 *Megasthithic Research in the Netherlands, 1547-1911*. Leiden.
- Baltas**, Charalambos A. 1989 *Pylos, Navarino, Niokastro, Palast des Nestor*. Athen.
- Bastet**, F.L. 1977 Schliemann en koningin Sofie. *Spiegel Historial* 12. 158-161.

- Bastet**, F.L. 1978 *Wandelingen door de antieke wereld*. Amsterdam.
- Beard**, Mary 2004 *Het Parthenon* . Atlas.
- Bertram**, Marion 1987 Rudolf Virchow als Prähistoriker. Berlin.
- Blegen**, Carl W. 1963 *Troy and the Trojans*. London.
- Bloedow**, Edmund F. 1986 Schliemann on his Accusers. *Tyche* 1. 30-40.
- Bloedow**, Edmund F. 1988 Schliemann on his accusers II: A study in the reuse of sources. *L'Antiquité Classique* 57. 5-30.
- Bloedow**, Edmund, **Noyes-Roberts**, S and **Smulders**, S. 1989 Schliemann at Mycenae. *Classical Views* 33, 147-165.
- Bloedow**, Edmund F. 1997 Neues zur Kontroverse über den 'Schatz des Priamos' *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 5. 98-116.
- Boetticher**, Adolf 1883 *Olympia, das fest und seine stätte: Nach den berichten der alten und den ergebnissen der deutschen Ausgrabungen*. Berlin.
- Bogdanow**, Igor 1997 Heinrich Schliemanns Reise an die Wolga im Jahre 1866. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 5. 63-68.
- Bok**, Edward 1924³⁴ *The Americanization of Edward Bok. The autobiography of a dutch boy fifty years after*. New York
- Bölke**, Wilfried 1988 Die Anklage der Sophie Schwartz. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann- Museum*. Ankershagen. 54-57.
- Bölke**, Wilfried 1997 *Heinrich Schliemann Ein berühmter Mecklenburger*. Schwerin.
- Bölke**, Wilfried 2011 Schliemanns Bruder Ludwig. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 9. 190-200.
- Brongers**, Ayolt J. en **Wynia**, Simon 2005³ *Wie is wie in archeologie*. Amersfoort.
- Brugmans**, I.J. 1958 *De arbeidende klasse in Nederland in de 19 eeuw (1813-1870)*. Utrecht.
- Brustgi**, Franz Georg 1984 *Heinrich Schliemann Reise durch China und Japan im Jahre 1865*. Berlin.
- Buchholz**, Hans-Günter 1995 Die Archäologenfreundschaft zwischen Heinrich Schliemann und Friedrich Schlie. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* Heft 3.

- Buchholz**, Hans-Günter 2002 Arthur Milchhöfer, ein verehrer und fürsprecher Schliemanns und "Die anfänge der Kunst in Griechenland". *Opuscula Atheniensia* 27. 7-26.
- Calder III**, William M. and **Traill**, David A. 1986 *Myth, Scandal and History*. Detroid.
- Calder III**, William M. 1972 Schliemann on Schliemann: A Study in the Use of Sources. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 13. 335-353.
- Calder III**, William M. 1980 Wilamowitz on Schliemann. *Philologus* 124. 146-151.
- Calder III**, William M. 1997 Die "Agamemnonmaske" echt oder ...? *Mitteilungen aus dem Heinrich- Schliemann-Museum Ankershagen* 5. 81-84.
- Calder III**, William M. 1999 Is the Mask a Hoax? *Archaeology* 52/4.
- Caldwell**, C. 1830 *Thoughts on the Original Unity of the Human Race*. New York.
- Castro Miranda**, Maria 1997 Schliemann auf Kuba - ein Arbeitsbericht. *Mitteilungen aus dem Heinrich- Schliemann-Museum Ankershagen* 5. 129-136.
- Chadwick**, John 1961 *The decipherment of Linear B*. Pelican Books.
- Chandler**, Richard 1802 *The History of Ilium or Troy*. London.
- Cobet**, Justus 1997 *Heinrich Schliemann. Archäologe und Abenteurer*. München
- Cox**, George William 1827 *An Introduction to the Science of comparative Mythology and Folklore*. London.
- Crepon**, Tom und **Bölke**, Wilfried 1990 *Heinrich Schliemann. Odyssee seines Lebens*. Berlin.
- Cuey-Na-Gael** 1908 *An Irishmann's Difficulties with the Dutch Language*. Rotterdam.
- Culver**, Henry B. 1936 *The book of old ships and something of their evolution and romance*. London.

- Daniel**, Glyn 1981 *Een bekonopte geschiedenis van de archeologie*. Amsterdam
- Demakopoulou**, Katie 1999 The Case for Authenticity. *Archaeology* 52/4.
- Dodwell**, Edward 1819 *A Classical and Topographical Tour through Greece*. London.
- Döhl**, Hartmut 1981 *Heinrich Schliemann. Mythos und Ärgernis*. München.
- Dörpfeld**, W. 1889 Letter from Greece. *American Journal of Archaeology* V. 331-336.
- Dörpfeld**, Wilhelm 1902 *Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870-1894*. Athen.
- Dörpfeld**, W. 1905 Die Kretischen, Mykenischen und Homerischen Paläste. *Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung* XXX. 257-297.
- Drower**, Margaret S. 1995 *Flinders Petrie. A Life in Archaeology*. Wisconsin.
- Duchêne**, Hervé 1996 *Golden Treasures of Troy. The Dream of Heinrich Schliemann*. New York.
- Dyson**, Stephen L. 2006 *In Pursuit of Ancient Pasts. A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Yale.
- Easton**, Donald 1984 Schliemann's mendacity - a false trail? *Antiquity* 58. 197-204.
- Easton**, D.F. 1984b 'Priam's Treasure' *Anatolian Studies* 34. 141-169.
- Easton**, Donald 1997 Heinrich Schliemann: Hero or Fraud? *The World of Troy. Society for the Preservation of the Greek Heritage*. Washington. 5-17.
- Easton**, Donald F. 2006 Mit der Ilias im Gepäck-Die Erforschung Troias bis 1890. *Troia. Archäologie eines Siedlungshügel und seiner Landschaft*. Mainz. 107-116.
- Eberl**, Ulrich 1995 Behund the Myth of Troy. *Daimler Benz High Tech Report*. 16-22.
- Ehrenreich**, Barbara and **English**, Deirdra 1979 *For her own good. 150 Years of the Experts' Advice to Women*. London.

- Einsle**, Hans 1989 *Sophie Schliemann, Die Frau des großen Archäologen*. Irdning.
- Einsle**, Hans & **Bölke**, Wilfried 1996 *Das Heinrich Schliemann-Lexikon*. Bremen.
- Eiseley**, Loren 1979 *Darwin and the Mysterious Mr. X*. New York and London.
- E.J.E.** 1886 Notices of New Books - Mythical Monsters. *The China Review*. 298-299.
- Fabricius**, E. 1886 Alterthümer auf Kreta IV. Funde der mykenäischen Epoche in Knossos. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen*. 135-149.
- Fénélon** ??? *Les Aventures de Télémaque et celles d'Aristonoüs*. Paris.
- La **Ferla**, Mario 2006 *L'Ultimo tesoro. La vita segreta e la mortta di Heinrich Schliemann, l'inventore di Troia*. Viterbo.
- Fey**, Toon 1993/1994 Een reize naar Texel. *Waden Buletin* 94/95. 217-219
- Fitton**, Lesley 1991 Heinrich Schliemann and the British Myseum. *Department of Greek and Roman Antiquities Occasional Paper* 83.
- Fitton**, J. Lesley 1995 *The Discovery of the Greek Bronze Age*. London.
- Flammarion**, C. 1886 *De Wereld vóór de schepping van den mensch*. Zutphen.
- Flickinger**, Roy C. 1932 Sayce and Schliemann. *The Classical Journal* 27. 23-25.
- Flügge**, Manfred 2001 *Heinrich Schliemanns Weg nach Troia: die Geschichte eines Mythomanen*. München.
- Fouqué**, Ferdinand A. 1879 *Santorin et ses Eruption*. Paris.
- Fowler**, Rowena 1984 *Edward Lear. The Cretan Journal*. Athens.
- Fürtwängler**, A & **Löschcke**, G. 1879 Mykenische Thongefasse: *Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestehens des Deutschen Archeologischen Institutes in Rom ...* Berlin.
- Fürtwängler**, A. & **Löschcke**, G. 1886 *Mykenische Vasen. Vorhellenische Thongefässe aus dem Gebiete des Mittelmeeres*. Berlin.
- Gailband**, Jules 1852 *Denkmaler der Baukunst I*. Leipzig.

- Gell**, William 1804. *The Topography of Troy and its vicinity illustrated and explained by drawings and descriptions etc.*. London.
- Gentz**, Wilhelm 1853 *Briefe aus Aegypten und Nubien*. Berlin.
- Gladstone**, William E. 1858 *Studies in Homer and The Homeric Age*. Oxford.
- Goessler**, P. 1951 *Wilhelm Dörpfeld: Ein leben im Dienst der Antike*. Stuttgart.
- Goldsmith**, Oliver 1815 *The Vicar of Wakefield*. London.
- Gould**, Charles 1886 *Mythical Monstes*. London.
- Gralow**, Klaus-Dieter, **Hoppe**, Klaus Dieter und **Stange**, Hartmuth 2010 *Friedrich Lisch, Robert Beltz, Ewald Schuldt - die Bewahrer der archäologischen Schätze Mecklenburgs 1835 bis 1981*. Neubukow.
- Von **Hahn**, J.G. 1865 *Die Ausgrabungen auf der Homerischen Pergamos in zwei sendschreiben an Georg Finlay*. Leipzig.
- Haussoullier**, B. 1880 Vases Peints Archaïques Découverts à Knossos. *Bulletin Correspondance Helénique*. 124-127.
- ЭРМИТАЖ** 1998 *ШЛИМАН ПЕТЕРБУРГ ТРОЯ. ПЕТЕРБУРГ*.
- Herrman**, Joachim 1990 *Heinrich Schliemann Wegbereiter einer neuen Wissenschaft*. Berlin.
- Herrman**, Joachim und **Maaß**, Evelin 1990 *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*. Berlin.
- Hertel**, Dieter 2001 *Troia - Archäologie, Geschichte, Mythos*. München.
- Hertel**, Dieter and **Kolb**, Frank 2003 Troy in clearer perspective. *Anatolian Studies* 53. 71-88
- Heuck Allen**, Susan 1997 A Personal Sacrifice in the Interest of Science: Calvert, Schliemann, and the Troy Treasures *The World of Troy. Society for the Preservation of the Greek Heritage*. Washington. 19-33.
- Heuck Allen**, Susan 1999 *Finding the Walls of Troy. Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlik*. Berkeley.
- Hyett**, W.H. Adams 1851 *Journal of a Visit to the Nile and Holy Land in 1847-48*. London.
- Hilse**, Rainer 2001 Troianische Spinnwirten. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 7. 135-150.

- Hilse**, Rainer 2002 Als Schliemann in “Kou-pa-kou” war. *Heinrich-Schliemann-Gesellschaft Ankershagen E.V.* 45-48. (Ook in *Das Altertum* 47-4, 2002)
- Holwerda**, A.E.J. 1882 Schliemann's Troje. Ilios, Stadt und Land der Trojaner etc. *De Gids* 46. 209-245
- Holwerda**, A.E.J. 1896 *De Historische Wetenschappen, in het bijzonder die der klassieke oudheid; Hare zelfstandigheid en beteekenis*. Leiden.
- Hood**, S. 1960 Schliemann's Mycenae Albums. *Archaeology* 13. 61-65.
- Hood**, S. 1992 Schliemann and Crete. *Heinrich Schliemann. Grundlagen und Ergebnisse moderner Archäologie. 100 Jahre nach Schliemanns Tod*. Berlin. 223-229.
- Hostmann**, 1875 Dr. Hans Hildebrand. Das heidnische Zeitalter in Schweden. *Archiv für Anthropologie: Zeitschrift für naturgeschichte und urgeschichte des Menschen*. 278-314.
- Hutchinson**, Horace G. 1914 *Life of Sir John Lubbock, Lord Avebury*. London.
- Hutchinson**, R.W. 1962 *Prehistoric Crete*. London.
- Irmscher** J. 1980 Über Heinrich Schliemanns erste Trojaerlebnis. *Ethnographische-Archäologische Zeitschrift* 21, 659-666.
- Isserlin**, B.S.J. 1968 Schliemann at Motya. *Antiquity* 42, 144-148.
- Isserlin**, B.S.J. etc. and **Du Plat Taylor**, J. 1974 *Motya, A Phoenician and Carthaginian City in Sicily*. Leiden.
- Janssen**, L.J.F. 1840 *De Germaansche en Noordsche Monumenten van het Museum te Leyden*. Leyden.
- Janssen**, L.J.F. 1848 *Drentsche Oudheden*. Utrecht.
- Janssen**, L.J.F. 1856 *Hilversumsche Oudheden*. Arnhem. Herdruk 2009 Sidestone Press, Leiden.
- Jerrer**, Georg Ludwig 1840 *Die Weltgeschichte für Kinder*. Nürnberg
- Jonker**, Joost 1996 *Merchants, Bankers, Middlemen. The Amsterdam money market during the first half of the 19th century*. Amsterdam.
- Keller**, Ferdinand 1858 Pfahlbauten, Zweiter Bericht. *Mittheilungen der Antiquarischen Gesellschaft in Zürich*.

- Keller van Hoor**, P.M. 1874 *Heinrich Schliemann en zijne archeologische onderzoeken*. Dordrecht.
- Kennell**, Stefanie A.H. 2007 Schliemann and his papers. A Tale from the Gennadeion Archives. *Hesperia* 76, 785-817.
- Keyser**, Paul 1990 The composition of “La Chine et le Japon”. An Introduction To Tendentious Editing. *Heinrich Schliemann nach hundert Jahren*. Frankfurt Am Main. 225-236.
- Kikkert**, J.G.A 1996 *Het licht van Texel. Johannes Ludovicus Kikkert (1810-1878)*. Hilversum.
- Kolb**, Frank 2004 Troy VI: A Trading Center and Commercial City. *American Journal of Archaeology* 108. 577-613.
- Korfmann**, Manfred 1990 *Heinrich Schliemann. Bericht über die Ausgrabungen in Troja in den Jahren 1871 bis 1873*. München und Zürich.
- Korfmann**, Manfred 2001 Troia - Traum und Wirklichkeit. Eine Einführung in das Thema. *Troia - Traum und Wirklichkeit. Begleitband zur Ausstellung*. Stuttgart. 4-23.
- [Korrés] **KOPPE, ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΥΑ**. 1974 *BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΠΙΚΟΥ ΣΑΗΜΑΝ*. Athene.
- Korrés**, Georg 1981 Das Mausoleum Heinrich Schliemanns auf dem Zentralfriedhof von Athen. *Boreas* 4. 133-173.
- Korrés**, Georg 1988 Heinrich Schliemann Iliou Mélathron in Athen. *Das Altertum* 34. 164-173.
- Korrés**, Georg Styl. 1990 *Heinrich Schliemann. Ein Leben für die Wissenschaft*. Berlin.
- Kruseman**, A.C. 1842 *Hamburg, zoo als het was en is. Mei 1842*. Haarlem.
- Lapatin**, Kenneth D.S. 1999 Not a Forgery, how about a Pastiche? *Archaeology* 52/4.
- Lartet**, Ed. 1861 Nouvelles Recherches sur la Coexistence de l'Homme et des Grands Mammifères Fossiles. *Annales des Sciences Naturelles – Zoologie* XV. 177-253.

- [Leigh's] 1830 *Leigh's New Picture of London; or, a view of the political, religious, medical, literary, municipal, commercial, and moral state of The British Metropolis: presenting a brief and Luminous Guide to the stranger on all subjects connected with general information, business, or amusement.* London
- Lehrer, Mark & Turner, David** 1989 The making of an Homeric Archaeologist: Schliemann's Diary of 1868. *Annual of the British Scholl at Athens* 84. 221-268.
- Lilly, Eli** 1961 *Schliemann in Indianapolis.* Indianapolis.
- Van **Limburg Brouwer, P.A.S.** 1860 Vuurdienst. Eene proeve uit eene nieuwe wetenschap. *De Gids* 24. 474-493.
- Lindenschmidt, H.** 1878 *Schliemanns Ausgrabungen in Troja und Mykenae.* Mainz.
- Lubbock Grant Duff, Ursula** 1934 *The Life-Work of Lord Avebury (Sir John Lubbock) 1834-1913.* London.
- Luce, J.V.** 1982 Five new Schliemann letters in Belfast. *Hermathena* 132. 8-14.
- Ludwig, Emil** 1932 *Schliemann - Geschichte eines Goldsuchers.* Berlin-Wien-Leipzig.
- Marchand, Suzanne L.** 1996 *Down from Olympus. Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970.* Princeton.
- De **Marez Oijens, J.C.** 1873 Een bezoek aan Schliemanns uitgravingen in Troas. *De Nederlandsche Spectator.* 130-133.
- Masson, Olivier** 1995 Henry Schliemann à Paris et ses Amis Français. *Dossiers d'archeologie* 206. 28-39.
- Mathysen, Marita** 2002 *De gemaskerde eeuw.* Amsterdam.
- McGovern, Francis H.** The operation and death of Henry Schliemann. *The Laryngoscope* 87. 1726-1730. *Meyers Großes Konversations-Lexikon* 1909
- Meyer, Ernst** 1934 Heinrich Schliemann und seine Heimat. *Mecklenburgische Monatshefte* 10. 210-214.
- Meyer, Ernst** 1936 *Briefe von Heinrich Schliemann.* Berlin & Leipzig.
- Meyer, Ernst** 1940 Heinrich Schliemann. *Die Antike* 16. 81-97.
- Meyer, Ernst** 1953 *Heinrich Schliemann Briefwechsel* [I] Berlin.
- Meyer, Ernst** 1955 Schliemann und Virchow. *Gymnasium* 62. 435-454.

- Meyer**, Ernst 1955b Schliemanns ägyptisches Reisetagebuch. *Charisteria. Jubiläumsschrift des Landgraf- Ludwigs-Gymnasiums Gießen*. 153-169.
- Meyer**, Ernst 1958 *Heinrich Schliemann Briefwechsel* [II] Berlin.
- Meyer**, Ernst 1962 Schliemann's letters to Max Müller in Oxford. *Journal of Hellenic Studies* 82, 75-105.
- Meyer**, Ernst 1969 *Heinrich Schliemann - Kaufmann und Forscher*. Göttingen.
- Miller**, Edward 1973 *That Noble Cabinet, a history of the British Museum*. London.
- De **Miranda**, S. Rodrigues 1922 *Amsterdam en zijne bevolking in de negentiende eeuw*. Amsterdam.
- Mitsopoulou**, Theresa 1992 The Letter of Emilius Burnouf to Schliemann about the Vase 24444 from Troy in the Museum für Ur- und Frühgeschichte in Berlin. *Heinrich Schliemann. Grundlagen und Ergebnisse moderner Archäologie 100 Jahre nach Schliemanns Tod*. Berlin. 121-132
- Moorehead**, Caroline 1994 *The lost treasures of Troy*. London.
- Mühlenbruch**, Tobias 2001 Heinrich Schliemann und die Benennung des "depas amphikypellon". *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 7. 113-134.
- Mühlenbruch**, Tobias 2008 Heinrich Schliemann Ein Itinerar. *Kleine Schriften* 58 Marburg.
- Multatuli** 1860/1969 *Max Havelaar of de koffieveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij*. Rotterdam.
- Murray**, A.S. 1877 Mycenae; a Narrative of Research and Discoveries at Mycenae and Tiryns by Dr. Henry Schliemann. *The Academy* Dec 15.
- Murray**, A.S. 1877b Dr. Schliemann's Trojan Antiquities. *The Academy* Dec. 22.
- Murray**, John 1840 *A Hand-Book for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople*. London.
- Niederland**, William G. 1964/65 Analytische Studie über das Leben und Werk Heinrich Schliemanns. *Psyche* 18. 563-590.

- Niederland**, W.G. 1967 Psychoanalytic Profile of a Creative Mind: Eros and Thanatos in the Life of Heinrich Schliemann. *Psychotherapy and Psychosomatics* 15, 200-219.
- Niederland**, W.G. 1969 Psychoanalytic Profile of a Creative Mind: Eros and Thanatos in the Life of Heinrich Schliemann. *Psychotherapy and Psychosomatics* 15. 200-219.
- Noak**, Karl-Heinz und **Loysa**, Rainer 1992 Schliemanns Ohrenleiden und sein plötzlicher Tod. *Heinrich Schliemann. Grundlagen und Ergebnisse moderner Archäologie 100 Jahre nach Schliemanns Tod*. Berlin. 87-89.
- Ottaway**, J.H. 1973 Rudolf Virchow: an appreciation. *Antiquity* 101-108
- Payne**, Robert 1959 *The Gold of Troy*. New York.
- Persson**, Axel W. 1930 Schrift und Sprache in Alt-Kreta. *Uppsala Universitets Arsskrift*.
- Pleyte**, W. 1886 Een Greep (Bij het plaatje: "Voorwerpen uit Friesche Terpen."). *Friesche Volksalmanak*. 164-172.
- Poole**, Lynn & Gray 1966 *One Passion Two Loves: The Story of Heinrich and Sophia Schliemann, Discoverers of Troy*. London.
- De **Quevedo**, Heriberto Garcia 1854 De bouwvallen van Troje. *Nederlandsch Museum. Geschied- en Letterkundige Merkwaardigheden, Natuurbeschrijvingen, Aardrijkskundige Bijzonderheden*. Utrecht.
- Quien**, Frederik Carel 1939 *Notes sur l'Histoire de la Famille Quien Protestante et de ses Ancetres le Quien, ainsi que de la Famille le Quien de la Neufville*. Florence.
- Richter**, Wolfgang 1980 Ein unveröffentlichter Brief Heinrich Schliemanns aus dem Jahre 1869. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm-Pieck-Universität Rostock* 29. 55-64.
- Richter**, Wolfgang 1983 Die "altgriechisch geschriebene Dissertation" Heinrich Schliemanns und die Darstellung seiner Promotion im biographischen Schrifttum. *Schriften der Winckelmann- Gesellschaft* 6. 671-691.

Richter, Wolfgang 1984 Heinrich Schliemann und die Stadt Rostock. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm-Pieck-Universität Rostock* 33. 40-49.

Richter, Wolfgang 1990 Schliemanns Aufbruch nach Übersee im Jahre 1841 und die mecklenburgische Auswandererbewegung. *Das Altertum* 36/4, 241-246.

Richter, Wolfgang 1992 *Heinrich Schliemann*. Leipzig.

Du **Rieu**, W.N. 1869 Een bedevaartganger naar Troje en Ithaca. *De Nederlandsche Spectator*. 219-220.

Roberts, Richard 1992 *Schroders, Marchants & Bankers*. Lonson.

Robinson, Andrew 2002 *The Man who Deciphered Linear B, the story of Michael Ventris*. London.

Robinson, Marcelle 1994 Pioneer, Scholar, and Victim. An Appreciation of Frank Calvert (1828-1908) *Anatolian Studies* 44. 153-168.

Robinson, Marcelle 2009 *Schliemann's Silent Partner, Frank Calvert (1828-1908) Pioneer, Scholar and Survivor*. Philadelphia.

Von **Sacken**, Ed. 1868 *Das Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich und dessen Alterthümer*. Wien.

Saherwala, Geraldine, **Goldmann**, Klaus und **Mahr**, Gustav 1993, *Heinrich Schliemanns "Sammlung Trojanischer Altertümer" Beiträge zur Chronik einer großen Erwerbung der Berliner Museen*. Berlin.

Schindler, Wolfgang 1986 Schliemann's Cleopatra. *Myth, Scandal and History*. Detroit. 81-94.

Schliemann, Henry 1867 *La Chine et le Japon au temps présent*. Paris.

Schliemann, Heinrich 1869 *Ithaka, der Peloponnes und Troja Archäologische Forschungen*. Leipzig.

Schliemann, Heinrich 1874 *Trojanische Alterthümer. Bericht über die Ausgrabungen in Troja*. Leipzig.

Schliemann, Henry 1875 Pre-Historic Antiquities in the Leyden Museum. *The Academy* August 14. 172.

Schliemann, Henry 1875b The Copenhagen Museum of Prehistoric Antiquities. *The Academy* August 28. 222-223.

Schliemann, Henry 1875c The Prehistoric Collections of Lübeck, Schwerin and Berlin. *The Academy* September 18. 308-309.

- Schliemann**, Henry 1875d The Germann urns wuth human faces. *The Academy* October 9. 383-384.
- Schliemann**, Henry 1875e The Trojan collection. *The Academy* November 13. 505.
- Schliemann**, Henry 1875f Alba Longa. *The Academy* October 16. 407.
- Schliemann**, Heinrich 1875/1990 *Troia und seine Ruinen*. Waren/Rostock.
- Schliemann**, Heinrich 1878 Mykenae. *Bericht über meine Forschungen und Entdeckungen in Mykenae und Tiryns*. Leipzig.
- Schliemann**, Henry 1880b On the Site of the Homeric Troy. *Archaeologie, or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity*. XLV. 29-52.
- Schliemann**, Henry 1880c *Mycenae; a Narrative of Researches and Discoveries at Mycenae and Tiryns*.
New York.
- Schliemann**, Heinrich 1881a Ilios. *Stad und Land der Trojaner*. Leipzig.
- Schliemann**, Heinrich 1881b *The City and Country of the Trojans*. London.
- Schliemann**, Heinrich 1881c Exploration of the Boeotian Orchomenus. *Journal of Hellenic Studies*. 122-163.
- Schliemann**, Heinrich 1884 Troja. *Ergebnisse meiner neuesten Ausgrabungen*. Leipzig.
- Schliemann**, Heinrich 1885 Tiryns. *The Prehistoric Palace of the Kings of Tiryns*. New York.
- Schliemann**, Heinrich 1886 Ausgrabungen in Orchomenos und Kreta. *Zeitschrift für Ethnologie* 18.
376-380.
- Schliemann**, Sophie 1892 *Heinrich Schliemann's Selbstbiographie bis zu seinem Tode vervollständigt*. Leipzig.
- Schindler**, Wolfgang 1990 Dichtung und Wahrheit. Schliemanns Selbstbiographie im Kontext. *Heinrich Schliemann nach hundert Jahren*. Frankfurt/Main. 152-167.
- Schuchhardt**, Carl 1891 *Schliemann's Ausgrabungen in Troja, Tiryns, Mykenä, Orchomenos, Ithaka im Lichte der heutigen Wissenschaft*. Leipzig.
- Scott**, John A. 1922 Schliemann and Indianapolis. *The Classical Journal* 17. 404 406.

[**Scott**, Sir Walter] the author of Waverley 1844 *Ivanhoe*. Paris.

Schröder, Carl August 1990 Heinrich Schliemann und das Handelshaus Schröder. *Hamburgische Geschichts- und Heimatblätter* 12/10. 217-228.

Sperling, J. 1986 *Reminescences of Troy. Troy and the Trojan War: A Symposium Held at Bryn Mawr College, October 1984*. Bryn Mawr. 29-31.

Von **Stackelberg**, Otto Magnus 1830 *La Grèce. Vues pittoresques et topographiques*, Paris.

Stinde, Julius 1888 *Frau Buchholz im Orient*. Berlin.

Stoll, Heinrich Alexander 1957 *Der Traum von Troja*. Halle-Leipzig.

Stoll, Heinrich Alexander 1958 *Abenteuer meines Lebens. Heinrich Schliemann erzählt*. Leipzig.

Stoll, H.A. 1961 Schliemann und die Ausgrabung von Knossos. *Minoica und Homer. Eine Aufsatzsammlung*. Berlin. 51-70.

Stone, Irving 1976 *The Greek Treasure*. New York.

Stone, Irving 1976 *De griekse schat*. Amsterdam-Brussel.

Stronk, Jan P. 2005 The Trojan Horse. The Present Debates on Troy and the Art of Fundraising. *Talanta* XXXIV-XXXV (2002-2003). 19-54

??? 1838³⁶ *Synopsis of the Contents of the British Museum*. London.

Terwen, J.T. 1855 *Het Koninkrijk der Nederlanden, voorgesteld in eene reeks van naar de natuur geteekende schilderachtige gezigten* I. Gouda.

Thanos, Christo & **Arentzen**, Wout 2012 *Without having seen the Queen. The 1846 European travel journal of Heinrich Schliemann: a transcription and annotated translation*. Leiden.

Tilanus, C.B. 1865 De Amsterdamsche Gasthuiskwestie. *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde* 9. 17-22.

Tjiook-Liem, P. 2009 *De rechtspositie der Chinezen in Nederlands-Indië 1848-1942*. Leiden.

Tolstikow, Wladimir P. und **Trejster**, Michail J. 1996/97 *Der Schatz aus Troja. Schliemann und der Mythos des Priamos-Goldes*. Stuttgart-Zürich.

Tozer, H.Z. 1875 Note on a tour in the cyclades and crete. *The Academy* Sept. 25.

- Traill**, David A. 1978 Schliemann's Mendacity: Fire and Fever in California. *The Classical Journal* 74. 348-355.
- Traill**, David A. 1981-82 Schliemann's American Citizenship and Divorce. *The Classical Journal* 77. 336-342.
- Traill**, David A. 1981 Schliemann's discovery of 'Priam's Treasure': two enigmas. *Antiquity* 55. 179-183.
- Traill**, David A. 1983 Schliemann's 'discovery' of 'Priam's Treasure' *Antiquity* 57. 181-186.
- Traill**, David A. 1985-'86 Schliemann's "Dream of Troy": The Making of a Legend. *The Classical Journal* 81. 13-24.
- Traill**, David A. 1986 The Archaeological Career of Sophia Schliemann. *Antichthon* 23. 99-107.
- Traill**, David A. 1988 Bloedow on Schliemann's Accusers. *Tyche* 3. 235-239.
- Traill**, David A. 1988b Hisarlik, 31 May, 1873, and the Discovery of 'Priam's Treasure'. *Boreas* 11. 227-234.
- Traill**, David A. 1990 Schliemanns Reise ins Yosemite-Tal (Kalifornien). *Das Altertum* 36/4, 209-218.
- Traill**, David A. 1993 Excavating Schliemann. *Illinois Classical Studies*, Supplement 4.
- Traill**, David A. 1995 *Schliemann of Troy, Treasure and Deceit*. London.
- Traill**, David A. Heinrich Schliemann - Was sollen wir glauben? *Mittheilungen aus dem Heinrich- Schliemann-Museum Ankershagen* 5. 85-97.
- Traill**, David A. and **Bogdanov**, Igor 1999 Heinrich Schliemann Improbable Archaeologist. *Archaeology Odyssey* July/August 30-39.
- Traill**, David A. 1999b Isistent Questions. *Archaeology* 52/4.
- Traill**, David A. 2008 Schliemann in Kalifornien. *Informationsblatt Heinrich-Schliemann-Gesellschaft Ankershagen E.V.* 19. 35-45.
- Tsountas**, Chrestos and **Manatt**, J. Irving 1897 *The Mycenaean Age*. New York.
- Unger**, Hellmuth 1943 *Dienaar der menschheid (Het leven van Robert Koch)*. Amsterdam.

- Vandenberg**, Philipp 1995 *Der Schatz des Priamos*. Bergisch Gladbach.
- Verne**, Jules 1919 *Naar het middelpunt der aarde*. Amsterdam.
- Verhart**, Leo 1995 *List & bedrog. Vervalsingen in de Nederlandse archeologie*. Utrecht.
- Virchow**, R. 1888 Über die vorhistorische Zeit Aegyptens. *Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft*. 344-393.
- Webber**, Shirley H. 1942 *Schliemann's first visit to America 1850-1851*. Harvard.
- Witte**, R. 1997 Schliemann auf der Suche nach dem Palast des Minos. *Das Altertum* 43. 99-110.
- Witte**, Reinhard 2004 Schliemann einmal heiter betrachtet. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 8.
- Wölffling**, Siegfried 1963 Unveröffentlichte Briefe H. Schliemann's an der Botschafter J.M. von Radowitz d.J. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Marten-Luther-Universität Hlle-Wittenberg*. 331-335.
- Wölffling**, Siegfried 1964 Neue Schliemann-Archivalien. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Marten-Luther- Universität Hlle-Wittenberg*. 756.
- Wölffling**, Siegfried 1999 Heinrich Schliemanns Ehe mit Katharina Lyshina im Lichte der russisch-orthodoxen Lehre. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 6. 69-73.
- Wood**, Michael 1988/1989 *Op zoek naar de Trojaanse Oorlog*. Utrecht.
- Zavadil**, Michaela 2009 *Ein trojanischer Federkrieg. Die Auseinandersetzung zwischen Ernst Boetticher und Heinrich Schliemann*. Wien
- Zavadil**, Michaela 2011 Heinrich Schliemann und sein österreichischer Architekt Josef Höfler. *Österreichische Forschungen zur Ägäischen Bronzezeit 2009*. Wien. 343-348.
- Zengel**, Eva 1990 Die Geschichte der Schliemann-Sammlungen. *Das Altertum* 157-166.
- Zimmermann**, Konrad 1982 Heinrich Schliemann - ein Leben zwischen Traum und Wirklichkeit. *Klio* 64, 513-532
- Zimmermann**, Konrad 1997 Die Beziehungen Heinrich Schliemanns zu Friedrich Lisch. *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 5. 22-34.

Foto's

Arentzen	17
Jerrer 1840	21
<i>Privilegirte ... für Hamburg</i>	35
Zur Mühlen T. 21	45
Arentzen	47
Kikkert 1996	51
<i>Amsterdamse Courant</i>	60
Arentzen	74
Leslie Smith Gallery B.V.	78
Gennadius Library	80
<i>Algemeen Handelsblad</i>	90
Fénélon ???	95
Stadsarchief Amsterdam	99
Stadsarchief Amsterdam	106
ЭРМИТАЖ 1998	119
Meyers 1909	125
Stadsarchief Amsterdam	138
Flammarion, 1886	142
Goodyear Archival Collection	144
Museo Thyssen – Bornemisza	147
The Library of Congress	154
Memelland Archiv	158
Rijksmuseum RP-F-F00643	159
Fowler, 1984	165
Koninklijk Instituut voot Taal-, Land- en Volkenkunde	178
Wellcome Collection London	181
Nappo, Salvatore 2008 <i>Pompeii</i> White Star Guides	197
Dodwell, 1819	198
Gell, 1804	202
Indianapolis Museum of Art	211
Gennadius Library	213
Fouqué, 1879	216
Heuck Allen, 1999	231
<i>Atlas Trojanischer Altherthümer</i>	233

<i>Atlas Trojanischer Altherthümer</i>	234
<i>Atlas Trojanischer Altherthümer</i>	237
Schuchhardt, 1891	241
Erfgoedcentrum DiEP Dordrecht	244
<i>Atlas Trojanischer Altherthümer</i>	247
<i>Atlas Trojanischer Altherthümer</i>	251
<i>Atlas Trojanischer Altherthümer</i>	252
Von Stackelberg, 1830	260
Archief - Het Koninklijk Huis	264
<i>Het nieuws van den dag</i>	266
Archief Rijksmuseum van Oudheden Leiden	267
Arentzen (Museum für Vor-und Frühgeschichte Berlin)	273
Düsseldorfer Auktionshaus	278
Hood, 1960	283
Schliemann, 1878	287
Döhl, 1981	294
Fitton, 1995	295
http://www.old-picture.com	299
<i>The Illustrated London News</i>	304
Schliemann 1880	311
Schliemann 1880	316
Von Sacken, 1868	316
Meyer, 1955	325
Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin	328
Schliemann, 1874	334
Schliemann 1881a	341
Dodwell 1819	349
Tsountas and Manatt, 1897	351
Korres, 1990	355
Schliemann 1881a	360
Schliemann 1881a	366
Meyers 1909	367
RMO	373
Schliemann, 1884	385
Schliemann 1881a	386
Schliemann, 1884	389
Bertram, 1987	394

Schliemann, 1884	403
Gailband, 1852	407
Arentzen (National Archaeological Museum of Athens)	415
Haags Historisch Museum	422
Fowler, 1984	424
Fabricius, 1886	426
Gennadius Library	429
Dahesh Museum of Art	430
<i>Die Waage - Zeitschrift der Grünenthal G.m.b.H. Chemie</i> 13, 1974, 1-20.	440
<i>Die Waage - Zeitschrift der Grünenthal G.m.b.H. Chemie</i> 13, 1974, 1-20.	441
Korres, 1990	458
Korres, 1990	460
Dörpfeld, 1902	462
Korres, 1990	474

Index

A

Aby Simbel 430, 431
Abydos 204
Achilles 201, 209, 232, 245, 330, 387, 402-404
Adler, Friedrich 259, 278, 287, 288, 353, 409
Aeneas 20, 275
Aëtos 197, 319, 320
Afganistan 370
Agamemnon 19, 206, 207, 209, 245, 284, 286, 287, 291, 297, 301, 305, 206, 310-313, 315, 345, 417
Aken 173
Alaphouzos 216, 217
Alaska 141
Alba Longa 275
Alexander I 171
Alexander II 160
Alexandrië 166, 437-439, 443
Alexejeff 122, 128, 132, 138
Alik 411
Alkinoös 197
Alkmaar 52, 54, 188
Altona 28
Amenhotep III 295
Amsterdam 10, 16, 23, 38, 40, 47, 54, 60-69, 72, 73, 75-77, 80, 86-88, 91, 96, 102, 103, 105, 107, 110, 112, 114-116, 118-124, 126, 129, 131, 136, 137, 139, 146, 151, 152, 156, 157, 160, 163, 167, 168, 208, 209, 219, 226, 255, 327, 329, 392, 421, 422, 446, 447, 449, 465, 466
Amstel 68
Amtmann Türke 23
Anchises 20, 275
Andalusie 359
Andereß, C. 20

Ankershagen 15-19, 257, 339, 396, 397, 468
Antwerpen 146, 152, 445
Arabia Petraea 167
Archangelsk 108
Arethusa 197
Argos 199, 284, 285
Arnhem 137, 151
Arpino 277
Aschik 316
Askanois 20, 275
Askin, M. 478
Assyrië 372
Astrakan 322
Athene 165, 166, 168, 199, 212, 213, 216, 218, 220, 222, 227, 233, 235, 238, 240, 241, 245, 249, 256, 257, 260, 265, 275, 281, 282, 285, 286, 300, 301, 325, 326, 350, 362, 371, 393, 397, 409, 410, 412, 417, 419, 433, 436, 444, 445, 453, 454, 459, 460, 465-467, 473, 475, 476
Attika 295, 296, 411

B

Babin, C. 475, 460, 461
Babylon 297, 363, 381, 437
Baden-Baden 163, 166
Ballauf, J.H. 98
Banda Tin 122, 125
Bangor 146
Bassi, Guilio & Carlo 74, 77, 79, 167, 171, 331
Batavia 173, 176, 177, 179, 464
Becker & Sons 444, 445
Behrens, C.D. 150
Beirut 167
Bengalen 173

Berlijn 137, 146, 151, 166, 272, 321, 324, 326, 327, 354-356, 385, 387, 388, 393, 398, 406, 409, 417, 422, 427, 431, 432, 437-439, 442, 443, 457, 459, 465-467
 Bimas Sapan 121, 124, 125, 127
 Binnen Gasthuis 70
 Bikellas, D. 410
 Bismantova 366
 Bismarck, Otto von 220, 222
 Bismarck-Bohlen 222
 Blankenese 38, 55
 Blegen, C.W. 476
 Bois-d'Haine 324
 Bok, E.W. 479
 Bok, W. 58, 59, 188, 189
 Bolan, John 212
 Bölke, W. 9
 Bologna 366, 398
 Bonghi, Ruggero 276, 278
 Bonn 164
 Bötticher, E. 452-458, 460, 461, 475
 Boucher de Perthes 440
 Brans, J. 40, 46, 60, 190, 280, 446, 448
 Braunschweig 151
 Brazilië 163, 409
 Breda 152
 Bremen 98, 118, 137
 Breslau 274
 Brighton 264
 British Museum 140, 143, 145, 204, 238, 262, 267, 268, 354, 412, 437, 442
 Brizio, E. 291
 Brockhaus, F.A. 338, 409
 Brugsch, H.K. 352, 396, 397
 Brussel 137, 139, 398, 440, 44, 445, 446
 Bülow, B. von 303, 304, 305
 Burchhardtsch 117
 Burnabaschi 184, 185, 199, 201-203, 228-231, 276, 313, 340, 342, 371, 434, 452, 470

Burnouf, E.L. 243, 253, 254, 281, 297, 325, 334, 335, 344, 363, 369, 452
 Bürger, L.T.S. 16, 34
 Byron 201, 227

C

Caldwell, Charles 175
 Cairo 165-167, 298, 300, 429, 432, 443
 Calder III, William 479
 Californië 111, 150-155, 180, 181, 186, 187
 Calvert, Frank 203-205, 215, 228, 231, 233, 234, 393, 457, 460
 Calvert, Frederick 228, 229, 231, 232, 235, 238
 Calvert, James 204
 Calypso 95, 96
 Campbell, H.F. & J.A. 410
 Campeche 122, 127
 Çanakkale 20, 202-204, 434
 Caracas 32
 Carlsbad 357
 Castellamare 277
 Chabas 268, 269
 Chamberlain, N.B. 419
 Chandler Roberts, W. 362
 Charlottenburg 409
 Chester 146
 Chicago 186
 China 141, 173, 180, 209, 256, 334-336, 369, 370
 Choiseul-Gouffier 403
 Christomas 216
 Cincinnati 186, 476
 Circe 393
 Claudius 170
 Cochineal 122, 124-126
 Cocksdoorp 54
 Colombia 32

Constantinopel 138, 156, 168, 182,
200, 22, 227, 228, 235, 236, 242,
279, 280, 281, 321, 323, 384, 386,
434, 455, 459, 460, 464
Conze, A. 268
Cook, James 141
Cook, Peter 211
Cordilleras 181
Corfu 197, 454
Cork 152
Corneto-Tarquinia 399
Crepon, T. 9
Cuba 173, 186, 417, 418
Cuba (hout) 122
Curtius, Ernst 259, 278, 287, 288, 303-
305, 344, 353
Cuvier, Georg 142
Cuxhaven 38, 39, 41, 42
Cycladen 165, 215, 265, 393
Cyprus 295, 317, 318, 376, 379, 380
Cythera 435

D

Daalder, J. 450
Damascus 167
Danzig 108, 273, 274, 416
Dardanellen 20, 199, 200, 203, 205,
227, 228, 324, 330
Darwin, C. 180
Declisur & Böving 32-34
Delfi 475
Delos 355
Den Burg 46-48, 51-55, 57-59
Denemarken 165
Den Haag 112, 113, 179
Dennis, G. 363, 411
D'Esechenehe 109
Deshima 67
Deycke jr, E.L. 29
Dipylon 412, 413
Dirschau 160
Dode Zee 167, 217

Doggersbank 56
Domburg 422
Donders, F.C. 327, 329
Don Pedro II 298, 300, 409
Dordrecht 244, 256, 289, 290, 338,
348, 357, 421
Dorothea 32, 33, 35, 38, 40, 41, 50, 52,
60, 70, 188, 189, 255, 280
Dörpfeld, W. 353, 385, 386, 400, 402,
409, 410, 414, 419, 425, 427, 433,
435, 436, 452, 454, 456, 457, 465-
460, 462, 463, 474-476
Dover 152
Dresden 182
Droogstoppel, Batavus 29, 65
Drydale 327
Dufferin 405
Duhn, F.C. Von 460
Dupont, E. 398
Düsseldorf 137

E

Edinburg 146
Eelde 364
Egypte 143, 163, 165, 166, 173, 363,
369, 372, 376, 380, 381, 405, 413,
429, 430, 432, 437, 438, 440
Einsle, H. 9
Elbe 38, 41
Eleusis 410
Elgin 350, 351
Elzas-Lotharingen 224
Emilia 366
Emmerich 151
Engels, F. 140
Enkhuizen 67
Eumaeus 197
Euphraat 381
Eustratiades, P. 393
Evans, A. 427
Evans, J. 439, 440

F

Fabricius, E. 410, 414, 415, 425, 426
Favre, Jules 222
Fayum 439, 441
Fehleisen 186
Felix Meritis 327, 329
Fénélon 95, 102
Ferencz, P. 362
Fikenscher, G. 108, 110
Fiorelli, Giuseppe 196, 275, 276
Fircher, H. 369
Fliess, W. 21
Flinders Petrie 438, 441, 442
Flemming 410
Fouqué, F.A. 216
Frankfurt 166
Franks, A.W. 358
Frascati 138
Freiburg 369
Frenzel, A. 108, 157
Freud, S. 21
Friedrichsen, H. 117
Frolow 102
Fürstenberg 23, 24, 29, 63, 94, 207, 303
Fürtwängler, A. 402, 412, 413

G

Galilea 167
Ganse 24
Gdansk 108
Gehlsdorf 24
Genève 357
Gent 152
Gentz, W. 431
Genua 173
Georg I. 259, 293, 466
Germanen 307, 380
Ghalib Bay 457, 460
Givago, S. 103, 109-114, 116, 117, 132, 149, 155

Gladstone, W.E. 300, 307, 344
Glasgow 146
Glückstadt 41
Goethe, J.W. 9
Goldsmith, O. 92
Gould, Charles 336
Graalman 67, 69
Grant, Ulysses S. 187
Greenock 146
Grempler, W. 460
Grenfell Maxwell, J. 439
Groningen 309, 367
Gumbingen 146
Güstrow 410

H

Haarlem 63
Hage 40
Hahn, J.G. Von 184, 185, 199, 229, 230, 341, 371
Halberstadt 402
Halle 464
Hallstadt 300, 306, 317
Hamburg 18, 23-29, 33, 34, 36, 38, 41-43, 46, 47, 52, 55, 59, 60, 63, 66, 72, 77, 99, 110, 112, 117, 118, 135, 137, 146, 190, 468
Hamdi Bey, Osman 455, 460
Hannover 151
Harderwijk 66
Harlingen 38, 40
Haussoullier, B. 424
Havana 186
Hecker, Sophie 149, 151
Hector 201, 209, 229, 240, 245, 250, 330
Heidelberg 427
Helgoland 38, 39, 42, 55
Helm, O. 416
Hepner, W. 72-75, 77, 78, 156, 166, 167
Hera 310, 311

Herculaneum 19, 196, 265
Hesiodes 361
Hilversum 76, 267-269
Himalaya 181
Hissarlik 185, 203-205, 215, 225, 229-231, 248, 263, 280, 300, 307, 313-315, 321, 330, 341, 343, 358, 360-262, 364-366, 368, 370, 374-382, 384, 386-388, 402, 404, 411, 426, 434, 452, 456-459, 467, 471, 472, 475-477
Hoefwert & Co. 33
Höfler, J. 385, 400, 402, 452
Holwerda, A.E. 372, 374-377, 379-383
Homerus 19, 94, 162, 163, 167, 201, 203, 207, 209, 229-231, 239, 245, 248-250, 254, 257, 260, 288, 291, 296, 307, 313, 317, 319, 320, 325, 327-329, 337, 340, 342-346, 355, 364, 377, 382, 384, 404, 412, 416, 427, 433, 435, 471, 475, 477, 478
Hostmann 361, 402
Houtsma, E.O. 309, 310, 312-317
Hoyack & Co. 61, 72-75, 78, 84, 97, 99, 108, 167
Hückstädt, H.T. 23, 28
Hull 42
Hulmann, F. 114, 117, 118
Humann, C. 460

I

Ialysos 295, 296, 301, 317, 318, 410, 412
Ibrahim Pascha 281, 282
Ilias 18, 163, 209, 214, 218, 229, 230, 232, 239, 245, 248, 249, 254, 257, 291, 297, 300, 314, 323, 327, 328, 330, 337, 340, 342, 343-346, 389, 397, 415
Ilion Mélathron 371
India 181
Indianapolis 212

Indigo 124, 125, 127, 159, 160, 209
Interlaken 357
Iran 370
Iraklion 427
Ischl 300
Ithaka 198, 207, 214, 246, 319, 431
Italië 165, 195

J

Jansen 110
Janssen, L.J.F. 268, 269, 364
Japan 66, 67, 173, 180, 209
Java 181
Jerrer, G.L. 20, 21
Jeruzalem 165, 167
Jonhson, Andrew 187
Jutschenko 156

K

Kalkhorst 18, 19, 26, 31, 206, 207
Kalokairinos, Minos 424, 425
Karsten, Hermann 214
Kasmier 370
Kastromenos, P. 409
Kefalonia 197
Keller, F. 369
Keller van Hoorn, P.M. 210, 244-246, 255-258, 279, 281, 288-290, 337-339, 346-348, 357, 420, 421, 422
Kelten 306, 307, 380
Kempen, van 107, 109, 123
Kerckhoff 108
Kerrock 359
Kertsch 316
Keulen 137, 151
Khotan 370
Kikkert, J.L. 51-54, 189
Kjøkkenmøddinger 270-272
Kleiwort Gebrüder 37, 72, 73
Knossos 411, 424-428, 454
Koch, R. 83

Kolb, F. 477
 Koning, P. 191, 280, 448, 449, 451, 463
 Königsbergen 146, 157
 Kon-Pa-Kou 180
 Kopenhagen 166, 270, 274, 359
 Korfmann, M. 476, 477
 Korinthe 199
 Krefeld 137
 Kreta 408, 411, 424, 425, 427, 428, 430, 452
 Krim 316
 Krimoorlog 156, 157, 160, 162, 170, 321, 466, 469
 Krockmann 108
 Krogmann & Wachsmuth 32, 33, 41, 46, 72
 Kuhn, Adalbert 251-253
 Kuiper, M. 190, 280, 281, 449-451

L

La Guayra 32-35, 52, 55, 59, 167, 190, 255
 Lang, W. 310
 La Peyère, Isaac 142
 Lartet, E. 399
 Lasker, E. 332, 333
 Lartet 440
 Lateau, L. 324
 Laurentum 275
 Lausitz 369
 Layard, A.H. 321
 Lechevalier, J.B. 184, 201, 229
 Leemans, C. 267, 268, 367
 Lefebvre, J.M. 324
 Le Havre 117, 122, 135, 137, 146
 Leiden 207, 210, 265-270, 274, 372, 380, 389
 Leighton, F. 397
 Leipzig 206, 239, 241, 347, 390
 Lennep, van & Co. 115
 Leo XII 324
 Levadeia 419

Libanon 167
 Li-Fang-Pao 335, 336
 Lincoln, Abraham 170
 Lindemann jr., S.H. 28
 Lindenschmidt, H. 344
 Lint 24, 25
 Lisch, Friedrich 272
 Liverpool 137, 146, 148, 149, 152, 187
 Lockhart, J.W. 336
 Locmariaqver 359
 Londen 27, 61, 64, 137, 139, 146, 152, 160, 186, 187, 264, 274, 290, 303-305, 326, 347, 397, 417, 437
 Lorentz, F. 164
 Löschcke, G. 412, 413
 Louvre 145, 262, 265, 267
 Lubbock, John 229, 230
 Lübeck 137, 146, 272, 274
 Lucretius 361
 Ludwig, E. 9
 Luxor 438, 439
 Lychen 23, 186
 Lyshina, J.P. 149, 155

M

Maagdenburg 151
 Maartensdijk 269
 Maclaren, Charles 184, 204
 Marcus Curtius 195
 Magné 86-88
 Mahaffy, J.P. 409
 Mahs, A. & Co. 100, 112, 132
 Mahs, N. 100
 Mainz 274
 Malta 166
 Malutin 121, 122, 130-132
 Manchester 140
 Mannheim 98
 Manssen, W.J. 337-347
 Mantua 336
 Marathon 393, 395
 Marchand 109
 Marez Oyens, J.C. De 226, 228, 230

Marienbad 391
 Marino 276
 Marseille 215, 323, 324
 Maskelyne, M.H.N.S. 367, 368
 Maspero, G.C.C. 437
 Matwejew, Alexei 102, 156
 McCulloch, Hugh 187
 Mecklenburg 15, 31, 40, 47, 67, 68, 84,
 105, 117, 118, 154, 157, 160, 161,
 163, 207, 218, 272, 326, 466, 468
 Meekrap 120, 126, 129
 Mellinger, von 464
 Meluzzi, Carlo 276
 Memel 157, 158, 222
 Menidi 410
 Meranier 109
 Mexico 173
 Meyer & Co 157, 158
 Meyer, E. 9, 255, 325, 326
 Mezger, J.G. 420-423
 Middelburg 444
 Milchöfer, A. 424
 Minden 151
 Minyas 350, 419
 Mommsen, Th. 437
 Moorhead, C. 9
 Mortillet, G. de 440
 Moskou 102, 113, 118, 119, 121, 132,
 133, 137, 141, 146, 182
 Motya 276, 277
 Mulder 110
 Müller, Max 253, 370, 377, 427, 472
 Multatuli 29
 Münch, L.C. 118
 München 222
 Murray, A.S. 305-307
 Mykene 167, 199, 210, 215, 243, 246,
 257, 259, 261, 282-287, 289-291,
 293-298, 300-303, 305, 309-312,
 313-315, 317, 318, 323, 326, 337-
 339, 343, 344, 346, 349, 350, 352,
 361, 388, 406, 409-414, 416, 419,
 424, 426, 433, 435, 453, 462, 463,
 466, 472, 476

N

Naltner 212
 Napels 166, 196, 275, 465-467, 473
 Napoleon III 172, 222
 Nauplion 300, 410
 Nazareth 167
 Nero 170, 198
 Nestor 243
 Neu-Buckow 15, 16, 26, 34
 Neustadt 108
 Neustrelitz 18, 396
 Neuwerder 42
 Neuwerk 42
 New Orleans 186
 Newton, Charles 204, 238, 267, 295
 New York 24, 150-152, 186, 187, 211,
 212, 347
 Nicolaas I 156, 160
 Niemann, G. 457, 461
 Nieuwezijds-Voorburgwal 78, 91
 Nijl 429-431, 438
 Nikolaïdēs, G. 184, 185, 203
 Nimrud 321
 Ninivé 202
 Nomikos 216
 Nordenskjöld, N.A.E. 356
 Nubië 165, 432, 439

O

Oberhausen 151
 Odessa 108, 168
 Odyssee 163, 209, 245, 246, 313, 344,
 346, 389, 397
 Odysseus 19, 95, 96, 197, 198, 206,
 207, 245, 246, 313, 319, 431
 Olympia 259-261, 286-288, 312, 353,
 385, 409, 410, 453
 Oostende 152
 Oostenrijk 167
 Orchemennos 243, 260, 261, 282, 349,
 350, 352, 357, 402, 407, 419, 466
 Oriënt 163, 165

Oudezijds-Achterburgwal 91
Oxford 369, 396, 397, 433

P

Paestum 277
Panama 152, 153
Parijs 117, 137, 139, 146, 160, 166,
169, 182-184, 186-188, 205, 206,
211, 218, 221-224, 245, 261, 264,
325, 447, 449, 457, 465
Paulsen, P.N. 24
Pausanias 260, 287, 291, 312, 313, 350,
435
Pavlovitsj, Constantijn 171
Payne, R. 9
Peking 179, 222
Pelham, H.F. 433
Pelopponessos 199, 214, 243
Penbroke 410
Penrose, F.C. 433, 435, 436
Perkin, W.H. 126
Pest 168, 410
Petra 165
Petrie 438, 441, 442
Pilos 243
Piraeus 168, 215
Pleyte, W. 267-269, 367, 368
Plotnikoff 102, 103, 131
Po 367
Pommeren 272, 273, 329
Pompeji 19, 166, 196, 265, 465
Pool, L.&G. 9
Poseidon 197
Postolaccas, Achilles 198
Potsdam 151
Praag 168
Preazel, A. 123
Priamus 21, 202, 218, 234, 236, 239,
249, 250, 253, 254, 306, 322, 325,
330, 340-342, 354, 363, 374, 417
Propyleen 259
Psarros, N. 319

Puerto Cabello 34
Püschel 409

Q

Quack 40, 67-69, 71, 72
Quackenbrück 99
Quevedo, H.G. De 200, 202
Quien, F.C. 73-75, 79, 86, 97-99, 167,
208, 226, 330, 331, 382, 466

R

Radowitz, J.M. 464
Rafael 196
Ram 38, 40, 47, 57, 60, 68
Ramsauer, J.G. 300
Ramskooi 67-69
Ravaisson, Felix 265, 267
Reede, E.L. De 391, 392, 444-446
Reehorst, K.P. ter 109, 110
Reichersdorf 369
Reil, W. 439
Remus 195
Richter, W. 9
Rieu, W.N. de 207, 210, 226
Riga 108
Rode Zee 179
Rogge, H.C. 337
Rome 165, 166, 195, 322
Romulus 195
Rosa, Pietro 195
Rostock 24-26, 28-30, 81, 108, 117,
214, 274, 465
Rotterdam 87, 137, 139, 152
Rovio 366
Rhodos 295, 318, 376, 379, 411, 424
Ruyter 91, 92

S

Sachen-Meiningen, B. von 282
Sachen-Meiningen, George II 409
Sacramento 111, 150, 153, 154

- Saint Germain-en-Laye 359
 Salamis 410
 Samara 182
 Samsingerbanken 271
 San Francisco 151, 153, 180
 Sayce, A.H. 297, 352, 369
 Scamander 201, 203, 214, 228, 230, 232, 257
 Scheveningen 110, 347, 357, 420, 421
 Schlie, Friedrich 277
 Schliemann, Agamemnon 421
 Schliemann, Andromaché 421, 423, 476
 Schliemann, Doris 86, 182
 Schliemann, Elise 105
 Schliemann, Ernst 15-18
 Schliemann, Friedrich 18
 Schliemann, Ludwig 68, 82, 105-107, 110, 111, 118, 148, 150
 Schliemann, Nadeshda 171
 Schliemann, Natalia 166
 Schliemann, Paul 109, 110, 118
 Schliemann, Sergej 166, 205, 218
 Schliemann, Sophia 9, 15, 213, 266, 422, 423, 474, 475
 Schliemann, Wilhelmina 86
 Schmeltz, J.D.E. 455
 Schöne, C.T.R. 459
 Schröder, Anth. 117, 122, 135
 Schröder, A.D. 99
 Schröder, B.H. & Co. 73, 79, 80, 86, 97, 99, 100, 103, 104, 107-109, 112-122, 124, 126, 128-131, 133, 135, 136, 137, 139, 150, 151, 152, 156, 158, 466, 469
 Schröder, C.M. 99
 Schröder Gebrüder 118, 121, 135, 145, 173
 Schröder, G.W. 100
 Schröder, H.E. 100
 Schröder, J.F. 99, 100
 Schröder, J.H.&Co. 100, 101, 128, 136, 187, 187, 223, 417
 Schröder, WST 114, 115
 Schulze 409
 Schuyler, E. 409
 Schwanebeck, H. 25
 Schwartz, H.H.R. 464, 465
 Schwarz, Sophie 17, 18
 Schweinfurth, G.A. 439, 441, 442
 Schwerin 272, 274
 Scognamiglio, Pasquale 196
 Scott, W. 92
 Sebastopol 156, 160
 Sedan 222
 Segesta 277
 Sidon 167
 Siebold, K. 410
 Siërra Nevada 181
 Simois 201, 203, 214, 257
 Simonsen, J. 33, 35, 40, 52-54, 59, 190
 Singapore 179
 Sjanghai 180
 Skäischepoort 20, 253
 Sloane, Hans 140
 Smith, Adam 140
 Smyrna 115, 117, 165, 200, 324, 460
 Sneek 391, 392
 Sofie (koningin) 264-266
 Solovieff, Stepan 168-171
 Sonderdorp 38, 40, 47, 57, 60, 68
 Sophocles 164, 184
 Sorbonne 184, 223
 South-Kensington Museum 303, 305, 306, 326, 354
 Spanje 32, 169
 Spata 301, 410, 424
 Spinner, F.E. 187
 Stais, V. 395
 Steenfast, Lud 34
 Steffen, B. 457, 461
 Stephani, L. 345
 Stern, L. 29
 Sternberg 34
 Sterky 168
 Stettin 108, 168
 Stillman, W.J. 424, 433, 436
 St. Louis 410

St. Maartenhout 122, 125, 127
 Stockholm 272, 274
 Stoll, H.A. 9
 Stoll, Louis 98
 Stone, I. 9
 St. Petersburg 107, 108, 110, 112, 114-119, 121, 130, 132, 133, 137, 144, 145, 146, 149, 150-152, 154, 155, 157, 158, 161, 162, 164-166, 168, 169, 173, 180, 182, 186, 209, 211, 213, 219, 226, 322, 345, 366, 469
 Straatsburg 222
 Strabo 206, 231, 234
 Syracuse 166, 276, 278
 Syrië 165, 413

T

Tabak 125, 127
 Tanagra 265-267
 Tannenberg 102, 108
 Taylor, E. 89, 90
 Telemagos 95, 208, 209
 Tempico 122
 Termopyle 393, 394
 Texel 38, 40, 46, 50-54, 57, 58, 60, 62, 66, 67, 70-72, 84, 91, 167, 188-190, 208, 280, 281, 444, 446-451, 463, 466
 Thera 215-218, 296, 362, 363, 376, 379, 424, 425
 Therasia 215, 216, 376, 379
 Theseus 302
 Thessaloniki 404
 Thompson, J. 89, 90, 91
 Thucydides 164, 199, 378
 Thun 357
 Thymbra 229, 235
 Tilanus, C.B. 71
 Tiryns 283-285, 294, 295, 298, 343, 388, 406-414, 416, 419, 425, 426, 433, 435, 436, 454, 462, 463, 466, 472, 480
 Titus 170

Tracië 335
 Traill, D. 9, 238
 Triëst 114, 323, 324, 445
 Trochus, L.J. 221
 Trojaanse oorlog 19
 Troje 16, 19, 20, 139, 162-164, 166-168, 173, 181, 182, 184, 185, 195, 199-203, 205-207, 209, 218, 219, 225, 227, 229-231, 236, 239, 240, 242, 243, 245, 249-251, 253-257, 259, 261, 263, 264, 273-275, 279, 284, 291, 293, 296, 297, 300, 303, 305-308, 310, 311, 313, 314, 323, 324-327, 329, 330, 332, 335-337, 339, 341-345, 349, 350, 352, 358-365, 367-370, 375, 379-382, 384, 388, 390, 397-402, 404, 405, 409, 411, 413, 417, 419, 432-434, 452, 454, 455, 457, 459, 461-464, 468, 470-472, 474-478
 Trou du Frontal 398
 Trophonia 419
 Tsountas, C. 419
 Tübingen 476, 477
 Tunis 173
 Turkije 163, 167
 Türkshof 23
 Tyrins 199, 210
 Tyrus 167

U

Ulbrich 108
 Utrecht 62, 244

V

Vannes 359
 Venetië 454
 Venezuela 32, 33
 Versailles 222
 Vesuvius 166
 Vicenza 366
 Villanova 366

Virchow, R. 83, 273, 322-327, 329, 330,
344, 354, 358, 362, 363, 374, 387,
393, 398, 437-443, 452-454, 460,
461, 464, 465, 467, 472
Virgilius 195
Vijgendam 78, 80, 105
Vivien de St. Martin 257
Vlieland 54
Volterra 366
Vonk, C. 190, 450

W

Waldstein, C. 460
Wappens, Ad 33
Warmoesstraat 108
Warr 397
Warren 421, 457
Washington 187
Wendt, J.F. 33-35, 46, 60, 67, 71-73,
77, 118, 160

Wenen 274, 385
Westbroek, D. 269
West Preußen 118
Wezel 151
Wilamowitz-Moellendorf, U. von 478
Willem II (keizer) 475
Willem II (koning) 63
Willem III 183, 367
Wismar 108
Wittington 209
Woerden 91
Wolga 182
Worsaae, J.J.A. 359, 360
Würzburg 178, 464

Z

Zaandam 338
Zaanstreek 76
Ziller, Ernst 199, 352, 371
Zweden 165

SCHLIEMANN EN NEDERLAND

De beroemde archeoloog, zakenman en reiziger Heinrich Schliemann (1822-1890) legde de basis voor zijn fortuin in Nederland. Dit boek beschrijft zijn leven daarom vanuit een Nederlands perspectief. Al kort na zijn aankomst in het land in 1841 toont Schliemann door middel van een brief aan zijn zusters dat voor hem het verhaal, evenals het daarin geschapen zelfbeeld, belangrijker was dan de werkelijke gebeurtenis. In het vervolg van zijn leven zorgt hij er steeds opnieuw voor dat de mensen hem zien zoals hij graag gezien wordt: als de man die op eigen kracht de top van de maatschappelijke ladder bereikte.

Nadat hij als zakenman fortuin gemaakt heeft, gaat Schliemann op zoek naar intellectuele roem. Hij begint een zoektocht naar de locatie van het legendarische Troje. Als praktisch mens besluit Schliemann dat deze vraag met de schop moet worden beantwoord. Dit blijkt echter minder eenvoudig dan hij oorspronkelijk dacht: keer op keer weet hij zeker dat hij Troje gevonden heeft en keer op keer ontdekt hij dat er iets niet klopt. In zijn pogingen de problemen rond Troje op te lossen wordt hij gedwongen om zich met de grondbeginselen van de archeologie bezig te houden en het is door dit gevecht dat hij één van de aartsvaders van deze wetenschap wordt.

In dit boek zien we hoe twee mythes samen komen. De grote mythe over Troje en de al bijna even grote mythe van de arme jongen die besloten had om de resten van die stad te vinden. Dit is een verhaal over verhalen en over hoe moeilijk het is om een historische werkelijkheid te achterhalen.

Sidestone Press

ISBN: 978-90-8890-091-4

9 789088 900914 >

Bestelnummer: SSP65400002

